

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Studijní obor: České dějiny

Disertační práce

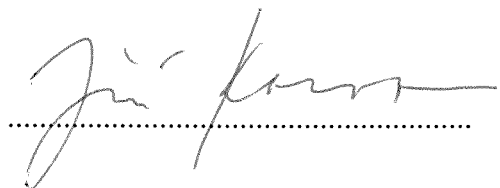
„Má doplaceno a žádnému nic nedluží.“
Aspekty transakce s poddanskou nemovitostí
na mělnickém panství v 17. století

Autor: Mgr. Jiří Koumar

Školitel: Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Praha 2010

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně
a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

Jiří Kovář

Obsah

Úvod	2
1 Mělnické panství v raném novověku	10
1.1 Panství „v krajině soutoku“	10
1.2 Historický vývoj mělnického panství.....	14
1.3 Grunty a osedlí hospodáři v 17. století	31
2 Transakce s poddanskou nemovitostí	52
2.1 Pozemkové knihy v české historiografii	52
2.2 Metodologické aspekty analýzy pozemkových knih mělnického panství.....	63
2.3 Pozemkové knihy mělnického panství v 17. století	71
2.4 Aspekty poddanské samosprávy, agenda majetkoprávních transakcí	82
2.4.1 Rychty a představitelé venkovské samosprávy	82
2.4.2 Venkovská samospráva a prodej nemovitosti	99
3 Poddanská nemovitost na mělnickém panství	107
3.1 Zakoupenost poddanských nemovitostí na mělnickém panství.....	107
3.2 Celkový rozsah a dynamika majetkového transferu	112
3.2.1 Typy transakcí	113
3.3 Proměny dynamiky majetkového transferu v 17. století.....	131
3.4 Kupci mělnických gruntů.....	140
3.5 Uplatnění příbuzenských vazeb v majetkových transakcích.....	146
3.6 Druhy příbuzenských vazeb v majetkových transakcích a dědická praxe	151
3.7 Dědické podíly při prodeji poddanské nemovitosti	173
4 Finanční aspekty majetkového transferu na mělnickém panství v 17. století.....	180
4.1 Cena poddanské nemovitosti, její reflexe v české historiografii	180
4.2 Cena poddanské usedlosti na mělnickém panství	186
4.3 Vývoj ceny poddanské nemovitosti v 17. století	195
4.3.1 Soubor cenových údajů a jejich charakteristika	197
4.3.2 Vývoj ceny poddanské nemovitosti mělnického panství.....	207
4.4 Závadek, jeho vývoj a charakter při prodeji mělnické poddanské nemovitosti.....	236
4.5 Splácení mělnické poddanské nemovitosti v 17. století.....	248
Závěr.....	267
Prameny a literatura	275
Seznam tabulek, grafů a obrazových příloh	292
Shrnutí.....	295

„Má doplaceno a žádnému nic nedluží.“

Aspekty transakce s poddanskou nemovitostí na mělnickém panství v 17. století

Úvod

Předložené výsledky mého badatelského úsilí v podobě této disertační práce představují regionální sondu do prostředí raně novověkého panství Mělník. Jde přitom o volbu prostředí velmi charakteristického, s nímž jsou dodnes neodmyslitelně spojeny velmi konkrétní skutečnosti a představy. Předně šlo o typické příříční panství, které se rozkládalo v okolí soutoku dvou největších českých řek, Labe a Vltavy. Další neodmyslitelná konstanta je pochopitelně spojena s představou Mělnicka jako krajiny úzce vázané k českému vinařství. Mé prvotní zaměření ale souvisí se zájmem o venkovské prostředí, na které se v rámci svého výzkumu soustředím. Zrod tohoto zájmu tkví v někdejších počátcích mého studia historie a je zcela konkrétně spojen s velmi intenzivním zážitkem při četbě o raně středověkém rolníkovi Ostojovi od Zdeňka Smetánky. Díky této inspiraci byla volba tématu mé někdejší diplomové práce jednoznačně směřována k venkovskému prostředí, byť raně novověkého času. Volba úrodného polabského vrchnostenského velkostatku byla svým způsobem druhotná a pouze shoda okolností mě přivedla ke kontinuální řadě tří urbářů mělnického panství. Až v průběhu studia jsem si uvědomil, že svým způsobem náhodný a vnějškově motivovaný výběr mi pomohl k poznávání prostředí velmi zajímavého a v řadě ohledů těžko srovnatelného s dalšími soudobými vrchnostenskými celky. Lokalita, představující celek úzce spojený s počátky českého přemyslovského státu, zůstala nepřehlédnutelným a nesporně zajímavým prostředím i po celý svůj pozdně středověký a raně novověký vývoj. Panství rozkládající se nad soutokem dvou největších českých řek představovalo charakteristický typ agrárně orientovaného velkostatku, v němž hrálo úlohu náročné obilnářství a s ohledem na příhodné přírodní a klimatické podmínky pak druhý základní a tradiční obor představovalo pěstování vinné révy. Příhodného prostředí přitom nevyužíval jen velkostatek, ale i poddanská hospodářství, v jejichž rámci vinařství i některé další specifické obory častěji překročily úlohu pouhé doplňkové činnosti. To ostatně až v širším geografickém horizontu již naznačil Josef Křivka a někteří další badatelé.¹

První poznání tohoto polabského velkostatku tedy souvisí se zpracováním mé někdejší diplomové práce. Ta se pokusila konkrétněji přiblížit rysy předbělohorského mělnického panství na základě nejširšího pramenného celku, který se pro předbělohorské panství dochoval

¹ Josef Křivka, *Ekonomický charakter poddanského hospodářství doby předbělohorské v dolním Polabí a Pooohří*, (rkp. kandidátské práce), shrnutí zejm. s. 1, 63 an., 150; Týž, *Populační vývoj mělnického panství v letech 1693 – 1749. K otázce populačního vývoje zemědělských oblastí Čech po třicetileté válce (1650 – 1750)*, HD 1, 1967, s. 7- 18 a další. Nutno podotknout, že v případě jmenovitě uvedeného představitele legendární „zelené skvadry“ jsem vedle Zdeňka Smetánky našel další vzor a milník na cestě. A to nejen díky jeho náhledu a hodnocení širšího prostředí, v němž jsem trochu náhodně badatelsky zakotvil, či zpracování urbářů nedalekého roudnického velkostatku, které mi při zpracování diplomové práce pomohlo a umožnilo porovnávat dva blízké celky (zejm. Josef Křivka, *Roudnický velkostatek na sklonku 16. století*, *Historie a musejnictví* 1 (29), 1956, s. 117-136, 195-204, 237-248.). Výsledky badatelského úsilí Josefa Křivky zejména v podobě náhledu do hospodaření osob venkovských hospodářů mi s nadsázkou poskytly i jistý protipól s lehkostí nakresleného raně středověkého hospodáře Ostoje. Především díky Josefu Křivkovi jsem si poprvé s obavou uvědomil, co obnáší a nakolik může být specifické zpracování raně novověkého venkovského prostředí a jaký význam, zde má onen „sicflajš“, o němž později v souvislosti s pozemkovými knihami hovoří Bronislav Chocholáč (Týž, *Selské peníze*, 1999).

v podobě kontinuální řady několika mělnických urbářů.² První z nich vznikl pravděpodobně v 60. let 16. století, a přestože je svým rozsahem oproti zbývajícím nejúspornější, představuje podstatný průlom v doposud relativně skrovné pramenné základně k dějinám tohoto velkostatku. Prostor mělnického panství se i přes výpověď omezenou využitím především pramenů normativní povahy ukázal jako velmi zajímavý, i když relativně těžko uchopitelný a zařaditelný. Význam měly v tomto ohledu především ne zcela konsolidované správní a vlastnické poměry tohoto celku. Mělnický velkostatek sice byl až do konce 17. století formální součástí komorních panství, ovšem ve skutečnosti zde pobývali komorou pověřeni vrchnostenští úředníci jen velmi málo. Po naprostou většinu průběhu 16. a 17. století setrval mělnický velkostatek v rukou střídajících se zástavních držitelů, což se přirozeně v samotné skladbě velkostatku projevilo ne zcela uceleným a soustavným rozvojem. Další okolnost, která zde sehrála nezanedbatelnou úlohu, pak byla i skutečnost, že mělnické panství představovalo značně nekompaktní a neuzavřený útvar. Poddanské vesnice byly rozloženy v širokém okruhu okolo mělnického centra a úzce se prolínaly se statky mělnické městské obce, augustiniánského kláštera ležícího pod Mělníkem i řadou dalších větších či menších feudálních celků rozkládajících se v prostředí raně novověkého Mělnicka. Podobně tomu však bylo i na úrovni jednotlivých vsí, v nichž se pravidelně o grunty dělilo více vrchností. Jistou neucelenost pak umocňuje i to, že se velkostatek rozkládal v relativně různorodém prostředí z hlediska přírodního charakteru, což pak našlo odraz především v doplňkových hospodářských aktivitách některých vesnic i v charakteru režijních provozů náležejících k mělnickému panství.

Výsledek diplomové práce opřený především o normativní prameny přinesl vedle určitého poznání základní podoby a vývoje panství přirozeně nový a velmi široký okruh otázek. Jejich zodpovězení ovšem naráží na relativně omezený okruh pramenné základny, kterou zejména pro předbělohorské období máme k dispozici. Mezi spíše torzovitými pramennými doklady zde ovšem vyniká druhý a relativně široký pramenný celek, který nejen obdobným okamžikem svého vzniku, ale i svým charakterem představuje jakýsi přirozený protiklad mělnických urbářů. Jde o pozemkové knihy mělnického panství, jejichž vznik se váže k reformám správy panství spojených se zástavním držením panství Jiřího Popela z Lobkovic, který získal panství na konci 70. letech 17. století. Samotné pozemkové knihy mě přitom zaujaly již v závěru dokončování diplomové práce. Tehdy mě ve srovnání se „strohým výčtem“ jmen hospodářů a jejich povinností, které podávají mělnické urbáře, upoutaly mnohem konkrétnější vazbou k některým každodenním okamžikům života mělnických vesnic. Prostřednictvím prozatím nesystematického a víceméně náhodného studia jednotlivých zápisů kupních smluv jsem náhle spatřil konkrétní osoby mělnických vesnických rychtářů provádějící odhady nemovitostí, sledoval kupce a prodejce přistupujících před vrchnostenského úředníka či hejtmana panství nemovitostí, aby se „přiznali“ k prodeji gruntu. Rodící se zájem o pozemkové knihy pak doprovodil i obdiv k široké a důkladné práci Vladimíra Procházky, která dodnes představuje jedno z východisek ke studiu pozemkových knih.³ Význam zde pak měl i Procházkův dílčí pohled ke specifické situaci úrodného Polabí, které na základě podrobnějšího studia, v jehož rámci našly nezanedbatelné uplatnění i „mělnické“ pozemkové knihy, tento autor uvádí jako prostředí zvláště, ne zcela

² Jiří Koumar, *Mělnické panství ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století ve světle urbářů*, diplomová práce, PF UJEP, Ústí nad Labem 2001.

³ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

typické a zajímavé.⁴ Další významný a aktuální podnět, který ovlivnil podstatným způsobem můj zájem o mělnické pozemkové knihy i formulaci a vymezení mého dalšího badatelského úsilí, pak představovala inspirativní analýza finančních poměrů moravského venkovského hospodáře od Bronislava Chocholáče.⁵ V neposlední řadě pak musím zmínit rozsáhlý a neméně inspirativní okruh metodologické inspirace spojený s výsledky široce pojatého výzkumu venkovských poměrů v rámci projektu *Soziale Strukturen in Böhmen*. Velká část badatelek a badatelů zapojených do projektu se zde v rámci šířeji koncipovaného rozboru sociálních struktur ve vybraných raně novověkých českých velkostatech rovněž hodnotným a novým způsobem zaměřila na analýzu pozemkových knih.⁶

Prostřednictvím těchto základních podnětů a metodologické inspirace jsem se pokusil vymezit objekt a postup mé disertační práce, jejíž hlavní cíl měl směřovat k prohloubení poznání mělnického panství a k zodpovězení poměrně konkrétních otázek, které se objevily v souvislosti se zpracováním diplomové práce. Jeho středem jsem učinil doposud jen málo využitý pramenný celek mělnických pozemkových knih a za hlavní cíl jsem vytyčil pokud možno všestranný rozbor a charakteristiku transferu poddanské nemovitosti na mělnickém panství. V rámci rozboru jsem se pokusil zohlednit a dílčím způsobem využít všechny dosavadní metodologické podněty, které přinesl intenzivnější zájem o pozemkové knihy v 60. letech 20. století a zejména pak badatelské stimuly v období po roce 1990. Jejich komplexní a důsledné využití je přirozeně limitováno rozsahem dostupných pramenů i schopnostmi badatele všestranných metodologických podnětů využít. S ohledem na charakter pramenů, únosnost jejich zpracování i vývoj mělnického celku jsem pak svůj badatelský zájem ohraničil obdobím 17. století.⁷ Nutno podotknout, že později jsem opakovaně zaváhal, zda toto omezení bylo zcela správné. Pochybnosti budilo zejména srovnání s inspirativními a širokými přístupy projektu *Sociální struktury v Čechách* (Dana Štefanová, Josef Grulich, Herman Zeitlhofer). S ohledem na náročné zpracování pozemkových knih, které jsem se pro relativně různorodé mělnické prostředí rozhodl zpracovat prostřednictvím širšího spektra reprezentativních sond, jsem se pak rozhodl v omezení 17. století setrvat. K tomu ovšem podotýkám, že výsledky tohoto disertačního projektu nepovažuji za uzavřené. Pouze jsem jejich prostřednictvím vyzkoušel nosnost jednotlivých postupů pro mělnické prostředí a vytvořil základnu pro další zkoumání, které bych v budoucnu rád rozšířil z časového i prostorového hlediska. Chronologický zřetel zde představuje rozšíření záběru především do první poloviny 18. století, které obohatilo pramennou bázi panství o další

⁴ Ke specifické situaci na v prostředí úrodného Polabí – Týž, *Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině v 16. a 17. století*, PHS 9, 1963, s. 169 – 199.

⁵ Bronislav Chocholáč, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 99, 2001, s. 59-84, zejména pak kniha Týž, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno, 1999.

⁶ Vliv zde měly především studie, které se jako první ucelenější prezentace výsledků projektu v českém prostředí objevily ve dvou číslech časopisu *Historická demografie*. Zejména Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen in 16.- 18. Jahrhundert*, HD 20, 1996, s. 93-101; Dana Štefanová, *K aspektu role příbuzenských vztahů a majetkové transakce. K situaci ve třech vesnicích frýdlantského panství mezi léty 1558-1750*, HD 22, 1998, 107-144; Alena Pazderová, *Venkovští poddaní rychnovského panství v 17. století ve světle gruntovní knihy*, HD 22, 1998, s. 51-68. Dále například Josef Grulich, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Tábořsku (Vřesecká rychta v letech 1625 - 1825)*, Jihočeský sborník historický 65, 1996, s. 34 – 42; Jan Horský – Markéta Seligová, *Rodina našich předků*, Praha 1996, zejm. s. 105. K výsledkům projektu šířeji dále.

⁷ Vliv zde měly především dvě samostatné „vlny“ mělnických pozemkových vliv (I. 1584 – 1648, II. 1648 – 1701). Podstatný vliv zde pak sehrála i již výše uvedená práce Bronislava Chocholáče, která je rovněž omezena 17. stoletím.

prameny, jejichž srovnáním bude moci hlouběji posoudit některé témata doposud jen naznačená.⁸ Další budoucí badatelský záměr pak představuje i nutnost prozkoumat některé s mělnickým panstvím úzce související celky v prostředí „krajiny soutoku“.⁹ Podotýkám zde, že samo prostředí úrodných a vinorodých lokalit zůstalo z hlediska výpovědi pozemkových knih prozatím z velké části bohužel opomenuto.¹⁰

Vlastní disertační práci jsem pak tedy v závislosti na výše naznačených principech rozložil do tří samostatných, i když úzce souvisejících částí. V první z nich jsem považoval za nutné alespoň základním způsobem představit celkovou podobu a charakter raně novověkého mělnického panství. Vedle nástinu historického vývoje tohoto velkostatku v 16. a 17. století jsem se zde pak pokusil dílčím způsobem představit i jeho hospodářskou skladbu, včetně režijních aktivit, které byly vždy závislé především na mimořádně příznivých podmínkách úrodného prostředí „krajiny soutoku“. Vedle této celkové charakteristiky velkostatku se pak v souvislosti s hlavním tématem mého badatelského úsilí snažím konkrétněji přiblížit i některé aspekty vlastního venkovského prostředí mělnického panství. S ohledem na okruh dostupných pramenů bylo možno poukázat především na rozsah osedlých gruntů z hlediska jejich počtu a charakteru. Samotný počet poddanských gruntů náležejících k mělnickému panství se přitom po celé sledované období významnějším způsobem neproměnil. Ovšem i zde měly na vlastní osazenost gruntů velmi podstatný vliv důsledky třicetileté války a poválečná hospodářské deprese. Částečným způsobem pak byly zhodnoceny i hospodářské poměry na mělnických gruntech, a to především v souvislosti s již naznačeným ne zcela jednotným přírodním prostředím tohoto vrchnostenského velkostatku, kterému odpovídalo zejména dílčí odlišení v intenzitě a charakteru doplňkových hospodářských aktivit (zejm. vinařství).

Následující dvě hlavní části, které jsem po tomto základním seznámení s celkem raně novověkého mělnického panství zařadil, pak tvoří vlastní jádro představení výsledků mého badatelského úsilí. V první z nich jsem se pokusil rámcovým způsobem vyrovnat s celkovým rozsahem i charakterem majetkoprávních transakcí s poddanskými nemovitostmi a naznačit tendence, které do jejich rámce přinesl složitý průběh 17. století. Druhá hlavní část je pak obecně zaměřena k problematice finančních aspektů těchto změn, k nimž v držení gruntů v prostředí vybraných mělnických vesnic došlo. Vlastní rozbor prvního z hlavních okruhů jsem se přitom pokusil uvést konkrétnějším přehledem celkového rámce badatelských aktivit, spojených s využitím pozemkových knih. Účelem této úvodní kritické rekapitulace je především snaha o ujasnění si a zhodnocení rozsahu možné metodologické inspirace a rovněž zjištění rozměru uskutečnitelné komparace, kterou mohu v souvislosti s dílčím poznáním mělnického prostředí

⁸ Za závažný pramenný podklad zde považuji zejména soupisy poddanského obyvatelstva, které se dochovaly v podobě ojedinělého exempláře z roku 1693, kompletní řada pak začíná rokem 1713 a je vedena každoročně až do poloviny 18. století. SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, inv. č. 118 – 155, k. 4 – 15, Sirotčí rejstřík velkostatku Mělník 1693, 1713 – 1750. Seznamů již ke sledování populačního vývoje Josef Křivka, *Populační vývoj mělnického panství v letech 1693 – 1749. K otázce populačního vývoje zemědělských oblastí Čech po třicetileté válce (1650 – 1750)*, HD 1, 1967, s. 7-18.

⁹ Pozemkové knihy odpovídajícího rozsahu se dochovaly i pro blízké obecní statky města Mělník či pro statky augustiniánského kláštera Pšovka ležícího v těsné blízkosti mělnického návrší.

¹⁰ Dílčí srovnání je možné uskutečnit s prostředím nedalekého brandýského panství Jana Dobešová, *Poddanská usedlost v pozemkových knihách na komorním panství brandýsko-přerovském v 17. století*, diplomová práce FF UK, Praha 2001; V kontextu dalších otázek týkajících se postavení a struktury venkovského obyvatelstva pak rovněž využil pozemkových knih Jaroslav Šulc, *Třicetiletá válka a vývoj venkovské sociální struktury na panství Brandýs nad Labem v 16.- 18. století*, rigorózní práce FF UK, Praha 2006.

realizovat. Obecnější rovinu této úvodní části pak doplňuji uvedením základních principů, podle nichž při komplexní analýze transferu mělnických poddanských nemovitostí postupuji (rozsah reprezentativních sond, chronologické aspekty, dílčí kategorie mělnických gruntů) a dále zevrubným formálním představením mělnických pozemkových knih. To vše doplňuji též celkovou charakteristikou agendy, na jejímž podkladě se změna v držení nemovitosti v prostředí mělnického panství uskutečňovala. Pokusil jsem se zde ukázat nejen úroveň aktivit ze strany jednotlivých aktérů, kteří na realizaci transakce participovali (vrchnost, venkovská samospráva, kupec, prodejce aj.), ale též naznačit a popsat vlastní průběh takové transakce v konkrétních mělnických podmínkách.

Na podkladě takového vykreslení formálního rámce majetkoprávních transakcí jsem pak již přistoupil k představení vlastních výsledků analýzy, kterou jsem podnikl. Nejprve jsem se pokusil poukázat na celkový rozsah změn v držení poddanské nemovitosti, představit základní typy těchto změn z hlediska jejich motivace i formy. V kontextu toho se pak snažím naznačit i to, v jaké šíři mohl mělnických gruntovní hospodář s gruntem disponovat, a nastínit základní principy vlastní dědické praxe na mělnických gruntech v průběhu 17. století. Podkladem, inspirací i prostorem pro srovnání se mi zde stala přirozeně práce Vladimíra Procházky a především širší spektrum badatelských výstupů uskutečněných od druhé poloviny 90. let 20. století (Eduard Maur, Dana Štefanová, Josef Grulich, Herman Zeitlhofer, Bronislav Chocholáč aj.) K celkovému záběru i konkrétním tématům analýzy v rámci této části práce je ovšem nutno podotknout, že hloubku poznání ohraničila jen omezená dochovanost pramenů, které by širěji a komplexněji umožnily zodpovědět některé otázky po totožnosti a charakteru nabyvatelů nemovitosti (věk, původ aj.).

Rozsah i uplatnění typu transakce s poddanským gruntem se pak snažím sledovat ve dvou základních úrovních. První z nich se snaží zohlednit dynamický charakter pramenného typu a sleduje vývoj transferu poddanských nemovitostí z hlediska chronologického aspektu. Pozornost je zde zaměřena k tomu, zda se celkové proměny, které 17. století mělnickému panství přineslo, promítly i do realizace majetkoprávních změn na mělnických gruntech. Vývoj jsem se pak snažil zasadit do obecnějšího rámce a porovnat jej se situací na jiných doposud prozkoumaných vrchnostenských celcích. Druhé hledisko pak představuje snahu o vnitřní komparaci údajů, které vzešly z jednotlivých dílčích sond. V jejich rámci se snažím především posoudit, zda se i v celku jednoho panství mohly projevit odlišné tendence v závislosti na přírodní a hospodářské charakteristice dané venkovské lokality. Postavil jsem zde tak proti sobě především mělnické vesnice úrodného labského levobřeží a vesnice „vinařské“, které se odlišovaly v některých ne zcela zanedbatelných aspektech (rozloha a vybavení gruntů, intenzivněji provozované doplňkové aktivity, blízkost městského prostředí aj.)

Poslední a relativně samostatnou část mého výzkumu pak představuje rozbor zaměřený na finanční aspekty změn v držení mělnické poddanské nemovitosti. Zájem zde je směřován především k položce, kterou lze zjednodušeně označit jako cenu nemovitosti. Využití a širší hodnocení tohoto údaje přitom představuje nejen v české historiografii poměrně složitý problém, který nebyl doposud spolehlivě vyřešen. Také proto jsem se pokusil v úvodu této kapitoly dílčím způsobem připomenout a zhodnotit rámec využití tohoto finančního údaje a naznačit doposud dosažené výsledky. Vedle podnětů, které se váží k 60. létům 20. století je pak širší hodnocení a využití položky, která představuje finanční ocenění gruntu, spojeno především s badatelským záběrem Bronislava Chocholáče, jehož postup se mi zde stal tou nejpodstatnější metodologickou oporou.

Vlastní rozbor charakteru finančních podmínek, za nichž se uskutečňovala změna v držení gruntu ve vesnicích náležejících k mělnickému velkostatku, jsem nejprve zaměřil k posouzení charakteru a zejména výše ceny. Zde je nutné dopředu podotknout, že v případě studovaného celku mělnických pozemkových knih jde o poměrně typický příklad tohoto pramenného typu 16. a 17. století. Knihy tak oproti mladším celkům z 18. století uvádí pouze celkové položky finančního ocenění a poskytnou jen málo informací k způsobu jejího stanovování a míry zapojení jednotlivých dílčích položek (usedlost, polnosti, mrtvý a živý inventář aj.). Skutečnosti, které se podílely na tvorbě ceny v mělnickém prostředí, jsou tak patrné jen ve velmi omezeném rozsahu. Vlastní jádro této části kapitoly tedy představuje především sledování úrovně ceny a případných proměn v její výši v průběhu 17. století. Právě zde sehrál rozhodující roli inspirativní vliv výzkumu moravského prostředí a práce je v tomto ohledu koncipována jako lokální sonda, kterou je snad možné s výsledky dosaženými pro moravské prostředí porovnat. Výsledkem jsou zde tedy řady cenových údajů, které je možné díky eliminaci těch cenových položek, na jejichž tvorbě se podílely některé zvláštní okolnosti (pusté grunty aj.), objektivněji vzájemně komparovat. Předpokládám, že případné výkyvy v rámci těchto řad pak mohly souviset s proměnou hospodářských a sociálních poměrů na mělnických gruntech v průběhu 17. století. Interpretace a porovnávání výsledků i zde směřuje k několika úrovním. Předně se snažím porovnat výsledky zjištěné v rámci mělnického prostředí se situací na jiných již prozkoumaných vrchnostenských celcích. Zde přitom sleduji především to, zda se do výše ceny promítla příhodnost úrodného mělnického regionu.¹¹ Další úroveň pak představuje sledování vnitřního mělnického prostředí. V jeho rámci jsem se na základě dílčího porovnání výsledků z jednotlivých sond i vesnic pokusil posoudit, nakolik bylo finanční ocenění gruntu jednotné v rámci patrimoniálního celku. Tedy zda šlo o „neměnné nálepky“, které odpovídaly objektivním charakteristikám prodávaných nemovitostí či zda sem mohly vstupovat některé další skutečnosti, například intenzita poptávky po gruntech, charakter doplňkových hospodářských aktivit či lokalizace dané vesnice.

Sledování finančních podmínek, za nichž se uskutečňovaly změny v držení poddanských nemovitostí, by ovšem bylo velmi neúplné, pokud bychom nevzali v úvahu též vlastní způsob a charakter skutečného plnění celkového finančního ocenění usedlosti. Zde je možné dopředu podotknout, že stejně jako tomu bylo na jiných celcích, i zaplacení mělnické poddanské nemovitosti nejčastěji spočívalo ve složení pouhé části souhrnné sumy v podobě závdavku. Poté následovalo do řady let rozložené splácení zbytku sumy v podobě nižších částek. Takové splácení se mohlo protáhnout do řady let a zbývající nedoplněná část tak tvořila tu nejnvýznamnější a často nejtrvalejší součást zadlužení poddanského gruntu. Další podstatnou část kapitoly věnované finančním aspektům transferu mělnických poddanských nemovitostí, proto představuje analýza tohoto konkrétního rámce plnění celkové sumy, za níž byl mělnický grunt prodán. Většina badatelů, kteří se problematice splácení poddanské usedlosti věnovali, přitom přinesla relativně velmi podobný obraz, který v souvislosti se obecnou změnou hospodářských i sociálních poměrů přináší pro dobu pokročilého 17. století zřetelné prodloužení doby zadlužení poddanského gruntu. Do tohoto kontextu jsem se tedy pokusil zařadit i úrodné prostředí vinorodého Mělnicka a poukázat zde na rozsah celkové doplacenosti gruntů. To činím opět nejen v rámci celého panství, nýbrž i dílčím způsobem ve spektru jednotlivých lokalit.

¹¹ K rozdílu ceny mezi velkostatky v úrodných a méně úrodných oblastech již např. Josef Hanzal, *Poznámky ke studiu ceny poddanské nemovitosti v 16. – 17. století*, in: Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.-18. století, s. 47.

Předkládaná disertační práce tedy přináší výsledek snahy o relativně komplexní zhodnocení celkového rámce změn v držení poddanských nemovitostí na mělnickém panství 17. století. Základním pramenným podkladem se mi zde stal především dochovaný korpus mělnických pozemkových knih ve srovnání s některými dalšími prameny. V mezích možností pramenné základny i mých osobních sil a schopností jsem se snažil tento rámec podrobněji posoudit a porovnat jej s výsledky dosaženými v prostředí jiných vrchnostenských celků. Doba mezi výše zmíněným prvotním okouzlením nad vazbou pozemkových knih k některým konkrétním skutečnostem venkovského prostředí, která stála na počátku mého badatelského úsilí, a tímto výstupem v podobě předkládané práce nepředstavuje rozhodně přímočarou a jednoznačnou badatelskou cestu. Již brzy na počátku mého badatelského snažení jsem si uvědomil, že zpracování tématu bude velmi náročné a budu se muset vyrovnat s nároky a požadavky, s nimiž jsem zpočátku příliš nepočítal. Zaskočila mě tak již sama náročnost a dlouhodobost excerpcí pozemkových knih a původní záměr přečíst a zpracovat všechny mělnické pozemkové knihy jsem opustil ve prospěch reprezentativních sond do prostředí zhruba třetiny vsí mělnického panství. Závažné a rovněž ne zcela očekávané problémy, které při samotném zpracování získaných údajů velmi rychle vyvstaly, však nesouvisely pouze s náročnou excerpcí dat. Velmi nesnadným úkolem se mi ukázalo i zařazení získaných údajů do smysluplné a účelné databáze. Ta si vyžádala přitom nejen důkladné ovládnutí materiálního prostředí vhodného počítačového programu (MS Excel), ale brzy před začínajícím badatelem vyvstaly problémy i jeho ne zcela odpovídající úrovně poznání matematických a statistických postupů a pravidel.¹² Sama snaha o vytvoření účelné databáze, která by umožnila export odpovídajících dat i jejich smysluplnější využití, tak představuje dlouhou v podstatě několikaletou cestu pokusů, dílčích vylepšování i návratů. Teprve postupně jsem se tak dopracoval k podobě databáze, která umožní odpovídat na otázky komplexnější povahy a může, jak alespoň doufám, představovat i podklad pro další zpracování pozemkových knih i dalších pramenů.

I přesto, že jak jsem již vícekrát naznačil, svůj badatelský počínám především jako základnu pro další šířeji orientovaný výzkum v čase i prostoru raně novověké „krajiny soutoku“, doufám, že předkládaný výsledek nese alespoň zčásti rysy komplexnější a ucelenější informace. Ta snad přispěje ke konkrétnější představě o vývoji poměrů venkovského obyvatelstva v daném regionu v průběhu 17. století a může posloužit k porovnání s dalšími lokálně orientovanými studii, k nimž s ohledem na bohatství a šíři doposud nezpracovaných pozemkových knih i novým metodologickým podnětům jistě dojde. Bývá tradicí v úvodu poděkovat těm osobám, bez jejichž pomoci by málokterý badatel sotva dovedl svůj výzkum do konce. I v mém případě je takovéto poděkování více než na místě a já za pomoc, radu, ochotu a trpělivost vděčím řadě lidí, kteří mi v průběhu usnadnili dosavadní cestu za raně novověkým mělnickým gruntovním hospodářem. Velké poděkování je nutné směřovat pracovníkům archivních institucí, které jsem navštívil a v nichž jsem se vždy střetl s pomocí a ochotou. Ze spektra osob, které mi podstatným způsobem ulehčily mé dosavadní archivní studium, musím nutně zmínit především Mgr. Petra

¹² K uplatnění kvantitativních metod v historii mi poskytly základní vstup Georg G. Iggers, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, zejm. s. 47 an. Pro české prostředí shrnutí například Václav Bůžek, *Úvod do studia dějepisu*, České Budějovice 1994, zejm. s. 55 an., Eduard Maur, *Kvantitativní historie a regionální historik*, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší (supplementum 2)*, 1996, s. 111 – 115. Základní představu o statistické metodě a vytvoření odpovídajícího statistického souboru mi pak poskytla klasická práce Jan Havránek - Josef Petrů, *Základy statistické metody pro historiky*, Praha 1963; dále jsem využil Bohumil Kába Bohumil - Libuše Svatošová, *Statistika*, Praha 1999; Jiřina Moravová, *Základy sociální statistiky*, Praha 1998 aj.

Kopičku ze žitenické pobočky SOA Litoměřice, bez jehož ochoty by práce těžko vznikla. Další osobou, které jsem zavázán nejen za přátelskou a erudovanou pomoc, ale i trpělivost a benevolenci je můj školitel prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc. Nejhlubší poděkování pak musím směřovat dvěma osobám, které mě podpořily ve zpracování tématu tím nejpodstatnějším a nejdouhodobějším způsobem. Za trvalou podporu nejen v odborné, ale i pedagogické činnosti, kterou mám nade vše rád, vděčím především své někdejší vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Michaela Hrubé, Ph.D. Nejhlubší díky pak ovšem náleží mé ženě Míše za nezměrnou podporu a trpělivost, s níž snášela zrod předkládané disertační studie.

1 Mělnické panství v raném novověku

1.1 Panství „v krajině soutoku“

Centrum bývalého mělnického panství ležící na táhlém návrší nad soutokem dvou největších českých řek představuje dodnes charakteristickou a nepřehlédnutelnou lokalitu středních Čech. Jde přitom o místo, které evokuje řadu konkrétních a většinou příjemných představ. Ty jsou vesměs spojeny s obrazy úhledně formované a úrodné krajiny, málokdo přitom odolá představě velmi malebné - obrazu vinnými keři osázeného návrší s výraznou dominantou bílé věže kostela svatého Petra a Pavla, kterou doplňuje masivní silueta hranolovité budovy lobkovického zámku. Dominanta výrazné podoby návrší pak nalézá až téměř ideální protiklad pod úpatím kopce, kde se dnes tiše a klidně slévají dvě největší české řeky – Labe a Vltava. Vše je pak dozajista umocněno plochým terénem úrodné roviny, která navazuje na soutok na protilehlém břehu řeky a kterou majestátní mělnické návrší a bývalé centrum panství symbolicky ovládá. Tato nejen malebná ale kdysi i strategicky výhodná poloha dodávala a dodává městu Mělníku i jeho okolí jeho celkový ráz.

Úplnější podobu a rozsah historického mělnického panství můžeme díky postupně se rozrůstající pramenné základně důkladněji poznávat teprve od druhé poloviny 16. století. Celé panství se tehdy skládalo téměř ze čtyř desítek poddanských vesnic a jednoho poddanského městečka rozložených v poměrně širokém a nezcela kompaktním okruhu okolo vlastního centra panství ležícího přímo nad soutokem. Toto rozlehlé území přitom dodnes nepředstavuje ani z hlediska přírodního charakteru zcela jednotné prostředí. Rámcově ovšem celý velkostatek náležel do oblasti středního Polabí a dolního Povltaví. Jde tedy o obecné geografické zařazení, které lokalizuje panství Mělník do jedné z neúrodnějších oblastí Čech, v níž se dodnes díky mimořádným přírodním podmínkám daří řadě specializovaných zemědělských oborů.¹³ Prvky intenzivního využívání skvělých půdních i klimatických podmínek lze ovšem, pochopitelně s ohledem na soudobé výrobní možnosti, sledovat již v minulosti. Rozšiřující se pramenné základny v období raného novověku v tomto ohledu již dříve vydatně využil Josef Křivka, který mimo jiné přesvědčivě ukázal na prvky poměrně pokročilé specializace některých zvláštních odvětví zemědělské výroby projevující se zde již před třicetiletou válkou. Vedle základního obilnářství zde tak měly nezanedbatelný význam i ty zemědělské obory, které jinde měly spíše doplňkový charakter a pouze dílčím způsobem zpestřovaly hlavní zaměření feudální zemědělské produkce. V podmínkách úrodného polabského prostředí ovšem představovaly často samostatný a nezanedbatelný výdělečný prvek nejen pro rozvíjející se režijní podniky vrchnostenského velkostatku, ale významnějším způsobem se dotkly i hospodářství poddanského. V poměrech Mělnicka šlo přitom pochopitelně o dodnes typické vinařství, ovšem v řadě případů zde lze pozorovat výrazný rozvoj takových oborů jako chmelařství, sadařství, zahradnictví.¹⁴ V případě samotného celku bývalého panství Mělník pak sehrála

¹³ K příhodnosti krajiny například Vojen Ložek, Vojen – Václav Cílek – Jarmila Kubíková a kol., *Střední Čechy - Příroda, člověk, krajina*, Praha 2003, s. 49. Z hlediska podmínek podnebí tato část Polabí a dolního Povltaví včetně přilehlých nízkých pahorkatin a plošin patří k nejteplejším oblastem Čech.

¹⁴ Josef Křivka, *Ekonomický charakter poddanského hospodářství*, shrnutí zejm. s. 1, 63 an., 150; Týž, *Populační vývoj mělnického panství v letech 1693 – 1749. K otázce populačního vývoje zemědělských oblastí Čech po třicetileté válce (1650 – 1750)*, HD 1, 1967, s. 7-8; Týž, *Poddanské ovocnictví a zahradnictví v dolním Polabí a Poohří před Bílou Horou*, Ústí nad Labem 1968 a další práce. Pro polabské

nezanedbatelnou roli již výše zmíněná skutečnost, že jde o oblast ne zcela vnitřně sourodou. V jejím rámci lze sledovat lokality, které se liší nejen půdní charakteristikou, rostlinným krytem či nadmořskou výškou, ale po celý raný novověk zde lze v souvislosti s přírodním prostředím sledovat i trochu odlišné doplňkové hospodářské aktivity na statcích mělnických poddanských hospodářů.¹⁵

Přirozenou hranicí a významným určujícím prvkem panství byl přitom vždy soutok dvou největších českých řek. Středověký a raně novověký soutok i koryta obou řek se ovšem zdaleka nepodobaly místu dnešního klidného, člověkem regulovaného splnutí, které lze dnes obdivovat z vyhlídky u mělnického zámku. Hluboko do 19. století se pod úpatím mělnického návrší totiž nalézala neklidná a v průběhu roku velmi proměnlivá široká delta řeky Vltavy s množstvím rychle vznikajících a zanikajících ostrovů.¹⁶ Podobným způsobem se pak ovšem od dnešní regulované podoby odlišovala i koryta obou řek. Časté říční oblouky a četná slepá ramena, jež se v souvislosti s častými povodněmi zanášely a opětovně obnovovaly, zde vytvářely široké a vždy těžko prostupné údolní nivy. Stejně jako deltu i tok řeky navíc přerušovaly časté ostrovy a ostrůvky. Délka i šířka řeky tak byla mnohem delší než dnes, vytvářela typický těžko překonatelný bažinatý terén s četnými lužními lesy a háji.¹⁷ O tom, že k mělnickému panství přináležela podstatná část obou řek, svědčí poměrně dobrý popis řeky již v mělnických urbářích z přelomu 16. a 17. století.¹⁸ Řeka Vltava přináležící k mělnickému panství tak začínala mezi vsí

komorní celky pak Eduard Maur, *Zemědělská výroba na předbělohorském komorním velkostatku v Čechách*, Praha 1990, zejm. s. 40 an.; širší zařazení pak Josef Petráň, *Zemědělská výroba v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963, zejm. s. 74 an.

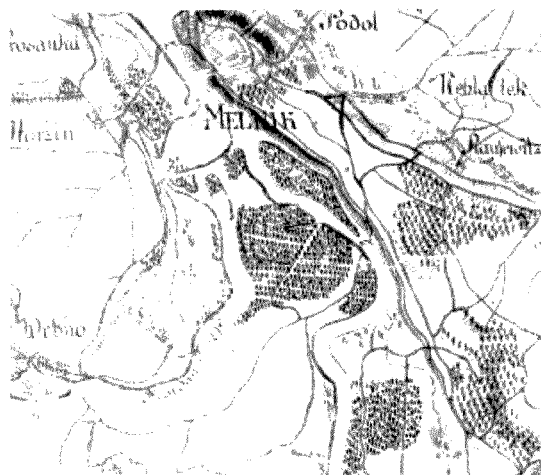
¹⁵ Akcent na různorodé přírodní poměry a jejich důsledky pro historické osídlení a život okolo mělnického návrší prostřednictvím srovnání vesnic byl již v tomto ohledu několikrát uplatněn, za zmínku stojí společný pohled archeologie a historie sledující přírodní prostředí „kraje“ a „hor“ v rámci samotného Mělnicka – Petr Meduna – Jan Kypta – Jaroslav Šulc – Marek Matějka, *Vidím a Daminěves. Poznámky k vývoji středověké a novověké vesnice*, Archeologie ve středních Čechách, 5/2001, s. 689-720. K různorodosti též například poukazuje popularizační práce Karel Sklenář, *Pravěk na soutoku*. Mělník, 1998.

¹⁶ Spleť hlavních i vedlejších ramen řeky Vltavy v místech soutoku, kde při povodních docházelo k těm nejrozsáhlejším změnám, byl již v pozdním středověku nazýván „Trantáříí“. Název je pak užíván pro území členité delty minimálně až do konce 19. století. Především regionální literatura se opakovaně pokoušela rozluštit etymologickou motivaci tohoto názvu. Název tak mohl přitom odkazovat k charakteristice krajiny soutoku, jako krajinně úrodné a příhodné, ale rovněž mohl být označením pro obtížně splavný a těžko překonatelný úsek řeky Vltavy a Labe. K tomu Ivan Honl, *Trantarie. Z dějin fysiognomie mělnické krajiny*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. II, s. 53; Jan Sedlák, *Ochrana inundačního území u Mělníka před povodněmi*, Mělnicko, roč. II, s. 57; Quido Hodura, *O slově Trantárie*, in: Mělnicko, roč. II, 1939, s. 78. Josef Stáhlík, *Poznámky o Libiši a Trantáříi* in: Mělnicko, roč. III, 1940, s. 56.; dále Karel Beránek, *Kde byla trantárie*, Listy filologické 85, 1962, sv. 2., s.373-375. Nověji shrnul Zdeněk Boháč, *České řeky ve světle písemných pramenů a starých map*, HG 20, 1985, s. 3 an.

¹⁷ K tomu přehledně Zdeněk Boháč, *České řeky*, zejm. s. 34 an.; Oldřich Kotyza - František Cvrk -Vlastimil Pažourek, *Historické povodně na dolním Labi a Vltavě*, Děčín 1995, s. 9; Otakar Špecinger a kol., *Mělnicko*, Praha 1985, s.17 an. Z pohledu geologického vzniku Karel Žebera, *Nástin geologického a geomorfologického vývoje Mělnicka*, VSM 1, zejm. s. 15-16. Zajímavým způsobem pak ke srovnání s dnešním stavem Martin Gojda, *Mělnická kotlina v proměnách tisíciletí: sídelní prostor ve světle leteckého průzkumu*, VSM 4, 2002, s. 7. Autor uvádí smutnou skutečnost, že při velké povodni v roce 2002 jsme mělnický soutok mohli spatřit alespoň v částečné podobě, jak tomu bylo před nástupem industriálního věku. K charakteristice říčních oblastí pak šířeji např. Jiří Sádlo – Petr Pokorný – Pavel Hájek – Dagmar Dreslerová – Václav Cílek, *Krajina a revoluce (Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí)*, Praha 2005, s. 151 – 152.

¹⁸ SOA Litoměřice - pobočka Žitenice, Velkostatek Mělník, inv. č. 3, k. I, Urbář panství Mělník 1569; dále Tamtéž, inv. č. 4, k.II, Urbář panství Mělník 1606 (1613) ; dále Tamtéž, inv. č. 5, k. II. Urbář panství

Vepřek a nejzápadněji položenou mělnickou vesnicí Mlčechvosty. S mírným přerušením u roudnické vsi Lužec pak náležela k panství Mělník až k soutoku. Řeku Labe, která panství dělila na dvě nestejně poloviny, si pak mělnická vrchnost nárokovala od vsi Kel až po Mlaziče, ležící ve směru toku za Mělníkem, a poté v kratším úseku od Počeplic k městečku Štětí.¹⁹ Tok Vltavy a Labe pak členilo několik jezů, vždy pouze částečně přehrazující tok řeky.²⁰

Obr. č. 1 - Soutok na mapě 1. vojenského mapování z roku 1764-1768 (měřítko 1: 28 800)

Obr. č. 2 - Soutok na Müllerově mapě Čech z roku 1720

Historické Mělnicko díky své poříční charakteristice vždy představovalo typickou inundační krajinu, proto také sepětí řeky se životem obyvatel lokalit rozkládajících se v blízkosti oboru říčních toků bylo v době před nástupem industriálního věku mnohem výraznější. Přítomnost obou řek bezprostředně podvazovala a ovlivňovala velkou část hospodářských aktivit i další každodenní konání všech obyvatel královského města i panství. Řeky pochopitelně představovaly trvalou hrozbu v podobě periodicky se opakujících povodní, které na určitou dobu přerušily frekventované spojení obou břehů v podobě provizorního dřevěného mostu pod úpatím mělnického návrší a lodí převozníků z blízké vsi Brozánky. Ještě podstatnější pro život mělnických poddanských hospodářů pak bylo to, že díky přirozeným korytům řek bez hrází vzedmutá výše vodní hladiny pravidelně ohrožovala úrodu z polí i samotné rolnické usedlosti vesnic ležících na nevysokých říčních terasách na levém břehu Vltavy a Labe.²¹

Mělník 1625; Urbáře z konce 16. a počátku 17. století přináší první komplexnější obraz panství, proto jich zejména pro základní nástin a charakteristiku panství využívám v širší míře. (Pro zjednodušení dále odkazuji na urbáře ve zkrácené podobě – např. Urbář panství Mělník 1569, s. 12).

¹⁹ Viz orientační mapka panství – Obr. č. 3 dále. K vymezení toku řeky zejm. Urbář panství Mělník 1625, s. 484 an.: krátký úsek „nemělnické“ Vltavy, která náležela roudnické vsi Lužec, byl vymezen mezi grunty obou panství menším ostrovem a „velký topol“ stojícím nad lužeckým jezem. Úseky Labe jsou pak vymezeny poněkud vágněji a konkrétně je určovala tradice - sousedé ze Štětí a rybáři ve vesnicích u Labe o mělnických úsecích řeky „dobrou vědomost mají“.

²⁰ Oldřich Kotyza - František Cvrk - Vlastimil Pažourek, *Historické povodně na dolním Labi a Vltavě*, s. 35-36. Mělnické urbáře přitom evidují i u vsi Jenšovic – „lom na tvrdý kámen pro stavbu jezů i jiné potřeby“ - Urbář panství Mělník 1625, s. 547.

²¹ Nebezpečí bylo o to intenzivnější, že hlavní tok řeky Vltavy tekla jinak než dnes, a to v bezprostřední blízkosti kolem mělnických vsí Vraňany, Chramostku (Kramolska), Zelčína a Vrbna. K tomu Ivan Honl, *Trantarie. Z dějin fysiognomie mělnické krajiny*, Mělnicko, roč. II, s. 54; Zdeněk Boháč, *České řeky*, s. 41,

Mělnické řeky ovšem nepředstavovaly jen permanentní zdroj nebezpečí a obav. Obyvatelům panství i velkostatku zároveň blízkost řek přinášela i nepostradatelné výhody v podobě příjmů z říčního rybolovu, četné ostrovy a nivní polohy na březích řek pak představovaly rovněž prostředí velmi vydatných lučních porostů. Říční vody a rybolov byly o to významnější, že úrodné Mělnicko představuje jednu z oblastí, jíž se takřka vůbec nedotkla eskalace českého rybníkářství v 15. a 16. století a stejně jako v současnosti i v raném novověku bychom zde až na řídké výjimky nenalezli ani jednotlivé rybníky.²² Poddanští rybáři, kteří se vedle běžného rolnického hospodaření doplňkově věnovali lovu říčních ryb, přitom individuálně seděli ve většině mělnických poříčních vesnic. Specifická pak byla v tomto ohledu vesnice Kozlov ležící pod mělnickým zámekem, v níž nalezneme poddanské rybáře, pro něž byl říční rybolov hlavním způsobem obživy.²³ Intenzivně pak byla využívána též většina četných labských ostrovů, které sloužily především vrchnostenskému velkostatku k pastvě dobytka, k zásobám sena i proutí pro výrobu vrší a dalších rybářských i nerybářských potřeb. Velké ostrovy pod Mělníkem pak byly využívány též pro sady. V použitých pramenech se z celkového a asi značně proměnlivého počtu nečastěji objevují především dva velké labské ostrovy blízko mělnického města, méně často jsou pak zmiňovány i některé další.²⁴

Těžko prostupný říční terén bylo možné překonat přímo pod městem Mělník, na místě starodávného brodu u vsi příznačného názvu Brozánky. V průběhu 17. století zde spojení mezi říčními břehy usnadňoval provizorní dřevěný most, spolehlivou alternativou pak byly i již zmíněné převozníky ze vsi Brozánky.²⁵ Další možnost k překonání řeky Labe v nejbližším okolí pak představoval přívoz nacházející se po proudu níže, u krčmy Čertovky ve vesnici Pšovka.²⁶

Především tok řeky Labe tedy představoval přírodní element, který panství základním způsobem členil na dvě, rozsahem nestejně části. Ono rozdělení panství pak ovšem nalézá odraz i v odlišných přírodních podmínkách, které z vrchnostenského celku ležícího na soutoku činí do

43. Zmiňován je opakovaně zánik vesnice Doničky ležící na pravém břehu řeky Vltavy proti mělnické vsi Vrbno v letech 1660 – 1683; Josef Zíta, *Zaniklé vsi na Mělnicku*, Mělnicko, roč. I, 1938, s. 10 – 11. Obecněji pro oblast též kupříkladu Lenka Matušíková, *Živelní pohromy na komorních panstvích v Polabí ve druhé polovině 17. století*. In: Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Jaroslava Kašpara, CSc. Praha 1999, s. 137-141.

²² Užitek v tomto směru pocházel asi jen z drobných obecních či dominikálních rybníčků, tůní či mokřin podél říčních břehů. Z větších rybníků, nepočítáme-li sádky u mlýnů či koncem 16. století zaniklý a pro pastvu využívaný rybník u Vrutice, nalezneme na panství funkční rybník jen jeden. Ležel u vsi Vrbna a byl stabilně propojený s řekou Vltavou a z ní také pocházely všechny zde naložené ryby. Rybník byl závislý na stavu hladiny řeky a v létě, pravidelně bez vody, sloužil pro pastvu vrchnostenského dobytka ze dvou nedalekých režijních dvorů. Urbář panství Mělník 1625, inv. č. 5, k. II., s. 467.

²³ K tomu více Jiří Koumar, "Martin Kapr ujal grunt". *Postavení rybářů na mělnickém panství v raném novověku*, in: DP XXIV, 2005, s. 439 – 454. K poddanským rybářům například Bronislav Chocholáč, *Strážničtí rybáři na přelomu 16. a 17. století*, in: Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci, Brno 2002, s. 313-320.

²⁴ Největší z nich a opakovaně zmiňovaný se jmenoval Úpor (název dodnes používán pro oblast u soutoku). Objevují se pak i další dnes již s místem neztotožnitelné názvy – např. Urbář panství Mělník 1625, s. 522 - „z ostrůvku řečeného Soudní platí se za trávy při sv(atém) Havle 5 kop míš(enských)“. K ostrovům rovněž Ivan Honl, *Trantarie. Z dějin fysiognomie mělnické krajiny*, s. 54 an.

²⁵ Kromě urbářů lze dohledat řadu informací o brozánkovských poddanských převoznících v pozemkových knihách. Vedle vybavení gruntů, v jejichž spektru nalezneme častěji lodě a bidla, lze dohledat četnější zmínky i o specifických povinnostech brozánkových převozníků: „Přívozníka chalupa pustá: 30 záhonů rolí, přívozníci ji drží a most mají spravovat.“ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Brozánky, fol. 4, 1648).

²⁶ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, Urbář panství Pšovka 1611, inv. č. 8, k. 3, s. 709 – 710. Urbář zmiňuje velký prám a několik lodí.

určité míry neucelenou a heterogenní lokalitu. Vesnice panství Mělník rozkládající se na protilehlých labských březích totiž náležely do odlišných geomorfologických celků, jimž v některých případech odpovídal i různý charakter půdního fondu, hydrologická charakteristika či klimatické podmínky.²⁷ Vyhraněný celek pak v rámci mělnického panství představují především vesnice ležící na levém břehu Vltavy a Labe. Ty náležely k vlastnímu jádru Mělnické kotliny, která jako součást Polabské nížiny představovala celek disponující velmi dobrou a od nejstarších dob využívanou zemědělskou půdou.²⁸ Většina polností zde byla věnována především obilní monokultuře a úrodná zalabská rovina soutoku tak případnému pozorovateli musela skýtat pohled velmi jednotvárný, který trochu zpestřilo až užívání střídavého hospodaření v 19. století.²⁹

Oproti labskému levobřeží pak podstatně různorodější podmínky skýtal pravý břeh řeky Labe, kde se rozkládala druhá a větší část panství. Od široké labské roviny se tato oblast již na první pohled odlišuje o něco vyšší nadmořskou výškou, kterou reprezentuje táhlé mělnické návrší jako součást Turbovického hřbetu počínající na jihu u vsi Záboří. V dominující nejvyšší části je pak před ostrým zářezem, jímž do Labe vtéká říčka Pšovka, položeno město Mělník. Za hřbetem táhlého mělnického návrší, které svou jihozápadní orientací i půdním fondem poskytovalo ideální podmínky vinicím, se otevírá členitější prostor s pestřejšími přírodními podmínkami. I když i zde ve většině mělnických vesnic převládaly příznivé přírodní podmínky a zejména obilnářství zde mělo rozhodující váhu, nalezneme zde ve výraznější míře některé prvky poddanských hospodářských aktivit, které oba labské břehy odlišují. Různorodost zde umocňovala i ta skutečnost, že pravobřežní část mělnického panství nepředstavovala v žádné ze svých historických etap zcela kompaktní celek. Naopak šlo o poměrně roztráštěnou držbu vesnic, která zasahovala hlouběji do okolních vrchnostenských celků.

1.2 Historický vývoj mělnického panství

K tomuto zajímavému a ne zcela jednotnému charakteru přírodního prostředí mělnického panství se ještě vrátím. Přírodní rozrůznění, které v některých případech přineslo i větší důraz na některá doplňková odvětví na gruntech dané vesnice, jsem se totiž pokusil zohlednit při sledování ústředního tématu této práce v podobě charakteristiky majetkových transakcí s poddanskými nemovitostmi. Stalo se zde jedním z podkladů pro výběr reprezentativních sond, prostřednictvím nichž jsem výzkum realizoval. Nyní je ovšem tuto úvodní část nutné doplnit i základním popisem historického vývoje panství a bližší charakteristikou jeho hospodářské i sociální skladby v 17. století. Mělnické panství i město Mělník přitom představuje celek s velmi dlouhou a bohatou tradicí. Jeho počátek a význam je spojen s formováním raně středověkého českého státu. Správní vývoj a zařazení tohoto celku do širšího dějinného vývoje českého území se uskutečňoval především v souvislosti s vývojem středních Čech a až v průběhu raného

²⁷ Vlastní Mělnicko se skládá ze tří složek - jádro tvoří úrodná Mělnická kotlina, o pravý břeh Labe se pak dělí klimaticky chladnější a vlhčí Jizerská plošina, která leží v průměru o 100 metrů výše. Severozápad pak představují Polomené hory většinou s málo příhodným skalnatým pískovcovým terénem. Karel Sklenář, *Mělnicko v Pravěku*, s. 19. V okolí soutoku se pak alespoň částečně projevila pro střední Čechy typická patrovitost krajiny, kdy nejnižší patro tvoří polabská nížina, z níž do výše položených okolních plošin vedou stupně říčních teras v podobě naplavenin Labe i jeho přítoků. K tomu například Kol. aut., *Vstoupit do krajiny. O přírodě a paměti středních Čech*, Praha 2004, s.14.

²⁸ Karel Sklenář, *Mělnicko v Pravěku*, s. 19.

²⁹ Eduard Maur, *Revoluce ve výkladu historických proměn krajiny?*, ČČH 105, 2007, s. 623.

novověku se pak stává mělnický velkostatek nejjihnější součástí litoměřického kraje.³⁰ V jeho rámci jde ovšem o celek s poměrně charakteristickým postavením, a to nejen s ohledem na výše uvedenou geografickou polohu v podobě jihozápadní výběžku.³¹ Z rámce Litoměřicka vyčleňovaly mělnické panství i některé další okolnosti, v první řadě šlo o jediné komorní panství v tomto kraji, i když jak dále naznačím, v přímém držení komory se raně novověké mělnické panství nalézalo jen řídce a vždy na velmi krátkou dobu. Převažovala doba zástavního držení tohoto komorního statku, kdy na mělnickém panství místo komorou pověřených úředníků sídlil zástavní držitel či jeho hejtman.³²

Samotné dějiny královského města Mělníka a mělnického panství prozatím nedošly novějšího úplného syntetického zpracování. Kromě kvalitních studií zaměřených vždy dílčím či časově omezeným způsobem lze pro celkový pohled využít starší obsáhlejší práci Ludvíka Böhma a rovněž některých dalších spíše popularizačně orientovaných celků.³³ Zájem o samotné městské prostředí raně novověkého Mělníka pak oživil v poslední době velmi intenzivním způsobem Jan Kilián, aktuální ovšem zůstávají i některé další historické studie.³⁴ Badatelské aktivity spojené

³⁰ K středověké konsolidaci v rámci regionu František Kavka, *Vznik krajského zřízení na území středočeského regionu (pol. 13. stol. – 1419/20). Nástin vývoje II. (Pražsko, Mělnicko, Boleslavsko, Slánsko Rakovnicko, Podbrdsko a Vltavsko)*, Památky středních Čech 5, Praha 1990, zejm. s. 11 – 13; V širším kontextu pak například Josef Žemlička, *Počátky Čech královských*, Praha 2002, s. 232. Dílčím způsobem pak Rudolf Turek, *Dějinné počátky Mělnicka*, in: VSM I., 1982, s. 33-40; J. Rác, *Nástin dějin předhusitského Mělníka*, VSM I., 1982, s. 41 – 48. Obecné zařazení Jan Janák – Zdeňka Hledíková – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 67, 111, 133.

³¹ Vesnice nejvýchodnější zamašské rychty přitom vytvářely i jakýsi samostatný ostrůvek v sousedním boleslavském kraji. K systému rychet dále.

³² Ke konstituování celku komorních panství Eduard Maur, *Vznik a územní proměny majetkového komplexu českých panovníků ve středních Čechách v 16. a 17. století*, SSH 11, 1976, s. 53 – 63. Rovněž Týž, *Český komorní velkostatek v 17. století*, Praha 1975.

³³ Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník a okres mělnický*, Mělník 1882, k novějším patří především Josef Rác, *Mělník*, Mělník 1965; Viktorie Wachsmannová a kol.: *Mělník. Státní zámek, město a památky v okolí*, Praha 1960; Milan Suchomel, *Mělník*, Praha 1963; Kol. aut., *Mělník, 700 let města, 1274-1974*, Mělník 1974; Otakar Špecinger a kol., *Mělnicko*, 1985. Dále lze použít August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého, XV.*, Praha 1957, str. 57 an. Význam mají i regionálně zaměřené studie - např. Rudolf Turek, *Dějinné počátky Mělnicka*, in: VSM I., 1982, s. 33-40; Josef Rác, *Nástin dějin předhusitského Mělníka*, VSM I., 1982, s. 41 – 48 a další.

³⁴ Nejširší celek přitom představuje publikovaná disertační práce Jan Kilián, *Město ve válce, válka ve městě, Mělník 1618-1648*, České Budějovice 2008. Dále série dílčích studií – např. Týž, *Mělnická rekatolizace a náboženská emigrace*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. - 5. května 2004, Mělník 2004, s. 71-96; Týž, *Spory krpských se sousední košáteckou vrchností L. P. 1578*, SSH 28-29, 2002-2003, Praha 2006, s. 55-63; Týž, *Vrchnostenský statek mělnické městské obce v první polovině 17. století*, Středočeský vlastivědný sborník - Muzeum a současnost 24, Roztoky u Prahy 2006, s. 9-39; Týž, *Mělník pobělohorskou baštou katolicismu? Odchylky, přestupky, výstřelky*, in: Zdeněk R. Nešpor (red.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007, s. 112-124; Týž, *Kauza mělnických zrádců v době švédského vpádu v roce 1639*, Confluens - Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka 6, 2007, s. 123-134. Týž, „...žalostivé stejskání tak častých a nevypravitelných těžkostí a soužení vojenského...“. *Obranné mechanismy mělnických obyvatel za třicetileté války*, Středočeský vlastivědný sborník - Muzeum a současnost 26, Roztoky u Prahy 2008, s. 10-26. Význam pak mají i ediční podniky zmíněného autora např. - Jan Kilián (ed.), *Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka*, Mělník 2005 aj. Vedle Kiliánových badatelských aktivit lze ovšem pro prostředí vlastního města nalézt i některé další nepřehlédnutelné badatelské výstupy. K hospodářské situaci města - Miloslav Bělohávek, *Mělnické městské hospodářství před Bílou Horou*, in: ČSPS LXIII, 1955, s. 147-168; Pavlína Boušková, *Mělnický měšťan Martin Veselý Brzobohatý z pohledu pozůstalostního spisu*, bakalářská práce PF UJEP v Ústí nad Labem 1999; Táž, *Mělnický měšťan Martin*

s prostorem a fungováním mělnického panství, které bylo v průběhu raně novověkého vývoje samostatným celkem a většinou konkurentem města, jsou však v tomto ohledu řidší a pokrývají prozatím jen některé dílčí aspekty vývoje.³⁵

Samotná podoba mělnického panství tak, jak ji můžeme sledovat v průběhu raného novověku, se konstituuje postupně po husitské revoluci a dotváří se během první poloviny 16. století. Bezprostředně po husitské revoluci potvrdil císař Zikmund mělnické městské obci všechna předchozí privilegia včetně dílčích majetkových zisků v okolí města a obnovil též tradici Mělníka jako královského věnného města. Stejně jako ostatní tradiční věnná města byl tak Mělník darován spolu s hradem, k němuž se vázala menší soustava služebných manů, několika poddanskými vesnicemi, dvorem a vinicemi královně Barboře Celské. Poddanské vesnice, které tvořily již před husitskou revolucí původní zázemí hradu, ležely především v oblasti levého úrodného břehu Labe. Šlo o vesnice Hořín s větším poplužním dvorem, Vrbno, Brozánky a Vraňany.³⁶ Další vesnice, které se coby příslušné k mělnickému panství v pramenech objevují postupně v průběhu druhé poloviny 15. a v 16. století, pak představovaly původní lokality jiných vlastníků, většinou duchovních institucí. Základní význam zde měly především statky mělnické kapituly při chrámu svatého Petra a Pavla, které před husitskou revolucí představovaly nejrozsáhlejší majetkový komplex Mělnicka.³⁷ Statky kapituly, která v průběhu husitské revoluce zanikla, se pak staly základem držby řady subjektů Mělnicka, přičemž podstatná část připadla právě držitelům mělnického panství. Nutno všem podotknout, že přehled držby zejména v prostředí levého labského břehu představuje obraz velmi složitý a ještě v 17. století zde byla podstatná většina vesnic rozdělena mezi několik vrchností.³⁸ První úplnější přehled celých či necelých vesnic, které se nově po husitské revoluci staly součástí mělnického panství, pak známe prostřednictvím jejich zástavy, kterou učinil císař Zikmund v roce 1436 Janovi z Černína.³⁹

Veselý Brzobohatý ve světle pozůstalostního spisu, In: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.-5. května 2004. Mělník 2004, s. 63-70.

³⁵ Poměrně spolehlivý rozbor správy mělnického panství a dále velmi úplný přehled úřední agendy a dochovaných písemností podává Petr Kopička, *Správa velkostatku Mělník v 16. až 20. století*, *Porta Bohemica* 2, 2003, s. 24-78. Další dosavadní badatelský zájem pak směřoval k jednotlivým osobnostem, které v mělnickém prostředí figurovaly jako zástavní držitelé či jako vrchnostenští úředníci - Michaela Neudertová, *Jiří Popel z Lobkovic jako zástavní pán mělnického panství*, *VSK*, V., č.1 a 2, 1998, s. 60 – 73; Michaela Hrubá, *Předzvěst nepokojných let. Spory zástavního pána Jiřího Popela Lobkovic s mělnickými*, in: *Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka*, 2005, s. 42-51; Jan Kilián, *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopiáře z let 1611-1614/1616*, Mělník 2007; dále Petr Kopička, *Kojné pro děti Heřmana Jakuba hraběte Černína z Chudenic*, *Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka*. 1, 2005, s. 80 – 91. K hospodářské charakteristice velkostatku pak Jiří Koumar, *Mělnické panství a jeho poddaní v 16. a na počátku 17. století*, in: *VSK IV*, Mělník 2002, s. 67 – 106; Týž, *Vesnice mělnického panství po třicetileté válce*, in: *Confluens I*, Mělník 2005, s. 51-70; Týž, *"Martin Kapr ujal grunt"*, s. 439 - 454.

³⁶ K potvrzení privilegií Jaroslav Čelakovský - Gustav Fridrich, *Privilegia královských měst venkovských v Království českém z let 1420-1526*, in: *CIM III*, Praha 1948, s. 123; K předhusitským privilegiím města hlavně Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník*, s. 319-323, 377-379, dále rkp. diplomové práce: Jana Majerníčková, *Dějiny královského věnného města Mělníku do roku 1526 ve světle udělených privilegií*, diplomová práce PF UJEP, Ústí nad Labem 1992.

³⁷ Podrobný přehled podal Karel Zamastil, *Kollegiální kapitula mělnická*, Mělník 1896.

³⁸ Celkový nástin poměrů podal Jan Kilián, *Proměny feudální držby na pobělohorském Mělníku*, in: *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru*, Ústí nad Orlicí 2008, s. 9 – 26.

³⁹ August Sedláček (ed.), *Zbytky register králův římských a českých z let 1361 – 1480*, Praha 1914, s. 185.

Královně Barboře pak současně do budoucna přiznal právo tyto vesnice vykoupit.⁴⁰ V celkovém úhrnu se tedy jednalo o výše zmíněné vesnice, které byly již před revolucí v držení krále (Hořín, Vrbno, Vraňany, Štětí) a další lokality pak původně náležely především duchovním institucím - augustiniánskému klášteru v Pšovce pod Mělníkem (Mlázice, Vliněves, Rousovice, Kly), mělnickému proboštví (Borek, Rousovice, Újezd aj.), klášteru svatého Jiří v Praze (Vrutice, Újezd), blíže neurčenému klášteru v Mladé Boleslavi (Krpy, Střížovice). Samotné panství je pak po smrti Barbory Celské ještě několikrát zastaveno a až kolem roku 1468 se opět dostává do přímého věnného držení české královny Johany. Ta se po smrti Jiřího z Poděbrad stala i poslední královnou vdovou, která zde trvale žila a která také zanechala v organizaci panství výraznější osobní stopy.⁴¹ Po její smrti pak přešel Mělník do rukou krále Vladislava, který si Mělník v přímém držení podržel opět jen krátce. Jeho vláda ovšem pro samotné královské město i panství znamenala velmi podstatný předěl, zejména proto, že nový král v roce 1478 vedle dřívějších městských výsad a privilegií Mělnickým potvrdil privilegium nové. Šlo o výsadu, kterou byla mělnické městské obci zaručena nezczizitelnost a nezastavitelnost městských statků, což v praxi znamenalo, že budoucí zástavní majitelé měli získat jen mělnický hrad, poddanské vesnice a hospodářské příslušenství, které k hradu náleželo.⁴² Město si tak dále mělo uchovat faktickou hospodářskou samostatnost a vymanit se z dohledu úředníka případné zástavní vrchnosti. S ohledem na následující vývoj, který pro mělnické panství představuje v podstatě trvalé zástavní držení, lze s jistotou nadsázkou říci, že rok 1478 rozdělil natrvalo dějiny města a zámku.⁴³ V době silícího antagonismu mezi šlechtou a městy se tak v nebezpečně těsném sousedství ocitly dva relativně samostatné a v řadě ohledů sobě si konkurující vrchnostenské celky. Rivalita pak v průběhu 16. století přerostla v řadu dlouhodobých sporů městské obce se střídajícími se zástavními držiteli mělnického panství.⁴⁴

Na sklonku 15. století pak král Vladislav II. mělnické panství, tentokrát tedy již bez města a jeho statků, opět zastavil. Tím se mělnický komorní velkostatek dostal v podstatě natrvalo z rukou přímého držení královské komory. V průběhu 16. a 17. století se zde střídají jednotliví zástavní držitelé a řídký návrat do přímého královského držení trval vždy jen velmi krátce. Domnívám se, že není účelem této práce podat vyčerpávající přehled zástavních držitelů, ten byl již ostatně sledován opakovaně.⁴⁵ Ze spektra držitelů v 16. století ovšem vynikají především dvě osobnosti, které panství i skladbu předbělohorského velkostatku významněji ovlivnily. Právě za jejich držení se pak utváří ta skladba a rozsah velkostatku, jak je známe ze 17. století. K jejich aktivitám pak lze rovněž vázat vznik nejstarších pramenů, které nám podávají první komplexnější zprávy o rozsahu předbělohorského mělnického panství a jeho hospodářském vývoji. V tomto ohledu se významným okamžikem stává rok 1542, kdy panství po krátké přítomnosti královských

⁴⁰ Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník a okres mělnický*, s. 312 - 314.

⁴¹ Tamtéž, s. 250. Zástavy Mělníka příslušníkům různých šlechtických rodů v 15. století shrnuje August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 60. (Václav z Chelčic, Zbyněk ze Soběšína (1457) aj.)

⁴² Jaroslav Čelakovský - Gustav Fridrich (edd.), *Privilegia královských měst venkovských v Království českém z let 1420-1526*, Praha 1948, s. 651.

⁴³ August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 61; Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník*, s. 251; František Purš a kol., *Mělník, 700 let města*, s. 43.

⁴⁴ Spory otevřel již v desátých letech 16. století ozbrojený výpad města proti úředníkům tehdejšího zástavního držitele Jana z Valdštejna. Ke sporu mezi městskou obcí a zástavní valdštejnskou vrchností blíže František Purš a kol., *Mělník, 700 let města*, s. 43. Podobný vývoj v této době pak lze sledovat i na okolních vrchnostenských sídlech Mělnicka - v Lobkovicích, Chvatěrubech či na Kokoříně. Otakar Špecinger a kol., *Mělnicko*, s. 32.

⁴⁵ Např. August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 61 an.

úředníků do zástavy přejímá stoupenec „královské strany“, nejvyšší hofmistr pan Zdislav Berka z Dubé. Zástavní částka byla přitom opakovaně navýšena především za účelem nákladné rekonstrukce pravděpodobně značně sešlé hradní budovy, která se za berkovského držení postupně proměnila v renesanční zámeckou stavbu.⁴⁶ V polovině 16. století pak dochází k poslednímu významnějšímu rozšíření v držbě poddanských vesnic a rozsah mělnického panství tak získává již definitivní podobu, kterou známe z doby o něco pozdější. Majetkové změny zde úzce souvisí s neúspěšným stavovským odbojem v roce 1547, kterého se mělnická městská obec účastnila.⁴⁷ Sankce zamířené proti městské obci přinesly do skladby vesnic mělnického panství některé doposud městské statky (vesnice Mastířovice, Střednice, Strážnice, Malý Újezd a jeden statek v Podblatí).⁴⁸ Tyto lokality se pak městu již nevrátily a zůstaly trvalou součástí mělnického velkostatku jako samostatná rychta s centrem ve vesnici Vysoká. Důchody z těchto vesnic pak měly sloužit stejně jako další finanční navýšení zástavy k dokončení probíhající renesanční přestavby mělnického hradu. Zdislav Berka umírá roku 1554, zastavené panství pak až do roku 1575 drží stejnojmenný synovec zemřelého velmože Zdislav mladší Berka z Dubé a Lipého.⁴⁹ Právě tehdy si lze učinit první celkovou představu o rozloze panství, která se již příliš neodlišovala od rozsahu, jenž si panství udrželo víceméně po celé následující století. Samotné panství se skládalo z 1 poddanského městečka a z 36 vesnic různé velikosti.⁵⁰

Roku 1576 pak došlo k ojedinělému vyplacení zástavní částky, panství se na krátký čas vrací z berkovské zástavy do přímého držení krále Maxmiliána a po jeho brzké smrti zde v rámci vdovského držení dočasně pobývá i královna vdova Marie. Již v roce 1579 však dochází k další zástavě, která přivedla do držení panství Mělník opět nepřehlédnutelnou osobu z řad české předbělohorské aristokracie. Novou zástavu uskutečnil nový český král Rudolf II., který směnil mělnické panství s Jiřím starším Popelem z Lobkovic za jeho panství křivoklátské. K mělnické zástavě pak Rudolf II. připsal ještě 2.500 kop, které mohl Jiří z Lobkovic na mělnickém zámku dále prostavět.⁵¹ Prostřednictvím této nové zástavy se mělnické panství stalo součástí rozsáhlého dominia, které Lobkovic ve svých rukou soustředil. Šlo přitom o článek, který rozhodně nebyl nevýznamný a představoval pro Lobkovic řadu zisků.⁵² Lobkovic se ovšem s běžnými výnosy nespokojil a ve snaze je navýšit uskutečnil některé hospodářské reformy v dosavadních zvyklostech správy mělnického panství. Snaha o jejich realizaci jej však dostala do

⁴⁶ K renesanční přestavbě hradu Antonín Podlaha, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Mělnickém*, Praha 1899; Milan Brožovský, *Mělník. Státní zámek, památky města a okolí*, Praha 1987.

⁴⁷ K politickým, správním i hospodářským sankcím, které dopadly na mělnickou obec Miloslav Bělohlávek, *Mělnické městské hospodářství před Bílou Horou*, ČSPS LXIII., 1955, s. 147-168. Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník*, s. 252. Ke konfiskaci statků a jejich rozprodávání Antonín Rezek, *Statky zkonfiskované r. 1547 a jejich rozprodávání*, Památky archeologické a místopisné 10, 1874 – 1877, Praha 1878, s. 451 – 482.

⁴⁸ Všechny tyto vesnice však nenalezneme ještě v nejstarším z urbářů a obsahuje je prostřední urbář z roku 1606.

⁴⁹ Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník*, s. 254.

⁵⁰ Nejstarší Urbář panství Mělník 1569. V urbáři, sepsaném v době držby Zdislava Berky, jsou vepsány navíc vesnice Stračí a Střížovice, které patřily dědičně berkovskému rodu a jež pak v dalších knihách nenalezneme. Naopak nejsou zde ještě uvedeny zkonfiskované vesnice mělnické městské obce z roku 1547.

⁵¹ August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 62.

⁵² K přítomnosti Jiřího Popela z Lobkovic na Mělníce a ke konfliktům s městskou obcí i vlastními poddanými především studie Michaela Neudertová, *Jiří Popel z Lobkovic jako zástavní pán mělnického panství*, s. 60 – 73; Michaela Hrubá, *Předzvěst nepokojných let*, s. 42 – 51.

permanentního sporu nejen s městskou obcí, která citlivě a ostražitě vnímala všechny aktivity zámecké vrchnosti, nýbrž i s poddanskými obyvateli panství. Jádrem dlouhodobého sporu s městem se staly především Lobkovicovy zásahy do tradičních hospodářských vazeb mezi obcí královského města Mělníka a zámeckou vrchností. Závažné vyhocení situace zde přinesl konflikt Lobkovic s těmi mělnickými měšťany, kteří drželi perkrechtní vinice na mělnických poddanských gruntech a po nichž Lobkovic nově požadoval odvod vinného desátku. V rámci samotného mělnického panství se pak střetl Lobkovic především s odporem poddanského města Štětí poté, kdy odňal štěttské obci várečné právo a některé další výsady. Na stížnosti zástavní pán odpověděl pouze nekompromisním uvězněním členů městské rady, kteří odporovali.⁵³ Ve většině těchto a dalších sporů mocný Jiří z Lobkovic prosadil svoji vůli a opačným stranám se většinou nepodařilo své zájmy prosadit. Situace se změnila až roku 1594 v souvislosti s náhlým pádem tohoto velmože.⁵⁴ Mělnické panství se tak nakrátko vrátilo do správy úředníků královské komory, novým hejtmanem na mělnickém zámku se stal Jana z Vřesovic, ovšem zřejmě ještě v téže roce Rudolf II. panství na omezenou dobu opět zastavil. Novým držitelem mělnického velkostatku se stal věřitel Rudolfa II. - Jáchym Novohradský z Kolovrat, který panství získal v souvislosti s půjčkou 24.000 kop císaři.⁵⁵ Délka zástavy byla původně sjednána na tři roky, když ale Jáchym roku 1599 stále ještě jako držitel Mělníka zemřel a komora patrně nedokázala zástavu vyrovnat, převzal zástavu panství jeho syn Jan z Kolovrat. Došlo k nové dohodě na 10 let, ovšem již v roce 1605 se panství královské komoře navrátilo.⁵⁶ Tentokrát panství vydrželo v přímém královském držení až do roku 1611, jako hejtman panství je doložen pozdější vrchní hejtman komorních panství Mikuláš Gerštorf z Gerštorfu a z Malšovic. Ten také hned po svém nástupu inicioval sepsání nového mělnického urbáře, který nás již informuje o úplné skladbě vesnic a poprvé i o celkové struktuře vrchnostenských režijních podniků.⁵⁷ Urovnány byly rovněž poměry na poddanských mělnických vinicích a podkladem pro evidenci majetkoprávních poměrů se zde patrně staly nově založené pozemkové viniční knihy.⁵⁸ Komora se rovněž pokusila obohatit velkostatek o nový vrchnostenský dvůr, záměr ovšem prozatím nevyšel.⁵⁹ V letech 1611 – 1615 bylo pak panství pronajato Václavu Vchynskému ze Vchynic a Tetova na pět let s povinností pravidelné roční platby určené komoře královny.⁶⁰ S novým nájemním držitelem pak přichází na mělnický zámek i nový hejtman, kterým je Martin Prušek, jehož působení v postu mělnického hejtmana bylo již důkladněji představeno a zhodnoceno.⁶¹ Právě s aktivitou tohoto patrně velmi svědomitého

⁵³ Michaela Hrubá, *Předzvěst nepokojných let*, s. 37-38, Ludvík Böhm, *Královské věnné město Mělník*, s. 254.

⁵⁴ Literaturu k procesu s Lobkovicem shrnuje Michaela Hrubá, *Předzvěst nepokojných let*, s. 43.

⁵⁵ *Sněmy české VIII*, Praha 1985, s. 737 – 740; rovněž Digitální knihovna České sněmy:

14. února 1595 – Žádost Rudolfa II - <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v090/1595/t002200.htm>;

9. březen 1595 – Svolení stavů - <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v090/1595/t004500.htm>); dále NA Praha, SM, sign. M 28/3 (odevzdání Mělníka Jáchymu Novohradskému Rudolfem II.); Tamtéž, sign. M 28 /83 („Pojištění panu Janovi Novohradskému z Kolovrat“.)

⁵⁶ Sněmy české X, Praha 1900, s. 21. K předání panství komoře NA Praha, SM, sign. 28/83, 84 (Součástí zprávy o předání panství stručný Inventář zámku z roku 1594, 1598).

⁵⁷ SOA Litoměřice - pobočka Žitenice, Velkostatek Mělník, inv. č. 4, k. II, Urbář panství Mělník 1606 (1613).

⁵⁸ Viz dále – citace pozn. č. 115.

⁵⁹ NA Praha, SM, sign. M 28/60, k. 1473, fol. 2 an. (Hejtmanství), „Relace o řízení nového dvora na panství mělnickém...“

⁶⁰ Petr Kopicčka, *Správa velkostatku Mělník*, s. 30.

⁶¹ Jan Kilián, *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopiáře z let 1611 – 1614 (1616)*, Mělník 2007; dále Týž, *Podkomoří a zámecký hejtman na cestách. Komparace pracovních i jiných*

vrchnostenského úředníka je mimo jiné spojena důkladná revize a inovace již zmíněného urbáře z roku 1606 a později i vytvoření největšího urbáře z roku 1625, který poskytuje velmi solidní představu o režijní i rustikální části mělnického panství. Všechny pozdější urbáře ze 17. století pak představují v podstatě jeho opis či překlad do němčiny. V roce 1615 ovšem nájem vypršel a jako komorní hejtman a vzápětí i nový zástavní držitel panství se zde vyskytuje osoba humanistického vzdělance, znalce přírodních věd a lékaře Jakuba Hořčického z Tepence. Ten patřil k odchovancům jezuitského řádu a později k jeho aktivním světským podporovatelům a zastáncům.⁶² Nový držitel zde vynikl na jedné straně jako vzdělaný a pečlivý hospodář, na straně druhé však také jako značně nekompromisní odpůrce nekatolické městské obce i poddaných na zastaveném mělnickém velkostatku. Jak dále uvedu, šlo o jednoho z mála hejtmanů, který se pravidelně účastnil výročních soudů i majetkových transakcí s poddanskými nemovitostmi. Jako osoba úzce spojená s prokatolickou a procísařskou politikou byl ovšem v roce 1618 internován a posléze vypovězen ze země. Majetek včetně mělnické zástavy mu byl konfiskován ve prospěch stavovského direktoria.⁶³

Mělnické panství se tím dostalo pod přímou správu direktorů a do postu mělnického hejtmana se vrátil Martin Prušek.⁶⁴ V srpnu 1619 pak získali mělnické panství bratři Jan, Jetřich a Václav z Malovic jako náhradu škody, které jim přineslo drancování císařského vojska. Ještě téhož roku jim však bylo přiděleno panství kolínské a Mělník získal Šťastný Václav Pětipeský z Chýš a Egenberka za vysokou půjčku stavovskému direktoriu.⁶⁵ Po bělohorské bitvě byl však Pětipeský jako představitel stavovské strany zatčen a odsouzen ke ztrátě cti, hrdla i majetku. I když byl popravy ušetřen, nevyhnul se zabavení celého majetku včetně jistiny na mělnickém panství.⁶⁶

Na mělnický zámek se coby císařský hejtman a posléze držitel opět vrátil Jakub Hořčický z Tepence, který konsolidaci panství spojil i s rekatolizační aktivitou. Jeho aktivita zde ovšem neměla dlouhého trvání, protože na počátku roku 1623 Jakub Hořčický umírá. Rok na to se pak císař rozhodl k zástavě nové, prostřednictvím níž získává panství další vlivná osobnost procísařské politiky - Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka.⁶⁷ Teprve v souvislosti s touto novou

výjezdů Filipa Fabricia a Martina Pruška z Prušova v letech 1611-1632, in: Šlechtic na cestách v 16-18. století (red. Jiří Kubeš), Pardubice 2007, s. 87-98.

⁶² K osobnosti Jakuba Hořčického Antonín Podlaha, *Tři čeští laikové jakožto literární obránci víry katolické ve století XVI. a XVII.*, in: Sborník historického kroužku Vlast, 1896, s. 1- 7; dále Jan Josef Řehák, *Jakub Hořčický z Tepence*, in: Výroční zpráva cís. král. české realky pražské za školní rok 1895, Praha 1895, s.1 – 6. Nověji stručně Robert J.W.Evans, *Rudolf II. a jeho svět*, Praha 1997, s. 193, 247.

⁶³ August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 63; Petr Kopička, *Správa velkostatku Mělník*, s. 30.

⁶⁴ Jan Kilian, *Martin Prušek*, s. 27; Dále Karel Zamastil, *Mělník v době direktorů a Fridrich Falckého*, In: Upomínka na slavnosti pětadvacetiletého trvání Sokola mělnického a na výroční slet župy podřípské na Mělníku ve dnech 19. a 20 srpna 1983, Mělník 1983, s. 2 -8.

⁶⁵ K převodu pozdější opis inventáře panství mělnického – SOA Litoměřice – pobočka Litoměřice, Vs Mělník, inv. č. 652. Ke komplikovanému vztahu nového zástavního držitele a městské o nejvíce Jan Kilián, *Martin Prušek*, s. 28 an. Správu statků Šťastného Václava Pětipeského pak přiblížil Václav Bůžek, *Každodenní život na statcích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš očima hospodářských úředníků počátkem 17. století*, in: Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných profol. dr. Eduardu Maurovi, Praha 2003, s. 198 – 210.

⁶⁶ Jan Kilian, *Martin Prušek*, s. 36 an; Tomáš V. Bílek, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*, Praha 1882, s. 429.

⁶⁷ K tomu Petr Kopička, *Správa velkostatku Mělník*, s. 31. Prostřednictvím hejtmana Martina Pruška pak ke správě panství Jan Kilian, *Martin Prušek*, s. 45 an; K vrchnostenské správě pak v rámci slavatovského domínia Jiří Kubeš, *Vilém Slavata a jeho hejtmáni. K anatomii pretiže raně novověké šlechty*, HO 12, 2001, s. 70 -75. Josef Hrdlička, *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku*

zástavní vrchností lze rámcově naznačit celkovou skladbu velkostatku a jeho režijních aktivit. Snaha o takové hodnocení nalezne oporu v důkladném inventáři, který byl vytvořen jako podklad pro převod panství a zejména v nově vyhotoveném urbáři z roku 1625, který představuje vůbec nejširší popis režijního hospodářství i celého panství.⁶⁸ Skladba režijních podniků přitom nedoznala v průběhu 17. století závažných změn, svým zaměřením jde o poměrně typický celek, který se snažil využít příhodných možností krajiny soutoku a který lze porovnat s nedalekými vrchnostenskými velkostatky obdobného rozsahu a charakteru v blízkém i vzdálenějším okolí.⁶⁹

Pohled na skladbu mělnického vrchnostenského velkostatku je tak přitom zřetelný teprve v době, kdy začíná docházet k obecné koncepční proměně feudálního velkostatku v českých zemích. Proměně raně novověkého feudálního velkostatku od jeho převládající předbělohorské formy po jeho relativně odlišnou podobu, která se utváří v průběhu 17. století, bylo již věnováno velké badatelské úsilí. Období 60. let přineslo eskalaci zájmu zejména o charakter předbělohorského velkostatku (Josef Válka, Alois Míka, Josef Petráň, František Matějka aj.), na který pak v 90. letech navázaly další podněty. Velmi komplexně zde poukázal k charakteru i rozsahu progresivních tendencí předbělohorského velkostatku v kontextu celoevropského vývoje zejména Jaroslav Čechura.⁷⁰ Na intenzivní poznání předbělohorské podoby velkostatku pak navázal výzkum jeho dalšího vývoje, zejména pak proměn, k nimž dochází v průběhu 17. století (Eduard Maur, Emanuel Janoušek, Josef Křivka, Josef Tlapák aj.). Ucelenou představu a zhodnocení vývojových etap feudálního velkostatku v českých zemích pak poskytl nejkompaktněji zejména Eduard Maur.⁷¹ Nově je pak pochopitelně nutné uvést komplexní přístupy ke studiu vývoje sociálních struktur velkostatku, která nalezla vyústění především v rámci dlouhodobého projektu Sociální struktury v Čechách.⁷²

Mělnický velkostatek v tomto vývoji nepatří k rozsáhlým, ani k dlouhodobě a promyšleně organizovaným celkům. Jakékoli soustavnější a dlouhodobější snahy zde znemožnil již samotný předbělohorský vývoj panství, který spočíval v opakovaném střídání zástavních držitelů a jejich

1630, in: Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740) – Opera historica 11, České Budějovice 2006, s. 347 – 373 (Zde i ke slavatovskému mělnickému hejtmanovi Václavu Dačickému).

⁶⁸ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, inv. č. 13, k. III, Inventář panství Mělník (1623).

⁶⁹ Zejm. Josef Křivka, *Roudnický velkostatek na sklonku 16. století*, Historie a musejnictví 1 (29), 1956, s. 117-136, 195-204, 237-248; Vladimír Beránek, *Proměny dvorového hospodářství na komorních panstvích do prvních let třicetileté války (panství Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem)*, ČNM-A 174, 2005, č. 1-2, s. 23-55; Týž, *Hospodářská proměna panství Brandýs nad Labem za Rudolfa II.*, HO 16, 2005, č. 9/10, s. 211-217.

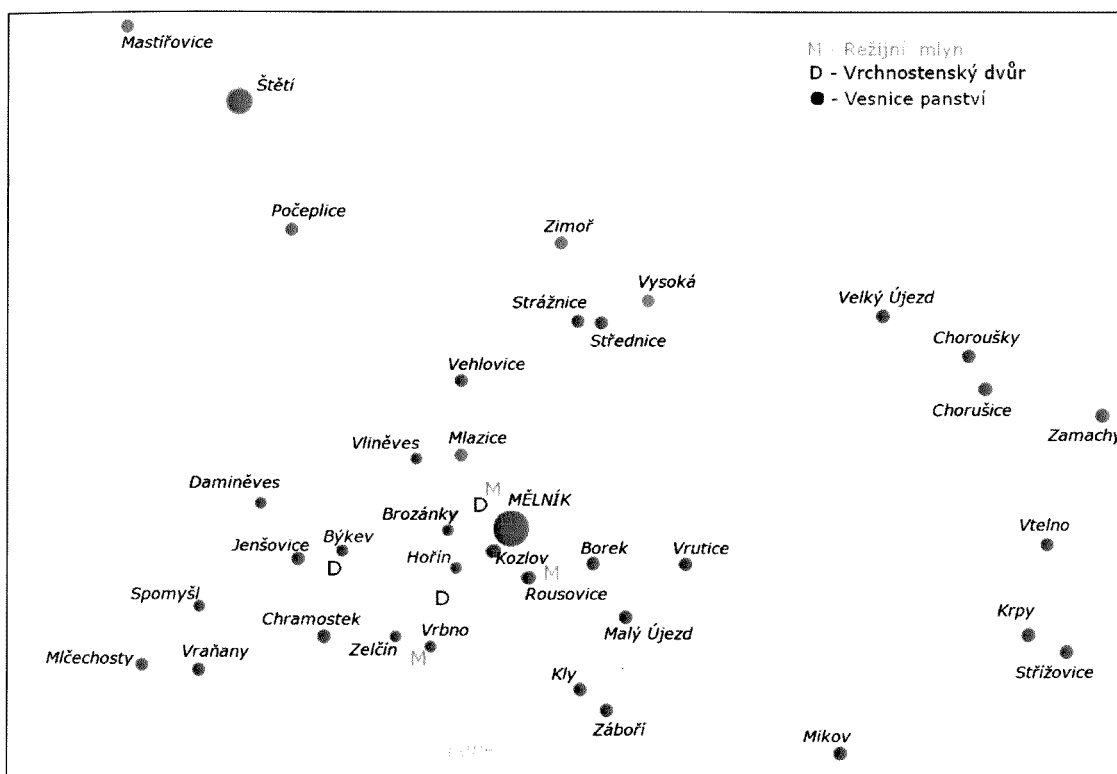
⁷⁰ Např. Jaroslav Čechura, *Dominium Smiřických - protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, ČČH 90, 1992, s. 508-536; Týž, *Hluboká za pánů z Hradce: vznik podnikatelského velkostatku*, Sborník Národního muzea v Praze, series A - history, 46 /1992, Praha 1994; Týž, *Adelige Grundherren als Unternehmer. Zur Struktur südböhmischer Dominien vor 1620*, München 2000; Týž, *Podnikání evropské šlechty v 16. století*, in: HoD 21, Praha 1995, s. 9 – 28 a další

⁷¹ Komplexní hodnocení přinesl především Eduard Maur, *Geneze a specifické rysy českého pozdněfeudálního velkostatku*, in: AUC Phil. et Hist. 1976, 1, Studia Historica XIV, s. 229-258; Týž, *Vývojové etapy českého feudálního velkostatku v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu*, HD 7, 1981, s. 203-226. K dílčím aspektům vývoje pak Týž, *Vrchnosti a poddaní za třicetileté války*, FHB 8, 1985, s. 241-264; Týž, *Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku v Čechách*, in: Prameny a studie Praha, sv. 33, 1990, s. 3-129, Týž, *Poddanská politika pobělohorského absolutismu v Čechách*, AUC, Phil. et Hist., Studia historica 36, 1989 (vyšlo 1991), č. 3, s. 87-99. K vývoji komorních celků pak mimo jiné Eduard Maur, *Český komorní velkostatek v 17. století*, Praha 1976.

⁷² Základní rysy a výstupy tohoto široce koncipovaného projektu přináším dále.

úředníků. To pochopitelně nemohlo hospodářskému rozvoji prospět a jen někteří z držitelů se proto pokoušeli o výraznější reorganizaci panství z hlediska jeho hospodářské správy. Často se ovšem ocitly v dlouhodobých sporech s poddanskými hospodáři i se sousední mělnickou obcí.⁷³ Mělnické panství přitom nepatřilo k nejvýznamnějším hospodářským celkům ani svým rozsahem. Po celé 17. století šlo o velkostatek spíše menšího typu, který nepřekročil hranici středně velkých statků s více než 500 osedlými.⁷⁴ Již jsem uvedl, že podle údajů urbářů se samotné panství skládalo z 1 poddanského městečka a z 36 vesnic různé velikosti. Jednotlivé vesnice panství většinou dodnes existují, pouze tři z nich Rousovice, Mlazice, Kozlov (Rybáře) se staly součástí rostoucí aglomerace města Mělníka. Podobně někdejší ves Mikov je dnes součástí větší obce Čechelice. Mělnické vsi ovšem nikdy neutvářely celé panství jako ucelené a kompaktní území, především vsi na pravém břehu řeky Labe jsou od mělnického centra panství často poměrně vzdáleny a vklíněny do územních celků okolních panství. Uceleněji působila pouze skupina deseti vsí na levém břehu Vltavy, které výrazněji narušovala jen k roudnickému panství náležející vesnice Lužec.

Obr. č. 3 – Orientační mapa mělnického panství v 17. století

Necelistvost ovšem nenalezneme pouze na úrovni celého panství. I samotné vesnice zřejmě málokdy patřily ke komornímu panství celé a část osedlých v nich vždy přináležela k jiné vrchnosti. Nejčastěji šlo o držbu místních menších vrchností, ovšem nalezneme zde i feudální

⁷³ Nejtypičtější a zároveň nejzpracovanější téma v tomto ohledu představuje postup Jiřího z Lobkovic (Výše citované práce Michaely Hrubé); spory s městskou obcí jsou ovšem doloženy i v případě šťastného Václava Pětipeského či Jakuba Hořického z Tepence (Jan Kilián, Petr Kopicika).

⁷⁴ Josef Petráň, *Zemědělská výroba*, s. 153.

osoby či instituce podstatně vzdálenější.⁷⁵ O této neúplné držbě nás informují již urbáře, které evidují „cizopanské“ poddané v souvislosti s menšími finančními a někdy i robotními povinnostmi k mělnické vrchnosti. Nejkomplexnější informaci o poddanských gruntech náležející k jiné vrchnosti nám pak přináší odhad panství z poloviny 17. století, který hospodáře jiných celků zejména na pravém břehu důsledně eviduje.⁷⁶ Na roztržité držbě labského levobřeží se tak nejvýrazněji podílelo roudnické panství (grunty ve vesnicích Vraňany, Býkev, Mlčechvosty, Daminěves, Jenišovice)⁷⁷, dále blízké beřkovické panství (Pšovka, Spomyšl, Býkev), zastoupení zde ovšem měly i některé místní šlechtické rody (Vliněves).⁷⁸ Vedle světských držitelů se pak na držbě levobřežních vsí podílely nezanedbatelným způsobem i vrchnosti církevní, výrazné zastoupení zde měly zejména poddanské grunty náležející špitálnímu řádu křížovníků s červenou hvězdou (Vrbno, Brozánky, Hořín).⁷⁹ Několik poddanských gruntů v tomto prostoru pak držel i augustiniánský klášter Pšovka ležící pod Mělníkem (Vliněves, Vehlovice).⁸⁰

Ostatní vesnice ležící na pravém břehu řeky Labe pak většinou přináší obraz ucelenější, což je zřetelné i z vyššího počtu gruntů v jednotlivých vesnicích. Na konci 16. a v 17. století se v mělnických pravobřežních vsích nacházely ojedinělé grunty okolních menších feudálních vlastníků (Vrutice, Krpy⁸¹ Vtelno⁸²), zastoupení zde měl rovněž klášter svatého Jiří na Pražském hradě (Vrutice, Krpy⁸³), ojediněle zde také nalezneme držbu Berků z Dubé (Vtelno, Zamachy).⁸⁴

Vlastní charakter a podobu samotného velkostatku a jeho režijních podniků pak ovlivnila především ta skutečnost, že celé panství se rozkládalo na území s podmínkami nejpříhodnějšími pro rozvoj náročných zemědělských oborů. Již jsem naznačil, že se jednalo o nejurodnější část Polabí patřící již v 16. století k územím Čech, která vykazovala zřejmě nejvyšší výnosy polních plodin. Právě tato skutečnost z velké části ovlivnila nejen rozvoj a charakter hospodářství poddaných rolníků, ale působí ve značné míře i na skladbu vrchnostenských režijních provozů. Základ hospodářství velkostatku zde tak reprezentuje především velký poplužní dvůr v Hoříně a mnohem menší celek v podobě Špitálního (Malého) dvora v těsné blízkosti zámku a města. V období mezi druhým (1606) a třetím urbářem (1625) se pak objevují dva dvory nové (Býkev, Zelčín).⁸⁵ Od třicátých let pak do struktury přibyl ještě nově zakoupený menší dvůr v Třebošnici

⁷⁵ V celkovém přehledu a spíše orientačním způsobem se pokusil celkově poměry shrnout Jan Kilián, *Proměny feudální držby na pobělohorském Mělníku*, in: *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 9 – 26.

⁷⁶ Z urbáře z roku 1569, ve kterém je rozpis v tomto ohledu podrobnější, je patrné, že se tyto povinnosti nejčastěji váží k pozemkům poustek či dědin, jež byly přičleněny k usedlosti gruntu usedlého náležejícího jiné vrchnosti.

⁷⁷ K tomu srovnání zejména Josef Křivka, *Roudnický velkostatek na sklonku 16. století*, s. 120.

⁷⁸ Jiří Čepelák, *Vlinští z Vliněvsí*, Mělník 2007.

⁷⁹ K jejich správě podrobně Jiří Čepelák, *Vrbno u Mělníka do poloviny 17. století*, SSH 30-33, 2007, s. 3-43.

⁸⁰ SOA Litoměřice - pobočka Žitenice, Velkostatek Mělník, inv. č. 8, k. III, Urbář panství Pšovka (1611). K tomu blíže Pavel Zahradník: *Dějiny kláštera obutých augustiniánů v Pšovce u Mělníka*. In: *Mělník - Pšovka. Sborník vydaný při příležitosti znovuvysvěcení kostela sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce obnoveného po povodni roku 2002*, 15. srpen 2004. Mělník 2004, s. 7-35; dále Jiří Koumar, *Statky a poddaní kláštera svatého Vavřince v Pšovce v 16. a 17. století*, tamtéž, s. 44 – 45.

⁸¹ Hrzánové z Harasova, později Filip Fabricus – Jan Kilián, *Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu*, České Budějovice 2005, s. 190 an; dále Jan Kilián, *Kropáčové z Krymlova*, Mělník 2007.

⁸² Jan Kilián, *Vtelenští ze Vtelna*, Mělník – Mělnické Vtelno 2009, s. 36 an.

⁸³ *Odhad komorního panství Mělnického datovaný dne 4. září 1645*, s. 224.

⁸⁴ Urbář panství Mělník 1569, s. 199, s. 212, s. 223, s. 227.

⁸⁵ Zájem o rozšíření produkce je přitom vidět z již zmíněné zprávy z roku 1610, kdy v době přímého držení panství komorou dorazila na panství komise pověřená nalezení místa „*pro nový dvůr k spravení ještě jednoho a nového dvoru pro lepší fedruňk pšenice pívovaru*“. Mise komorních úředníků ovšem

nedaleko Neratovic.⁸⁶ Svým rozsahem čtyři ze dvorů představovaly jednotky nevelkého spíše podprůměrného rozsahu, zcela se však vymykal prvně jmenovaný dvůr u vesnice Hořín. Dvůr, který se rozkládal v oblasti úrodného levobřeží, představoval nejdůležitější hospodářský základ panství.⁸⁷ Mohl vynikat z hlediska nadprůměrné rozlohy plužin (okolo 16 lánů - 160 kop záhonů), i uceleného spektra všech zde pěstovaných druhů obilnin.⁸⁸ Pro charakteristiku velkostatku je podstatné i to, že velký dvůr (stejně jako menší dvory) byl v předbělohorské době pravděpodobně z největší části odkázán pouze na námezdní práci. Kromě téměř naprosté absence robotních povinností v urbářích o tom svědčí i zmíněný inventář.⁸⁹

Tab. č. 1 - Celkový výnos ze tří vrchnostenských dvorů mělnického panství, mlýnů a naturálních dávek (dle Urbáře panství Mělník 1625 a odhadu panství z roku 1645).

Dvory a další jednotky ⁹⁰	Rozsah (kopy záhonů)	Pšenice (strychy)	Žito	Ječmen	Oves	Hrách	Pohanka	Proso	Celkem
Hořínský dvůr (výnos)	160	2196	1056	537,5	2100	234,6	36	36	6196,1
Býkevský dvůr (výnos)	48	480	144	250	560				1434
Špitálský dvůr (výnos)	10	-	168	162,5	144				474,5
Celkový výsevek		446	280	152	404	30	6	6	1324
Celkový čistý výnos ze dvorů (bez výsevku)		2230	1080	798	2400	204,6	30	30	6772,6
Výnos z nájmu mlýnů		14	548	14					576
Naturální dávky ⁹¹		186,5	315,5	80,5	80,5	33			615,5
Celkový výnos obilnin		2430,5	1943,5	892,5	2480,5	237,6	30	30	8044,6
Finanční vyjádření (kgm.) ⁹²		7291,5	4858,5	1785	3636,6	475,2	-	-	18.676,3

nedopadla úspěšně, přičemž jeden z hlavních důvodů měla být draže mělnických poddanských gruntů, které měly být regulérním způsobem zakoupeny“. NA Praha, SM, sign. M 28/60, k. 1473, fol. 14 (Hejtmanství).

⁸⁶ Dvůr v Třebošnici vznikl někdy před rokem 1641, kdy je již uveden jak součást panství - NA Praha, SM, sign. M28/91 (Inventář panství z roku 1641).

⁸⁷ Urbář panství Mělník 1625, s. 458-461.

⁸⁸ Josef Petráň, *Zemědělská výroba*, s. 156. Autor zde uvádí jako průměrnou rozlohu rozvíjejících se poplužních dvorů 7 až 8 lánů. I ve srovnání s největším roudnickým poplužním dvorem, který vznikl rožmberskou rekonstrukcí, se jeví Hořín výrazně větší. Největším roudnickým velkostatkem byla Mněteš s rozlohou polností 118 kop 30 záhonů. Josef Křivka, *Roudnický velkostatek*, s. 121.

⁸⁹ Inventář panství Mělník 1623, fol. 9-11. Inventář uvádí relativně vysoké počty koní i orného nářadí k úpravě polí. V hořínských stájích je ustájeno 20 koní „dělných“ a ve dvoře je pak k dispozici 11 vrchnostenských pluhů a vyšší počet dalšího zemědělského nářadí. Pro charakteristiku polních prací na Mělnicku je také zajímavá přítomnost 4 háků s kovovými radlicemi. Josef Petráň, *Zemědělské nářadí poddaných v Čechách koncem 16. a na začátku 17. století*, Zápisky Katedry českosl. dějin a archivního studia III., č. 3 - 4, Praha 1958, str. 5 - 54.

⁹⁰ Nový dvůr v Zelčíně žádný z urbářů v souvislosti s plužinami a výnosem obilnin neuvádí.

⁹¹ Údaje pro dávky uvádím z urbáře roku 1625.

⁹² K orientačnímu propočtu jsem použil přehled, který pro městský mělnický trh podává Milan Bělohávek, *Mělnické městské hospodářství*, s. 164-168 a Josef Janáček, *Rudolfínské drahotní řády*, Rozpravy ČSAV, roč. 67, seš. 4, Praha 1957, s. 59-60. Na základě toho počítám pro rok 1601, v jehož rámci se mi podařilo dohledat celé spektrum obilnin (za 1 strych: pšenice - 3kgm, žito - 2,5 kgm., ječmene - 2 kgm., oves - 1 k 28 gm, hrách - 2 kgm.)

Celkový výnos obilí tak mohl na mělnickém panství představovat poměrně vysokou položku, která však byla z největší části zajištěna velkým hořínským dvorem. Položky jsou zajímavé i tím, že se přibližují k celkovým výnosům ze dvorů sousedního panství Roudnice.⁹³ Z hlediska rostlinné produkce tak mělnické panství jistě nepředstavovalo stagnující celek. Příjmy dvorů a především pak dvora hořínského nezanedbatelným způsobem doplňovaly i položky ze dvou větších štěpnic na labských ostrovech a rovněž výnosy ze zahrad ležících v blízkosti hořínského dvora. Součástí hospodářství dvorů byl pak i chov hovězího a vepřového dobytka dosahující průměrné úrovně. Na dvorech bychom našli maximálně několik desítek kusů hovězího dobytka a vepřů. Specifickou úlohu zde pak měl nejmenší dvůr Špitálský ležící nedaleko města, jehož specialitou byl chov ovcí. Velký ovčín, který se zde nacházel, mohl pojmout 1000 kusů, přičemž normativnímu odhadu urbáře odpovídá i údaj inventáře z roku 1623 uvádějící 980 kusů.⁹⁴

Tab. č. 2 - Hovězí a vepřový dobytek na poplužních dvorech (dle urbáře z roku 1625)

Dvory:	Dojných krav	Jalovic	Býků	Vepři	Ovce
Hořínský dvůr	60	50	1	60	
Býkevský dvůr	21	15	1	30	
Špitálský dvůr	20	-	1	-	1000
Zelčinský dvůr	9	6	1	23	
Vepři v mlýnech				10	
CELKEM	110	71	4	123	

Specifické postavení mělo pak v mělnickém prostředí pivovarnictví, tedy obor, který byl svými výnosy pro řadu vrchnostenských celků rozhodující. V prostředí úrodného Mělnicka, kde značnou část zisků přináší vrchnosti vinice, nemělo pivo pravděpodobně tak důležitou úlohu. Je to patrné i z hospodaření královského města Mělníka v bezprostředním sousedství zámku. Vaření piva se zde věnovali v malém rozsahu jen někteří měšťané a jejich možnosti odbytu byly velmi omezené. Situace se změnila až v době nákupu přívorského dvora na počátku 17. století, s nímž byl zakoupen i menší pivovar pro vlastní poddané na obecních statcích.⁹⁵ Ve srovnání s možnostmi města prodávat pivo na tom byl zámek poněkud lépe. Jeho odbyt zajišťovaly krčmy ve vesnicích panství, jejichž počet postupně roste. Již v roce 1606 tak nalezneme pod městem Mělníkem menší zámecký pivovar a sladovnu.⁹⁶ Pivovar zřejmě dodával pivo do sítě krčem ve vesnicích, které náležely k mělnickému panství. Urbář z roku 1569 jich uvádí 12, v mladším urbáři

⁹³ Josef Křivka, *Roudnický velkostatek*, s. 124. Autor této studie uvádí výnosy u jednotlivých plodin: pšenice - 2680 str., žito - 1696, ječmen - 1931, oves - 1436, hrách - 232.

⁹⁴ Urbář z roku 1625, s. 457. K chovu ovcí obecně – Alois Míka, *Nástin vývoje zemědělské výroby*, s. 169; Josef Petráň, *Zemědělská výroba*, s. 124-129.

⁹⁵ Milan Bělohávek, *Mělnické městské hospodářství*, s. 157; nověji Jan Kilian, *Město ve válce*, zejm. s. 121 an.

⁹⁶ Urbář panství Mělník 1625, s. 452. Jak urbář zdůrazňuje, jedná se zřejmě o novou nebo rekonstruovanou stavbu na mělnickém panství, v pivovaru se vařila 1-2 várky týdně, tedy v maximální míře 104 varů ročně. Jeho velikost a výnosnost tak můžeme zřejmě srovnat s menším roudnickým pivovarem v městečku Hoštka na roudnickém panství. Josef Křivka, *Roudnický velkostatek*, s. 198. Zde postupně Rožmberkové přebudovali dva pivovary - jeden velký v samotné Roudnici a druhý menší pak v Hoštce, jehož počet varů i výnosnost odpovídá pivovaru mělnickému. V případě mělnického pivovaru s 35 věrteli piva týdně šlo o roční výnos 1820 věrtelů (4513,6 hektolitřů). Šlo zhruba o třetinu výnosu velkého roudnického pivovaru

z roku 1625 jich nalezneme již 28.⁹⁷ Vedle vrchnostenských dvorů a malého pivovaru pak další součástí mělnického velkostatku byly tři vrchnostenské mlýny průměrné velikosti. Všechny tři byly osazeny nájemními mlynáři, kteří z nich pravidelně odváděli roční naturální dávky, jež nezanedbatelným způsobem navýšily obilní výnosy vrchnostenského velkostatku.⁹⁸ V prostředí mělnického panství lze přitom předpokládat dobrou výnosnost těchto provozů, s níž také souvisí i zájem vrchnosti o režijní provoz mlýnů. V případě rousovického mlýna jde totiž o původně poddanský mlýn, který byl vrchností běžným způsobem zakoupen od poddanského hospodáře v roce 1613.⁹⁹ Čtvrtý mlýn pak přibyl k velkostatku spolu s třebošnickým dvorem ve třicátých letech 17. století.¹⁰⁰ Další ne zcela zanedbatelné příjmy mělnického velkostatku pak souvisely s již zmíněným bohatstvím obou řek, zejména pak s výnosy říčního rybolovu, z něhož získávala vrchnost naturální i peněžní dávky.¹⁰¹ Kromě říčních vod pak zvláštní charakter a význam měl pro vrchnostenskou pokladnu i vrchnostenský stůl potok Pšovka náležející k panství od vsi Vrutice. Kromě toho, že poháněl kola dvou vrchnostenských mlýnů, přinášel panství zřejmě značné úlovky pstruhů. Pstruzi zde byli záměrně vysazováni, vztahovala se na ně ze strany panství řada ochranných opatření a aktivit.¹⁰²

Poslední, ne však zanedbatelný obor velkostatku, který měl pro příjmy a celkový charakter panství podstatný význam, pak pochopitelně představovalo vinařství, pro něž skýtala mělnická oblast velmi ideální podmínky. Již v prostředí středověkého Mělnicka tak má vinařství starou a významnou tradici, pomíneme-li legendární původ zdejšího vinařství spojený s osobou svaté Ludmily, lze spojit rozvoj mělnického vinařství stejně jako na dalších místech českého království se zakladatelskou činností a privilegiem Karla IV.¹⁰³ Vrcholem vinařství se přitom stává období 15.-16. století, kdy četné vinice obklopovaly nejen města a vesnice v úrodných a pro pěstování vinné révy příhodných oblastech, ale pěstovalo se i v oblastech podstatně méně příhodného podnebí. Doménou pěstování vína v Čechách však zůstávají po celé toto období ty nejúrodnější oblasti, kde vysoké výnosy vína umožňovaly ve větší míře i orientaci na trh a znamenaly tak pro pěstitele podstatnější příjmy. Jednalo se především o stráně s vinicemi na území okolo Prahy a dále pak o úrodný územní pás Litoměřicka, Roudnicka a Mělnicka.¹⁰⁴ Díky tomu také vinařství představovalo poslední z oborů, který znamenal pro mělnickou vrchnostenskou pokladnu citelný příjem. Bylo to však odvětví významné nejen pro panské

⁹⁷ Nesrovnatelně malý počet ovšem kupříkladu v porovnání s článkem Aleš Stejskal, *Hospody posledních Rožmberků*, *DaS* 18, 1996, č. 4, s. 9-13.

⁹⁸ Urbář panství Mělník 1625, s. 466 – největší mlýn ležel u vsi Vrbna na levém břehu Vltavy (čtyři kola moučnická a pět stupních kol a pila). Zbývající mlýny ležely na vodě říčky Pšovky u Špitálského dvora a ve vesnici Rousovicích - Urbář panství Mělník 1625, s. 453, s. 663.

⁹⁹ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č. 115, fol.10 (Rousovice, 1614).

¹⁰⁰ Odhad komorního panství Mělnického datovaný dne 4. září 1645, s. 238.

¹⁰¹ K tomu Jiří Koumar, „*Martin Kapr ujal grunt*“, s. 124.

¹⁰² Urbář panství Mělník 1625, s. 485-6. Více k tomu Michaela Hrubá, *Pstruzi na císařský stůl Rudolfa II. Spor o pstruhové vody na mělnickém panství*, In: *Město a voda. Praha, město u vody. Sborník příspěvků z 22. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, DP XXVII, Praha 2005, s. 251-257.*

¹⁰³ Alois Míka, *Nástin vývoje zemědělské výroby*, s. 113. Především druhé privilegium z roku 1358 se pak týká mělnických vinic. Nařizovalo se jím vysadit vinice na příhodných místech v celé zemi, na místech, které označí královský perkmistr. K tomu Marie Válková - Frýzová, *Úřad perkmistra viničních hor*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl IV, Praha 1930, s. 2an.

¹⁰⁴ K tomu již Josef Petrů, *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, AUC, Phil. et Hist., Praha 1963, s. 75 an.; Eduard Maur, *Zemědělská výroba na pobělohorském feudálním velkostatku*, s. 41-42.

hospodářství náležející k zámku, ale i pro další vrstvy raně novověkých obyvatel Mělnicka. Zejména pro mělnické měšťany pak vinice v okolí města představovaly ten nejpodstatnější příjem a nejdůležitější složku podnikání města, čemuž rovněž odpovídá poměrně bohatá pramenná základna.¹⁰⁵ Pro vrchnostenské vinařství se tak rozsáhlé prameny z této doby nedochovaly, ovšem i zde si lze základní rozměr vrchnostenského vinařství představit.

Příjmy mělnické vrchnosti z vína měly přitom dvě podoby. Jednak jí plynuly výnosy vína z několika vlastních zámeckých vinic, které provozovala ve vlastní režii, a další příjem pak představovaly poplaky z širokého spektra poddanských perkrechtních vinic. Hlavní položku pro vrchnostenskou pokladnu ovšem představovaly prvně uvedené mělnické režijní vinice. Na konci předbělohorské doby náleželo k panství takových vinic pět, později se jejich počet ještě rozrostl o dvě další.¹⁰⁶

Tab. č. 3 - Celkový výnos z vrchnostenských vinic

	Výnos (sudý)	kop gm. ¹⁰⁷	kop gm. ¹⁰⁸
Sírotčí vinice	50	750	3000
Stará vinice	30	450	1800
Čeňkovská	25	375	1500
Mečířská	15	225	900
Štemberská	12	180	720
Celkový výnos:	132	1980	7920

Orientační výnos z mělnického vinařství tak jistě nebyl malý a v případě, že šlo o litoměřický sud, mohl celkový výnos dosáhnout 572 hektolitřů.¹⁰⁹ Takový odhad se vcelku podobá obdobné situaci na blízkém brandýském panství, pro které udává údaje Eduard Maur.¹¹⁰

¹⁰⁵ Miloslav Bělohlávek, *Mělnické městské hospodářství*, s.m157 – autor uvádí, že celkové příjmy města byly z 25 - 67% tvořeny právě prodejem vína. K problematice mělnického vinařství a jeho tradici vznikla řada prací, které se věnují nejen původu vinařství na Mělnicku, ale i jeho významným etapám. Proto se také příliš nezmiňují o vývoji mělnického vinařství a zaměřují se pouze na vinaření zámku, o kterém informují urbáře. Práce k mělnickému vinařství Josef Šimáček, *České vinařství*, Praha 1888; Týž, *Důležitější listiny a zápisky bývalého poctivého pořádku vinařského královského věnného města Mělníka*, Praha 1874; Josef Rác, *Vinařství a předhusitské město Mělník*, Český vinař, 1970; Karel Hadrbolec, *Mělnické vinice*, Praha 1941. Existují i populárně laděné práce např. Josef Hautt, *Vesele i vážně o mělnickém víně*, Praha 1960. K problematice mělnického městského vinařství pak nověji diplomové práce: Jana Stiborová, *Příspěvek k historii vinařství v Mělníku v 15. a 16. století*, diplomová práce PF UJEP, Ústí nad Labem 1993 či Eva Krouželová, *Dějiny mělnického vinařství*, bakalářská práce PF UJEP, Ústí nad Labem 1996. Nově též k držbě mělnických vinic Jan Kilián, *Pražští majitelé mělnických vinic v 17. století*, in: Dobrou chuť, velkoměsto, DP XXV, Praha 2007, s. 211-229.

¹⁰⁶ Jana Stiborová, *Příspěvek k historii vinařství v Mělníku v 15. a 16. století*, příloha - mapa. První tři ležely v blízkosti města mezi městskými vinicemi, největší z vinic Sírotčí, ležela v severním směru nedaleko od mělnického zámku. Výnos byl z této vinice nejvyšší a podle odhadu z urbáře představoval 50 sudů vína. Poblíž Mělníka v blízkosti Špitálského dvora ležely ještě dvě z vinic - Stará a Čeňkovská. Zbylé dvě pak byly vzdálenější - Mečířská ležela nedaleko Rousovic a pátá - Štemberská u vesnice Záboří. Urbář panství Mělník 1625, s. 476.

¹⁰⁷ Jde o pouhý odhad podle povinnosti městečka Štětí, kde 1 sud vína, který město odvádí, mohou měšťané nahradit průměrnou hodnotou za 1 sud - 15 kgm. Hodnota je stabilní v obou mladších urbářích. Urbář panství Mělník 1606, s. 341 a Urbář panství Mělník 1625, s. 603

¹⁰⁸ Jan Kilián uvádí pro město ve 20. letech hodnotu za sud 60 kgm. Týž, *Město ve válce*, s. 118.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 118 – Autor se přiklání k použití litoměřického sudu a udává ojedinělý údaj pro celkový výnos města Mělníka v roce 1626, který měl být 400 sudů.

¹¹⁰ Eduard Maur, *Zemědělská výroba na pobělohorském feudálním velkostatku*, s. 41. Autor zde uvádí rovněž 5 vrchnostenských vinic, z nichž při dobrém roce mohl být výnos 600 hl.

Organizace práce na panských vinicích zřejmě byla obdobná jako v případě městských vinařů. V urbářích nenalezneme žádnou zmínku o robotní práci, která by se vztahovala k vinicím.¹¹¹ Zámek tedy zřejmě figuroval v pozici nákladníka, který zaměstnával své vinaře a ostatní námezdní pracovní síly.

Dalším tradičním příjmem z vína pak byly nižší peněžité perkrechtní platy z kusů vinic na jednotlivých gruntech vsí i vrchnostenských pozemků, jež náležely k mělnickému velkostatku. Ty odváděli jednotliví držitelé z vinic, které ležely na gruntech vesnic náležejících k mělnickému panství. Z perkrechtní vinice byly přitom držitelem odváděny dva druhy poplatků. Do vrchnostenské pokladny směřoval plat perkrechtní a další položka – označovaná jako úrok – pak dále plynula ku prospěchu poddanskému hospodáři, na jehož gruntu daná vinice formálně ležela.¹¹² Vladimír Procházka udává pro 17. století předně zřetelný pohyb ve výši úroku. Ten byl v prvních desetiletích 17. století zprvu o polovinu nižší než položka perkrechtu, v průběhu 30. a 40. let pak ovšem plat směřovaný k poddanému zřetelně vrchnostenský perkrecht převyšil.¹¹³ Tato situace je skutečně zřetelná ze sledování mělnických pozemkových viničních knih, které počínají své řady v desátých letech 17. století. Doba předbělohorská byla ovšem v tomto ohledu komplikovaná a již jsem naznačil, že do praxe odvodu perkrechtu se pokusil vstoupit Jiří z Lobkovic. Ten navzdory nevoli mělnických vinařů doplnil tradiční nevysoký perkrecht citelnějším vinným desátkem. Vinný desátek byl pravděpodobně odváděn ještě k roku 1605 a až za následujícího kratšího návratu panství do přímého držení komory byl zrušen.¹¹⁴ Patrně v souvislosti s přítomností komorního hejtmana v této době a se snahou o zpřehlednění držby kousků perkrechtních vinic vznikají okolo roku 1611 speciální pozemkové knihy viniční pro většinu mělnických vesnických lokalit, na jejichž gruntech perkrechtní vinice ležely.¹¹⁵ Z hlediska vrchnostenských příjmů lze prozatím pouze uvést, že samotná položka každoročního perkrechtu

¹¹¹ Robotní práce na vinicích kvůli kvalitě a náročnosti nebyla všeobecně příliš využívána. Na základě rozboru množství urbářů Alois Míka, *Poddaný lid*, s. 234. Jedinou výjimku na panství tvoří berkovské vsi Stračí a Střížovice, které jsou uvedené v nejstarším z urbářů. V jejich případě se osedlých zřejmě týkala veškeré práce na vinici. Urbář z roku 1569, s. 231 a s. 236. K práci na mělnických vinicích pak Jana Stiborová, *Příspěvek k historii vinařství v Mělníku v 15. a 16. století*, s. 45 – 47.

¹¹² K tomu Vladimír Procházka, *Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině*, s. 177. Autor uvádí onu instituci úroku právě pro polabské vinice jako skutečnost velmi typickou a masovou. K tomu rovněž z hlediska právního vývoje Jiří L. Bílý, *Konverze ve smluvním systému moravského horenského práva (Příspěvek k dějinám obligačního práva)*, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Facultas iuridica*, 1, Olomouc 1999, zejm. s. 12 an.

¹¹³ Vladimír Procházka, *Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině*, s. 180. Autor to ukazuje na základě sledování dvou mělnických vesnic Rousovic a Borku.

¹¹⁴ Typicky před rokem 1605 – NA Praha, SM, kart. 1473, sign. M 28/38, fol. 20 - u přehledu úročních platů: „Tyto ouroky sedlákům platí sousedé. Tyto vinice leží na gruntech sedlských k panství Mělnickému náležejících a z nich se od starodávna tyto vejš psaní platové sedlákům dávali, ale nyní týž platy sedlákům a mimo ně pánu i desátky davati musejí.“. Še pravděpodobně vyřešila až komorní držení Mělníka v letech 1605 – 1611, kdy se opět přeměnil desátek na perkrechtní plat - Tamtéž, sign. M 28/38, fol. 28. – Rudolf II. hejtmanu na Mělnice panu Mikulášovi Gerštorfovi z Gerštorfu (1605) „jakožto král český tu věc takovou na ně Mělnické mimo vůli a vědomí naše vložený desátek, zase vyzdvihovati, kde Mělnické nyníjší i potomní z takových desátkův nyní i na časy budoucí a věčné propouštěti a při starobilém té věci způsobu, aby nám toliko samý perkrecht tak, jakž se to předešle dalo aneb ještě dále skrze tebe s nimi narovnáno moci bude.“

¹¹⁵ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, Kniha viniční – Rousovice a Borek 1611 1729, inv. č. 217, k. 17; Tamtéž, Kniha viniční Mlázice 1613 – 1726, inv.č. 211, k. 11; Tamtéž, Kniha viniční – Záboří, Kly, Újezdec, inv. č. 247, k. 43.

pravděpodobně představovala pro ostatní vrchnostenské hospodářství spíše doplňující a nepříliš vysoký příjem.¹¹⁶

Tab. č. 4 – Výběr perkrehtu dle urbáře z roku 1569¹¹⁷

		Kgm.	Grm.	Počet gruntů:	Počet držitelů perkrechtních vinic
1	Kly	2	33	3	8
2	Vehlovice	6	40	5	30
3	Záboří	7	36	8	38
4	Mlazice	8		14	48
5	Rousovice	31	4	13	110
6	Borek	1	53	6	14
7	Štětí	8	44	vrchnostenské	24
8	Špitálsko	53	31	vrchnostenské	33
9	Vlčí důl	5	45	vrchnostenské	6
10	Na Podlabí	5	9	vrchnostenské	10
	CELKEM:	130	58		321

Z dalšího vývoje je patrné, že mělnické vrchnostenské vinařství prodělalo za slavatovského držení další kvantitativní rozvoj. V polovině 17. století k panství patří dvě nové vinice – Redlichovská vinice a vinice u dvora v Třebošnici, která ovšem v průběhu 40. let zpustla. I odhadovaný výnos pak představuje v této době podstatně vyšší položku, jež je pro úrodná léta stanovena na úrodu 300 sudů.¹¹⁸ Útlum vinařství, který se projevil zpustlými a poškozenými vinicemi, představuje v mělnickém prostředí snad pouze dočasnou skutečnost, do níž se kromě přímých důsledků války mohly promítnout i nepříznivé klimatické vlivy, jež jsou v prostředí Mělnicka pro 20. a 30. léta 17. století doloženy.¹¹⁹ Dlouhodobější úpadek je pak ovšem zřetelný v případě vinic ležících na poddanských gruntech, které se častěji již v průběhu třicetileté války proměňují na polnosti.¹²⁰ Důsledky třicetileté války jsou pak zřetelné i u ostatních režijních provozů, které dle odhadu z roku 1645 nalézáme zpustošené a pouze omezeně provozované.

¹¹⁶ Perkrechtní plat z dané vinice byl stanovován jednotným způsobem, který se soudě podle viničních knih neproměnil po celé 17. století. V konkrétním rozměru byl přitom určen 3 grm. za 1 záhon výměry vinice.

K tomu rovněž Vladimír Procházka, *Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině*, s. 178.

¹¹⁷ Nejstarší z mělnických urbárů přináší nejúplnější přehled. Urbář z roku 1606 pak podává pouze celkové perkrechtní platy pro jednotlivé vesnice, u každého z nich je navíc poznámka, že místo něho se vybírá vinný desátek. Urbář z roku 1625 pak zřejmě v souvislosti s existencí nových viničních knih již platby perkrehtu neuvádí vůbec.

¹¹⁸ *Odhad komorního panství Mělnického datovaný dne 4. září 1645*, s. 237 – 238.

¹¹⁹ Jan Kilián, *Město ve válce*, s. 117. K útlumu vinařství na komorních panstvích Eduard Maur, *Zemědělská výroba na pobělohorském velkostatku*, Praha 1990, s. 41.

¹²⁰ V rámci zpracování pozemkových knih jsem se pokusil učinit dílčí sondu do prostředí jedné z viničních knih a zpracovat údaje pro vesnici Záboří (k tomu ještě dále). SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, *Knihy viniční – Záboří, Kly, Újezdec*, inv. č. 247, k. 43. V rámci vesnice Záboří nalezneme v roce 1611 – počet 66 perkrechtních vinic náležejících k sedmi místním selským gruntům mělnického panství. V průběhu let 1640 – 1670 zdepak nalezneme přeměnu 21 perkrechtních vinic a jejich částí na polnosti, které kupuje jako pustou nový držitel - Tamtéž, (Záboří, fol. 1, 1660) – „*Jan Slonatus ji (vinici – pozn. aut.) vykopal a na roli zdělal ... i vykonal on tohoto zápisu na ten však obzvláštní způsob, kdyby budoucně na tom místě někdo zase vinici vyzdvihnouti chtěl (pokudž by on sam o přednost nestál), aby byl povinen (rozumějice dědice jeho) ji jemu postoupiti. Perkrehtu polovičného platiti bude z 25 záhonů 37,5 gr(ošů) míš(enských)., ouroku pak k záduší zábořskému 20 gr(ošů) míš(enských)*“.

Z pěti dvorů jsou dva zcela vypálené a pusté (Třebošnice a Malý dvůr u města), poškozeny jsou i vrchnostenské mlýny.¹²¹

V této situaci pak dochází k nové a podstatné změně, která ovlivnila následující vývoj panství ve druhé polovině 17. století velmi důležitým způsobem. Již na počátku 40. let 17. století se panství z iniciativy samotného Viléma Slavaty vrací královské komoře.¹²² Ve správě komory pak naposledy panství setrvalo v letech 1641 – 1646 a posléze je převedeno do nového zástavního držení nejvyššímu dvorskému sudímu Heřmanu Černínovi z Chudenic.¹²³ Po jeho smrti (1651) jej pak nakrátko spravuje schopná hospodářka vdova Sylvie Černínová, které skutečný dědic a Heřmanův synovec Humprecht Jan Černín ponechal Mělník v nájmu do roku 1654.¹²⁴ Mělník se tak nyní stává součástí rozsáhlého černínského dominia složeného ze statků na Boleslavsku, Litoměřicku, Plzeňsku i Žatecku. Již Heřman Černín přitom z mělnického zámku učinil správní centrum dominia, na němž se usídlil vrchní hejtman všech černínských statků.¹²⁵ Druhá polovina 17. století je spojena s úsilím o rekonstrukci a zdokonalení správní agendy celku, jde o dobu, v níž vzniká nová závažná vrstva písemných pramenů.¹²⁶ V kontextu hlavního zájmu této práce lze sledovat též intenzivní snahu o obnovení evidence majetkoprávních poměrů na poddanských statcích prostřednictvím nové vlny pozemkových knih, která se stala základním pramenným objektem mého výzkumu.¹²⁷ Jak dále ukáží, celá druhá polovina 17. století představuje dobu snahy o překonání válečných ztrát. Ta se projevila obnovou režijního hospodářství s velkým důrazem na vinařství a rovněž snahou o obnovení celkové předválečné osedlosti na poddanských nemovitostech. Z hlediska celkových poměrů mělnického panství pak závažnou změnu přináší 80. léta 17. století, kdy byl do držení mělnické zástavy uveden po smrti Humprechta Jana jeho nejstarší syn Heřman Jakub Černín. Na počátku jeho vlády nad rodinným dominiem pak mělnické panství definitivně opouští svoji formální příslušnost k okruhu komorních panství a nový dědic je odkupuje od císaře do dědičného držení za 250 tisíc zlatých rýnských.¹²⁸ Mělnické panství pak zůstává správním centrem dominia až do počátku 18. století,

¹²¹ *Odhad komorního panství Mělnického datovaný dne 4. září 1645*, s. 237.

¹²² NA Praha, SM, sign. M28/91 („Vilém Slavata z domu hradeckého vrací zástavu“ + inventář panství z roku 1641); dále sign. M28/14 – rezoluce o výplatě zástavní sumy Slavatovi z 9. 2. 1641.

¹²³ K tomu NA Praha, SM, sign. M 28/60, fol 28 an.

¹²⁴ Oba Černínové i Heřmanova třetí manželka Sylvie rozhodně nepatří k opominutým postavám 17. století. Tradiční a nezapomenutelné zpracování je pochopitelně spojeno s Josefem Pekařem, *Kniha o Kostí*, Praha 1970 – k Heřmanovi zde zejm. s. 111 an., osobnost Humprechta Jan pak tamtéž, zejm. s. 130 an. O trochu dříve než Pekař se pak osobě Heřmana Černína podrobnějším způsobem věnoval František Tischer, *Heřman hr. Černín z Chudenic*, Praha 1903. K osobnosti Humprechta Jana – Zdeněk Kalista, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*, Praha 1932 (zde i k Heřmanovi). Význam pak má i edice dopisů Heřmana a Sylvie – František Tischer (ed.), *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Carreto – Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635 – 1651*, Věstník královské české společnosti nauk – třída historická, č. III., Praha 1908, s. 1 – 108. Nově pak rovněž Jaroslav Čechura, *Černínové versus Kysibelští*, Praha 2003, zejm. s. 15 an. K výrazné osobnosti hraběnky Sylvie Černínové nejnověji - Veronika Boháčová, *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*, Časopis Národního muzea, Řada historická, 177/2008 (č.3-4), s. 142 – 161; 178/2009 (č. 1-2), s. 3-28.

¹²⁵ Ke správě černínského dominia Karel Tříška, *Vývoj černínské ústřední správy*, SAP 18, 1968, s. 363 – 376; ke způsobu správy i k jednotlivým vrchním a mělnickým hejtmanům Petr Kopička, *Správa velkostatku Mělník*, s. 34 an.

¹²⁶ Konkrétní výčet podává Petr Kopička, *Správa velkostatku Mělník*, s. 50 an.

¹²⁷ Obnovování gruntovních soudů hraběnkou Silvií - *Dopisy Sylvie hrab. Černínové rozené Caretto - Millesimovy*, s. 24, 28 aj. K tomu též Josef Pekař, *Kniha o Kostí*, s. 103 an.

¹²⁸ Tamtéž, s. 34; dále NA Praha, SM, sign. M 28/35.

kdy dochází v souvislosti s úřední kariérou Heřmana Jakuba Černína k postupnému přesunu hlavních správních orgánů černínských statků do Prahy.¹²⁹

1.3 Gruntů a osedlých hospodářů v 17. století

I celkový rozsah poddanských gruntů náležejících k mělnickému panství, který je nutné v souvislosti s hlavním tématem charakterizovat, lze v případě mělnického panství poznávat až od druhé poloviny 16. století v souvislosti s mělnickými urbáři, pozemkovými knihami a dalšími prameny. Až do závěru 17. století je ovšem toto poznání omezeno pouze na vrstvu osedlých hospodářů. Širší poznání dalších vrstev mělnické venkovské společnosti umožní až poddanské (sirotčí) soupisy počínající rokem 1693.¹³⁰ Počet samotných gruntů se výraznějším způsobem neproměnil po celé 17. století a jak jsem již naznačil, lze jeho prostřednictvím zařadit mělnické panství v rámci Čech spíše k vrchnostenským celkům menšího typu. Nepřehlédnutelný výkyv lze ovšem sledovat ve vlastní osazenosti mělnických gruntů v souvislosti s důsledky třicetileté války. Mělnické panství, jak se dále budu snažit naznačit, patřilo k těm lokalitám, které díky své přístupnosti, umístění v nejúrodnější oblasti Čech i dalším okolnostem, vyšly z válečných událostí značně poničeny. Nejen nejstarší berní katastr, ale i některé další prameny včetně pozemkových knih svědčí o tom, že vedle škod na vrchnostenských podnicích, byl běžnou součástí poválečných mělnických vesnic nepřehlédnutelný podíl pustých a pravděpodobně i dlouhodoběji neobsazených poddanských gruntů.

Tab. č. 5 – Počty osedlých od druhé poloviny 16. do konce 17. století

	Vesnice:	Urbář 1569	Urbář 1606	Urbář 1625	Odhad 1629		Pozemkové knihy (1584 – 1648)	Pozemkové knihy (1648 – 1701)	Odhad panství 1645		Berní rula	
					Celkem	Pohořalý Pustý			Celkem	Pustý	Celkem	Pustý
1.	Brozánky	17 (18)	20 (19)	20 (19)	18	4	20	20	20	12	20	13
2.	Hořín	20 (21)	20 (22)	22 (23)	20			24	22	13	22	8
3.	Vrbno	12	12	14 (15)	12	1		13	14	1	14	2
4.	Zelčín	3	3	3	2			3	3		3	0
5.	Chramostek	7	7	9	8			9	9	3	9	3
6.	Vraňany	12(11)	12(11)	12(11)	12		12	12	12	4	12	6
7.	Mlčechvosty	13	13	14	14	2	14	14	14	4	13	4
8.	Spomyšl	4	4	4	4	1	4	4	4	1	4	2
9.	Daminěves	2 (3)	3	3	3			3	3	2	3	2
10.	Jenišovice	3	2	2	2			2	2	2	2	2
11.	Býkev	2 (4)	2(3)	2 (3)	2	2		2	2	2	2	2
12.	Vliněves	8	8	8	8		8	8	8	3	8	1
13.	Mlazice	15	15 (14)	15	14		15	15	15	2	15	7
14.	Vehlovice	4(5)	4(9)	10	7	1	10	10	10	6	10	6
15.	Počeplice	6 (10)	7(11)	5(10)	4		5	5	6	6	6	4
16.	Štětí	67	73	73	73	7	-	-	73	45	54	0

¹²⁹ Karel Tříška, *Vývoj černínské ústřední správy*, s. 369.

¹³⁰ Viz poznámka č. 8.

17.	Újezd	8	8	9	9		9	10	9	2	9	2
18.	Zimoř	9	8 (9)	9	7	1	10	10	10	1	9	1
19.	Krpy	9	9	9	10		10	10	9	4	10	5
20.	Střížovice	2	2	2	2		2	2	2	0	2	0
21.	Vrutice	8	8 (11)	12	10		12	12	12	7	12	5
22.	Mikov	12 (13)	12 (13)	13	12	6	12	13	13	11	13	13
23.	Záboří	7	7	7	7	1	7	7	7	0	7	4
24.	Kly	5(6)	5(6)	5(6)	5		5	5	5	3	5	3
25.	Borek	17	18	18	16	10	20	20	18	17	18	18
26.	Rousovice	19(21)	18 (19)	23	19		22	20	23	8	18	8
26.b	Podblati								1		1	0
27.	Kozlov	5	5	5	-		5	5			5	0
28.	Vtelno	24(25)	24(25)	24(26)	23			24	24	1	22	2
29.	Chorušice	16	16	16	18	2		18	16	2	18	
30.	Choroušky	5	5	5	5			5	5	1	5	1
31.	Zamachy	6	6	6	6			6	6	0	7	1
32.	Vysoká	-	18	20	19	3	22	22	20	2	20	1
33.	Střednice	-	6	6	6			6	6	1	7	0
34.	Strážnice	-	14	20	17	4	17	18	20	8	18	5
35.	Malý Újezd	-	4 (7)	7	6		7	8	7	3	6	2
36.	Mastířovice	-	5	5	5		5	5	5	0	5	0
37.	Třebošnice						5	6	6	4	6	4
		347 (361) ¹³¹	403 (423)	437 (446)	405 ¹³²				441	181		

Patrně tu nejstarší konkrétní představu o počtu osedlých hospodářů mělnického panství poskytují již opakovaně zmíněné mělnické urbáře. Nejstarší z nich (1569) uvádí počet gruntovních jednotek ještě bez vesnic, které byly v roce 1547 konfiskovány mělnické obci. V obou zbývajících mladších exemplářích (1606, 1625) jde pak o číslo přesahující čtyři stovky osedlých, které s určitými rozdíly můžeme sledovat v průběhu celého 17. století (konkrétně viz Tab. č. 5). Urbářům pak v zásadě odpovídají i dochované berní rejstříky z prvních desetiletí 17. století. Rejstřík váží se k roku 1603, kdy mělnické panství držel Jan Novohradský z Kolovrat, uvádí počet 439 osedlých.¹³³ Důkladné sepsání stavovského majetku z roku 1615 dle

¹³¹ V závorce (zde celkově a výše u jednotlivých vesnic) uvádím skutečné číslo osob, které urbáře uvádějí oproti uvedenému počtu usedlých. Rozdíl spočíval nejčastěji v počtu poddaných cizích vrchností (popřípadě manech), které nejsou započteny do počtu osedlých mělnických gruntů. Jejich evidence v mělnických urbářích souvisí s drobnými povinnostmi, které měli tito „cizopanští“ gruntovní hospodáři k mělnické vrchnosti. Např. Urbář panství Mělník 1659, s. 55 (Vesnice Býkev) – Urbář udává pouze 2 osedlé, navíc zde jsou „Jan Krejsa, člověk páně Lybickéhoho ...35 grč., a dále Mikeš Cikán man; Zbývajících urbáře evidují již jen poddané jiných vrchností, tj. Urbář panství Mělník 1606, s. 307 – ke dvěma osedlým navíc: Barton Krejzů, poddaný páně Belice – 1 k(opa). 10 gr(ošů) m(išeňských).

¹³² Součástí odhadu nejsou chalupy v rybářské vesnici Kozlově.

¹³³ František Marat (ed.), *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z roku 1603*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická 1899, č. 1, Praha 1989, s. 71. Nejstarší berní rejstřík z let 1544 počty pro mělnické panství tehdy dočasně pod přímou správou komory neuvádí; rejstřík z roku 1557 pak uvádí pouze celkový velmi rozsáhlý majetek tehdejšího zástavního držitele Zbyňka Berky z Dubé Otto Placht (ed.), *Odhad majetku stavů království Českého z r. 1557*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická 1947, č. IV, Praha 1949; Václav Pešák (ed.), *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*, Praha 1953).

příznávacích listů, z nichž pak v zásadě vychází i stavovský rejstřík z roku 1620, shodně uvádí 417 osedlých.¹³⁴

Porovnáme-li přitom kontinuální řadu urbářů, lze sledovat trvale mírné navyšování k panství náležejících gruntovních jednotek. A i když nízký počet uvedený prvním z urbářů (347) je dán především nekompletním uvedením všech vesnic, lze i mezi ním a urbářem z roku 1606 sledovat dílčí navyšování na úrovni jednotlivých vesnic. To je pak patrné i v celkovém rozsahu mezi urbáři z roku 1606 (1613) a 1625. Podrobnějším srovnáním zde relativně zřetelně odhalíme důvod navýšení, kterým bylo jen výjimečně rozdělení celkové rozlohy nemovitosti.¹³⁵ Ve většině případů nově uváděných osedlých se jednalo o osoby aktuálně usazené na obecní půdě nebo méně často o podsedy, kteří většinou drželi nově vystavěnou chalupu na největších gruntech ve vesnici, a navýšení tak souvisí s obecně sledovaným nárůstem neselských vrstev.¹³⁶ Vedle celkového počtu osedlých a nově přibývajících hospodářů nás ovšem urbáře informují jen velmi omezeně o bližší sociální charakteristice a zařazení mělnických poddanských hospodářů. Až do poloviny 17. století tak nenalezneme pro mělnické panství v podstatě žádný podklad pro nástin sociálního rozvrstvení, závažným nedostatkem pak je téměř i naprostá absence údajů o výměře gruntů.

Samotné urbáře nás tak vedle počtu jednotlivých hospodářů informují podrobně pouze o rozsahu povinností. Mělnické panství se zde přitom v tomto ohledu celkem typicky jeví jako celek s poměrně jednoznačnou převahou povinností peněžního charakteru.¹³⁷ Vedle tradičních stálých platů, zde ovšem nalezneme i poměrně složitou strukturu platů běžných, které již v předbělohorské době rostly.¹³⁸ Růst lze přitom spojit se zájmem vrchnosti o příjmy tohoto druhu, které jí nahrazovaly pokles hodnoty relativně neměnných stálých platů. V řadě případů tak lze prostřednictvím urbáře z roku 1625 sledovat snahu o podrobnější evidenci běžných platů a jejich co nejširší uplatnění.¹³⁹

¹³⁴ August Sedláček (ed.), *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, Pojednání Královské české společnosti nauk (Abhandlungen der königlichen Gesselschaf der Wissenschaften), část VI, svazek 3, Praha 1869/1870, s. 1-100; Václav Pešák (ed.), *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*, Praha 1953, s. 136 (417 poddanských usedlostí, 3 fary, 1 ovčáckého mistra, 8 mlýnských kol a 9 svobodných dvorů).

¹³⁵ Tomu pak v urbáři odpovídá i rozdělená výše finančního stálého platu, k tomuto postupu došlo především v době mezi dvěma staršími urbáři. Urbář z roku 1606, s. 322 – 326 (Vrutice); podobně Tamtéž, s. 422 – 424 (Zamachy).

¹³⁶ Např. Brozánky vícekrát, „ten sedí na obci, žádného úroku neplatí – Urbář z roku 1606 (1613), s. 259, Urbář z roku 1625, s. 491 - 496). Odpovídají tomu pak i součty - *Suma osedlých (i s těmi co neplatí úrok) ... 22* (z toho 3 neplatící – pozn. aut) - Urbář panství Mělník 1625, s. 497 an. V případě podsedků např. Urbář z roku 1625, s. 367 – 375: „chalupa vystavěna na Buriana Janderky, na zámek neplatí nic, jen svému hospodáři 16 gr(ošů) míš(enských) a 2 dny robot na žních.“. Největší chalupy je možné v této době předpokládat jen dle výše stálých platů (k tomu dále). K nárůstu neselských vrstev především Markus Cerman – Eduard Maur, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650 – 1750*, ČČH 98, č. 4, 2004, zejm. s. 742 an.

¹³⁷ K tomu blíže Jiří Koumar, *Mělnické panství a jeho poddaní*, s. 67 – 106

¹³⁸ Nejvýznamnější přitom byla položka platu za pronájem luční plochy především ze tří velkých panských luk ležících u vsí Hořina, Vraňan a Vrbna, z nichž platili poddaní z řady okolních vsí. Dále šlo o platy z řeky (říční rybolov) u téměř všech poříčních vesnic, plat z přívozu, plat z dědin u mlýna, plat z některých krčem aj. Význam měl asi rovněž plat z městečka Štětí za svobody městské, (40 kgm.).

¹³⁹ Urbář z roku 1625 se velmi intenzivně všímá nezaplatněných příjmů poddanských hospodářství, evidentní je zájem o luky, obecní polnosti, lesy a vinice – např. Urbář panství Mělník 1625, s. 522 – „Dva sousedé ze vsi Vrbna drží dědičně dvě louky (5,5 a 9 provazce) - mají zápisy nebo hamfešty dokázat jakým právem louky drží.“

Tab. č. 6 - Srovnání vývoje platů stálých a platů běžných (za rok)

	Výnos z r. 1569 ¹⁴⁰	Výnos z r. 1606	Nárůst	Výnos z r. 1625	Nárůst
Stálé platy	1053 kop 26 grm.	1320 kop 26 grm.	21,2%	1320 kop 19 grm.	-
Běžné platy	185 kop 55 grm.	381 kop 28 grm.	51,5%	518 kop 45 grm.	36 %
CELKEM:	1239 kop 22 grm.	1701 kop 54 grm.	27,2%	1839 kop 4 grm.	7,4%

Odvody naturálních dávek a robotních povinností se pak vyskytují jen u části vesnic mělnického panství. Ve spektru naturálních povinností, které jsou většinou pouze nevelkého rekogničního charakteru, vyniká u několika málo vesnic obraz vyššího naturálního zatížení v podobě nadprůměrně vysokých ospů obilnin.¹⁴¹ Jistý posun pak lze již v předbělohorském období sledovat z hlediska robotních povinností, i když k závěrům učiněným na základě normativní typu pramene v podobě urbářů je pochopitelně nutné přistupovat velmi opatrně.¹⁴² Základem zde přitom v předbělohorské době byly nevysoké „roboty stálé (ženní)“, které představují tradiční položku související s rozsahem i charakterem původního gruntu.¹⁴³ Podobně stabilní položku představovala robota luční, jejíž rozsah byl dán posečením a svezením sena z jedné ze sedmi mělnických vrchnostenských luk.¹⁴⁴ Vedle tohoto typu povinností, které měly dlouhou tradici, se ovšem střetneme i s dalšími vyžadovanými úkony, které jsou většinou až součástí urbáře z roku 1625. Mohlo tedy jít o nově vyžadované úkony, o čemž by mohla svědčit i jejich odlišná formulace. Nové zatížení dvou vesnic - Mlazic a Borku – tak představuje pravděpodobně průběžná starost o polnosti, zahrady a stříž ovcí na vrchnostenském Malém (Špitálním) dvorci. Nová je snad rovněž povinnost transportu mouky z mlýnů a piva z pivovaru na mělnický zámek. Charakteristické zde je, že žádná z těchto robot není přesněji časově určena a

¹⁴⁰ Všechny položky uvádím v groších míšenských.

¹⁴¹ Srovnání například Alois Míka, *Poddaný lid*, s. 242. Zatížení odvodem obilovin se pak týká jen 4 vesnic na panství, u dvou z nich - Chorušic a Chorušek - pak jde o zatížení, které je značně vysoké a převyšuje průměrné naturální odvody v této době. Jde přitom o vysoké odvody obilnin, které uvádí všechny exempláře urbářů v 17. století a které se v ojedinělých případech promítly i do pozemkových knih. Odvody obilnin se zde týkaly všech základních druhů obilovin a hrachu, přičemž průměrný odvod jednoho osedlého přesáhl tři desítky strychů. Pro ilustraci lze uvést průměrnou naturální dávku ze vsi Chorušice: pšenice – 9 strychů, žita -10,5 strychu, ječmene - 4,5 strychu, ova - 4,5 strychu, hrachu - 1,5 strychu. (Díky dochovaným městským rejtríkům, které uvádí Miloslav. Bělohlávek, je možné zhruba určit i peněžní hodnotu takového odvodu v blízkém městě, ta mohla na sklonku 16. století činit položku 71 kop 18 gm. Vezmeme-li v úvahu ceny usedlostí, které udávají mělnické pozemkové knihy, mohl by si osedlý hospodář za takovou sumu zakoupit každoročně na mělnickém panství běžnou chalupnickou usedlost. K zajímavé lokalitě Chorušic a Chorušek konkrétně Dušan Foltýn, Chorušice, *Choroušky, Zahájí. Kapitoly z dějin a místopisu*, Chorušice 2006. Vysoké a pravidelné ospy mohou svědčit o bohatých výnosech sedláků na úrodném Mělnicku i o přebytcích, které mohly pravidelně směřovat na trh. Vesnice mělnického panství ovšem v tomto nebyly úplnou výjimkou a ojediněle se s podobnými doklady o vysokých naturálních dávkách střetneme i na jiných panstvích v této oblasti. Motivace tohoto odlišení pravděpodobně souvisela s odlišnou vazbou vesnice k jiné vrchnosti, vliv mohla mít původní příslušnost k vrchnosti církevní. K tomu již dříve Josef Tlapák, *K otázce skladby poddanského zatížení v zorném úhlu některých severočeských pramenů ze 16. století*, FHB 19, Praha 1998, s. 163-181.

¹⁴² Josef Hanzal, *K diplomacie předbělohorských urbářů*, AUC, Philosophica et historica, 1963, č. 5, s. 90.

¹⁴³ Ty nebyly vysoké, nejvyšší položku nalezneme u vesnic Mikov a Záboří, kde dosáhly v průměru okolo 10 dnů.

¹⁴⁴ Ke každé z těchto luk byla přiřazena jedna nebo i více vsí, které ležely v její blízkosti. Práce byla ovšem honorována určitou finanční a naturální náhradou. Největší zatížení pravděpodobně představovala luční robota pro 22 poddaných ze vsi Vrbna, kteří pravidelně sklízeli z vrbenské louky průměrně 150 vozů sena. Ve všech třech urbářích - s. 19-29, s. 275-283, s. 512-523.

specifikuje ji jen slovní obrat "když potřeba".¹⁴⁵ Poměrně typické se zdá i rozšíření požadavku roboty na všechny podruhy na panství, které přináší nejmladší urbář.¹⁴⁶ Již v závěru předbělohorského období se tak některé nové povinnosti mohly na mělnickém panství objevit. V úhrnu šlo ovšem stále o zatížení velmi nepatrné se stavem, který známe z doby o století později.¹⁴⁷ Další exempláře urbářů nám ovšem v posouzení nárůstu povinností mnoho nepomohou, protože v podstatě zcela úplně odpovídají rozsáhlému urbáři z roku 1625, respektive jsou jeho úplným přepisem či německým překladem s pouhou obměnou jmen osedlých.¹⁴⁸ Pro posouzení vývoje robotních povinností jsou tak v podstatě bezcenné, protože evidují ty samé nevelké povinnosti a o nových povinnostech nic nevyprávějí.¹⁴⁹ O tom, že k navyšování robotních úkonů dochází již v průběhu druhé poloviny 17. století, přitom některé doklady nalezneme.¹⁵⁰

Vedle samotných urbářů pak v průběhu 17. století další nezanedbatelné obohacení pro poznání počtu osedlých a dílčím způsobem i charakteru mělnických gruntů přináší odhad panství z roku 1629, jehož vytvoření bylo iniciováno požadavkem zemského sněmu v předcházejícím roce.¹⁵¹ Na základě sněmovního snešení tehdejší slavatovský hejtman mělnického panství Václav Matouš Dačický nechal vyhotovit podrobný přehled osedlých hospodářů náležejících k mělnickému velkostatku. Podstatná a pro poznání skladby osedlých zcela nová je pak skutečnost, že kromě jmen hospodářů nás vyhotovený přehled dílčím způsobem informuje i o charakteru jednotlivých gruntovních jednotek ve všech vesnicích.¹⁵² Kromě aktuálních jmen zde pak totiž nově nalezneme i údaj o rozloze gruntu (uváděné v kopách záhonů) a rovněž výsevku. Vše je doplněno údajem o ceně daně poddanské nemovitosti.¹⁵³ Počet osedlých, který přitom

¹⁴⁵ Urbář panství Mělník 1625, s. 558. Podobně se nově objevuje povinnost svoz dřeva z lesa Na království k mělnickému zámku požadovaný na osedlých ze vsí Vysoká, Střednice a Strašnice. V letních měsících pak byly tyto vsi ještě povinné v případě potřeby svážet dřevěné tyče na zámecké vinice a chmelnici. Urbář panství 1625, s. 624.

¹⁴⁶ Jedná pouze o povinnost jednoho dne bezplatné robotní práce na žních pro všechny podruhy a podruhně na panství.

¹⁴⁷ Tereziánský katastr český, svazek 1, Praha 1964, s. 96-97. Tereziánský katastr uvádí poměrně rozsáhlé povinnosti pro většinu vesnic a většinu osedlých hospodářů, přičemž základem byla roboty s dvojitým koňským potahem.

¹⁴⁸ Např. SOA Třeboň – Jindřichův Hradec, RA Černínové, fasc. 631, Urbář panství z let 1655. Podobně SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, inv. č. 007, k.III., Urbář panství Mělník (1773).

¹⁴⁹ Podobně Eduard Maur, *Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století*, SAP 14, 15, 1964, č. 1, 1965, č. 1, s. 60.

¹⁵⁰ Například NA Praha, SM, sign. M 28/19 - *Stížnost poddaných ze vsi Zamachy z roku 1653*. Stížnost na nové roboty a následné šetření o rozsahu nových povinností; K povinnostem na mělnickém panství rovněž Jaroslav Čechura, *Selské rebelie*, Praha 2001, s. 98. Autor uvádí petici mělnických poddaných o 6 stížných člancích. Specialitou zde přitom měl být nikde dříve nezminěný chov psů a náhrada při jejich úmrtí náhradou. *Prameny k nevolnickému povstání v roce 1680*, (ed. Eliška Čáňová), Praha 1986, č. 616.

¹⁵¹ NA Praha, sign. M/28 – 18, fol. 1 - *Odhad panství 1629 - (Šacuňk dvorův aneb gruntův a chalupy poddaných lidí k panství zámku Mělnickému náležejících, vedle register urburních, zač který koupěný a jak mnoho rolí, kterém z nich přináleží a co se na podzim i na jaře, při týchž gruntech vysívá, jakž níže poznamenáno se spatřuje. Léta 1629.)*.

¹⁵² K přítomnosti hejtmána Dačického na Mělníce – Petr Kopicika, *Správa velkostatku Mělník*, s. 31 an. K osobě tohoto hejtmána, který se v tomtéž roce stává hejtmánem jindřichohradeckého panství Josef Hrdlička, *Mezi ctí a normou*, zejm. s. 363 an.

¹⁵³ NA Praha, sign. M/28 – 18, fol. 1 „*Podle kteréhožto snešení dal (j)sem na všech gruntův šacuňky panství mělnického z register urburních s pilností a bedlivě sepsati, rolí náležejících dědičně k týmž gruntům skrze přisežné složití, tolikéž kdož se co podle příležitosti rolí vysevá zaznamenati (Václav Matouš Dačický).*“

odhad uvádí, se příliš neliší od předcházejících údajů. Blíží se počtu uvedenému v urbáři z roku 1606 zřejmě proto, že odhad neudává chalupy vystavěné na obci ani usedlosti podsedků.

Tab. č. 7 – Rozloha gruntů (odhad 1629)

Kategorie	Počet gruntů	Poměr kategorie %
Nad 30 kop záhonů 3 lány a více ¹⁵⁴	0	0
20 – 29 kop záhonů od 2 do 3 lánů	14	3,5
10 - 19,9 kop záhonů 1 - 2 lánů	91	22,5
5 - 9,9 kop záhonů 1/2 -1 lánů	59	14,8
4,9 – 2,5(včetně) kop záhonů 1/4 – 1/2 lánů	97	23,9
Do 2,5 kop záhonů Méně než 1/4	32	7,9
Pohořalý nebo pustý (vesnice)	38	9,4
Městečko Štětí celkem(pustý)	73 (7)	18
CELKEM		100

Tab. č. 8 – Pořadí vesnic dle výměry polností (odhad 1629)

	Osedlých	Pustý	Prům. rozloha polí (kopy záhonů)	Přepočet na strychy	Prům. cena nemovitosti (kgm)	Prům. výsevek
Zelčín	2		20,0	130,0	1090,0	82,0
Střednice	6		19,2	124,6	1088,3	41,3
Jenšovice	2		17,5	113,8	1875,0	36,0
Vliněves ¹⁵⁵	8		13,4	86,9	683,4	29,9
Záboří	7	1	12,0	78,0	360,0	17,6
Zamachy	6		11,7	75,8	684,2	20,0
Chramostek	8		11,1	72,3	425,0	22,1
Malý Újezd	6		11,1	72,0	232,0	11,2
Mlčechvosty	14	2	10,8	70,3	291,4	15,4
Vraňany	12		10,4	67,4	459,2	20,1
Strašnice	17	3	9,4	61,2	355,0	18,0
Vrutice	10		8,7	56,2	380,0	10,6
Vtelno	23		8,7	56,7	512,2	15,9
Spomyšl	4	1	8,3	53,6	325,0	23,8
Vehlovice	7	1	8,0	52,0	267,1	6,6
Vysoká	19	3	7,2	46,7	481,6	16,3
Choroušice	18	2	7,0	45,5	343,9	14,0
Choroušky	5		7,0	45,5	400,0	16,8
Rousovice	19		7,0	45,4	476,8	13,6
Daminěves	3		6,7	43,3	158,3	12,8
Vrbno	12	1	6,1	39,9	440,8	24,8
Újezd	9		6,1	39,4	329,0	9,6
Mlazice	14		5,9	38,3	286,1	8,4
Kly	5		5,8	37,7	197,6	16,2
Krpy	10		5,5	35,8	321,0	8,5
Počeplice	4		5,3	34,1	415,5	5,9
Brozánky	18	5	5,1	33,3	210,9	11,6
Střížovice	2		4,3	27,6	114,0	6,3
Mastířovice	5		4,0	26,0	220,0	10,5
Zimoř	7	1	3,4	21,8	93,4	4,4
Hořín	20		3,1	20,3	269,3	14,5
Borek	16	10	1,8	11,9	202,1	1,9
Mikov	12	6	0,1	0,5	189,2	6,5

¹⁵⁴ Lánovou výměru přepočítávám orientačně z uvedeného rozsahu gruntů – používám přepočtu zhruba 65 strychů na 1 lán – Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 1997, s. 136-7, 145. Údaje o poměru počtu strychů a lánové výměry jsou vždy pouze orientační, lánové měřítko bylo již v konci 16. století opouštěno jako nepřesné a nahrazovala je míra výsevková. J.osef Petrůň, *Poddaný lid*, s.14. Přepočet výsevku na lány tak provádím pouze za účelem možného porovnání s jinými celky a pro viditelnější vymezení jednotlivých kategorií. Domnívám se, že z celkového hlediska může být takováto charakteristika do určité míry zajímavá a je schopna zdůraznit některé základní tendence v sociální a hospodářské skladbě rustikální části mělnického panství v polovině 17. století.

¹⁵⁵ Podkladem buňky tabulky odlišuji vesnice, které dále využívám k analýze transferu nemovitostí.

Býkev	2	2	--	0,0	--	0,0
Štětí	73	7		10,2	160,8	4,5
Kozlov	-		-	-	-	-
Celkem, průměr:	405	45	8,0	51,2	347,4	13,0

Vedle vlastního počtu osedlých, který jak patrně, se významně neproměnil, je ovšem zřetelná i ta skutečnost, že již na konci 20. let 17. století je možné počítat s některými přímými důsledky probíhajících válečných událostí. U ne zcela zanedbatelného procenta uvedených gruntů je totiž místo výměry polností, ceny a výsevku uvedena formulace „*pohořelý nebo pustý*“, přičemž jde zhruba o každý desátý grunt panství. To je prozatím mnohem nižší podíl, než s jakým se setrhneme v polovině 17. století. Ovšem předválečné situaci s takřka úplným obsazením všech mělnických gruntů je tento stav rovněž vzdálen. Zřetelné je i to, že nejhůře postižené vesnické lokality v polovině 17. století byly postiženy výrazněji již v této době (Borek, Mikov, Býkev).

Význam odhadu pak spočívá i v tom, že poprvé poskytne komplexnější pohled na skladbu osedlých hospodářů z hlediska vybavení jejich gruntu půdním fondem. I když výměru, která je zde uváděna prostřednictvím nepřesných kop záhonů, je nutné brát s rezervou, je patrné, že mělnické panství patřilo k těm celkům, v nichž převládaly grunty s větší rozlohou půdního fondu. Zhruba čtvrtina osedlých mělnických hospodářů tak mohla disponovat polnostmi většími než 1 lán. Více než 40% z nich pak mohlo využívat výměru půdního fondu přesahující půllánovou výměru, která v úrodné krajině a v příznivých letech mohla poskytovat větší přebytky určené pro trh. Naprostá většina statků se pak dle odhadu z roku 1629 pohybovala nad čtvrtinou lánu, která mohla být obecnou hranicí pro zajištění existence rolnické rodiny.¹⁵⁶

Pro další analýzu, která se zaměří na transfer s poddanskými nemovitostmi, je pak rovněž zajímavý údaj vztahující se k ceně gruntu. Ze srovnání s pozemkovými knihami přitom plyne, že pro odhad v naprosté většině byly využity ceny, které knihy uvádějí pro období před rokem 1629. Pozemkové knihy tak s největší pravděpodobností tvořily hlavní podklad pro tvorbu odhadu, jehož sestavením byl hejtman panství pověřen. Význam odhadu tedy spočívá i v tom, že nám přináší ceny gruntů z vesnic, pro něž se pozemkové knihy nedochovaly.¹⁵⁷ Pokud se tedy pokusíme o výpočet průměrné ceny pro danou vesnici a porovnáme ji s průměrnou rozlohou, kterou odhad přináší, je patrné, že obě položky spolu rámcově souvisejí (Viz Tab. č. 8). V zásadě

¹⁵⁶ Nezapočítávám sousedy města Štětí a grunty, které byly označena za pusté či „pohořelé“, u nichž není výměra uvedena. Přepočítání záhonové výměry, která byla v 16. a 17. století využívána již jen ojediněle, na strychy (resp. lány) provádím podle Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 1997, s. 137. (10 kop záhonů = 1 lán; 1 lán = 60 – 70 strychů, počítám se 65 strychy. K velikosti výsevku zajišťující dostatečnou kapacitu pro samozásobení potřeb již Josef Petráň, který odhaduje na základě nedalekého roudnického panství ležícího v podobných podmínkách jako mělnický celek, že výsevek zhruba o 6 strychů (v době úrodného roku při dobré zrnivosti 1:6) mohl zabezpečit celou rodinu včetně nutné rezervy, osevu i splnění feudálních povinností. Takový výsevek mohl dát další rok zhruba 26 korců obilovin, tedy množství, které mohla spotřebovat 4 členná rodina. O relativním přebytku, tak lze uvažovat na statcích přesahující půl lánu. Josef Petráň, *Poddaný lid*, s.23.; Hranice 15 strychů celkového výsevku nově uvádějí i Markus Cerman – Eduard Maur, *Proměny venkovských sociálních struktur*, s. 749. – V rámci vrchnostenských celků prozkoumaných během prostřednictvím projektu *Soziale Strukturen in Böhmen* lze srovnat mělnické panství s typickými agrárními oblastmi typu Poděbrady či Chýnov. Tedy s celky s převahou nemovitostí dostatečně vybavených půdním fondem.

¹⁵⁷ K dochovanosti souboru pozemkových knih dále.

tedy vždy vesnice s těmi nejdražšími grunty disponují tou největší výměrou.¹⁵⁸ Pravidlo ovšem není absolutní a v případě některých vsí z něj nalezneme výjimku. O ceně zde asi výrazněji spolurozhodovaly některé další okolnosti, které se pokusím upřesnit dále v souvislosti s finanční stránkou transferu nemovitostí na mělnickém panství. Zatím je pouze možno upozornit na vsi typu Rousovice, Vrbno, v nichž lze nalézt i přes menší průměrnou výměru polností cenu značně vysokou. Naopak u vsi typu Malý Újezd či Záboří, v nichž nalezneme nadprůměrnou rozlohu polností, byla průměrná cena zřetelně nižší.

Vývoj panství ve 2. polovině 17. století

Díky výše zmíněnému odhadu panství víme, že první dopady válečných událostí v podobě pustých či poničených usedlostí jsou zřetelné již na konci 20. let 17. století. Situace je pak ovšem mnohem dramatičtější v polovině století, kde především díky údajům nejstaršího berního katastru získáme představu o relativně velkém a celkově rozsáhlém postižení mělnických vesnic. Mělnické panství je zde přitom možné zasadit do rámce situace na jiných vrchnostenských celcích, v nichž byly důsledky třicetileté války hlouběji posouzeny.¹⁵⁹ Při pohledu na jednotlivé oblasti je zřetelné, že nepříznivé události se dotkly různých lokalit velmi odlišným způsobem. Záviselo na řadě okolností v podobě přírodního charakteru, hospodářské charakteristiky i dostupnosti panství po osobnost držitele daného vrchnostenského celku.¹⁶⁰ Samotné mělnické panství přitom bylo již dříve v rámci širšího celku Litoměřického kraje zařazeno k těm lokalitám, jichž se události první poloviny 17. století dotkly velmi citelně.¹⁶¹ Zničené vesnice a opuštěné grunty mělnického panství zde jistě souvisejí s lehce přístupnou polohou i lokalizací tohoto velkostatku do jedné z nejúrodnějších oblastí Čech, v níž trvalá

¹⁵⁸ K možnosti poznání způsobu tvorby ceny a jednotlivých položek, které se na ní podílely, se věnuji dále v části zaměřené k finančním aspektům majetkového transferu na mělnickém panství. Úroveň mělnických pozemkových knih ovšem v tomto ohledu odpovídá jiným celkům 17. století a knihy tak uvádějí vždy pouze celkový údaj ceny. Proto i výsledky odhadu panství mohou být cenným svědectvím, které omezeně vypovídá o významu rozlohy polností gruntu s ohledem na cenu, za níž se grunt prodával.

¹⁵⁹ Shrnutí názorů na celkové důsledky v osedlosti a úbytku obyvatelstva v českých zemích v důsledku třicetileté války zprostředkovává a hodnotí Eduard Maur, *Populační důsledky třicetileté války*, HD 12/1987, s. 142 an.; Týž, *Die böhmische Gesellschaft und die Folgen des Dreißigjährigen Krieges (1648-1740)*, in: Eduard Maur: *Gutsherrschaft und "zweite Leibeigenschaft" in Böhmen*, München-Wien 2001, s.189 an. K celkové charakteristice demografických aspektů vývoje Eduard Maur, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, HD 8, 1983, s. 7 – 44; Nově pak *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, zde k vývoji počtu obyvatelstva zejm. s. 84 an.; *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 113 an. Z hlediska celkového a dlouhodobého vývoje pak závažný přínos představuje spektrum zjištění daných konkrétními badatelskými výstupy v rámci výzkumu široce koncipovaného projektu *Soziale Strukturen in Böhmen* (dílním způsobem se projektu věnuji dále s ohledem na hlavní zaměření této práce). Zde lze odkázat na první komplexní a srovnávací shrnutí výzkumu v Markus Cerman – Eduard Maur, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s.768 an.. Okruh případových studií zaměřených k vybraným a typologicky odlišným vrchnostenským celkům zde poměrně přesvědčivě dospěl k tomu, že tendence vývoje sociálních struktur venkova, která směřovala především k výraznějšímu uplatnění neselských vrstev, se zásadním způsobem neproměnila. Tento trend mohla třicetiletá válka pouze silně zpomalit nikoliv ovšem zcela zastavit.

¹⁶⁰ Nejnovější celkový odhad provedl Eduard Maur v *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 100an. Po třicetileté válce mělo být evidováno v celé zemi 20% pustých usedlostí, celkový úbytek obyvatelstva je pak odhadován na 30 %.

¹⁶¹ Miloslav Volf, *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje*, s.145. Autor v rámci rozboru celého Litoměřicka dospěl k průměrným 16,2% pustým gruntům pro celý kraj. V rámci tohoto širšího zhodnocení pak mělnické panství představuje jeden z nejhůře postižených celků Litoměřicka s třetinou pustých gruntů (M.V. uvádí pro mělnické panství zhruba 35%) .

přítomnost vojska v průběhu třicetileté války již byla opakovaně doložena.¹⁶² Taková skutečnost přitom odpovídá celkově situaci v oblasti středního Polabí, které se třicetiletá válka dotkla většinou velmi podstatným způsobem.¹⁶³

V případě vlastního mělnického velkostatku nám pak první informaci o počtu osedlých hospodářů v době okolo poloviny 17. století poskytne již zmíněný odhad panství z roku 1645, který se měl stát podkladem nové zástavy panství Heřmanu Černínovi. Z hlediska celkového počtu gruntovních jednotek (441) je přitom zřetelné, že tvůrci odhadu vycházeli stejně jako při popisu režijního hospodářství z velkého urbáře z roku 1625. O něco menší počet osedlých pak přináší berní rula, která uvádí v přehledu osedlých pro panství rozsah 420 poddanských gruntů.¹⁶⁴ Vlastní rozsah pustých gruntů se pak odlišuje jen málo a je patrné, že rozsah škod, které uvádí berní rula, byl skutečností již v polovině 40. let 17. století.

Tab. č. 9 – Pusté grunty dle odhadu z roku 1645

	Osedlých	Osazených	Pustých	% pustých
Selské grunty (Bauerngründ)	213	152	61	28,6
Chalupy (Chalupner)	155	80	75	48,4
Město Štětí	73	28	45	61,6
Celkem:	441	260	181	41,0

Tab. č. 10 - Pusté grunty dle berní ruly (1654)

	Osedlých	Osazených	Nově osedlí	Pohořelý	Pustých	% pustých
Sedláci	212	121	25	4	62	29,2
Chalupníci	133	61	11	0	61	45,9
Zahradníci	21 ¹⁶⁵	9	0	0	12	57,1
Sousedé (Město Štětí)	54	52	2	0	0	0,0
Celkem:	420	243	40	4	135	31,1

¹⁶² Závažné důsledky lze pak sledovat v mělnickém městském prostředí, kde problematiku přítomnosti vojáků obou armád podrobně zmapoval Jan Kilián, *Město ve válce*, s. 143 an. Samotné město Mělník pak poskytuje obraz velmi katastrofální, který odpovídá jiným městským celkům lokality. V nich se procento neobydlených či zničených gruntovních jednotek mělo blížit téměř k polovině - Miloslav Volf, *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje*, s.142 an.. (pro město Mělník - 46,5% pustých gruntů celkového stavu). Konkrétněji ke zničení Mělníka Jan Kilián, *Město ve válce*, s. 55. Podobně se ovšem válka dotkla i některých menších městeček v okolí, typicky nedaleké Byšice vykazují 50% pustých nemovitostí - k tomu Jaroslav Šulc, *Dějiny Byšic I*, Mělník 2008, s. 72. K celkovému postižení měst pak zejména Eduard Maur, *Urbanizace Čech v raném novověku*, HD 25, 2001, s.25 an. Vedle městského prostředí ovšem v blízkém okolí Mělníka ovšem výrazný stupeň poničení nalezneme i na jiných celcích, např. na klášterním statku Pšovka ležící pod Mělníkem ze 61 gruntů nebylo osazeno 27. Nutno ovšem podotknout, že základem klášterního velkostatku byla zahradnická kategorie, která i v případě mělnického panství takřka zmizela. NA Praha, sign. Berní rula, inv. č. 16, fol. 101 an. (panství Pšovka).

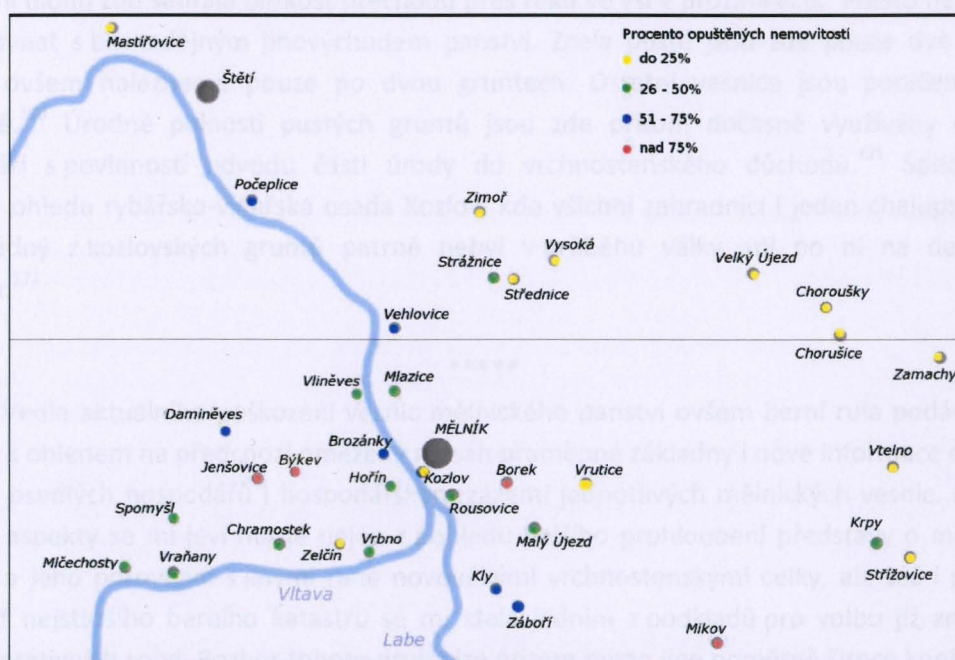
¹⁶³ Vysoký podíl pustých statků, překračující celkově 30%, dokládá Eduard Maur pro polabská komorní panství. Významnější poničení se ovšem i zde dotklo těch komorních panství ležících obecně v oblasti polabské (poděbradské panství - 49%, krušovické 50%, brandýsko přerovské 54% - zde z 39 vsí bylo 15 zcela pustých) - Eduard Maur, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, AUC - Phil. et Hist. 1972, s. 28. Z hlediska kategorií se největší procento pustých statků dotklo kategorie sedláků (33%), nejméně pak chalupníků (25,5%), *Tamtéž*, s. 39.

¹⁶⁴ Rozdíl oproti urbáři z roku 1625 a odhadu z roku 1645 je dán především nižším počtem sousedů ve městě Štětí a poklesem osedlých hospodářů ve vsi Rousovice, kde se pokles dotkl pouze menších chalupnických celků. Další disproporci pak nalezneme v samotné berní rule, která uvádí v závěrečném součtu k mělnickému panství počet 35 zahradníků, v rozpisu jednotlivých vesnic jich ovšem nalezneme pouze 26.

¹⁶⁵ V závěrečné sumě uvádí berní rula 35 zahradnických gruntů, v rámci přehledu konkrétních vsí jich nalezneme pouze 21.

Oba o necelé desetiletí vzdálené materiály, tak přináší obraz značně poničeného mělnického panství, které se dotklo různým způsobem dílčích kategorií, s nimiž berní rula pracuje. Nejvíce se tak válečné události projevy u menších a malých nemovitostí v kategorii chalupníků a ještě zřetelněji v případě nepříliš četných usedlostí zahradnických. Tomuto rozdělení pak rovněž odpovídá i výraznější procento pustých usedlostí s menší výměrou půdy (Viz dále Tab. č. 12). Zahradnické grunty jsou opuštěny téměř ze tří čtvrtin, opuštěné chalupy tvoří necelou polovinu předválečného stavu.¹⁶⁶ U selských živností je procentuální vyjádření opuštěných gruntů na pohled o něco příznivější i zde ovšem téměř třetina pustých statků převyšuje celokrajský průměr. Pro další vývoj je ovšem příznačná i ta skutečnost, že právě v této kategorii nalezneme největší procento nově osídlených gruntů, které berní rula pro léta 1652-4 eviduje.

Obr. č. 4 – Geografické rozložení pustých gruntů na mělnickém panství v roce 1654

Pro následující charakteristiku rozsahu majetkového transferu poddanských nemovitostí a zejména pak jeho finančních aspektů může být podstatné i naznačení té skutečnosti, že jednotlivých vesnických lokalit panství se přirozeně válečné důsledky nedotkly stejně a svoji roli zde sehrálo i geografické hledisko. Z hlediska poničení nemovitostí lze vymezit několik relativně jednotných lokalit, jejichž rozsah se snažím naznačit výše uvedenou orientační mapkou. I když se jedná o zjednodušující pohled, který nebere v úvahu různý počet gruntů v dané vesnici a jejich sociální kategorie, domnívám se, že je zde přeci jen zřetelná jistá celková tendence. Nejméně poškozeny se tak zdají být nejvzdálenější vesnice ležící v prostoru na východ a severovýchod od centra mělnického panství a města Mělníka, v jejichž okruhu nalezneme většinou pouze jednu či dvě pusté usedlosti. Právě vzdálenost od centra panství i od důležitých cest, které ležely blízko

¹⁶⁶ Zde se přitom mělnické prostředí trochu odlišuje od výše zmíněného celku komorních panství, kde byla nejméně postižena právě chalupnická kategorie Eduard Maur, *Populační vývoj českých komorních panství*, s 39.

řeky a směřovaly k městu, mohla být jedním z hlavních důvodů jejich relativního ušetření.¹⁶⁷ Z hlediska správní organizace panství šlo především o vsi vrutické a vysoké rychty, přičemž méně poničena byla i sídla obou vrchních rychet ve Vrutici a Vysoké.

Naopak výrazně horší byla situace u vesnic v prostoru podél pravého břehu Labe, kde vyniká zejména jihovýchod panství v podobě vesnic rychty zábořské a zčásti rousovické. Prostor táhnoucí se na jihovýchod od mělnických městských hradeb tak skýtal v padesátých letech 17. století dosti neutěšený pohled. Většina vesnic zde byla zničena z velké části a v některých případech dokonce úplně (Borek a Mikov).¹⁶⁸ Obnova tohoto prostoru trvala dlouho, v případě Mikova pak neproběhla vůbec. V místě této vsi zůstal jen pozdější vrchnostenský dvůr a ves v podstatě celá zanikla.¹⁶⁹ Za vysokým procentem zničených gruntů v této lokalitě panství mohl pochopitelně stát snadný přístup a frekventovaná poloha. Význam pak měla snad i pro vojáky lákavá přítomnost vrchnostenských dvorů a provozů.

Relativně neutěšený pohled pak poskytoval i pás vsí podél levého břehu Vltavy. Základní negativní úlohu zde sehrála blízkost přechodu přes řeku ve vsi v Brozánkách. Přesto nelze tento stav srovnat s beznadějným jihovýchodem panství. Zcela pusté jsou zde pouze dvě vesnice, v nichž ovšem nalezneme pouze po dvou gruntech. Ostatní vesnice jsou poničeny pouze částečně.¹⁷⁰ Úrodné polnosti pustých gruntů jsou zde přitom dočasně využívány osedlými hospodáři s povinností odvodu části úrody do vrchnostenského důchodu.¹⁷¹ Specifická je v tomto ohledu rybářsko-vinařská osada Kozlov, kde všichni zahradníci i jeden chalupník trvale sídlí. Žádný z kozlovských gruntů patrně nebyl v průběhu války ani po ní na delší dobu opuštěn.¹⁷²

Vedle aktuálního poškození vesnic mělnického panství ovšem berní rula podává i další cenné a s ohledem na předchozí omezený rozsah pramenné základny i nové informace o celkové skladbě osedlých hospodářů i hospodářském zázemí jednotlivých mělnických vesnic. Poukázat na tyto aspekty se mi jeví nutné nejen z pohledu dalšího prohloubení představy o mělnickém panství a jeho porovnání s jinými raně novověkými vrchnostenskými celky, ale též i proto, že výpověď nejstaršího berního katastru se mi stala jedním z podkladů pro volbu již zmíněných reprezentativních sond. Rozbor tohoto druhu lze přitom mimo jiné poměrně široce konfrontovat

¹⁶⁷ Ve shrnujícím informativním zápise o každé vesnici, se nejčastěji stereotypně opakuje „na stavení jest dobrá“ či „náležitě vystavěná“ apod.

¹⁶⁸ Stručné charakteristiky vizitační komise vyjadřují v jejich případě mnohé - „ves do gruntu zkažena“ (Mikov) či „jen místa toliko zůstávají“ (Borek).

¹⁶⁹ František Roubík, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959, s. 29.

¹⁷⁰ NA Praha, sign. Berní rula, inv. č. 16, fol. 10,11 - Ojedinele jsou vesnice charakterizovány jako „na stavení dobrý“ (Zelčín) či „dobře vystavěná“ (Vrbno), v případě značně zpustlých Mlčechvost pak „teprve staví a spravují“. Nejhůře asi na tom byly vesnice v těsné blízkosti řechodu přes Labe - ves Brozánky byla „spustlá téměř všechna“ nebo Vliněves „větším dílem spálena“.

¹⁷¹ SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, RA Černínové, fasc. 631, Platy poddaných, fol. 65. „Poznamenání třetího a čtvrtého mandele, kdo co naklidil od pustých krunťův na rychtě vrbenský a to v létu 1659. Pšenice Jiřík Krčmář kramolský naklidil 8 mand(elů), z toho dal dvoru hořinskýmu 2 mandele, Žito – Jiřík Krčmář kramolský naklidil 30 mand., s toho dal do dvoru hořinského 10 mand(elů) ...“

¹⁷² SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, fond Velkostatek Mělník, *Pozemková kniha brozánkovské rychty, 1584 - 1641*, inv. č. 201, PK č.1; *Pozemková kniha rousovické rychty 1648 – 1701*, inv. č. 220, k.19. Může to svědčit o jisté prosperitě těchto rybářských gruntů i o tom, že díky dalším zdrojům obživy, především pak vinařství, představa chudé rybářské rodiny v mělnických podmínkách patrně tak úplně neplatila. Např. Jiří Andreska, *Lesk a sláva českého rybářství*, Praha 1997, s. 15 apod.

s celky Litoměřického kraje, který již dříve s využitím rozboru údajů nejstaršího berního katastru komplexně zhodnotila sumarizující práce Miloslava Volfa.¹⁷³

Z hlediska skladby osedlých pracuje berní rula s charakteristickým rozčleněním venkovského obyvatelstva na tři, respektive čtyři vrstvy v podobě kategorií sedláků, chalupníků, zahradníků a v některých částech Litoměřického kraje také nádeníků, tedy skupinou nedisponující žádnou půdou. Využití těchto kategorií je komplikované, protože pod jednotlivými termíny lze nalézt relativně velmi různorodou skupinu hospodářů s ohledem na rozlohu i další charakteristiky jejich gruntů. Zejména chalupnická kategorie se jeví jako skupina velmi nejednotná a vnitřně nesourodá.¹⁷⁴ Přesto je možné zejména pak v souvislosti s výměrou půdy, produktivním výsevkiem i další charakteristikou hospodářství, vymezit určitý typ daného velkostatku z hlediska četnosti těchto čtyř kategorií a nalézt v jejich zastoupení významné odlišnosti. Nejčetnější kategorií zde tak velmi obecně v polovině 17. století představovali sedláci, které následovali chalupníci, jen menší zastoupení pak měly zahradnické usedlosti s minimálním či žádným půdním fondem. Vzájemný poměr kategorií byl ovšem ovlivněn více faktory – spočívající v kombinaci podmínek přírodního a hospodářského charakteru daného panství, spektrem možností obživy i hospodářskými příležitostmi poddaných, tradic i dalšími skutečnostmi.¹⁷⁵

¹⁷³ Miloslav Volf, *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje*, zejm. s.142an. K vizitaci Litoměřického kraje rovněž Josef Pekař, *České katastry*, s. 10 -11.

S ohledem na konkrétní problematiku této práce je nutné podotknout, že zatím nedokončená edice berní ruly nepodchytila litoměřický kraj, jehož nejnižší částí byl v polovině 17. století i celek mělnického panství. Jako pramennou základnu proto používám NA Praha, sign. Berní rula, inv. č. 16; dále SOA Litoměřice - pobočka Žitenice, fond Velkostatek Mělník, Písemnosti k berní rule, inv. č. 182, k.19.

¹⁷⁴ Ony kategorie souvisí se snahou stanovit blíže celého osedlého jako základní berní jednotku. Podle původního ustanovení zemského sněmu z roku 1652/3 měl být za sedláka považován každý na gruntu osedlý hospodář, který oséval přes polovinu svých polí, roboval potažní robotou (disponoval tedy potahem). Počet chalupníků byl pak ve vztahu k sedlákům určen poměrem 1:4, poměr sedlák - zahradník pak 1:8. K tomu Josef Pekař, *České katastry*, s.8-9. A. Slavík, *O popisu Čech po třicetileté válce*, in: Zprávy Zemského archivu království Českého, sv. III, Praha 1910, s. 25; Karel Doskočil, *K edici berní ruly*, in: Berní rula 1, Praha 1950, s. 40. K rozvržení v rámci Litoměřického kraje Miloslav Volf, *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje*, s. 153. Sama chalupnická kategorie ovšem představovala v zásadě umělou kategorie vytvořenou státními úřady, která zahrnovala vnitřně odlišnou skupinu osedlých. V ní byli ještě ti, kteří mohli spadat do selské kategorie, ale vztahovala se i na ty hospodáře, kteří se velmi blížili minimem půdy zahradnické kategorie – K tomu Markus Cerman – Eduard Maur, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s. 747; Dana Štefanová, *Soziale Schichtung in der Herrschaft Frýdlant*, HD 20/1996, s. 188 an; Alice Velková, *Proměny venkovské společnosti*, s. 815, Táž, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*, s.44, 57. V prostředí mělnického panství je tato skutečnost značně patrná a disproporce chalupnické kategorie jsou velmi zřetelné. Vedle chalupníků s minimem půdního fondu nalezneme zejména na pravé straně Labe chalupnické usedlosti s rozlohou, která svým výsevkiem přesahuje půllanovou usedlost (Viz. Tab. č. 12).

¹⁷⁵ K tomu již dříve Josef Pekař, *České katastry*, s.12 an., který naznačil zásadní odlišení především ve škále možností obživy obyvatel „kraje“ a „hor. K četnosti kategorií a jejich vývoji již dříve rovněž Otto Placht, *Lidnatost a společenská skladba*, s.112 an., podobně též i Josef Petráň, *Poddaný lid*, s. 53 an. Nejnověji se pak v širokém rozsahu k charakteristice a vývoji sociálních kategorií poddanského obyvatelstva věnoval již opakovaně zmíněný mezinárodní projekt Sociální struktury v Čechách, který velmi komplexně představil vývoj na vybraných vrchnostenských celcích – první závažné shrnutí Markus Cerman – Eduard Maur, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s. 747. Nejúplněji pak k jednotlivým celkům z hlediska jejich sociální i hospodářské skladby Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften*, 16.-19. Jahrhundert, Wien-München 2002, zejm. Teil 1. Typický je tak rozdíl kupříkladu mezi severovýchodními lokalitami, kde podíl příslušníků selské kategorie byl podstatně nižší. Například na frýdlantském panství

Tab. č. 11 - Poměr jednotlivých kategorií osedlých na mělnickém panství

Kategorie:	Osedlí v Litoměřickém kraji ¹⁷⁶	Poměr:	Mělnické panství (včetně Štětí)	Poměr:	Mělnické panství (pouze vesnice)	Poměr:
Sedláci:	8.051	41%	266	63,3%	212	57,9%
Chalupníci:	7.174	36,50%	133	31,7%	133	36,3%
Zahradníci:	2.252	11,50%	21	5,0%	21	5,7%
Nádeníci:	2.159	11%	0	0%	0	0%
	19.636	-	420	-	366	-

Mělnické panství lze s ohledem na zastoupení jednotlivých vrstev poměrně přesvědčivě zařadit k těm velkostatkům, kde nejčastější typ vesnice představoval celek, v němž převažující statky sedláků doplňovaly usedlosti vždy méně početné chalupnické kategorie.¹⁷⁷ Skladba osedlého obyvatelstva tak odpovídá těm agrárně orientovaným velkostatkům, které ležely na úrodné či středně úrodné půdě a vlastní hospodářské těžiště obživy obyvatel i režijních aktivit velkostatku spočívalo především na obilnářství a některých dalších zemědělských oborech. Oproti celkové charakteristice litoměřického kraje zde přitom nalezneme nižší procento chalupníků a podobně je tomu i v případě kategorie zahradnických gruntů.¹⁷⁸ Rodiny zahradníků, disponující pouze velmi malým přidělem půdy, zde přitom tvořily v polovině 17. století jen velmi nízké procento osedlých obyvatel a vyskytovaly se v mělnických vesnicích nejčastěji v počtu jedné, nejvíce dvou usedlostí. Charakteristické zde je i to, že většina zahradníků sídlila na pravé labské straně, která jak již bylo naznačeno, představovala území méně úrodné a členitější. Většinou šlo o vesnice, v nichž mohli příslušníci této kategorie nalézt možnosti přivýdělků, přičemž základní význam zde pravděpodobně jistě mělo vinařství.¹⁷⁹ V tomto ohledu je pak charakteristická přítomnost zahradníků a ostatně i vyšší procento chalupníků s malou výměrou půdy ve Vehlovicích či v Rousovicích, u nichž ležely rozsáhlé městské, vrchnostenské i poddanské vinice.¹⁸⁰ Specifická je v tomto ohledu opět ves Kozlov (Rybáře), ležící v těsné blízkosti mělnického města i zámku. Zdejší grunty obýval pouze jeden chalupník a čtyři zahradníci, kteří získávali hlavní díl obživy z rybolovu v říčních vodách. Výrazným doplňkem jejich hospodaření zde byly i vinice a poplatky, které odtud v podobě úroku poddanským hospodářům plynuly.¹⁸¹

nepřesahoval třetinu (např. Markus Cerman - Dana Štefanová, *Wirtschaft und Sozialstruktur in den Herrschaften Frýdlant und Liberec, 1590-1750*, in: *Soziale Strukturen in Böhmen*, s.74 – 75.). Protiklad zde nalezneme především v celcích ležících ve střední úrodné oblasti Čech – např. Lenka Matušíková, *Die Entwicklung der Wirtschafts- und Sozialstrukturen in der Herrschaft Poděbrady*, in: Tamtéž, s. 57 an.

¹⁷⁶ Miloslav Volf, *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje*, s.155.

¹⁷⁷ Sedláci + chalupníci (18 vesnic); Sedláci + chalupníci + zahradníci (8); pouze sedláci (6), Pouze chalupníci (3); Chalupníci + zahradníci (1), sedláci + zahradníci (1).

¹⁷⁸ Nádeníci zde zcela chybí a především na jejich úkor je navýšeno procento sedláků. Vyšší či dokonce zcela převažující počet nádenické kategorie nalezneme především v oblastech na severovýchod od Labe, na jihu či jihozápadě kraje však nádeníci dosahují jen velmi malého počtu či zcela chybí. Miloslav Volf, *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje*, s.155.

¹⁷⁹ Brozánky, Chorušice, Kozlov, Malý Újezd, Rousovice, Strašnice, Vehlovice.

¹⁸⁰ Vehlovice (sedláci – 3, chalupníci – 5, zahradníci – 2), Rousovice (sedláci – 10, chalupníci – 6, zahradníci – 2). NA, sg. Berní rula, č. 16, folio 16,5-6.

¹⁸¹ K rybářům v Kozlově blíže: Jiří Koumar, *„Martin Kapr ujal grunt“*.

Již bylo ovšem zmíněno, že i v mělnických podmínkách je pohled na skladbu osedlých prostřednictvím tříúrovňové kategorizace velmi zjednodušený, protože v jejich rámci nalezneme poddanské nemovitosti značně nesourodého charakteru především z hlediska jejich půdního fondu.¹⁸² Selská i chalupnická vrstva zde zahrnuje z hlediska rozlohy grunty velmi různorodé a obtížně srovnatelné. Ve spektru mělnických selských statků tak nalezneme jednotky s polnostmi, jež se rozsahem neliší od větších chalupnických celků, na druhé straně jde pak o statky velmi rozsáhlé, blížíící se svou rozlohou menším vrchnostenským dvorům. Podobnou nesourodost ovšem nalezneme i u chalupnických nemovitostí, mezi nimiž nalezneme chalupy s výměrou polností přesahující řadu selských statků vedle nemovitostí, u nichž nalezneme výměru polností zcela minimální.

Tab. č. 12 - Kategorie osedlých podle rozsahu jejich polností na mělnickém panství (bez městečka Štětí)

Celková Výměra	Sedláci	Chalupníci	Zahradníci	Celkem		Z toho pusté		Prům. podíl skutečného proti celkovému výševku %
				Počet	%	Počet	%	
<i>nad 120,1</i>	22			22	6,0	4	18,2	31,1
<i>60,1 – 120</i>	77			77	21,0	24	31,1	29,7
<i>30,1 – 60</i>	88	13		101	27,6	31	30,7	35,1
<i>15,1 – 30</i>	22	24		46	12,6	21	45,7	48,5
<i>5,1 – 15</i>	3	50		53	14,5	20	37,7	48,3
<i>5 - 0,1</i>		46		46	12,6	28	60,9	61,2
<i>0</i>			21	35	5,7	26	57,1	0
Celkem:	212	133	21	366	100,0	154	40,5	38,4

Tab. č. 13 - Potažní a hovězí dobytek dle berní ruly 1654

	Kapacita potažního dobytka ¹⁸³	Skutečný počet potažního dobytka	Kapacita počtu krav	Skutečný počet potažního dobytka	Jalovice
Sedláci	2,6	1,9	4,9	2,0	2,4
Chalupníci	0	0,4	2	1,3	1,8
Zahradníci	0	0	0,5	1,3	0,4
Sousedé	0,54	0,7	1,6	1,1	0,6

Z konkrétního přehledu je patrné, že údaje berní ruly přitom příliš neodporují výsledkům, které přinesl již odhad panství z roku 1629. Nad hranici skutečně velkých gruntů, které mohly rozsahem polností překročit hranici tradičního lánového statku, se nacházela čtvrtina mělnických poddanských nemovitostí. Nejčastějším typem mělnického selského statku

¹⁸² Způsob evidence půdy se přitom v jednotlivých krajích odlišoval, každá ze čtyř vizitačních komisí zvolila vlastní způsob. Čtvrtá komise, která vizitovala statky Litoměřického kraje, byla jmenována později a patrně se poučila z chyb předešlých komisí. Zvolila postup poměrně dokonalý a oproti předchozím podrobný. Její zápis rozčleňuje polnosti gruntů do tří základních celků – v první řadě jsou zmíněny „orné“ plochy obdělávané půdy, dále půdy ležící ladem a naposled jsou jako „porostliny“ udávány části půdy nevyužitá a zarůstající. K tomu Josef Pekař, *České katastry*, s. 10 - 11; k hodnocení půdy v rámci Litoměřického kraje Miloslav Volf, *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje*, s. 161 an.

¹⁸³ Výpočet provádím prostřednictvím porovnání celkového počtu osedlých bez ohledu na charakter statku, v případě skutečného dobytka pak pouze v porovnání statků osazených do roku 1654.

se pak jeví jednotka s polnostmi o rozměru 30 – 60 strychů. S ohledem na úrodný charakter krajiny bychom přitom již na spodní hranici této kategorie mohly nalézt tržně orientovaná zemědělská hospodářství. Větší přebytky obilí, které mohly přinést hospodářům v době úrodných let výraznější zisky, lze tak předpokládat u více než poloviny všech mělnických gruntů. Patrné je i to, že právě v této kategorii již nalezneme i některá hospodářství, která berní rula zařadila mezi chalupy. Nešlo ovšem o situaci výjimečnou, chalupníci s vyšší rozlohou celkového výsevku jsou uváděni i na jiných v úrodném prostředí ležících velkostatků.¹⁸⁴ Pro další výklad je pak nutné zmínit i tu skutečnost, že naprostá většina těchto velkých chalupnických živností ležela na pravém úrodném břehu řeky Labe (9 chalup).

Další kategorii menší výměry jsem pak vyčlenil s ohledem na již zmíněnou hranici soběstačnosti rolnického hospodářství, která mohla spočívat v minimální výměře 15 strychů výměry. Pod touto hranicí lze nalézt zhruba třetinu mělnických gruntů. Mělnické panství lze tak nejen s ohledem na skladbu obecných kategorií, ale i s ohledem na rozlohu celkového výsevku začlenit k agrárně orientovaným vrchnostenským velkostatkům, v nichž převládaly větší rozlohy jednotlivých poddanských hospodářství.¹⁸⁵ Tomu pak v zásadě neodporuje ani celkově vyšší četnost potažního dobytka i krav, které berní rula eviduje.¹⁸⁶ Výraznější rozdíl ovšem nalezneme mezi odhadem možné kapacity a skutečnými stavy potažního i hovězího dobytka, který berní katastr uvádí a jenž svědčí o nezanedbatelných důsledcích předcházejících válečných událostí. Zejména stavy hovězího dobytka v poddanských chlévech byly sníženy zřetelným způsobem. Ovšem situace v tomto ohledu nebyla zdaleka jednotná ani v rámci celého panství a prázdné chlévy jsou tak vázány pouze k některým, válkou nejvíce postiženým lokalitám, ležícím především na jihovýchodě panství (Borek, Záboří, Kly, Malý Újezd). Odlišná situace pak panovala ve většině vsí v prostředí levého břehu Labe, kde lze vedle rovněž značně sníženého početního stavu krav sledovat vyšší stavy jalovic, které mohou svědčit o rychlém obnovování předválečného chovu dobytka (zejm. Vrbno, Zelčín).

Na tento ne zcela jednotný vývoj i charakter jednotlivých mělnických vesnic jsem se již opakovaně pokusil poukázat v rámci celkové charakteristiky panství. Různorodost hospodářského charakteru přitom nevyplyvala pouze z různě hlubokých důsledků, které panství přinesla předcházející válečná desetiletí, ale byla trvalejšího charakteru a souvisela s rozdílným přírodním a hospodářským potenciálem jednotlivých vesnických lokalit panství. Právě nejstarší berní katastr o této různosti jednotlivých lokalit panství důkladněji informuje. Tuto skutečnost jsem se pokusil níže vyjádřit prostřednictvím orientační mapky a pořadí vesnic dle průměrného celkového výsevku.¹⁸⁷

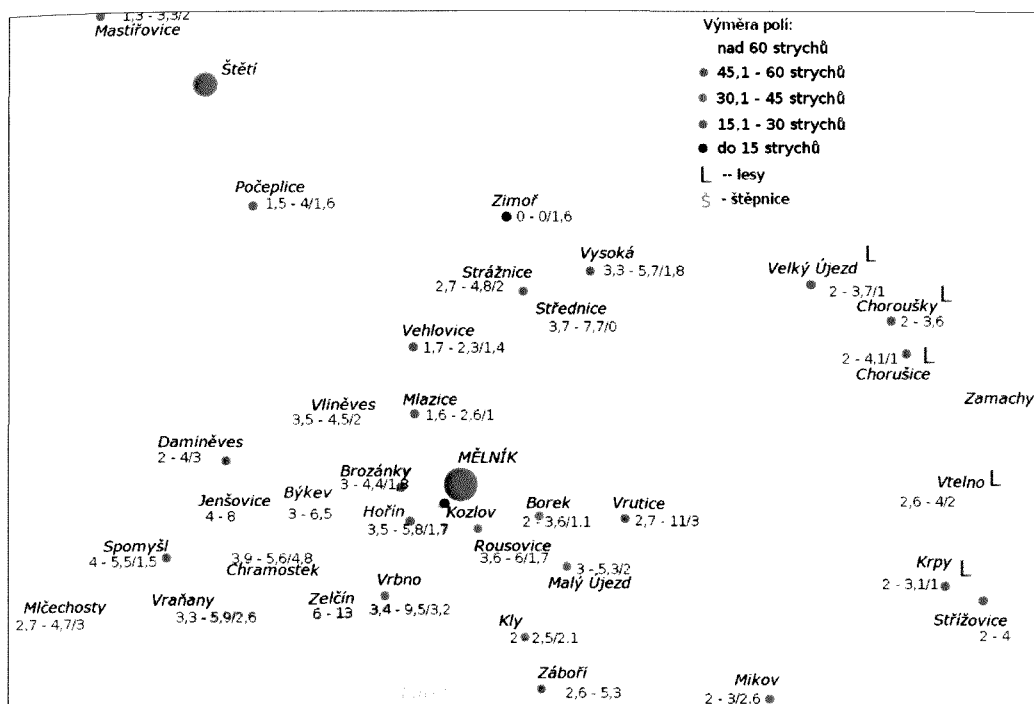
¹⁸⁴ Například na brandýském panství chalupníci drželi role do 30, výjimečně 45 strychů. Josef Petráň, *Poddaný lid*, s. 16 – 17.

¹⁸⁵ V rámci celků prozkoumaných v průběhu projektu sociální struktury v Čechách nalezneme velmi podobnou situaci v úrodném prostředí poděbradského panství, zčásti pak kupříkladu v prostředí méně úrodného, i když rovněž zemědělsky orientovaného panství Chýnov. Celkové srovnání - Markus Cerman – Eduard Maur, *Proměny venkovských sociálních struktur*, s. 748 an. K poděbradskému panství Lenka Matušíková, *Hospodářské a sociální poměry na panství Poděbrady*, s. 53-54; Táž, *Die wirtschaftliche und soziale Situation in der Herrschaft Poděbrady*, s.63.

¹⁸⁶ Markus Cerman – Eduard Maur, *Proměny venkovských sociálních struktur*, s. 750

¹⁸⁷ Lze srovnat s Tab. č. 7 – Rozloha gruntů (odahd 1629).

Obr. č. 5 – Vesnice panství dle výměry, potahů, hovězího dobytka *¹⁸⁸

Tab. č. 14 - Pořadí vesnic dle průměrného celkového výsevku v berní rule (ve strýchích)

	Průměr. celkový výsevek 1 osedlého	Sedláci		Chalupníci	
		Prům. výměra- strychy		Prům. výměra- strychy	
		Výměra	Pořadí	Výměra	Pořadí
Jenšovice	216	216	1		
Zelčín	148	148	2	49,2	1
Střednice	145,7	145,7	3		
Býkev	126	126	4		
Zamachy	109,4	125	5	15	13
Vtelno	73,1	81,5	12	20	7
Mlčechovosty	69,4	92,1	10	37,1	2
Vraňany	66,9	83,9	11	15,8	12
Vlněves	66,6	99	8	34,6	3
Chramostek	66	81,4	13	24	5
Vysoká	58,5	92,7	9	18,6	10
Podblatí	58	58	18		
Strážnice	56,2	104,9	7	17	11
Spomyšl	47,5	75	14	20	8
Chroušice	46,9	59,1	17	8,5	18
Vrutice	46,8	70,9	13	13,1	14
Zábofi	46,7	46,7	24		
Chroušky	46	46	25		
Damíněves	45,3	72	12	28,5	4
Malý Újezd	41,4	70	14	5	27
Borek	38,2	64,8	16	5	28
Kly	37	41,3	26	20	9
Mikov	35,2	48	22	20,2	6
Vrbno	32,5	51,4	20	7,4	20

¹⁸⁸ Poznámka k obr. č. 3 – Každou vesnici jsem se pokusil barevně odlišit dle výměry a dále uvádím průměrný počet potahů a hovězího dobytka u sedláků a chalupníků (Např. 2 – 4,1/1, tzn. 2 potahy – 4,1 krav na selských statcích/1kráva v chalupnické živnosti).

<i>Rousovice</i>	32,4	54,8	19	5,9	25
<i>Velký Újezd</i>	27,6	35,4	27	0	30
<i>Brozánky</i>	27,3	66,9	15	7,1	22
<i>Krpy</i>	21,3	28	29	5,7	26
<i>Počeplice</i>	21,7	48	23	7,8	19
<i>Vehlovice:</i>	20,2	49,3	21	10,8	16
<i>Mastířovice</i>	20	26,7	30	10	17
<i>Hořín</i>	19,5	32,8	28	6,1	24
<i>Mlázice</i>	17,2	29,1	29	6,6	23
<i>Střížovice</i>	17			17	11
<i>Třebošnice</i>	11			11	15
<i>Zimoř</i>	7,4			7,4	21
<i>Kozlov</i>	0,4			1,75	29
<i>Průměrný výsevek:</i>	53,1	74,9		14,7	

Jako nejjednodušší se pak z tohoto pohledu jeví oblast vrbenské rychty rozkládající se na levém břehu Labe, která byla již opakovaně zmíněna jako nejurodnější a obilnářství nejprůhodnější část panství. Téměř všechny vesnice, které zde nalezneme, pak představují celky, v nichž převládají selské statky s rozlehlejšími a v rámci panství nadprůměrnými polnostmi, které se mohly stát podkladem pro citelnější tržně orientované výnosy obilnin. S ohledem na z hlediska rozlohy ne zcela jednotnou chalupnickou kategorii je zřetelné, že právě zde nalezneme nejčastěji ty chalupnické celky, které dosáhly v rámci panství nadprůměrné rozlohy (Mlčechvosty, Vliněves, Vraňany). Větší rozloze polností zde pak celkově odpovídají i vyšší počty potažních zvířat, které nalezneme ve stájích a chlévech levobřežních statků nejčastěji v rozsahu 3 až 6 kusů na grunt. Úbytek potahů, který přinesly válečné události, přitom není ve všech vesnicích zcela rovnoměrný a z velké části souvisí s mírou devastace jednotlivých vsí. Vedle vsí, v nichž hospodáři drželi skutečné potahy stále ve slušné síle, zde nalezneme vesnice, kde byl potažní dobytek vzácný.¹⁸⁹ V oblasti labského levobřeží pak lze sledovat i to, že přítomnost potahu není vázána výhradně k selským statkům, ale nalezneme je i u některých gruntů chalupnické kategorie, zejména u těch, které disponovaly rozsáhlejšími polnostmi (Chramostek, Vraňany). Zcela výjimečné je pak v tomto ohledu Vrbno, kde měli potahy 4 ze 6 chalupníků. Nejvíce jich měl přitom vrbenský chalupník-krčmář, který disponoval 3 potažními zvířaty. I z hlediska počtu hovězího dobytka pak představují levobřežní poddanská hospodářství spíše nadprůměrně vybavené jednotky. Vyniká opět vesnice Vrbno a Zelčín, kde pravidelnou součástí poddanských hospodářství byla stáda přesahující 10 kusů.¹⁹⁰ Rozsáhlejší chov dobytka zde přitom mohl souviset i s tím, že vrbenští a zelčínští hospodáři disponovali rozsáhlejšími lučnými plochami v blízkosti Labe, zatímco ostatní vesnice byly v tomto ohledu závislé na pronájmu luk dominikálních.

Z hlediska celkové charakteristiky poddanského hospodářství, kterou poskytuje berní rula, pak představuje další relativně vyhraněný celek skupina vesnic ležících v relativní blízkosti Mělníka především s výraznějším přesahem do jihovýchodní oblasti panství. V celkovém úhrnu zde nalezneme vesnice, v nichž převládala spíše menší celková výměra, což může souviset i s charakterem příměstské oblasti.¹⁹¹ Blízkost městského centra i hlavních komunikací zde pak

¹⁸⁹ Tradičně lépe je na Vrbno 27/22, velmi špatně jsou na tom ovšem Mlčechvosty, kde z 19 potahů zbyl jen 1 kus či Hořín (38/11).

¹⁹⁰ NA Praha, sign. Berní rula, č. 16, folio 9. Vynikají přitom dva vrbenské grundy s počty 18 kusů krav.

¹⁹¹ Josef Petráň, *Poddaný lid*, s. 70. Autor uvádí pro příměstské prostředí jako typický celek právě vesnice s polnostmi spíše menšího rozsahu.

ovšem měla v průběhu třicetileté války zhoubný vliv - vzpomeneme-li výčet nejponičenějších vsí, zjistíme, že se do určité míry právě tyto oblasti překrývají. Nižší rozloha polností měla oproti situaci na protějším břehu Labe vliv na nižší počty potahů, většina těchto vesnic disponovala v úhrnu počty 2 - 3 kusů potažních zvířat. Předpokládané stavy hovězího dobytka se pak od levobřeží příliš nelišily, ovšem v souvislosti s výraznějším poškozením této části panství zde chlévy a stáje byly v některých případech zcela prázdné, počty přítomných potažních zvířat zde nikdy nepřesáhly polovinu předpokládaného počtu.¹⁹² Vesnice v této oblasti měly ovšem zvláštní postavení, protože ležely v nejpříhodnějších polohách k provozování vinohradů a vinařství zde provozovali nejen měšťané a vrchnost, ale i samotní poddaní.¹⁹³ I zde se ovšem negativně promítla skutečnost nejponičenější oblasti panství. Finanční výnosy vinic, které berní rula eviduje, svědčí o tom, že bezprostředně po válce podstatná část vinic ležela poničena a opuštěna.¹⁹⁴

Zbývající vesnice rozkládající se v širším okruhu v severním a severovýchodním okruhu panství pak představují různorodou a nevyhraněnou oblast. Z hlediska rozlohy polností zde vynikají vesnice vysoké rychty ležící na sever od Mělníka (Vysoká, Střednice, Strážnice aj.). Jejich výnosy zde jistě umocňoval velmi dobrý půdní fond (černozem, „pšeničné role“) a rovněž zde lze sledovat obecně vyšší počty potažního i hovězího dobytka. Na rozdíl od levobřežních vsí zde pak v omezené míře nalezneme i vinice. Poslední celek vesnic, které si v rámci panství nesly určité zvláštnosti v hospodaření na poddanských gruntech, lze pak sledovat v oblasti severovýchodně a východně položených vsí (Chorušice, Choroušky, Zamachy, Vtelno, Velký Újezd, Krpy). Jejich specifikem byl především chov větších stád ovcí, které mohly představovat pro některé z hospodářů nezanedbatelný příjem.¹⁹⁵ Dominují zde především Zamachy, v nichž se v době soupisu berní ruly nacházelo velmi početné stádo přesahující počet tří set ovcí.¹⁹⁶ Větší ovčí stáda pak rovněž chovali hospodáři v Chorušicích, Chorouškách a Vtelně, kde se na některých statcích pohybují počty zvířat řádově v desítkách kusů.¹⁹⁷ V ostatních částech panství nalezneme ovce spíše výjimečně v počtu maximálně několika kusů na chalupnických gruntech. Z hlediska dalších doplňkových živností jsou pak v lokalitách na východě a severovýchodě panství zmiňovány ještě dobře oceňované a výnosné štěpnice (Chorušice, Choroušky či Vtelno). Údaje o poddanském sadařství jsou ovšem z hlediska berní ruly natolik povšechné, že nelze přesně určit

¹⁹² Kly 10/4, Mlazice 18/1, Rousovice 36/13.

¹⁹³ Rousovice, Malý Újezd, Kly, Záboří, Mlazice, Vehlovice. Menší rozlohy vinic ovšem nalezneme v zhruba v polovině mělnických vsí (18).

¹⁹⁴ Podle celkového finančního ohodnocení leželo bez užitku 37% těchto nájemních vinic. K nepřeceňování užitků plynoucích z vinic po třicetileté válce Miloslav Volf, *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje*, s.188. K výrazné devastaci vinařství na komorních panstvích (zejm. Brandýs) Eduard Maur, *Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku*, s. 42.

¹⁹⁵ K rozšíření chovu ovcí Josef Petráň, *Zemědělská výroba v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, AUC, Phil. et hist. - Monographia V, Praha 1963, s. 126. Chov ovcí přitom postupně kulminuje v průběhu 17. století - Eduard Maur, *Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku*, zejm. s. 62 - 63. Význam chovu ovcí pro mělnickou vrchnost byl již zmíněn. V první polovině 17. století bychom zde našli stádo čítající zhruba tisíc ovcí. (Urbář z roku 1625, s. 457; Inventář z roku 1623, fol. 4).

¹⁹⁶ Na 4 velkých poddanských gruntech zde nalezneme 150, 95, 60 a 24 kusů ovcí.

¹⁹⁷ Vtelno - 77, 32, 23, 8. I v ostatních vesnicích této oblasti se ovce pěstovaly, většinou to ovšem byla vždy záležitost jediného gruntu a jednoho chovatele v konkrétní vsi - Střednice 70 ovcí, Strašnice 30 ovcí, Vysoká - na dvou gruntech 23 a 25 ovcí.

jeho celkový význam detailněji. Stejného charakteru je pak také ojedinělá zpráva o rozvinutém poddanském zahradnictví s orientací na semenářství ve vzdálených Mastířovicích.¹⁹⁸

Nezemědělské živnosti a řemesla jsou pak na panství zastoupena poměrně velmi málo. Pochopitelně je při tomto konstatování nutné ponechat stranou městečko Štětí, v němž je situace odlišná a koncentrace řemesel vyšší, i když i zde byly tou nejrozšířenější doplňkovou živností vinice ležící v poměrně širokém pásu v okolí městečka. V samotných vesnicích se opakují pouze poddanské krčmy, jejichž rozšíření se od předbělohorské doby příliš nezměnilo, pouze 7 krčem bylo po třicetileté válce opuštěno.¹⁹⁹ Vedle krčmářů pak má specifické postavení a úlohu ještě sedm rybářů sídlících na březích obou řek.

Další vývoj, který přinesla druhá polovina 17. století českému území, představuje obecně období jen pomalu probíhající rekonstrukce venkovského i městského prostředí. Na překonávání válečných ztrát v oblastech, kterých se nepříznivé události první poloviny 17. století dotkly hlouběji, a rovněž na zmírnění celkové poválečné deprese měl vliv příznivý charakter období druhé poloviny 17. století. Ta přinesla obyvatelstvu českých zemí relativně dlouhé období míru, a podstatná byla i ta skutečnost, že mortalitní krize, které byly časté a intenzivní v první polovině 17. století, se nyní staly výjimečnou událostí. Pouze velká morová rána v roce 1680 přinesla řadě lokalit závažný i kdy časově omezený vzestup mortality.²⁰⁰ Osazování válečných poustek na většině velkostatků proběhlo v průběhu třech poválečných desetiletích a na konci 70. let byly dlouhodoběji neosazené grunty již spíše výjimkou.²⁰¹ Méně časté pak byly ty lokality, v nichž půdní rezervy v podobě poustek vydržely až do přelomu 17. a 18. století.²⁰²

Jak je patrné z výše uvedeného výkladu, mělnické panství lze zařadit mezi ty velkostatky, jichž se třicetiletá válka dotkla velmi závažným způsobem. Velká část poddanských usedlostí náležejících k mělnickému velkostatku je po třicetileté válce pravděpodobně neobsazena nebo poškozena. Obraz, který poskytne nejstarší berní katastr, přitom dokládají i některé další prameny, včetně pozemkových knih, jejichž důkladnějšímu rozboru se budu věnovat dále. Sledování dalšího populačního vývoje tohoto celku lze ovšem, jak již bylo opakovaně konstatováno, studovat pouze omezeně a až do závěru 17. století jsme odkázáni jen na zprávy o počtu osedlých hospodářů. Komplexnější informaci o celkové skladbě obyvatelstva nám poskytne až soupis poddaných z roku 1693. Prameny, které evidují osedlé hospodáře, přitom vypovídají o pouze velmi mírném a postupném nárůstu osedlých obyvatel panství, a lze usuzovat, že válečné poustky z mělnických vesnic zmizely až v samotném závěru 17. století.

¹⁹⁸ „největší živnost sazením semen cibule, čiesneku a jinýho zahradního mají, což semotam do krajův i do Prahy odbejvají“, NA, sign. Berní rula, folio 16. K širšímu začlenění J. KŘIVKA, *Poddanské ovocnictví a zahradnictví v dolním Polabí a Poohří před Bílou Horou*, Ústí nad Labem 1968 a Miloslav Volf, *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje*, s. 191 an.

¹⁹⁹ K rozsahu krčem v předbělohorské době Jiří Koumar, *Mělnické panství*, s. 76.

²⁰⁰ Celková charakteristika nejnověji *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 113; *Přirozená měna obyvatelstva*, s. 70. K morové epidemii v prostředí Mělnicka dále.

²⁰¹ *Přirozená měna obyvatelstva*, s. 92. Konkrétní osazování většiny poustek do 70. let lze sledovat například v prostředí komorních panství. Eduard Maur, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, AUC-Phil. et hist. 3, 1972, s. 72.

²⁰² Pro prostředí jižních Čech uvádí Josef Grulich, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008, s. 118.

Tab. č. 15 – Vývoj osedlosti mělnických gruntů ve druhé polovině 17. století

	Berní rula (1654)		Stav k roku 1666		Soupis poddaných 1693		
	Gunty	Osazené gruntů do 1654	Nově osedlí do roku 1666	Zůstává pustých %	Počet rodin	Celkový počet příslušníků rodin osedlých	Zůstává pustých %
Sedláci	212	145	168	20,8	179	950	15,8
Chalupníci	133	72	82	38,3	121	627	9,0
Zahradníci	21	9	9	57,1	3	12	91,4
Celkem:	366	226	259 ²⁰³	29,0	303	1589	17,2

První komplexnější informaci o postupné a pomalé konsolidaci a osazování pustých gruntů přináší výsledek vrchnostenského zjišťování počtu nově osedlých hospodářů v letech 1654 – 1666 prostřednictvím vizitace, kterou provedl mělnický hejtman Václav František Braun.²⁰⁴ Vizitace snad mohla souviset s rozhodnutím sněmu z roku 1666 o provedení nové důkladné revizitace berní ruly, která byla ovšem později zastavena.²⁰⁵ Bez ohledu na motivaci sepsání zprávy z roku 1666 je patrné, že osazování pustých gruntů probíhá velmi pomalu a k roku 1666 tak nalezneme na panství pouze 30 nově osedlých usedlostí, většinu z nich přitom tvoří nově osedlí sedláci (21). Zájem nově osedlých hospodářů zde směřoval především k nemovitostem větší rozlohy, což umocňuje i skutečnost, že většinu nově osedlých gruntů představuje 14 větších statků rozkládajících se ve vesnicích labského levobřeží. Nutno dodat, že jejich produktivní výsevek, který soupis uvádí, byl oproti celkovému výsevku mnohem menší a využívána tak byla jen malá část jejich celkové rozlohy.²⁰⁶

Pomalé osazování gruntů v některých vesnicích náležejících k mělnickému zámku je pak možné předpokládat až do konce samotného 17. století. Představu o ne zcela úplném osazení všech gruntů, o nichž nás informují předbělohorské prameny i berní rula, nám přináší i nejstarší soupis mělnického poddanského obyvatelstva z roku 1693 a svědčí o tom též samotné pozemkové knihy. Z přehledu rodin osedlých hospodářů ze zmíněného poddanského soupisu je patrné, že některé vesnice doposud nemají všechny předválečné grunty obsazeny. Ve většině mělnických vesnic jde o jeden maximálně dva neosazené grunty, výraznější procento poustek pak ještě na konci 17. století zůstává především ve válkou nejvíce postižených vesnicích. Vedle Mikova, který zůstal zcela pustý a v žádném z pramenů druhé poloviny 17. století již jeho grunty uvedeny nejsou, pak příznačně vynikají vsi Borek, Hořín či Brozánky.²⁰⁷ Neobsazeny jsou přitom grunty menší rozlohy, většinou v kategorii chalup. Zde ovšem sledování jednotlivých sociálních skupin trochu komplikuje charakter soupisu z roku 1693, který ke klasifikaci osedlých gruntů sice využívá výše zmíněné tři kategorie, ovšem ty zcela neodpovídají rozdělení berní ruly. Některé

²⁰³ Součástí vizitace z roku 1666 není informace o městečku Štětí.

²⁰⁴ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, inv. č. 182/8, k. 19, *Soupis nově osedlých sedláků na panství od r. 1654 do r. 1666*.

²⁰⁵ K tomu Josef Pekař, *České katastry*, s. 3-31.

²⁰⁶ Průměrný celkový výsevek nově osedlých gruntů představuje 75,5 strychu; průměrný produktivní výsevek byl 12,4 strychu.

²⁰⁷ Borek (berní rula uvádí 18 gruntů, soupis z roku 1693 pouze 9); Brozánky (berní rula uvádí 19 gruntů, soupis pak 10 osazených, přičemž jde o neobsazené chalupy a zahradnické usedlosti); Hořín (z 22 osazeno pouze 13).

z původně selských gruntů zde byly nově zařazeny do chalupnické kategorie, a podobně též i někteří zahradníci příslušejí v soupisu k chalupníkům (typicky Kozlov). Nízké procento neosazených gruntů v chalupnické kategorii (viz Tab. č. 15) tak nese svědčí zcela objektivně o největším zájmu o osazení chalup, nýbrž je výsledkem nejednotného využívání třístupňové škály. Naopak pozemkové knihy svědčí o tom, že právě usedlosti s polnostmi menší rozlohy zůstaly v některých mělnických vesnicích až do konce 17. století prázdné. V rámci prozkoumaných dvanácti vsí pak ve druhé vlně pozemkových knih nalezneme 18 (z celkového počtu 133 sledovaných) usedlostí od poloviny 17. století až do roku 1701 neosazených. Kromě jediného statku jde ovšem v naprosté většině o nemovitosti označované pozemkovými knihami jako chalupy, které při srovnání s berní rulou vykazují značně malé či žádné rozlohy polností.²⁰⁸

Pustým gruntům a jejich prodeji se budu dále věnovat, a to v rámci dílčího rozboru směřovaného k výši finanční položky, za níž byly tyto nemovitosti prodávány. V zásadě je zde patrné, že v prostředí mělnického panství nebyly až do konce 17. století zcela vyčerpány všechny zdroje půdy v podobě poválečných poustek. Lze tedy předpokládat, že svoji roli mohla sehrát i epidemie moru v roce 1680, o níž víme, že se obyvatelstva mělnického panství dotkla poměrně výrazně.²⁰⁹ To, že morová epidemie zasáhla i mělnické vesnice, máme doloženo z doposud publikované literatury.²¹⁰ Doklady pak lze nalézt i v nezpracované pramenné základně k dějinám mělnického panství.²¹¹

²⁰⁸ Nejzřetelněji lze tuto situaci sledovat ve vesnici Brozánkách, kde v rámci vlny pozemkových knih pro druhou polovinu 17. století nalezneme z 20 gruntů 7 gruntů neosazených. Ve všech případech jde ovšem o chalupy s minimálním půdním fondem, na nichž sídlili přívozníci a dále chalupníci označovaní jako „hlásní“. Ti byli vázáni zvláštními povinnostmi k zámku (pravidelná služba na mělnickém zámku a dále stříž ovci aj.) Neosazené chalupy s minimální výměrou půdy nalezneme též v Rousovicích (3), Vehlovicích (2).

²⁰⁹ K důsledkům moru v poměrech mělnického panství - Eliška Čáňová, *Mor v Čechách v roce 1680*, SAP 31, 1981, s. 265 – 337; Lenka Matušíková, *Mor v Čechách*, DP 16 1998, s. 235 – 240.

²¹⁰ Eliška Čáňová, *Mor v Čechách*, s. 299 – 301, 316, 321 - dle přehledu zpráv z jednotlivých vikariátů lze rekonstruovat poměrně značný dopad na vesnice mělnického panství - Spomyšl 44 osob, Vraňany 85 osob; Vliněves 41 osob, Brozánky 13 osob, Kozlov – 12 osob. Vrbno 62 osob, Hořín 36 osob, Zelčín 17 osob, Býkev 23 osob, s. 316; Krpy – 43 osob, Vtelno 21 osob. Odhad pro město pak podal na podkladě práce Jindřicha Matiegky Josef Stáhlík – přímo ve v městě Mělníce měla zemřít ze 446 obyvatel třetina, na předměstí z 291 obyvatel dokonce až 40%. (Jindřich Matiegka, *Mělník včera, dnes a zítra (náčrt sociologicko-demografický)*, in: Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. I, 1938, s. 49-56, 73 – 70); Josef Stáhlík, *Z veršů ve starých radních manuálech mělnických*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. II, s. 33 – 39).

²¹¹ SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, fond RA Černínů, fasc. 629, fol. 281 aj. – Zpráva vrchního rychtáře vtelenského o nemocných osobách ve vesnicích v roce 1680 - „Co se dotejče lidí nemocných v rychtě správa se činí panu hejtmanu, že v Střížovicích a v Krpech žádný se nenachází, ve Vtelně Martin Šejnoha od nového léta leží ... i Jana Jaroška manželka jeho se v úterý položila...“

2 Transakce s poddanskou nemovitostí

2.1 Pozemkové knihy v české historiografii

Po základní charakteristice a zařazení raně novověkého panství je nyní možné přistoupit k hlavnímu tématu práce. Tím je širší okruh otázek spojených s transferem poddanské nemovitosti na mělnickém panství. Jak jsem již několikrát uvedl, základním pramenným podkladem k otázkám tohoto typu se mi staly mělnické pozemkové knihy, která byla v mělnické vrchnostenské kanceláři založena na konci 16. století, polovina 17. století pak přinesla jejich obnovenou druhou „vlnu“. Samotný pramenný typ pozemkových knih přitom představuje velmi široký a jedinečný okruh pramenného materiálu pro poznání dějin venkovské společnosti, k němuž badatelé upírají intenzivnější zájem již několik desetiletí. Různě dochované a obsáhlé celky pozemkových knih jsou pro poznání historické venkovské společnosti, respektive její osedlé složky, významné nejen díky svému masivnímu rozšíření, jež se svým rozsahem často vymyká okruhu dalších pramenů k dějinám venkova, ale i díky dynamickému charakteru. Lze tak postihnout nejen v čase omezeně situované skutečnosti, ale i širší vývojové tendence venkovského prostředí. Jde tak o pramen velmi zásadní, neopominutelné povahy. Jeho širší badatelské uchopení je ovšem komplikované – nevděčná je zejména náročnost na zpracování, komplikovaná je, jak jsem ostatně sám záhy zjistil, volba vhodných metodologických východisek. Zde pak velmi podstatnou úlohu sehrává možnost konfrontace pozemkových knih s dalšími prameny, jsou-li ovšem tyto k dispozici. Význam pozemkových knih byl již opakovaně zmíněn a z různých osobních, badatelských i dobových hledisek konkretizován. Výraznější využívání pozemkových knih lze přitom v rámci české historiografie vázat ke dvěma časově omezeným vlnám, které přinesly relativně velmi intenzivní zájem o tento typ pramene.

První vrchol zájmu o pozemkové knihy je neodmyslitelně spjat s obdobím celkového intenzivnějšího zájmu o poznání historického venkova, který lze pouze rámcově vymezit koncem 50. a průběhem 60. let 20. století. Bádání zaměřené k výpovědi pozemkových knih se zde významným způsobem konstitovalo, pramenný typ zde byl zasazen do kontextu ostatních pramenů a jejich široký výskyt byl alespoň v některých regionech českých zemí upřesněn prostřednictvím rozsáhlejších soupisových aktivit. Rozsah této „první vlny“ byl ovšem již poměrně zevrubně zhodnocen, proto se domnívám se, že postačí připomenout její celkový rámec a odvolat se na ty badatelské aktivity, které mají pro pozdější hodnocení situace v prostředí mělnického panství význam.²¹² Samotné pozemkové knihy mělnického panství přitom nezůstaly nepovšimnuty, jejich údajů využil již Vladimír Procházka, který labskou kotlinu opakovaně označil za velmi specifické prostředí, do něhož se promítly některé individuální

²¹² Bronislav Chocholáč, *O studiu pozemkových knih*, In: SPFFBU - řada C40, Brno 1993, 51-61; Týž, *Pozemkové knihy - neprávem opomíjený historický pramen*, In: Historie a současnost veřejné správy, Brno 1993, s. 8-11; Týž, *Grundbücher in Böhmen und Mähren*, In: Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert), Wien – München, 2004, s. 530-539. Ke knihám vedeným venkovskou samosprávou pak např. Dana Štefanová, *Die Schöppenbücher*, in: Die Habsburgermonarchie in der frühen Neuzeit - eine exemplarische Quellenkunde, Vídeň – Mnichov 2003, s. 511-515. K širšímu hodnocení výzkumu směřovanému k dějinám venkova od konce 60. do konce 80. let Jiří Mikulec, *Dějiny venkovského poddaného lidu v 17. a 18. století a česká historiografie posledních dvaceti let*, ČČH 88, 1990, č. 1-2, s. 119-130. Rovněž shrnující a rekapitulující práce Jaroslav Čechura, *Rolnictvo v Čechách v pozdním středověku. (Perspektivy dalšího studia)*, ČČH 88, 1990, č. 4, s. 465-498; Celkově pak Svatava Raková, *Pobělohorské Temno v české historiografii 90. let: pokus o sondu do proměn historického vědomí*, ČČH 99, 2001, s. 569-588.

tendence neodpovídající zcela celkové praxi.²¹³ Po kulminaci zájmu o pozemkové knihy v 60. letech pak dochází k jistému ústupu zájmu o tento typ pramene. Nové, poměrně rozmanité využití pak přineslo posledních dvacet let, symbolicky je otevřen počátek 90. let, v nichž byl význam tohoto pramene několikrát oceněn v programově koncipovaných a hodnotících studiích směřujících k venkovskému prostředí.²¹⁴

Před základním nástinem využití pozemkových knih v rámci historického vývoje, jehož těžiště spočívá až v české historiografii druhé poloviny 20. století, je ovšem nutno podotknout, že samotný počátek zájmu o tento pramenný typ leží v období starším. Badatelé, kteří se již na počátku 20. století podíleli významným způsobem na konstitování výzkumu dějin venkovského prostředí či hospodářských a sociálních dějin, nemohli pochopitelně nechat hojně rozšířený pramenný typ zcela mimo rámec pozornosti. Již od počátku 20. století tak lze sledovat badatelské pokusy o popis geneze a začlenění pozemkových knih do struktury historických pramenů, i celkovější charakteristiku poddanského majetkového práva.²¹⁵ V souvislosti se vznikem a principy vedení pozemkových knih pak mají v tomto ohledu zvláštní postavení badatelské výstupy, které zohlednily vztah pozemkových knih s prameny normativní povahy.²¹⁶ Relativně výjimečné jsou pak komplexnější snahy o využití pozemkových knih pro poznání poměrů v určitém historickém vrchnostenském celku. Zvláštní význam má v tomto ohledu přirozeně přístup Josefa Pekaře, kterému se pozemkové knihy staly jedním z důležitých pramenů pro konkrétní obraz kosteckého venkovského prostředí. Díky nim tak sledoval dílčím způsobem agendu a fungování systému rychet, zmínil též otázku rozsahu a způsobu prodeje poddanské nemovitosti a neopominul rámcově ani otázku ceny gruntu a jejího vývoje.²¹⁷ Konkrétní zájem o výpověď pozemkových knih pak ovšem projevil i další badatelé českého agrárního dějepisce, kteří se zaměřili na některé dílčí otázky právně historického či hospodářského charakteru.²¹⁸ Do

²¹³ Konkrétně v práci Vladimír Procházka, *Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině v 16. a 17. století*, PHS 9, 1963, s. 169 – 199. K tomu dále.

²¹⁴ Vedle statí Bronislava Chocholáče na význam pozemkových knih rovněž upozornil Jaroslav Čechura, *Rolnictvo v Čechách*, s. 486, který poukázal na pozemkové knihy jako na „základní pramen pro studium rolnické malovýroby“. Na jejich neopominutelný význam poukázal v rámci recenze práce Josefa Křivky o zadlužení poddanského hospodářství rovněž Václav Bůžek, *K zadlužení poddanského zemědělství v pozdně feudálních Čechách*. HoD 17, 1989, s. 349-355.

²¹⁵ Např. Josef Salaba, *Příspěvky k dějinám selského práva dědického v 17. století*. ČČH 12, 1906, č. 2, s. 191-197; Týž, *Příspěvky ke kritice urbářů, pozemkových aj. knih., katastrů, map, starých účtů atd.*, SA, 14/1921, s. 1-31, 15/1922, s. 1-16, 16/1923, s. 1-44; Dále František Vacek, *Urbáře a pozemkové knihy*, ČDV 13, 1926, s. 8 – 31, zejm. 23 – 27.

²¹⁶ Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 84 an.; dále Miroslav Volf, *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*, ZČZA 8, 1939, s. 41 – 108; Týž, *Pozemková kniha na sklonku doby patrimoniální*, ČDV 26, 1939, s. 31 – 48; podobně se zaměřením na moravské prostředí Miroslav Trantírek, *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*, SAP, roč. X/2, s. 105 – 181.

²¹⁷ „Novátorský“ pohled Josefa Pekaře prostřednictvím pramenů evidenční povahy shrnul výstižně Eduard Maur, *Josef Pekař a česká agrární historiografie*, in: Josef Pekař a české dějiny 15 – 18. století, Bystrá nad Jizerou 1994, s. 114. K Pekařovu studiu (vč. pozemkových knih) Jaroslav Čechura – Jana Čechurová, *Příběh vzniku Knihy o Kosti*, Praha 2005, např. s. 31. V rámci editovaného původního konceptu druhého dílu, je pak zajímavým způsobem zřetelný mnohem větší důraz na pozemkové knihy – od nástinu rychetního systému, přes nástin dědické praxe, po konkrétní příklad změn v držení kosteckých gruntů. Tamtéž, zejm. s. 115 – 129.

²¹⁸ Otto Oliva, *O několika gruntovních knihách z XVI a XVII. století*, ČDV 10, 1923, s. 103 – 109; Týž, *O ceně půdy v druhé pol. 16. a v 17. stol.*, Sborník Československé akademie zemědělské 7, 1931, č. 1, s. 37-49; Týž. O podílech při prodeji gruntů a některých vrchnostenských příjmech ke konci XVI. a v 1. pol. XVII. století. ČDV 10 (1923). s. 45 – 49; Josef Nožička, *Katastry a pozemkové knihy na panství kumburském*,

tohoto rámce pak dílem spadá i zaměření řady příspěvků v podobě velmi konkrétních prací regionálních, většinou rodopisně orientovaných badatelů. Zájem o konkrétní údaje pozemkových knih, doplněných někdy údaji urbářů či nejstarších katastrů zde většinou vyústil v texty popisující situaci a proměny hospodářů na vybraném gruntu.²¹⁹

Na spíše ojedinělé aktivity, které se pokusily během první poloviny 20. století především vysvětlit vznik pozemkových knih a posoudit charakter jejich vedení pak navázala v průběhu 60. let 20. století rozsáhlejší aktivita směřující k evidenci dochovaných exemplářů pozemkových knih. Ta měla směřovat vedle upřesnění rozsahu rozšíření knih i k jejich dalšímu formálnímu zhodnocení a nastínění celkových principů jejich vedení.²²⁰ S aktivitou tohoto typu pak rovněž souvisela dílčí diskuse na stránkách Archivního časopisu směřující k terminologickému ujasnění označování tohoto typu pramene s ohledem na jeho vývoj a obsah.²²¹ Do kontextu intenzivní snahy o všestranné zhodnocení pozemkových knih v průběhu 60. let je pak nutné rovněž zařadit i celistvý příspěvek Josefa Hanzala, který v podstatě poprvé shrnul předcházející dílčí okruhy zájmu v širší hodnotící studii.²²² Všestranné hodnocení zároveň pojal jako představení pramene, který si v rozporu se svým nepřehlédnutelným rozsahem i hloubkou poskytovaných informací zasloužil doposud málo pozornosti. Vedle výčtu nejstarších pozemkových knih a základního nástinu jejich širokého uplatnění od druhé poloviny 16. století, tak podal i přehled doposud skrovně realizovaných badatelských aktivit.²²³ Podstatu vzniku pozemkových knih přitom spatřoval především v organické vnitřní potřebě nejen právní, ale i hospodářské situace venkova. Přímou spojitost hledal především v souvislosti s dokončením procesu emfyteuse a výkupem odúmrti, které přinesly poddanskému hospodáři všeobecné zlepšení dědických pravidel. Častěji realizované transakce pak souvisí s nutností pojistit si změny na nemovitosti zápisem

ČSPS 39, 1931, s. 154 – 163; Antonín Tomíček, *Otázka zákupu v Čechách*, ČDV 10, 1923, s. 133-6; Věra Kosinová, *Pozemkové a jiné úřední knihy panství rychmburského (Příspěvek k diplomacie pramenů dějin hospodářských)*, ČDV 14, 1927, s.49 – 61, 94 – 105; Čeněk Florian, *O výměnku na panství chrudimském*, ČDV 1923, s. 109 – 112 aj.

²¹⁹ Bedřich Polák, *Po stopách rodu Pražáků z Choroušek*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. II, 1939, s. 17 – 20; Týž, *Tři sta let rodu Benešova na Gruntě č. 8 v Zamachách*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova) II, 1939, s. 80 – 87, Karel Zamastil, *Z historie statku číslo 7 v Chorouškách (Z dob poddanství)*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova)II, 1939, s. 24 – 27 či Rudolf Švec, *Z historie statku č.p.29 ve Vraňanech (Příspěvek k rodopisu starého selského rodu.)*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova) II, 1939, s. 64 – 65 (typický pro charakter často osobního zájmu o dějiny grunt je zde závěr: „...a ježto i nejmladší ze synů Bedřich, právník, zahynul v Karpatech 6. dubna 1915 přešel rodný grunt r. 1915 na nejstaršího ze sourozenců Rudolfa Švece, pisatele těchto řádků.“

²²⁰ K úkolu Gabriela Čechová a kol., *Soupis starých pozemkových knih*, AČ 11, 1961, s. 6 – 16.; s několikaletým odstupem pak následovaly i některé soupisové práce. Širší komplexního hodnocení vynikala první z prací - studie Miroslava Volfa, který vedle dílčího přehledu velmi zevrubným způsobem shrnul způsob a praxi vedení knih, nastínil i otázky geneze knih, poměru poddaného k nemovitosti i způsob finanční realizace aj. (Miloslav Volf, *Výsledky soupisu gruntovních knih ve Středočeském kraji*, SAP 16, 1966, s. 50 – 127). V úspornější podobě pak vznikly i dílčí soupisové práce k regionu jihomoravskému, který zpracoval Ivan Štarha (Týž, *K soupisu pozemkových knih v Jihomoravském kraji*, AČ 17, 1967, s. 200 – 205.

²²¹ Ke sporu, který nebyl zcela dořešen, blíže Bronislav Chocholáč, *O studiu pozemkových knih*, s. 52 – 54. Do diskuse vedené na stránkách Archivního časopisu zasáhli postupně (Stanislav Polák, Miroslav Trantírek, Oldřich Turčín aj.)

²²² Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, SAP 14, 1964, s. 39 – 56; dílčím způsobem rovněž Týž, *Předbělohorské poddanské inventáře*, Český lid, 1963, str. 169 – 174. - an., z hlediska dědických pravidel i vlastní dědické praxe Josef Hanzal, *Vývoj a význam poddanské odúmrti v předbělohorských Čechách*, SAP 10, 1960, s. 146–180.

²²³ Zájem je z jeho pohledu velmi minimální, přičemž opominul v podstatě i Pekařův přínos.

do pozemkových knih. Typologicky zde předpokládal vliv listiny a městských knih, s nimiž venkovské knihy propojoval velmi úzce.²²⁴ Budoucnost badatelského využití pozemkových knih pak Josef Hanzal spatřoval v široce koncipovaném spektru badatelských aktivit, nové a dosud nevyužité možnosti pak z jeho pohledu tkvěly zejména v poznání fungování a rozsahu samosprávy v různých vrchnostenských celcích, za rámcem tradičního právně historického studia pak stojí zřetel ke kulturní historii či národopisu.²²⁵

Zhruba ve stejné době ovšem kulminuje badatelská činnost, která přivedla k vrcholné podobě právě zájem o právně historické aspekty pozemkových knih. V tomto ohledu jde přirozeně o výsledky usilovné výzkumné aktivity Vladimíra Procházky, které dodnes představují solidní právně historický základ pro studium pozemkových knih.²²⁶ Úctyhodně široký badatelský záběr právního historika vyšel přitom ze studia širokého okruhu českých pozemkových knih, který mu umožnil rozsáhlou míru komparace a stanovení základních právních typů poddanského způsobu držení a předávání nemovitosti. Intenzivní studium pozemkových knih přitom doplnil prameny celozemské či vrchnostenské povahy (instrukce, poddanské řády apod.). Výsledek Procházkova badatelského úsilí přinesl rozměrnou analýzu základních typů právního vztahu poddanského (i nepoddanského) držení nemovitosti a dobrou představu o rozsahu dispozice s nemovitostí. V závislosti na tom představil okruh dědických práv poddaného ke gruntu, a díky svému obsáhlému studiu nastínil i teritoriální rozšíření typu dědických nároků. V obecné rovině pak rovněž poskytl formální rozbor pramenného typu pozemkových knih a nastínil obšírně principy jejich vedení. Ani rozsáhlá a důkladná práce Vladimíra Procházky nebyla bez nedostatků. Přísně orientovaná snaha o precizní právní charakteristiku poněkud opominula akcent historický a zejména konkrétní chronologické ukotvení sledovaných jevů a jejich geneze.²²⁷ Již výše jsem přitom naznačil, že intenzivní a široké studium Vladimíra Procházky našlo i konkrétní záběr v prostředí, kterému se v dalším textu budu věnovat, a sice v prostředí úrodné polabské oblasti. Právní historik tuto oblast vymezil jako prostředí, v němž našly uplatnění některé ne zcela typické skutečnosti, v podobě podzákupní držby, nepoddanských subjektů na gruntu apod.²²⁸

Vedle prací, které v průběhu 60. let přinesly dokonalejší poznání samotného pramenného typu a konkrétní právně historické charakteristiky držení nemovitosti poddanským hospodářem, pak byly pozemkové knihy v této době využity i jako podklad pro celkové hospodářské a sociální postavení venkovského (osedlého) obyvatelstva. Vedle některých dílčím způsobem zaměřených příspěvků byl ovšem vztah k pozemkovým knihám v tomto ohledu

²²⁴ Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly*, s. 41 an.

²²⁵ Tamtéž, s. 45 – 46. Zejména k fungování samosprávy se Josef Hanzal ještě vrátil a zužitkoval své poznání problematiky pozemkové knihy na úrovni poznání venkovské samosprávy – Týž, *Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století*, PHS 10, 1964, s. 135–147, částečně též v Týž, *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, SAP 19, 1969, s. 441–456.

²²⁶ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963. Stěžejní monografii Vladimíra Procházky předcházelo několik dílčích přípravných a konkrétních studií – nejširší základ zaměřený k vlastnímu způsob transakce představuje Týž, *Trhová smlouva na poddanskou nemovitost v Čechách v 16. a 17. století*, SH 10, 1962, s. 93 – 144; dále Týž, *Nejstarší česká vesnická pozemková kniha*, ČSPS 48, 1960, s. 81 – 83; Týž, *Zabrání majetku pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století*, SPFFBU (řada C-8), 1961, s. 191 – 204; Týž, *Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století*, ČL 49, 1962, s. 55 – 63.

²²⁷ Viz např. recenze Procházkovy monografie od Milana Šmerdy v ČsČH 14, 1966, s. 73 – 78, zejm. s. 75.

²²⁸ Vladimír Procházka, *Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině v 16. a 17. století*, PHS 9, 1963, s. 169 – 199. K tomu dále.

relativně nedůvěřivý a opatrný.²²⁹ Je tomu tak především ve velkých syntetizujících pracích směřovaných k předbělohorskému obyvatelstvu, které v průběhu 60. let vznikají.²³⁰ Do určité míry zde krajní hledisko zastával Alois Míka, který s ohledem na řídnější výskyt pozemkových knih v období první poloviny 60. let, považuje pozemkové knihy vedle primárně využívaných urbářů spíše za pramen doplňující povahy. Hlavní důraz přitom klade na příslušenství a inventář prodávaných statků.²³¹ Zcela odmítavě se pak ovšem staví vůči využití finančních údajů, zejména „ceny nemovitosti“.²³² Autor druhé velké syntetizující práce Josef Petráň pak využívá pozemkových knih v rozsáhlejší míře, i když i v jeho případě má velký zřetel především zájem o inventáře poddanských statků.²³³ Pozemkové knihy se mu ovšem staly přeci jen širším podkladem pro hodnocení dalších otázek směřující k charakteristice poddanského hospodaření, pohybu poddaných i kategoriím osedlých hospodářů. Stále zde ovšem mají spíše doplňující postavení, které umožňuje ověřit údaje urbářů či katastrů. Mnohem střízlivěji pak pozemkové knihy využívá v otázce finančních aspektů.²³⁴ Při komplexní analýze konkrétního vrchnostenského celku pak údajů točnických pozemkových knih využil šířeji Eduard Maur, který zde nastínil rozsah a charakter majetkoprávních změn a proměny, které druhá polovina 17. století přinesla.²³⁵

Poslední významný okruh aktivit souvisejících s intenzivnějším zájmem o pozemkové knihy v 60. letech, který rovněž přinesl první, konkrétní a zajímavé výsledky, vzešel ze studia cen, mezd a celkového finančního vývoje. V tomto celkovém rámci šlo přitom o široce koncipovaný výzkum, který získal institucionální zázemí v podobě pražské a brněnské skupiny pro výzkum této problematiky.²³⁶ Do zřetele historiků podílejících se na tomto výzkumu se pochopitelně musely dostat i pozemkové knihy, které přinášejí nezanedbatelné množství finančních údajů vztahujících se především k ocenění poddanské nemovitosti.²³⁷ Základní hodnocení tohoto přínosu ke studiu pozemkových knih ovšem podávám dále v souvislosti s finančním rozměrem transakcí na mělnickém panství.

Po kulminaci zájmu o využití pozemkových knih v průběhu 60. let dochází k jeho nepřehlédnutelnému odlivu. Zůstávají pouze některá témata, která navazují na předcházející relativně intenzivní výzkum. V tomto ohledu dominuje především trpělivý výzkum Josefa

²²⁹ Poměrně široce pak údaje pozemkových knih využil Dušan Třeštík v opakovaně spíše kriticky oceňované studii - Dušan Třeštík, *Příspěvky k sociální diferenciaci venkovského lidu v 16. století*, SH 4, 1956, s. 189 – 225; k charakteristickému typu kniha a jejich možnostem František Matějka, *Význam sirotčích knih pro poznání života poddaných v předbělohorském období*, In: Rodná země, Brno 1958, s. 64 – 72.

²³⁰ Alois Míka, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století Praha 1960*, např. s. 352, 405 aj.; Josef Petráň, *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963, např. s. 8 (zde k metodologii využití, zejm. inventářů); Týž, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha 1964.

²³¹ Alois Míka, *Poddaný lid*, s.349, 351.

²³² Tamtéž, zejm. s. 211. K hodnocení a významu ceny dále konkrétněji v kapitole věnované finančním otázkám majetkového transferu. (kap. 4.1, s. 167).

²³³ Josef Petráň, *Zemědělská výroba*, s. 8 an.,

²³⁴ Týž, *Poddaný lid*, s. 25. K tomu rovněž dále.

²³⁵ Eduard Maur, *Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století*, SAP 14, 15, 1964, č.1, 1965, č. 1, s. 57-87, 277-297, zejm. s. 278 an. Širší využití rovněž našly pozemkové knihy při široce koncipovaném studiu komorních panství. Cituji opakovaně dále.

²³⁶ Základní charakteristiku i hlavní publikační výstupy uvádím rovněž dále, v kapitole věnované finančním aspektům majetkových transakcí. (kap. 4.1, s. 167)

²³⁷ V rámci moravské skupiny Josef Válka, *K problému ceny poddanské usedlosti v 16. – 17. století*, in: Ceny, mzdy a měna, č. 2, 1963, s. 22-26, č. 3, 1963, s. 23 - 27. Následně v Praze sborník *Příspěvky k dějinám cen nemovitosti v 16 -18. století*, (red. Eduard Maur), Praha 1963.

Tlapáka, který postupně velmi úplně objasnil otázku typu zakoupené a nezakoupené nemovitosti.²³⁸ Konkrétní výstupy, které přinesly zpracování některých celků pozemkových knih a jež byly rovněž alespoň dílčím způsobem publikovány, představují některé závěrečné a disertační práce historiků a archivářů této doby. Zaměření těchto prací bylo směřováno především k popisu právně historických a rovněž omezeněji hospodářských poměrů osedlých hospodářů (zejm. H. Gregorová). Poskytnou též informaci k základním principům fungování majetkoprávní agendy v podmínkách konkrétního vrchnostenského celku.²³⁹ Významné využití pozemkových knih, které není možné opominout, pak na konci 80. let přinesl zájem o hmotnou kulturu venkovského prostředí a venkovského gruntu, v jehož rámci přirozeně dominuje využití inventářů z pozemkových knih.²⁴⁰

Zásadní změna, kterou české a moravské historiografii přineslo období posledních dvaceti let, se pak pochopitelně promítla i do studia venkovského raně novověkého prostředí. Přesto, že intenzita studia raně novověkého venkova často nedosahuje míry zájmu o studium ostatních vrstev raně novověké společnosti v českých zemích, i zde se dotkly bádání zásadní široké metodologické inovace. Ty významným způsobem ovlivnily způsob studia venkovského prostředí a přinesly i nové objekty zájmu.²⁴¹ Podstatné pro zaměření této práce, která jako

²³⁸ Souhrnně pro české poměry Josef Tlapák, *K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. až 18. století*, PHS 19, 1975, s. 177 – 209. Výsledky badatelského úsilí Josefa Tlapáka zmiňují dále v souvislosti se zakoupeností na mělnickém panství. Téma pak pro podmínky českých komorních celků doplnil rovněž Eduard Maur, *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu v pobělohorském období*, VPZM 14, 1974, s. 51 – 61 aj.

²³⁹ Oldřich Svozil, *Nejstarší pozemkové knihy města Ostravy a jeho poddanské vsi Přívozu*, diplomová práce, FF UK Praha 1973; Týž, *Nejstarší pozemková kniha poddanské vsi Přívozu (Příspěvky k dějinám obce v 17. a v 1. polovině 18. století)*, Ostrava 7, 1974, s. 255 – 266; Jan Ryba, *Urbáře a pozemkové knihy panství Toužim v druhé polovině 16. a první polovině 17. století (Studie k patrimoniální správě panství na přelomu 16. a 17. století)*, disertační práce, FF UK Praha 1979. Výhradně diplomaticky orientovaná studie pak byla publikována Týž, *Urbáře a pozemkové knihy panství Toužim v druhé polovině 16. a první polovině 17. století*, MZpČK 28, 1992, s. 99-126; Miloslav Vacek, *Pozemkové knihy a hospodářské instrukce premonstrátského kláštera Strahov od druhé poloviny 16. století do 30. let 17. století*, diplomová práce, FF UK Praha 1979; Nejen na právně sociální, nýbrž i hospodářské postavení poddaných se pak orientovala Helena Gregorová, *Pozemkové knihy pražské metropolitní kapituly v 16. a 17. století jako pramen ke sledování zatížení poddaných*, disertační práce FF UK Praha 1978, práce pak zčásti publikována Táž, *Pozemkové knihy pražské metropolitní kapituly v 16. a 17. století (Pramen ke sledování zatížení poddaných)*, SAP 29, 1979, s. 277 - 317.

²⁴⁰ Josef Vařeka – Lydia Petráňová, *Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělohorské (na pozadí poddanských inventářů)*, Archeologica Historica 12, 1987, s. 277-285; dále též Josef Vařeka – Lydia Petráňová – Alena Plessingerová, *Mobiliář vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození*, Český lid, 75, 1988, č. 4, s. 202 – 211. Význam inventáře pozemkových knih byl naznačen již dříve – obsáhle František Hrubý, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, ČČH 33, 1927, s. 21 – 59, 263 – 306. V 60. letech pak rovněž v rámci svého zájmu o pozemkové knihy Josef Hanzal, *Předbělohorské poddanské inventáře*, Český lid 50, 1963, s. 169-174

²⁴¹ K celkovému zařazení dějin raně novověkého venkova do poznání společnosti českých zemí Václav Bůžek - Katrin Keller - Eva Kowalská - Géza Pálffy, *Společnost zemí habsburské monarchie 1526-1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí*, Český časopis historický 104, 2006, s. 485-526; Václav Bůžek, *Der Weg zur Synthese. Die Gesellschaft der böhmischen Ländern 1526-1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehnts*, in: *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, Opera historica 11, České Budějovice 2006, s. 5-36; Dále např. Josef Válka, *Historiografie před koncem tisíciletí*, ČMM 119, 2000, s. 429 – 467. Poznání vývoje raně novověké venkovské společnosti v ucelenější shrnující podobě bylo prozatím shrnuto s ohledem na zkoumanou problematiku v některých studiích - např. Markus Cerman - Eduard Maur, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650 – 1750*, ČČH 98, 2000, s. 737 – 773; Alice Velková, *Proměny venkovské společnosti v letech 1700 – 1850*, ČČH 105, s. 809 – 857, s pohledem na genderové

základní pramenný podklad zvolila pozemkové knihy, je ovšem ta skutečnost, že v rámci oživení studia směřujícího k historickému venkovskému prostředí, se ve spleti pramenů stalo opět četnější využívání i tohoto pramenného typu. Nové postupy i možnosti širší zahraniční inspirace a společného výzkumu přinesly nejen intenzivnější snahu o nové badatelské zhodnocení tohoto pramene, ale rovněž zcela nově i některé popularizačně orientované aktivity, které představily význam tohoto pramene širšímu okruhu veřejnosti.²⁴² Vedle nových metodologických postupů a inspirací je ovšem nutno podotknout, že badateli, který se zabývá dějinami venkovské společnosti a který své postupy velmi úzce spojuje s kvantitativním zpracováním dat, poskytl nově nezanedbatelnou oporu i rychlý rozvoj informačních technologií od 90. let 20. století.²⁴³ I pro badatele, který se zabývá zpracováním a výpovědí pozemkových knih, sehrála významnou úlohu existence osobního počítače vybaveného snadno dostupnými programy typu tabulkového kalkulátoru (MS Excel aj.) či některých databázových programů (MS Acces).

Samotné využití pozemkových knih k badatelskému poznání konkrétní historické situace pak přineslo určité rozrušení mezi moravským a českým prostředím. Moravské prostředí zde kladu na první místo, protože právě zde lze sledovat obnovený zájem o využití pozemkových knih relativně nejdříve. Počátek kvalitativně nového zájmu směřovaného z největší části právě k výpovědi pozemkových knih je zde spojen již od konce 80. let 20. století především s moravským badatelem Bronislavem Chocholáčem. Tento moravský historik navázal na některé konkrétní podněty českých a moravských historiků zejména z období 60. let (Josef Válka, Eduard Maur, Jaroslav Honc, František Matějka aj.), přičemž spíše ojedinělé podněty přetvořil do komplexního badatelského výstupu. Zájem o finanční poměry na poddanském gruntě zapojil do okruhu zahraničních aktivit souvisejících se zájmem o vztah finanční a ekonomické stránky života a jeho dopadu do celkové sféry kulturního života venkovské společnosti. V kontextu dalšího historického bádání 90. let tak poukázal na možnosti zapojení výzkumu venkovských finančních

orientované studie ve venkovské prostředí Táž, *Venkovské ženy v letech 1650 – 1850 (perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistoriografie, historické antropologie a dějin každodennosti)*, in: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 125 – 144. Zpracování venkovské problematiky pak bylo rovněž obecněji připomenuto v kontextu metodologických inovací např. Josef Grulich, *Historická demografie a dějiny rodiny v Evropě a v České republice po roce 1950*, HD 26, 2002, s. 125 – 146, Týž, *Zkoumání "maličkosti" (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, in: ČČH 99, 2001, s. 519-547.

²⁴² Popularizační text s představením principů dědické praxe Josef Grulich – Alice Klášterská, *"Týká se mě mohovitosti, usmyslel jsem sobě ustanovit..."*, in: *DaS 2/98*, Praha 1998, s.12 – 15. Na význam pozemkových knih pro studium rolnického hospodářství poukázal v již zmíněné programové stati na počátku 90. let Jaroslav Čechura, *Rolnictvo v Čechách*, s. 465 an.

²⁴³ K počátkům využití informačních technologií zajímavě Jaroslav Honc, *Perspektivy samočinných počítačů v historické demografii a Russův pokus při zpracovávání matrik*, *Historická demografie* 5, 1971, s. 104 - 109. Nové širší zhodnocení z hlediska dosavadního využití i možností Jana Borovičková, *Historical Computing in the Czech Republic*, in: *Electronic Journal of the American Association for Historical Computing*, Vol. III/1, 2000; dále Táž, *Historik a počítač: využití výpočetní techniky v historickém výzkumu*, disertační práce, FF UK Praha 2002. Širší spektrum postupů pak v *Historik a databáze. Možnosti a meze využití databázových programů pro historický výzkum (Pracovní seminář Praha 3. října 2002)*, in: *Práce z dějin vědy (svazek 6. - Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 - 2003)*, Praha 2003 s. 131 - 211. Ke konkrétnímu využití se zaměřením na dějiny venkovského prostředí Markus Cerman - Lenka Matušíková - Hermann Zeithofer, *Projekt "Sociální struktury v Čechách". Rozbor pramenů s použitím počítače I-II*, *Archivní časopis* 49, 1999, s. 107-128, 171 - 190. K pozemkovým knihám pak dílčí zajímavý pokus Martin Švanda, *Pokus o počítačové zpracování pozemkových knih na příkladu vesnice Věcova*. In: *Celostátní studentská vědecká konference - Historie 1998*, Praha, 2000, s. 175-182.

poměrů do širěji zpracovaných peněžních a ekonomických poměrů ostatních společenských vrstev, zejména pak v oblasti peněžního úvěru šlechtického i městského prostředí.²⁴⁴ V kontextu toho je ovšem nutno podotknout, že na přelomu 80. a 90. let lze sledovat i některé další badatelské aktivity tohoto druhu, žádné však nedoznalo širě výzkumů Bronislav Chocholáče.²⁴⁵ Základním pramenným podkladem se mu staly právě moravské pozemkové knihy, které využil v porovnání s dalšími prameny poskytující údaje finanční a evidenční povahy (účty, urbáře, katastry aj.). Ve své hlavní práci, která byla publikována v roce 1999, prostřednictvím přesného, promyšleného a metodologicky podnětného badatelského postupu založeného na uplatnění reprezentativních sond do různých typů vrchnostenských celků představil důkladně finanční poměry na poddanském gruntu v prostředí západní Moravy.²⁴⁶ Další zúročení zájmu o finanční aspekty pak přinesly i některé širěji koncipované a čtivé studie směřující k posouzení celkové úrovně a charakteru ekonomického jednání, představ a finančních strategií v myšlení raně novověkého venkovana.²⁴⁷

Výzkumné úsilí i metoda moravského badatele pak poskytly oporu výzkumům finančních poměrů některých dalších moravských celků. Rámcově jde o cenné výstupy, které umožní další širší komparaci nejčastěji pro dílčí údobí 17. století.²⁴⁸ Význam pak rovněž může mít studium

²⁴⁴ Komplexně již Bronislav Chocholáč, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 99, 2001, s. 59-84. Bádání o úvěru doznalo nejširší uplatnění přirození v prostředí šlechty Václav Ledvinka, *Úvěr a zadlužení feudálních velkostatků v předbělohorských Čechách*, Praha 1985; Václav Bůžek, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989 nebo např. Petr Vorel, *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, ČČH 96, 1998, č. 4, s. 754-778.

²⁴⁵ Význam zde má jistě studie Josefa Křivky, který na základě roudnických pozemkových knih analyzoval míru a rozsah dluhů poddaných roudnického panství v 18. století Josef Křivka, *Zadlužení poddanského zemědělství na roudnickém panství v 18. století*, Rozpravy ČSAV - řada Společenských věd, roč. 96, sešit č. 2, Praha 1988.

Nověji pak srovnávací analýzu situace na dvou jihočeských celcích uskutečnil Milan Holakovský, *Finanční hospodaření na selských gruntech v předbělohorských jižních Čechách*, JSH 62, 1993, s. 70-92.

²⁴⁶ Bronislav Chocholáč, *K hospodaření poddaných na pernštejnském panství v druhé polovině 16. a v první pol. 17. století*, ČMM 109, 1990, s.83-111; Týž, *Pernštejnští poddaní v zrcadle nejstarších pozemkových knih*, in: Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 133-138; Týž, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno, 1999; Týž, *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem. Eine Fallstudie zu den finanziellen Transaktionen der Untertanen bei Besitzübertragungen in Westmähren im späten 16. und im 17. Jahrhundert*, in: *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im "Alten Reich". Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*, München 2005, s. 89-125.

²⁴⁷ Bronislav Chocholáč, *Poddaní na Moravě a jejich ekonomické jednání v 16. a 17. století*, in: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí*, Praha 2004, s. 68-76; Bronislav Chocholáč – Tomáš Sterneček, *Die landesfürstlichen Finanzen in Mähren in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in: *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, Wien-München 2003, s. 123-142. Bronislav Chocholáč, *Poddaní na venkově*, in: *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007, s. 292-336.

²⁴⁸ Pro prostředí moravského poddanského města se zajímavým postřehem určité heterogenity v rámci tohoto celku Petr Odehnal, *Měšťané a předměšťané klobučtí (Příspěvek k poznání hospodářských poměrů poddaných na broumovském panství ve druhé polovině 16. století na základě rozboru pozemkových knih)*, ČMM 119, 2000, Brno, s. 45 – 64; Kratochvíl, Karel: *"S jistým povolením vrchnosti"*. *Bácoviští poddaní ve světle gruntovní knihy 1656-1730*. In: Celostátní studentská vědecká konference - Historie 2001, Ústí nad Labem 2002., s. 17-49. K vrchnostenským celkům pak například David Valůšek, *Obraz hospodaření poddaných na panství Telč koncem 16. a v první polovině 17. století. (Na základě rozboru pozemkové knihy a zápisů urbářů ve vesnici Strachonovice)*. In: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1996. Hradec Králové 1997, s. 85-102. Pavel Vaněk, *Výbavy synů a dcer na vsích*

těch složek společnosti, které byly s vesnickým prostředím úzce propojeny. Kupříkladu velmi zajímavý a málo frekventovaný je zájem o účast zádušních institucí v majetkových transakcích v prostředí venkova.²⁴⁹

Trochu jinak a o nepatrně později se pak v širším rozměru vrátily do hry pozemkové knihy i v českém prostředí. Badatelské postupy zde přitom primárně nesměřují k analýze hospodářské a finanční problematiky poddaných, i když ani tuto problematiku nepomíjí. Primární orientací se zde staly otázky sociální povahy, nejčastější je přitom jejich využívání ve spojení s dalšími prameny evidenční povahy (soupisy, matriky aj.). Svým zaměřením a tradicí je pak tento trend svázán úzce s bádáním na poli historické demografie, zejména pak zájmu o výzkum typu historické rodiny, životních cyklů a obecně dědického a rodinného práva na venkově.²⁵⁰ Od poloviny 90. let pak v rámci tohoto badatelského přístupu postupně vznikla poměrně široká řada podnětů. Z největší části jde přitom o výzkumné aktivity českých a rakouských badatelek a badatelů, kteří spojili své síly v rámci mohutného společného projektu „*Sociální struktury v Čechách od 16. do 19. století*“. Projekt, který byl již mnohokrát pozitivně hodnocen a stal se inspirativním celkem pro některé další práce, přitom přinesl mimořádně rozsáhlé spektrum relativně různorodých výstupů. Ty v širokém rozsahu intenzivním způsobem zhodnotily vývoj režijního velkostatku a jeho venkovských sociálních struktur v raném novověku prostřednictvím několika českých raně novověkých panství reprezentujících typologicky odlišné lokality.²⁵¹ Výsledky tohoto výzkumu jsou velmi široké, zobecněné srovnání dílčích podrobně

boskovického panství v letech 1575-1651 ve světle pozemkových knih, Sborník Muzea Blansko 1997, s. 25-36; Týž, K zabezpečení přestárlých příslušníků rodiny v 16. a 17. století na poddanských usedlostech., Sborník Muzea Blansko 1998, s. 1-10; Týž, Význam pozemkových knih pro poznání vývoje příjmů, Acta onomastica 39, 1998, s. 137-144; Týž, Tvoření jmen poddaných v 16. a 17. století pohledem pozemkové knihy vsí Skalice a Krhova na Boskovicku, VMM 52, č. 3, 2000, s. 275-282.

²⁴⁹ K tomu zejména Pavel Pumpr, *Farní klérus*, in: Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století, Brno 2007, s. 194-228; Týž, *Hospodaření farního kostela v Pištině v letech 1641-1700*, in: Historie 1999. Celostátní studentská vědecká konference, Olomouc 2000, s. 107-126; rovněž Blanka Zilynská, *Záduší*. In: Facta probant homines, Praha, 1998, s. 535-548; Podobně k záduší Jan Šimánek, *Venkovské farnosti Doudleby a Kamenný Újezd v době baroka*, rigorózní práce FF JU, České Budějovice 2007; Týž, *Úřad venkovských kostelníků na příkladu jihočeských farností Doudleby a Kamenný Újezd v 17. a 18. století*. In: Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku. České Budějovice 2007, s. 169-186.

²⁵⁰ K vývoji historické demografie Josef Grulich, *Historická demografie a dějiny rodiny v Evropě a v České republice po roce 1950*, HD 26, 2002, s. 123-146; dále např. Eduard Maur, *K problematice historické demografie*. In: Historie a interdisciplinární výzkum. Brno 2002, s. 77-86; Pavla Horská: *Archivní bádání o rodině v českých zemích mezi historickou demografií a historickou sociologií*. In: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu, Praha 2003, s. 65-72. Velmi typicky se jedno z prvních využití pozemkových knih v rámci studia rodiny objevuje v komplexní práci Jan Horský – Markéta Seligová, *Rodina našich předků*, Praha 1996, s. 105 an. „*Obraz rodiny v gruntovních knihách*“ jedna z prvních ukázek konkrétního využití v českém prostředí. Předtím k tomu rovněž Jan Horský – Eduard Maur, *Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der böhmischen Historiographie*, HD 17, 1993, s. 7 – 35.

²⁵¹ Výsledky byly postupně publikovány od druhé poloviny 90. let. První širší vlnu příspěvků přinesly dva ročníky sborníku *Historická demografie* (20/1996 a 22/1998). Významné zhodnocení bylo poté uskutečněno prostřednictvím již zmíněné studie - Markus Cerman – Eduard Maur, *Proměny venkovských sociálních struktur*, s. 737 – 773. Ucelený výstup dílčích případových studií, doprovázených komplexním hodnocením pak přinesly dva reprezentativní sborníky Markus Cerman - Hermann Zeitlhofer (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*. Wien - München 2002. O tři roky později pak následoval - edd. Markus Cerman – Robert Luft, *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. (*Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*), München 2005. Podnětné je pak rovněž široce koncipované srovnání struktur režijního velkostatku Markus Cerman, *Venkovské společnosti a agrárně-*

prozkoumaných prostředí prokázalo, že 17. století pravděpodobně zásadním způsobem neproměnilo trend vývoje struktur venkovské populace, který již od pozdního středověku směřoval k pokračující diferenciaci venkovského obyvatelstva a širšímu uplatnění neselských vrstev. Celkový trend vývoje tak byl vždy obdobný, pouze se odlišoval v rychlosti a charakteru. Vedle vrchnostenských celků agrární povahy (např. Chýnov), kde došlo k dočasnému pozastavení či zpomalení zmíněné tendence, byly v rámci vývoje sledovány celky s rychlou a zřetelnou polarizací venkovské společnosti již v průběhu 17. století.

Nezanedbatelnou součástí zájmu o sociální struktury venkovského obyvatelstva se přitom stal široce koncipovaný zájem o způsob a charakter dispozice s poddanskou nemovitostí, uplatnění dědického práva v rámci okruhu venkovské poddanské rodiny i širších příbuzenských struktur a rovněž zájem o životní cykly. Podstatné je zde z pohledu zaměření mé práce to, že jedním ze základních pramenů pro zodpovězení otázek tohoto druhu se vedle poddanských seznamů či matrik staly i nově objevené pozemkové knihy. Badatelky a badatelé zde v některých studovaných vrchnostenských celcích sledovali především konkrétní podobu postupování a nabývání poddanských nemovitostí a v kontextu dědického a rodinného práva pak vliv příbuzenství, šířeji uplatňované strategie při změnách v držení zakoupené poddanské nemovitosti a další s tím související otázky. První výsledky pak byly v tomto okruhu badatelských aktivit publikovány ve druhé polovině 90. let 20. století.²⁵² Důležité a komplexní výstupy ze

dějepisické tvoření modelů v nové perspektivě. Srovnávací analýza středo- a východoevropských agrárních struktur od 14. do 17. století, in: ČMM 120, 2001, s. 337-395.

²⁵² K dědickému předávání v podobě shrnutí a konkrétních příkladů z prostředí odlišného charakteru **Eduard Maur**, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen in 16.- 18. Jahrhundert*, HD 20, 1996, s. 93-101. Výrazné uplatnění pak studium problematiky transferu poddanské nemovitosti a široce propracované analýzy dědické praxe našlo v badatelském úsilí **Dana Štefanová**, která vyšla z prostředí frýdlantského panství, v jehož rámci významnější úlohu sehrávala i poddanská samospráva. Dana Štefanová, *Herrschaft und Untertanen. Ein Beitrag zur Existenz der rechtlichen Dorfaufonomie in der Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen (1650-1700)*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin 1997, 199-211; Táž, *Die Erbschaftspraxis, das Ausgedinge und das Phänomen der „zweiten Leibeigenschaft“ in den nordböhmisches Dörfern der Herrschaft Frýdlant. Ein Beitrag zur Existenz der Familie unter obrigkeitlicher Einflußnahme (1650-1700)*, in: Wiener Wege der Sozialgeschichte. Festschrift zum 60. Geburtstag von Michael Mitterauer. Wien 1997, 225-243; Táž, *K aspektu role příbuzenských vztahů a majetkové transakce. K situaci ve třech vesnicích frýdlantského panství mezi léty 1558-1750*, HD 22, 1998, 107-144 aj. Celkové hodnocení aspektů transferu nemovitostí v 17. století pak podala též pro východočeské panství **Alena Pazderová**, *Venkovští poddaní rychnovského panství v 17. století ve světle gruntovní knihy*, HD 22, 1998, s. 51-68. Důkladné a podstatné využití pozemkových knih pro štáhlavské panství v západních Čechách pak přineslo badatelské úsilí **Alice Velkové**, která se rovněž zaměřila k širokému okruhu otázek v podobě dědické praxe, charakteristice rodiny, sociálního zabezpečení ve stáří či k otázkám postavení venkovské ženy - Alice Klášterská, *Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a první polovině 19. století*, HD 21, 1997, s. 95-132; Táž, *Fenomén stáří ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Studie k sociálním dějinám 6, Praha 2001, 145-156. Nově pak shrnující a zásadní práce Táž, *Proměny venkovské společnosti v letech 1700-1850*, ČČH 105, 2007, č. 4, s. 809-857. Podstatný přínos pak představuje zhodnocení a nástin možností pro genderově orientované studium venkovského prostředí Táž, *Venkovské ženy v letech 1650 – 1850 (perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistoriografie, historické antropologie a dějin každodennosti)*, in: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 125 – 144. Velmi mnohostranně a opakovaně se pak k problematice aspektů nabývání nemovitostí na základě studia pozemkových knih v konfrontaci s dalšími prameny obrátil v rámci analýzy venkovských poměrů v jižních Čechách **Josef Grulich**. Tento badatel využil opakovaně knih pro jednu z rychet chýnovského panství, kterou podrobil důkladné a dlouhodobé analýze Týž, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Tábořsku (Vřesecká rychta v letech 1625 - 1825)*, JSH 65, 1996, s. 34 – 42, dále například Týž, *Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí*

studia dané problematiky pak byly zařazeny v již zmíněných kolektivních sbornících, které z projektu vzešly.²⁵³ Jisté završení tohoto intenzivního badatelského zájmu, v němž nalezly významné uplatnění právě pozemkové knihy, pak představují v nedávné době publikované výsledky dlouholetých výzkumných aktivit v podobě monografií, které přináší i nejúplnější představení metodologického postupu.²⁵⁴ S ohledem na dále realizovaný výzkum je nutno uvést, že prostředí, která doposud byla zkoumána, se prozatím příliš nepodobají úrodnému a vinorodému prostředí Mělnicka.²⁵⁵ Alespoň částečnou shodu a prostor pro srovnání lze ovšem nalézt v pracích, které byly výše zmíněným dlouhodobým projektem českých a rakouských historiků více či méně inspirovány.²⁵⁶

Tímto okruhem a úzkou vazbou na témata související s historickou demografií, studiem rodiny a životních cyklů se ovšem prozatím širší využití údajů pozemkových knih v české historiografii v zásadě vyčerpává. Pouze dílčím způsobem jsou pak využívány v regionálně

(*Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625 – 1795*), in: *Historik zapomenutých dějin*, Praha 2003, s. 108 – 128; Na oblast jižních Čech zaměřil svoji pozornost i další z badatelů z okruhu výše zmíněného projektu **Herman Zeitlhofer**, který zhodnotil otázky dědické praxe, výměnku a další problematiky pro vyšebrodské panství - Herman Zeitlhofer, *Das Ausgedinge am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky (Herrschaft Vyšší Brod) 1700-1738*, in: *JSH 65* (1996). 43-63; Spolu s Josefem Grulichem pak rovněž otevřeli téma migrace venkovského obyvatelstva Josef Grulich – Herman Zeitlhofer, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, *Historická demografie 22*, 1998, s. 79 – 105. Nově pak **Eduard Maur - Josef Grulich** (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Praha 2006.

²⁵³ Shrnující zpracování tohoto podali badatelé v prvním kolektivním výstupu v podobě sborníku **Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert**, (edd. Markus Cerman - Hermann Zeitlhofer), Wien-München 2002. Zde Dana Štefanová, *Zur Stellung der Untertanen in einer gutsherrschaftlichen Gessellschaft in der frühen Neuzeit: die Herrschaft Frýdlant 1558 – 1750*, s. 206 an.; Alice Velková, *Der Besitztransfer untertäniger Anwesen in Štáhlavy im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, s. 208 an.; Herman Zeitlhofer, *Der Besitztransfer in frühneuzeitlichen ländlichen Gesellschaften: die südböhmische Pfarre Kapličky, 1640 – 1840*, s. zejm. 280 – 284. Shrnutí pak v Markus Cerman – Herman Zeitlhofer – Eduard Maur, *Socialstruktur und Besitztransfer in frühneunzeitlichen gutsherrschaftlichen Gesellschaften in vergleichender Perspektive: Ergebnisse des Projekts „Soziale Strukturen in Böhmen“*, zejm. 280 an. Ve sborníku z roku 2005 - **Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“**. (*Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*), (edd. Markus Cerman – Robert Luft) München 2005. Zde konkrétní studie vycházející z dílčího zpracování pozemkových knih – Josef Grulich, Alice Velková, Alena Pazderová, Dana Štefanová, nově se zde pak objevuje studie zaměřená finančně – hospodářským směrem Bronislava Chocholáče.

²⁵⁴ Josef Grulich, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16.–18. století*, České Budějovice 2008; Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen 1558-1750*, Wien-München 2009; Alice Velková, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*, Praha 2009.

²⁵⁵ Úrodné polabské prostředí v rámci výzkumu projektu Sociální struktury zastupuje poděbradské panství (Lenka Matušíková). Zde ovšem otázky dispozice s nemovitostí nebyla konkrétně řešena.

²⁵⁶ Jana Dobešová, *Poddanská usedlost v pozemkových knihách na komorním panství brandýsko-přerovském v 17. století*, diplomová práce FF UK, Praha 2001; V kontextu dalších otázek týkajících se postavení a struktury venkovského obyvatelstva pak rovněž využil pozemkových knih Jaroslav Šulc, *Třicetiletá válka a vývoj venkovské sociální struktury na panství Brandýs nad Labem v 16.-18. století*, rigorózní práce FF UK, Praha 2006. Dále Týž, *Třicetiletá válka a venkovská sociální struktura na panství Brandýs nad Labem v 16. - 18. století*, *Confluens*. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka. 1, 2005, s. 1-35; dále Týž, *Třicetiletá válka a všední den venkovské společnosti v Čechách (se zřetelem k situaci na komorních panstvích ve středním Polabí)*, *ČNM-A 175*, 2006, č. 1-2, s. 41-78.

orientované historiografii, která má v českých podmínkách dlouhou a bohatou tradici.²⁵⁷ Využití pozemkových knih je zde přitom úzce vázáno k řadě aktivit, které byly zejména součástí agrární historiografie, vlastivědně orientovaného obrazu lokalit v první polovině 20. století, kde sledování usedlostí či rodů našlo relativně časté uplatnění.²⁵⁸ I v průběhu druhé poloviny 20. století bylo v rámci regionálně pojatého záběru častěji k pozemkovým knihám přihlédnuto, většinou ovšem vždy pouze dílčím ne zcela určujícím způsobem. V podstatě výjimku v tomto ohledu tvoří studie, kdy bylo podrobnější sledování poměrů na usedlostech prostřednictvím studia pozemkových knih zapojeno v širším rozměru. Zde přirozeně vyniká obdivuhodný celistvý a do širších souvislostí zapojený rozbor prostředí Ouběnic, kde i pozemkové knihy našly významnější a smysluplné uplatnění.²⁵⁹

2.2 Metodologické aspekty analýzy pozemkových knih mělnického panství

(Výběr lokalit, chronologické hledisko práce a dílčí etapy, kategorie nemovitostí)

Škála možností a inspirativních metodologických přístupů, které může současný badatel při studiu pozemkových knih využít, je tedy poměrně široká. Základní omezení a závažná determinující okolnost pro okruh kladených otázek je pak především dochovanost knih a širší spektra další pramenné základny, s níž můžeme pozemkové knihy konfrontovat. Samotné zpracování pozemkových knih přitom představuje poměrně náročnou činnost a snad také proto byl komplexnějším způsobem doposud zpracován jen menší okruh českých i moravských exemplářů tohoto pramenného typu. Základní rozsah celistvěji orientovaných rozborů je vázán především k okruhu prací badatelek a badatelů v rámci již zmíněného výzkumu Sociální struktury v Čechách, pro moravské prostředí pak dominuje výzkum Bronislava Chocholáče. V přístupu k analýze pozemkových knih lze pak vymezit několik principů, které jsou při studiu pozemkových knih vždy, i když v různé podobě uplatňovány. S ohledem na náročnost zpracování tohoto typu pramene se tak nejčastější badatelský postup zakládá na realizaci pečlivě vybraných reprezentativních sond do zkoumaného regionálního celku. Další obecně respektovaný a uplatňovaný princip pak spočívá ve skutečnosti, že vývojové tendence, které pozemkové knihy díky svému dynamickému charakteru umožňují dobře posoudit, pochopitelně s ohledem na rozsah zpracovaných údajů nelze sledovat v průběhu jednotlivých let. Základem posouzení vývoje se tak vždy stávají dílčí časová období, přičemž cézury mezi nimi jsou stanoveny s ohledem na širší dějinné souvislosti, charakter pramenného materiálu i na individuální vývoj zkoumaného celku. A konečně poslední, při rozboru pozemkových knih obecně uplatňovaný akcent, který umožňuje nezanedbatelné upřesnění výpovědi, pak představuje snaha o sledování

²⁵⁷ K tomu Václav Bůžek, *Regionalgeschichte in der Tschechischen Republik. Alte Traditionen und neue Perspektiven*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 134, 1998, s. 151-173, Týž, *Regionální dějiny v České republice. Stav a perspektivy bádání s důrazem na raný novověk*, in: J. Pešek (ed.), VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové 2000, s. 33-47; Josef Bartoš – Jindřich Schulz – Miloš Trapl, *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*, Olomouc 2004. V širokém kontextu pak shrnutí Josef Grulich, *Zkoumání „maličkostí“*. (*Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie*), ČČH 99, 2001, zejm. s. 538 an.; Josef Bartoš – Jindřich Schulz – Miloš Trapl, *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*, Olomouc 2004

²⁵⁸ Jedno z prvních upozornění na materiál pozemkových knih v kontextu ostatních pramenů popisně orientovaná studie Theodor Antl – Josef Pekař, *Kojakovice. Materiály k dějinám české vesnice*, ČČH 7, 1910, s. 163 – 187.

²⁵⁹ Josef Petrář, *Příběh Ouběnic*, Praha 2001. Pozemkové knihy pro dějiny konkrétní lokality využil ovšem již mnohem dříve kupříkladu František Kutnar, *Mezi Chlumy a Kamennou Hůrou*, Mlázovice 1997.

zkoumaných otázek v rámci určitých dílčích kategorií nemovitostí. Zde lze sledovat poměrně široké spektrum přístupů, v jejichž rámci byla primárně zohledněna výměra půdy (Bronislav Chocholáč) či různě široce a kriticky vymezené sociální kategorie (Alena Pazderová, Josef Grulich). V jejich rámci lze pak sledovat i naznačení širší struktury, kterou zprostředkovávají pozemkové knihy a jejich srovnání s dalšími prameny (Dana Štefanová).

a) Realizace reprezentativních sond

Mělnické pozemkové knihy, jejichž formální rozbor podávám níže, byly založeny v 80. letech 16. století a byly vedeny do poloviny století následujícího. V polovině 17. století pak došlo k celkovému obnovení knih, které jsou pak vedeny až do roku 1701.²⁶⁰ Již v úvodu práce jsem naznačil, že z hlediska únosnosti zpracovávaných údajů jsem se pokusil uplatnit metodu výzkumu s využitím zvolených reprezentativních sond. Podkladem pro ně se mi stala především již uvedená heterogenita panství s ohledem na přírodní a geografickou charakteristiku vesnic i hospodářské aktivity poddanských hospodářství. Zohlednil jsem též historický a správní vývoj mělnického panství.²⁶¹ Nepříjemné omezení, které ovšem podvázalo celkový výběr, přinesla ne zcela kompletní dochovanost nejstarší vlny pozemkových knih. V důsledku této skutečnosti bylo nutné pominout některé zajímavé a s ohledem na záměr a charakter sond bohužel i velmi typické lokality.²⁶²

Tab. č. 16 – Vesnice mělnického panství v dochovaných pozemkových knihách (dle rycht)

	Vesnice:	Počet gruntů		Rychty (1584 – 1648)	Rychty (1648 – 1701)	Rychty dle obnovení rychtářův a konšelův z r. 1661 ²⁶³
		1. kniha	2. kniha			
1.	Brozánky	20	20	brozánkovská	vrbenská	Vrbenská
2.	Vliněves	8	8	brozánkovská	vrbenská	Vrbenská
3.	Kozlov	5	5	brozánkovská	rousovická	Rousovická
4.	Rousovice	22	20	rousovická	rousovická	Rousovická
5.	Ziměř	10	10	rousovická	Vysocká	Vysocká
6.	Vehlovice	10	10	rousovická	vysocká	Vysocká
7.	Mlazice	15	15	rousovická	rousovická	Rousovická
8.	Malý Borek	20	20	rousovická	rousovická	
9.	Vraňany	12	12	vraňanská	vrbenská	Vrbenská
10.	Spomyšl	4	4	vraňanská	vrbenská	
11.	Mlčechvosty	14	14	vraňanská	vrbenská	Vrbenská
12.	Koštice			vraňanská	-	
13.	Vrutice	12	12	vrutická	rousovická	Rousovická
14.	Velký Újezd	9	10	vrutická	zamašská	Vtelenská
15.	Krpy	10	10	vrutická	zamašská	Vtelenská
16.	Počeplice	5	5	vysocká	vysocká	
17.	Mastířovice	5	5	vysocká	vysocká	Vysocká

²⁶⁰ K formálnímu rozboru knih dále (kap. 2.3 – Pozemkové knihy mělnického panství v 17. století).

²⁶¹ Zohlednil jsem zde poznatky ze studia přírodních poměrů panství (půdní typy, nadmořská výška, klimatický charakter – viz níže) a rovněž údaje, které poskytla především berní rula a některé další výše uvedené prameny (urbáře, odhad z roku 1629).

²⁶² V tomto ohledu citelně chybí především některé početné vesnice pozdější vrbenské rychty (Vrbno), opominout bylo také nutné zajímavé vesnice více vzdálené od centra panství a ležící v severovýchodní prostoru panství (Chorušice, Choroušky). Již jsem zmínil, že v jejich případě šlo o vesnice vymykající se mimo jiné z rámce ostatních mělnických vsí velmi významným zastoupením naturálních povinností.

²⁶³ SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, fond RA Černínů, fasc. 629, fol. 180. - Obnovení rychtářův a konšelův z r. 1661.

18.	Strážnice (Strašnice)	17	18	vysocká	Vysocká	Vysocká
19.	Střednice		6	vysocká	vysocká	Vysocká
20.	Vysoká	22	22	vysocká	vysocká	Vysocká
21.	Záboří	7	7	Záboří	rousovická	
22.	Míkov	12	13	Záboří	rousovická	
23.	Kly	5	5	Záboří	Rousovická	
24.	Újezdec	8	8	Záboří	rousovická	Rousovická
25.	Třebošnice (Třemošnice)	5	6	Záboří	rousovická	
26.	Dobřín	5	-	-	rousovická	
27.	Vrbno	-	13	-	vrbenská	Vrbenská
28.	Zelčín	-	3	-	vrbenská	Vrbenská
39.	Daminěves	-	3	-	vrbenská	
30.	Jenišovice	-	2	-	vrbenská	
31.	Hořín	-	24	-	vrbenská	Vrbenská
32.	Střížovice	-	2	-	zamašská	Vtelenská
33.	Vtelno	-	24	-	zamašská	Vtelenská
34.	Zamachy	-	6	-	zamašská	Vtelenská
35.	Chorušice	-	18	-	zamašská	Vtelenská
36.	Choroušky	-	5	-	zamašská	Vtelenská
37.	Chramostek	-	9	-	-	Vrbenská
38.	Bejkev	-	2	-	-	
39.	Štětí	-	-	-	-	
	Celkem osedlých:	251	376	-	-	

1. sonda – Vraňany, Mlčechvosty, Spomyšl:

První skupinu (sondu) vesnic tak reprezentují především ty vesnice, které ležely v té nejúrodnější poloze panství na levém břehu Labe. Výběr lokalit zde byl ovšem silně podvázan již zmíněnou nedochovaností jedné z pozemkových knih první vlny. Volba tak padla na lokality, které představovaly nejzápadnější část panství a v průběhu první poloviny 17. století tvořily samostatnou vraňanskou rychtu (k rychetnímu systému dále – viz obrázky č. 6,7). V rámci omezeného výběru jsem se tak pokusil zařadit i vesnici Spomyšl, v níž se nalézaly pouhé čtyři grunty náležející k mělnickému panství. To se zejména při zpracování cenových údajů ukázalo jako velmi nízké číslo, které nelze pro objektivní individuální rozbor poměrů v dané vesnici využít. Transakce, které zde byly zaznamenány, tak zpřesňují pouze výpočty v rámci rozboru situace na celém panství. Jak jsem již výše naznačil, z lediksa přírodního charakteru šlo o vesnice, které se rozkládaly v té nejúrodnější oblasti panství. Rozsáhlý a plochý terén této lokality náležel vlastnímu jádru Mělnické kotliny, která jako součást Polabské nížiny představovala celek disponující velmi dobrou a od nejstarších dob využívanou zemědělskou půdou.²⁶⁴ Kvalitní hnědozem černozemní zde souvisle obklopoval vysoce úrodný souvislý pás černozemě na hlinité spraši, šlo tedy vesměs o kvalitní půdní fond vhodný pro pěstování náročných obilnin.²⁶⁵

²⁶⁴ Karel Sklenář, *Mělnicko v Pravěku*, in: *Vlastivědný sborník Mělnicka I.* (dále jen VSM), s. 19. K další charakteristice využívám především Půdní mapu ČR. List 12 – 22 Mělník. Praha 1991. K typologii půd pak využívám práci - Milan Tomášek, *Půdy České republiky*, Praha 2007.

²⁶⁵ Milan Tomášek, *Půdy*, s. 57; Úrodnost půdy pak pouze ostrůvkovitě narušil podklad písků a šterků, který přál spíše méně náročným obilninám (žito, oves). To mohlo pak pouze místně ovlivnit vydatnost polností některých „zalabských“ vesnic. Takovou výjimkou je nejzápadnější vesnice panství ležící nad ohybem řeky Labem směrem ke Kralupům – Mlčechvosty. Nižší hodnoty zde zaregistrovala i berní rula, která zde mezi „pšeničnými“ lokalitami uvádí „role žitné“. Rovněž tereziánský katastr zde v rámci

V nejbližším okolí řeky Vltavy a Labe pak nalezneme pruh nivních půd pocházející z říčních náplavů, které byly vhodným podkladem pro kvalitní luční porosty.²⁶⁶ Již při dílčím rozboru údajů odhadu z roku 1629 a dále nejstaršího berního katastru jsem naznačil, že polnosti poddanských hospodářství těchto vesnic vykazovaly ty největší výměry, které se přitom týkaly nejen selských statků, ale polnostmi výraznější rozlohy zde disponovala i většina chalup. Vlastní charakter poddanského hospodářství zde byl přitom v naprosté většině orientován na obilnářství, nezanedbatelné zde byly i počty hovězího dobytka. Pouze u některých poddanských gruntů v nejzápadněji položené vesnici Mlčechvosty se pak střetneme s menšími vinicemi, které se rozkládaly na vyšší říční terase v ohybu Labe.

2. sonda - Vliněves, Brozánky, Kozlov:

Zbývající levobřežní vesnice, které jsem do výzkumu zahrnul, pak spojovala již od 16. století rovněž jejich správní příslušnost k jedné z mělnických rychet (brozánkovská rychta). Typickou souvislost zde pak můžeme hledat v jejich lokalizaci do těsného sousedství řeky. Svým charakterem ovšem tyto příříční vesnice tvořily ne zcela vyhraněný celek. Vesnice Vliněves představovala poměrně typickou vesnici labského levobřeží a ve své charakteristice se přimykala k výše uvedeným celkům první sondy. Hospodářství jednotlivých vliněveských gruntů disponovalo rozsáhlými polnostmi, přičemž i zde šlo nejen o polnosti statků, ale nadstandardní výměrou zde disponovaly i místní chalupy. Rovněž další příříční vesnice této sondy - Brozánky - pak této charakteristice alespoň zčásti odpovídá. I v jejím prostředí šlo o vesnici s rozsáhlejší výměrou polností selských statků, které zde ovšem doprovázely malé chalupy s minimální či vůbec žádnou výměrou. Přivýdělkem brozánkovských chalupníků přitom bylo přivoznictví, na které se vztahoval pravidelně odváděný běžný plat a některé další povinnosti. Čtyři nejmenší chalupy, které byly zcela bez půdy, pak obývali hospodáři označovaní prameny jako „hlásní“ (urbáře, pozemkové knihy). Na tyto malé grunty se přitom vázaly některé zvláštní povinnosti služby na zámku a ve velkém režijním ovčíně.²⁶⁷

Poslední příříční vesnice této rychty (a rovněž sondy) označovaná v pramenech střídavě jako Kozlov (novověký název Rybáře) se pak již nalézala na pravém labském břehu. V jejím případě šlo o celek velmi specifický, který je nutné sledovat zcela individuálně, protože se svým charakterem vymyká většině ostatních vsí. Šlo o vesnici, v níž hlavní obživou všech k zámku náležejících osedlých hospodářů, byl říční rybolov. Z šesti místních rybářských gruntů, přitom pouze jeden disponoval malou výměrou půdy, ostatní držely pouze zahrady. Dalším významným příjmem kozlovských rybářů ovšem byly úroky z asi poměrně rozsáhlých perkrechtních vinic ležících na svahu pod zámkem.²⁶⁸ Většina kozlovských rybářů navíc asi přímo vinice i držela, obhospodařovala je a výnosy z nich tvořily další pravidelný příjem těchto rozlohou velmi malých gruntů.

zalabských vesnic uvádí nižší bonitní stupeň 6 (ostatní zalabské vesnice se pohybují mezi bonitním stupněm 1 – 4). *Tereziánský katastr český*, sv. 1 (Rustikál), s. 96 – 97.

²⁶⁶ Milan Tomášek, *Půdy*, s. 57. O významu louky v tomto prostoru mělnického panství koneckonců svědčí i četné zápisy v urbářích – např. Urbář panství Mělník 1625, s. 509, 522 – „*vrbenští mají též nemálo svých vlastních luk a dědin (na ostrově Vopoře, palouky a okrajů obce) a z jedné i druhé strany Vltavy pastev a porostlin.....že by se jich za dosti kop dalo vyměřit.*“

²⁶⁷ Např. Urbář panství Mělník 1606, s. 252.

²⁶⁸ K tomu rybářským gruntům blíže již zmíněná studie Jiří Koumar, „*Martin Kapr ujal grunt*“. *Postavení rybářů na mělnickém panství*, s. 439 – 454.

3. sonda – Rousovice, Záboří, Vehlovice:

Zbývající dvě sondy pak měly za úkol posoudit aspekty transakcí v prostředí labského pravobřeží. První ze sond zde nutně musela být zaměřena k již opakovaně zmíněným vesnicím, v nichž významný potenciál poddanského hospodářství tvořily vinice. Tyto „vinařské vesnice“ se přitom soustředily do úzkého pásu podél pravého břehu řeky Labe, jejich hlavní koncentrace se vážala k celkům na hřbetu táhlého mělnického návrší na jihovýchod od města. Ze správného hlediska odpovídaly tyto vesnice nejprve rousovické a zábořské rychtě, později byly sloučeny do větší rychty s jedním centrem v Rousovicích. Půdní podmínky zde přitom byly podstatně jiné než na opačné straně Labe, základem tu byly vápnité rendziny s podkladem opuky. Půdní fond tohoto typu sice zdaleka nedosahuje úrodnosti hodnotných obilných poloh na protějším břehu Labe, ovšem ve spojení s místními příhodnými klimatickými podmínkami, příznivou orientací svahu chránícího prostor před severními větry a dostatkem slunečního záření jde o ideální prostředí pro vinařství.²⁶⁹ Této skutečnosti odpovídaly nejen místní grunty, ale právě sem se soustředila i hlavní váha vrchnostenského a městského vinařství.²⁷⁰

Mezi do této sondy zařazenými „vinařskými“ vesnicemi se mi základem stala původně klášterní ves Rousovice, která ležela v těsné blízkosti mělnických hradeb. Šlo o rozsáhlou mělnickou vesnici, která také přinesla při excerpci pozemkových knih nejširší spektrum údajů. Z hlediska rozlohy polností této lokality šlo v mělnických podmínkách o zcela průměrný celek, naprostá většina rousovických selských gruntů nepřesáhla výměru 60 strychů. Všechny selské grunty ovšem disponovaly perkrechtními vinicemi (nejčastěji o rozloze 1,25 strychu).²⁷¹ Zcela odlišné zde byly rousovické chalupnické celky, které disponovaly podstatně nižší, většinou velmi zanedbatelnou celkovou výměrou. Zřetelné je rovněž to, že v jejich rámci nenalezneme výše uvedené perkrechtní vinice, které zde byly součástí pouze selských gruntů. Zbývající dvě vesnice této „vinařské sondy“ pak představují celky poněkud odlišné povahy. Ves Záboří v jihovýchodním směru od centra panství představuje lokalitu, která byla složena pouze z nemovitostí selské kategorie, které ovšem disponovaly v průměru relativně malým rozsahem celkové výměry (46,7 strychu). I zde ale byly součástí všech statků perkrechtní vinice, které byly svým rozsahem velmi podobné rousovickým.²⁷² Poslední z vesnic Vehlovice pak ležela na opačné straně mělnického návrší v relativně velmi špatném půdním prostředí, kde vápnitý podklad doplňovaly neúrodné písčité naplaveniny. Sociální skladba vesnice se přitom výrazněji odlišovala od výše uvedených lokalit. Vehlovice totiž představují vesnici, v níž zcela ojediněle většinu gruntů tvořily nemovitosti chalupnické kategorie s relativně malou rozlohou půdního fondu. Oproti rousovickým chalupám však vehlovičtí chalupníci disponovali perkrechtními a jak dále uvedu i vlastními vinicemi.²⁷³

²⁶⁹ Milan Tomášek, *Půdy*, s. 50-51. Konkrétně k podmínkám pro vinařství Miloš Suk, Jan Steklík - *Geologie a víno*, Brno 1995, zejm. s. 28 – 29, 41. Většina vesnic ležela na dle hodnocení berní ruly na půdě „žitné. Tereziánský katastr pak uvádí rozmezí bonitních tříd 5-8. *Tereziánský katastr český*, sv. 1 (Rustikál), s. 96 – 97.

²⁷⁰ Jana Stiborová, *Příspěvek k vinařství v Mělníku v 15. a 16. století*, diplomová práce PF UJEP Ústí nad Labem, 1993. (příloha – mapa vinic).

²⁷¹ NA Praha, fond Berní rula, č. 16, fol. 5 – 6: *Tato ves, kde lidé bydlí na stavení jest dobrá, roli při ní žitný, luk spotřebu, vinicemi nejlépe stojí jako i že jinší lidé na jejich gruntech vinice mají z takových jim každoročně plat odvozuji.* Tereziánský katastr pak uvádí bonitní stupeň 8. *Tereziánský katastr český*, sv. 1 (Rustikál), s. 97.

²⁷² NA Praha, Berní rula, č. 16, fol. 8 – „*roli žitný luk namále, vinicemi svými i s ouroky od jiných nejlépe stojí.*“

²⁷³ Tamtéž, fol. 16 – 17 – „*roli špatný žitný, luk žádných, vinicemi nejlépe stojí.*“

4. sonda – Vrutice, Velký Újezd, Krpy:

Poslední sondu jsem se pak pokusil zaměřit k celku vesnic, které se rozkládaly ve větším odstupu na východ a severovýchod od mělnického centra. Mezníkem, zde přitom může být hlouběji zaříznutý tok říčky Pšovky, která v podobě tzv. mělnického prolomu, odděluje prostor mezi návrším turbovického (mělnického) hřbetu a geomorfologickým útvarem Jizerské tabule, která zcela utváří východní část panství.²⁷⁴ Samotná říčka Pšovka vytváří větší ostrůvek rašeliništních půd v oblasti vesnic Velký Borek, Malý Újezd. Zbývající část panství za říčkou Pšovkou pak utváří rozsáhlý pruh úrodné hnědozemě s podkladem hlinité spraši (Chorušice, Chorušky, Krpy či Mělnické Vtelno). Zvláštní a rovněž velmi úrodný celek pak tvoří i centrum vysoké rychty (Vysoká, Strážnice, Střednice), kde hnědozem střídá ovál úrodné černozemě. Z výše uvedeného rozboru berní ruly plyne ta skutečnost, že šlo o vesnice s většinou dobrým hodnocením půdy, čemuž pak odpovídá i bonita půdy tereziánského katastru (zcela převažuje půda „pšeničná“).²⁷⁵ I zde tak převažujícím oborem byla obilnářství. Vysoké naturální dávky vesnic Chorušic a Choroušek, které zmiňují výše, nás přitom informují i o poměrně široké druhové skladbě zde pěstovaných obilnin. Z hlediska dalších zemědělských odvětví, jak jsem již výše uvedl, šlo o vesnice, jejichž grunty často disponovaly vyšším počtem ovcí a rovněž zde nalezneme štěpnice.

Při volbě vesnic zařazených do této sondy pak ovšem i zde bylo nutné počítat s omezením neúplné dochovanosti všech pozemkových knih z první poloviny 17. století. Výběr zde podvázala absence knihy odpovídající pozdější zamašské rychtě, do níž příslušela většina vzdálených vsí (Chorušice, Choroušky, Vtelno aj.). Výběr vesnic jsem proto omezil na méně vzdálenou vesnici Vrutici, reprezentující centum jedné ze zalabských rychet, a poté dvě vesnice nalézající se v nejzazším okruhu vesnic vzdálených od mělnického centra – Velký Újezd a Krpy. Ves Vrutice přitom ještě zčásti odpovídá zařazení do prostoru mělnických vinařských vesnic. I na jejich gruntech nalezneme perkrechtň vinice, rozdíl však lze sledovat v relativně výraznějším vybavení gruntů této vsi půdním fondem, dobrou zásobou luk a nadprůměrně vysokými stavy hovězího dobytka.²⁷⁶ Zbývající vesnice Krpy a Velký Újezd patří k nejvzdálenějším celkům vůči centru panství. Společně přitom mají to, že výměra půdy náležející k selským statkům byla v porovnání s podmínkami panství relativně velmi malá, chalupnické grunty zde představují nemovitosti zcela nedostatečně vybavené půdním fondem. Typické je rovněž to, že grunty obou vesnic byly vybaveny kousky lesa, ve Velkém Újezdě pak význam mělo i poddanské sadařství.²⁷⁷

B) Chronologické hledisko, dílčí sledované etapy

Další metodologicky orientovanou poznámku je nutné zaměřit k periodizaci celé sledované doby na dílčí údobí, prostřednictvím nichž dále sleduji dílčí tendence. Již výše jsem

²⁷⁴ Např. Břetislav Balatka – Jan Sládek, *Říční terasy v českých zemích*, Praha 1962, s. 173.

²⁷⁵ *Tereziánský katastr český*, sv. 1 (Rustikál), s. 96 – 97. Uvádí ovšem celkově o něco horší bonitu půdy než zalabská část panství: 5 – 6 bonitní stupeň.

²⁷⁶ NA Praha, Berní rula, č. 16, fol. 6: „*Tato ves prostředně se na stavení vynachází, rolí při ní písčité, luk spotřebu, vinicemi a obilí nejlépe stojí.*“ Průměrný rozsah polností vrutického selského statku přitom výrazněji přesahoval 60 strychů. U dvou největších vrutických sedláků pak nalezneme chov 18 kusů hovězího dobytka, průměr se zde pohybuje okolo 10.

²⁷⁷ NA Praha, Berní rula, č. 16, fol. 6: Velký Újezd: „*Tato ves na stavení jest (:mimo dvou:) dobrá. Role jsou žitný. Luk žádných. Jsou při ní pěkný štěpnice a lesy pro palivo domácí potřebu*“; Krpy – „*Tato ves, na kterých staveních lidé zůstávají může bejti, roli pšeničný, luk v hojnosti mají, též pro svou potřebu od dříví.*“

podotkl, že sledování majetkového transferu pochopitelně není možné uskutečnit prostřednictvím jednotlivých let. Takové sledování by muselo být spojeno s databází rozsahu, jenž zdaleka přerůstá síly a možnosti individuálního badatele. Navíc nelze sledovat vývoj dle jednotlivých let v jednotlivých vesnických lokalit a provnávat je. Bez výjimky tak všichni badatelé pracují s širěji vymezenými chronologickými celky, které jsou dány celkovým vývojem českých zemí, vliv může mít i charakter využitých pramenů a vývoj daného regionu či vrchnostenského celku.²⁷⁸ V periodizaci, kterou využívám v rámci rozboru mělnických pozemkových knih, jsem se pokusil v různé míře zohlednit vliv každé z těchto úrovní. Z celkového hlediska širšího dějinného vývoje tak sleduji více méně samostatně dobu předbělohorskou, dobu třicetileté války a následující období poválečného vývoje. Rámcové omezení výzkumu pak pochopitelně dále odpovídá rozsahu dvou vln pozemkových knih, které vznikly v 80. letech 16. století a ve dvou vlnách byly vedeny až závěru 17. století.²⁷⁹ Dílčí cézury jednotlivých samostatně sledovaných period jsem pak vázal především k dějinám mělnického regionu. První etapu tedy představuje období 1584 – 1620. Jde o dílčí období mělnického panství, do něhož prozatím přímo nezasáhly válečné aktivity, které by ovlivnily situaci na mělnických poddanských gruntech. V tomto aspektu se opírám především o poznatky o přítomnosti vojska na Mělnicku, které nedávno zhodnotil Jan Kilián.²⁸⁰ Druhá etapa 1621 – 1650, tak představuje období třicetileté války spojené s trvalou přítomností vojska. Další cézura mezi druhým a třetím obdobím pak zcela neodpovídá samotnému počátku obnoveného celku pozemkových knih ani přítomnosti nové černínské vrchnosti na mělnickém zámku. Přelom vázaný k roku 1650 zde souvisí s delší přítomností švédské posádky v Mělníku a především pak se skutečností, kterou jsem zjistil až v rámci rozboru samotných pozemkových knih. Podstatná část majetkových transakcí, která byla totiž realizována bezprostředně po obnovení knih, patrně časově odpovídá předcházejícímu období. Šlo často o dodatečný zápis změn, které se odehrály již v období 40. let 17. století. Vlastní období poválečných změn na gruntech mělnického panství se tak z hlediska výzkumu váže k etapě, kterou jsem sledoval v rozmezí 1651 – 1680. Poslední relativně krátké období 1681 – 1701 jsem spojil s možnými důsledky velké morové epidemie v roce 1680.²⁸¹ To, že morová epidemie zasáhla výrazným způsobem i mělnické vesnice jsem již zmínil.²⁸² K vymezení tohoto relativně krátkého období mě pak vedla i další skutečnost, která blíže rovněž souvisí již s vlastním rozbohem pozemkových knih. Léta 80. a 90. let 17. století totiž podávají zřetelnou

²⁷⁸ Širěji k metodologickému aspektu chronologizace např. Dana Štefanová, která přijala mezník konce třicetileté války velmi opatrně a stal se jí zároveň podkladem pro kritické posouzení možného rozčlenění vývoje 17. století. Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 79. S mezníky souvisejícími s celkovým vývojem českých zemí pracuje rovněž Bronislav Chocholáč v monografii *Selské peníze*. V práci k perněštejnskému prostředí zhodnotil prameny a místní samosprávu – Bronislav Chocholáč, *K hospodaření poddaných na perněštejnském panství v druhé polovině 16. a v první polovině 17. století*, zejm. s. 90 an.

²⁷⁹ Formální rozbor knih včetně jejich podrobnějšího chronologického zařazení podávám dále. Jejich vznik je spojen s rokem 1584, kdy byly v době lobkovické zástavy založeny. Vznik nové vlny pak souvisí s rekonstrukcí správy panství po třicetileté válce. Znovuobnovení knih v roce 1648 je spojeno s počátky zástavy panství Heřmanem Černínem, základní vliv lze přičíst asi Sylvii ernínové. Tato druhá vlna je pak vedena k roku 1701, kdy všechny dosavadní exempláře vystřídaly knihy další, v pořadí již třetí vlny pozemkových knih vedených do poloviny 18. století.

²⁸⁰ Jan Kilián, *Město ve válce*, s. 142 – 143. Autor uvádí téměř trvalou přítomnost vojsk od přelomu let 1620–1621; podobně Týž, *Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu*, České Budějovice 2005, s. 154 an.

²⁸¹ K důsledkům moru v poměrech mělnického panství - Eliška Čáňová, *Mor v Čechách v roce 1680*, SAP 31, 1981, s. 265 – 337; Lenka Matušíková, *Mor v Čechách*, DP 16 1998, s. 235 – 240.

²⁸² K tomu poznámka č. 210.

informaci o výrazném zpravidelnění splátek, prostřednictvím nichž probíhalo zaplacení nemovitosti. Změna, k níž se důkladněji vyjádřím dále, je poměrně evidentní a může souviset se změnou podmínek a poměrů na mělnických gruntech.

C) Sledované kategorie poddanských nemovitostí

Problematickou situaci ve skladbě osedlých hospodářů z hlediska dílčích kategorií ve vesnicích mělnického panství jsem již naznačil výše. První komplexní rozčlenění gruntovních jednotek na dílčí kategorie přináší nejstarší berní katastr, v jehož rámci tu nejpodstatnější složku mělnických gruntovních hospodářů představuje vrstva sedláků, v jistém odstupu pak následována chalupníky. V tomto rozdělení bylo rovněž naznačeno, že jednotlivé sociální skupiny zahrnují poměrně nejednotné a různorodé spektrum mělnických poddanských nemovitostí. Široký rozptyl lze sledovat především z pohledu celkového výsevku, v jehož rámci vykazují selské grunty velmi významné rozdíly. Nejednotná je také kategorie chalupníků, v níž nalezneme nemovitosti s výměrou, která mohla jít daleko za rámec pouhé soběstačnosti gruntu, ale rovněž i chalupy, jež disponovaly jen velmi minimálním půdním fondem. Pouze mírné odlišení pak poskytne již zmíněný soupis poddanského obyvatelstva z roku 1693, kde nacházíme informace o přesunu některých selských jednotek do kategorie chalupnické.

Další členění, které se také stalo podkladem pro dílčí kategorie, jichž jsem užil při rozboru aspektů transferu poddanské nemovitosti, skýtají samy pozemkové knihy. I tento typ pramene totiž většinou pracoval s diferenciací jednotlivých gruntů, která mohla být relativně stálá a mohla odpovídat celkovému charakteru prodávaného gruntu.²⁸³ Při sledování mělnických pozemkových knih si tak povšimneme, že zejména první, nejstarší vlna pracuje v rámci záznamu jednotlivých kupních smluv s poměrně jednotnou terminologií, která spočívá ve dvojím protikladném označování *statek* (v případě největších nemovitostí pak *dvůr*) a *chalupa*. K tomu je nutno podotknout, že z větší části toto zařazení odpovídá i statutu gruntu v berní rule a pouze v pěti případech nalezneme rozdílné označení, kdy je chalupa nejstaršího berního katastru označena v pozemkových knihách první vlny jako *statek* (Mlčechvosty, Vraňany, Rousovice, Kropy). Přitom jde vždy o usedlost, která se vyznačovala větší rozlohou, a v případě, že je uveden v některé z kupních smluv i inventář, nalezneme zde výbavu potažním dobyt看em i plužním nářadím (pluh, omezeně hák). Druhá vlna pak termín *statek* využívá relativně velmi málo a nahradil jej obecný pojem *grunt* (omezeněji *živnost*). Ovšem poměrně důsledně se i zde pracuje s označením *chalupa*, které většinou odpovídá chalupnickým celkům z první poloviny 17. století. O tom, že označení statku mělo v mělnických pozemkových knihách význam a nebylo náhodné, svědčí i několik dohledaných případů dodatečné úpravy kategorie. S ohledem na to, že jde vždy o opravu chalupy na statek, mohlo jít přirozeně o úpravu především s ohledem na rozsah robotních povinností.²⁸⁴ Dělení na statky a chalupy v pozemkových knihách je tedy zřetelné, kromě jediného případu se mi nepodařilo nalézt doklad toho, že by zápisy u jedné nemovitosti kombinovaly označení *statek* a *chalupa*.²⁸⁵ Další výjimku pak přinášejí tři sledované nemovitosti, které byly označovány jako „statek“ v první vlně pozemkových knih, exempláře z druhé polovina

²⁸³ K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 77 an.

²⁸⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k. 19 (Rousovice, fol. 17, 1664): „Jiřík Řezáč stoje osobně při knihách těchto v přítomnosti rychtáře a konšelův vsi Rousovic přiznání učinil, že Martinovi Habakovi, manželce, dětem i budoucím jeho, chalupu (chalupa je ovšem podtržena a nad tím připsáno statek – pozn. aut) svůj nezávadnej za 70 K(op) míš(enských) jest prodal ...“.

²⁸⁵ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30 (Mlčechvosty, fol. 9, 1664) – prodej v roce 1664 - „statek neb chalup svou“; následující prodej r. 1687 pak již uvádí pouze chalupu „ušel z chalupy této“.

17. století pak přinesly označení chalupa.²⁸⁶ V rámci tohoto regresivního poklesu statusu nemovitosti šlo přitom vždy o poddanské statky značně dlouhou dobu neosazené, případný prodej pak doprovází vždy i velmi markantní pokles ceny.

Lze tedy konstatovat, že pro dílčí sledování majetkových transakcí s nemovitostmi, jsem se pokusil využít dvou kategorií mělnických nemovitostí, které primárně poskytují samotné pozemkové knihy a jež, jak se domnívám, odpovídají alespoň zčásti hospodářské potenci daného gruntu. Kategorie vzešlé z pozemkových knih většinou odpovídají i zařazení gruntu z pohledu berní ruly, pouze v pěti výše uvedených případech jsem kategorii pozměnil. Nepřihlédl jsem též ke kategorii zahradnické, jejíž nízká četnost by neumožnila získat odpovídající počet údajů pro kritické statistické zpracování. V rámci studia cen poddanských nemovitostí jsem se rovněž alespoň dílčím způsobem pokusil naznačit typické kategorie gruntů z hlediska jejich ceny v souvislosti s jejich rozsahem a dalšími hospodářskými charakteristikami.

2.3 Pozemkové knihy mělnického panství v 17. století

Samotný původ pozemkových knih a souvislost tohoto druhu historického pramene s dalšími pramennými typy byla již opakovaně řešena. První cílenou snahu o postižení geneze pozemkových knih nalezneme již ve zmíněných studiích z první poloviny 20. století (František Salaba, František Vacek aj.), úplnější a komplexnější hodnocení, včetně rovněž již uvedených soupisových aktivit, pak přinesl až zvýšený zájem o pozemkové knihy v 60. letech 20. století. Na samém počátku řady dochovaných exemplářů samotných pozemkových knih pak stojí ojedinělé celky pocházející z poslední třetiny 15. století. Jako nejstarší dochovaná je tradičně zmiňována pozemková kniha Žitenic, přináležející ke statku vladyků Roupovců z Roupova, velmi obdobného stáří jsou pak i některé další dochované exempláře.²⁸⁷ Vlastní využívání a existenci pozemkových knih je však možné očekávat podstatně hlouběji v pohusitské době, logický předpoklad v tomto ohledu podporují i zcela konkrétní odkazy v pozdějších dochovaných exemplářích.²⁸⁸

Vznik venkovských pozemkových knih je kladen do souvislosti s existencí a vedením městských knih, které působily jako vzor.²⁸⁹ Z hlediska evidence poddanských statků pak měly vliv i celky existujících urbářů.²⁹⁰ Vedle řídkých dokladů z konce 15. století se dochované celky pozemkových knih začínají v širším rozsahu objevovat v průběhu prvních desetiletí 16. století, přičemž opakovaně svými zápisy zasahují či alespoň odkazují minimálně do konce století předcházejícího. Na počátku 16. století tak lze zmínit již formálněji vyspělejší širší celky

²⁸⁶ Vladimír Procházka uvádí, že v případě takového sestupu kategorie nemovitosti muselo jít o výsledek celkem objektivní sledování stavu nemovitosti, vrchnost projevovala přirozeně zájem spíše o opačný směr. Případný vzestup představoval nárůst robot Týž, *Česká poddanská nemovitost*, s. 83-84.

²⁸⁷ K chronologii nejstarších pozemkových knih např. Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly*, s. 47. K žitenické knize s nejstaršími datovanými zápisy k 70. létům 15. století Vladimír Procházka, *Nejstarší česká vesnická pozemková kniha*, ČSPS 48, 1960, s. 1960.

²⁸⁸ Například knihy chotěvského kláštera, které jdou svými zápisy do r. 1492, přičemž ze zápisů je patrné, že ji musela předcházet ještě jedna nedochovaná kniha starší. Jaroslav Čechura, *Rolnictvo*, s. 486; dále týž, *Chotěšov v 15. století*, MZČK XXVII, 1991, s. 54. Široké spektrum dochovaných knih rovněž nevylučuje některé nové objevy knih s velmi starými zápisy, např. Stanislava Nováková, *Nejstarší pozemková kniha obcí Hrudkov Lovětín, Kačlehy, Kaproun, Okrouhlá Radouň, Horní a Dolní Skrýchov z let 1480 – 1590*, JVS 8, 1996, s. 83 – 84.

²⁸⁹ Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková, *Česká diplomatika do r. 1848*, Praha 1984, s. 309.

²⁹⁰ Např. Josef Grulich – Alice Klášterská, *Týkaje se mé mohovitosti*, s.12.

pro pardubické či litomyšlské panství.²⁹¹ Další kvalitní exempláře pozemkových knih vznikají o něco později kupříkladu pro panství poděbradské či křivoklátské.²⁹² Vedle šlechtických či církevních celků lze vzácněji nalézt i poměrně rané exempláře pozemkových knihy městských statků.²⁹³

V průběhu 16. století pak počet dochovaných exemplářů pozemkových knih prudce roste, zejména od přelomu 60. - 70. let tohoto století lze téměř bez nadsázky hovořit o masovém rozšíření tohoto pramenného typu. Pozemkové knihy se vyskytují ve velmi hojném množství, vedeny a rovněž dochovány jsou pro řadu vrchnostenských velkostatků v celé oblasti Čech a Moravy. Postupující druhá polovina 16. století tak představuje období, kdy se zápis o převodu poddanské nemovitosti do pozemkové knihy, který posléze následovaly záznamy o v různé míře pravidelném splácení, stal obvyklou součástí života většiny vrchnostenských celků i jednotlivých poddanských nemovitostí. Nutným důsledkem tak výrazného rozšíření pozemkových knih je i to, že kvalita a též způsob záznamu se zdokonaluje, běžným způsobem zápisů se stává přehledný a účelný princip vložkového zápisu, v jehož rámci je dopředu pro každou usedlost vyhrazen určitý počet listů.²⁹⁴ Vedle principu přehlednosti také kvalita a zejména širše poskytovaných informací vede k tomu, že se soubory pozemkových knih postupně počínají ve svém zaměření specializovat a v rámci tohoto pramenného typu se častěji objevují některé speciální knihy, které se orientují pouze na některé druhy informací. I rozrůznění pozemkových knih ostatně úzce souvisí s již zmíněným vlivem městských knih, který byl při celkovém vedení pozemkové knihy nepřehlédnutelný a značně určující.²⁹⁵ Mezi badateli, kteří se pokusili pozemkové knihy důkladněji postihnout, nepanuje s ohledem na klasifikaci úplná shoda. Základní diferenciaci přitom představuje pouhé odlišení konkrétněji specializovaných celků a knih, v nichž přetrvávalo zaměření univerzálnější.²⁹⁶ Mezi knihami speciální povahy ovšem existovalo několik výrazných typů, které si svým obsahem a formou vedení z větší části odpovídají i v podmínkách odlišných vrchnostenských celků. Díky bohatosti i rozšíření tohoto typu pramene se ale často stanovená konkrétní typologie různí v závislosti na tom, na jaké prostředí se daný autor badatelsky orientoval. Obecně jsou zmiňovány speciální knihy odúmrtí, které ovšem mizí s výkupem poddanské odúmrti, opakovaně pak zejména knihy sirotčí, sloužící k evidenci sirotčích pozůstalostí.²⁹⁷ Zevrubnější typologii navrhl Josef Hanzal, který opakovaně vymezil základní knihy trhové (purkrechtní), jejichž funkce spočívá v prosté evidenci prodejších, cen a splácení statku. Vedle nich lze všeobecněji vymezit již zmíněné sirotčí knihy s evidencí peněz náležejících do

²⁹¹ K tomu blíže Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly*, s. 47-49.

²⁹² Josef HANZAL, *Současný stav a úkoly*, s. 50.

²⁹³ Plzeň od roku 1515 - Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly*, s. 54.

²⁹⁴ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 44. Dále Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly*, s. 53. V prostředí Mělnicka ovšem nejde o skutečnost zcela všeobecnou, pro blízké statky svatovavříneckého kláštera v nedaleké Pšovce byla až do sklonku 17. století vedena pozemková knihy dle chronologického principu. SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, PK klášterního statku Pšovka 1645 – 1738, inv. č. 255, PK č. 51.

²⁹⁵ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 41.

²⁹⁶ *Tamtéž*, s. 21. Autor zde rozlišuje typ *knih speciálních*, které sloužily jen k omezené funkci (např. sirotčí agenda), vedle univerzálnějších *knih povšechných*, v nichž se funkce kombinovaly.

²⁹⁷ Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková, *Česká diplomatika do r. 1848*, s. 309-310 (s vazbou na rožmberské prostředí jsou zde zmíněny i speciální knihy sloužící k záznamu nápadů po zběhlých poddaných či knihy „od nechování“, jejichž účelem byla evidence konfiskovaných statků po provinilcích z řad poddaných). Sirotčí knihy jako specifický typ zmiňuje samostatně i Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 21.

sirotčích pokladen, knihy smluv a sporů (narovnání) zaznamenávající spory projednané před vesnickým soudem, následují méně časté knihy kšaftů s popisy nemovitostí a posledních pořízení poddanských hospodářů. Ve vinorodých oblastech pak lze častěji nalézt rovněž speciální knihy viničné.²⁹⁸ Na větších dominiích přitom často tyto typy speciálních knih existovaly současně a vytvářely zde poměrně složitou a odkazy navzájem propojenou soustavu.²⁹⁹

Další zřetelný přelom, v jehož rámci tato často poměrně široce koncipovaná agenda evidence majetkoprávních transakcí mnohdy dočasně polevila, pak ve vývoji raně novověkých pozemkových knih představuje období třicetileté války. Tehdy na řadě panství, v souvislosti s přímými a aktuálními dopady války, zapisování majetkových transakcí a ještě častěji záznam průběžného každoročního splácení ustává úplně. Širší obnovu a často i nové kvalitní exempláře přináší postupně až druhá polovina 17. století.³⁰⁰

2.3.1 Mělnické pozemkové knihy 1584 – 1648 – „1. vlna“

Této rámcově naznačené charakteristice pak velmi dobře odpovídá svým chronologickým i obsahovým zařazením i dochovaný komplex pozemkových knih mělnického panství. První dochovaná vlna pozemkových knih zde vznikla v průběhu 80. let 16. století, přičemž na více místech lze nalézt odkazy k dnes již patrně neexistujícím starším knihám. Relativně dobrá kvalita zpracování i rozsah knih typicky odpovídá době svého vzniku, proto mělnické knihy představují pro poznání vývoje mělnického panství i širšího Mělnicka velmi cenný materiál. Význam umocňuje i to, že vedle kontinuální řady tří dochovaných urbářů mělnického panství představují pozemkové knihy nejstarší konkrétní a ucelený přehled o vývoji osedlých hospodářů ve vsích tohoto polabského velkostatku. Na druhou stranu je nutné podotknout, že nejde o materiál bez dílčích nedostatků, které mimo jiné případného badatele nutí omezit i okruh kladených otázek. Základní nedostatek lze spatřovat především v ne zcela kompletní dochovanosti všech dílčích jednotek ze soustavy mělnických pozemkových knih první poloviny 17. století. Jejich absence, jak jsem již výše naznačil, ovlivnila výběr a snížila poněkud úroveň reprezentativnosti uskutečněných sond. Vedle neúplného dochování je pak nutné do výčtu zařadit i některé další dílčí nedostatky, které ale nejsou pouze individuálním nedostatkem mělnických pozemkových knih, ale i jiných soudobých exemplářů. Nepříjemná je v tomto ohledu téměř naprostá absence údajů o výměře, která znesnadňuje kategorizaci gruntů, či různorodá kvalita a šíře údajů poskytovaných v jednotlivých zápisech v důsledku rychlejší rotace úředníků, kteří pozemkové knihy vedli. Neopominutelnou nevýhodu pak v tomto ohledu představuje i ta skutečnost, že pro 17. století, které se stalo objektem zájmu mého badatelského záměru, se mělnické pozemkové knihy dochovaly ve dvou vlnách. Obě vlny jsou produktem jiné situace a trochu jiných principů vedení ze strany vrchnostenské správy, proto míra obsažnosti, zaměření i kvality záznamů jednotlivých „vln“ se někdy poměrně závažným liší. To, jak dále uvedu, jistým způsobem komplikuje a znesnadňuje snahu o objektivnější porovnání tendencí vývoje v první a

²⁹⁸ Nejstarší klasifikace Josef Hanzal, *Předbělohorské poddanské inventáře*, ČL 50, 1960, s.169; později obdobně Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly*, s. 55 – 56.

²⁹⁹ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 43; Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková, *Česká diplomatika do r. 1848*, s. 310.

³⁰⁰ Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly*, s. 53. Nejinak tomu bylo i v mělnickém prostředí a v řadě okolních celků – pro brandýské panství Jana Dobešová, *Poddanská usedlost*, s. 21, pro roudnické panství SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Roudnice, PK Ctiněves, Černoušek, Jeviněves, Vraňany, Straškov; inv. č. 187.

druhé polovině 17. století. I z tohoto důvodu je následující alespoň základní formální popis analyzovaného pramenného celku, nejen nutnou a tradiční povinností, ale z hlediska pozdější interpretace výsledků mého badatelského úsilí velmi podstatnou a neopominutelnou záležitostí. Při formálním popisu knih, kterým bych rád vlastní analýzu tohoto pramene uvedl, se proto omezují zejména na ucelenou základní informaci o principech vedení tohoto pramenného typu v podmínkách mělnického panství a doplňuji jej konkrétním formálním popisem jednotlivých exemplářů.

Všechny mělnické pozemkové knihy první vlny (podobně i druhé vlny – viz níže) byly založeny ve stejné době, stejnou písařskou rukou, a jsou vedeny velmi obdobným způsobem. Jejich vznik, který titulní list i počátek aktuálních zápisů spojuje s rokem 1584, patrně úzce souvisel se zástavním držením mělnického panství Jiřím Popelem z Lobkovic a jeho četnými snahami o zásahy do hospodářské organizace mělnického panství.³⁰¹ Z některých zmínek v zápisech trhových smluv a především z retrospektivy podané v rámci informativního textu v podobě učení zapsaného na počátku každého z gruntů lze ovšem uvažovat o možné starší vrstvě knih, která tuto vlnu ještě předcházela a jež v určité podobě obsahovala dnes nedochované zápisy o majetkových převodech mělnických gruntů. Lze tak usuzovat podle strohé, v analyzovaných celcích šestkrát se opakující formulace typu „podle starých register“ či „vyhledalo se ze starých register“. Formulace se přitom objevuje ve dvou vesnicích (Rousovice, Kropy), které byly v průběhu celého 16. století trvalou součástí mělnického panství a nelze tedy počítat s aktivitou jiné vrchnosti.³⁰²

Organizace první dochované vlny pozemkových knih i jejich vzájemné uspořádání souvisí s běžnou dobovou praxí, která spočívala ve vedení knih podle skupin vesnic spadajících do větších obvodů – rychet.³⁰³ Soustava mělnických pozemkových knih z roku 1584 se tak skládá ze šesti dochovaných exemplářů, které odpovídají vždy jedné z rychet panství.³⁰⁴ Charakter

³⁰¹ K držení mělnického panství tímto šlechticem již zmíněné studie Michaela Neudertová, *Jiří Popel z Lobkovic jako zástavní pán*, s. 60 – 73, nověji Michaela Hrubá, *Předzvěst nepokojných let*, s. 42 – 50.

³⁰² PK vrutické rychty, PK č. 31, inv.č. 234, fol. 96. (Kropy, 1584). V rámci úvodního učení k prvnímu gruntu nalezneme tento retrospektivní zápis: *Dorotě sirotku n(ebožtíka) Antoše 24 k(op) a prve ji puštěno na přímmluvu kněze Jiříka bratra jejího od ujení švadlenství 6 k(op), jakž v starých registřích zapsáno*. Podobně například v Rousovicích v učení k 9. gruntu v roce 1584: *Jakub Krčma, koupil statek lethta 1574 od sirotkův nebožtíka Kašpara Kyselého Mariany podle prošacování od rychtáře a konšelův, jakž šíře v starých registřích ten trh zapsán*. PK rousovické rychty, inv.č. 218, PK č. 115, Rousovice - 9.grunt, 1584.

³⁰³ K tomu např. Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková, *Česká diplomatika do roku 1848*, s.310. Dle předpisů hospodářských instrukcí dále např. V. Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 90.

³⁰⁴ Všechny pozemkové knihy jsou uloženy v SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, fond Velkostatek Mělník:
a) *Pozemková kniha brozánkovské rychty* (Brozánky, Vliněves, Kozlov) 1584 - 1641, inv. č. 201, PK č.1. Kniha nese původní foliaci, která se sestává z číslovaných 162 folií, na konec je 26 nečíslovaných prázdných listů. Dodatečná archivní foliace v tomto případě chybí. Vazba knihy s kůží je mírně poškozena, stránky většinou zachovány v relativně dobrém stavu.

b) *Pozemková kniha rousovické rychty* (Rousovice, Zimoř, Vehlovice, Mlazice, Malý Borek) 1584 - 1641, inv. č. 0218, PK č.115. V případě této knihy jde o celek, který díky velmi špatnému stavu byl v roce 1975 důkladně restaurován. Původní lepenkové desky s kůží jsou dochovány pouze fragmentárně, ale je patrné, že byly stejného typu a podoby jako u ostatních exemplářů. Listy byly velmi poničené, potrhané, s pokročilou korozí, proto je restaurátor zpevnil plexisklem. Části stran se ovšem nedochovaly, zcela chybí úvodní strana s přehledem výročních soudů. Dodatečně vkládané složky byly v rámci restaurace přišity přímo ke koženému hřbetu, což znepřehlednilo původní foliaci, která pokračovala do čísla 237. Nová archivní foliace, která byla realizována v průběhu restaurace, označila 342 folií. Zápisy v knize překračují hranici roku 1648 a nalezneme zde i zápisy pozdější (1649 – 50), ojedinělý zápis se pak vztahuje až k roku 1653 (vložený list po fol. 110)

formální podoby i jejich materiálního ztvárnění společný vznik ovlivnil do té míry, že lze vedle pouze základního popisu jednotlivých mělnických knih podat přehlednou společnou charakteristiku. Všechny mělnické pozemkové knihy první poloviny 17. století tak představují rukopisy, které byly vázány v jednotných lepenkových deskách potažených usní se slepotiskovými vzory rámové kompozice. Kůže i lepenkové desky jsou přitom u všech formulářů v různé míře poničeny, nejvýrazněji tomu je v případě rousovické rychty, kde muselo být v 70. letech 20. století provedeno rozsáhlé restaurování. Všechny knihy měly na přední desce přilepen papírový štítek s výrazně provedeným pojmenováním rychty (např. *Rychta Zábořská*), pod nímž jsou pod sebe zařazeny jednotlivé vesnice výše uvedené rychty (např. *Záboří, Kell, Mikov, Ujezdce, Třebošnice*). Na většině desek je patrné, že byly na dvou místech svázány koženými řemínky, z nichž se dochovaly pouze ojedinělé zbytky. Papír rukopisu se dochoval v různé míře neporušenosti, v některých knihách jsou přitom listy zřetelně opotřebovanější (vrutická rychta, rousovická rychta). Na všechny knihy byl použit stejný typ papíru s totožným filigránem a i svými rozměry mělnické knihy odpovídají nejběžnější podobě tohoto pramennému typu - 310 x 195 mm.³⁰⁵ Ve všech knihách nalezneme původní foliaci provedenou zřejmě hned na počátku úředníkem, který pozemkové knihy založil. Je to patrné z toho, že dodatečně vkládaných listů se tato původní foliace nedotkla. Foliaci přitom počíná od třetího listu, kde je vždy uveden zápis prvního gruntu v první uvedené vesnici. Tyto foliované listy předchází pokaždé titulní list s identickým úvodním zápisem, v jehož rámci je zmíněn držitel panství, dále lobkovický vrchní hejtman, následován hejtmanem samotného mělnického panství.³⁰⁶ Běžné je zde titulní označení knih jako „*knihy purkrechtní*“, což svědčí o zřetelné vazbě k statkům zakoupeným.³⁰⁷ Nezakoupené statky, jak dále uvedu, byly v mělnickém prostředí asi vždy jen velmi krátkodobou a ojedinělou skutečností, která vyplynula z aktuálních událostí. Za titulním listem následuje druhý nečíslovaný list se zápisem o držení obecního soudu v jednotlivých rychtách k roku 1584

c) *Pozemková kniha vraňanské rychty* (Vraňany, Spomyšl, Mlčechvosty, Koštice) 1584 - 1631, inv. č. 232, PK č. 29. Kniha s mírně poškozenou lepenkovou vazbou, v jejímž rámci nebyla provedena dodatečná archivní foliace. Původní foliace do čísla 156, posledních 31 folií neočíslováno.

d) *Pozemková kniha vrutické rychty* (Vrutice, Velký Újezd, Krpy) 1584 - 1631, inv.č. 234, PK č.31. Původní lepenkové desky silněji poškozeny, nedochoval se kožený hřbet knihy. Původní archivní foliace dosáhla ke 167 foliu, poslední 21 folií nepopsáno. Pouze na tomto exempláři se dochovali pergamenoví jezdcí, kteří jsou ovšem poškozeny s nečitelnými nápisy vesnic. Později byla provedena dodatečná archivní foliace, která obsáhla 229 folií.

e) *Pozemková kniha vysocké rychty* (Počeplice, Mastířovice, Strážnice, Střednice, Vysoká) 1584 - 1646, inv.č. 239, PK č.35. Vazba knihy značně poničená, nedochoval se původní kožený hřbet knihy. Původní foliace dosáhla 190 folií. Součástí knihy je poměrně velké množství dodatečně volně vložených listů, které byly později společně s původními listy očíslovány dodatečnou archivní foliací, která obsáhla 323 folií celkově.

f) *Pozemková kniha Záboří* (Záboří, Mikov, Kly, Ujezdce, Třebošnice) 1584 - 1637, inv. č.245, PK č.41. I zde je původní poničená kůže na lepenkové vazbě značně poškozena. Kniha obsahuje 230 původních folií. Dodatečné listy a přílohy byly vkládány pouze ojediněle. Dodatečná foliace provedena nebyla.

³⁰⁵ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 50. Autor uvádí jako nejběžnější šíři 190 - 220 mm a výši 300 - 320 mm.

³⁰⁶ Všechny pozemkové knihy starší vlny začínají obdobným úvodním zápisem: „*Letha 1581 tyto knihy purkrechtní jsou založeny za urozeného pana Viléma Odkolka z Ujezdce a na Hořejních Malobratřích. Ty časy vrchního hejtmana na panstvích Jeho M(ilos)ti urozeného pana pana Jiřího staršího z Lobkovic na Libochovicích a Mělnice, Jeho M(ilos)ti C(ísařské) rady a nejvyššího komorníka království českého. A při panu Vilémovi ty časy za urozeného pana Frydřicha Roznovského z Křtenova hejtmana panství Mělnického.*“ - SOA Litoměřice - pobočka Žitenice, Vs Mělník, *Pozemková kniha votické rychty 1584 - 1648, úvodní folio.*

³⁰⁷ V. Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.20.

s výčtem jednotlivých rychtářů, různým počtem konšelů a někdy rovněž hajných a kostelníků z jednotlivých vsí dané vrchní rychty.³⁰⁸ Po tomto úvodu již následuje přehled jednotlivých vesnic a gruntů realizovaný prostřednictvím vyspělého principu vložkových zápisů.³⁰⁹ Na jeden grunt zde přitom vynechal písař nejčastěji pět folií, ojediněle pak pouhé čtyři. Méně, v počtu 2 – 3 folií, tomu je pouze u vesnice Třebošnice (Rychta Záboří), která se stala součástí panství později a zápisy zde začínají až v roce 1625. V exemplářích první vlny knih lze nalézt ruku minimálně dvanácti písařů, což byl patrně důsledek častějšího střídání zástavních držitelů a s nimi i jejich úředníků. Vedle rukopisu lze rozdíly sledovat rovněž v odlišných formulacích i v určité disproporcii z hlediska kvality a obsažnosti zápisu. Tuto skutečnost budu dále ještě charakterizovat při vlastní analýze majetkových transakcí, protože rozdíl v úrovni zápisů může jistým způsobem zkreslit kvalitativní i kvantitativní zpracování knih.

Zápisy o majetkových transakcích na gruntech každé z vesnic začínají výraznějším nadpisem s uvedením jejího jména a hned pod ním písař začal zapisovat zápisy k prvnímu gruntu ve vesnici. Převládajícím písmem první vlny je novogotická kurziva, ve 20. a 30. letech lze sledovat poměrně často zřetelný vliv tištěného písma. Úprava stran byla dodržována poměrně jednotně po celou dobu fungování první vlny: horní okraj se pohyboval mezi 1,5 – 2 cm, dolní pak mezi 3 – 5 cm a levý okraj 3 – 4 cm, v jehož rámci byly někdy doplňovány aktuální přípisky (vysvětlující text, opravy, opomenutá slova či slovní spojení aj.). Pravý okraj byl minimální, pokud vůbec existoval, nepřesahoval 5 mm. Počet listů vyhrazený pro každý z gruntů v některých případech nestačil, zápis proto pokračoval na konci knihy či v některých případech u posledních gruntů dané vsi. Relativně často se také střetneme se vkládáním nových listů, čímž ovšem dochází k porušení evidenčního nástroje v podobě foliace. Dodatečné vkládání listů v důsledku nedostatečného prostoru pro zápis lze dát jistě do souvislosti s jevy, které dále v souvislosti s důkladnější analýzou knih naznačím, především pak s relativně vysokou četností převodů i s podrobným rozpisem splácení, který byl v období první vlny pozemkových knih samozřejmostí. Pokles četnosti převodů a zejména nepravidelné splácení, o němž budu dále hovořit v souvislosti s obdobím druhé poloviny 17. století, pak ve svém důsledku znamenal pro formální stránku mělnických pozemkových knih i to, že dodatečně vkládané listy v pozemkových knihách druhé poloviny 17. století takřka nenalezneme. V celém průběhu byly vedle základních zápisů knihy doplňovány i dalšími materiály, nejčastěji šlo o zápisy o provedení a výsledku šacuňků, které patrně vyhotovoval sám rychtář nebo další osoba z konšelského sboru.³¹⁰ Vedle šacuňku se pak častěji objevuje soupis dluhů a kvitance o jejich zaplacení. Materiály tohoto typu jsou však spíše ojedinělé a nestřetneme se s nimi příliš často, zhruba v polovině případů jsou do knih volně, patrně druhotně, vloženy a jejich správné zařazení k odpovídajícímu gruntu i časovému období je někdy poměrně komplikované.

Z hlediska typu jednotlivých zápisů se až na řídké výjimky střetneme s položkami, které se týkají agendy převodů poddanských povinností a dalších údajů s tím úzce spojených (prodej gruntovních peněz, přehled dlužných částek, kvitance o jejich zaplacení apod.). Úvodním vstupem do přehledu každé usedlosti je text označovaný nejčastěji jako *učtení*, který nás

³⁰⁸ PK Záborej, inv. č.245, PK č.41, fol. 2 – „*Léta 1584 soud obecní držán ve vsi Záborej v pondělí po obrácení S(vatěh)o Pavla na víru křesťanskou. Tito konšel z Záborej: Jan Kryštof, Malej Karas, rychtář Fabian. Ze vsi Mikova: Šimon Novák, Jiřík Lysý, Vondřej Zichovec, rychtář Bartoň Novák....*“

³⁰⁹ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 44.

³¹⁰ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.102 (následující vložený list); (Vehlovice, 1641): „*Šacuňk živnosti pusté ve vsi Borku po Neb(ožtíkovi) Kryštofovi.*“

v případě všech mělnických knih většinou základním a spíše úsporným způsobem informuje o situaci na gruntu v době založení knih.³¹¹ Po formálně odlišeném jménu současného držitele nemovitosti, prostřednictvím kaligraficky vyvedeného textu, který usnadňoval orientaci v pozemkové knize, následuje různá míra údajů, které uvádějí do situace na gruntu. Tento úvodní zápis se odlišuje dle toho, zda byl grunt zcela doplacen, či zda na něm vázly finanční závazky. Pokud byl grunt doplacen, je informativní text úvodního zápisu velmi základní a stručný, v naprosté většině se sestával většinou z informace o tom, kdo grunt momentálně drží, a od koho jej koupil a někdy i jakým typem transakce jej získal.³¹² V případě, že však grunt doplacen nebyl, byla suma úvodních informací o něco širší – vedle předcházejícího a současného držitele i typu převodu zde většinou nalezneme také informaci o ceně, rovněž je zmíněna výše závdavku i ročních splátek. Až na několik výjimečných případů však nebyla součástí tohoto úvodního textu informace o příjemcích splátek, o výši jednotlivých nároků ani o dalších případných finančních závazcích. Závazky i jednotliví příjemci jsou v omezeném rozsahu zřetelní až z přehledu ročních splátek, které začínají být uváděny od roku založení knih (1584), v některých případech z neuvedeného důvodu pak až o rok později. V případě některých menších chalup (9 případů) úvodní učení nenalezneme vůbec, objevuje se až zápis o majetkové transakci nejpozději z počátku 17. století. Z poloviny případů je patrné, že jde o celek, který vznikl oddělením části nemovitosti.³¹³ Zbývající zápisy představují novou chalupu, která byla vystavěna na obecní půdě, což je patrné i ze srovnání s urbáři.³¹⁴

Tím nejdůležitějším základem zápisů do pozemkových knih jsou vlastní trhové smlouvy, které po informativním učení a eventuálním splácení následují. Uvozeny jsou většinou prostřednictvím přesné datace zápisu, která je až do třicátých let 17. století realizována prostřednictvím církevních svátků. V celé řadě případů tato přesná datace chybí, časové zařazení spočívá pouze k přiřazení k příslušnému roku bez uvedení konkrétního dne. Přesnost datace závisela pravděpodobně na zapisujícím úředníkovi. Od 30. let je pak již pravidelně používána datace prostřednictvím dne, měsíce a roku. Po dataci již následuje vlastní text zápisu o realizované transakci s nemovitostí, tak jak se ustálil v průběhu 17. století.³¹⁵ Vedle identifikace prodávající a kupující strany v podobě jména, popřípadě určení příbuzenského vztahu, bývá součástí zápisu určení celkové ceny, případného závdavku a podmínek ročního splácení. Závdavek i splácení jsou přitom téměř vždy doplněny rozpisem příjemců, určením dědických podílů a v případě, že vázly na statku dluhy i jejich soupisem. Soupis dluhů přitom mohl být značně různorodé podoby a širší (od prostého uvedení celkové výše dluhů po vytvoření detailního rejstříku). Zhruba třetina kupních smluv obsahuje inventář statku, který bývá rovněž různě detailní. Vždy je v jeho rámci evidován potah, hovězí dobytek, zemědělské nářadí (pluh, brány, vůz) a oseté či sklizené obilí. Další položky v podobě vybavení obytného stavení,

³¹¹ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 46..

³¹² PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 17. (Vrutice, 1584): „Mikuláš Chraple rychtář. Ten sedí v statku po otci svém zaplaceným, a co komu náleželo všecko vybráno.“

³¹³ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 74 (Velký Újezd, 1614): „...ohlásil se při registřích, že jest sobě vystavěl chalupu v nově na gruntech svých, při statku svém zaplaceném, kterehož po otci svém v držení a užívání jest, odprodal Balcarovi Šenfelderovi za 100 k(op) miš(enských).“ Podobně v Rousovicích a v Brozánkách, kde šlo o krčmu, která byla předtím součástí velkého statku. PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.38 (Brozánky, 1611).

³¹⁴ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.49 (Vrutice, 1606): Kryštof Hyř se objevuje v souvislosti s prodejem chalupy až v roce 1606. Urbář z roku 1625, s. 670 – pak uvádí chalupy jako „na obci“.

³¹⁵ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.55-56.

řemeslnického nářadí aj. se objevuje pouze někdy. Další informace v zápisech jsou ojedinělé a specificky se týkají vždy některých zvláštních okolností dané transakce, proto je konkrétně zmiňují až na příslušných místech v dalším textu. Již zmíněným úskalím, které omezuje možnosti bádání je to, že až na nepatrné výjimky nenalezneme žádné informace o celkové výměře gruntů či jejich součástí. Tuto skutečnost umocňuje fakt, že jde o problém širšího spektra mělnických pramenů, úplná absence údajů o výměře se týká i kontinuální řady urbářů. Ojedinělé jsou v pozemkových knihách i některé další údaje, řidce se střetneme kupříkladu s výčtem poddanských povinností.³¹⁶

Vedle kupních smluv, další pravidelnou součástí představuje záznam průběžného splácení, který byl v první a posléze i druhé polovině 17. století relativně velmi jednotný. Spočívá v určení osoby pokládající aktuální splátku, následuje většinou výše a posléze i jméno konkrétního příjemce (popřípadě rozpis více příjemců). Nepokládání splátek, jak dále ještě konkrétně naznačím, se v průběhu první vlny pozemkových knih vázalo pouze ke konkrétním a nepříliš frekventovaným případům, přičemž vždy je označovalo slovo „nepoložil“. Až do třicátých let pak v tomto ohledu zaznamenáme jediný skutečně obecný výpadek, v jehož trvání nebyly splátky zapisovány a který se vztahoval k období 1595 – 1598. Ve všech vesnicích je toto období zachyceno shrnujícím zápisem, který informuje o položení tří nebo čtyř splátek, přičemž z formulace není patrné, zda splátky skutečně nebyly položeny či šlo pouze o jejich nezapsání.³¹⁷ Období nezaznamenávání splátek se rámcově kryje s pádem Jiřího Popela z Lobkovic a přítomností dalšího zástavního držitele panství Jáchyma Novohradského z Kolovrat, mohlo jít tedy o dočasné omezení a nedůslednost při správě panství.

Všeobecná absence záznamů o splácení se pak v rámci první vlny vztahuje až k průběhu 30. a 40.ých let 17. století, přičemž poslední záznam o položení splátky se u naprosté většiny gruntů vztahuje k roku 1631. Poté, patrně v důsledku válečných aktivit švédských vojsk, přestaly výroční soudy probíhat a tím zcela ustalo i pravidelné splácení.³¹⁸ Agenda pozemkových knih přitom neustala docela a záznam majetkových změn probíhal, byť někdy se zpožděním, i nadále. Tomu, že splátky skutečně nebyly pokládány, nasvědčují i závazky váznoucí na gruntech po obnovení pozemkových knih v roce 1648, z nichž většina zcela odpovídá stavu z roku 1631. Ojediněle položené splátky, které šly za rámec roku 1631, pak bývají vytčeny jako zvláštní a individuální případ, který musel být dokladován svědectvím reprezentantů venkovské samosprávy či jiných hospodářů.³¹⁹ Kolaps výročních soudů na mělnickém panství přitom

³¹⁶ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.23 (Rousovice, 1646): Prodej chalupy s poznamenáním „platu z ní vychází každoročně k záduší 2 k(opy) 30 gr(ošů) a k zámku při sv(atém) Havle a při sv(atém) Jiří 4 gr(oše), ročně 8gr(ošů).“ K různorodému spektru uváděných údajů pro jednotlivé nemovitosti v rámci ednotlivých vrchnostenských celků Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.46 an.

³¹⁷ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 23 (Vraňany, 1598): „Od leta 95 až do vyjití léta 98 Adam Cikán položil 60 k(op). Ty Kateřina Tomsova do Spomyšle vyzdvihla.“ Podobně Tamtéž, fol. 87 (Mlčechovosty, 1598): „Od léta 95 až do vyjití léta 98 Jiřík Kohout položil 12 k(op) i jsou Jeho milosti Pánu vyzdviženy.“

³¹⁸ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 320. Důvod nekonání soudů jako obecný důvod nepokládání splátek.

³¹⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Záboří,fol.3,1648): V průběhu období 1631 – 1648 došlo k výjimečnému zaplacení 3 splátek: „Zprávu Šimon Kuželka dává při přítomnosti sousedů svých, že jest od 1633 léta 3 vejrunky po 6 k(opách). Anně již manželce Jana Dolejšího jinak Šulce, což činí 18 k(op) miš(enských) složil a odvedl. A tak ještě zůstává 136 k(op) miš(enských), který vše dotčený Anně náležeti budou.“

nepředstavuje zcela ojedinělý zjev, podobně se nástup švédských válek projevil i v životě dalších vrchnostenských celků.³²⁰

2.3.2 Mělnické pozemkové knihy 1648 – 1701 – „2. vlna“

Po prodlevě a ochromení splácení, kterou přinesla agendě evidence majetkoprávních přesunů třicetiletá válka, dochází k rekonstrukci pozemkových knih v podobě vlny nových exemplářů, které svými zápisy obsáhly druhou polovinu 17. století. Tato nová vrstva mělnických pozemkových knih nepřináší pouze nové exempláře obdobné těm z první poloviny 17. století, nýbrž podává i poněkud odlišný obraz o správní struktuře panství. Patrně v souvislosti s nástupem černínské správy došlo totiž k určité reorganizaci rychetního systému, na jehož fungování byla agenda majetkoprávních transakcí závislá. Soustavu mělnických pozemkových knih po roce 1648 tak nově tvoří komplex 5 exemplářů, které na rozdíl od první vlny již kompletně zahrnují všechny vesnice náležející k mělnickému panství.³²¹ Ojedinělou, i když z pohledu mého badatelského záměru poměrně dost nešťastnou nedokonalostí z hlediska dochovanosti je pak pouze dílčí absence údajů u největšího „Cikánovského“ statku ve vesnici Vraňany. V tomto případě jde o statek, který náležel jedinému potrestanému rychtáři z řad mělnických poddaných v průběhu rebelie v roce 1680.³²²

I tento soubor knih vznikl pravděpodobně současně a všechny exempláře byly zhotoveny i upraveny jednotným způsobem, proto lze i zde formální popis omezit na společnou

³²⁰ Pro ostatní komorní panství uvádí podobný stav Eduard Maur, *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu*, s.54.

³²¹ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, fond Velkostatek Mělník:

- a) *Pozemková kniha vysoké rychty* (Vysoká, Střednice, Vehlovice, Počeplice, Mastířovice), 1645 – 1701, inv.č. 240, PK č.36 – Exemplář s dochovanou přední i zadní dřevěnou deskou, které jsou potaženy odřenou a poničenou světlou kůží. Samotná šitá vazba knihy je značně poškozená, s vypadávajícími listy, které jsou častěji neúplné s potrhanými okraji. V rámci exempláře nebyla provedena novodobá archivní foliace.
- b) *Pozemková kniha rousovické rychty* (Rousovice, Mlázice, Borek, Vrutice, Záboří, Kozlov, Dobřín, Mikov, Újezdec, Třemošnice) 1648 – 1701, inv. č. 220, k.19. Stejně jako v případě exempláře z první poloviny 17. století, byl i tento exemplář rousovické rychty důkladněji restaurován a nově svázán do celokožené vazby. Z fragmentů původní kůže je zřetelné, že materiální ztvárnění cele odpovídalo i ostatním formulářům. V rámci restaurovaného celku byla provedena novodobá archivní foliace, která obsáhla paginovaných 513 folií.
- c) *Pozemková kniha vrbenské rychty* (Vrbno, Zelčín, Daminěves, Jenišovice, Vraňany, Spomyšl, Mlčechvosty, Hořín, Brozánky, Vliněves) 1648 – 1701, inv. č. 233, k. 30. Výrazně poničená vazba knihy, k níž se pouze volně dochovaly desky z větší části původního koženého potahu kůže. Novodobá archivní foliace nebyla provedena, součástí knihy je 381 listů. Jednotlivé listy jsou častěji silně poničené a z poškozené vazby vypadávají.
- d) *Pozemková kniha zamašské rychty* (Krpy, Strážovice, Vtelno, Zamachy, Újezd, Chorušice, Choroušky) 1648-1705, inv. č. 252, k. 48. Dochovala se pouze zadní deska, na níž jsou patrné fragmenty – kožených poutek. Dodatečná archivní foliace zde byla realizována, nově zde bylo paginováno 446 folií.

³²² K aktivitě i potrestání rychtáře Cikána Jaroslava Čechura, *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001, s.98, 116-117, 127-128. Chybějící listy v pozemkových knihách patrně mohly souviset s manipulací v průběhu rebelie, ovšem s ohledem na to, že chybí zápisy až do r. 1701, je spíše nutné uvažovat o pozdější manipulaci s nimi. Absence listů ovšem negativně ovlivnila nejen to, že jsem byl nucen statistické zpracování uskutečnit bez chybějících dat největšího vraňanského statku, ale nebylo možné do důsledku konkrétně posoudit, jak se projevil dopad sankce tohoto hospodáře na úrovni majetkoprávních převodů. Lze počítat s nuceným prodejem, čemuž nasvědčuje srovnání s jinými prameny. SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, Sirotní rejstřík velkostatku Mělník, inv. č. 118, k. 4, fol. 77 – V době prvního soupisu v roce 1693 sedí již na velkém statku, který byl v průběhu téměř celého 17. století v rukou rodu Cikánů nový hospodář Jan Veselý.

charakteristiku. Odlišnosti je pak možné zmínit pouze dílčími odkazy. Všechny exempláře jsou zhotoveny prostřednictvím šité vazby a jsou opatřeny dřevěnými deskami potaženými světlou usní zdobenou slepotiskem podobné rámové konstrukce jako u knih v první polovině 17. století. U některých exemplářů se dochovaly obě desky silně poškozené, ale i z fragmentů je patrné, že šlo vždy o stejné materiální ztvárnění. Na deskách pak nalezneme fragmenty kožených poutek, kterými byly desky knih spínány. V různé kvalitě dochovaný papír jednoho typu, který byl použit na všechny exempláře, má rovněž pro pozemkové knihy běžné rozměry - 320 x 190 mm. Z hlediska vlastního obsahu ani v řazení zápisů nedošlo k závažným změnám, princip i způsob vedení knih je podobný předcházejícímu období. Jednotná správa i omezenější a méně rotující okruh úředníků, kteří se v době černínské správy ve druhé polovině 17. století na tvorbě pozemkových knih podílely, pouze přinesly celkově jednotnější terminologii i formální podobu jednotlivých zápisů. K této skutečnosti se ještě opakovaně vrátím v průběhu dalšího textu. Každá z knih je uvedena po dvou či třech prázdných nepopsaných foliích titulním listem s univerzálním úvodním zápisem, jenž informuje o obnovení knih, které je spojeno s držitelem panství Heřmanem Černínem a hejtmanem mělnického panství Adamem Adalbertem Rodovským z Koldenbachu.³²³ Následuje rejstřík rozpracovaný do dvou úrovní, který poskytuje uživateli knihy přehled o zařazení jednotlivých vesnic dané rychty a dále jednotlivých poddanských nemovitostí dle jména hospodářů.³²⁴ Bezprostředně poté následuje přehled jednotlivých gruntů, které jsou řazeny dle vesnic opět prostřednictvím vložkového zápisu. Úředník, který knihy zakládal, zpravidla ponechal na jeden grunt opět rozsah 5 folií, pouze ojediněle byl pak tento rozsah pozměněn (4 – 8 folií). U posledního zapsaného gruntu v dané vesnici je pak vždy ponecháno více folií (17 – 18), které patrně měly představovat rezervu. Ta byla využívána pro zápisy, které se nevešly do dané vložky příslušného gruntu. Orientaci v jednotlivých exemplářích usnadňují z větší části dochovaní pergamenoví jezdcí se stále čitelným jménem vsi, které jsou součástí každé úvodní stránky jednotlivé vesnice.³²⁵ V rámci všech knih je jako evidenční nástroj použita foliace, která byla pravděpodobně realizována písařem, který knihy založil. Foliace se týká vždy pouze úvodní strany každého gruntu v dané vesnici, v důsledku toho jsou tak paginovány nikoliv jednotlivá folia, nýbrž pouze jednotlivé vložky (resp. jednotlivé grunty). Grunty v různých vesnicích jsou číslovány vždy od folia číslo 1. Tento typ paginace přitom není ojedinělý a nalezneme jej v pozemkových knihách 17. století poměrně často.³²⁶ Novodobou orientaci v textu to pak v tomto ohledu trochu komplikuje, což umocňuje i skutečnost, že pouze v některých exemplářích byla provedena nová, dodatečná archivní foliace.³²⁷

Úvodní strana zápisů k jednotlivým vesnicím je nadepsána kaligraficky pojatým názvem dané vsi. Kaligraficky je rovněž zvýrazněno i jméno a nadpis daného gruntu, který většinou spočívá v označení nemovitosti dle jména držitele, či v případě pustých gruntů, jejichž počet byl, jak dále uvedu, v prvních desetiletích po třicetileté válce nezanedbatelný, jménem držitele

³²³ „Léta páně 1648 obnoveny jsou tyto knihy purkrechtní panství Mělnického za panování Jeho Excell(ence) vysoce urozeného pana pana Heřmana Černína“. Součástí úvodního listu je pak rovněž vlastnoruční podpis zmíněného hejtmana.

³²⁴ „Registrum na vyhledání gruntův a chalupy, kde v který vesnici leží jakž folio ukazuje.“

³²⁵ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.54.

³²⁶ Tamtéž.

³²⁷ Z tohoto důvodu jsem pro citace exemplářů pozemkových knih z této druhé vlny použil poněkud odlišný typ citování, v jehož rámci po uvedení názvu pozemkové knihy (dle rychty), jejího inventárního čísla a signatury uvádím vždy v závorce danou vesnici, číslo příslušného folia (resp. pořadí gruntu) a příslušný rok - např. (Rousovice, fol.1, 1687).

předcházejícího.³²⁸ Bezprostředně poté následuje nejčastěji krátké učtení, které rekapituluje nedoplatené závazky.³²⁹ V některých případech ovšem rekapitulaci závazků nahradil pouhý výraz „Pustý“ a k rekapitulaci došlo až tehdy, kdy byl grunt znova prodán. Texty úvodních učtení i ostatních zápisů, které následují, jsou realizovány prostřednictvím běžné české novogotické kurzivy s dalším pravidelným zvýrazňováním nadpisů (jmen) při jednotlivých prodejkách. Typologicky zápisy odpovídají situaci již popsané v průběhu první poloviny 17. století, jde především o různě obsáhlé zápisy o majetkových transakcích, přičemž sled jednotlivých informací se nezměnil. Vstupní položku představuje vždy datace, která je nyní již pravidelná a je realizována výhradně prostřednictvím určení roku, které následuje příslušný den v podobě číslíce a název měsíce. Zápisy pak postupně udávají jméno prodávající a kupující strany, eventuelně jejich příbuzenský poměr, dále finanční aspekty transakce a uvedení jsou příjemci splátek (eventuelně dluhů, které jsou v průběhu 2. poloviny 17. století poměrně časté). Pouze v některých případech jsou pak zapsány další informace (inventář usedlosti, stanovení výměnku aj.). Již jsem naznačil, že z hlediska formy i použité terminologie se vyznačují zápisy 2. poloviny 17. století mnohem jednodušším charakterem, což jistě souvisí s přítomností pouze jedné rodové vrchnosti a s delší přítomností jednotlivých vrchnostenských úředníků. V průběhu exemplářů druhé vlny se mi podařilo nalézt pouze 5 různých písarských rukou. Jednoduchost se projevila i v případě záznamu splátek, které vedle zápisů tvoří podstatnou část textu ve všech exemplářích pozemkových knih druhé poloviny 17. století, i když jak dále uvedu, až do přelomu 80. a 90. let tohoto století jsou často velmi nepravidelné. Tato jednoduchost sebou ovšem nese i některá negativa. Strohý, jednotný a málo variabilní záznam splátek neumožní například určit, kde a jak probíhaly výroční soudy, ne vždy se rovněž střetneme s detailním rozpisem příjemců splátek. Zarážející je v tomto ohledu například i naprostá nepřítomnost údajů o sirotčích pokladnách, kdy je na rozdíl od první vlny pozemkových knih, vždy u sirotčích prodejů i splácení přítomen jen strohý zápis s výčtem sirotků a údajem kolik jim bude či bylo vyplaceno. Může to souviset s tím, že informace o nich se nezaznamenávaly, ale vliv může mít i silně se prodlužující ideální a především skutečná doba splácení usedlosti, v jejímž důsledku nebylo po polovině 17. století do sirotčích pokladen uloženo téměř nic. Podíly sirotků tak většinou počaly být propláceny až v okamžiku jejich dospělosti, kdy tito počali splátky vybírat již sami.³³⁰ S ohledem na nižší frekvenci transakcí v období po polovině 17. století a omezenější pokládání splátek, které konkrétně naznačím dále, pak jen velmi ojediněle nalezneme další vložené listy. Řidčeji se zde ovšem vyskytují i další přiložené materiály v podobě šacuňků, přehledu dluhů aj.

³²⁸ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.1,1648).

³²⁹ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vraňany,fol.3,1648): *Grunt Jiříka Pohořalého* (nadpis – pozn. aut.), který v letu 1629 frejmarkem dosáhl a na něm ještě 278 (k(op) k doplacení mě, placením ročním po 8 k(opách) míš(enských) náležití mělo, totiž do důchodův zámeckých J(eho) M(ilsti)... 44 k(op) (následuje výčet nezaplacených závazků - pozn. aut.)“.

³³⁰ Bronislav Chocholáč, *Poddanský úvěr*, s.70.

2.4 Aspekty poddanské samosprávy, její úloha v rámci agendy majetkoprávních transakcí

2.4.1 Rychty a představitelé venkovské samosprávy

Správa mělnického panství se sestávala stejně jako v jiných soudobých vrchnostenských velkostatech ze struktury venkovských rychet, vázaných v průběhu doby vždy k celku několika vesnic.³³¹ Pokud se k písemné evidenci majetkoprávních transakcí, popřípadě jiných údajů, využívalo rozsáhlejší soustavy více pozemkových knih, což bylo v případě středních či větších vrchnostenských celků nutností, odpovídaly knihy nejčastěji svým obsahem rychetnímu systému a každá z knih se vztahovala ke konkrétní rychtě. Již jsem naznačil, že toto pravidlo lze sledovat i v případě pozemkových knih mělnického panství. Není proto nikterak složité si o systému mělnických rychet učinit alespoň základní představu a lze v tomto ohledu sledovat i některé dílčí proměny, k nimž v průběhu 17. století došlo. Pozemkové knihy nadto představují materiál, který nám vedle základní skladby a prvků správního systému, poskytne v různé míře i řadu dalších nejen podstatných, ale i zajímavých konkrétních informací o průběžné aktivitě i postavení těch obyvatel venkova, kteří se na fungování rychetního systému nejvíce podíleli a v každodenní praxi naplňovali jeho účel. Jde zde především o činnost a aktivity samosprávných orgánů mělnické vesnice v podobě venkovských rychtářů a konšelů. Údaje, které mělnické knihy i některé další prameny podávají, tak umožní alespoň v omezeném rozsahu zajímavým způsobem konkretizovat úlohu rychtáře v mělnické vesnici, učinit si představu o některých aspektech jeho úřední činnosti, zejména pak o těch aktivitách, které souvisely s jeho nutnou účastí i možným vlivem v rámci agendy majetkových transakcí s poddanskými nemovitostmi. Okruh úředních aktivit a míru jejich náročnosti pak mohou pozemkové knihy s pomocí některých dalších pramenů doplnit i o informace, které umožní vrstvu mělnických rychtářů přiblížit z hlediska jejich majetkové zařazení v rámci vesnic na mělnickém panství.

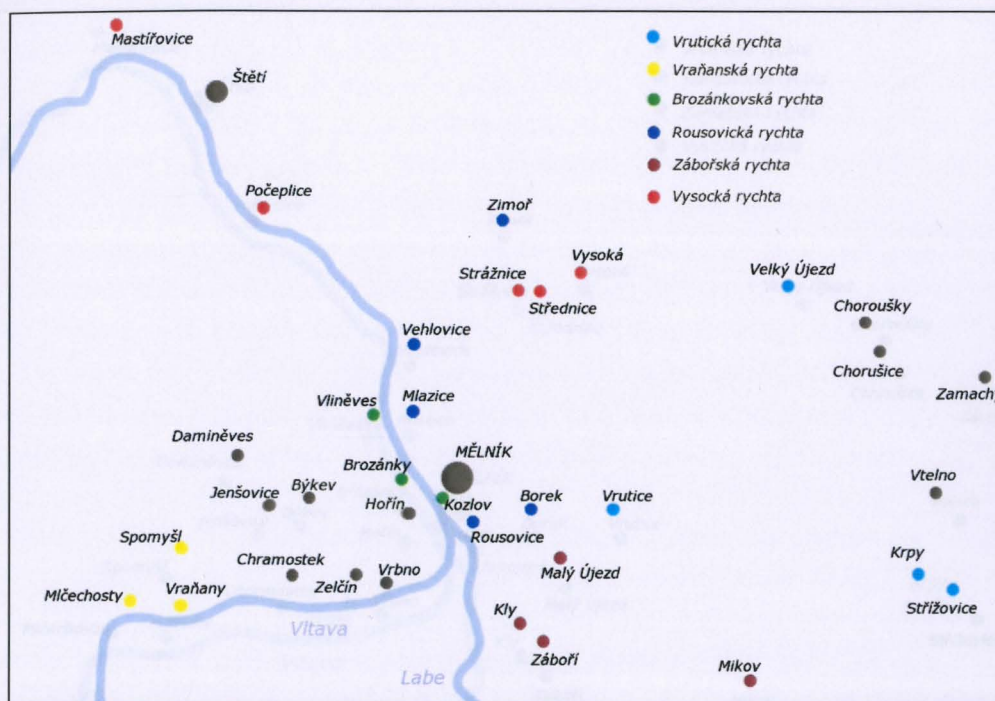
Nejprve je ovšem nutné poskytnout konkrétnější nástin samotné rychetní organizace mělnického panství. Ta se již v předbělohorské době sestávala ze systému několika vrchních rychet, v jejichž čele stál vždy vrchní rychtář a jemu podřízení konšelé. Vrchní rychtář pak byli podčlenění rychtáři a různý počet konšelů v ostatních vsích dané rychty. Již jsem uvedl, že pro každou vrchní rychtu byla v mělnickém prostředí vyčleněna jedna pozemková kniha, do níž byly postupně zapsány všechny nemovitosti vesnic, které sem příslušely. Organizace rychet na mělnickém panství ovšem nebyla neměnná a v průběhu 17. století došlo k poměrně podstatné organizační změně, která spočívala v sloučení vesnic do obsáhlejších a zároveň celistvějších jednotek. Určité úskalí v nástinu tohoto procesu spočívá v neúplném výše naznačeném dochování pozemkových knih z prvního sledovaného období, které částečně komplikuje spolehlivost nástinu systému rychet v období od r. 1584 do poloviny 17. století.

Můžeme tedy pouze předpokládat, že během prvního sledovaného období byl celek mělnického panství rozčleněn do 7 vrchních rychet. Na levém břehu řeky Vltavy a Labe ležely v prvním období pravděpodobně rychty tři, zbývající čtyři se pak rozkládaly na pravé straně Labe. Na labském levobřeží tedy v první polovině 17. století nalezneme *vraňanskou* rychtu, do níž spadaly tři nejzápadněji položené vesnice panství (Mlčechvosty, Spomyšl, Vraňany). Nejbliže

³³¹ Např. Kamil Krofta, *Dějiny selského stavu*, s. 139, František Vacek, *Urbáře a pozemkové knihy*, s.25-26 apod.

labskému toku na této straně Labe se pak rozkládala *brozánkovská rychta* se třemi vesnicemi ležícími v těsném sousedství řeky (Brozánky, Kozlov, Vliněves). V případě rybářské vsi Kozlov ovšem působnost brozánkovské rychty přesáhla říční tok, protože grunty této vsi ležely na úpatí svahu, na němž je zámek i město. Pro ostatní vesnice, které ležely na levé „zalabské“ straně řeky, se ovšem celek nejstarší pozemkové knihy nedochoval (Vrbno, Zelčín, Daminěves, Jenišovice a Hořín, Bejkev a Chramostek). Všechny jmenované vesnice jsou v dalším období součástí velké *vrbenké rychty* s centrem ve vsi Vrbno, s největší pravděpodobností tak mohlo jít i v prvním období právě o ni. S ohledem na nižší počet vesnic zařazených do jednotlivých rychet pro první polovinu 17. století, by snad bylo možné uvažovat i o rychtách dvou, jako sídlo další vrchní rychty připadá v úvahu velká vesnice Hořín.

Obr. č. 6 - *Systém rychet v 1. polovině 17. století*

Na labském pravobřeží, tedy na „mělnické straně“ lze pro období do poloviny 17. století počítat s dalšími čtyřmi rychtami. Prostřednictvím pozemkových knih lze spolehlivě identifikovat rychtu *rousovickou*, do níž bylo přičleněno vesnic pět (Rousovice, Malý Borek, Vehlovice, Mlázice, Zimoř). Vesměs šlo o vesnice nepříliš vzdálené Mělníku, ležící na svahu táhlého mělnického hřbetu nad řekou Labe. Díky této poloze šlo o již opakovaně zmiňované „vinařské“ vesnice, v nichž byly pravidelnou součástí poddanských hospodářství vlastní či perkrechtní vinice. Jedinou výjimkou je z hlediska místa i charakteru trochu nesystémově přičleněná Zimoř, která představuje vzdálenější chalupnickou vesnici bez vinic. Podobný charakter pak měly i vesnice *rychty Záboří* (Záboří, Mikov, Kly, Újezdec - Malý Újezd), které navazovaly na grunty rousovické rychty v jihovýchodním směru. I zde většina vesnic disponovala vlastními či pod perkrecht pronajatými vinicemi.

S ohledem na již zmíněnou nekoherentnost území panství pak další rychta představovala vzdálenější a od ostatních rychet oddělený celek, zahrnující vesnice ležící ve východním směru

od centra panství. Celek těchto vsí byl správně přiřazen k vesnici Vrutice, vzdálené mělnickým hradbám o něco méně (*vrutická rychta* - Vrutice, Velký Újezd, Krpy, Střížovice). Opět trochu nelogicky je zde zařazena vesnice Velký Újezd, mohlo jí ovšem o podobnou „nesystémovost“ jako v případě vsi Zimoř v celku rychty rousovické. Poslední rychtou, k níž se příslušná pozemková kniha dochovala, je *vysocká rychta* zahrnující v podstatě všechny vesnice, které byly přiřčeny k mělnickému panství v důsledku jejich konfiskace městu v roce 1547 (Vysoká, Počeplice, Mastířovice, Stáznice, Střednice). I na této straně Labe se nedochovaly záznamy o 5 vesnicích (Střížovice, Vtelno, Zamachy, Chorušice, Choroušky). Všechny tyto vesnice jsou ve druhé polovině 17. století zařazeny k celku *zamašské rychty* (v roce 1661 pak označení jako *vtelenská*). I zde se tedy lze domnívat, že mohlo jít o samostatně vyčleněnou rychtu, k níž se bohužel exemplář pozemkové knihy „1. vlny“ nedochoval.

Obr. č. 7 - Systém rychet ve 2. polovině 17. století

Obnova pozemkových knih, k níž došlo v roce 1648, pak informuje o jiném uspořádání systému rychet panství. Přesto, že se mi nepodařilo nalézt prameny, které by vysvětlily motivaci reorganizace soustavy mělnických rychet, lze usuzovat, že reorganizace souvisí s nástupem Černínů, obnovením pozemkových knih a představuje racionální snahu o účelnější a systematictější uspořádání správní skladby mělnických vesnic. Již letmý pohled na výše přiloženou orientační mapu svědčí o tom, že reforma měla patrně za úkol zjednodušit systém uspořádání mělnických vesnic. Scelující tendence se dotkla především prostoru na levém břehu Vltavy a Labe, kde ze tří rychet byla vytvořena pouze jedna s centrem ve větší vesnici Vrbno. Z vesnic, které se rozkládaly na levém břehu Labe, v obsáhlé pozemkové knize nenalezneme pouze vesnici Býkev. V jejím případě však byli v držení mělnického zámku pouze 2 osedlí, přičemž oba grunty byly po třicetileté válce neosazené. Šlo tedy patrně jen o jejich nezapsání do celku knihy. Sjednocující tendence se dotkla i pravobřežní strany panství, kde vznikly tři větší a

relativně územně jednotné rychty. Nejbližší mělnickým hradbám zůstala rychta s centrem v Rousovicích, která kromě Kozlova, jenž byl předtím součástí brozánkovské rychty, zahrnuje i všechny vsi někdejší rychty zábořské. Tímto krokem rousovická rychta obsáhla především všechny vinařské vesnice (kromě Vehlovic). K další severně položené rychtě s centrem ve vsi Vysoká pak byly přičleněny dvě nové vesnice (Vehlovice a Zimoř), a sjednocen byl i prostor vesnic vzdálených východním směrem. Zde z vesnic předcházející vrutické rychty i těch, které se mi v důsledku absence starší pozemkové knihy prozatím zařadit nepodařilo, vznikl celek rychty zamašské, která ovšem od 60. let 17. století v pramenech figuruje pod novým označením jako rychta vtelenská.³³² Tato změna je pak reflektována i v pozemkových knihách, v nichž od 60. let opakovaně figuruje vrchní vtelenský rychtář. Toto rozložení vrchních rychet pak přetrvalo i v následujícím století, pouze vrbenská rychta rovněž změnila v pramenech název a je od počátku 18. století pravidelně označována jako „zalabská“.³³³

V čele každé vrchní rychty stál vrchní rychtář spolu se čtyřmi vesnickými konšely. Vrchní rychtář pak byly podřízeny ostatní k rychtě přičleněné vesnice, přičemž dílčí samosprávný sbor se zde opět skládal z rychtáře dané vesnice a z různého počtu konšelů (nejvíce čtyři a nejméně jeden). Počet konšelů přitom zhruba odpovídal velikosti vesnice. Vrchní rychtář i konšelé byli většinou osedlými vesnici, v níž se nacházelo centrum vrchní rychty, přitom se vždy jednalo o vesnici s nejvyšším počtem gruntů. Příslušnost vrchního rychtáře k dané vsi, v níž bylo centrum, ovšem nebyla naprostým pravidlem a mohl se jím stát i gruntovní hospodář z jiné vesnice dané rychty.³³⁴ Konkrétní podoba samosprávné venkovské organizace je v případě mělnického panství zřetelná již k počátku sledovaného období, protože většina pozemkových knih první vlny ve svém úvodu přináší přehled rychtářů účastnících se výročního soudu v roce 1584.³³⁵ Počátek druhé vlny obnovených pozemkových knih v polovině 17. století takový přehled nepřináší, proto lze další souhrnnou informaci o členech vesnické samosprávy dohledat až k roku 1661 v již uváděném dochovaném soupisu obnovených rychtářů a konšelů. Další soupis „obnovených rychtářů“ pak máme k dispozici z let 1677 – 1680.³³⁶ Počet osob v konšelském sboru je zde v porovnání s předbělohorskou dobou vždy o něco nižší, pro jednotlivé vesnice jsou uváděni 1 – 3 konšelé. Poválečné přehledy vedle členů konšelského sboru přináší nově i funkci hajných, přičemž funkce konšela a hajného byla v některých případech pro jednu osobu společná. Přítomnost hajného v dané vsi souvisela s držením i rozlohou obecního lesa, a proto je tato funkce uváděna jen v některých vesnicích, součástí samosprávného sboru zde jsou nejméně 1 a

³³² Nejdříve doloženo v SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, fond RA Černínů, fasc. 629, fol. 405 – 407. (Seznamy obnovených rychtářů).

³³³ Je to patrné ze „třetí vlny“ pozemkových knih, uložených rovněž v žitenické pobočce SOA Litoměřice. Dále reflexe rychetního systému v 17. a 18. století částečně v článku Bedřich Polák, *Poddanství na Mělnicku*, in: *Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova)*, roč. 3, 1940, s. 56 – 57.

³³⁴ V čele vysocké rychty stál velkou část 17. století rychtář ze vsi Strašnice Václav Stupka. Ten je doložen v soupisu obnovených rychtářů (viz dále) i při výkonu odhadu usedlosti. (např. šacuňk 7.gruntu ve Vehlovicích – PK *vysocké rychty*, inv.č. 240, PK č.36, (Vehlovice, fol.7,1659).

³³⁵ Například v případě Rousovické rychty: „*Leta MCLXXXVIII soud obecní držán ve vsi Rousovicích v úterý po obrácení s[vatéh]o Pavla na víru křesťanskou.*“ Poté následuje výčet rychtářů a konšelů dané rychty - v případě rousovické rychty tak šlo kupříkladu o Rousovice (rychtář a 4 konšelé), Borek (rychtář a 4 konšelé), Mlazice (rychtář a 3 konšelé), Vehlovice (rychtář a 1 konšel, Zimoř (rychtář a 2 konšelé). PK rousovické rychty, inv. č. 0218, kniha č. 115, fol. 2 (1584).

³³⁶ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, Věcné spisy mělnických hejtmanů II - 1655 – 1693, inv. č. II, Seznamy obnovených rychtářů, hajných a konšelu po léta 1677 -1680.

nejvíce 3 hajní.³³⁷ V postavení jednotlivých konšelů lze sledovat i určitou hierarchii, důležitou úlohu a postavení mohl mít zejména opakovaně zmiňovaný „starší konšel“, jehož účast je při realizaci majetkoprávních transakcí v mělnických vesnicích nezřídka zmiňována. V kompetenci staršího konšela byla pravděpodobně i možnost dočasného zastupování rychtáře, soudě podle toho, že se některých transakcí a aktivit na mělnickém panství starší konšel účastní samostatně.³³⁸ V některých případech šlo o osobu, která předtím zastávala funkci samotného rychtáře a mohla se k ní rovněž i po čase vrátit.³³⁹

Rychtáři a vesničtí konšelé představovali běžnou a tradiční součást raně novověké venkovské společnosti. Šlo přitom o tu její složku, která se často velmi nezanedbatelným způsobem podílela na životě dané vesnice i celého panství. V tomto ohledu zejména samotné 16. století přináší významný vzestup účasti samotných poddaných při výkonu místní správy, přičemž jedno z těžišť této činnosti leželo v oblasti majetkových záležitostí.³⁴⁰ Ze spektra

³³⁷ Např. Ves Záboří – Matouš Lomnický, rychtář, Jan Karas konšel a hajný, Jan Pražiak hajný, Mikoláš Kříž hajný. SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, fond RA Černínů, fasc. 629, fol. 180. Vyšší počet volených hajných souvisel jistě s obecním lesním bohatstvím: SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, Urbář panství Mělník 1625, inv.č.5, k.II., s. 696 – Zde u vsi Záboří: *Nedaleko od vsi Tuháně je luh obtékaný Labem - velké množství dřeva (hlavně dubové, ale i osikové, topolové) opatrují ho 2 hajní 1 z Kel a 1 ze Záboří.* Podobně též například Chorušice, kde rovněž volení 2 hajní, kteří opatrovali asi poměrně rozsáhlý obecní borový les. Tamtéž, s. 639.

³³⁸ PK rousovické rychty, 01, inv. č. 220, kniha č. 19, (Rousovice, fol. 7, 1674) – „*stal se zápis v přítomnosti Mikuláše Sychrovského*“ (rychtářem je dle jiných zápisů Jan Šulc, např. tatáž PK (Vrutice, fol.7, 1674)

³³⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, kniha č. 115, fol. 61 (Rousovice, 1644).

³⁴⁰ Obecně např. Richard van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku*, II. díl (Vesnice a město), Praha 2006, s.29. Úlohu představitelů venkovské samosprávy v raně novověkém venkovském prostředí (či alespoň jejich dílčí charakteristiku) představila řada badatelů. Výraznější akcent přitom tomuto tématu věnovali již představitelé české agrární historiografie na počátku 20. století. Podkladem jejich záběru se zde přitom staly zejména prameny normativního charakteru. Za vše lze zmínit jistě Kamil Krofta, *Dějiny selského stavu*, např. s. 54-55, zejm. s. 137; na základě vrchnostenských instrukcí pak obšírně Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, zejm. s. 84 an. V podmínkách konkrétního vrchnostenského celku pak Josef Pekař, *Knihy o Kostí*, konkrétně např. s. 270 an. Nověji pak opakovaně v kontextu širšího zpracování např. Alois Míka, *Poddaný lid*, s. 222 – 223 nebo Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková, *Česká diplomatika do r. 1648*, s. 309, dále Josef Petrář, *Dějiny hmotné kultury*, II/1, Praha 1995, d. 398 an. Širší hodnocení pak přinesli Josef Macek, *Jagellonský věk v českých zemích*, 4. díl, Praha 1999, zejm.s. 141an., dále s využitím pozemkových knih Josef Hanzal, *Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století*, PHS 10, 1964,s. 135 – 147, Tomáš Knoz, *K pravomoci vrchnostenské správy a poddanské samosprávy v českých zemích před Bílou horou*, in: *Historie a současnost veřejné správy*, Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně – řada teoretická, sv. 127, 1993, s. 21 an.; K míře samostatné aktivity venkovské samosprávy v tomto ohledu Josef Tlapák, *K problematice vedení pozemkových knih poddanými na území někdejšího brněnského a uherskohradištského kraje do závěru feudálního období*, VPZM 24, 1984, s. 125 – 139. Podstatným způsobem pak problematiku shrnula na základě analýzy prostředí frýdlantského panství Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. zejm. 223 an. Neopominutelný je pak rovněž zřetel k účasti a ke složitému postavení rychtářů v rámci poddanských rebelií. Zde především nové práce Jaroslava Čechury, *Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*, Praha 2001; Týž, *Rituál a rebelie. (Nové horizonty "revolučního roku" 1680 v Čechách)*, In: *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. Brno 1999, s. 163-172. Specifickou úlohu má pak sledování představitelů samosprávy v otázce trestně právních záležitostí a v kontextu lokálních sociálních vazeb a sítí - zde např. Pavel Himl, *Vrchnost a Venkované v myšlení poddanské společnosti na českokrumlovském panství v 17. a 18. století*, OH 5, 1996, s. 639 an., komplexně pak Týž, *Die „armen Leute“ und die Macht. Die Unterzanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680 – 1781)*, Stuttgart 2003; nejnověji např. Týž, *Zrození vagabunda (Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století)*, Praha 2007, např. obecněji s. 78.

představitelů pak vystupuje výrazněji především osoba samotného venkovského rychtáře, která představovala důležitou a nepostradatelnou součást nejnižší výkonné úřední složky všech vrchnostenských celků. Představoval na vesnici nejen zástupce vrchnosti a vykonavatele její vůle, nýbrž i o přirozeného reprezentanta venkovské obce.³⁴¹ Samotné počátky právního základu fungování vesnického rychtáře i vesnického konšelského sboru v podobě obecního úřadu jsou spojeny s prosazováním emfyteuze a působením městského práva. V případě původních svobodných rychtářů, kteří byli v právním ohledu stavovsky svobodnými osobami, byl jejich úřad dědičně spojen s některým statkem ve vsi. Od pozdního středověku však jejich počet rychle ubývá a již před počátkem 16. století postupně svobodné rychty s vrstvou svobodných rychtářů takřka vymizely.³⁴² V průběhu samotného 16. století přímých následníků původních kolonizačních rychtářů, kteří byli v této době řazeni k hrstce svobodníků, zbylo v českých vesnicích velmi málo.³⁴³ Vedle těchto celkem ojedinělých případů svobodné rychty, dalším nepříliš častým typem rychty mohla být rychta zákupní, v jejímž rámci se úloha rychtáře předávala prostřednictvím zakoupení výnosné dědičné rychtářské nemovitosti. Prameny v jejím případě nejčastěji hovoří o rychtářích dědičných.³⁴⁴ Vedle těchto v celkovém úhrnu ojedinělých případů nejpozději od počátku 16. století v naprosté většině poddanských vsí nalezneme v úloze rychtáře i konšelů poddanské hospodáře, kteří jsou buď voleni v rámci venkovské obce či přímo dosazování vrchnostmi.³⁴⁵

Identifikace i charakter postavení a úředních aktivit mělnických rychtářů, omezeněji ostatních členů samosprávy, je pochopitelně limitováno využitým materiálem. Mělnické pozemkové knihy ze 17. století přinášejí údaje o rychtáři i konšelích poměrně často, zmínky nejsou ovšem nikterak systematické a záviselo patrně vždy na zapisujícím písaři, zda uvedl jméno rychtáře či konšela nebo se spokojil s obecnějším konstatováním typu „právo rychtářské a konšelské vsi Vraňan“ či „v přítomnosti rychtáře vraňanského“. I přes nahodilost zmínek lze v případě většiny sledovaných vsí zrekonstruovat alespoň částečně řadu rychtářů, kteří stanuli v čele samosprávy jednotlivých mělnických vsí v 17. století, nejdůkladněji jsme díky rozsahu kompetencí informování o rychtářích vrchních. Na základě těchto údajů je přitom patrné to, že lze i ve všech mělnických vesnicích počítat s běžnými poddanskými rychtáři z různých statků dané vesnice, kteří se v rychtářském úřadu po několika letech střídali. Již zmíněný dochovaný soupis rychtářů, konšelů a hajných z většiny mělnických vsí by mohl svědčit o tom, že dosazování do rychtářského či konšelského úřadu probíhalo prostřednictvím volby, ovšem konkrétní postup při obsazování rychtářského úřadu se mi zjistit nepodařilo.³⁴⁶ K volbě či dosazení rychtářů a

³⁴¹ Např. Bronislav Chocholáč, *Soudní znalci, notáři či spekulanti?*, in: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 753 – 759; Z hlediska finančního hospodaření reprezentantů obce Bronislav Chocholáč, *Poddaní na venkově*, in: Peníze nermem společnosti, Brno 2007, zejm. s. 319 an.

³⁴² K tomu např. František Graus, *Dějiny venkovského lidu*, II, s. 202 – 203; Bronislav Chocholáč, *Soudní znalci*, s. 755.

³⁴³ Alois Míka, *Poddaný lid*, s. 239 an.

³⁴⁴ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 345.

³⁴⁵ Např. Josef Hanzal, *Vesnická obec a samospráva*, s. 139; Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 87, Kamil Krofta, *Dějiny selského stavu*, s. 139.

³⁴⁶ SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, fond RA Černínů, fasc. 629, fol. 180. „Léta Páně 1661 14. dne february při konaném soudu jsou voleni rychtářové a konšelé a hajjní tito. v rychtě Vrbenské...“ Naopak pro starší období je možné uvažovat o výběru rychtáře ze strany vrchnosti a volbě konšelů ze strany obcí. Mohl by tomu nasvědčovat přípisek na začátku nejstarší knihy vysocké rychty k přehledu rychtářů a konšelů v roce 1584: „Obecní konšelé ty mají se ve vsích sami naříditi“.

konšelů docházelo alespoň ve druhé polovině 17. století pravidelně, přičemž rychtář, který opustil úřad ještě za svého života, většinou nadále zasedal ve sboru konšelů. V několika případech jsem ve sledovaných vsích našel i doklad o jeho návratu do rychtářské funkce.³⁴⁷

Samotné pozemkové knihy zde byly přitom vedeny po celé sledované období přímo úředníky vrchnosti, kteří agendu v tomto ohledu výrazněji sjednocovali a trvale kontrolovali. To je ovšem od 2. poloviny 16. století relativně nejčastější situace a spíše omezeně se střetneme s tím, že by pozemkové knihy byly vedeny poddanskou samosprávou, eventuelně byly vedeny souběžně dvě řady.³⁴⁸ Rychtář i konšelé zde vystupují u všech transakcí nejčastěji v roli instituce, která díky znalosti daného vesnického prostředí i aktuálních podmínek na prodávaném gruntu garantovala jeho další odpovídající hospodářský chod. Jak dále uvedu, typická je v tomto ohledu úloha mělnického rychtáře, který nejčastěji vystupuje v roli svědka doprovázející osoby prodávající a kupující grunt.

Celkový okruh činnosti rychtářů a konšelů se pochopitelně nevztahoval pouze na transakce s poddanskými nemovitostmi a byl poměrně pestrý, i když vždy záviselo na místních zvyklostech a tradicích daného vrchnostenského celku.³⁴⁹ Široký okruh aktivit spojených s výkonem úřadu rychtáře v mělnické vesnici mohl být rovněž poměrně široký, jednalo se asi o nezanedbatelnou psychickou i fyzickou zátěž, o čemž může svědčit i ojedinělý doklad toho, že se poddaný převzetí funkce mělnického rychtáře bránil.³⁵⁰ Tradičně bývá v souvislosti s rychtářským úřadem zmiňována především nižší soudní pravomoc, která mohla představovat pro samotného rychtáře i nezanedbatelnou část příjmů.³⁵¹ Její těžiště spočívalo v posuzování deliktů drobnějšího charakteru a v řešení sporné agendy, kterou přineslo každodenní soužití venkovanů – šlo většinou o způsobené škody na majetku, spory o užívání polností, vzájemné urážky, či zadržené splátky různého druhu.³⁵² Pravomoc rychtáře většinou opravňovala potrestat provinilce pokutou či krátkodobým vězením.³⁵³ Poddanský rychtář i konšelé byli v tomto ohledu jistě těmi nejvhodnějšími posuzovateli znalými místních podmínek a poměrů. Zároveň blízké a každodenní soužití obou stran mohlo vnést do rozhodování některé subjektivní momenty, o jejichž motivaci většinou nic bližšího nezjistíme.³⁵⁴ Mělnické knihy jsou ovšem v tomto ohledu

³⁴⁷ Prokazatelně zůstává mezi konšely - „stalo se za rychtáře ty časy Mikuláše Chraple, konšele Kryštof starý rychtář, Jana Ponauro, Lorence Husaka. – Vrutice – 1577 – 1. grunt fol. 3A

³⁴⁸ Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. zejm. 223 an. Autorka zde uvádí a pracuje s vrchnostenskou řadou pozemkových knih a s řadou konšelských knih („Schöppenbücher“) pro tři vesnice frýdlantského panství.

³⁴⁹ Kamil Krofta, *Dějiny*, s. 140. Ucelený přehled na základě normativních pramenů: Tomáš Knoz, *K pravomoci vrchnostenské správy a poddanské samosprávy*, s. 21 an.

³⁵⁰ SOA Třeboň – Jindřichův Hradec, RA Černínů, fasc. 630, fol. 324 (nedatováno). Ojedinělý doklad o snaze Jindřich Boreckého ze Vtelna vyhnout se úřadu by oproti výše uvedenému mohl svědčit i o metodě dosazování rychtáře a konšelů od vrchnosti: „... že jsem kolikráte od jiných těžkých a velikých prací sotva živ zůstal, od čehož mne nyní se mi všecko vleče, tak že ledva pěšky jednu míli ujíti mohu, na koni pak jeden den jedouc, dva dni zase odpočívati musím, v té tehdy příčině k Vaší Mil(ostivé) panu hejtmanovi se utíkaje pro Boha s manželkou mou žádaje prosíme, že na mne ouřadu žádného vzkládati nýbrž prázdna činiti ráčíte, také nemaje žádné dostatečné výmluvnosti, k tomu nedostatečný a nezpůsobný jsa to všecko vidí a spatřuje...“

³⁵¹ K původu František Graus *Dějiny venkovského lidu*, I, s. 203-205.

³⁵² Kamil Krofta, *Dějiny*, s. 140, Alois Míka, *Poddaný lid*, s. 139 - 140, Josef Hanzal, *Vesnická obec a samospráva*, s. 139.

³⁵³ *Dějiny hmotné kultury*, sv. II/1, s. 398.

³⁵⁴ SOA Jindřichův Hradec, fasc. 630 - fol. 417 – stížnost poddaného na vrchního rychtáře vranského: „nejprve naší excellenci oznamuji, že jest mne chtěl před právo hyndrovati a robotami potahovati, kterých to robot sám dokonce nevykonává...“

poměrně skoupé a kromě několika zápisů o stanovení hranic poddanských pozemků a snahy o řešení nesplacených splátek, žádné další zápisy ze sporné agendy či rozsudků vesnického soudu nenalezneme. Ovšem doklady o tom, že vesnické soudy mělnického panství takovou agendu řešily, lze nalézt v širším rámci porůznu dochovaných pramenů k mělnickému panství.³⁵⁵

Vedle úlohy nižšího soudce býval rychtář osobou, která zajišťovala i výkon policejních aktivit spočívajících zejména v aktuálních zásazích, které měly za úkol eliminovat nežádoucí jednání poddaných panství i dalších osob, které se rozcházelo se zájmy a ustanoveními vrchnostmi.³⁵⁶ S výkonem této stránky rychtářské funkce pak mohou souviset i některé položky, které někdy nalazáme v inventářích mělnických rychtářských gruntů.³⁵⁷ Do okruhu aktivit v podobě aktuálního zákroku rychtáře lze v prostředí mělnických rychet započítat i případy, kdy rychtář zasáhl při neplnění příkazů či při opakovaném nesplácení.³⁵⁸ Typické policejní aktivity pak byly spojeny i s povinností pronásledování, kontroly i transportu neusedlých živlů, přičemž takovéto činnosti častěji přesahovaly možnosti venkovského rychtáře a musel ji řešit za přispění dalších osob (hajní) i vrchnostenských úředníků.³⁵⁹ Policejní pravomoc se úzce prolínala s kontrolní činností směřující k protipožárním opatřením či s kontrolou mravného a zbožného jednání.³⁶⁰

Dalším důležitým okruhem úkolů představitelů poddanské samosprávy byla i kontrola hospodářské činnosti poddaných. Cílem bylo zabránit špatnému hospodaření na jednotlivých gruntech, rychtář měl v kanceláři či při výročním soudě ohlásit špatně hospodařícího hospodáře, hospodáře s vysokými dluhy, či toho, který své polnosti či usedlost zanedbával.³⁶¹ Nakolik tento mechanismus fungoval v podmínkách mělnických rychet je otázka a zajímavý přínos zde může představovat i relace již zmíněné komise, která posuzovala možnost zřízení nového vrchnostenského dvora ve vesnicích vysoké rychty: *„To jsme v skutku našli a spatřili, že někteří lidé hledíce více ustavičného ožralství své grunty nemálo spustiti, živnosti nehledí, dobytkův aniž potahův nechovají a majíce v dosti dobrém položení dědin po dvouch, třech láněch je zapouštějí, dosti málo osívají a ladem ležeti neositých zanechávají. V čemž my k zdání pana hejtmana přistupujeme a za dobré bejti to uznáváme, aby statkové těch zlých hospodářův v té zpusťlosti od lidí přisežných, a ne tak jak by oni chtěli, znovu prošacovány a jinými lepšími hospodáři tím časněji a než by k většímu spuštění přišly, osazeny byly. Pana hejtmana také měla by ta povinnost bejti, pokudž by nebylo každého čtvrtléta, ale každého roku při držení soudu, jakž se to jinde děje od rychtáře a konšel zprávy brati...“*³⁶²

³⁵⁵ SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, fasc. 630 - fol.105 – 106. – záznam výsledku, kterého se účastní sbor rychtáře a konšelů „...Dorota Kožnarka manželka Jiřika Kožnara Matějovi synu Adama Hlavatýho kobyláků nadávala...“

³⁵⁶ Tomáš Knoz, *K pravomoci vrchnostenské správy a poddanské samosprávy*, s. 23.

³⁵⁷ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 17 (Vrutice, 1613) Zde kupříkladu v rámci poměrně rozsáhlého inventáře lze nalézt i položka „dvou plechů zbrojných“. Jde ovšem pouze o ojedinělé doklady, zbraně či dokonce zbrojnice, které nalezneme v okruhu jiných vrchnostenských celků, zde nenalezneme.

³⁵⁸ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.8 (1600) - „Nedostavil se k soudu, má ho rychtář do vězení postaviti“; podobně PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30 (Mlčechvosty, fol.7,1665) – v mírnější podobě „Adam Šimůnek má složit do Vepřku 3 k(opy), načež rychtář Mlčechvostský dobrou paměti míti má a jeho upomínati přísne.“

³⁵⁹ K tomu Pavel Himl, *Zrození vagabunda*, s. 69 an.,s. 97 an. Pro mělnické prostředí typicky příchod „cikánské roty“ Januše Capitana. Vrutický rychtář předává informaci hejtmanovi, ve Vrutici poté vedle rychtáře zasahuje obroční písař. Blíže Pavel Himl, *Zrození vagabunda*, Praha 2007, s. 157 an.

³⁶⁰ *Dějiny hmotné kultury*, II/1, s. 398-399.

³⁶¹ *Dějiny hmotné kultury*, II/1, s. 399.

³⁶² NA Praha, fond SM, sign. M 28 - 60, k. 1473, fol.9.

Kontrolní činnost rychtáře zaměřená k hospodaření v obci pochopitelně nespočívala jen v kontrole stavu poddanských statků a úrovně jejich odpovídající hospodářské aktivity. Pro fungování vesnice či rychty byla důležitá rovněž i péče o obecní majetek (pastviny, regulace kácení v obecním lese apod.), méně známá je též kontrola vrchnostenského hospodářství.³⁶³ V případě neúrody a nedostatku osiva související nejčastěji s nepřízní počasí pak rychtáři zprostředkovávají žádost o půjčku ze zásob vrchnosti.³⁶⁴ Důležitá a zásadní byla rovněž správa obecní truhlice s obecními a sirotčími penězi, případně s privilegii. Kromě prestiže, kterou rychtářům správa sirotčích peněz jistě přinášela, představoval klíč od truhlice i přístup k nezanedbatelným finančním prostředkům, kterými mohli v podobě půjčky krátkodobě disponovat a využít jich k posílení vlastního hospodářství.³⁶⁵ Pochopitelně že ne vždy proběhlo vše zcela bez závad, peníze nemusely být příjemci doručeny včas a v pořádku.³⁶⁶ Umístění sirotčích truhlic, které měly být nejčastěji součástí rychty, není v mělnických podmínkách zcela patrné a tak lze pouze usuzovat na základě nepřímých informací poskytnutých v souvislosti s průběžným plněním sirotčích nároků.³⁶⁷ Zajímavá je ta skutečnost, že naprostá většina formulací informujících o ukládání peněz do sirotčích pokladnic se váže k období první vlny pozemkových knih. V exemplářích, které vznikly na počátku druhé poloviny 17. století, formulace či pouhé zmínky o sirotčí truhlici nenalezneme. Může to souviset s výše zmíněným úsporným způsobem vedení těchto knih „druhé vlny“, ale i s tím, že neúměrně prodlužující se splatnost oddálila plnění sirotčích peněz až do dospělosti sirotků. Vedle sirotčích truhlic, pak v prostředí mělnického venkova docházelo ještě k výraznější kumulaci finančních prostředků u těch poddanských hospodářů, kteří byli pověřeni správou peněžních prostředků směřujících k jednotlivým zádušním institucím. Tito hospodáři - kostelníci zádušní peníze pocházející z opakovaných odkazů mělnických hospodářů či řidčeji ze skoupených peněz prokazatelně shromažďovali.³⁶⁸

V každodenní rovině pak v průběhu 17. století stále více vystupovala do popředí činnost související s aktuálními požadavky vrchnosti. Především organizace i kontrola plnění robotních

³⁶³ Josef Hanzal, *Vesnická obec a samospráva*, s. 140.

³⁶⁴ SOA Třeboň – Jindřichův Hradec, RA Černínů, fasc. 630, fol.313 (Rychtáři rychty rousovské prosí o zapůjčení obilí)

³⁶⁵ Bronislav Chocholáč, *Peníze nervem společnosti*, s. 320, dále Týž *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem*, s. 99.

³⁶⁶ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.69 (1618), „podle těchto kvitancí Vondra Dědek měl by grunt zaplaceněj, ale že ty peníze rychtářové rousovští k sobě přijímali i jich k záduší neodvozovali, nechce záduší dopustiti kvitovati, dokudž se neodvedou.“

³⁶⁷ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 38 (Vrutice, 1598) „mimoto zůstává doložiti sirotkům závdavku Urban Kundrat 5 k(op) 16 gr(ošů). A ty jest složil a za rychtářem zůstávají“. Podobně PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.64 (1598) „dáno do truhlice jdou za rychtářem“, též PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol.132 (1596, Vraňany) - „za rychtářem vranským dány do truhlice“.

³⁶⁸ V mělnických pozemkových knihách se střetneme i se zajímavým případem, kdy měl v usedlosti kostelníka uschovaný finanční obnos spolu s usedlostí shořet. Postupně ovšem v delším důkazním řízení bylo prokázáno, že daný hospodář peníze zpronevěřil a využil je k vylepšení usedlosti. Následuje dlouhodobé splácení inkriminované finanční částky, k němuž byl zavázán již syn „nepoctivého kostelníka“ - PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19 (Záboří, fol.1, 1693) – „Při tomto zápisu za velmi potřebné býti se uznalo toto přiložiti, že Jakub Janda byvší mnohá léta kostelníkem zádušním chrámu páně zábořského a všechny užitky k sobě přijímal, vynaloženo že za ním 113 zl(atých) 35kr(ejcarů) peněz na hotově, jakž toho počty vykazují zůstávati mělo. V tom pak léta 1684 přijda jeho celý grunt do gruntu k shoření, jsa pak upomínán z těch zádušních peněz odvolával se že mu takové shořely?. Nepřinášeje pak ni žádného znamení neb slitiny aneb škváry nemohlo mu se k víře to připustiti“.

požadavků se leckdy stává jedním ze základních úkolů na úrovni nejnižšího vrchnostenského úředníka. Rychtář měl dozírat na včasné příchody k robotnímu úkonu, organizoval a rozdělával práci a pochopitelně kontroloval splnění povinností. V případě mělnického panství se mi v tomto ohledu rovněž nepodařilo získat příliš konkrétní představu, pouze lze pouze tušit základní obrysy plynoucí z obecné černínské instrukce pocházející pravděpodobně z roku 1648.³⁶⁹ V samotných pozemkových knihách nalezneme opakovaně připomínku respektování osoby rychtáře většinou v souvislosti s odloženým výkonem robotních povinností při ujetí zpustlého či úplně opuštěného statku nebo chalupy.³⁷⁰ V kontextu toho lze zmínit, že rychtář mohl fungovat i jako posel, někdy též dodával vrchnosti informace o aktuální situaci či událostech ve svěřené vesnici rychtář.³⁷¹

V souvislosti s nezanedbatelným spektrem aktivit pochopitelně přijde na mysl otázka odměny či odškodnění rychtáře za citelné pracovní vyčerpání. Míra případného odměňování jistě mohla ovlivnit i motivaci a chuť zastávat tento úřad. I na tento okruh problematiky ovšem na základě použitých pramenů můžeme odpovědět jen z části, přičemž o tradičních příjmových položkách rychtářů se nedozvíme téměř nic. V tomto ohledu v mělnickém prostředí nedoložíme kupříkladu podíl z pokut, na které mohl mít rychtář dle starší tradice nárok.³⁷² Informování jsme pouze o odměňování rychtářů za aktuální práci organizační a kontrolní, které mohlo mít peněžní podobu či se rychtář odpouštěl stálý plat nebo jeho část.³⁷³ Rovněž se střetneme se zmínkami o drobnějších odměnách naturální povahy.³⁷⁴ Vedle oficiálně stanovených odměn pak mohli rychtáři někdy svého postavení i zneužívat k dalším nadstandardním příjmům. Zmiňovány bývají v tomto ohledu zvláštní pocty či jiné poplatky vyžadované od poddaných.³⁷⁵ Očekávat lze i úplaty, které mohly v ne zcela zachytitelné podobě sehrát roli při oceňování nemovitostí ze strany rychtářů.³⁷⁶ Pro charakteristiku mělnických poměrů lze zmínit stížnost brozánkovského rychtáře na vrchního rychtáře rousovického Václava Lokaje, která na některé ne zcela oficiální

³⁶⁹ Instrukce Černínská vydaná asi r. 1648, s přídatky jiného původu, in: Archiv český, 23, Praha 1906, s. 195-6 (k rychtářům)

³⁷⁰ PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Kropy, fol. 4, 1673) - „roboty poněvadž chalup hrubě spuštěná jest za celý rok se pasírovati budou, jen toliko vozních, dokud se ozim kliditi bude, má Jakub Vilda na tom nápomocen býti: naproti tomu ale on dobrým hospodářem bejti a jak vrchnost tak rychtáře náležitě poslouchati připověděl“.

³⁷¹ Opakovaně ho v této úloze nalezneme při ohrožení rychty vojáky nebo v případě morové epidemie v roce 1680. SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, fond RA Černínů, fasc. 629, fol. 281 aj. – Zpráva vrchního rychtáře vtelského o nemocných osobách ve vesnicích v roce 1680 - „Co se dotejče lidí nemocných v rychtě správa se činí panu hejtmanu, že v Střížovicích a v Krpech žádný se nenachází, ve Vtelně Martin Šejnoha od nového léta leží ... i Jana Jaroška manželka jeho se v úterý položila...“

³⁷² František Graus, *Dějiny venkovského lidu*, II, s. 203.

³⁷³ Urbář panství Mělník 1569, s. 211 - „Rychtář této vsi plat z panství za práci rychtářskou ... 29 gr (ošů českých) a 1 slepici o každém peněžitém platu“, Urbář panství Mělník 1625, s. 654 - „Rychtáři se v této vsi odpouští za práci každý peněžitý plat po 58 gr. míš. a 1 slepice“.

³⁷⁴ K tomu Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 87. V mělnických poměrech byly spojeny zpravidla s organizací senoseče a svozu sena z vrchnostenských luk, kdy byla rychtářům odměnou kopa sena. SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, fond Vs Mělník, Urbář panství Mělník 1569, inv. č. 3, k. I., s. 18 - ve Vrbně „rychtáři se dává za práci kopa sena“, stejně je tomu při senoseči na „louce hořinské“ (tamtéž, s. 29), v Borku z louky proboštské kopku sena získávali rychtáři z Kel a ze Záboří. - (Urbář panství Mělník 1625, inv. č. 5, k. II., s. 378)

³⁷⁵ Alois Míka, *Poddaný lid*, s. 140.

³⁷⁶ Bronislav Chocholáč, *Soudní znalci*, s. 757.

praktiky může poukazovat.³⁷⁷ Uvedená rychtářská stížnost je ovšem důležitá i v tom ohledu, že informuje i o další doposud nezmíněné funkci mělnických rychtářů, o níž pozemkové knihy neinformují, a to byl výběr kontribuce, kterou patrně zajišťoval vrchní rychtář pro všechny vesnice spadající pod jeho pravomoc.

Příjmy tedy mohly mít pro rychtáře na mělnickém panství určitý význam, nemusel to být ale motiv rozhodující. Při další a podrobnější analýze poměrů jednotlivých mělnických rychtářů totiž zjistíme, že rychtářskou funkci obecně zastávali ti majetnější či nejmajetnější usedlí hospodáři, kteří se ve funkcích konšelů a rychtáře pravidelně střídali.³⁷⁸ To ovšem mimo podmínky mělnického celku nebylo zcela univerzální pravidlem. Původní středověcí vesničtí rychtáři sice mohli disponovat poměrně velkým majetkem a rychta pro ně i jejich následovníky představovala výnosný provoz, který častěji překročil možnosti příjmů ostatních gruntů ve vesnici.³⁷⁹ Podobně tomu mohlo být u výnosných zákupních dědičných rychet, které přetrvaly až do raného novověku. V případě běžných poddanských rychtářů, kteří již v 16. století jednoznačně převládaly, ovšem nadprůměrné majetkové zázemí v rámci vesnice tak časté být nemělo. Naprostá většina běžných poddanských rychtářů se rekrutovala z průměrně vybavených selských vrstev a jen ojediněle disponovali rozsáhlejším majetkem než ostatní osedlí, nejčastěji šlo o grunty střední velikosti.³⁸⁰ Poddanští rychtáři se ve funkci počali rychleji střídát a vedle majetku mohly sehrát při volbě rychtáře úlohu i další okolnosti a vlastnosti jednotlivých osob. Pokud budeme sledovat majetkové zázemí osob v rychtářském úřadu v rámci mělnického panství, nalezneme ovšem celkem jednoznačný obraz. V 17. století totiž ve většině případů zastávali rychtářskou úlohu držitelé selských statků, které většinou převyšovaly ostatní statky výměrou polností, vybavením i některými dalšími charakteristikami. Rychtářská úloha tak mohla v podmínkách vesnic mělnického panství odpovídat prestiži, kterou nejmajetnější sedláci ve vesnici zastávali s ohledem na rozsah a váhu svého majetku. V některých případech doložíme i pravidelnější střídání dvou nejmajetnějších sedláků ve vsi, je tak možné předpokládat, že svoji úlohu zde mohla sehrát i vzájemná rivalita.³⁸¹

Majetkové a případně i sociální zařazení je otázka, kterou umožňují pozemkové knihy sledovat poměrně dobře. Jde ovšem o relativně náročnou záležitost především proto, že nelze tuto otázku sledovat odděleně a je nutné tak učinit v kontextu celkové důkladnější analýzy údajů pozemkových knih. Základní úskalí zde představuje zejména ta skutečnost, že jmenovité údaje o osobách mělnických rychtářů jsou v pozemkových knihách sice četné, ale pouze náhodně a nystematicky rozptýlené. Záleželo vždy pouze na konkrétním písaři a na konkrétní situaci, zda bude uvedeno jméno rychtáře (či konšela) nebo se písař spokojí pouze s obecnější formulací, která nám v tomto ohledu příliš nepomůže. Myslím, že je nutné i účelné tvrzení o

³⁷⁷ SOA Jindřichův Hradec – pobočka Jindřichův Hradec, RA Černínů, fasc. 630, fol.417. (Stížnost Jakuba Serafína na rychtáře vrchního rychty rousovské Václava Lokaje z roku 1659 „...V druhé příčině, co se odvozování contribucí dotýče, od nás vybírá a všechno podvodně činí po 9 zl. za sebou nechává, naši excell(enci) všem poddaným k žádné platnosti, ale k veliké záhubě jest, za třetí Vaší Excell(enci) oznamuji a pravím, že jest od Fridricha Plačka, člověka potřebného, též naší Excell(ence) poddaného přijal v contribuci 9 strychu ovsu, k své potřebě, a to vše za sebou zanechává, kteréž Vaší Excellen(cí) k žádný platnosti není ani nám jinším poddaným. Za čtvrtým předvolán jsouc od pana hejtmána, aby počet dělal, navracejíc se od hejtmána, takto pověděl, že snadno počet udělá, co jest propil, nemohouc sám na sebe zatajiti, v svých praktikách se prohlásil...“.

³⁷⁸ Josef Hanzal, *Vesnická obec a samospráva*, s. 140.

³⁷⁹ František Graus, *Dějiny venkovského lidu*, II, s. 206 - 207.

³⁸⁰ Alois Míka, *Poddaný lid*, s. 139 – 141; Josef Macek, *Jagellonský věk*, sv. 4, s. 27.

³⁸¹ Josef Macek, *Jagellonský věk*, díl 4, s. 141.

nejmajetnějších hospodářích doložit konkrétním výčtem, ovšem s ohledem na zmíněnou náročnost sledování i únosný rozsah dalšího textu bych proto ukázal konkrétněji majetkové poměry rychtářů pouze v jedné konkrétní vesnici panství. Jak dále naznačím, situace byla ve většině ostatních vesnic velmi obdobná. Pro tento názorný příklad jsem zvolil velkou pravobřežní vesnici Rousovice, kde v příjmech selských gruntů hrály významnější úlohu i příjmy z vinařství. Jde zároveň o vesnici, která byla zároveň centrem hlavní rychty. Relativně početné spektrum údajů, které v důsledku přítomnosti vrchního rychtáře v případě Rousovic nalezneme, umožní zrekonstruovat téměř kompletní obsazení rychtářského úřadu v průběhu 17. století. Na samém počátku sledovaného období, ještě před vznikem první vlny pozemkových knih, zde nalezneme v rychtářské funkci Řehoře, který je uveden jako rousovický rychtář i při prvním soudu zaznamenaném v úvodu nejstarší pozemkové knihy. Dle pořadí gruntů v pozemkové knize jde o 18. grunt, který je v pozdější berní rule uveden jako selský statek o rozloze 48 strychů s možností čtyř potahů a 4 kusů hovězího dobytka. Usedlost tímto základním rozsahem patřila v rámci Rousovic k mírně nadprůměrným, přičemž vedle polností disponovala menší vinicí a relativně velmi slušnými poplatky z dalších perkrechtních vinic.³⁸² Cena usedlosti se v průběhu předbělohorského období vyšplhala z 300 na 740 kgm., které jsou uvedeny v kupní smlouvě z roku 1620. Vedle rychtáře Řehoře lze na samém počátku identifikovat i zbývající členy konšelského sboru. Ze čtyř konšelů byli dva držitelé nadprůměrných statků, které cenou, výměrou i dalšími charakteristikami převyšovaly průměr vsi (Havel Havelka, Jiřík Čiača). Zbývající dva konšelské grunty představovaly nemovitosti rozlohou průměrné, ovšem v jednom případě šlo o krčmu a v druhém o mlýn (Jan Krčmář, Matyáš Mlynář). Zvláštním typům nemovitostí pak odpovídala i úroveň cen, která opět výrazněji převyšovala průměr ostatních usedlostí.

Od roku 1592 pak krátkodobě nalezneme v úloze rychtáře Jana Mrvu ze 16. gruntu, kde se ocitl po nepříliš jasném a až dodatečně zaznamenaném frejmarku.³⁸³ V jeho případě šlo o nadprůměrný grunt, který vynikal především vysokým počtem hovězího dobytka, který mohl být na statku chován v počtu 10 krav. Cena tohoto gruntu se do počátku 20. let 17. století vyšplhala opět na nadprůměrných 700 kgm. Grunt ovšem ještě v roce dodatečně zaznamenaného frejmarku Jan Mrva prodává otci pozdějšího rychtáře Jana Habaka a tento prodej byl pravděpodobně také důvodem toho, že v roce 1594 nalezneme v úloze rousovického rychtáře opět Říhu. Nová osoba je pak v rychtářském úřadu doložena k roku 1603. Šlo o Jana Havelku ze 17. gruntu, který Havelka získal roku 1598 po svém otci (převod s vybytím sourozenců).³⁸⁴ Šlo o jeden ze tří největších gruntů v obci s kapacitou 12 krav, strychem vinic a nejvyšším příjmem z pronajatých vinic, který se blížil 20 kgm.³⁸⁵ Tím ovšem výčet držby Jana Havelky nekončí, nový rychtář byl totiž zřejmě zdatným a ambiciózním hospodářem, který ve stejném roce, kdy na něho byl převeden otcovský grunt a došlo k vybytí jeho sourozenců, přikupuje ještě 12. grunt v téže vsi. I když šlo o kategorii chalupy s nevelkým rozsahem polností, nepřikoupil ke svému původnímu statku Jan Havelka zcela zanedbatelný provoz, šlo o „krčmu, s krámem řeznickým i s dědinkami, kteréž tehdaž při tomto trhu zastíženy jsou a s polovicí ječmene na jednom kuse vysitým s ourokiem z vinic a dědin, k též krčmě náležející a každoročně vycházejícím... kromě

³⁸² NA Praha, fond Berní rula, č. 16, folio 5-6. (Usedlost je po třicetileté válce pustá „Šibovský“). Dle inventáře z prodeje v roce 1620 12 záhonů vinic a štěpnice.

³⁸³ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.53 (1592)

³⁸⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.56 (1598)

³⁸⁵ NA Praha, Berní rula, č. 16, folio 5-6.

chalupy s komorami pro učení dítek literárnímu umění".³⁸⁶ Jan Havelka či jeho otec musel disponovat poměrně vysokými hotovými finančními prostředky, které mu umožnily současné vybytí sourozenců na otcovském gruntě i koupi zmíněné krčmy. Za zmínku totiž stojí i skutečnost, že kupní částka krčmy 190 kgm. byla složena v hotovosti. Údaje, které pak umožní posoudit Havelkovu aktivitu v průběhu následujících let, svědčí o tom, že nový rousovický rychtář byl schopným a cílevědomým hospodářem. Vedle výkonu rychtářské funkce byl schopen zajistit provoz dvou usedlostí, navíc se na počátku 16. století objevuje několikrát jako kupující a posléze i prodejce dílčích polností.³⁸⁷ Naznačený vzestup a působení rousovického rychtáře Havelky pak končí velmi příznačným způsobem v roce 1608 až 1609. Tehdy Jan Havelka náhle prodává otcovský grunt i krčmu, s vynětím některých blíže neurčených vinic. Motivaci náhlého prodeje lze patrně celkem spolehlivě osvětlit z pozdějšího záznamu splácení vejrunků z obou prodaných nemovitostí. Splátky si vybírá totiž již měšťan Havelka, který byl od držitele panství propuštěn z poddanství.³⁸⁸ Není uvedeno, do jakého města se schopný hospodář přesunul, ale nejpravděpodobnější lokalitou je pochopitelně nedaleký Mělník. Pro rousovickou rychtu ovšem Havelkův odchod znamenal nutnost volby (či dosazení) nového rychtáře. Mohl jím být už tehdy Jan Habak, který se ovšem v rychtářském úřadu prokazatelně objevuje až roku 1619. Habak se stal v roce 1613 samostatným hospodářem na 16. gruntu, který získal od vdovy matky převodem za zaplacení půldruhého sta kop dluhů. Ve funkci rychtáře jej lze dále doložit v letech 1620 – 1622.³⁸⁹ V roce 1623 však svůj „rodný“ grunt náhle prodává a pravděpodobně v souvislosti s tím je z rychtářské funkce uvolněn.³⁹⁰ Jeho úloha v Rousovicích tím ovšem zdaleka není ukončena. I v případě rychtáře Habaka se totiž pravděpodobně střetáváme opět s hospodářem velmi zdatným, cílevědomým a tomu patrně odpovídajícím způsobem i majetným. O jeho majetkovém zařazení a pravděpodobně i výjimečných schopnostech nelze pochybovat po roce 1625. Tehdy se jako kupující účastní třetího finančně nejnákladnějšího převodu v rámci sledovaných sond vůbec. Jan Habak tehdy od rytíře Fridricha Blekty z Outěchovic kupuje rousovický dvůr, jehož rozsah byl velmi mimořádný.³⁹¹ Habak za grunt zaplatil částku 1600 kgm. rozloženou do čtyř

³⁸⁶ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.38,39. O nadprůměrném vybavení gruntu svědčí i berní rula – „chalupnická“ usedlost disponovala dvojím potahem, třemi kravami a 8 jalovicemi. NA Praha, sg. Berní rula, č. 16, folio 5-6.

³⁸⁷ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.56.

³⁸⁸ Tamtéž, fol. 56. (vložené listy) – Rodný grunt prodává Havelka rychtáři z Mikova Addamu Mšenskému za 60 kgm. Chalupu s krčmou pak obci rousovské za 140 kgm. a kus obecní dědiny. Tamtéž, s. fol.38)

³⁸⁹ Tamtéž, fol. 60, fol.65.

³⁹⁰ Tamtéž, fol.56. – „Jan Habak stoje osobně při knihách těchto dobrovolně přiznání v přítomnosti rychtáře a konšelů učinil...“. Grunt prodal za 600 kgm., v hotovosti pak obdržel závdavek 250 kgm.

³⁹¹ V poddanských poměrech mělnického panství šlo vskutku o mimořádný statek, kterému odpovídali i někteří ne zcela běžní držitelé: v roce 1613 byl tento dvůr, který se v rámci odúmrtních nároků dostal do rukou komory, byl darován jako odúmrtí „Janu z Achu, komornímu malíři“ (Hans von Aachen), tamtéž, fol. 47 (1613). Snad mohlo jít o vyrovnání neproplacené finančních závatků císaře, každopádně komorní malíř si jej ovšem neponechal a vzápětí jej prodává rytíři Blektovi z Outěchovic, za vysokou částku 2125 kgm., která byla složena v hotovosti. O šíři si dvora lze z formulace tržní smlouvy udělat alespoň základní představu: „dvůr se všemi svršky a nábytky, což se jich koliv při témž a v témž dvoře nacházelo, s vinohrady, dědinami, vornými i nevornými, vositými i nevositými lukami, pastvištěmi, zahadami, chalupau, platy a auroky, k těmuž dvoru náležejícími, též i se vším a všelijakým příslušenstvím k tomu dvoru od starodávna přináležejícím v těch mezích a hranicích (nic ovšem nevymínujíc).“ Rytíř Blekta vs v pořádku splatil a v roce 1625 jej, jak bylo zmíněno, prodává Janu Habakovi. tamtéž, fol.48. Vedle výše zmíněného rozsahu a součástí dvora se uvádí i „s vinicemi s lisem a v témž lisu všelijakým nádobím se zahradami a ohradou“, další vinici si ovšem prodávající ovšem ponechal „do smrti vinici velkou s lisem

jednorázových položek. Na místě zaplatil 600 kgm., zbývající částku pak rychle splatil v letech 1626 až 1627.³⁹² Jen menší část této velmi nadprůměrné sumy, kterou na koupi dvora Habak vynaložil, mohla být přitom pokryta prodejem předtím drženého gruntu. Zbývající suma ovšem byla dodána také velmi rychle, přičemž to, že byla částka rozdělena na čtyři části, může svědčit o tom, že Habak byl nucen vysokou finanční částku sehnat postupně. Můžeme předpokládat určité zadlužení, přesto ovšem jistě disponoval velmi nadprůměrnými hotovými finančními prostředky, protože se na gruntě v pozdější době nestřetneme s žádnými dluhy. V souvislosti s rozsáhlým habakovským gruntem je dále nutné dopředu doplnit, že velký grunt se v rukou Habakových potomků udržel až do počátku 18. století, což jak dále ukáží, naznačuje skutečnost, že v případě větších mělnických gruntů sehrávaly příbuzenské vazby mnohem větší význam než u gruntů menšího rozsahu a ceny.

Budeme-li ovšem dále sledovat obsazení rychtářského úřadu, lze předpokládat, že Jana Habaka vystřídal po prodeji gruntu v roce 1622 nový rychtář z řad rousovických osedlých, přičemž nová osoba je jmenovitě uvedena až o tři léta později, kdy jako rychtář vystupuje při prodeji jednoho z rousovických statků Matěj Žežula (Žežulka).³⁹³ I on byl držitelem statku nezanedbatelného rozsahu, přičemž v jeho osobě se v rychtářském úřadu objevuje mlynář sedící na prvním zapsaném statku – mlýnu, který koupil v roce 1620.³⁹⁴ Šlo přitom o do Rousovic nově přichozícího hospodáře, který se tak pravděpodobně stává rychtářem nedlouho po svém příchodu. I on se nadále objevuje nejen v rychtářské úloze a v úloze mlynáře splácejícího koupený grunt, nýbrž kupuje dílčí polnosti či lze jeho jméno nalézt v seznamu věřitelů v Rousovicích i v dalších okolních vesnicích.³⁹⁵ V roce 1646 pak k mlýnu přikupuje ještě menší chalupu v Rousovicích.³⁹⁶

Matěj Žežula v úloze rychtáře vystupuje do první poloviny 40. let, jako starší konšel se zde v této době opakovaně objevuje zmíněný Jan Habak.³⁹⁷ Kolem poloviny čtyřicátých let se pak jejich úlohy opět vystřídal - v rychtářském úřadu náhle nalezneme Jan Habaka, Matěj Žežula vystupuje v úřadu staršího konšela.³⁹⁸ Jak jsem již naznačil, mohl starší konšel fungovat jako zástupce rychtáře, proto Matěje Žežulu ve dvou případech samostatně nalezneme v sousedních vesnicích rychty při šacuňku nemovitosti.³⁹⁹ Jana Habaka zastihneme v rychtářském úřadu

při silnici ležící, na kterouž budou směti na svůj groš nakládati, jako i ploty spravovati“, ta byla také pravděpodobně důvodem nižší částky oproti předcházejícímu prodeji.

³⁹² V roce 1626 na sv. Jiří složil 300 kgm., 1626 na sv. Havla složil dalších 300 kgm., v roce 1627 pak při sv. Havlu posledních 400 kgm.

³⁹³ Matěj Žežula (Žežulka) poprvé doložen v roce 1625 při převodu 19. gruntu. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.66.

³⁹⁴ Tamtéž, fol. 9. Mlýn koupil za 809 kgm.

³⁹⁵ Koupě dílčí polnosti - tamtéž, fol.33 (následující vložený list), v seznamu věřitelů vícekrát – např. PK rousovické rychty (1648 – 1701), inv. č. 220, (Záboří, fol.5, 1648)

³⁹⁶ Tamtéž, fol.23. V pořadí 7. grunt – chalupa v Rousovicích byla koupena za 25 kgm. složených v hotovosti. Matěj Žežula v roce 1647 či 1648 pravděpodobně umírá (v čele nemovitosti pak vystupuje již vdova Anna po něm pozůstává).

³⁹⁷ Naposledy r. 1644 - „Matěj Žežule rychtář, Jan Habak a Adam Náhlíček konšelé, přítomen též rychtář zábořský s Janem Cihlářem konšelem PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.61 (Rousovice).

³⁹⁸ Opět 1644 při prodej 18. gruntu „v přítomnosti Jana Habaka rychtáře, Matěje Žežulky, staršího konšele, ohlášení učinil, že Janovi synu svému statek tento po Neb. Janovi Šibovi koupiti chce“, tamtéž, fol. 61.

³⁹⁹ Např. PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 6. „v přítomnosti Matěje Žežule a Vaclava Krčma(ře), rychtáře vrutického“.

jmenovitě ještě v roce 1646⁴⁰⁰, v roce 1650 je již po smrti a velký dvůr v Rousovicích přejímá jako sirotčí jeho syn Florian.

Průběh 50. let 17. století představuje období s výraznějším poklesem frekvence směn, a tomu odpovídá i minimum jmenovitých dokladů o konkrétních rychtářích, s nimiž se v mělnických knihách v této době střetneme pouze ojediněle. Nejinak je tomu i v případě rousovické rychty, kde se mi nepodařilo nalézt zmínku o přímém následovníku rychtáře Habaka. V naprosté většině zde převládají pouze obecné formulace typu „prošacován grunt tento od rychtářův rycht rousovské a mlazické“ nebo prodej probíhá „v přítomnosti rychtáře a konšelův vsi Rousovic“.⁴⁰¹ Další zmínku o konkrétním rousovickém rychtáři nalezneme až k roku 1661, kdy v úřadu nalezneme Jana Šulce. Ten se pak ve sledované rychtářské funkci pravidelně objevuje až do poloviny 70. let 17. století.⁴⁰² S příjmením Šulc se přitom v okruhu rousovických statků střetneme již dříve, protože v letech 1619 - 1644 drží 3. grunt v Rousovicích Šimon Šulc. Ten jej ovšem v roce 1644 prodává novému nepřibuznému držiteli „pro sešlost věku“, prodáváný statek je v celém rozsahu kupní ceny zadlužený. Další Šulcové, kteří se pak objevují na dvou statcích v Rousovicích, snad mohli být synové, důkaz o tom jsem nenašel. Náš rychtář Jan Šulc se přitom poprvé objevuje již před rokem 1639 jako nový manžel vdovy Doroty na 13. statku. Neukázal se zde však v příliš dobrém světle, protože statek je posléze jako špatně obhospodařovaný prodán v rámci vrchností vynuceného prodeje novému hospodáři.⁴⁰³ Jan Šulc se poté objevuje s toutéž vdovou Dorotou až v roce 1647 na 10. statku, který zakupuje jako pustý.⁴⁰⁴ V roce 1676 jej pak frejmarkem směnil s menším gruntem Tomáše Žezulky, o 2 roky později pak i ten prodává a v Rousovicích se již nevyskytuje.

Jan Šulc se jako vrchní rychtář v první polovině 60. let 17. století opakovaně účastní majetkových transakcí v Rousovicích i v ostatních vesnicích, které této vrchní rychtě podléhaly.⁴⁰⁵ Souběžně s ním se ovšem v pozici konšela počalo opět vyskytovat již známé jméno Habak. Šlo o Martina Habaka, syna někdejšího rychtáře Jana.⁴⁰⁶ Jméno Jana Šulce pak mizí okolo poloviny 70. let a v dalších letech je jako rychtář uváděn držitel největší usedlosti v Rousovicích již zmíněný Martin Habak. Nutno ovšem podotknout, že jeho cesta na otcovský grunt nebyla zcela přímočará. Grunt v roce 1650 zdědil syn Florián, který ale nedokázal v průběhu komplikovaného poválečného období provoz velkého dvora dostatečně zajistit.⁴⁰⁷ Až následujícím nuceným prodejem v roce 1676 se pak na gruntě v úloze hospodáře ocitá Martin

⁴⁰⁰ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.57 (Rousovice, 1646).

⁴⁰¹ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, fol. 14 (1650), fol.17 (1665)

⁴⁰² SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, fond RA Černínů, fasc. 629, fol. 407. Dále PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, fol. 17 (1665) „stalo se v přítomnosti vrchního rychtáře Jana Šulce a jinších rychtářův a konšelův“.

⁴⁰³ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 44 (3. vložený list). Jde o nucený prodej „po smrti Jana Drobnyho přiznání se Jan Šulc k Dorotě manželce po něm pozůstalé z statek tento nehospodařením svým netoliko na dědinách a vinici ale i při všem a všelijakém stavení popálením i jinač nakonec spuštěn, kterýžto aby v dokonalou pustinu přiveden nebyl jest s poručením pana hejtmana skrze rychtáře a konšely ze vsi Rousovic, Mlazic a Záboří prošacován a zase Ondřejovi Rejnkovi, Ludmile manželce a dítkám jejich puštěn...“

⁴⁰⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice, fol.10, 1647). Dle berního katastru šlo o třetí největší grunt v obci, NA Praha, sg. Berní rula, č. 16, folio 5-6.

⁴⁰⁵ Jako rychtář v Rousovicích např. PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice, fol.3, 1669), v dalších vesnicích rychty - tamtéž, (Záboří, fol.5, 1673) nebo (Vrutice, fol.7, 1674).

⁴⁰⁶ Např. Tamtéž, (Rousovice, fol.10, 1669).

⁴⁰⁷ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice, fol.14, 1676): „jest tato živnost pro zlé hospodaření Floriána Habaka dosavad pustá nevystavená“.

Habak, který doposavad seděl na 17. gruntu v Rousovicích, tedy gruntu, který před třicetiletou válkou držel Jan Havelka.⁴⁰⁸ I po svém přechodu na velký dvůr však Martin Habak tento statek neprodává, naopak na něm nechal hospodařit svého dalšího bratra Jakuba, který je nucen statek zakoupit teprve po smrti Martinově.⁴⁰⁹

Samotný Martin byl patrně dědicem schopností svého otce a vedle toho, že se mu daří zajistit pravidelné splácení velkého dvora, je téměř desetiletí opakovaně zmiňován při výkonu povinností vrchního rousovického rychtáře.⁴¹⁰ Martin Habak zemřel pravděpodobně v roce 1686, po něm v čele velkého habakovského gruntu stála po dobu šesti let vdova a teprve po její smrti jej převzal čtyřadvacetiletý syn Martina Habaka Jiřík.

Smrtí Martina Habaka z uprázdněné rychtářské funkce známá příjmení nezmizela, protože až do konce 17. století rychtářský úřad vykonával Tomáš Žežulka.⁴¹¹ I v jeho případě šlo o pozůstalého syna po výše uvedeném rychtáři Žežulkovi. Ten zpočátku rovněž sedí na gruntu po svém otci, ovšem ani on se na něj nedostal zcela přímočarou cestou. Matěj Žežulka, který držel mlýn a chalupu, zemřel v roce 1647 – 48 a zanechal po sobě vdovu a 2 sirotky. Samotný mlýn je pak prodán až roku 1655 jako pustý nepřibuznému novému hospodáři.⁴¹² Větší část snížené kupní částky je určena na dluhy a pouze menší část vdově a sirotkům, kteří ke statku přináleželi. Mladšímu ze dvou sirotků, kterým byl již zmíněný pozdější rychtář Tomáš, mohly být v době úmrtí otce nejvýše 2 roky.⁴¹³ Prodej pustého mlýna se pak opakuje ještě v roce 1659 dalšímu hospodáři Václavu Šulcovi, který jej až v roce 1663 prodává svému stejnojmennému synovi. Ten ale po dvou letech z gruntu zběhl a grunt konečně kupuje Tomáš Žežulka.⁴¹⁴ Tomáš Žežulka trvale na otcovském gruntě nezůstal a v roce 1676 získal prostřednictvím frejmarku se zmíněným rychtářem Šulcem rozlohou větší 10. grunt v Rousovicích. Tomáš Žežulka přitom funguje jako rychtář pravděpodobně až do konce sledovaného období, v rámci jeho úředních aktivit jej lze doložit opět nejen v Rousovicích ale stejně jako v předchozích případech v mezích kompetencí vrchního rychtáře i v sousedních vsích.⁴¹⁵

Tímto podrobnějším exkurzem do „příběhu rousovických rychtářů“ jsem se pokusil doložit několik zajímavých a typických aspektů, které platí nejen v Rousovicích, ale i v dalších vesnicích mělnického panství. Pokud v nich totiž sledujeme konkrétní rychtářské grundy a osoby rychtářů, zjistíme, že nebylo výjimkou, když rychtářem byl držitel nejmohutnějšího selského statku ve vesnici, skutečně téměř všeobecným pravidlem se to pak stalo zejména ve 2. polovině

⁴⁰⁸ Koupil jej jako pustý v roce 1664 za 70 kgm. PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice, fol.17, 1664).

⁴⁰⁹ Tamtéž, (Rousovice, fol.17, 1687): „Zůstávajice ne této živnosti Jakub Habak 8 let bez zápisu ji jako svou vlastní užíval však za živobytí bratra svého Martina Habaka, kterej ji vyzdvihl, žádně pořádnosti neučinil.“

⁴¹⁰ Tamtéž, (Rousovice, fol.9, 1676), (Rousovice, fol.13, 1676), (Rousovice, fol.19, 1683), (Vrutice, fol.2, 1678) Naposledy jej lze pak doložit v roce 1685 (Rousovice, fol.13, 1685).

⁴¹¹ Poprvé Tamtéž, (Vrutice, fol.8, 1686).

⁴¹² Tamtéž, (Rousovice, fol.1, 1655) - „Prodej mlýna zbořeného ... poněvadž pak týž grunt v sumě ztenčen jest, tehdy jak napadníci, tak jinší, škodu nésti a podle velikosti a malosti bráti musí.“

⁴¹³ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, fond Vs Mělník, Siroťčí rejstřík velkostatku Mělník 1693, inv. č. 118, k.4, fol.43, Tomáš Žežulka, zde uváděn jako 46 letý.

⁴¹⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice, fol.1, 1655 - 1665). V roce 1655 – Jan Sedláček, 1659 – Václav Šulc (50 kgm.), 1663 – Václav Šulc mladší (81 kgm.), 1665 Tomáš Žežulka (80 kgm.)

⁴¹⁵ Rod Žežulků se udržel na Mělnicku až do moderní doby a stal se objektem rozsáhlého genealogického bádání k tomu Bedřich Polák, *Třista let rodu Benešova na gruntě č.8 v Zamachách*, s. 80.

17. století.⁴¹⁶ Pravidelná je přítomnost nejmajetnějších sedláků ve funkci vrchního rychtáře (rousovická rychta - Jan Habak, poté jeho syn Martin Habak, vrbenská rychta – ve 2. pol. 17. století Václav Lokaj aj.). Uplatníme-li hledisko základních kategorií nemovitostí, pak jen ve dvou případech nalezneme v úloze rychtáře osobu sedící na nemovitosti, kterou pozemkové knihy označují jako chalupa. K tomu je ovšem nutné dodat, že v obou případech šlo pravděpodobně o krčmu, která rovněž nemusela alespoň dle cen v mělnických podmínkách představovat zanedbatelný provoz.⁴¹⁷ Ve vesnicích, v nichž lze doložit mlýn, se v rychtářské úloze vždy alespoň v jednom případě objevil i mlýnář (Rousovice, Vrutice).

Výše naznačenou problematiku lze zobecnit v tom smyslu, že v rychtářské funkci na mělnickém panství nalezneme vždy poddanskou osobu z řad osedlých hospodářů dané vesnice. Střídání osedlých z více statků v Rousovicích i v dalších vesnicích to poměrně spolehlivě prokazuje. Přesto, že se ve funkci rychtáře jednotliví hospodáři střídali a funkce nebyla trvalého charakteru, je patrná tendence k setrvání v úřadu minimálně po několik let. Změnu přišla v okamžiku, kdy dosavadní rychtář prodal svůj grunt. V rychtářském úřadu jej poté většinou střídá nový rychtář, a to i v případě, že odstupující osoba ve vesnici nadále zůstává a zakupuje zde grunt nový. Vedle přechodné „neusedlosti“, která mohla trvat nějakou dobu, patrně svoji roli mohla sehrát i nutnost zvýšené hospodářské aktivity směřující ke stabilizaci nově zakoupené nemovitosti. Evidentní je tato skutečnost v případě koupě velkého dvora Janem Habakem v Rousovicích, ovšem nalezneme i dalších doklady, kdy je tato skutečnost celkem patrná. Střídání rychtářů pak pochopitelně mohlo ovlivnit i stáří, nemoc (Jan Kaliba z Vrutice) a samozřejmě smrt. Není přitom zcela jasné, zda byl nový poddanský rychtář v mělnické vesnici volen obcí či dosazován vrchností, zřetelné je ovšem to, že volba konkrétní osoby často odpovídala majetkovému zařazení dotyčného hospodáře. Vždy se jednalo o osobu z kategorie selských statků, nezdá se, že šlo o osobu držící v dané vesnici či rychtě nadprůměrně vybavený či dokonce největší grunt. Dalším pochopitelným aspektem byla skutečnost, že šlo vždy o osobu hospodářsky aktivní a schopnou se prosadit nejen v úloze rychtáře, ale i v rámci svých individuálních hospodářských aktivit. Příkup polností či vinic k rychtářovu gruntu nebo dokonce dalších usedlostí nedoložíme pouze v Rousovicích, ale i v dalších mělnických vesnicích.⁴¹⁸ V řadě dalších případů je patrná snaha o koupi mohutnějšího gruntu, na kterém pak také většinou rychtáři obstáli. Rychtáři byli rovněž osobami, které se v mělnických podmínkách vykupují

⁴¹⁶ Ze sledovaných vesnic nalezneme v rychtářském úřadu osedlého z největšího statku v těchto případech Rousovice – Jan Habak, Martin Habak (časové upřesnění výše); Vliněves – střídání držitelů dvou největších gruntů ve vsi (výměra dle berní ruly 108 strychů): prokazatelně 1584 – 1613 Petr Habak, po něm nastupuje Šťastnej jeho zeť, od roku 1637 – 1681 doložen - Václav Rakule, po něm Daniel Čížek; Vrutice - Jan Kalyba (1661 – 1675); Kropy - Václav Řepa (po roce 1654 – 1680), Velký Újezd – Šťastný Onostranský (1659 - 1680); Vehlovice - Mikuláš Tesař (1657,1659), Duchek Holec (1675 – 1698). I v ostatních mělnických vesnicích, které se nestaly cílem podrobného zkoumání v rámci dílčích sond, lze srovnáním berního katastru a seznamů rychtářů tento trend v řadě případů doložit: Střednice - Havel Kučera (1661); Choroušky – Jan Hlavatý (1661); Záboří – Matouš Lomnický (1661); Vraňany - Jan Cikán (1679). Trend nejmohutnější nemovitosti lze přitom sledovat i v ryze chalupnických vesnicích Zimoř – Matauš Hokeš (1661); Kozlov – (Vojtěch Viktorín (1661).

⁴¹⁷ PK vysocké rychty, inv.č. 240, PK č.36, (Vehlovice, fol.2.1661) - Václav Valenta ve vsi Vehlovice, dále (Strašnice, fol.2.1661) 1661, PK, podobně v čele rychty vysocké Václav Stupky (šacuňk 7.gruntu), tamtéž (Vehlovice, fol.7,1659).

⁴¹⁸ Dvěma grunty v rámci sledovaných vesnic disponovali též například Václav Řepa v Krpech (6. a 7. usedlost) či Šťastný Onostranský ve Velkém Újezdě 3. a 8. grunt.

z poddanství a odcházejí jako sousedé do města.⁴¹⁹ Předpoklady k volbě dotyčného sedláka pochopitelně mohly souviset také s rozsahem a váhou zděděného majetku v dané vesnici a snad i s jistou rodovou tradicí, která přivedla do rychtářské funkce opakovaně příslušníky jednoho selského rodu (Žežulkové, Habakovci).

2.4.2 Venkovská samospráva a prodej nemovitosti

Jak jsem se výše pokusil naznačit, mohlo být spektrum aktivit rychtáře i ostatních členů konšelského sboru v mělnickém prostředí poměrně široké. V základním přehledu, který s ohledem na dostupné prameny nemůže být úplný, nebyl ovšem doposud jeden z okruhů činnosti poddanské samosprávy téměř zmíněn. Jde přitom o aktivitu, která byla pro venkovské samosprávné orgány velmi typická a již lze s ohledem na primárně využitě pozemkové knihy, představující její výsledný produkt, nastínit mnohem konkrétněji. Jedná se o agendu majetkoprávních transakcí s poddanskými nemovitostmi, na níž se v mezích daných charakterem vrchnostenského celku podílela venkovská samospráva vždy poměrně intenzivně. Obraz této agendy v prostředí mělnického panství je možné poskládat pouze na základě dílčích pramenných dokladů, které přímo s každodenní realizací agendy souvisely. Normativně předformulovaný obraz, který by určoval některé okamžiky průběhu majetkoprávních transakcí v podobě vrchnostenského návodu či instrukce, se v konkrétních podmínkách panství nedochoval.⁴²⁰

Samotný základ agendy majetkoprávních transakcí, ale i celkové činnosti venkovské samosprávy, spočíval v každoročně opakovaném společném zasedání, které bylo označováno jako výroční (velké, obecní) soudy. Záležitosti spojené s majetkoprávními transakcemi, zejména pak výběr a zapisování splátek, zde bylo jen jednou, i když podstatnou a časově náročnou součástí celého jednání. Také proto bývaly soudy někdy označovány jako soudy gruntovní.⁴²¹ Kromě agendy majetkoprávních transakcí zde zpravidla došlo i ke složení počtu z hospodaření rychtářů a konšelů za uplynulý rok a následovalo obnovení (či zvolení) nových členů samosprávy na rok následující. Vedle rychtáře a konšelů zde byli voleni i kostelníci, popřípadě byly obsazeny některé další obecní funkce na mělnickém panství.⁴²² Společné zasedání řešilo i věci sporné povahy, zasahovalo i do otázek sirotčích. Rychtář, zástupce vrchnosti i konšelé dále soudili drobnější delikty.⁴²³ Popis vlastního jednání výročního soudu je velmi těžké zrekonstruovat – vše se uskutečňovalo dle nepsaného zvyku a tradice, na procedurální otázky jednání mělo velký vliv městské právo. Podkladem pro posuzování sporných otázek v rámci jednání i pro konečné soudní výroky byla vždy důkladná znalost místního prostředí, v němž představitelé samosprávy celý rok žili, a jejich široké povědomí o životních poměrech osob, které před výročním soud

⁴¹⁹ Vedle zmíněného Havelky je možné uvést rychtáře Jansu, který do města odchází o něco později než Havelka. PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 39 (Vraňany, 1619).

⁴²⁰ Obecnou instrukci máme k dispozici z roku 1648 - Instrukce Černínská vydaná asi r. 1648, s přídavky jiného původu, in: Archiv český 23, Praha 1906, s. 194 – 211. Otázky problematiky změn v držení poddanské nemovitosti ovšem instrukce neřešila.

⁴²¹ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 318; Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 86; Josef Pekař, *Kniha o Kosti*, Praha 1970, s.105; Kamil Krofta, *Dějiny*, s. 141.

⁴²² V mělnických podmínkách v rámci obnovy samosprávy vedle rychtáře, různého počtu konšelů dále doložíme již zmíněné hajné, nadto byl ještě pro každou vesnici určen přísězný poklasný a několik obecních mlaticů (od 2 do 4 osob). Např. SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, Věcné spisy mělnických hejtmanů II - 1655 – 1693, inv. č. II, Seznamy obnovených rychtářů, hajných a konšelu po léta 1677 -1680.

⁴²³ Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 86.

v různých záležitostech předstupovaly.⁴²⁴ Výročního soudu se vedle vrchního rychtáře dané rychty, konšelů a rychtářů jednotlivých vsí účastnil též zástupce vrchnosti. V případě větších vrchnostenských celků to byl nejčastěji důchodní písař.⁴²⁵ Výjimku z tohoto rámce nepředstavovalo patrně ani mělnické panství, lze tak usuzovat zejména z případů, kdy případnou splátku určenou vrchnosti bezprostředně přejímá úředník účastnící se soudu, označený většinou jako důchodní písař.⁴²⁶ Jiný úředník či samotný hejtman panství, v souvislosti s výročními soudy zmíněn není. Hejtmana zastihneme pouze u některých majetkových transakcí, které se ovšem uskutečňovaly v průběhu celého roku. Jmenovité i funkční uvedení úředníků účastnících se výročního soudu nalezneme pouze v rámci první vlny pozemkových knih, druhá vlna údaje tohoto typu zcela postrádá. Místem realizace výročního soudu bylo obecně sídlo samotné rychty, méně často pak vrchnostenská kancelář.⁴²⁷ Kde tato shromáždění probíhala na mělnickém panství, je možné se především pro první polovinu 17. století pouze opatrně dohadovat. Úvodní pasáže nejstarších exemplářů pozemkových knih s přehledem členů samosprávy i záznamu některých transakcí či splátek nasvědčují spíše průběhu výročních soudů v prostředí jednotlivých vrchních rychet.⁴²⁸ Stejně jako v případě písařů, i zde se ovšem konkrétní údaje váží pouze k první polovině 17. století. Obnovené exempláře pozemkových knih díky již zmíněné jednotnosti a relativní jednoduchosti žádné indicie o lokalizaci soudů neposkytují. Vodítka zde ovšem poskytnou jiné materiály, konkrétně manuály vznikající při dílčím odvádění dávek, v nichž lze nalézt přípisy o povolání hospodářů dané rychty na zámek za účelem výběru pravidelných splátek.⁴²⁹ V souvislosti s unifikací rychetního systému tak patrně mohlo dojít i ke změně místa konání soudů, které nyní pravidelně probíhaly ve vrchnostenské kanceláři na mělnickém zámku. Takový postup by ostatně zapadal i do kontextu obecnějšího vývoje. V jeho rámci spěje vývoj od výročních soudů i celkové agendy majetkoprávních transakcí realizované představiteli poddanské samosprávy bez zasahování vrchnostenských zástupců, přes účast zástupce vrchnosti při jednání výročního soudu až po stav, kdy agendu majetkoprávních převodů zajišťuje vrchnost sama.⁴³⁰ Zmíněné dochované manuály ovšem představují celkově zajímavý materiál, protože díky nim si lze alespoň rámcově představit i některé další dílčí aspekty vážící se

⁴²⁴ Josef Pekař, *Kniha o Kosti*, s. 270.

⁴²⁵ Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 84., Kamil Krofta, *Dějiny*, s. 139

⁴²⁶ Například PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 41 (Vrutice) – v roce 1584 přejímá splátky určené vrchnosti „Jan Jošt Filipen, toho času písař důchodní“. Díky relativně četným nárokům vrchnosti na výplatu splátek, pak byť s jistými mezerami zrekonstruovat poměrně souvislou řadu důchodních písařů, které se pravděpodobně účastnili i výročních soudů: 1584 Jan Jošt Filipen; 1585 Eliáš Havránek; 1588 Linhart Nepomucký; 1593 – 1600 Havel Poříčskej; 1601 Kryštof Sena; 1604 písař Daniel, 1607 písař důchodní Valter; 1614 – Václav Zalužský; 1615 – Matouš Děřislavský; 1616 Jan Stažnohorskej; 1617 Joachim Veršovský; 1620 – písař Zikmund; 1627 – 1630 písař Václav Kralovec; 1630 – 1643 Ondřej Lantzedorfer.

⁴²⁷ Kamil Krofta, *Dějiny*, s. 140

⁴²⁸ PK Záboří, inv. č. 245, PK č. 41, fol.2: „Léta MDLXXXVIII soud obecní držán ve vsi Záboří v pondělí po obrácení s(vatě)ho Pavla na víru křesťanskou“, nebo též formulace typu „platiti má po každém soudě Brozánským po 15 kopách“ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 82 (1.grunt); Podobně též PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č. 29, fol. 118 (Vraňany, 1582): „A potom při nejprvnějším soudě Vranským ročních peněz položití má 10 k(op).“

⁴²⁹ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, inv.č. 692/10, kart. 124) – u vsi Vysoká vedle nadpisu připsáno: „Ves Vysoká ... na kancelář zámeckou povolána“.

⁴³⁰ TLAPÁK, Josef, *K problematice vedení pozemkových knih poddanými na území někdejšího brněnského a uherskohradištského kraje do závěru feudálního období*, VPZM 24, 1984, s. 125 – 139.

k vlastnímu průběhu mělnického výročního soudu.⁴³¹ Předně je zde evidentní skutečnost, že výroční soudy vždy probíhaly v rozmezí několika dní, v jejichž průběhu byli před soud předvoláváni postupně hospodáři jednotlivých rychet.⁴³² Samotný termín konání výroční soudů byl zpravidla vázán k měsícům relativního hospodářského klidu. Nejčastěji se tedy soudy odehrávaly na samém konci kalendářního roku či na jeho počátku, mohlo jít též i o masopustní čas.⁴³³ Organizace výročních soudů na mělnickém panství tomu zcela odpovídá, soudy se zde nejčastěji uskutečnily v termínu od konce prosince do první poloviny února. Nebylo to ovšem zcela nutným pravidlem, zejména první vlna pozemkových knih nás informuje zhruba o 6 soudech, které se uskutečnily v dubnu a květnu.⁴³⁴ Výše zmíněné manuály, které vznikaly při soudech, představují patrně první materiál, do něhož se položené splátky zapisovaly. Souběžně nebo s menším zpožděním pak probíhal zápis téhož do pozemkových knih. V konkrétní praxi tak hospodáři z jednotlivých rychet předstupovali před výroční soud v pravidelném pořadí dle jednotlivých vsí, a i když pochopitelně nelze přesně rekonstruovat, co se v rámci přistoupení jednotlivého poddaného odehrávalo, je patrné, že den výročního soudu byl jistě pro rychtáře, konšely i přítomného vrchnostenského úředníka velmi dlouhý a náročný. Může o tom snad celkem výstižně svědčit i počet splácejících gruntovních hospodářů v roce 1699.

Tab. č. 17 - Splácení dle manuálu pro odvod gruntovních peněz 1699

Termín soudu / Rychta	Vesnice (počet gruntů)	Počet plátců	Částka celkem (kgm.)
26. prosince Vtelenská rychta	Vtelno (24)	18	108
	Krpy (10)	7	25
	Střednice (6)	2	2
	Velký Újezd (8)	6	6
	Chorušice (16)	14	14
	Choroušky (5)	5	5
	Zamachy (6)	4	4
	CELKEM:	56	164
27. prosince Rousovická rychta	Rousovice (22)	17	52
	Borek (18)	11 ⁴³⁵	12,5
	Vrutice (12)	11	32
	Záboří (7)	6	20
	Kly (5)	5	12
	Malý Újezd (6)	5	13
	Třebošnice	2	4
	Mlázice (15)	12	27
	CELKEM	69	172,5

⁴³¹ SOA Litoměřice - pobočka Žitenice, Vs Mělník, inv.č. 692/1-36, Manuály účtů na odvody gruntovních peněz 1683-1704. Součástí této položky je několik typů materiálu. Nalézt zde lze dílčí výpisy z pozemkových knih a tři rejstříky" zaznamenávající výběr gruntovních peněz v letech 1699,1703,1704.

⁴³² Několikadenní průběh je patrný i z datace již zmíněných přehledů obnovených členů poddanské samosprávy „Obnovení rychtářův a konšelův jako i hajných při soudě držaným od 11. až do 16. Xbris 1676 a na 1677 roku. (SOA Třeboň – pobočka Jindřichův Hradec, fond RA Černínů, fasc. 629, fol. 405).

⁴³³ Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 85; Kamil Krofta, *Dějiny*, s. 85.

⁴³⁴ Termíny soudů a jejich řadu jsem získal průběžným záznam datace splátek pro danou vesnici. Je patrné, že i v průběhu první poloviny 17. století se výroční soud odehrával postupně a protáhl se vždy řádově do několika dnů, během nichž se vrchní rychty nepravidelně vystřídaly. Datace soudů (resp. splátek) ovšem není ve starší vlně exemplářů pozemkových knih zcela důsledná a úplně chybí v obdobích 1597 – 1615, 1619 – 1626. Knihy z druhé poloviny 17. století, v nichž je datace všech aktivit již zcela všeobecná, nás pak informují o velmi pravidelných termínech soudů úzce vázaných k přelomu kalendářního roku. Pouze tři z nich proběhly v jarním termínu. Šlo o léta 1665 (30.a 31. března, 8. a 9. dubna); 1680 posun do jarních měsíců pouze soud na vrbenská rychta (3.březen); 1682 – (soudy všech rychet proběhly pouze ve dvou dnech 3 - 4. března); 1692 (26 - 29. května).

⁴³⁵ Tři hospodáři pro „pohořalost“ nekladli.

29. prosince Vrbenská rychta	Mlčechvosty (14)	13	45
	Vraňany (12)	10	85,5 ⁴³⁶
	Spomyšl (4)	1	6
	Chramostek (9)	6	58 ⁴³⁷
	Daminěves (3)	1	4
	Zelčín (3)	1	8
	Bejkev (2)	0	0
	Vrbno (14)	12	47
	Brozánky (20)	8	34
	Vliněves (8)	9	29
	Hořín (22)	11	32
	CELKEM	72	205
30. prosince Vysocká rychta	Mastířovice (5)	5	13
	Počeplice (5)	4	6,5
	Střednice (6)	6	82
	Vehlovice (10)	6	20
	Zimoř (9)	6	13,5
	Vysoká (19)	17	77
	Strašnice (17)	15	62,5
	CELKEM:	59	274,5

Počet hospodářů, kteří se měli vystřídat v průběhu dne před soudem, byl značný a připočteme-li ještě tu skutečnost, že mohl být souběžně realizován v ten samý den i plánovaný převod nemovitosti, mohlo se zasedání soudu jistě protáhnout poměrně dlouho. Před soud předstupovali přitom i sedláci, kteří nebyli schopni pro daný rok splátku položit, což se pak promítlo v zápisu do manuálu i do pozemkových knih. Součástí zápisu manuálu pak bylo i jméno příjemce splátek, v některých případech i zbytek určený k doplacení.⁴³⁸ Nutně tak při jednání musela být permanentně k dispozici i vlastní pozemková kniha. Samotná kontrola spláčení byla pravděpodobně velmi důkladná, protože asi ne vždy měl splácející i příjemce zcela přesnou představu o již splacené sumě.⁴³⁹ Samotný splácející hospodář mohl být u soudu při spláčení zastoupen, nejčastěji svojí ženou, naopak za svoji ženu opakovaně přebírá splátku její manžel. Gruntovní peníze mohl převzít i rychtář, nejčastěji se tak děje v případě nepřítomných sirotků či záduší, byl přitom povinen zajistit jejich doručení.⁴⁴⁰

Podrobný přehled splácejících hospodářů, uvádím i z toho důvodu, že je z něho patrný vysoký počet nedopracovaných gruntů ve většině vsí. Započítáme-li i procento gruntů, které zejména v chalupnických vesnicích zůstaly až do konce 17. století neobsazeny, svědčí tento i ostatní manuály o vysoké míře zadlužení plynoucího z nedopracovaných pohledávek na gruntech (80-85%). K této otázce se ovšem ještě mnohem důkladněji vrátím v poslední kapitole práce, v jejímž rámci se budu blíže věnovat finančnímu aspektu transferu nemovitostí na mělnickém panství.

Vedle hlavního výročního soudu lze ještě na řadě vrchnostenských celků doložit další dodatečnou pravidelnou aktivitu venkovské samosprávy v podobě takzvaného „posudku. V jeho

⁴³⁶ V této relativně vysoké částce skryt doplatek za grunt, který kupující syn porazil v rámci dědických nároků.

⁴³⁷ Zde velká jednorázová splátka 22 kgm..

⁴³⁸ SOA Litoměřice - pobočka Žitenice, Vs Mělník, inv.č. 692, Manuál účtů na odvody gruntovních peněz 1699: „Ves Vtelna. Dne 26. octobris 1699 ... Jiřík Borecký položil za rok 1699 10 k(op), jsou puštěny Kateřině Sedláčkovy. Rest ještě Kateřině 6 k(op) 40gr(ošů), Dorotě 26 k(op) 40 gr(ošů).“

⁴³⁹ Např. PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol.94 (1624, Mlčechvosty): „Bedlivé se při tomto gruntu kvitanci přehlížely, že nebohej kupec překladl. A tím se peníze propouštěly, kterejm nenáležely.“

⁴⁴⁰ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty, fol.7, 1667): „složil k záduší vepřeckýmu 3 k(opy), rychtář aby na to bedlivě pozor dal, aby zapravena k témuž záduší býti.“

rámci se řešily záležitosti, které nemohly být rozhodnuty hned.⁴⁴¹ Pouze ojedinělé odkazy vztahující se k pokládání splátek svědčí o tom, že instituce posudku byla součástí organizace roku i na mělnickém panství. S odkazem na posudek se ojediněle střetneme především při doplácení ne zcela vyjasněných nároků, které bylo třeba blíže prozkoumat, rovněž mohl být termín posudku hranicí pro pokládání splátek, které hospodář nedokázal z nějakých důvodů složit hned při soudu.⁴⁴²

Hlavní náplní výročních soudů mělnických rychet bylo tedy v okruhu aktivit vztahujících se k majetkoprávním transakcím především kladení aktuálních splátek a průběžná kontrola splácení nemovitosti. Samotné převody se zpravidla uskutečňovaly v průběhu celého roku, většinou zcela mimo rámec výročního soudu.⁴⁴³ Roli zde často sehrál aktuální vývoj situace na konkrétním poddanské nemovitosti a pouze u těch převodů, které bylo možné dopředu naplánovat a kde zároveň nezáleželo na rychlém obsazení gruntu novým hospodářem, mohl být převod spojen s aktem pravidelného splácením. Tam, kde k takovému propojení došlo, se zpravidla jednalo o převody mezi žijícími osobami.⁴⁴⁴

Za samotným aktem majetkového převodu a jeho zápisem do pozemkových knih putoval případný prodejce a kupec vždy na mělnický zámek, kde se převod realizoval v prostředí vrchnostenské kanceláře. Svědčí o tom poměrně velké množství formulací, které zpravidla uzavírají kupní smlouvu.⁴⁴⁵ Kontrola převodů ze strany vrchnosti a její případný vliv tak byly asi v celém sledovaném období samozřejmé, šlo ostatně o nejrozšířenější a standardní postup realizace převodů.⁴⁴⁶ Okruh osob, který se převodu v mělnické vrchnostenské kanceláři účastnil, byl po celé 17. století relativně stálý a neproměnily se ani úlohy, které v rámci převodu jednotliví aktéři zastávali. Vedle prodávající a kupující strany, zde hlavní úlohu pochopitelně sehrával zástupce vrchnosti.⁴⁴⁷ Ne vždy je možno díky obecnější formulaci určit, kdo vrchnost zastupoval. Patrně pokaždé se převodu účastnil důchodní písař, který kromě povolení samotného převodu zajistil zápis do knih a eventuálně přijal finanční hotovost.⁴⁴⁸ Ani přítomnost hejtmana při

⁴⁴¹ Kamil Krofta, *Dějiny*, s. 142.

⁴⁴² Například již zmíněný zápis PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.86 (Velký Újezd, 1608): „téhož léta v neděli po sv(atém) Florianu Šebestiánu jakož jest při soudě řečeným na zámku léta předloženého doloženo, že **při posudku** se vyhledá, co Jan Husák platiti jměl.“; Podobně též PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č. 29, fol. 155 (Mlčechosty, 1608): „dány do truhlice sirotčí **do posudku** vedle toho jest povinen, aby ještě 50 K(op) k nim doložil“.

⁴⁴³ Podobně i na jiných celcích např. Alena Pazderová, *Poddaní rychnovského panství*, s. 60.

⁴⁴⁴ Např. – PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19 (Rousovice, fol. 12, 1650) - Převod krčmy bratrovi „Při konaném soudu jest Václavovi Náhlíčkovu od Adama Náhlíčka bratra jeho tímto zápisem, též krčma odevzdána a darována.“

⁴⁴⁵ Sporadičtěji formulace o realizaci převodu na zámku tentokrát nalezneme ve starší vlně knih (např. PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31., fol.85 (Velký Újezd, 1609): „Téhož létha 1609 ve čtvrtek po památce sv(atého) Jana Křtitele páně na zámku Mělnickém Brychta Husák s Kateřinou manželkou svou ze vsi Vysokého ... na ten statek nastoupil.“ V zápisech majetkových transakcí mladších exemplářů jsou naopak přítomny formulace typu „Na zámku mělnickém léta a dne ut supra“ či „stalo se na kanceláři zámku Mělnického dne...a leta...“ takřka vždy.

⁴⁴⁶ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.284.

⁴⁴⁷ Typicky PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.46 (Vrutice, 1593): „Vít Ponar přiznal se přede mnou Matyášem z Lekpurku, toho času ouředníkem na Mělnice v přítomnosti přísežných Mikuláš Chraplě, Jana Husáka a Martina Holýho, že jest prodal nahoře psaný grunt.“

⁴⁴⁸ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 78 (Spomyšl, 1619): Nemovitost je „...upuštěna a prodána a tímto zápisem (se) pojišťuje a prodává, na níž ihned 15 k(op) jest zavdal a ty jsou skrze Davida Pruška písaře do důchodův zámeckých přijaty z nich se také kvituje.“ Obecnější formulace jsou pak především součástí zápisů v druhé polovině 17. století. (Typicky PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30,

převodu nebyla vyloučena, naopak v řadě případů je z formulace smlouvy zřetelná. Záviselo patrně na zvyklostech, které si při relativně častých přesunech v držení opakovaně zastavovaného panství přinesli držitel panství i jeho hejtman. Častější střídání držitelů, kterým se vyznačuje zejména předbělohorská etapa dějin panství, přitom mohlo do průběhu předávání nemovitostí vnést některé praktiky, která další nově nastupující vrchnost nemusela akceptovat. Přestože, jak dále uvedu, měla mít v mělnických podmínkách vliv komorní instrukce a její pasáže o dědickém předávání poddanských nemovitostí, vedle níž se střetneme s relativně jednoduchou dědickou praxí, nalezneme ojedinělé případy, kdy poddanský hospodář musel vzhledem k nové vrchnosti již provedenou transakci modifikovat či ji uskutečnit dokonce znova. Zejména v průběhu druhého desetiletí se střetneme s tímto postupem vícekrát, nápadná je především etapa střídání Šťastného Václava Pětipeského a Jakuba Hořického, kteří měli k řešení některých majetkoprávních změn zřejmě značně odlišný postoj.⁴⁴⁹

Z mělnických hejtmanů, kteří se alespoň dle výslovných zmínek uvedených v trhových smlouvách osobně účastnili majetkových převodů, je nutno uvést zejména Jakuba Hořického z Tepence, jenž patrně individuálně posuzoval každý z převodů nejen jako hejtman, ale i jako pozdější držitel mělnického panství.⁴⁵⁰ Aktivní v tomto ohledu byl zřejmě i hejtman Martin Prušek, v jehož případě nalezneme i ojedinělé svědectví o hejtmanovi, který rozhoduje majetkoprávní spor přímo v terénu.⁴⁵¹ Díky trvalé přítomnosti hejtmana či důchodního písaře u každého z majetkoprávních převodů, který se v mělnických podmínkách realizoval, tak byla zajištěna stálá a průběžná kontrola majetkoprávní agendy. I když vrchnost často neměla proti převodu závažných námitek a souhlas byl do velké míry formální záležitostí, mohli představitelé vrchnosti do konkrétního převodu bezprostředně zasáhnout, korigovat jej či transakci úplně pozastavit.⁴⁵² Dokladem zájmu vrchnosti jsou ostatně zásahy do poměrů na gruntě v podobě nuceného prodeje, které nalezneme na sledovaných lokalitách v ne zcela zanedbatelném počtu.

Je pravděpodobné, že v rámci běžné praxe byl zapisující úředník za úkon odměněn blíže neurčenou finanční odměnou, kterou uhradil kupující hospodář.⁴⁵³ Doklady toho jsou ovšem

(Mlčechvosty, fol. 4, 1692): „...Při kteréžto smlouvě dobrovolně smlouvu zastavení jsou a jest od důchodů k zápisu povoleno. Stalo se na kanceláři zámku Mielnického dne 28. Marty letha 1692.“

⁴⁴⁹ Typicky dvojité zakoupený statek: PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č. 115, fol. 20, Rousovice, 1619): fol. 45-46: „...aby statček **svůj vlastní jednou i druhé od předešlých svých vrchností** koupený Jiříkovi manželu svému, poněvadž od toho jejího statečku, své jmění všecko vložil a v něj volně bez překážky vrchnosti i každého člověka odevzdati a jest jej náležitě zapsati dati do knih těchto pro budoucí paměť mohla.“

⁴⁵⁰ PK vrutické rychty, inv. č. 234, PK č. 31, fol. 81 (Velký Újezd, 1615): „Léta 1615 po třech králích předstoupili před pana hejtmana Matěj a Burian, vlastní bratří s Mandalenou sestrou svou, pozůstalý po nebožtíkovi Thomáši Júnovi a oznámili, že jsou se společně o statek po otci jejich zůstalý dobrovolně takto porovnali ... Stalo se za pana Jakuba z Tepence.“

⁴⁵¹ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č. 29, fol. 88 (Mlčechvosty, 1623): „...vyjevši na grunty a lada ke vsi Mlčechvostům náležející k žádosti snažné Jiříka Kohouta v přítomnosti rychtáře a konšelův z vsi obce Mlčechvostské vykázán byl kus pole, mezi jinými obecními a sousedskými dědinami, na kteréž se též Jiřík Kohout že by ke gruntu a dvorci jeho přináležel potahoval, čemuž až poněkud rychtář s sousedy odpírali“.

K tomu ovšem nohem více ve studii a edici Jan Kilian, *Martin Prušek z Prušova*.

⁴⁵² PK rousovické rychty, inv. č. 220, k. 19, (Záboří, fol. 3, 1695): „přišel grunt tento, ač velmi zpustlý, skrz rychtáře a konšely k prořacování předně za sumu 130 k(op) míš(enských), na který to šacuněk Matěj Němeček nastoupiti usiloval. I byvše pak člověk závadný **nechtěl důchod dřív témuž k zápisu povolití až sobě milost při Mil(ostivé) vrchnosti vyžádá**. Zatím pak by grunt více nepustl bylo mu tak dlouho na něm hospodařiti povoleno, kterýž to čas od času s takovým pohledáváním odkládaje až se zas zle zachoval a s jinými společníky v krádež vešel a když to vycházeti počalo, do konce z panství se ženou a dětmi odešel.“

⁴⁵³ O odměně venkovských písařů Dana Štefanová, *K aspektům role příbuzenských vztahů*, s. 122.

v mělnickém prostředí relativně řídké a spočívají zpravidla v závěrečném slovním spojení „Dal památnýho“ či dal „Dal pamětné“, přičemž výše nikdy uvedena není.⁴⁵⁴ Nepodařilo se mi rovněž nalézt doklad toho, že by vrchnost získala z každého prodeje část finanční položky (laudemium), jak to literatura uvádí pro prostředí Dolního Rakouska.⁴⁵⁵ Pozemkové knihy ani mělnické vrchnostenské účty, které se dochovaly pro druhou polovinu 17. století, takovou příjmovou položku nikde neuvádějí.⁴⁵⁶

Prodávající a kupující osobou a zástupcem vrchnosti nemůžeme výčet osob, které se prodeje účastnily, zcela ukončit. V průběhu formální realizace majetkoprávní transakce byly ve vrchnostenské kanceláři zpravidla přítomny ještě další osoby, které mohly průběh transakce rovněž významněji ovlivnit. Šlo především o představitele venkovské samosprávy, nejčastěji pak vrchního nebo vesnického rychtáře. Ten zpravidla přicházel na zámek k pozemkovým knihám jako doprovod zúčastněných stran a vzhledem k tomu, že se zde transakce uskutečňovaly pod přímou kontrolou vrchnosti, vystupuje zde primárně v úloze svědka.⁴⁵⁷ Většinou šlo asi pouze o rychtáře, ojedinělé ovšem nejsou ani ty případy, kdy k pozemkovým knihám přicházejí představitelé vesnické samosprávy v širším počtu (rychtář a konšel, vrchní rychtář a rychtář dané vesnice aj.).⁴⁵⁸ Ti přitom měli v průběhu převodu nezastupitelné postavení, a to zejména díky své znalosti prostředí a každodenního života dané vesnice. Patrně garantovali i to, že po převodu bude chod gruntu dále řádně zajištěn. Kupující i prodávající strana byly většinou jejich sousedé, proto svědci z řad venkovské samosprávy disponovali nejen znalostmi o konkrétních aktuálních dlužích i hospodářských závazcích, ale i o vlastnostech a charakteru hospodáře ucházejícího se o grunt. Stejně jako vrchnost i jejich stanovisko mohlo realizaci transakce ovlivnit či ji zvrátit.⁴⁵⁹ Mělnický rychtář i další transakci přítomní představitelé vesnické samosprávy mohli rovněž aktuálně ovlivnit rozdělení a zejména pořadí plnění podílů z ceny usedlosti. Rovněž patrně určovali charakter dalších závazků, které byly vedle ceny stanoveny (výměnek, výbava aj.).⁴⁶⁰ Váha svědectví rychtářů a konšelů rostla v době, kdy byla agenda majetkoprávních transakcí realizována jen s obtížemi, tj. zejména v průběhu třicetileté války.⁴⁶¹ Svědectví rychtáře a konšelů mělo značnou váhu i v řadě jiných případů, kupříkladu právě oni byli svědkem

⁴⁵⁴ Např. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.65 (Rousovice, 1622).

⁴⁵⁵ K tomu Dana Štefanová, *K aspektům role příbuzenských vztahů*, s. 122, které v prostředí frýdlantského panství nenalezla žádných dokladů, podobně Bronislav Chocholáč, *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem*, s. 100 pro panství Telč.

⁴⁵⁶ Např. SOA Litoměřice – pobočka Most, fond Vs Mělník, k.1., (Melnikher ganzjährige Particular Hauptrechnung Anno 1699“).

⁴⁵⁷ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 289. K tomu nejčastěji v podmínkách mělnického panství typicky závěrečná formule „*Stalo se v přítomnosti rychtáře...*“ apod.

⁴⁵⁸ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 6 (následující nefoliovaný vložený list) (Vrutice, 1646): „...přijdouc k knihám těmto Jiřík syn po N(ebožtíkovi) Fridrichovi Lybštejnu spolu s rychtářem Václavem Švidou.“; častá je pak rovněž závěrečná formule užívaná velmi často zejména často ve druhé polovině 17. století: „*Stalo se u přítomnosti vrchního rychtáře Václava Lokaje*“-

⁴⁵⁹ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 6 (Brozánky, 1593): „*Rychtáři a jiní přísežní u soudu oznámili, že stará Uršula jest nedostatečna dodržet smlouvu.*“

⁴⁶⁰ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.44 (Vrutice, 1620): „*na přímělu rychtáře a konšelův z též vsi propuštěno jest z téhož závdavku sirotkům náležejícího Anně Krčmáře jakožto ženě nemocný mateři týchž sirotkův 5 k(op) míš(enských).*“

⁴⁶¹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.23 (Rousovice, 1645): Dodatečné prokázání o zaplacení chalupy v Rousovicích: „*že k zápisu náležitému pro všeliké vojenské neřesti přicházeti nemohli, což že taková chalupa celá a zouplna zaplacená byla, dotčený rychtář a konšelé té vsi Rousovitec vyznali a k svědomí svému připouštějí...*“.

o jediného odkazování nároků mezi poddanými.⁴⁶² Úloha rychtáře také nemusela svědectvím a garancí transakce končit. Na základě aktuálního znění kupní smlouvy mohl být pověřen i dalšími úkoly, které souvisely s konkrétní realizací podmínek, jež dohoda o koupi stanovovala. Často se takové úkoly vztahovaly k realizaci výbavy, výměnku či předání části finančních prostředků.⁴⁶³ Vedle těchto základních aktérů, kteří byli přítomni formální realizaci každé smlouvy, nalzáme další osoby ve vrchnostenské kanceláři v okamžiku transakce již jen vzácně. Z osob poddanských se v úloze svědků ojedinele střetneme s osobami v užším vztahu k zemřelému hospodáři.⁴⁶⁴ Další přítomní přibyli tehdy, pokud některá ze stran představovala osobu nepoddanskou.⁴⁶⁵ K této situaci, jak dále uvedu, ovšem nedocházelo v okruhu zkoumaných mělnických vsí příliš často.

Podstatnou a významnou úlohu rovněž sbor rychtářů a konšelů sehrál při šacování (odhadování) nemovitostí, k němuž v podmínkách mělnického panství docházelo pouze v případě převodu po úmrtí hospodáře. Úkol šacujících osob z okruhu poddanské samosprávy zde byl jednoznačný - zajistit stav hospodářství po úmrtí, stanovit základní ocenění a dát tak jednoznačný podklad k dalšímu prodeji. V případě dlouhodobější nepřítomnosti bylo pak nutné šacuňk opakovat. Samotný šacuňk se tak úzce váže k ceně nemovitosti, proto některé další okolnosti šacování mělnických gruntů zařazuji do závěrečné kapitoly, věnované finančním aspektům majetkových transakcí mělnických poddanských nemovitostí.

⁴⁶² PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vraňany, fol.12, 1660): „Item Jakub Vrabec vychovajíc Dorotu Hruškovou až do smrti její živobyť, kterážto při skonání života svého, podíl svůj všecek kšaftem svým Jakobovi Vrabcovi náležitě odevzdala, kterýž rychtář vrchní toho povědom jest a tak se mu ty 44 k(opy) tuto odpisují.“

⁴⁶³ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 88 (Mlčechvosty, 1623): „It(em) víceji podle nařízení otcovýho polovici všeho dobytka rohatýho a polovici vovec vydal, na čemž ona přestala. Nadto ještě jedno hříbě má ji vydati, kteréž rychtář vybere.“

⁴⁶⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 111 (Vehlovice, 1612): „...v přítomnosti rychtáře, konšelův a přátel z otce strany...“.

⁴⁶⁵ K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 290. Na mělnickém panství např. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.65 (Rousovice, 1622): „Stalo se ... v přítomnosti paní Anny Černošlávkové, dožádaných pana Václava Nedvěda primasa a pana Jiříka Moraviusa radního města Mělníka, Jana Habak rychtáře a konšelův rousovských.“

3 Poddanská nemovitost na mělnickém panství

V předcházející kapitole jsem se pokusil nastínit především základní formální rámec a principy vedení celkové agendy, jež představovala institucionální podklad pro realizaci transakcí s poddanskými nemovitostmi raně novověkého mělnického panství. Základní informaci nám zde poskytl relativně celistvý systém mělnických pozemkových knih 17. století, který jsem se pokusil doplnit některými dalšími dochovanými prameny. Vedení pozemkových knih i vlastní postup majetkoprávních transakcí zde byl po celé 17. století pod trvalým dohledem mělnické vrchnosti, která se nejčastěji spokojila pouze s průběžnou kontrolou transakcí, které pak iniciovali sami většinou poddanští prodejci a kupci. V případě, že byly ovšem ohroženy její zájmy, mohla vrchnost transakci sama iniciovat či výrazněji zasáhnout do jejího průběhu. Vedle vrchnosti se pak na realizaci majetkových transakcí specifickým způsobem podílí i vesnická samospráva, přičemž zejména vesnickým rychtářům po celé 17. století náleží řada úkolů, které mohly průběh majetkové transakce rovněž podstatným způsobem ovlivnit. Základní platformou pro kontrolu postupného splácení nemovitostí jsou v průběhu celého století v zimních měsících pravidelně opakované výroční soudy, samotné transakce se pak mohly uskutečnit v průběhu celého kalendářního roku. V další části práce se pokusím poznání tohoto formálního rámce, který doznal v průběhu 17. století jen minimum změn, rozšířit o poznání těch skutečností, které mohly být průběhem 17. století přeci jen více ovlivněny. Půjde mi přitom především o celkový rozsah majetkového transferu mělnických poddanských nemovitostí a jeho možné změny související s celkovým hospodářským a demografickým vývojem v 17. století. Význam zde může mít nejen složitý průběh 17. století, ale i zařazení mělnického panství do oblasti úrodného středního Polabí. S ohledem na specificky orientované zemědělské aktivity zde již bylo upozorněno na uplatnění některých netypických postupů při prodejkách poddanské nemovitosti.⁴⁶⁶ V dalším textu bych tedy rád obecnější pohled Vladimíra Procházky ověřil a upřesnil jej kvantitativně pojatou analýzou proměn celkové četnosti i uplatnění typologicky odlišných způsobů změny držitele poddanské nemovitosti.

3.1 Zakoupenost poddanských nemovitostí na mělnickém panství

Okruh konkrétních otázek po charakteru možného rozsahu transakcí s poddanskou nemovitostí ve vesnicích mělnického celku, je nutné započít u problematiky, která má v české historiografii poměrně dlouhou tradici. Většina badatelských aktivit, jež se alespoň okrajově dotkly konkrétní problematiky rozboru pozemkových knih a tématu majetkových transakcí s poddanskou nemovitostí, se vždy musí na samém počátku vyrovnat s otázkou existence dvou základních typů poddanské nemovitosti – nemovitosti zakoupené a nezakoupené. Oba typy, které v prostředí raně novověkého českého venkova nacházíme, představují charakteristický

⁴⁶⁶ Vladimír Procházka, *Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině v 16. a 17. století*, PHS 9, 1963, s. 169 – 199. Nejzávažnější specifikum směřuje tento právní historik k častým a pravidelným prodejům části usedlosti. Jejich frekventovanou zvláštností je povinnost poskytovat část plateb či robot ve prospěch statku, od něhož byla půda odloučena. Hovoří se zde o novém samostatném věcném právu - právu podzákupního charakteru. (*Tamtéž*, s. 176.) Zřetel ke starší zakladatelské práci Vladimíra Procházku je zde nutný především z toho ohledu, že paralel, které by umožnily posoudit situaci transferu poddanských nemovitostí 16. a 17. století ve vysoce úrodném a vinorodém prostředí je, velmi málo. Spíše ojedinělé přístupy představují již zmíněné výsledky badatelského zájmu o brandýsko – přerovský komorní celek (Jana Dobešová, Jaroslav Šulc).

protiklad s ohledem na různou míru práv v rámci možné dispozice s gruntem. Škála možností v rámci zakoupenosti a nezakoupenosti se přitom pohybuje od širokého práva dispozičního a dědického, vážícího se tradičně k usedlosti zakoupené, k pouhému právu poživacího, spojené naopak s usedlostí nezakoupenou.⁴⁶⁷

Snaha o zodpovězení otázek plynoucích z problematiky zakoupenosti poddanské nemovitosti v 17. století má v české agrární historiografii poměrně dlouhou tradici, která již byla vícekrát připomenuta.⁴⁶⁸ Omezil bych se proto pouze na shrnutí základních momentů nutných pro další již zcela konkrétní zhodnocení situace na mělnickém panství. Samotné téma zakoupenosti v sobě nese řadu otázek, které obecně spočívají nejen v definování rozsahu možností právní a majetkové dispozice s poddanskou nemovitostí, ale i v osvětlení samotné geneze kategorie zakoupené či nezakoupené poddanské nemovitosti, včetně rozlišení geografického rozšíření daných typů. Počátky řešení těchto otázek jsou spojeny s badatelskou aktivitou Josefa Pekaře a Josefa Kalouska, kteří podali relativně obdobnou definici typu nezakoupené nemovitosti s ohledem na rozdílná práva dispozice. Konstatovali rovněž nepřehlédnutelný rozsah nezakoupených statků, i když počítali na rozdíl od dalšího soudobého badatele Karla Grünberga s trvalou převahou statků zakoupených.⁴⁶⁹ Oba výše zmínění čeští historici se ovšem základním způsobem rozešli především v hodnocení příčin jevu nezakoupenosti. Na jedné straně zde stál Pekařův výklad, který původ nezakoupené nemovitosti 17. století hledal v přetrvávající existenci typu usedlosti založené na tradici středověkého „českého práva“. Protikladem mu pak byla nemovitost vysazena již v rámci středověkých kolonizačních aktivit na základě práva emfyteutického, která představuje původní právní základ raně novověké nemovitosti zakoupené.⁴⁷⁰ Odlišným způsobem pak osvětlil vznik a existenci nezakoupené poddanské nemovitosti Josef Kalousek. Ten spatřoval důvod širší nezakoupenosti pobělohorských statků v aktuální komplikované hospodářské situaci poddaných a v celkové destabilizaci poddanských poměrů po třicetileté válce. Během hospodářské i demografické deprese řada poddaných ztratila zájem o zápis do pozemkových knih, výhodnější a jednodušší pro ně bylo setrvávání na usedlosti držené bez zápisu.⁴⁷¹ Tento zásadní rozpor pak doznal úplné odpovědi až v průběhu 60. - 70. let 20. století, kdy první pokroky zejména s ohledem na upřesnění pojmu přinesla již stěžejní práce Vladimíra Procházky, který shrnul a dále konkretizoval majetkoprávní postavení držitele obou typů nemovitostí.⁴⁷² Pro 16. -18. století přitom konstatoval převládající držbu zakoupených usedlostí. Zhoršující se postavení poddaného se dle něho projevilo pouze v růstu robotních povinností, nikoliv změnou majetkoprávního postavení. Nezákupní držba je pak z jeho pohledu vždy pouze jevem dočasným.⁴⁷³ V nejzávažnější otázce vzniku nezakoupené držby se pak pouze přiklonil k tezi Josefa Kalouska o

⁴⁶⁷ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 97 an., s.116 an.

⁴⁶⁸ Např. Bronislav Chocholáč, *O studiu pozemkových knih*, s. 57; Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*, s.98; Jiří Mikulec, *Dějiny venkovského obyvatelstva*, s. 119 -120; aj.; Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 52 an.

⁴⁶⁹ Karl Grünberg, *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien II*, Leipzig 1893, s. 68 – 69. Vysvětlení velkého rozsahu nezakoupených statků hledal v nezájmu o zakoupení ze strany poddaných.

⁴⁷⁰ Josef Pekař, *K českým dějinám agrárním ve středověku*, ČČH 7, 1901, s.334; Josef Pekař, *Kniha o Kosti*, s. 267 – 269.

⁴⁷¹ Josef Tlapák, *K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16.-18.století*, in:Pocta nestoru české agrární historiografie (K jubileu PhDr. Josefa Tlapáka, CSc.), Praha 2003, s.136.

⁴⁷² Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.95 an.

⁴⁷³ Tamtéž, s. 70 – 73.

vlivu neutěšené situace v průběhu 17. století. Rozhodující krok přinesl teprve důkladný a dlouhodobý výzkum Josefa Tlapáka, který na základě rozsáhlého a trpělivého sledování jednotlivých lokalit a regionů vymezil míru bez zákupu držení usedlostí a zjistil přitom nezanedbatelné rozdíly mezi jednotlivými oblastmi. Vedle regionů s velmi nízkým či výjimečným držením poddanských nemovitostí bez zápisu objevil lokality s překvapivě vysokým procentem nezakoupených statků. Zřetelně v tomto pohledu poukázal k trvalé existenci zakoupených statků v oblastech osídlených německým etnikem, v protikladu k nezakupní držbě rozšířené v české jazykové oblasti méně úrodného zemědělského prostředí pahorkatin na pomezí jižních a středních Čech.⁴⁷⁴ Přesto, že tato typická koncentrace by mohla poukazovat k vlivu starší tradice, již naznačoval Pekař, doklady o kontinuitě nezakupní držby, která by souvisela s původní držbou půdy podle tzv. českého práva, jeho důkladný výzkum neprokázal.⁴⁷⁵ Náročným analytickým a srovnávacím studiem pak postupně popsal genezi původu nezakupní držby a sledoval její novověký vývoj v podobě etap kulminace nezakupní držby v první polovině 18. století až po postupnou obnovu všeobecného purkrechtu od 70. let 18. století. Ve výsledku tak prokázal nosnost původní Kalouskovy teze, že ke vzniku kategorie nezakoupených usedlostí dochází až postupně po třicetileté válce, kdy v případě všech jím sledovaných případů zakupní držbu nahradila držba nezakupní.

Do kontextu obsáhlých závěrů Josefa Tlapáka je tak možné poměrně spolehlivě zařadit i mělnické panství. Poddanské nemovitosti tohoto velkostatku jsou součástí širší oblasti, v níž nezakupní držba neměla hrát žádnou či jen velmi malou roli.⁴⁷⁶ Podstatné v tomto ohledu může být především začlenění panství do spektra komorních celků, v jejichž rámci je zřetelný pouze ojedinělý a vždy dočasný rozsah držby označované jako nezakupní.⁴⁷⁷ V průběhu 17. století je přitom ovšem nutné počítat s významným posunem v postavení zakoupených hospodářů, který souvisí především s obecným nárůstem robotních povinností. V jeho důsledku dochází ke ztrátě jedné ze základních výhod zakupování pro poddanského hospodáře, a to stabilitě povinností. Samotný zákup se tak stává významný zejména pro vrchnost, které šlo nejen o přínos finančních prostředků za prodej odúmrtí získaných statků, ale též o poddanského hospodáře, který by byl prostřednictvím zakoupeného gruntu významněji zainteresován na kvalitě hospodaření.⁴⁷⁸

Mělnické prostředí, respektive sledovaný celek pozemkových knih, se z tohoto rámce opravdu nikterak nevyvíjí. Nezakoupené statky jsou zde pouze ojedinělou a dočasnou skutečností. Primární zájem mělnické vrchnosti na zákupu poddaných je přitom patrný nejen z rychlého obnovení pozemkových knih po třicetileté válce, ale i z některých konkrétních dokladů, které podrobněji rozvedu. Proti rozšíření nezakoupenosti zde ovšem v obecné rovině nestálo pouze typické geografické zařazení panství či jeho jazyková charakteristika, ale i další rysy. Šlo především o rozlehlejší územní celek, přičemž nezakoupenost byla častěji vázána k vrchnostenským celkům drobnějšího charakteru.⁴⁷⁹ Svůj význam zde pak jistě sehrála i vyspělá administrativa, kterou ve druhé polovině 17. století mělnickému panství přinesla nejprve

⁴⁷⁴ Shrnujícím způsobem Josef Tlapák, *K některým otázkám poddanské nezakupní držby*, s. 155.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 147.

⁴⁷⁶ Josef Tlapák, *K některým otázkám poddanské nezakupní držby*, s. 142.

⁴⁷⁷ Poměry v rámci komorních panství Eduard Maur, *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu v pobělohorském období*, VPZM 14, 1974, s. 51 – 61. Velmi typické je pak srovnání s podmínkami v nedalekém brandýském panství, i zde jsou nezakupované výjimky pouze dočasnou eventualitou. K tomu Jana Dobešová, *Poddanská usedlost v pozemkových knihách*, s.31.

⁴⁷⁸ Eduard Maur, *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu*, s. 58.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 151.

zástavní a později dědičná černínská držba, jež zařadila mělnické vesnice i režijní podniky vrchnosti do komplexu černínského dominia.

Ve sledovaných vesnicích mělnického panství nelze v průběhu 17. století nalézt ve větší míře doklady o nezakoupenosti poddanských nemovitostí. Mezi poddanskými nemovitostmi náležejícími k panství zcela jednoznačně převládala nemovitost zakoupená, držení statku či chalupy bez zápisu do pozemkových knih je zde vždy časově nedlouhé a ojedinělé. Jediným do jisté míry obecným jevem, který přinesl sekundárně i omezení funkce zapisování nemovitostí, bylo ne zcela standardní fungování pozemkových knih v důsledku kolapsu výročních soudů od počátku třicátých let 17. století. Válčné události ovšem postihly především instituci výročních soudů a ve svém důsledku tak ochromily především kladení pravidelných splátek, které byly po roce 1631 položeny jen ve výjimečných případech.⁴⁸⁰ Nesplácení bylo v této době zcela všeobecné a týkalo se i závazků samotné mělnické vrchnosti.⁴⁸¹ V menším rozsahu se pak toto komplikované období promítlo do záznamu transakcí s nemovitostmi, kde lze ovšem počítat rovněž s ne zcela zanedbatelným procentem do knih nezapsaných transakcí. V jejich okruhu šlo ovšem nikoliv o primárně nezakoupené nemovitosti, ale pouze o do pozemkových knih z aktuálních důvodů dočasně nezapsané.⁴⁸² Odrazem této skutečnosti je pravděpodobně i poměrně prudký nárůst četnosti zápisů v letech 1648-1650. Řada z těchto zápisů se realizovala asi dodatečně, podkladem pro takový opožděný zápis v podobě kupní smlouvy či úvodního učtení bylo nejčastěji již uvedené svědectví reprezentantů poddanské samosprávy z konkrétní obce.⁴⁸³

Mimo zmíněnou prodlevu, k níž došlo v souvislosti se zhroucením agendy výročních soudů, se všechny ostatní nalezené zápisy o dočasně nezakoupené nemovitosti váží ke druhé polovině 17. století.⁴⁸⁴ Kumulace těchto dokladů o držení, kterému nepředcházelo řádné

⁴⁸⁰ Např. PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.64-65 (Velký Újezd). Výjimečný zápis pravidelných splátek z tohoto období směřovaných bratru nalezneme zčásti na dodatečně vložených lístcích.

⁴⁸¹ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.4,1648). Šlo o splácení rousovického mlýna, který vrchnost zakoupila v roce 1613: „*Na kterejžto mlejn až do leta 1631 z důhodů panství mělnického dle zápisu v starých knihách vyplaceno synu a mateři prodávajícím 772 K.Co ještě k vyplacení se synu po nebožtíkovi Janovi Rejnkovi, totiž 348 k(op) m(išenských), kteréž měly od léta 1631 ročně po 24 k(opách) až do 1643 zouplna vyplacené bejti, jakým způsobem se to nestalo věděti se nemůže a tak budou po něm sirotci toho, kde se náleží vyhledávati...*“.

⁴⁸² Ne všechny převody gruntů byly v této době hned nebo dodatečně zapsány. Ve více případech nalezneme na gruntech bezprostředně po třicetileté válce v rámci majetkových transakcí jiné osoby, než které figurují naposledy ve třicátých letech. PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Brozánky,fol.14,1648) – „*místo Václava Kmocha náhle převod po nebožtiku Tomášovi*“, podobně též PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19 (Vrutice,fol.1,1648) – zde došlo k převodu mezi otcem a synem, který zaznamená až v roce 1648 „*zdědivši po nebožtíkovi otci svém...*“.

⁴⁸³ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19 (Rousovice,fol.7,1645): „*Přijdouce k knihám Daniel Nedvěd spolu s rychtářem rousovským Janem Habakem a Matějem Žežulkou ohlášení učinil tak, jakož že se někdy Šimon Nedvěd s Dorotou manželkou, rodičové dotčeného Daniela Nedvěda, chalupu tuto od Petra Šuby koupili, však že k zápisu náležitému pro všeliké vojenské neřesti přicházeti nemohli, což že taková chalupa celá a zouplna zaplacená byla, dotčeny rychtář a konšelé té vsi Rousovic vyznali a k svědomí svému připouštějí, kdož vidouce takovou slušnost a že taková chalupa dotčenému synu jako po rodičích jeho náleží vlastně a dědičně činí se mu na takovou chalupu tento zápis.*“

⁴⁸⁴ Pro období starší nalezneme v podmínkách mělnického panství jen ojedinělé případy transakcí, kdy došlo pouze k předem odůvodněnému odkladu prodeje nemovitosti v důsledku dohody mezi případnými dědici – sirotky a novým manželem vdovy. Např. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 63 (Rousovice, 1584) „*Pak on Tomáš přiženivše se k té vdově, aby tu 8 let pořad zběhlých bez kupování v tom statku byl a na ty dlužníky každého roku do těch 8 let po 20 k(opách), aby skládal a s nimi*

zakoupení, lze pak vázat především k průběhu 50. a 60. let 17. století. Souvisí s celkovou situací na mělnickém panství a se změnami, které výrazným způsobem snížily atraktivitu zakoupení nemovitosti pro poddanského hospodáře. Vedle narůstající míry i celkové škály povinností sehrála závažnou roli i prodlužující se doba splatnosti nemovitosti a také skutečnost, že s nedostatkem hospodářů byla vrchnost nucena často i u nezakoupeného gruntu akceptovat dědickou posloupnost.⁴⁸⁵ Přesto jsou doklady o nezakoupeném držení nemovitosti v prostředí mělnického panství relativně velmi skrovné, v rámci provedených sond jsem našel pouhých 12 zřetelných případů. O této rozsahem drobné „nezakupní držbě“ nás vždy informují až dodatečné zápisy. V jejich rámci byl záznam o nezakoupeném držení dopsán až opožděně, společně s dalším zápisem na grunt během nového prodeje. Je to patrné z návaznosti těchto zápisů i ze srovnání písařské ruky, která je vždy totožná. Jednalo tedy o jakýsi dodatečný zápis, který opožděně dostal nárokům na zapisování nemovitostí a uváděl předchozího hospodáře, jenž ovšem grunt již opustil.⁴⁸⁶ Celkový rozsah této drobnější nezapisované a pravděpodobně vždy provizorní držby je velmi těžké hodnotit. Lze přitom předpokládat, že případů tohoto charakteru bylo více, ovšem zapsány nebyly vůbec. Zejména u chalupnických gruntů, které zůstaly pusté až do závěru sledovaného období, je takové dočasné držení možné předpokládat.

O něco čtenější jsou neúspěšné pokusy o zakoupení, kdy byla usedlost poddanému zapsána, a tedy se stala formálně zakoupenou. Prodej se ovšem uskutečnil bez položení závdavku a ani dále předepsané splátky poddaný neodváděl. Šlo tedy ve své podstatě prakticky o nezakoupenou držbu, která většinou vždy skončila prodejem novému hospodáři.⁴⁸⁷ Následující zápisy jsou v těchto případech ovšem nejčastěji velmi stručné a jednoduché, proto nelze rozeznat, zda je grunt následně prodán jako pustý či zda byl původní a splátky nepokládající hospodář odsazen. Podkladem a základní motivací této „drobné nezakoupenosti“ na mělnickém panství byla pravděpodobně vedle výše zmíněného poklesu atraktivity koupě gruntu i složitější hospodářská situace a pochopitelně i různá úroveň schopností daného hospodáře. Ojediněle zde pak můžeme sledovat souvislost i s dalšími okolnostmi, v jejichž rámci mohlo jít kupříkladu o provizorní obhospodařování nemovitosti dalším členem rodiny, který ji ovšem formálně nezakoupil.⁴⁸⁸ Uvedená událost, ač ojedinělá, je zajímavá nejen z pohledu uplatnění určité

se o ně umlouval a po těch 8 letech nebo statek, aby se jemu prodal anebo sirotci dorostou-li, aby se opatřili.“

⁴⁸⁵ Eduard Maur, *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu*, s. 55; Josef Tlapák, *K některým otázkám poddanské nezakupní držby*, s. 150-151.

⁴⁸⁶ PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Velký Újezd, fol. 6, 1677): „Zápis Pavla Černého. AD 1672 2. january byl na tom gruntu asi tři léta a nezvelebil přitom nic, více ale spustil a ji pustou stati zanechal“. Písařova ruka tohoto a následujícího zápisu z roku 1684 je stejná. Datum 2. ledna se váže k výročnímu soudu z roku 1672; Podobně též svědectví o dočasném držení bez zápisu - PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vraňany, fol. 9, 1687): „...jest táž (chalupa) Duchoslavovi Skuhravýmu, kterež již 5 let bez zápisu na ní zůstávati za tu summu, jakž Matějovi Malýmu prošacována byla...“.

⁴⁸⁷ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k. 19 (Rousovice, fol. 5, 1667). Grunt je prodán v roce 1667 jako pustý, bez dalšího splácení je znovu prodán roku 1690. Šlo ovšem o situaci typickou i pro jiné celky, viz např. Eduard Maur, *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu*, s. 55; dále Týž, *Utuzení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské*, s. 164.

⁴⁸⁸ Tamtéž, (Rousovice, fol. 14, 17, 1687): Větší selský grunt (17.) zakoupil v roce 1665 Martin Habak. Ten ovšem vedle této nemovitosti získává v roce 1676 nuceným prodejem od svého neúspěšného bratra Floriana již zmíněný „obří“ habakovský grunt v téže vsi. Předchozí selský grunt, který ještě nedoplatil, si však ponechává, ovšem jak vidno z trhové smlouvy z roku 1687 (viz dále) hospodařil na něm od té doby jeho bratr Jan. „Nezakoupenost“ gruntu se ovšem stala aktuální až v roce 1686, kdy rychtář Martin Habak umírá a Jan byl přinucen si grunt zakoupit: „zůstávající na této živnosti Jakub Habak 8 let bez

rodinné strategie při obhospodařování většího majetku, ale i z toho důvodu, že za povinnosti zakoupit grunt stál patrně i zde rozhodující zájem mělnické vrchnosti. Ta vzniklou situaci existence gruntu s hospodářem, který neměl zápis, považovala za nestandardní a patrně rovněž z její přímé iniciativy vychází podnět, jenž měl poddanského držitele přimět k zakoupení gruntu.

3.2 Celkový rozsah a dynamika transferu poddanských nemovitostí na mělnickém panství

„Z příběhu tohoto je patrné, že na velmi vratkých základech spočívalo majetkové oprávnění gruntovníků v dobách poddanských...“⁴⁸⁹

Jak patrné z citace uvádějící tuto kapitolu, která reprezentuje řadu formulací obdobného charakteru, již staré regionální, především k rodopisu orientované badatele zaskočila relativně rychlá výměna hospodářů na mělnických gruntech. Spojovali ji jen neurčitě se stupňujícím se vrchnostenským útlakem i s těžkým postavením osedlého venkovského hospodáře. Při sledování poměrů na poddanském gruntě či pohybu usedlého obyvatelstva je ovšem trochu udivené konstatování o značné fluktuaci hospodářů a jejich rychlejší výměně na poddanských gruntech opakovaně zmiňováno i v pracích erudovaných historiků.⁴⁹⁰ Podstatným rysem této výměny je přitom skutečnost, že za častěji se opakující změnou hospodáře na jednotlivých gruntech stál nejen faktor přirozený, tedy důsledek přirozené výměny generací v důsledku nižšího věku úmrtnosti, ale vliv zde měl i faktor „umělé“ změny v držení gruntu, v jejímž rámci byl poddanský statek opakovaně prodán novému hospodáři od žijícího prodejce.⁴⁹¹ Taková transakce přitom nebyla výjimečnou zkušeností poddanských držitelů gruntu, naopak jen spíše výjimečně strávil poddanský hospodář svůj aktivní hospodářský život na jedné jediné poddanské nemovitosti. Řada hospodářů vystřídala za svůj život i více gruntů. Vlastní důvody takových změn lze sledovat v závislosti na obsaženosti pramenů ve velmi různorodé míře. Vždy je však patrné, že do změn vlastnických poměrů se často promítají vedle objektivních příčin i ryze subjektivní faktory, kdy hospodář předával svému nástupci grunt ze svého dobrovolného, ale i okolnostmi vynuceného rozhodnutí (smrt, nemoc, stáří aj.).⁴⁹² Obecný prvek, který tuto častější změnu usnadnil, spočíval v již zmíněném systému postupného splácení nemovitosti, kdy byla vlastní cena rozdělena na jednorázový závdavek a další každoročně skládané relativně nízké splátky. Samotná frekvence změn přitom nepředstavuje konstantní prvek, její změny ovlivňovala dlouhá řada proměnných v podobě typu usedlosti, geografických a místních odlišností, ale i širších souvislostí s celkovým hospodářským i společenským vývojem. V následujícím textu bych chtěl poukázat na některé aspekty rozsahu majetkového transferu s poddanskými nemovitostmi ve dvanácti sledovaných vesnicích mělnického panství. Vedle vlastních proměn frekventovanosti

zápisu ji jako svou vlastní užíval však za živobytí bratra svého Martina Habaka, kterej ji vyzdvihl, žádné pořádnosti neučinil ... tak táž živnost na poručení hejtmana prořacována za sumu jedno sto osmdesáti kop míšenských ...“

⁴⁸⁹ Bedřich Polák, *Z historie statku číslo 7 v Chorouškách*, s. 27.

⁴⁹⁰ Např. Josef Petrůň, *Poddaný lid*, s. 64, 241, 250-251; Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 308; Týž, *Trhová smlouva*, s. 94 – 95. („zakořeněný zvyk mohl vést až k jakési směňovací vášni“).

⁴⁹¹ Bronislav Chocholáč, *K hospodaření poddaných na pernštejském panství*, s. 91.

⁴⁹² Josef Grulich, *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva*, s. 121 – 122.

je přitom nutné zohlednit a zmínit i typy jednotlivých převodů, jejichž význam a uplatnění se v průběhu 17. století rovněž nezanedbatelným způsobem proměnily.

3.2.1 Typy transakcí s mělnickými poddanskými nemovitostmi v 17. století

Rozbor situace na mělnickém panství se opírá o 996 zápisů vážících se k různým majetkovým transakcím, které byly v rámci excerpce pozemkových knih ve sledovaných vesnicích nalezeny. Z tohoto celkového počtu se pak naprostá většina (v podobě 889 zápisů) vztahovala k různým typům majetkových transakcí s celou poddanskou nemovitostí. Tato skutečnost je přitom zcela v souladu se soudobou právní a zejména hospodářskou praxí, v jejímž rámci byla nemovitost předávána vždy jako celek. Prodeje či převody dílčích částí gruntů lze sledovat spíše jen v ojedinělých případech. Vztahovala se k nim přitom vždy bedlivá pozornost a nutné konkrétní schválení vrchností.⁴⁹³ Motivace tohoto trendu je primárně spojena s obavou o umenšení užitků, které z gruntu vrchnost přijímá. V širší míře se zde projevují i aspekty doby celkové rekonstrukce venkovského prostředí po třicetileté válce. Především ve druhé polovině 17. století se zájem vrchnosti často upírá k co největší osazenosti celých gruntů a nikoliv k jejich dělení. Typicky se pak proto pouze menšina ostatních 107 záznamů, kterým se budu věnovat zvláště, vztahovala nejen k ojedinělým prodejům části nemovitostí, ale i k prodeji či koupi gruntovních peněz či k typologicky odlišné položce o zadání (zmocnění) gruntu některému z manželů.

Transakce, jejichž objektem se staly celé nemovitosti, nepředstavují zdaleka jednotné spektrum. Zásadní odlišení zde představuje zejména vlastní motivace změn v držení gruntu, přičemž lze odlišit především přirozené změny, k nimž došlo v důsledku úmrtí hospodáře a změny „umělé“. Ty vyšly z podnětu individuálního hospodáře, jenž se rozhodl grunt z určitého důvodu prodat. Především tyto umělé změny a jejich frekvence mají širokou vypovídací schopnost, která se obecně vztahuje k hospodářskému a sociálnímu postavení poddanského osedlého obyvatelstva. Společně pak mohou též v užším rámci vyjadřovat i některé aktuální události, k nimž došlo ve vývoji dané vesnické lokality daného panství. Mimo tento rámec přirozených a „umělých“ změn je z hlediska motivace nutné zcela individuálně posuzovat ty transakce, do nichž vstoupily některé další skutečnosti. V tomto ohledu jde především o transakce s grunty, které byly prodány jako pusté či z nich jejich držitel zběhl. Dalším specifickým okruhem, který v mělnickém prostředí nalezl určité ne zcela opominutelné rozšíření, je prodej poddanské nemovitosti, jež nařídila vrchnost (nucený prodej).

⁴⁹³ K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 453; podobně též B. Chocholáč, *Selské peníze*, s. 48., Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*, s. 102.

Tab. č. 18 – Hlavní typy majetkových transakcí s poddanskými nemovitostmi

	Vesnice Počet usedlostí	Prodej (převod) za života držitele		Frejmark		Nucený prodej		Prodej (převod) po smrti držitele		Prodej pustého statku		Prodej po zběhnutí		Celkem převodů
		Počet převodů	%	Počet převodů	%	Počet převodů	%	Počet převodů	%	Počet převodů	%	Počet převodů	%	
Mlčechvosty	8s/6ch ⁴⁹⁴	46	45,5	1	1,0	2	2,0	35	34,7	10	9,9	7	6,9	101
Spomyšl	2s/2ch	10	52,6	0	0,0	1	5,3	6	31,6	2	10,5	0	0,0	19
Vraňany	8s/8ch	22	36,1	2	3,3	1	1,6	26	42,6	8	13,1	2	3,3	61
Vliněves	4s/4ch	25	45,5	0	0,0	1	1,8	20	36,4	4	7,3	5	9,1	55
Brozánky	7s/13ch	60	56,1	5	4,7	3	2,8	30	28,0	8	7,5	1	0,9	107
Kozlov	5ch	14	38,9	2	5,6	1	2,8	16	44,4	1	2,8	2	5,6	36
Rousovice	12s/10ch	82	54,7	13	8,7	7	4,7	31	20,7	13	8,7	4	2,7	150
Záboří	7s	15	34,1	2	4,5	0	0,0	18	40,9	7	15,9	2	4,5	44
Vehlovice	2s/8ch	57	61,3	10	10,8	0	0,0	15	16,1	8	8,6	3	3,2	93
Vrutice	8s/4ch	52	55,9	3	3,2	1	1,1	27	29,0	9	9,7	1	1,1	93
Velký Újezd	7s/2ch	22	35,5	0	0,0	0	0,0	26	41,9	12	19,4	2	3,2	62
Krpy	10s/2ch	36	52,9	1	1,5	0	0,0	27	39,7	3	4,4	1	1,5	68
CELKEM:	75s/64ch	441	49,6	39	4,4	17	1,9	277	31,2	85	9,6	30	3,4	889

Již z tohoto úvodního přehledu je patrné, že nejčastěji byla v 17. století v prostředí mělnického panství nemovitost předávána ještě za života předcházejícího držitele. V tomto ohledu šlo o transakci spojenou s běžným prodejem (49,6%), či o méně četný převod usedlosti, který mohl být realizován v podobě frejmarku - výměny usedlosti (4,4%). V obou případech jde o základní dispozici s poddanskou nemovitostí, která plyne z rozsáhlých dispozičních práv nemovitosti zakoupené, především jde pak o právo k jejímu zcizení. Vysoké zastoupení této kategorie je přitom zcela v souladu s obecnější dobovou tendencí poměrně rychlých změn na usedlosti a nejde za rámec výsledků jiných badatelských aktivit, které dosáhly zastoupení tohoto typu ještě výraznějšího.⁴⁹⁵ Za života držitele pak na Mělnicku probíhala i z hlediska motivace odlišná kategorie převodu, v níž rozhodující úlohu sehrál podnět vrchnosti (nucený prodej – 1,9%).

Z hlediska konkrétních podmínek, které budeme níže sledovat, jde pouze o celkovou sumu, již není možné zcela absolutizovat. Poměr se výrazněji odlišoval nejen z časového hlediska v průběhu 17. století, ale rovněž i ve spektru jednotlivých mělnických lokalit. Především ve vesnicích s výrazným zastoupením velkých statků (Vraňany, Záboří, Velký Újezd) podíl převodů uskutečněných za života klesá na úkor prodejů realizovaných až po smrti předchozího držitele. (Viz. Tab. č. 18)

⁴⁹⁴ s = statek, ch = chalupa.

⁴⁹⁵ V rámci 17. století například pro prostředí jihočeského chýnovského panství Josef Grulich, *Populační vývoj*, s.108. (57,5%).

Tab. č. 19 – Důvody prodeje nemovitosti za života držitele

Důvody	1584 - 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1681 – 1701
Bez uvedení důvodů	136	83	64	63
Sešlost věku	6	6	8	13
Sešlost a chudoba	-	1	-	-
Sešlost a nemožnost hospodařit	-	-	1	2
Nedostatek zdraví a sešlost věku	-	-	-	2
Nemoc	-	-	-	2
CELKEM:	142	90	73	82

Samotné důvody majetkové transakce uskutečněné za života držitele jsou přitom z formulace tržové smlouvy patrné jen v omezeném rozsahu případů. Daleko nejčastěji pak prodej zůstává zcela neodůvodněn. Zdůvodnění se přitom objevuje především v těch případech, kdy hospodář mohl být k prodeji přinucen nešťastnými okolnostmi (stáří, nemoc, chudoba, ale i neschopnost aj.).⁴⁹⁶ Častěji je pak tento důvod spojen i s vytyčením výměnku, přičemž těžko lze posoudit, nakolik byly ony důvody pouze proklamativní a nakolik skutečné.⁴⁹⁷ Věk lze u takto odstupujících mělnických hospodářů určit jen ve velmi omezeném rozsahu prostřednictvím sirotčích soupisů z konce 17. století, přičemž ovšem právě k tomuto období se váže nejvíce dokladů zdůvodněného prodeje gruntu v souvislosti s věkem či nemocí dosavadních hospodářů. Při dílčím porovnání pozemkových knih a poddanského soupisu, lze tak určit věk ve 14 případech hospodářů odstupujících „pro sešlost věku“. V jejich případech se střetneme s relativně vyšším věkovým průměrem odstupujícího hospodáře 61,9 let (v rozmezí od 45 do 87 let).⁴⁹⁸ Nutno dodat, že dva případy, kdy věk hospodářů klesl pod hranici 50 let, jsou odůvodněny dalšími okolnostmi.⁴⁹⁹ Jen velmi vzácně jsou pak jako důvod uvedeny i některé další skutečnosti v podobě obecněji formulované chudoby či dluhů.

Z hlediska formálního, zejména pak s ohledem na požadavek finančního plnění, se realizace transakcí realizovaných za života předcházejícího hospodáře pohybuje na relativně široké škále způsobů převodu nemovitost. I když jednoznačně převládá typ běžného (nebo normálního) prodeje, střetneme se i s méně četným, i když existujícím bezúplatným převodem nemovitosti, o němž jako o prodeji hovořit nemůžeme. Běžný prodej ovšem v podmínkách mělnického panství dominuje, odpovídá mu i cena a její vývoj. Jde přitom o situaci, která byla

⁴⁹⁶ Vladimír Procházka tento typ řadí k nuceným prodejm. Typický zápis např. PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 87 (Mlčechvosty, 1592): „Anna vdova jsoucí v nedostatku zdraví svého postavena a žádný syn její ani dcera té chalupy se ujíti a mateř opatrovati na svou práci vzíti nechtěli, prořacována jest ta chalup již na větším díle spuštěna a s dědinami neositymi.“

⁴⁹⁷ Josef Grulich, *Populační vývoj*, s. 293 uvádí relativně nízký věk mezi 40 -44 lety, Alice Klášterská pro situaci hospodáře v 18. století, který odevzdává grunt s přípisem „sešlost věkem“, uvádí věk vyšší mezi 60 – 70 lety – Alice Klášterská, *Fenomén stáří*, s. 146.

⁴⁹⁸ Mlčechvosty 1694 – 87 let, Spomyšl 1685 – 63 let, Vliněves 1685, 1693 – 55, 57 let, Rousovice 1691 – 66 let, Záboří 1692, 1693 – 59, 60 let, Vrutice 1692, 1694 – 80, 46 let (manželka 70 let), Velký Újezd 1690, 1697- 55, 45 let, Kropy 1692, 1700 – 62 (již mrtev), 57 let, Vehlovice – 75 let.

⁴⁹⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Vrutice,fol.3,1692); Sirotčí rejstřík 1693, fol. 52 – 46 letý hospodář má o mnoho starší 70 letou manželku: „Jan Březovský již velmi sešlej věkem, k tomu maje také manželku věkem velmi sešlou a nestatečnou, tak že mu žádnou domácí práci zastávati nápomocna bejti nemůže“; Tamtéž, (Velký Újezd,fol.4,1692); Sirotčí rejstřík 1693, fol.20 – 45 letý hospodář je kromě „sešlosti věkem“ nemocen.

doložena i na většině dalších zkoumaných panství.⁵⁰⁰ Typ běžného prodeje je patrný i z hlediska terminologie a spektra výrazů, které při transakci s mělnickými grunty nalezneme a jež se k označování majetkových transakcí se zakoupenou poddanskou nemovitostí většinou tradičně váží.⁵⁰¹ Při prodeji nemovitosti na Mělnicku se používá několik stálých výrazů, přičemž trhové smlouvy prvního období preferují jako nejpoužívanější výraz „*koupil (kaupil)*“ (58%), který je používán velmi univerzálně a je spojen s kupující stranou.⁵⁰² Méně časté je pak použití výrazu související s aktivitou prodávající strany v podobě výrazu „*prodal*“ (19%).⁵⁰³ Po třicetileté válce se pak ovšem patrně v souvislosti s novou vrchností i nově vedenými pozemkovými knihami používaná terminologie dílčím způsobem mění a v případě převodu uskutečněného za života dominuje zejména termín „*ujal (statek, chalupu)*“, který se ve druhé polovině 17. století stává velmi obecným. Tento výraz byl přitom využíván již v rámci prvního období, ale byl zde vztažen téměř výhradně k transakcím mezi příbuznými, jež byly realizovány po smrti držitele.⁵⁰⁴ Naopak úzce propojen s příbuzenskými aspekty převodu za života držitele zůstává v průběhu celého 17. století termín „*postoupil*“.⁵⁰⁵ Zcela ojedinělé je slovní spojení „*stala se smlouva celá a dokonalá*“, (popřípadě „*stal se trh celý a smlouva dokonalá*“) použité ve čtyřech prodejkách v první polovině 17. století.⁵⁰⁶ Pro sledované lokality v prostředí mělnického panství naopak nedoložíme výrazy typu „*osazen*“ či „*propuštěn*“, které by odpovídaly násilné aktivitě vrchnosti, s níž se lze na jiných celcích zejména v poválečném období střetnout.⁵⁰⁷

V souvislosti s prodejem mělnické poddanské nemovitosti je třeba podotknout, že v závislosti na charakteru použitých pramenů nemusí být v některých případech charakteristika majetkové transakce a jejího zařazení k danému typu zcela spolehlivá. Zejména ve „starší vlně“ pozemkových knih se patrně s ohledem na rychleji se střídající vrchnostenské úředníky střetneme s poměrně různorodou praxí vedení zápisů. V jejím rámci vedle široce koncipovaných kupních smluv s detailním výčtem řady okolností nalezneme i záznamy o majetkové transakci mnohem jednoduššího či neúplného charakteru. I když procento takovýchto případů je poměrně nízké, projevuje se zejména v kategorii běžných převodů, v jejichž rámci je někdy obtížné rozhodnout a je k dané kategorii přesvědčivě zařadit.

⁵⁰⁰ Obecně k tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 308 an. Pro jednotlivé celky v moravském prostředí Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, 117; Týž, *Poddanský úvěr*, s. 64-65 nebo pro prostředí frýdlantského panství Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 86 – 87.

⁵⁰¹ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.308.

⁵⁰² Např. PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č. 29, fol. 83 (Mlčechvosty, 1618): „*Jiřík Čech koupil chalupu svou od Jakuba Koutského v těch mezech, právech, poplatkách a robotách i se všem k ní příslušenstvím, jakž toho týž Jakub Koutský v držení a užívání byl za sumu 200 k(op) míš(enských)*.“

⁵⁰³ Např. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 68 (Rousovice, 1608): „*ve středu po první neděli postní Vondra Dědek prodal jest chalupu se vším příslušenstvím, jakž ji sám v držení byl...*“

⁵⁰⁴ Váže se i k prodejm pustého gruntu - PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19 - Prodej: (Rousovice, fol. 11, 1670): „*Podle dobrovolné smlouvy ujal tuto chalup pro sebe, budoucí manželku a dědice své Jakub Šifner za sumu...*“; Frajmark (Rousovice, fol.9,1669): „*Leta 1669 1.juny Martin Černý ujal chalup handlem za grunt Soukupovský ve vsi Rousovicích...*“; Ujetí pustého gruntu (Rousovice, fol.4,1654): „*Leta 1654 12.aprilis vedle prošacování rychtářův a konšelův rychty rousovský ujal grunt tento dokonce pustý Řehoř Jeřábek za sumu 130K(op) míš(enských)*.“

⁵⁰⁵ PK Záboří, inv. č.245, PK č.41, fol. 11 (Záboří, 1623): „*Léta 1604 Václav Socholup postoupil toho gruntu Vítovi synu svému v těch mezech, právech a povinnostech tak jak ho sám v držení byl...*“

⁵⁰⁶ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice, fol.19,1691): „*Stala se smlouva a trh dobrovolný v přítomnosti vrchního rychtáře Tomáše Žežulky, konšelův a sousedův rousovských.....*“

⁵⁰⁷ Eduard Maur, *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu*, s. 57.

„Frejmark“ - směna nemovitosti:

Další kategorii, která se nevyomykala z motivace běžných převodů, avšak šla za jejich rámec charakteristikou své finanční (resp. nefinanční) stránky, pak představovala výměna usedlosti. Jde přitom o transakci, která se uskutečňovala v prostředí raně novověkých poddanských nemovitostí poměrně často, přičemž ze strany vrchnosti ji nebyly většinou kladeny překážky. Dobře totiž splňovala zejména nárok na bezprostřední kontinuitu a rychlý bezproblémový počátek hospodaření nového držitele.⁵⁰⁸

Tab. č. 20 - Směna usedlosti na mělnickém panství v 17. století

Období	Selské statky	Chalupy	Celkem
1584 – 1620	4	11	15
1621 – 1650	7	3	10
1651 – 1680	9	2	11
1681 – 1701	2	0	2
Celkem	22	16	38

Transakce tohoto typu si v mělnických trhových smlouvách nesla v průběhu celého 17. století své typické označení „frejmark“, pouze řídce se uplatňují výrazy jiné.⁵⁰⁹ Počet směn, které byly dohledány, přitom nepředstavuje zcela zanedbatelné množství. Je přitom snad možné počítat s číslem ještě o něco vyšším, protože zápis směn tohoto typu nebyl asi zcela důsledný.⁵¹⁰ Transakce, realizované na bázi výměny gruntu tak byly na mělnických gruntech poměrně časté, přičemž je zřetelné, že k jejich praktikování přistupovali mělničtí hospodáři o něco hojněji v první polovině 17. století.⁵¹¹ Jednoznačnost tohoto tvrzení ale komplikuje nesoulad mezi chalupami, na nichž frekvence tohoto typu zřetelně ubývá, a statky, v jejichž rámci bylo uplatnění směny rovnoměrnější. Typické je pro mělnické prostředí i to, že se směna usedlosti téměř bezvýhradně vázala k vesnickým lokalitám, které vynikaly celkovou vyšší četností všech transakcí (Vehlovice – 10, Rousovice – 12, Brozánky - 5). Rámec a vlastní způsob samotné výměny lze s ohledem na formulaci poznat do různé hloubky. Vedle směny vlastního statku a jeho základního příslušenství bývá přitom většinou zdůrazněno, že směňující hospodáři přijímají i s nemovitostí spojené povinnosti a závazky, včetně těch závazků, které na daném gruntu spočívají z předchozích, ještě nedopracovaných prodejů.⁵¹² Pouze výjimečně si noví držitelé gruntu tyto závazky odnášejí na nový grunt.⁵¹³

⁵⁰⁸ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 350.

⁵⁰⁹ Např. PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 83 (Mlčechvosty, 1596): „Mikuláš Viktorin z Mlčechvost učinil změnu na ten statek“. K názvu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 350 an.

⁵¹⁰ Např. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.54 (Rousovice, 1590): V tomto ohledu nás informuje pouze změna splátek a to, že došlo k frejmarku je patrné až z mimochodem uvedené zmínky v následující transakci.

⁵¹¹ Srovnání lze nalézt v prostředí blízkého brandýského celku, kde byla směna usedlosti zastoupena ve 3 % případů. Jaroslav Šulc, *Třicetiletá válka a vývoj venkovské sociální struktury*, s. 67.

⁵¹² PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 67 (Kozlov, 1670): „Chalupu rybářskou se vším k ní od starodávna příslušenství, platy z vod a úroky, proti chalupě přivoznické Jana Nováka, se vším k ní od starodávna příslušenstvím a přivozem nic od jedné ani od druhé (:mimo píce:) nevymiňující, a to v té summě jak jeden i druhý svau koupenu měl. Těž s vyloženými penězi aby toliko jak Jan Dědic, tak i Jan Novotný pozůstávajíc gruntovní peníze dopláceti povinen byl...“

⁵¹³ PK Záboří, inv. č.245, PK č.41, fol. 3 (Záboří, 1623): „Matouš Werner stoje osobně při knihách učinil přiznání, že statek svůj ve vsi Záboří postupuje frejmarkem se vším od starodávna příslušenstvím Janovi

Nucený prodej poddanské nemovitosti

Nucený prodej představuje specifickou kategorii transakcí, která ale do okruhu těch majetkových změn, jež se uskutečnily za života hospodáře, přitom patří pouze rámcově. Šlo o prodej nemovitostí, do něhož individuální vůle „prodávajícího“ hospodáře zasáhla minimálně a hlavní motivace zde byla úzce spojena především s hospodářským zájmem vrchnosti. Té šlo především o bezproblémové odvádění pravidelných stálých i běžných platů a pracovních povinností, včetně pravidelného pokládání splátek za nedopracovaný grunt. Samotný institucionální zásah a zájem vrchnosti je zde většinou poměrně jednoznačně proklamován formulacemi typu „z poručení vrchnosti“, doprovázenými různě obsáhlou a výstižnou charakteristikou nevhodného hospodaření a aktivity dosavadního držitele nemovitosti.⁵¹⁴ V některých případech je pozadí špatných hospodářských podmínek na gruntu, které si vrchnostenskou aktivitu vyžádaly, vyjádřena velmi explicitně, plasticky a důkladně.⁵¹⁵

Typickou skutečností, která poukazuje na hospodářský zájem vrchnosti je i to, že se vrchnostenský zásah v podobě vynuceného prodeje vztahoval především k mělnické poddanské nemovitosti v kategorii větších selských gruntů. V naprosté většině jde vždy o statky nadprůměrné, což se projevilo i v ocenění takto prodávaných jednotek, které většinou přesáhlo hranici 500 kgm.⁵¹⁶ Vazba nuceného prodeje k tomuto typu nemovitostí patrně souvisí s hmotným zájmem vrchnosti o kontrolu těch statků, jejichž osazenost kvalitními hospodáři byla pro ni s ohledem na příjmy velmi důležitá. Porovnáme-li pozemkové knihy s urbáři mělnického panství, zjistíme, že šlo vždy o statky, z nichž byly v dané době odváděny největší stálé platy a nezanedbatelná byla i kategorie platů běžných.⁵¹⁷ V případě vinařských vesnic šlo vždy o statky s rozsáhlejším odvodem perkrechtu i držením dalších vinic. Zejména pro krátkodobá zástavní držení v průběhu prvního období mohlo mít pravidelné každoroční splácení jistě značný význam.

Samotná iniciativa k prodeji přitom měla většinou pocházet od rychtáře a konšelů, kteří zodpovídali za optimální chod hospodářství ve vesnicích a měli též jako podklad pro nucený

Vobořilovi, manželce a dítkám jeho ... však na ten způsob, aby Jan Vobořil jako v svém vlastním a zaplaceném statku seděl. Matouš Verner pak cokoliv z toho gruntu Jakubovi sirotku platiti povinen zůstává, to aby každoročně až do vyjití 374 k(op) vyplnil.

⁵¹⁴ K důvodům Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 220; Týž, *Zabrání majetku poddaného vrchností podle českých pozemkových knih 16. a 17. století*, SPFFBU, X C-8, 1962, s. 34 an. Typicky pro mělnické prostředí PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.19,1677): „s příčiny ty, že Jiřík Kalyna zlým hospodářem byl...“.

⁵¹⁵ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 7 (Vraňany, 1614): „v pondělí prvním postním Šimon Hořavka jsouce k tomu vězením přinucen za příčinou velkého svého nehospodaření a gruntův spouštění ano i velikých dluhův, jichž jest skrze ožralství s synem svým nadělal, jest tento statek svůj s těmito níže psanými svršky.... jest prodal Vítovi Dvořákoví do vsi Mlčechvost“.

⁵¹⁶ Průměrnou cenu gruntu (včetně chalup), který byl prodán v rámci nuceného prodeje, představuje 475 kgm.

⁵¹⁷ Pro ilustraci lze uvést některé typické příklady: PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 52, 53: Brozánky (12. grunt) - nucený prodej se opakuje dvakrát (1607,1611) za cenu nejprve 500 kgm. a posléze 700 kgm. Šlo přitom o největší grunt ve vsi s nejvyšším ročním stálým platem ve vsi - 5 kgm. (Urbář panství Mělník 1625, s.493); PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 120: Mlčechvosty – nucený prodej v roce 1627, statek byl prodán za 500 kgm., přičemž šlo opět o největší grunt ve vsi s nejvyšším ročním stálým platem 8 kgm. (Urbář panství Mělník 1625, s. 538); PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 65; PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice,fol.19,1677, 1688): V této vsi se nucený prodej uskutečnil třikrát na 19. statku (1625, 1677, 1687), šlo opět o velmi nadprůměrný grunt ležící na Podolí pod městem Mělníkem, velikosti odpovídají i částky ceny (v r. 1625 – 1450 kgm, v r. 1677 a 1687 pak po 700 kgm.). I odtud pak plynuly nejvyšší stálé platy po 7 kgm. ročního stálého platu. Šlo přitom o vinařskou vesnici a proto byl součástí příjmů k zámku plynoucí perkrechtní plat.

prodej zajistit aktuální šacuňk. Jak toto probíhalo v podmínkách mělnického panství, není zřetelné, ovšem k ne zcela odpovídající rychtářské aktivitě by mohla poukazovat již uvedená relace komisařů o hledání místa pro nový vrchnostenský dvůr.⁵¹⁸ Samotný nucený prodej se většinou neuskutečnil okamžitě po zjištění nedostatků v chodu hospodaření, ty musely dosáhnout určité míry a nucené transakci předcházela výstraha či napomenutí.⁵¹⁹ O jistém „otálení“ s aktem nuceného prodeje svědčí i několik zmínek o předčasném varování špatného hospodáře.⁵²⁰ Samotný převod býval aktuálním činem, o čemž svědčí ta skutečnost, že se prodeje tohoto typu odehrávaly v průběhu celého roku a nikdy nesouvisely s termínem výročního soudu.

Z hlediska formální stránky této transakce je nutné uvést, že vrchnostenský zásah do držení nemovitosti má v mělnickém prostředí vždy formu prodeje, který se způsobem průběhu ani realizací finančních aspektů nevymyká z celkového rámce běžných majetkových transakcí. Příamá konfiskace gruntu je zde reprezentována jen ojedinělým a výjimečným případem, jehož motivace je spojena nikoli s hospodářskými, nýbrž s trestně právními faktory.⁵²¹ Akt vlastního nuceného prodeje tak vždy probíhá prostřednictvím z vnějšku iniciovaného, přesto celkem samostatného prodeje případnému či doporučenému kupci, přičemž nebyl vyloučen ani prodej mezi příbuznými.⁵²² Dělení sumy reprezentující cenu rovněž odpovídá podmínkám dědické praxe, která zde vedle primárního splácení dluhů spočívá v rovném rozdělení pozůstalosti mezi případné dědice.

Tab. č. 21 - Nucený prodej na mělnickém panství

Období	Selské statky	Chalupy	Celkem
1584 – 1620	6	1	7
1621 – 1650	3	2	5
1651 – 1680	2	1	3
1681 – 1701	2	--	2
Celkem	13	4	17

⁵¹⁸ NA Praha, fond SM, sign. M 28 – 60, karton 1473 (Hejtmanství): „Odtud jeli jsme do vsi Střednice a Strašnice nedaleko jedné od druhé ležící, kdež vedle správy pana hejtmana niekterýž lidé grunty a statky svy velice opouštějí a majíce při čemž se živiti zle hospodaří a vedle zprávy dvůr J(eho) M(ilsti) C(ísařské), že by se spraviti v nově mohl. To jsme v skutku našli a spatřili, že někteří lidé hledíce více v ustavičného ožralství své grunty nemálo spustiti, živnosti nehledí, dobytčův aniž potahův nechovají a majíce v dosti dobrém položení dědin po dvouch třech lanech je zapouštějí, dosti málo osívají a ladem ležeti neositých zanechávají.“

⁵¹⁹ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 219.

⁵²⁰ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1., fol. 72 (Brozánky, 1619, 1622): „Jan Honzů nepoložil ani závdavku ani peněz gruntovních ani dluhův nesplatil. Nýbrž chalupu spustil, nebude-li lepším hospodářem, aby byl vyhnán.“ - roku 1622 pak následuje v podstatě běžný zápis o převodu ovšem, s nižší cenou Zda šlo o nucený prodej, není patrné.

⁵²¹ Blíže k typologii Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 217. K zásahům z hlediska trestných činů - Tamtéž, s. 233. Na mělnickém panství viz: PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19 (Rousovice, fol.19,1687): „Matěj Němeček pro své nenáležitě chování a přechovávání škůdcův lidských též mající s nimi společností kupříkladu jinším z toho gruntu svržen. Přišel jest týž grunt se vším k němu náležejícím příslušenstvím od rychtářův a konšelův rychty rousovské podle dobrého svědomí k prořacování za sumu 700K.míš“ . Peníze z prodeje díky vysoké nedoplnění gruntu směřovaly k předchozím dlužníkům, hospodář po sobě též zanechal dluhy, zbylá část pak byla určena do vrchnostenských důchodů.

⁵²² Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 219.

Frekvence iniciativy vrchnosti byla různá a lišila se podle vrchnostenského celku. Střetneme se tak s prostředím, kde byl nucený prodej výjimečným zjevem, i s lokalitami, v nichž se nucený prodej objevoval častěji.⁵²³ V podmínkách mělnického panství se s nuceným prodejem střetneme vícekrát, jeho uplatnění je přitom vázáno hlavně k prvnímu sledovanému období. V dalším období počet nucených prodejů klesá, což může souviset s úbytkem vhodných kupců a výraznější poptávky, tedy s jevy, které konkrétně rozvedu dále. Špatná hospodářská situace, která pravděpodobně byla na mělnických gruntech ve druhé polovině 17. století velmi všeobecná, si vyžádala ve svém důsledku mnohem větší benevolenci vrchnosti.⁵²⁴

V době po třicetileté válce však princip nuceného prodeje mohl být uplatněn nejen v případě špatného hospodaření, nýbrž významější roli mohly sehrát i některé další aktuální okolnosti. Na panstvích s větším rozsahem neosazených gruntů tak některé vrchnosti přistupují k násilnému osazování pustých gruntů, přičemž se tato metoda mohla dotknout především schopných chalupníků, kteří byli vrchností přinuceni k povinnému prodeji prosperující a málo zadlužené chalupy a následně koupí většího neosazeného a často silně zadluženého selského statku.⁵²⁵ V době nízké poptávky po zemědělských plodinách nemohly být možnosti plynoucí z větší rozlohy gruntu využity a bez možnosti širšího prodeje nadvýrobku bylo držení takového gruntu danajským darem. Bývalý chalupník byl nyní nucen odvádět vyšší vrchnostenské platy i kontribuční požadavky. Navýšily se i robotní požadavky a rovněž splácení velkého zadluženého gruntu přineslo nezanedbatelné finanční nároky. O tom, že k tomuto postupu mohlo docházet i na černínském mělnickém panství svědčí některé formulace kupních smluv k větším statkům.⁵²⁶ Prostřednictvím ojedinělých zmínek tohoto typu (3) pochopitelně nelze posoudit celkový rozsah takovýchto zásahů, mohly by ovšem alespoň nasvědčovat tomu, že za některými prodeji pustých velkých statků, k nimž dochází ve značném rozsahu od konce 50. do 80. let 17. století, právě takovýto vrchnostenský impuls mohl stát.

Změna v držení nemovitosti po smrti držitele

Vedle subjektivních a individuálních faktorů, které odvisely od osobnosti držitele, jeho hospodářského sebevědomí a úspěšnosti, zdravotního stavu, věku i dalších okolností, mohly dát impuls ke změně držitele gruntu i skutečnosti ryze objektivní v podobě náhlého úmrtí hospodáře. Šlo přitom o situaci velmi závažnou, která mohla ohrozit nejen chod hospodářství, nýbrž i pravidelné příjmy, které odtud vrchnost získávala. Bylo proto nutné co nejdříve podmínky na gruntu konsolidovat a grunt obsadit novým vhodným hospodářem. Oproti předchozímu typu transakce, která se uskutečnila za života hospodáře, zde pochopitelně zcela odpadá možná aktivita předcházejícího držitele, přičemž jeho nástupce většinou v daném okamžiku nebyl ani stanoven.⁵²⁷ Bylo tedy nutné rychle rozhodnout o volbě nového hospodáře. Základní roli vždy sehrála především aktuální rodinná i hospodářská situace na gruntu. Právě s ohledem na ni bylo nutné zvolit optimální řešení, které mělo především zajistit další kontinuální hospodářský provoz

⁵²³ Minimální využití uvádí například Bronislav Chocholáč pro pernštejnské prostředí - Týž, *K hospodaření poddaných na pernštejnském panství*, s. 96.

⁵²⁴ K tomu Eduard Maur, *K utužení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské*, s. 163 – 164. Jen málo špatně hospodářících hospodářů zde bylo nuceno se vyprodat.

⁵²⁵ K tomu například komorních statků Eduard Maur, *Příspěvek k poddanskému purkrechtu*, s.56.

⁵²⁶ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19 (Vrutice, fol.7, fol.8,1675): Jakub Šifner prodává chalupu s odůvodněním „...poněvadž Šifner na statek se dáti musel...“. Podobně též PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.44 + vložený list.

⁵²⁷ Doklady o řídkých případech kšaftování s mělnickými gruntů uvádím níže. (Kap. 3.6 - s. 164)

nemovitosti. V tomto ohledu bylo primárně nutné vzít v úvahu, zda je možné uplatnit principy dědického práva a zvolit nového hospodáře z řad nejbližších příbuzných. O tom, v jaké šíři bylo možné v síti příbuzenských vztahů hledat, rozhodovala konkrétní dědická praxe, která byla na daném panství, v tomto případě mělnickém, uplatňována.⁵²⁸

Tab. č. 22 – Kupci při prodeji mělnické poddanské nemovitosti po smrti držitele

	1584 – 1620	1621 - 1650	1651 – 1680	1681 – 1701	Celkem:
<i>Nepříbuznému hospodáři</i>	38 (21*)	22 (15*)	22 (14*)	10 (8*)	92 (58*)
<i>Synovi</i>	23	19	17	10	69
<i>Vdově</i>	6	0	1	0	7
<i>Zeti</i>	5	8	3	1	17
<i>Bratři</i>	1	2	0	1	4
<i>Novému manželův vdovy</i>	32	15	9	6	62
<i>Celkem</i>	105	66	52	28	251

*Počet transakcí, kdy byli přítomni sirotci nebo vdova.

V řadě případů nebylo možné osadit grunt příbuzným zemřelého hospodáře, což jak patrně z výše uvedeného přehledu, představovalo v mělnických podmínkách tu nejčastější alternativu. Vedle prosté neexistence příbuzných osob, zde roli mohl sehrát i nízký či vysoký věk pozůstalých příbuzných, zdravotní stav, ale rovněž finanční a hospodářská situace na daném gruntu (zejm. vysoké zadlužení). Řešení spočívalo v prodeji gruntu do rukou nepříbuzného hospodáře a vlastní dědické nároky byly uspokojeny pouze rozdělením celé kupní sumy mezi případné dědice. Spíše ojediněle je takový prodej formulován jako transakce, v níž sirotci (s vdovou) prodávají danou nemovitost. Prodej tohoto druhu tak rámcově zcela odpovídal transakci uskutečněné za života nepříbuznému hospodáři, včetně rozdělení splátek, s tím rozdílem, že z rozdělení byl pochopitelně vyřazen předcházející hospodář. Velmi častou součástí převodu po smrti držitele jsou pak zanechané dluhy, které často odpovídají vlastní hospodářské aktivitě a lze z nich předpokládat neočekávanost smrti.

Z hlediska použité terminologie, kterou jsem již výše alespoň základním způsobem charakterizoval, lze uvést, že skutečnosti odlišného postupu v případě živého a naopak zemřelého předchozího držitele gruntu se úzce prolínaly i do používaných slovních spojení a formulace kupní smlouvy. Jedna jediná kupní smlouva tak mohla počítat s různým typem převzetí nemovitosti. Jako typický a ilustrativní příklad lze představit směnu usedlosti, k níž došlo na 12. gruntu v Rousovicích v roce 1629 a v jejímž rámci došlo k rekapitulaci předchozích poměrů. Slovy pramene se zde: „...stal **frejmark dobrovolný** mezi mnou Adamem Náhlíčkem a Ondřejem Rejnkem sousedův rousovských, kdy já Adam Náhlíček s Kateřinou manželkou svou Ondřejovi Rejnkovu živnůstku, kterouž **po otci svém jsem koupil** postupuji. Item Ondřej Rejnek s Lidmilou manželkou svou živnůstku totiž krčmu svou **právem dědickým jest užíval**.”⁵²⁹ V rámci formulace se tak střetneme s dvojí odlišnou charakteristikou držení usedlosti spočívající v „koupení gruntu“ od otce a v „dědickém užívání“. Dohledáme-li příslušné okolnosti o nabytí jednotlivých gruntů, zjistíme, že Adam Náhlíček vstupuje do transakce se statkem, který koupil

⁵²⁸ Principy vlastního dědického práva a jejich konkrétní naplňování v Kap. 3.6..

⁵²⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.38 (Rousovice, 1629).

od svého, v době prodeje ještě žijícího otce.⁵³⁰ Oproti tomu „dědickým právem“ držený grunt získal druhý aktér směny Ondřej Rejnek jako dědický nápad až po smrti své matky Evy Rejnkové.⁵³¹ V rámci směny tak zde stojí i terminologické odlišení kategorie běžného převodu, který proběhl mezi příbuznými členy jedné rodiny ještě za jejich života, a kategorie sirotčího prodeje, který se uskutečnil rovněž mezi blízkými příbuznými ovšem až po smrti držitelky.

Tab. č. 23 - Zastoupení majetkových transakcí uskutečněných po smrti držitele

Vesnice	Kategorie	1584 - 1620	1621 - 1650	1651 - 1680	1681 - 1701
		%	%	%	%
Mlčechvosty	Vše	26,9	51,8	33,3	17,8
	Statky (8)	35,4	66,4	38,7	15,3
	Chalupy (6)	16,5	42,9	24,8	22,0
Spomyšl	Vše	50,0	50,0	37,5	0,0
	Statky (2)	0,0	50,0	66,7	0,0
	Chalupy (2)	100,0	50,0	20,0	0,0
Vraňany	Vše	64,8	46,4	28,0	43,1
	Statky (9)	69,4	36,1	24,8	75,0
	Chalupy (3)	49,6	75,2	33,5	0,0
Vliněves	Vše	45,7	40,0	33,5	25,0
	Statky (4)	75,0	100,0	44,4	50,0
	Chalupy (4)	28,6	14,3	25,0	16,7
Brozánky	Vše	25,0	28,6	25,0	22,2
	Statky (7)	39,9	100,0	16,4	17,4
	Chalupy (13/5)	20,6	21,2	49,6	33,0
Kozlov	Vše	56,3	40,0	40,0	50,0
	Statky (0)	--	--	--	--
	Chalupy (5)	56,3	40,0	40,0	50,0
Rousovice	Vše	23,1	15,2	22,6	18,7
	Statky (12)	27,2	15,0	19,7	37,0
	Chalupy (10/7)	17,6	16,7	27,3	6,3
Záboří	Vše	62,4	49,1	16,4	29,0
	Statky (7)	62,4	49,1	16,4	29,0
	Chalupy (0)	--	--	--	--
Vehlovice	Vše	22,2	17,2	0,0	22,5
	Statky (2)	25,0	33,3	0,0	0,0
	Chalupy (8/5)	21,9	10,0	0,0	33,3
Vrutice	Vše	54,5	7,4	8,6	22,6
	Statky (8)	55,9	14,8	6,9	27,5
	Chalupy (4/3)	50,0	0,0	12,7	14,2
Velký Újezd	Vše	53,3	61,1	34,7	22,1
	Statky (7)	50,0	54,8	36,9	33,7
	Chalupy (2/1)	100,0	100,0	25,0	0,0
Krpý	Vše	42,9	46,7	45,8	16,5
	Statky (6)	55,3	44,7	67,0	19,3
	Chalupy (4/3)	33,3	50,0	28,3	14,2
CELKEM:	Vše (133/117)	38,7	33,1	25,3	21,6
	Statky (61)	55,3	44,7	26,1	19,3
	Statky (72)	43,8	29,4	23,1	26,6

⁵³⁰ Tamtéž, fol.44 (Rousovice, 1629).

⁵³¹ Tamtéž, fol.37 (Rousovice, 1626).

Z hlediska vlastního rozsahu a uplatnění transakce realizované po smrti držitele lze v mělnických podmínkách sledovat situaci, která nebyla rozhodně výjimečná. Celkový podíl v podobě zhruba třetiny všech směn (31,2%), odpovídá situaci na jiných celcích, kde došlo ke srovnatelnému sledování okruhu změn na poddanských gruntech. V celkovém úhrnu zde dosahují mělnické poddanské nemovitosti spíše podprůměrného uplatnění tohoto typu transakce.⁵³² Zastoupení prodejů uskutečněných po smrti předchozího držitele ovšem není zcela jednotné ve spektru jednotlivých vsí a zřetelně se také proměňuje během sledovaného období. Celkový trend se vyznačuje zřetelnou sestupnou tendencí v průběhu 17. století, v jejímž rámci ubývá statků a chalup, které byly prodány až po smrti předchozího držitele. Jedinou drobnou výjimku představuje v tomto ohledu drobný dílčí vzestup v poslední čtvrtině 17. století v kategorii chalup. Nejčastěji byl tedy grunt po smrti hospodáře prodáván ještě v předbělohorském období, kdy zejména v kategorii statků dosáhl výrazné nadpoloviční většiny. Trend vyšší frekvence mohl souviset s příznivou etapou, která vedla hospodáře ke snaze setrvat na hospodářství co nejdéle. V poválečném období, které přináší zřetelný pokles této kategorie transakce, pak sehrál v tomto roli i markantnější vzestup četnosti prodeje pustého gruntu. Lze se domnívat, že to byl celkový důsledek dlouhodobě neutěšené hospodářské situace, která často vedla k rychleji se opakujícím transakcím, v jejichž okruhu často nebylo ani zahájeno postupné splácení.

Z hlediska lokalit je patrné, že vysoké procento tohoto typu transakce náleží zejména statkům ve vesnicích s dobrými podmínkami k obilnářství, přičemž se vymykají statky úrodného labského levobřeží (Vraňany, Vliněves), kde byl převod tohoto typu nejčastější. Naopak nižší podíl je spojen s převažujícím chalupnickým prostředím a prostředím, kde významným doplňkem v hospodaření byly vinice (typicky Rousovice, Vehlovice). Zajímavá je v tomto ohledu ojedinělá situace v ryze chalupnickém a rybářském Kozlově, kde nalezneme relativně velmi vysoké procento prodejů uskutečněných po smrti hospodáře. S ohledem na specifickou rybnářskou řemesla, zde mohla být volba i zájem nového hospodáře vždy relativně složitější.

Prodej pustého gruntu

Vedle výše zmíněných základních typů majetkových transakcí pak spektrum dotvářely ještě další svým charakterem i formálním průběhem zvláštní změny v držení poddanské nemovitosti, které nelze zcela jednoduše k výše uvedeným typům přiřadit. Zejména v době po třicetileté válce zakupovali noví hospodáři v mělnických vesnicích statky a chalupy, které byly při prodeji označeny jako pusté, popřípadě neosazené v důsledku zběhnutí předcházejícího hospodáře. Transakce tohoto typu je nutné zmínit samostatně s ohledem na zvláštní formální průběh převodu takové nemovitosti, zejména pak poněkud odlišnou realizaci finančních aspektů. Té se ovšem budu hlouběji věnovat v následující části této práce. Prodej pusté usedlosti přitom v podmínkách mělnického panství většinou úzce souvisel s poměrně hlubokými důsledky třicetileté války v této lokalitě. Ty, jak již bylo řečeno, jsou kromě pozemkových knih zřetelné z nejstaršího berního katastru i některých dalších pramenů. Prodej pusté nemovitost bývá

⁵³² Srovnatelné prostředí nedalekého brandýského celku přineslo pro léta 1592 – 1712 44% případů kdy došlo ke směně hospodáře v důsledku úmrtí - Jaroslav Šulc, *Třicetiletá válka a vývoj venkovské sociální struktury*, s. 67. Podobně prostředí jižních Čech pro první polovinu 18. století 42,5% - Josef Grulich, *Populační vývoj*, s. 292. Moravské prostředí pak vykazuje výsledky velmi obdobné mělnickému prostředí Bronislav Chocholáč, *K hospodaření poddaných na perněstejském panství*, s.95 (podíl sirotčích prodejů odhaduje obecněji od ¼ do ⅓ s patrnou tendencí k růstu; dále Petr Odehnal, *Měšťané i předměšťané klobučtí*, s.49 – (31,9% = 64 prodejů z celkového počtu).

přítom v pozemkových knihách celkem běžnou a relativně velmi frekventovanou záležitostí, zároveň jde vždy o kategorii relativně velmi mnohoznačnou. Knihy obecně označují pustou nemovitostí nejen ty gruntovní jednotky, které byly skutečně dlouhodobě opuštěny, čemuž pak přirozeně odpovídá i zcela nedostatečný stav vlastní usedlosti i jejího hospodářského zázemí, nýbrž někdy i usedlost sirotčí a nezřídka i nemovitost s hospodářem přítomným však dlouhodobě nemocným.⁵³³ Již Vladimír Procházka tak za základní obecnější kritérium pusté usedlosti v pozemkových knihách stanovil především přítomnost hospodáře plnění celkový rámec povinností, které jsou dané nemovitosti předepsány. Nejednoznačnost stavu mělnických „opuštěných“ gruntů v tomto ohledu může naznačovat především velmi různá míra finančního ocenění (resp. poklesu ceny) při prodeji opuštěného gruntu. Výše ceny se zde pohybuje od položky blízké prodeji předcházejícímu až k sumě, která je dána velmi zřetelným poklesem vzhledem k předešlé ceně.⁵³⁴

Určit zcela pusté nemovitosti v mělnické vesnici a upřesnit míru či stupeň jejich poničení je tak komplikovaná a jen omezeně uskutečnitelná záležitost. Prodej pustého statku je ve většině případů od ostatních transakcí odlišen pouze adjektivem „pustý“, které je pouze někdy doplněno další upřesňující charakteristikou.⁵³⁵ Prodej nemovitosti, která je označena jako pustá, pak dále někdy doprovází odůvodnění výraznějšího pohybu finančních aspektů (snížení ceny, odpuštění závdavku apod.), na jehož základě lze rovněž předpokládat výraznější stupeň poničení.⁵³⁶ Poslední typickou skutečností, která může souviset s pustým či nějakou dobu neobhospodařovaným gruntem, představuje dočasné odpuštění všech (omezeněji pouze některých) povinností plynoucích z držby gruntu novému hospodáři. Takováto praxe patrně představovala nutnou úlevu, která umožnila novému hospodáři konsolidovat poměry na gruntu.⁵³⁷ Úlevy se ve všech případech vztahují především na výkon robot, kontribučního platu, pouze někdy se pak toto pravidlo vztahovalo na kladení vejrunků ve lhůtě od 2 do 3 let. Praxe však většinou přinesla i proti této lhůtě opožděné pokládání splátek.⁵³⁸

Tab. č. 24 - Prodej pusté poddanské nemovitosti na mělnickém panství

Období	Selské statky	Chalupy	Celkem
1584 – 1620	0	1	1 (1,2%)
1621 – 1650	14	5	19 (22,4%)
1651 – 1680	37	20	57 (67,1%)
1681 – 1701	3	5	8 (9,4%)
Celkem	53	30	85

⁵³³ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 165-166. Výrazný rozdíl je pak zřetelný ze srovnání berní ruly a soupisu poddaných podle víry. Zničený grunt z berní ruly obývá dle soupisu i více poddanských osob. Eduard Maur, *Populační vývoj českých komorních panství*, s. 26.

⁵³⁴ K cenám pustých usedlostí na mělnickém panství dále (Viz Kapitola 4.3.1 – Soubor cenových údajů a jejich charakteristika).

⁵³⁵ Krajní případ devastace gruntu PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Velký Újezd, fol.6, 1657): „*Tato chalupa jsouc všecka pustá, takže jen samotné místo od rychtářův a konšelův rychty zalabské jest prošacována za šest kop míš(enských) vedle téhož šacunku jest ji zjal Jiří Kautecký...*“

⁵³⁶ Např. PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty, fol.1, 1654): „*...poněvadž ta živnost dlouhý čas pustá jsouc ležela a tak tudy o těch 100 k(op) snížena.*“

⁵³⁷ Lze srovnat obdobnou situaci Josef Grulich, *Populační vývoj*, s. 279.

⁵³⁸ Nejčastější je formulace tohoto typu: PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Velký Újezd, fol.6, 1657): „*od robot povinných Milostivé vrchnosti a Contribucí J(eho) M(ilsti) C(isařské) do 3 let od data tohoto pasírovati býti mají ...*“

Dílčí upřesnění pustého gruntu přinese i srovnání s dalšími prameny. V mělnických podmínkách je možné v širší míře pouze srovnání s údaji berní ruly, které, jak jsem již výše naznačil, většinou charakteristice pozemkových knih odpovídají. Ve všech sledovaných vesnicích grunty označené v berní rule jako pusté představují v pozemkových knihách položky, na nichž neprobíhá až do okamžiku nového zakoupení splácení. Při zakoupení ovšem ve většině případů dochází k rekapitulaci váznoucích závdavků a u části z nich je obnoveno splácení dosud žijícím předcházejícím příjemcům i sirotkům či vdově posledního hospodáře. S ohledem na nepřítomné evidenční prameny lze jen málokdy posoudit, zda tito dále na gruntu žili či se nacházejí jinde. Velmi omezená je možnost poznání stupně poničení u těch gruntů, na nichž dochází v průběhu druhé poloviny 17. století k dlouhé řadě opakujících se prodejů s navzájem se prolínajícími různorodými formulacemi o prodeji pustého (zpuštělého) gruntu.⁵³⁹

Individuálním posouzením na základě výše zmíněných kategorií lze obecněji předpokládat, že z 85 prodejů, v jejichž rámci jsou označeny prodávané nemovitosti jako pusté (či zpuštělé), lze u 71 převodů počítat s dlouhodobější minimálně několikaletou neosazeností či alespoň nepřítomností hospodáře. U ostatních transakcí, nejčastěji díky rychlému střídání hospodářů, nelze přesně míru opuštěnosti stanovit. S vědomím tohoto omezení je možno s určitou rezervou přistoupit i k údajům naznačeným ve výše uvedené tabulce. Výraznější a narůstající zastoupení prodejů pustých gruntů lze tak sledovat již v průběhu druhé sledované etapy, která se rámcově kryje s obdobím třicetileté války. Výskyt prodejů pustých gruntů je zde ovšem značně disproporční a kromě dvou ojedinělých transakcí tohoto typu z přelomu 20. a 30. let se všechny prodeje pustého gruntu uskutečnily v letech 1647 – 1650. Roli zde ovšem mohl sehrát, jak jsem již zmínil, opožděný zápis o prodeji gruntu. Při sledování dalšího vývoje je patrná a nepřekvapivá výrazná kumulace prodejů nemovitostí, které jsou označeny jako pusté, ke třetímu sledovanému období. Do této etapy vývoje mělnického panství lze situovat více než dvě třetiny všech těchto případů. Při detailnějším zhodnocení přitom dominuje především období od poloviny let padesátých do poloviny šedesátých let, které lze tak do určité míry ztotožnit s první fází rekonstrukce poddanské držby na mělnickém panství.⁵⁴⁰ Na druhou stranu již ovšem bylo zmíněno, že řada především menších gruntů zůstává až do konce 17. století neosazena. Mělnické pozemkové knihy o nich informují pouze lapidárním zápisem na počátku

⁵³⁹ Typický a zajímavý případ lze sledovat na prvním statku ve Velkém Újezdě - PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Velký Újezd, fol. 1, 1647 - 1679) - z 9 prodejů v letech 1648 - 1701 byl statek prodán v pěti případech jako pustý, ve dvou po zběhnutí ve zbývajících případech šlo o běžný prodej: 1647 - Prodej pustého gruntu (za 50 kgm.); 1650 - Prodej (za 90 kgm.); 1655 - Prodej pustého gruntu (za 90 kgm.); 1661 - Prodej pustého gruntu (za 80 kgm.); 1669 - Prodej po zběhnutí (za 70 kgm.); 1669 - Prodej po smrti hospodáře, (za 70 kgm.); 1672 - Prodej pustého gruntu (za 60 kgm.); 1678 - prodej po zběhnutí (za 70 kgm.), 1679 - Prodej po zběhnutí (za 50 kgm.)

⁵⁴⁰ V rámci třetího sledovaného období lze sledovat určitou sestupnou tendenci v rozsahu prodeje pustých gruntů: 27 prodejů pustých gruntů se uskutečnilo v letech - 1650 - 1660, 22 prodejů v letech 1661 - 1670, 9 pak lze přiřadit do zbývajících desetiletí (1670 - 1680). Počet osazených gruntů, byť v některých případech v podobě opakovaného prodeje pustého gruntu, pak v rámci vesnic zahrnutých do sond odpovídá počtu osazených nemovitostí, který udává ve zprávě hejtman Braun v roce 1667. (Viz str. 48). Evidence o osazenosti mělnických gruntů z hlediska těchto dvou pramenů se pak zajímavým a nepřehlédnutelným způsobem rozchází v případě datace osazení gruntu. Vizitační zpráva z roku 1667 je v tomto ohledu velmi konkrétní a k roku usazení udává i den a měsíc. Tyto údaje přitom v případě všech nově osazených gruntů předcházejí datum záznamu do pozemkových knih zhruba o 2 - 3 roky. Je tedy možné, že zápis nově osazené usedlosti neprobíhal hned, ale s určitým odstupem. I tato skutečnost by tedy mohla svědčit o širší míře drobné nezákupní držby, kterou jsem již výše charakterizoval.

sledovaného období, v jehož rámci lze vedle jednoznačného „pustý“ pouze někdy nalézt i rekapitulaci nedoplatených pohledávek.

Územní lokalizace gruntů označovaných jako pusté pak do určité míry odpovídá míře devastace jednotlivých lokalit, o nichž nás v celkovém přehledu informovala berní rula. Ve vyšším podílu jsou zde přítomny zastoupeny především vesnice s výraznějším zastoupením selských statků. To souvisí se skutečností, že osazovány byly především pusté statky a část chalup zůstala neosazena až do konce 17. století. Roli zde ovšem sehrála i skutečnost, že právě na úrovni statků nalezneme opakované prodeje pustých statků, jejichž chod pravděpodobně nový hospodář nedokázal či nechtěl zajistit a hospodaření zde se buď vzdal či ze statku zběhl.

Prodej nemovitosti po zběhnutí hospodáře

S kategorií převodu pustého gruntu pak často úzce souvisí i ty prodeje, které se uskutečnily v důsledku výslovně uvedeného zběhnutí hospodáře.⁵⁴¹ Souvislost s prodejem pusté nemovitosti lze nalézt nejen z hlediska toho, že ve většině případů zběhnutí následovalo krátce po osazení pusté usedlosti (17 případů), ale i s ohledem na některá formální specifika i motivaci převodu. Vrchnost měla pochopitelně zájem o co nejrychlejší osazení usedlosti, proto jde většinou vždy v zásadě z hlediska formy transakce o zábor nemovitosti vrchností pro opuštění panství.⁵⁴² Nový prodej se pak stejně jako v případě prodeje pustého gruntu velmi často uskutečňuje za zvýhodněných podmínek pro nového držitele nemovitosti (zejm. dočasné odpuštění platů, povinností, splátek).

Tab. č. 25 - Prodej poddanské nemovitosti po zběhnutí hospodáře

Období	Selské statky	Chalupy	Celkem
1584 – 1620	1	1	2
1621 – 1650	1	2	3
1651 – 1680	9	7	16
1681 – 1701	6	3	9
Celkem	17	13	30

Z hlediska časového uplatnění se většina výslovně uvedených případů o zběhnutí hospodáře ze zakoupeného gruntu na mělnickém panství příznačně váže ke druhé polovině 17.

⁵⁴¹ Téma zbíhání poddaných patří mezi témata, kterým česká historiografie zejména před rokem 1989 věnovala pozornost, zbíhání zde bylo pojímáno jako součást protifeudálního boje. V širším kontextu téma zhodnotil zejména Bedřich Šindelář, *K otázce zběhlých poddaných u nás. Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13. - 18. století*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 57, 1949, s. 163-175, 214-227; Týž, *Zbíhání poddaných v českých zemích po třicetileté válce (Několik poznámek a dokumentů)*, ČMM 100, 1981, s. 101-126. V širším kontextu rovněž Josef Petráň, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, ČsČH 5, 1957, č. 1, s. 26-58 nebo Eduard Maur, *K některým formám protifeudálního odporu poddaných v době pobělohorské*, AUC, Phil. et Hist. 2, Studia historica XXVII, s. 11 – 24, zejm. 14. V konkrétních podmínkách pak rozměr velmi podrobně ač s pohledem pouze na osedlé hospodáře zbíhání poddaných představil Miroslav Toegel, *Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století*, Sborník historický 7, 1959, s. 191–226. Nověji pak bylo téma zbíhání připomenuto v souvislosti s nově se rozvíjícím studiem migrací v raném novověku jako nedostatečně zpracované Eduard Maur, *Problémy studia migrací v českých zemích*, s. 12 – 13. Konkrétně pak například Josef Grulch, *Selský grunt a jeho obyvatelé*, s. 555-568.

⁵⁴² Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 217.

století, dominuje zde přitom zejména období patnácti let 1665 -1680.⁵⁴³ Je ovšem nutné počítat s tím, že označování prodejů v důsledku zběhnutí není zcela důsledné a úzce se prolíná s výše uvedenou kategorií prodeje pustých gruntů. Zejména kolaps splácení, který se v knihách první vlny projevil v průběhu 30. a 40. let 17. století mohl přinést případy zběhnutí, které se proluly s pozdějším prodejem pustého gruntu. Ve druhé vlně pozemkových knih z druhé poloviny 17. století je patrně díky jednotnějšímu vedení knih spektrum transakcí uskutečněných v důsledku zběhnutí zřetelnější. I zde se ovšem střetneme s několika zápisy o prodeji, u nichž lze jen s obtížemi určit, zda šlo o prodej realizovaný v důsledku zběhnutí či pouze odstoupení (či odsazení) neúspěšného poddanského hospodáře.⁵⁴⁴ Přesto se zdá, že rozsah se nemusí příliš odlišovat od jiných vrchnostenských celků.⁵⁴⁵

Samotné příčiny zběhnutí mělnických hospodářů spočívaly asi ponejvíce v neutěšené hospodářské situaci gruntu, kdy hospodář, který patrně nedokázal jeho provoz zajistit, řešil situaci útekem. O určitém přecenění sil by mohla svědčit i skutečnost, že z největší části šlo o velké grundy ležící na pravém břehu Labe (Vraňany, Mlčechvosty, Velký Újezd). Doba mezi koupí a útekem přitom není většinou příliš dlouhá a v průměru nikdy nepřesáhla 5 let, ve třech případech pak nalezneme opakující se zběhnutí z téhož gruntu.⁵⁴⁶ Útěk z gruntu, který by byl držen déle a který byl předtím pravidelněji splácen, jsou v poválečném období výjimkou.⁵⁴⁷ Vazba k velkým gruntům a jejich rychlé opouštění ovšem může nasvědčovat i tomu, že v osazování gruntů mohla svoji roli sehrát aktivita vrchnosti. S tím, že by hospodáři byli nuceni osazovat větší grundy, se ovšem ve výslovném uvedení střetneme pouze ojedinele.⁵⁴⁸ Roli ovšem mohla sehrát ve druhé polovině 17. století i pouhá touha po lepším hospodářství, které ve svém důsledku představovalo pro poddaného možnost sociálního vzestupu.⁵⁴⁹ Nelze ovšem vyloučit ani jiné kupříkladu zcela osobní důvody.⁵⁵⁰

⁵⁴³ 1665 – 1669 – 10 zběhnutí, 1670 – 1674 – 2 zběhnutí, 1675 – 1679 – 4 zběhnutí, 1680 – 1684 – 4 zběhnutí, 1685 – 1689 – 1 zběhnutí. Velmi podobně tomu kupříkladu bylo v prostředí komorních panství či na Pardubicku. Eduard Maur, *K některým formám*, s. 15.

⁵⁴⁴ Zanechání gruntu například na PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Vrutice,fol.2,1683): Při splátce z roku 1683 uvedena poznámka „*Jiřík Koutecký pro chudobu vystoupil z gruntu*“ a následuje zápis nové transakce. Spíše k případům se přiklání zápis takového typu: PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Velký Újezd, fol.6,1677): „*Zápis Pavla Černého. Ad 1677 dne 2. januaru byl na tom gruntu asi tři létha a nezvelebil přitom nic, více ale spustil a ji pustou stati zanechal.*“

⁵⁴⁵ M. Toegel uvádí pro pardubické panství ve druhé polovině 17. století útek zhruba 12% držitelů z pardubických poddanských nemovitostí (Týž, *Zbívání*, s. 201); podobně Eduard Maur točnické panství 14,8% (Týž, *K některým formám*, s. 15). Na mělnickém panství na 133 usedlostech lze sledovat pro druhou polovinu 17. století 25 zběhnutí (tj. 18,8%). Nezapočítáme-li ovšem opakovaná zběhnutí z jedné usedlosti, která často následovala rychle za sebou, váže se akt zběhnutí pouze k pouze k 18 usedlostem (tj. 13,5%)

⁵⁴⁶ V tomto ohledu dominuje situace na 5. gruntu ve Vliněvsi, kde došlo v průběhu 5 let (1665 – 1670) ke čtyřem zběhnutím hospodáře, přičemž v posledním prodeji a následujícím zběhnutí se na grunt vrátil zběhnuvší hospodář z roku 1665 (Kryštof Sobík).

⁵⁴⁷ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty, fol.12,1647-183): Skutečně výjimečný případ nalezneme na jednom ze statků v Mlčechvostech, který hospodář Jan Stehlík zakoupil v roce 1647. V průběhu více než třicetiletého období pak relativně pravidelně grunt splácí, ovšem v roce 1683 nás nová transakce informuje, že Jan Stehlík zběhl a grunt je znovu prodán.

⁵⁴⁸ Viz k tomu pozn. č. 526

⁵⁴⁹ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.225. K příkladnému sociálnímu vzestupu konkrétně Josef Grulich, *Selský grunt a jeho obyvatelé*, s. 558 an.

⁵⁵⁰ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 123 – (Vehlovice, 1627) - „*Jan Jedlička z chalupy opustil manželku zběhl - manželka jsouce věkem sešla hospodařiti nemohla chalupu prodala*“

Prodej části gruntu

Vedle transakcí, jejichž objektem byla poddanská nemovitost jako celek, se ve sledované době v pozemkových knihách řidčeji střetneme i s prodejem pouhé části poddanské nemovitosti. Prodej tohoto druhu nebyl ovšem v průběhu 17. století ze strany vrchnosti příliš vítán, proto bývá výskyt takového dělení na řadě panství poměrně vzácný. Princip nedělitelnosti, který při charakteristice typických vlastností poddanské nemovitosti bývá často zmiňován jako jedna z jeho základních charakteristik, byl přitom motivován především obavou vrchnosti před umenšením pravidelných finančních platů i povinností odvozovaných od držení dané poddanské nemovitosti. V době pobělohorské byl odpor vrchnosti navíc umocněn i zájmem o primární osazení statků opuštěných.⁵⁵¹ Odprodej části nemovitosti ovšem úplně vyloučen nebyl a v případě, že nehrozilo nebezpečí pro příjmy plynoucí z gruntu, nalezneme zejména v předbělohorské době doklady prodeje, popřípadě i zastavování částí gruntů.⁵⁵² Pravidelným prvkem takové transakce ovšem bylo většinou vždy výslovné povolení vrchnosti.⁵⁵³ Záviselo přitom na řadě okolností od hospodářského i přírodního charakteru panství po osobnost držitele. Na některých velkostatkách tak oddělování i úprava dílčích polností byla relativně běžnou záležitostí, která se řídila hospodářskými potřebami i zájmy jednotlivých poddanských statků.⁵⁵⁴

Již jsem přitom naznačil, že samotné prostředí úrodného Polabí, v jehož rámci nalezneme i mělnické panství, mělo mít v tomto ohledu zvláštní charakter. Na tuto skutečnost poukázal především Vladimír Procházka v již opakovaně zmíněné dílčí studii a dílem i ve své stěžejní monografii. V oblasti úrodného Polabí uvádí vedle dalších specifických skutečností i mnohem výraznější praktikování zcizování dílčích pozemků od usedlostí. Často je přitom takový postup doprovázen i tím, že prodej části usedlosti doprovází i povinnost poskytovat části plateb či robot nikoliv ve prospěch samotné vrchnosti ale statku, od něhož byla půda odloučena. Držitel celého statku pak vůči vrchnosti musí plnit povinnosti v původním rozsahu. Vladimír Procházka zde hovoří o právu podzákupním a spojuje jej především s intenzivnějším hospodářským životem poddanských hospodářů. Ten souvisel zejména s intenzivním využíváním vinic této oblasti. Vlastní viniční plochy představují ty nejzákladnější jednotky, k nimž se zvláštní praxe častého zcizování dílčí části nemovitosti vztahovala. Vedle vinic zde ovšem podle Vladimíra Procházky měla být tendence prodeje částí nemovitostí více rozšířena i na další části gruntu (polnosti či větší části nemovitosti).⁵⁵⁵

Obraz, který nám v tomto ohledu poskytují mělnické pozemkové knihy ze 17. století ovšem na tuto praxi příliš nepoukazuje. V rámci sond uskutečněných v okruhu mělnických

⁵⁵¹ Tradičně např. Josef Pekař, *Kniha o Kosti*, s. 259, 270; nově např. Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 48. O tom, že nešlo o zcela standardní transakci, svědčila i skutečnost, že se zákaz prodeje dílčích nemovitostí se stal součástí řady hospodářských instrukcí - pro černínské prostředí k tomu již Instrukce černínská z r. 1648 (bod 6) - „Nemá nižádný rolí, luk od gruntu odprodávati ani nejméně frejmarčiti; neb tj. povaha zlého hospodáře, který gruntu hubí, jen aby za kus chleba to prostrčil. A tj. škoda gruntu...“; Archiv český 23, Praha 1906, s. 196.

⁵⁵² Josef Hanzal, *Poznámky ke studiu ceny poddanské nemovitosti v 16. - 17. století*, in: Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.-18. století, Praha 1963, s. 40-41. Autor uvádí doklady těchto praktik z pardubického panství či litomyšlského panství; Zejména pro 16. století máme doklady poměrně častého převodu částí nemovitostí, které nebylo vrchností zakazováno. Dále rovněž Alois Mika, *Poddaný lid*, s. 213.

⁵⁵³ Josef Petrář, *Poddaný lid*, s. 64 - 65.

⁵⁵⁴ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 86.

⁵⁵⁵ Týž, *Typy poddanských nemovitostí*, zejm. s. 169 - 170, 176 an.

pozemkových knih jsou zapsané prodeje dílčích částí poddanské nemovitosti realizovány jen v relativně omezeném rozsahu a nevykají se příliš z výše uvedené obecné situace. Zcela samostatně je ovšem nutné pojímat obchod s perkrečtními vinicemi, které byly rovněž součástí mělnických gruntů, ovšem vztahovala se na ně zcela zvláštní agenda zaznamenávaná do viničních knih. Do samotných pozemkových knih, do nichž byl zaznamenáván převod celých mělnických poddanských nemovitostí, se pak ovšem tyto transakce s vinicemi promítly jen málo.

Tab. č. 26 - *Transakce s částí nemovitosti*

	1584 - 1620		1621 - 1650		1651 - 1680		1681 - 1701		CELKEM	
	Vínice	Pole	Vínice	Pole	Vínice	pole	Vínice	pole	Vínice	Pole
<i>Statky</i>	3	4	2	4	1	0	1	0	7	8
<i>Chalupy</i>	2	4	1	3	0	0	0	1	3	8
Celkem	17	8	3	7	1	0	1	1	10	16

Jak je z přehledu patrné, v průběhu 17. století bylo z celkového spektra transakcí vztahujících se ke třetině mělnických vesnic nalezeno pouhých 26 transakcí, při nichž byla prodána dílčí část nemovitosti. Transakce tohoto typu přitom nebyly rozptýleny ve sledovaném období zcela rovnoměrně. V naprosté většině se váží k první polovině 17. století, v poválečné době se s nimi takřka nestřetneme. Jistě to souvisí i s celkovým charakterem prvních desetiletí 17. století, v jejichž rámci nalezneme vysokou osazenost gruntů i vyšší frekvenci prodejí (k tomu dále). Poválečná absence tohoto typu transakcí souvisí asi nejen s řadou neosazených nemovitostí, ale i s postojem poválečné černínské vrchnosti vyjádřené i normativními prameny.⁵⁵⁶ I v řídkých prodejích částí usedlosti, které zde nalezneme především v první polovině 17. století, je však zřetelná zvýšená pozornost vrchnosti k tomuto druhu transakce. Její kladné stanovisko k převodu je vždy výslovně uvedeno, převod je často odůvodněn.⁵⁵⁷ Všechny transakce tohoto typu mají přitom některé další společné rysy. Příznačné je předně vždy to, že byly realizovány v hotových penězích. Suma v případě polností většinou nebyla vysoká a nepřesáhla 20 kgm. Třikrát se rovněž střetneme se směnou (frajmarkem) částí polností náležejících k různým usedlostem.⁵⁵⁸ Ve dvou případech šlo i o součást protihodnoty za skoupené gruntovní peníze.⁵⁵⁹ Většina transakcí tohoto typu měla trvalý charakter a směřovala pravděpodobně k optimalizaci hospodářských podmínek daného gruntu. Ve většině případů šlo o kusy polností, které byly od ostatního půdního fondu dané nemovitosti pravděpodobně

⁵⁵⁶ K tomu již uvedená černínská instrukce - Viz pozn. č. 551.

⁵⁵⁷ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 34 (Vrutice, 1620): „...poněvadž se to ke zlepšení chalupy stalo, vrchnost k takovému frejmarku povolila, a to nařizuje, aby budaucně žádný té smlauvy, a toho frejmarku rušiti nemohl...“; jednodušeji PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.49 (Vrutice, 1620): „Stalo se s povolením leta a dne svrchu psaného“.

⁵⁵⁸ Zde vždy nalezneme poměrně přesné vymezení rozsahu i lokace těch částí, které byly objektem směny PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 44. (Vrutice, 1620) – „...jest Michal Tomáš chalupník vyfrejmarčil sobě kus pole 34 záhony ležící mezi cestami při pastvách obecních z té strany k Borku od Jakuba Fupa (Fukse) postoupil mu za to jiné pole za rybníkem při lese ke jdouce ke vsi Hostýně postoupil a 20 K hotových nadal.“

⁵⁵⁹ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.86 (Velký Újezd, 1612): „Vacek položil zbylých 53 k(op) a k tomu se ještě uvolil, že k té chalupě přidá 10 záhonů“

vzdáleny.⁵⁶⁰ Praktické hledisko je výstižně vyjádřeno v roce 1649 ve Velkém Újezdě, kde směnili polnosti tři místní hospodáři z konkrétně uvedených důvodů - „*takový frejmark pro žádnou jinší příčinu neučinili, toliko aby sobě pole v jedno spojili vyvorajíc meze, že by se v nich myši a jinší neřád nezdržoval...*“.⁵⁶¹

Vedle spíše ojedinělého prodeje dílčích polností ve spektru záznamů nalezneme rovněž spíše ojedinělé zmínky o dílčím prodeji nemovitosti v podobě vinice. Ve většině případů ovšem není příliš zřetelné, zda šlo o vinici perkrechtní na jiném gruntě, která byla zakoupena hospodářem zcela nezávisle na držbě vlastního poddanského statku, či zda šlo o přímou součást dané nemovitosti.⁵⁶² Ani v tomto případě se ovšem nejedná o nijak frekventovanou záležitost. Již bylo zmíněno, že právě do tohoto okruhu transakcí vázal Vladimír Procházka to nejcharakterističtější spektrum aktivit, které typicky z hlediska majetkoprávních vztahů vyhraňovaly tuto oblast. Přítomnost vinic mohla mít přitom poměrně zásadní vliv nejen na hospodářské možnosti i úroveň poddanských gruntů, ale ve svém důsledku i na jeho cenu.⁵⁶³ Nejčastější zmínka o vinicích jako součásti mělnického gruntu nesouvisí s jejím prodejem, ale spočívá v jejich pouhém uvedení jako příslušenství celé prodávané nemovitosti. Většinou je taková informace poskytnuta prostřednictvím výčtu v inventáři či obecné charakteristiky prodávané nemovitosti. Zmínky tohoto druhu jsou poměrně hojné a typicky se váží v naprosté většině k vesnicím vinařského prostředí na pravém břehu Labe. Jejich obecnost a nekonkrétnost ovšem mnoho nepoví o vlastním charakteru, lokalizaci či rozloze takových viničních ploch.⁵⁶⁴ Další pravidelný výskyt zmínek o vinicích, které byly vlastní součástí mělnických poddanských nemovitostí, poté představuje vytyčení podmínek výměnku, jenž byl realizován v kupních smlouvách především ve druhé polovině 17. století. Vinice náležející k danému gruntu zde byla poměrně často důležitým prvkem užitků odstupujícího hospodáře, který zde dále setrval v pozici výměnkáře. Ani tyto zmínky nám ovšem mnoho o rozsahu ani charakteru vinic neprozradí.⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.22 (Vrutice, 1614): „*kus dědinky v nepříležitým místě za 34 záhony k snažné prosbě Petrovi Krejčímu bez ublížení živnůstky své k jeho chalupě odprodala za 12 k(op) ... čímž tato živnůstka (tj. chalupa nového držitele části pole – pozn. aut.) bude zlepšena, aby se mohl na ní hospodář živiti.*“

⁵⁶¹ PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Velký Újezd, fol.3, 1649) – jde o zápis pozdějšího aktu, který se prakticky odehrál již o osm let dříve v roce 1641: „*Tak jakož jsou v letu 1641 Havel Onostranský a Jan Bubeníček a Jiřík Černý sousedé ve vsi Újezd handl neb frejmark sousedský a dobrovolný mezi sebou učinili...*“

⁵⁶² Pouze jediný nalezený případ je v tomto ohledu konkrétní, přičemž jde o obnovení zpustlé perkrechtní vinice a její následující prodej vlastním držitelem gruntu. PK vysocké rychty, inv.č. 240, PK č.36 (Vehlovice, fol.3, 1683): „*jakož jest držitel tohoto gruntu Jiřík Kulka ze 4 kop záhonů kus vinice svými vlastními rukami vysadil a vzdělal, takovou jest Janovi Jansovi do Střednic k jmění a k užívání odevzdal za 30 k(op) miš(enských), na niž se mu zápis činí v přítomnosti rychtáře vehlovského . Perkrecht do důchodů milostivé vrchnosti ve 3 letech po 12. gr(oších) a ouroku držiteli tolik dávati povinen bude.*“

⁵⁶³ K vinařství na poddanských gruntech obecně např. Josef Petráň, *Zemědělská výroba*, zejm. s. 74 an.

⁵⁶⁴ Častý výskyt v této oblasti dokladuje i Josef Křivka. Stejně ovšem i on konstatuje omezenou či žádnou charakteristiku jejich rozsahu Josef Křivka, *Ekonomický charakter poddanského hospodářství doby předbělohorské v dolním Polabí a Poohří*, s. 64; podobně Josef Válka, *K problému ceny poddanské usedlosti v 16. – 17. století* (I.část), in: *Ceny, mzdy a měna*, č. 2, 1963, s. 26 - pro vinorodé prostředí strážnického panství. Pro mělnické panství například typicky PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.16 (Rousovice, 1615): fol. 16 – *Prodej gruntu „se vším příslušenstvím a kouskem vinice“*

⁵⁶⁵ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.56-57 (Rousovice, 1609): „*vymínil k lepšímu a dědičnému užívání dva kousky dědiny ležící 1 kus nad dědinou J(eho) M(ilosti) C(ísařské) a druhý kus v Střížovicích a jedny stavy vinice, kteráž předešle k těmž statku náležela*“

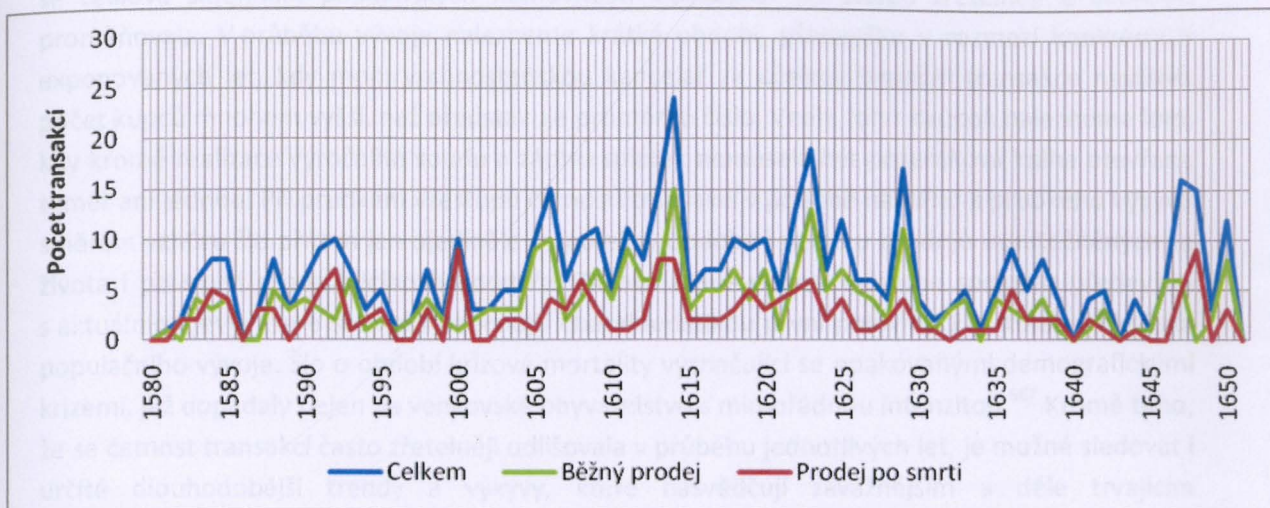
V rámci uskutečněných sond je patrné, že do okruhu běžné agendy s poddanskými nemovitostmi se specifické skutečnosti, které pro tuto oblast vytyčil Vladimír Procházka, příliš nepromítly. Prodej dílčí nemovitosti, typ podzákupní držby a další skutečnosti jsou zde uváděny pouze v malém a nevýznamném rozsahu. Pravděpodobně zcela jinou situaci v tomto ohledu představuje okruh změn, které se uskutečnily v držení perkrechtních vinic ležících relativně samostatně na mělnických gruntech. Zmíněné typické jevy se zde v širší míře pravděpodobně promítly v nesrovnatelném rozsahu. Nutno ovšem podotknout, že kromě příjmu pravidelného úroku se na držbě těchto vinic mělnický poddaný podílel jen v omezené míře.⁵⁶⁶

3.3 Proměny dynamiky majtkového transferu v 17. století

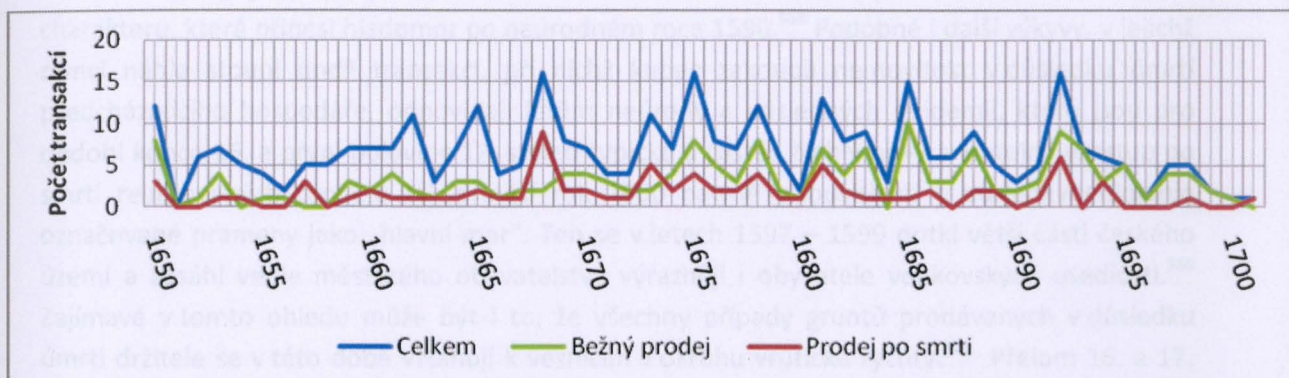
V předcházejícím textu, který se zaměřil na představení základních kategorií změn v držení mělnické poddanské nemovitosti v 17. století, bylo poukázáno na skutečnost, že nejčastěji probíhal prodej poddanské nemovitosti ještě za života předcházejícího držitele. Změna přitom byla nejčastěji iniciována z jeho individuálního rozhodnutí a vůle prodat grunt. V určitém odstupu pak tento typ následuje změna držitele nemovitosti daná přirozenými faktory v podobě úmrtí hospodáře. Ostatní kategorie transakcí pak představují rozsahem omezenější a vždy k určité etapě vývoje vázanější skutečnost. Ani ony dvě nejobecněji realizované kategorie se ovšem neuskutečňovaly zcela pravidelně. V průběhu 17. století lze sledovat kratší či delší období, kdy byla mělnická vrchnostenská kancelář navštěvována z důvodu koupě usedlosti častěji či naopak byly návštěvy poddanských kupců velmi řídké. V následující části se tak na tyto proměny zaměřím konkrétněji a budu se snažit je interpretovat v souvislosti s vývojem mělnického panství i v širším kontextu celkového hospodářského a společenského vývoje. Výsledky kvantitativní analýzy představuji níže nejprve prostřednictvím grafického zpracování a tabulkových přehledů obecných tendencí, které pokud možno doplňuji i porovnáním vývoje jednotlivých rychet i vesnic mělnického panství. Grafy a tabulky tak představují základní podklad pro komentář v podobě analytického popisu, který se snažím účelně propojit s typickými příklady, které sledované celkové tendence ilustrují. V souvislosti s četností transakcí a s celkovou charakteristikou stran, které v rámci transakcí figurují, pak níže alespoň dílčím způsobem představím i rámec dědické praxe a principy předávání poddanské nemovitosti, tak jak je zřetelná z dílčího rozboru všech nalezených záznamů.

⁵⁶⁶ SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, Vs Mělník, Kniha viniční – Záboří, Kly, Újezdec, inv. č. 247, k. 43. Zpracování viničních knih představuje poměrně složitou a komplikovanou a záležitost, které je nutné se věnovat samostatně. Prozatím jsem provedl pouze dílčí rozbor na základě viniční knihy pro vesnici Záboří. Zde na 7 mělnických gruntech leželo v celkovém úhrnu 66 perkrechtních vinic, jejichž průměrná rozloha dosáhla 18 záhonů, ovšem v konkrétních případech šlo o kusy velmi různorodého charakteru v rozmezí (78 – 3). Vinice se ovšem velmi rychlým způsobem proměňovaly a velmi často byly prodávány jen jejich jednotlivé kusy. Na konci 17. století tak ve stejné rozloze jako na počátku 17. století nalezneme pouze 24 vinic z celkového původního počtu. Ostatní jsou rozděleny na více kusů či naopak spojeny do celistvějších viničních ploch. Celkový počet prodejů, které lze na zábořských perkrechtních vinicích nalézt, dosáhl do roku 1701 počtu 191 transakcí. V jejich rámci lze jako kupce pouze v 11 případech identifikovat mělnického poddanského hospodáře. V případech zbývajících prodejů se mi totožnost 30 kupců nepodařilo určit vůbec. Nejpočetnější zastoupení mezi kupci perkrechtních vinic měli mělničtí měšťané (73 osob) a měšťané pražských měst (55). Omezeně zde nalezneme duchovní osoby nejčastěji v podobě pražských farářů (10) a osoby šlechtického stavu (12).

Graf č. 1 – Rozsah a četnost změn v držení poddanské nemovitosti v letech 1584 – 1650

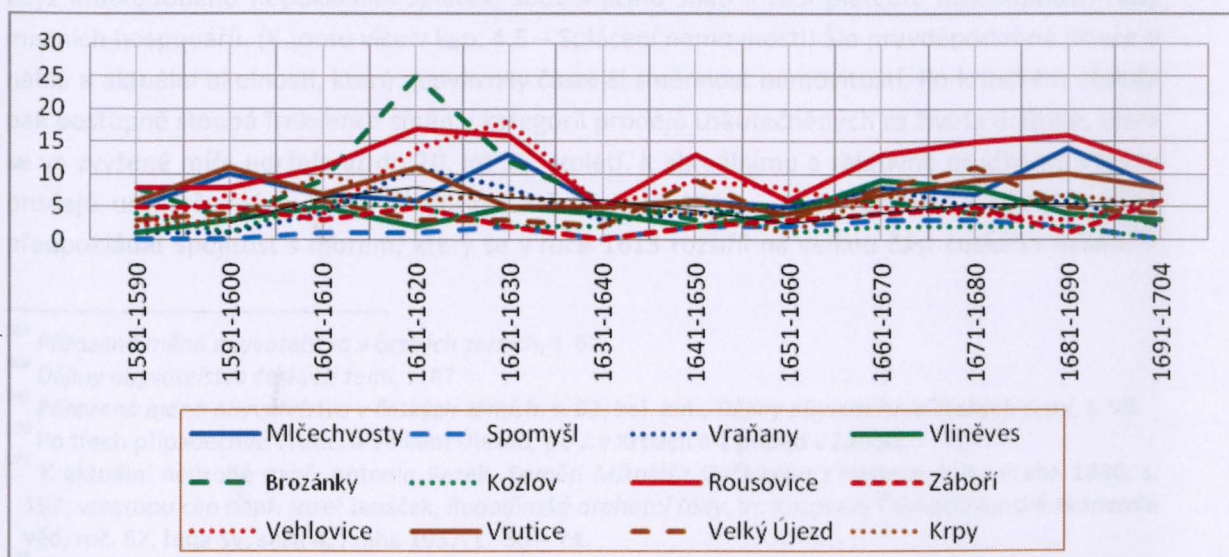

Graf č. 2 – Rozsah a četnost změn v držení poddanské nemovitosti v letech 1650 – 1701

Graf č. 3 - Frekvence převodů v jednotlivých vsích po desetiletích

(Rychty jsou odlišeny dle barev: modrá – vraňanská, zelená – brozánkovská, červená – rousovická, hnědá – vrutická)

Na základě výše uvedeného grafického zpracování je již po zběžném pohledu patrné, že se celková směnnost poddanských nemovitostí v průběhu 17. století zřetelněji a aktuálně proměňovala. V průběhu vývoje nalezneme krátká období, především v rozmezí konkrétních exponovaných let, kdy mohl vrchnostenský kancelář za účelem finanční transakce navštívit počet kupců mnohem vyšší, než představuje průměrné číslo. Vedle toho naopak nalezneme léta, kdy kromě realizace výročního soudu a zápisu splátek nemusela být pozemková kniha otevřena téměř ani jednou. Při prudkém vzestupu četnosti transakcí v podobě náhlého a prudkého výkyvu směrem vzhůru šlo přitom jen ojediněle o společný obdobný trend u prodejů uskutečněných za života i po smrti prodávajícího hospodáře. Takové náhlé výkyvy můžeme spojovat především s aktuálními jevy, které souvisí s obecnější charakteristikou první poloviny 17. století z hlediska populačního vývoje. Šlo o období krizové mortality vyznačující se opakovanými demografickými krizemi, jež dopadaly nejen na venkovské obyvatelstvo s mimořádnou intenzitou.⁵⁶⁷ Kromě toho, že se četnost transakcí často zřetelněji odlišovala v průběhu jednotlivých let, je možné sledovat i určité dlouhodobější trendy a výkyvy, které nasvědčují závažnějším a déle trvajícím hospodářským i sociálním proměnám v postavení osedlých hospodářů na mělnických gruntech.

Z hlediska krátkodobých výkyvů již první zřetelnější vzestup posmrtně prodávaných nemovitostí, spojený s léty 1591 – 1592, mohl souviset s kritickým obdobím obecnějšího charakteru, které přinesl hladomor po neúrodném roce 1590.⁵⁶⁸ Podobně i další výkyvy, v jejichž rámci náhle stoupl podíl transakcí, při nichž kupec zakoupil nemovitost v důsledku úmrtí předcházejícího hospodáře, odpovídají létům neúrody a následných epidemií, které jsou pro období konce 16. a první poloviny 17. století typické a časté. Náhlý nový a zřetelný vzestup po smrti realizovaných prodejů tak přináší rok 1600 patrně v souvislosti s důsledky epidemie označované prameny jako „hlavní mor“. Ten se v letech 1597 – 1599 dotkl větší části českého území a zasáhl vedle městského obyvatelstva výrazněji i obyvatele venkovských usedlostí.⁵⁶⁹ Zajímavé v tomto ohledu může být i to, že všechny případy gruntů prodávaných v důsledku úmrtí držitele se v této době vztahují k vesnicím z okruhu vrutické rychty.⁵⁷⁰ Přelom 16. a 17. století obecně představuje patrně dobu, která mělnickým hospodářům přinesla několik těžkých let, které patrně souvisely se všeobecnou neúrodou a drahotou.⁵⁷¹ V mělnickém prostředí je kromě zvýšené mortality držitelů gruntů znát kritičnost období i z prvního relativně obecného, i když krátkodobého nepokládání splátek, souvisejícího snad s širší platební neschopností řady místních hospodářů. (K tomu více v kap. 4.5 – Splácení nemovitosti) Šlo pravděpodobně pouze o náhlé a aktuální okolnosti, které neovlivnily častější směnnost nemovitostí. Po kritickém období pak postupně stoupá frekvence směn v kategorii prodejů uskutečněných za života držitele, která se ve zvýšené míře udržela až do 20. let 17. století. K aktuálnímu a relativně prudkému výkyvu prodejů uskutečněných po smrti došlo ještě v letech 1613 – 1614, přičemž i zde je možné předpokládat spojitost s morem, který se v roce 1613 rozšířil na velkou část českého území.⁵⁷²

⁵⁶⁷ *Přirozená měna obyvatelstva v českých zemích*, s. 62.

⁵⁶⁸ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 87.

⁵⁶⁹ *Přirozená měna obyvatelstva v českých zemích*, s. 63; kol. aut., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 90.

⁵⁷⁰ Po třech případech ve Vrutici a Velkém Újezdu, po 2 v Krpech a 1 případ v Záboří.

⁵⁷¹ K aktuální neúrodě např. Antonín Rezek, *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, I.-II., Praha 1880, s. 197; vzestupu cen např. Josef Janáček, *Rudolfínské drahotní řády*, in: *Rozpravy Československé akademie věd*, roč. 67, řada SV, sešit 4, Praha 1957, s. 58 – 74.

⁵⁷² *Přirozená měna obyvatelstva v českých zemích*, s. 63; Doklady máme i pro prostředí mělnického města, kterého se tato demografická krize rovněž významněji dotkla, Jan Kilian, *Město ve válce*, s. 48, 219 (pozn. 205)

Na rozdíl od ostatních výkyvů ovšem můžeme tentokrát sledovat nejen vzestup transakcí realizovaných po smrti držitele, ale maximální četnosti dosáhlo i množství prodejů uskutečněných za života držitele. Tento kulminační bod není přitom zřetelný pouze v podmínkách mělnického panství, obdobný vzestup transakcí lze sledovat i na blízkém brandýském komorním velkostatku.⁵⁷³ Vývoj tohoto nedalekého a z hlediska přírodního prostředí i hospodářských aktivit obdobného panství se přitom neshoduje pouze v tomto jediném výkyvu. Naopak kolísající křivka rozsahu majetkového transferu se zde velmi nápadně podobá v celém průběhu první poloviny 17. století. Odraz nejzávažnějších výkyvů však můžeme nalézt i v prostředí mnohem vzdálenějších lokalit.⁵⁷⁴

I přes tyto dílčí vzestupy a poklesy se zdá, že četnost a rozsah majetkového transferu byla v předbělohorské době nejvyšší, přičemž od počátku 17. století až do jeho 20. let lze sledovat určitou tendenci k mírnému nárůstu četnosti transakcí, které se odehrály za života prodávající strany transakce. Tento trend stálého mírného vzestupu na konci 16. a na počátku 17. století je přitom možné sledovat i v dalších lokalitách daleko za hranicí mimo úrodné Polabí.⁵⁷⁵ Lze jistě předpokládat, že tato kulminace souvisí s příhodným charakterem doby, s dobou agrární konjunktury a v té souvislosti i s výhodným postavením poddanského hospodáře na rolnickém poddanském statku. Poddanští hospodáři mělnického panství, kteří díky mimořádným výnosům vysoce úrodného prostředí jistě nebyli z tohoto trendu vyloučeni, tak mohli být v této době mnohem náchylnější k uskutečnění směny usedlosti než v době pozdějšího akutního ohrožení i trvalé hospodářské nejistoty a úpadku.

Vyšší míru intenzity si majetkový transfer udržel ještě na počátku 20. let, které jsem v rámci svého badatelského záměru již zařadil do druhého sledovaného období. Zřetelné a krátkodobé výkyvy nalezneme i zde. Netýkají se pouze dopadů demografických krizí a ke zřetelnému vzestupu na počátku 20. let dochází i v okruhu transakcí, v jejichž rámci prodávali usedlosti ještě žijící držitelé. Jak dále uvedu, především počátek 20. let 17. století představuje dobu velmi zajímavou, v níž často nalezneme ty nejvyšší ceny mělnických poddanských statků. Jak patrně odpovídá tomu i relativně vysoká četnost převodů, což možná vzájemně souvisí. Je možné uvažovat dopředu o tom, že mělnické hospodáře prozatím první průtahy vojsk i jejich přítomnost neznepokojovaly a prozatím vojenské jednotky nepovažovali za faktor, který by mohl ohrozit dlouhodoběji vyšší výnosy mělnických polností a vinic. Na vyšší četnosti transakcí ve 20. letech se ovšem mohly specificky podílet i nábožensky motivované prodeje, i když doklad takového odchodu je doložen pouze jedním zápisem z roku 1629.⁵⁷⁶ Náhlé a aktuální vzestupy počtu gruntů prodávaných po smrti držitele i zde mohly souviset s epidemiemi, které přinesla

⁵⁷³ Jaroslav Šulc, *Třicetiletá válka a vývoj venkovské sociální struktury*, s. 65.

⁵⁷⁴ Pro Frýdlantsko Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 79.

⁵⁷⁵ Konkrétně např. Petr Odehnal, *Měšťané a předměšťané klubůčtí*, zejm. s. 56.

⁵⁷⁶ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 45 (Vrutice, 1629) „Šimon Černej majíce po vydrženém soudu vedle jiných sousedů podruhý na zpověď jíti, časem ročním, s manželkou dítkami dobyt看 a jinejmi svršky z gruntu odešel.“ Proti náboženskému aspektu ovšem svědčí to, že k období od roku 1621 do 1650 se váží (kromě výše uvedeného) pouze 2 doklady o zběhnutí, které se však poměrně jednoznačnou formulací a nastavením podmínek dalšího prodeje hlásí k útěku z gruntu z důvodů hospodářsky složitě situace. PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 33 (Vrutice, 1638); PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 67 (Kozlov, 1642). K celkovému rozsahu Eliška Čáňová, *Počátky rekatolizace ve Středočeském kraji*, SSH 7, 1972. s. 61 – 75. K rozsahu emigrace v prostředí mělnické městské obce pak Jan Kilán.

dlouhodobá přítomnost vojsk, zejména pak prudký vzestup v roce 1625 by tomu mohl nasvědčovat.⁵⁷⁷

Tab. č. 27 - Počty změn v držení nemovitosti v průběhu období 1621 - 1650

Období	CELKEM směn	Z toho po smrti držitele
1621 – 1625	56	21
1626 – 1630	37	9
1631 – 1635	16	4
1636 – 1640	26	11
1641 – 1645	14	4
1646 – 1650	52	17

Z orientační tabulky je patrné, že období rámcově odpovídající průběhu třicetileté války, nese výraznou disproporci. Na počátku třicátých let dochází náhle k prudkému poklesu realizovaných transakcí, který se udržel až do samého závěru této etapy. Změna jistě souvisela s okolnostmi v podobě trvalého ohrožení a trvalé přítomnosti vojska, kterou lze kromě mělnického města očekávat i v mělnických vesnicích právě od třicátých let. Nutné je ovšem dodat, že explicitně vyjádřených zásahů do chodu a poměrů na mělnických poddanských gruntech nenalezneme mnoho.⁵⁷⁸ Následující dvě desetiletí pak spolu se zřetelným poklesem ve frekvenci transakcí přináší i stejně zřetelný pokles cen gruntů. Sestupná tendence ve frekvenci transakcí se pak viditelně vyrovnala a až na sklonku období, již bylo ovšem v této souvislosti naznačeno, že vzestup transakcí v závěru 40. let 17. století může souviset s opožděným zápisem některých prodejů a převodů, které byly fakticky realizovány již v předcházejícím období. Svoji roli tak při předchozím poklesu intenzity změn mohla sehrát i ne zcela dostatečně vedená agenda pozemkových knih. Dodatečné zápisy přinesla snaha nové, již poválečné vrchnosti o rychlou stabilizaci poměrů, která se projevila rychlým obnovením pozemkových knih. Řada kupních smluv a dalších záznamů, zejména v podobě textů úvodních učtení na počátku knihy „druhé vlny“ pozemkových knih, se prokazatelně vztahuje k situaci o něco starší.⁵⁷⁹ Změna, kterou přináší především léta 1647-1648 v podobě náhlého vzestupu prodejů po smrti držitele, mohla souviset i s epidemií moru a neštovic, která zhruba v téže době postupně zasáhla velkou část Čech.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ *Přirozená měna obyvatelstva v českých zemích*, s. 65, 66.

⁵⁷⁸ K přítomnosti vojska v Mělníku Jan Kilián, *Město ve válce*, s. 143 an. V blízkém brandýském velkostatku Jaroslav Šulc, *Třicetiletá válka a venkovská sociální struktura na panství Brandýs nad Labem v 16. - 18. století*, Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka. 1, 2005, s. 1-35. – V prostředí mělnických pozemkových knih jsem našel pouze čtyři explicitní zmínky o přímých důsledcích válečného konfliktu: např. PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 18 (Vrutice, 1636): „Eliška (vdova pozn. aut.) se při téměř statku napracovala a skrze lid vojenský užitku nevzala, nýbrž o všecko přišla, majíce pět dítek malých, pokudž by se jí co odtud učiniti jmělo, to při vůli vrchnosti zůstavati bude.“

⁵⁷⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.7,1645): „přijdouce ke knihám Daniel Nedvěd spolu s rychtářem rousovským Janem Habakem a Matějem Žežulkou ohlášení učinil tak, jakož že se někdy Šimon Nedvěd s Dorotou manželkou, rodičové dotčeného Daniela Nedvěda chalupu tuto od Petra Šuby koupili, však že k zápisu náležitému pro všeliké vojenské neřesti přicházeti nemohli, což že taková chalupa celá a zouplna zaplacená byla, dotčený rychtář a konšelé té vsi Rousovic vyznaly a k svědomí svému připouštějí, kdož vidouce takovou slušnost a že taková chalupa dotčenému synu jako po rodičích jeho náleží vlastně a dědičně činí se mu na takovou chalupu tento zápis.“

⁵⁸⁰ *Přirozená měna obyvatelstva v českých zemích*, s. 68

I zbývající polovina 17. století přináší určité zřetelnější krátkodobé výkyvy. V porovnání s první polovinou tohoto století je jich ovšem méně a neodpovídají předcházejícímu trendu ani svojí intenzitou. To je pravděpodobně nejen důsledek celkového poklesu převodů, které se uskutečnily mezi živými či bezprostředně po smrti držitele. Vliv zde mohl mít i charakter celkového populačního vývoje, který se vyznačoval výrazným úbytkem rozsáhlejších epidemií, pochopitelně kromě morové pandemie v roce 1680.⁵⁸¹ Z hlediska aktuálního vývoje pak k dílčímu výkyvu v podobě náhlého vzestupu transakcí uskutečněných po smrti držitele dochází zřetelněji pouze v roce 1668, ovšem širší kontext tohoto vzestupu nenalezneme. Mohlo jít tedy pouze o dílčí mělnickou epidemii či jiné blíže neurčitelné nešťastné okolnosti. O lokálnosti přitom svědčí i to, že 5 z 9 případů nalezneme ve vesnici Krpy. Výraznější doklady o náhlém výkyvu pak nemáme k dispozici kupodivu ani v morovém roce 1680, i když doklady o nemocných ve vesnicích jsou.⁵⁸² Celkový vzestup frekvence prodejů, který je výše patrný pouze z obecné křivky, byl ovšem dán specifickým prodejem pustých gruntů a omezeněji pak rovněž v důsledku zběhnutí držitele. Běžných transakcí, které se uskutečnily za života či bezprostředně po smrti, zřetelně ubylo. Jistý posun v tomto ohledu přináší až závěrečná dvě desetiletí 17. století, kde lze sledovat především nový zřetelný vzestup křivky v případě transakcí uskutečněných za života držitele.

Toto konkrétní sledování intenzity změn může přinést především představu o krátkodobých výkyvech v rozsahu majetkového transferu na panství. Dalším postupem, jenž umožní posoudit nejen celkové tendence vývoje mělnického panství, ale i jeho dílčích lokalit, je vyjádření průměrné četnosti změn vzhledem k etapám, které jsem výše vyčlenil jako samostatná údobí. Závažnou úlohu zde může mít zejména stanovení průměrné doby, po níž mohl být grunt držen jedním hospodářem. Údaje tohoto typu umožní nejen porovnání prostředí mělnického panství se situací na některých jiných vrchnostenských celcích, kde byla srovnatelná analýza provedena, ale umožní nám zároveň posoudit i možnou vnitřní heterogenitu mělnického prostředí, jejíž sledování jsem vytyčil jako jeden z hlavních úkolů této práce.

Vhodným postupem, který umožní posoudit a porovnat odlišnosti jednotlivých období z hlediska průměrné intenzity transakcí je vyjádření určité relativní četnosti pro dané období s využitím srovnatelné časové jednotky. Základem tak může být výpočet průměrného počtu transakcí k jednomu roku. Úskalí spočívá v tom, že pro objektivní a viditelné zhodnocení rozdílů je nutné mít k dispozici rozsáhlejší soubor statistických údajů a průměrný výpočet transakcí, je tak možné uplatnit v rámci celku panství, nikoliv na jednotlivé vesnické lokality. I tak ovšem srovnání přinese zajímavé výsledky.

Tab. č. 28 – Průměrný počet všech transakcí s poddanskými nemovitostmi v průběhu 1 roku

	Všechny transakce	Statky	Chalupy
1584 – 1620	7,52	3,86	3,66
1620 – 1650	6,51	3	3,51
1651 – 1680	7,45	4,6	2,83
1681 – 1701	6,6	3,45	3,15
Celé sledované období:	6,9	3,7	3,2

⁵⁸¹ Tamtéž, s. 70.

⁵⁸² Viz pozn. 210, 211.

Tab. č. 29 – Průměrný počet transakcí za života držitele v průběhu 1 roku

	Všechny transakce	Statky	Chalupy
1584 – 1620	3,94	1,8	2,14
1620 – 1650	3,1	1,0	2,1
1651 – 1680	2,5	1,3	1,2
1681 – 1701	3,7	1,56	2,14
Celé sledované období:	3,3	1,4	1,9

I tento postup tak potvrzuje již naznačený trend, kdy nadprůměrný počet zhruba sedmi transakcí, které byly v mělnické vrchnostenské kanceláři pro daný okruh sledovaných vesnic uskutečněny za jeden rok, vystoupila nejprve léta předbělohorského období. Pokles, který pak přinesla válečná etapa, se v průměru o něco méně dotkl chalup, jejichž případní kupci putovali do vrchnostenské kanceláře v průměru ve stejné frekvenci po celou dobu první poloviny 17. století.

Tři poválečná desetiletí pak celkově přinesla nový vzestup, který se ovšem dotkl pouze kategorie statků. Uplatníme-li pak omezení na běžné transakce, které proběhly za života prodávajícího držitele a byly alespoň v určité míře iniciovány jeho individuálním rozhodnutím, nalezneme pouze další výraznější pokles. Malý podíl prodejů uskutečněných za života prodejce zde pochopitelně souvisí s již uvedeným významem kategorie prodeje pustých gruntů po třicetileté válce. Poslední dvě desetiletí 17. století svědčí o nárůstu frekvence a o obnovujícím se významu transakcí, které proběhly za života držitele. Ty zde opět přesáhly polovinu ze všech realizovaných prodejů, přičemž je podstatné, že hlavní úlohu v tomto trendu má právě kategorie chalup.

Další možností, která nám dovolí blíže charakterizovat intenzitu směnnosti nemovitostí na mělnickém panství v daném období i souvislost s některými jinými lokalitami, představuje stanovení průměrné délky držby mezi jednotlivými prodeji.⁵⁸³ I zde je ovšem výpověď pochopitelně omezena nedlouhým trváním jednotlivých období, přesto poměrně dobře koresponduje s výše naznačeným vývojem panství a lze v jeho celkovém rámci sledovat oboustranné výkyvy související pravděpodobně s aktuálním stavem a situací na poddanských gruntech mělnického panství.

Tab. č. 30 - Průměrná doba držení poddanské nemovitosti na mělnickém panství

	1584 – 1620		1620- 1650		1651 – 1680		1681 – 1701	
	Všechny transakce	Pouze BP (za života prodejce)	Všechny transakce	Pouze BP za života	Všechny transakce	Pouze BP za života	Všechny transakce	Pouze BP za života
CELKEM:	17,7	28,8	20,4	30,6	15,6	25,7	17,4	22,3
Statky	18,6	34,6	24,0	40,2	15,6	31,1	20,9	28,8
Chalupy	16,6	24,1	17,3	23,9	15,6	20,3	14,0	16,6

⁵⁸³ Postup a výsledky uvádí pro vybrané celky západní Moravy Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 118 – 119; dále pro pernštejnské prostředí Týž, Bronislav Chocholáč, *K hospodaření poddaných na pernštejnském panství*, s. 94. Jinak pak, s ohledem na zastoupení délky držení v kategoriích časového rozmezí naznačuje situaci Josef Grulich, *Populační vývoj*, s. 314.

Tab. č. 31 - Posuny v délce držby mezi dvěma prodeji

	1584 – 1620		1620- 1650		1651 – 1680		1681 – 1701	
	Všechny transakce	Pouze BP za života	Všechny transakce	Pouze BP za života	Všechny transakce	Pouze BP za života	Všechny transakce	Pouze BP za života
CELKEM:	0%	0%	+13,2%	+5,9 %	-30,8%	-16,0%	+10,3	-13,2%
Statky	0%	0%	+22,5%	+13,9%	-53,8%	-22,7%	+25,4	- 7,4%
Chalupy	0%	0%	+ 4,0%	- 0,8 %	-10,9%	-17,7%	-11,4	-22,3

Celkové situaci poklesu četnosti transakcí v druhém válečném období, tak příznačně odpovídá i délka průměrného držení nemovitostí mezi dvěma prodeji. Zajímavé přitom je, že v průběhu prvního období můžeme sledovat jen relativně malý rozdíl mezi kategorií větších selských statků a kategorií chalup, jejichž průměrná doba držení byla v tomto ohledu relativně velmi podobná. Druhé sledované období, které přineslo patrné prodloužení této doby odpovídající poklesu celkové frekvence majetkových transakcí, pak rovněž v souladu s menším sestupem četnosti transakcí v kategorii chalup přináší určité „rozevírání nůžek“ mezi oběma sledovanými kategoriemi (statků a chalup). Průměrná doba držení chalup se přitom příliš nevětšila a v případě převodů mezi živými stranami transakce dokonce došlo k mírnému sestupu. Lze tak v tomto ohledu předpokládat přetrvávající zájem především o kategorii chalup.

Další zřetelnou změnu přináší poválečné období. Charakter této proměny spočívá v obecnějším zkrácení průměrné doby mezi dvěma prodeji. Interpretovat změnu, k níž po polovině 17. století dochází, a nalézt její hlavní motiv, není s ohledem na již výše řečené příliš složité. Jde pochopitelně o četnější prodeje pustých selských gruntů. Význam má rovněž i častější prodej těch statků, na nichž nový hospodář v důsledku složitější hospodářské situace nedokázal obstát. Změna se přitom mnohem výrazněji promítla především do kategorie statků a potvrzuje tak, že právě o tyto větší nemovitosti byl v podmínkách mělnického panství v prvních poválečných desetiletích větší zájem. V podmínkách mělnického panství přitom nelze spolehlivě posoudit, nakolik byl tento zájem určován vrchností a nakolik jej ovlivnil i samotný zájem poddaných. Podle výše zmíněných dokladů, lze usuzovat, že vrchnost zde určitý vliv mít mohla, je ovšem nutné předpokládat, že vhodné a příznivé podmínky mělnického prostředí vedly alespoň v závěru třetího sledovaného období k zájmu o větší usedlosti i samotné poddané.

Poslední sledované období přináší do zmíněného trendu další změnu. Z již naznačené četnosti je patrné, že sice ubylo celkové četnosti transakcí, ovšem navýšil se podíl těch prodejů, které se uskutečnily ještě za života předcházejícího hospodáře. V souvislosti s tím, že se v této době již okrajovým stává prodej pustých gruntů, je možné uvažovat o známkách jisté konsolidace panství a podmínek, v jejichž rámci se majetkové transakce odehrávaly. Pouze mírný pokles i vzestup v selské kategorii signalizuje, že rekonstrukce poddanské držby zejména u větších poddanských statků mohla být v průběhu prvních poválečných desetiletí téměř uzavřena a zbytek 17. století přinesl konsolidaci, která ustálila poměry na jednotlivých osazených gruntech. Této tendenci se nevymykají ani osazené grunty v kategorii chalup, které se opět začínají vyznačovat výraznější četností převodů a tomu odpovídající kratší délce průměrné držby. Do trhu s poddanskými nemovitostmi tak mohly vstoupit i prvky zvýšené poptávky, čemuž by mohla nasvědčovat i pomalu stoupající cena poddanské nemovitosti v posledních dvou

desetiletích. K tomu se ovšem vyjádřím až v následující části této práce. Rovněž nelze opomenout, že převody za života jsou v poslední etapě mnohem více podloženy zmínkami a nutným prodeji gruntu, z hlediska „sešlosti“ a neschopnosti držitelů. (Viz. Tab. č. 19). Mohlo tak jít o přirozenou výměnu generace, která nastoupila v průběhu předcházejícího poválečného období.

Srovnání s jinými celky je zde, jak jsem výše naznačil, omezené. Pro dané období jsou k dispozici především výsledky bádání z moravského prostředí a zčásti lze situaci porovnat i s prostředím jižních Čech.⁵⁸⁴ V zásadě se v tomto ohledu vývoj sledovaný v podmínkách mělnického panství nevyvíjí celkovému trendu. Zkonkrétníme-li pak sledování na úrovni jednotlivých vesnických lokalit mělnického panství, je patrné, že nalezneme pouze některé dílčí odchylky, které je nutné je brát s rezervou a s velkou dávkou opatrnosti.

Tab. č. 32 – Průměrný počet transakcí a doba držení ve vesnicích

	Průměrný počet transakcí		Průměrná doba držení	
	Všechny transakce	Prodeje za života držitele	Všechny transakce	Prodeje za života držitele
Mlčechvosty	6,57	4,43	17,8	26,4
Statky	6,13	3,88	19,1	30,2
Chalupy	7,17	5,17	16,3	22,6
Spomyšl	4,00	2,5	--	--
Statky	3,50	2	--	--
Chalupy	4,50	3	--	--
Vraňany	4,75	2,58	24,6	45,3
Statky	4,44	3,33	26,3	50,1
Chalupy	5,67	2,33	20,6	35,1
Vliněves	6,25	4	18,7	29,3
Statky	5,25	2,75	22,3	42,5
Chalupy	7,25	5,25	16,1	22,3
Brozánky	5,75	4,3	20,8	27,9
Statky	4,29	3	27,3	39,0
Chalupy	6,41	4,56	17,6	22,9
Kozlov	6,60	3,4	17,7	34,4
Chalupy	6,60	3,4	17,7	34,4
Rousovice	6,27	5	17,4	21,8
Statky	6,83	5,25	17,1	22,3
Chalupy	5,6	4,7	17,8	21,2
Záboří	5,57	3,29	21,0	35,6
Statky	5,57	3,29	21,0	35,6
Vehlovice	9,74	8,36	11,7	13,8

⁵⁸⁴ Bronislav Chocholáč, *K hospodaření poddaných na perňštejském panství*, s. 94-95. Bronislav Chocholáč pro období – 1597 – 1624 uvádí celkovou dobu držení mezi dvěma prodeji (17,9, bez sirotčic prodeji – 25,3 – Chocholáč. Výsledky mělnického prostředí jsou přitom tomuto velmi obdobné. Další období 1625 – 1644 přináší v perňštejském období mírnější prodloužení další prodloužení této doby, pak přináší i etapa 1645 – 1658 (21,9 a 30,1 let). V rámci zkoumaných celků západní Moravy pak tentýž autor konstatuje po nejkratší době držení v předbělohorské době postupné prodloužování, přičemž druhá polovina přináší znova mírné zkrácení, které se všem předbělohorskému období nevyrovnalo. Týž, *Selské peníze*, s. 119. Josef Grulich uvádí pro prostředí jižních Čech, že předání gruntu za života 17. století v naprosté většině proběhlo do 20 let; Josef Grulich, *Populační vývoj*, s. 314.

Statky	12,00	10	9,8	11,7
Chalupy	8,98	7,7	12,5	14,6
Vrutice	7,56	5,43	15,5	21,7
Statky	7,25	4,88	16,1	24,0
Chalupy	8,50	6,83	14,1	17,8
Velký Újezd	7,11	4,08	16,6	29,3
Statky	7,14	4	16,4	29,3
Chalupy	8,50	6	17,6	29,3
Krpy	6,38	3,89	17,9	29,3
Statky	4,83	2,5	24,2	46,8
Chalupy	9,17	6,42	12,8	18,6

Rozdíly v četnosti i v průměrné délce držby nemovitosti jedním držitelem, které lze ve spektru mělnických vesnic pozorovat, nejsou nijak výrazné. Typické a všeobecné je zde přitom odlišení v častějších prodejkách chalup a menší intenzitě prodejů statků, které se rovnoměrně promítlo ve všech lokalitách. Z pohledu geografického rozrůznění pak určitý rozdíl, na který již ostatně bylo poukázáno, lze sledovat ve vyšším procentu prodejů transakcí realizovaných po smrti předcházejícího držitele v prostředí zalabských vesnic. Nízkým procentem za života realizovaných prodejů zde vynikají zejména Vraňany a kategorie statků ve Vliněvsi a Brozánkách. Naznačené situaci pak odpovídá i průměrná držba mezi dvěma prodejmi, která je obecně na levé straně Labe o něco vyšší. K celkové úrovni vývoje četnosti směn je nutné podotknout, že situace se neodlišovala výrazněji ani z pohledu jednotlivých etap. V zásadě tak ve spektru mělnických vesnic nalezneme lokality, v nichž v rámci vzájemného srovnání vyšší četnost vydržela v průběhu celkového 17. století (Mlčechvosty, Vehlovice) a v protikladu k nim pak lze sledovat lokality, kde se s usedlostmi obchodovalo trvale méně. Jde přitom o obdobnou skutečnost, kterou naznačím i v případě ceny nemovitosti, v jejímž kontextu nalezneme ve spektru sledovaných vesnic jednotky s trvale dražšími či naopak levnějšími grunty. Vliv mohla mít nejen rozloha gruntu a jeho charakteristické vlastnosti, ale i jistá tradice. Typicky lze v průběhu celého období sledovat rozdíl mezi v těsné blízkosti ležícími Mlčechvosty s častějšími prodejmi gruntů a Vraňany, kde byly naopak prodeje vždy méně časté.

3.4 Kupci mělnických gruntů

Bez ohledu na chronologické či místní zařazení každá změna v držení poddanské nemovitosti představovala pro jeho existenci velmi závažný a podstatný okamžik. Do čela gruntu se postavil nový hospodář, jehož osobnost a schopnosti měly pochopitelně primární význam pro další chod vlastního poddanského hospodářství. Z pohledu vrchnosti byl kvalitní hospodář zárukou pravidelného odvodu povinností, dávek i robotních povinností. Nové osazení gruntu bylo jistě ostražitě sledováno i obyvateli dané venkovské lokality, protože nový hospodář mohl mít nezanedbatelný vliv i na vzájemné soužití a hospodaření dané obce. Původ hospodáře přitom nemusel být pouze vázán k dané vsi, ale mohl sem přijít i z různě vzdálené jiné lokality. Podstatné je i to, že se nemuselo jednat o jedince z okruhu daného panství a rovněž kupec nemusel být vždy osobou poddanskou.⁵⁸⁵ Sledování původu hospodářů přitom úzce souvisí s otázkou migrace venkovského obyvatelstva, kterému byla v poslední době i v českém prostředí

⁵⁸⁵ K tomu již obecněji Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*. s. 167.

věnována nová pozornost.⁵⁸⁶ Při sledování pohybu venkovského obyvatelstva má přítomnost existence pozemkových knih neopominutelný význam, závisí však na jejich úrovni, podrobnosti a pochopitelně i šíři možností srovnání s dalšími prameny.⁵⁸⁷ Samotné pozemkové knihy v tomto ohledu poskytují velmi různou a nevyrovnanou úroveň informací, zcela ideální je přítomnost kombinace pozemkových knih, urbářů, katastrů, poddanských soupisů a dalších pramenů, které umožní vedle původu hospodářů zjistit řadu velmi konkrétních skutečností (věk nabyvatele nemovitosti a odstupujícího hospodáře, věk výměnkáře aj.). Již jsem výše konstatoval, že mělnické prostředí 17. století má možnosti takovýchto zjištění silně umenšeny, omezení přítomnosti spočívá především v rozsahu i úrovni dochovaných pramenů. Zde primárně využitý soubor pramenů v podobě mělnických pozemkových knih nám explicitně o původu hospodářů prozradí jen málo. Zřetelné je vždy pouze stavovské zařazení kupující osoby, jméno a většinou i příbuzenský vztah k prodávající straně. Určit samotný původ kupujících hospodářů, kteří jsou uvedeni v rámci jednotlivých kupních smluv, umožňují pozemkové knihy jen zřídka.⁵⁸⁸ Možnosti rozšiřují urbáře z konce 16. a počátku 17. století, nejstarší berní katastr z poloviny 17. století a některé další materiály z druhé poloviny 17. století. Poddanské soupisy, které by umožnily bližší analýzu, se váží k roku 1693, přičemž jejich soustavnější řada je vázána až k první polovině 18. století. Samotné určení původu hospodářů je tak velmi zdoluhavou, a jak níže uvedu, často neúspěšnou činností. Možný výsledek takového podrobného srovnání naznačím konkrétním uvedením výsledků pro dvě mělnické vesnice.

Tab. č. 33 – Nepoddanští kupci nemovitosti na mělnickém panství v 17. století

Původ, stav	1584 – 1650	1651 - 1701
Měšťan	0	-
Šlechtická osoba	4	-
Nepoddaná osoba	4	2
Vrchnostenský úředník (důchodní písař)	2 ⁵⁸⁹	-
Obec	2	-
Mělnická vrchnost	1	-
Celkem	13	2

⁵⁸⁶ POZN. Samotný původ hospodáře a rozsah migrace byl naznačen již dříve a zejména v průběhu 60. let byl sledován v souvislosti s pohybem poddanského obyvatelstva. Např. Josef Petrář, *Poddaný lid*, zejm. s. 241 an.; Týž, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, ČsČH 5, č. 1, 1957, s. 26-58. Nověji pak v 80. let Eduard Maur, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, HD 8, 1983, s. 7 – 44 či Eliška Čáňová, *Prameny k vývoji migrací v Čechách (17. a 18. století)*, HD 10, 1986, s. 145 -160. Ucelenější zájem českých historiků pak přineslo až v nové tisíciletí: Josef Grulich – Hermann Zeitlhofer, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, Historická demografie 22, 1998, s. 79 – 105, nově pak sborník *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, (edd. Eduard Maur – Josef Grulich), Praha 2006.

⁵⁸⁷ Prostřednictvím pozemkových knih jako hlavního pramene doposud sledoval migraci držitelů selských gruntů pouze Josef Grulich pro jihočeské prostředí v rámci chýnovského panství. Josef GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí a migrace*, in *Studie k sociálním dějinám 6*, 2001, s.117 – 136. Nově Týž, *Populační vývoj*, zejm. s.332.

⁵⁸⁸ Nesrovnatelný je v tomto ohledu materiál mělnických pozemkových knih s chýnovským prostředím, kde byl původ nového držitele pravidelně uváděn - Josef Grulich, *Populační vývoj*, s. 323-324; podobně kupříkladu v prostředí moravského poddanského města Petr Odehnal, *Měšťané a předměšťané klobučtí*, s. 50.

⁵⁸⁹ Ten samý dvůr kupuje v roce 1607 „Václav Valter písař důchodní“

Z hlediska stavovského zařazení se v naprosté většině všech transakcí kupci i prodejci rekrutovali z řad venkovského poddanského obyvatelstva. Pouze ve velmi omezeném rozsahu pak vstupovaly na mělnické grunty osoby z jiných sociálních vrstev. Z toho v pěti případech nezjistíme přesné zařazení daného kupce, který je označen jako osoba „svobodná“ či „nepoddaná“, přičemž se vždy při vstupu na grunt dotýká osoba mělnické vrchnosti podává.⁵⁹⁰ Mezi nepoddané osoby je nutné zařadit i dva vrchnostenské úředníky (důchodní písaře), kteří se pokusili osadit grunt získaný sňatkem s vdovou. Ani v jednom případě pravděpodobně takové hospodaření nedopadlo dobře a statek byl zanedlouho prodán v rámci nuceného prodeje za sníženou cenu.⁵⁹¹ Nelze tedy pravděpodobně uvažovat o aspektech spekulativního prodeje ze strany vrchnostenského úředníka.

Ve spektru nepoddanských subjektů, které zakupovaly poddanskou nemovitost, pak často výjimečným zjevem nebyl ani měšťan či šlechtic. Jejich postavení se od běžných poddanských držitelů odlišuje tím, že si zachovávají svůj osobní právní status a nevstupují do poddanského svazku. Zejména v případě šlechtického držitele bývá součástí smlouvy klausule, která má za úkol zabránit zcizení gruntu.⁵⁹² V tomto ohledu je mezi nepoddanskými osobami na mělnických gruntech pochopitelně možné očekávat především měšťana z blízkého Mělníka.⁵⁹³ Ovšem skutečnost, kterou jsem zjistil na gruntech mělnického panství, tomuto předpokladu neodpovídá a měšťana jako držitele celého poddanského gruntu zde nenalezneme. V rámci všech sledovaných vesnic jsem našel pouze dva příchozí z poddanských měst, z nichž jeden z mělnického panství původem pocházel.⁵⁹⁴ Naprostá absence držení gruntu měšťany města Mělníka je zarážející, ale patrně úzce souvisí s hospodářskou orientací mělnického prostředí na dominující vinařský obor. Měšťané měli zájem především o samostatné vinice, proto jména mělnických měšťanů nalezneme v neporovnatelně vyšší míře ve viničních knihách mělnického panství.⁵⁹⁵

V pěti případech nalezneme na gruntech mělnického panství příslušníka rytířského stavu. Přítomnost těchto stavovských osob se vztahuje pouze ke třem mělnickým gruntům, které představovaly celky vymykající se běžným podmínkám a rozsahu poddanské nemovitosti. Velký dvůr mohl pro stavovskou osobu představovat celek, který bylo možné výhodně prodat, ale rovněž s ním mohl počítat jako s trvalým základem hospodářských příjmů.⁵⁹⁶ Typický rychlý

⁵⁹⁰ K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 173. V podmínkách mělnického panství například PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.5 (Vrutice, 1618) – Prodej mlýna novému manželu vdovy: „Léta 1618 ve středu po sv. Jiljí Frydrih Libeštejn jsouce člověkem svobodným, jest se v poddanost J(eji) M(ilosti) Císařové jakožto králové české k panství zámku mělnického rukou dáním uvedl...“, podobně Tamtéž, fol.45 (Vrutice,1636). Pouze v jediném případě ve druhé polovině 17. století se nový hospodář nepodal: PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Vrutice, fol.7,1686): „Jan Svoboda jakožto člověk nepoddaný nechtíce déle hospodařiti postoupil chalup tuto v tom trhu jak jemu zanechána byla Janovi Březovskému...“

⁵⁹¹ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 52, 53: 1607 grunt kupuje a 1611 je grunt nuceným způsobem prodán s vysokým aktuálním dluhem 150 kgm.

⁵⁹² K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.169-170.

⁵⁹³ Týž, *Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině*, s. 173.

⁵⁹⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.119, (Vehlovice, 1608): „Matěj Cykale z města Mšena ujal živnůstku ve vsi Vehlovicích po otci svém...“. Dále tamtéž, fol.68 (Rousovice, 1608). Chalupu kupuje blíže neurčený „Jan Volynský z města Volyně“.

⁵⁹⁵ Viz pozn. č. 137.

⁵⁹⁶ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 52, 53: Prodej dvora z roku 1581: „Urozená paní Kateřina Čeňkova z Donína vdova po Nebo(žtiku) panu Jiříkovi Čeňkovi z Mirešova.....urozenému panu Janovi Benátském do Michalovic, též urozené paní Eleně Benátské...“. Dvůr ovšem v rámci odúmrti

prodej velkého rousovického dvora je tak spojen s malířem Hansem von Aachen, kterému byl největší rousovický dvůr věnován v roce 1613.⁵⁹⁷ Ten jej ovšem vzápětí prodává za vysokou hotovou suma 2125 kgm. další osobě z rytířského stavu Fridrichu Blektovi z Outěchovic, v jehož osobě se na mělnický grunt dostal člen poměrně rozvětvené rytířské rodiny.⁵⁹⁸ Rytíř Blekta si ovšem na rozdíl od komorního umělce podržel poddanské hospodářství mnohem déle. V roce 1625 pak dvůr náhle prodává již zmíněnému rychtáři Janu Habakovi. Z prostředí Rousovic neodchází, krátce po prodeji dvora zde kupuje jiný velký selský statek.⁵⁹⁹ Ten ale po třicetileté válce nalézáme pustý s vyšším dluhem (podle všeho odkazem) k záduší zábořskému. Uvedený převod a následné splácení jsou také poslední transakce, v jejichž rámci se setkáme na gruntech mělnického panství s příslušníkem nižšího šlechtického stavu. Po třicetileté válce se již se šlechticem držícím poddanskou mělnickou nemovitost nestřetneme.

Do spektra subjektů, které zakupují poddanskou nemovitost, je nutné přiřadit ještě samotnou mělnickou vrchnost a nesmíme zapomenut na dvě ojedinělé transakce, v nichž úlohu kupujícího sehrála obec ve vesnici Rousovice.⁶⁰⁰ Vrchnostenský nákup zde souvisí s rozvojem režijních aktivit v podobě zakoupení velkého rousovického mlýna po smrti jeho poddanského hospodáře. Typická je skutečnost, že se tato majetková transakce odehrává zcela na bázi běžného formálního prodeje. Vrchnost zde vystupuje jako jedna ze stran transakce a podřizuje se celkovým pravidlům, v jejichž rámci je nemovitost běžným způsobem oceněna prostřednictvím šacuňku představitelů obecní samosprávy. Ani samotné splácení se nevymyká běžnému postupu a je realizováno formou závdavku a každoročních splátek skládaných o výročních soudech.⁶⁰¹ Při rozdělování celé sumy je přítom uplatněn princip rovných dílů včetně podílu vdovy. To je zcela v souladu s běžnou dědickou praxí na mělnickém panství, ovšem v rozporu s komorní instrukcí, která jak dále uvedu, měla mít v mělnickém prostředí určitý význam. Komora a její pověření úředníci, pod jejíž přímou správou se v té době panství nacházelo, tak pravděpodobně respektovali místní podmínky a zvyklosti dědické praxe. I samotné faktické splácení mlýna pak probíhá typicky v dlouhé řadě let, zjevná je i dvacetiletá

případl v roce 1594 tehdejší mělnické vrchnosti – Jiřímu staršímu z Lobkovic, který ji věnoval svému úředníku panu Juliovi z Wolfovi z Wolfpruku. V roce 1607 za komorního držení ovšem následuje další převod Albrechtu Viderinovi.

⁵⁹⁷ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.47-48, (Rousovice, 1608): „*Ten grunt jest od J(eho) M(ilsti) Královský darován Panu Janovi z Achu J(eho) M(ilsti) K(rálovský) komornímu malíři.*“

⁵⁹⁸ Více k tomuto rytířskému rodu Petr Gajdošík, *Blektové z Útěchovic. Příspěvek ke genealogii rytířského rodu*, *Bezděz (Vlastivědný sborník z Českolipska)* 9, 2000, s. 73 – 102. Autor příspěvku ovšem nechává Fridricha Blektu zemřít někdy klem roku 1607. (Tamtéž, s. 87). Zápisy v pozemkových knihách ovšem svědčí o tom, že se patrně dožil mnohem vyššího věku – v roce 1613 kupuje grunt, v roce 1625 jej prodává a kupuje jak dále uvedu další.

⁵⁹⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.56 (následující vložený list), (Rousovice, 1626): Statek byl oceněn 700 kgm, cenu tentokrát ovšem již splácí Fridrich Blekta běžným způsobem, tzn. položil závdavek o 300 kgm, a poté skládá každoroční splátky po 10 kgm.

⁶⁰⁰ Rousovický mlýn zakoupený vrchností v roce 1613 (viz dále), PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 10 (Rousovice 1611); *Koupě krčmy obcí – Tamtéž*, fol. 39 (Rousovice, 1608) – specifický okamžik je zde spojen se závdavkem, míto něhož byly prodávajícímu poskytnuta část obecních polností.

⁶⁰¹ K možnému vlivu na stanovení ceny Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.113 -115. V případě rousovického mlýna byla výše ceny stanovena pro sirotčí grunty běžným způsobem, tj. prostřednictvím modhadu rychtářů a konšelů: „*vedle jistého prořacování od rychtářův a konšelův ze vsi Rousovic, Borku, Újezda, Mikova, Záboří a Kel, k tomu obzvláště nařízených, ráčili jsou koupiti k zámku téhož panství Mělnického*“ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 10 (Rousovice 1613).

proluka ve splácení od počátku 30. let 17. století.⁶⁰² Původně poddanský mlýn je doplacen až v roce 1671, přičemž v každodenní hospodářské praxi fungoval již od svého zakoupení jako mlýn nájemní.⁶⁰³ O legálnosti a standardním postupu při koupi poddanské nemovitosti vrchností na mělnickém panství může svědčit i již zmiňovaná zpráva komise, která měla zhodnotit možnosti stavby nového dvora na panství. Komise, která navštívila několik lokalit, rozhoduje o koupi poddanských gruntů na základě „nabídky a poptávky trhu s poddanskými gruntů“ a je nucena respektovat ceny, které vzešly z běžného odhadu nemovitostí.⁶⁰⁴

Tab. č. 34 - Původ poddanských kupců celkově a na příkladu vsí Brozánky a Rousovice

Původ		Brozánky	Rousovice	Celkem
Původ nezjištěn		55 (51,4%)	66 (44,0 %)	356 (40,7 %)
Totožná vesnice		40 (37,4%) (z toho 29 převodů mezi příbuznými)	66 (44,0 %) (z toho 38 převodů mezi příbuznými)	441 (50,4 %) (z toho 374 převodů mezi příbuznými ⁶⁰⁵)
Jiná vesnice mělnického panství	Počet převodů	8 (7,5%)	12 (8,0%)	68 (7,8 %)
	Lokality	Kozlov (1618, 1670) Kly (1622) Mlazice (1609) Vrutice (1610) Vliněves (1613) Hořín (1612,1625)	Strašnice (1601) Vrutice (1602, 1653, 1669) Vliněves (1592, 1613) Mikov (1609) Borek (1613, 1697) Záboří (1617) Vehlovice (1623, 1624)	
Poddaný z jiného panství		1 ⁶⁰⁶	3 ⁶⁰⁷	9

Již jsem naznačil, že zjištění původu kupce je v prostředí mělnického panství v 17. století problematické. S ohledem na náročný způsob zjišťování představují výsledky takového zjištění na konkrétním příkladu dvou mělnických vesnic, přičemž situace se ani v ostatních vesnicích příliš neodlišovala. S ohledem na identifikaci původu hospodáře je třeba uvést, že v rámci jednotlivých záznamů kupních smluv jsou pouze velmi ojedinělé případy, kdy u jména nastupující

⁶⁰² PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.2,1648): „Co ještě k vyplacení se zůstává sir(otkům) po nebo(žtíkovi) Janovi Rejnkovi, totiž 348 K. kteréž měly od letha 1631 ročně po 24 k(opách) až do 1643 zauplna vyplacené bejtí, jakým způsobem se to nestalo věděti se nemůže a tak budou po něm sirotci toho kde se náleží vyhledávati...“

⁶⁰³ Urbář panství Mělník 1625, s. 345.

⁶⁰⁴ NA Praha, fond SM., SM M 28 - 60 - karton 1473 (Hejtmanství)- strany spravení nového dvoru a skoupení těch některých gruntů to jsme očitě spatřili, že dědinka dosti mírná a dobrá při týchž vesnicích jest. A mohla by se dvůr asi na 7 lánův spraviti, ale my považujeme předně toho, že opodál od zámku a neměli jest druhé že ty gruntové draze všacovány jsou jakž se tomu z příležících šacuňkův porozuměti může. Třetí, že ty dědiny pospolu neleží a na díle velmi zapuštěny jsou.“

⁶⁰⁵ Celkový počet transakcí mezi příbuznými představuje číslo 382, ovšem v 8 případech je z formulace patrné, že příbuzný kupec se přistěhoval z jiné vesnice.

⁶⁰⁶ Úholice, 1588

⁶⁰⁷ 1606 - Mlýnář ze Zákolan (záduší sv. Mikuláše na Starém Městě Pražském); 1608 - Šimon Nedvěď mlynář - původní místo neurčeno „vyhoštěný na grunty zámku tohoto“; 1691 - „z panství Kosteckého (s povolením vrchního hejtmana).

hospodáře nalezneme uvedený původ v podobě dané vsi nebo jiné vesnice panství.⁶⁰⁸ Identifikace tak v důsledku představuje vždy většinou pracné a z velké části neúspěšné dohledávání.⁶⁰⁹ V celkovém rozsahu se mi tak vždy zhruba v polovině případů původ nového hospodáře zjistit nepodařilo. Na základě dílčího srovnávání je pak zřetelné, že v rozmezí 35 – 45 procent se noví hospodáři na gruntech prokazatelně rekrutovali z dané vesnice, velké procento z toho ale pochopitelně představují transakce uskutečněné mezi příbuznými. Omezený je počet nových hospodářů, kteří přišli z jiné vsi panství. I když je počet dohledaných případů redukován a asi netvoří zcela kompletní číslo, je ve většině těchto případů patrné, že jsou vázány k době do počátku třicetileté války. Vedle rozdílné praxe ve vedení obou „vln“ mělnických pozemkových knih by tato skutečnost mohla poukazovat i k volnějším poměrům předbělohorské doby. Z hlediska lokalit původu hospodářů, kteří přesídlili v rámci panství do jiné vesnice, je zřetelné i to, že šlo o vesnice sousední či velmi blízké. V naprosté většině přitom spadaly do rámce jedné vrchní rychty. Případy, kdy se poddanský osedlý hospodář přestěhoval dále než 10 km, jsou poměrně vzácné.⁶¹⁰ V případě poříčních vesnic se původ nastupujících hospodářů rozptýlil po obou březích (typicky výše uvedené Brozánky). V případě vesnic, které neležely přímo u vody, pak byla většinou hranice řeky i hranicí pro původ hospodáře.⁶¹¹ Mezi skupinou identifikovatelných kupců nalezneme i hospodáře, kteří drželi grunty dva. Opakované jsou příkupy dalších gruntů menšího rozsahu zejména v průběhu 50 - 70. let 17. století. (typicky již zmíněný rychtář Žežulka). Dvojí držení gruntu je patrné i z přehledu berní ruly. V žádném případě se ovšem nestřetneme s náznakem toho, že by šlo o nucené osazení gruntu ze strany vrchnosti.⁶¹² Většinou vedle statku držel hospodář nemovitost menší. Střetneme se i s tím, že několik hospodářů, kteří se postupně na gruntu vystřídali, zakupují opakovaně ke gruntu stejný další grunt (chalupu). Ten patrně představoval svojí polohou i charakterem vhodné rozšíření většího statku.⁶¹³ V případě, že chod druhého gruntu nebyl optimálně zajištěn, byl hospodář po čase grunt nucen prodat, což se mohlo promítnout i do formulace kupní smlouvy.⁶¹⁴

⁶⁰⁸ Zařazení hospodáře do dané vsi je poměrně velmi řídké (např. PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 16, vloženýlist (Vraňany, 1629) – „*Jiřík Pohořalý s Lucií manželkou z téže vsi ze strany druhé*“.

O málo četnější je označení původu hospodáře z jiné vsi panství – např. 8. grunt v Mlčechvostech: „*Jan Kmoch z Hořina, s manželkou Kateřinou a dítkám*“, tamtéž, fol.120, (Mlčechvosty, 1627).

⁶⁰⁹ Při snaze určit původ hospodáře jsem se pokusil postupovat trojím směrem: nejprve jsem hledal, zda hospodář není uveden v rámci zápisů k dané vesnici (v přehledu kupujících, mezi sirotky apod.), posléze jsem přistoupil ke stejnému vyhledávání v přehledu ostatních vesnic, v jejichž rámci jsem uskutečnil sondy. Zde byl pochopitelně limitující rozsah výzkumu, omezený pouze na část vesnic v rámci zvolených sond a i skutečnosti, že pro první sledované období se kompletně nedochovaly exempláře pozemkových knih. Pro kupní smlouvy, které se uskutečnily v rozmezí urbářů či berního katastru, jsem rozšířil vyhledávání i ve směru těchto pramenů. Pokud možno uplatnil jsem i další prameny (urbáře, v závěru období soupis poddaných z roku 1693.)

⁶¹⁰ Josef Petráň, *Poddaný lid*, s. 241; konkrétně pro jihočeské chýnovské panství Josef Grulich, *Populační vývoj*, s. 331 - 332. Na teritoriu mělnického panství nalezneme jen jeden takový vzdálenější přesun v rámci panství – přesun z Vehlovic do Chorušic v rámci frejmarku (1628, 4. grunt Vehlovice).

⁶¹¹ Např. Ve pravobřežní vesnici Záboří – Kly(1591, 1623), Rousovice (1592), Borek (1587), Kozlov (1588), Skalka (1606), naproti tomu v levobřežní Mlčechvosty – Hořín, Ctiněves, Vraňany, Dušníky, Spomyšl.

⁶¹² Srovnej Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.82.

⁶¹³ Typické je to u mlýnů, k nimž se přikupují další nemovitosti – například k mlýnu ve Vrtutice je opakovaně přikoupen v pořadí 7. grunt. Nejprve v roce 1627 jako spáleniště a znova vystavěn. V roce 1685 jej pak opět kupuje nový mlynář Jan Březovský.

⁶¹⁴ Např. PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vraňany, fol.2,1681,1685) – Bartoň Kokšal v roce 1681 kupuje velký grunt ve Vraňanech, ovšem po třech letech jej opouští s příznačnou formulací: „*Barton*

V relativně velmi malém procentu případů lze nalézt na mělnické poddanské nemovitosti hospodáře, který přišel z prostředí cizího panství či poddanského města. V jednotlivých vsích, které jsem sledoval v rámci uskutečněných sond, počet těchto „cizopanských“ poddaných nikdy nepřekročil rozsah tří případů. Pouze v 9 případech lze konkrétní původ takové osoby identifikovat a konkrétně uvedená příslušnost k danému panství je většinou spojena i s informací o regulérním vyhoštění. To ovšem pochopitelně nemuselo být nutnou podmínkou. I přesto, že se celozemské zákony již od druhé poloviny 16. století snažily bránit usazování cizích poddaných, praxe se většinou lišila a vrchnosti se častěji touto cestou pokoušely zaplnit opuštěné grunty.⁶¹⁵ I na mělnickém panství se vedle blíže neurčených nových hospodářů střetneme s přijetím osob, které zjevně poddanými mělnického panství být nemusely.⁶¹⁶ Více než polovinu z oficiálně uvedených případů tvoří hospodáři z panství sousedních, ve 4 případech jde o panství vzdálenější (frýdlantské, zákupské, poděbradské, záduší sv. Mikuláše na Starém Městě). Tři z těchto vyhoštěných osob se ovšem ujímají hospodaření na vrutickém a rousovickém mlýně. Vzdálený původ tak patrně souvisel s náročnějším výběrem vhodných osob, které by disponovaly nutným širokým rozsahem dovedností a schopností k výkonu mlynářské živnosti.⁶¹⁷ Z hlediska chronologického rozsahu je nutné uvést, že i zde jsou všechny přesuny poddaných, které překročily hranice vrchnostenských celků, vázány k nejstaršímu sledovanému období. Jediná výjimka se váže k roku 1691, kdy se na mělnickém gruntu usadil poddaný z dalšího černínského panství Kost.⁶¹⁸

3.5 Uplatnění příbuzenských vazeb v majetkových transakcích

Příbuzenské vztahy mohly mít při předávání poddanského gruntu významnou a nezanedbatelnou úlohu. V případě předávání gruntu po smrti hospodáře měla při jejich uplatňování význam dědická pravidla daného vrchnostenského celku, velmi podstatný vliv vždy sehrála i aktuální hospodářská úroveň gruntu, jeho zadlužení a v souvislosti s tím dále i věk, možnosti i schopnosti případného dědice daného gruntu.⁶¹⁹ Při realizaci transakce mezi živými

Kokšal uznáváje to při sobě sám, že dvěma gruntům, kterých v držení jest zadosti učinit nemůže, vešel jest v trh s Matějem Procházkou a pouští jemu tento zase tak, jakž jej byl sam ujal.“

⁶¹⁵ Ke snaze o kontrolu poddaných se vázal zejména v průběhu 50. – 80. let 20. století poměrně intenzivní zájem historiků Josef Petrůň, *Poddaný lid*, zejm. s. 188 an., Josef Válka, *K otázce práva v postavení poddaných*, SPFFBU, C 9, 1962, s. 51 – 66; Eduard Maur, *Poddanská otázka*, zejm. s. 134.

⁶¹⁶ K tomu blíže Josef Grulich, *Selský grunt*, s. 557 an. I na mělnickém panství se střetneme s některými zjevnými doklady o usazování osob, které k mělnickému panství nepříslušely, patrná je ovšem rovněž opatrnost: PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Spomyšl, fol. 2, 1671): „Přijdouce k knihám purkrechtním s Václavem Lokajem a Petrem Tomšem, Jan Macha žádal, aby mu dovoleno bylo tuto chalupu ujíti, že dobrým hospodářem býti a na gruntech zámeckých se živiti chce. A poněvadž dle správy nadepsaných dvou lidí od maličkosti on Jan Macha v panství zůstával a se živil, odkudž nebezpečnosti není, aby skrze jeho osobu (:nevěda on kdo vrchnost jeho byla a jest, nějaké zaneprázdnění následovalo: z kteréžto příčiny učiněn jest jemu, manželce a dědicům tento zápis...“

⁶¹⁷ V případě vrutického mlýna: prodej v roce 1610 – „Kryštofovi Berovi, vyhoštěna z panství frýdlantského od paní Redernovský“, 1614 – „Fabianem Lyberrzejtem ze vsi (Pulec) od J(ejí) M(ílosti) P(aní) Alžběty Kolovratove s panství Zákupského vyhoštěný z strany druhé“, 1618 – „Fridrich Libeštejn jsouce člověkem svobodným, jest se v poddanost JM císařové... uvedl“ PK vrutické rychty, inv. č. 234, PK č. 31, fol. 4-5.

⁶¹⁸ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k. 19 (Rousovice, fol. 7, 1691): „Martinu Řadovi, poddaný z panství kosteckého s povolením pana vrchního hejtmána dobrovolně nastoupil...“

⁶¹⁹ Josef Grulich, *Zu ausgewählten Aspekten*, s. 35 an.

byla vazba na dědickou praxi mnohem volnější. Široké dispoziční právo, které měl poddanský hospodář k zakoupené nemovitosti, mu umožňovalo často vybočit daleko za rámec dědického práva i podmínek, za nichž mohla být usedlost převedena po smrti držitele. Příbuzenské vztahy, především v úzkém rodinném kruhu, zde pochopitelně měly základní význam. Vedle nich zde ovšem mohlo mít nezanedbatelný vliv i jemné předivo vztahů, které jistě v rámci každodenního života obyvatel mělnických vesnic a jejich gruntů vznikalo. Vztahy náklonnosti motivované sousedstvím, vzájemnou pomocí či dalšími skutečnostmi přirozeně mohly rovněž významně ovlivnit prodej gruntu za života prodávajícího. O takových skutečnostech nás pozemkové knihy informují jen minimálně na rozdíl od zmínek o příbuzenských vztazích.⁶²⁰ Nejčastěji se pak do majetkových transakcí vzájemné nepřibuzenské vztahy promítly v těch případech, kdy byla jejich podkladem hospodářská či osobní pomoc ve vztahu k prodávajícímu držiteli.⁶²¹

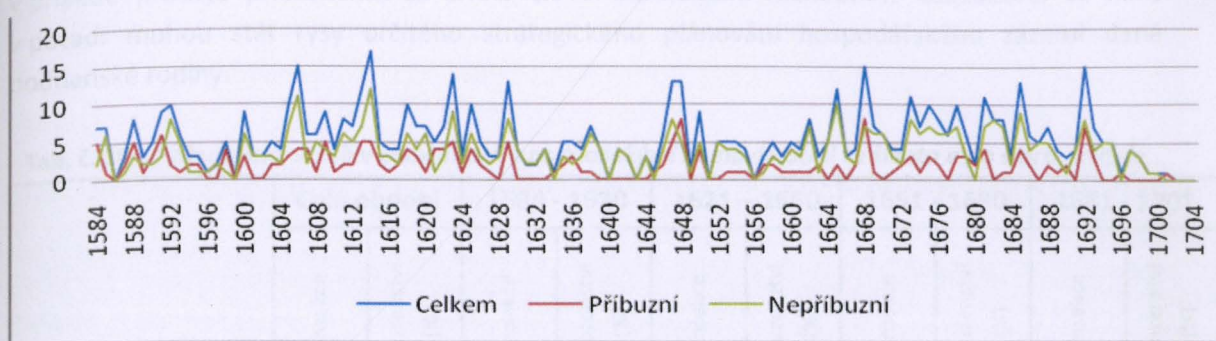
Zpracování otázek souvisejících s aspekty příbuzenství, jak jsem již výše ostatně naznačil, má především v posledních dvaceti letech značný význam. Souvisí to se širším zájmem o historický vývoj rodiny, její utváření i se sledováním životních cyklů venkovského obyvatelstva. Poznávání uplatnění příbuzenských vztahů v rámci majetkového transferu poddanských nemovitostí se přitom váže k několika úzce souvisejícím okruhům. Pozornost je zde zaměřena nejen k poznání dědického i rodinného práva a konkrétní náplně dědické praxe daného venkovského prostředí, ale účelem studia mohou být i strategie venkovského obyvatelstva uplatňované v různé míře při předávání a prodeji poddanské nemovitosti.⁶²²

⁶²⁰ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19 (Rousovice, fol.10,1668): „*po Adamovi Bojkovi manželka Mariana vdova zůstala a tak pro svou nezpůsobilost tuž chalupu sama držeti nemůže ... tuž chalupu příteli svému Kryštofovi Hanušovi tím právem a příslušenstvím jak sama držela dobrovolně postupuje.*“ (jde o pouhý převod s povinností doplatit nedoplačené pohledávky na gruntě).

⁶²¹ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 15 (Vrutice, 1632): „*Štěpán z Vrutice ohlášení učinil před vrchností, že dobrovolně postupuje statku svého ve vsi Vrutici se vším a všelijakým příslušenstvím, z té příčiny, že on samotný jsouc k starosti své pracovati nemůže Adamovi Šrubouchovi, manželce a dítkám jejich, poněvadž při něm z mladosti své manželka, téhož Šruboucha zůstávala hospodařit, též i manžel její, když jest jí sobě za manželku vzal spravedlivě pomáhali.*“

⁶²² Již zmíněný akcent na dědické právo a praxi navazuje na řadu starších podnětů, jejichž počátky lze sledovat již u českého právně historického bádání z první poloviny 20. století (Josef Kalousek, Jan Kapras, Miloslav Stieber aj.). Samotné venkovské prostředí a dědické právo k poddanské nemovitosti pak ovšem našlo nejvýznamnější vliv v pracích Vladimíra Procházky, zejm. v jeho stěžejní monografii. V širším rozměru pak byla problematika dědického práva na venkovské nemovitosti připomenuta ve druhé polovině 90. let badatelkami a badateli z okruhu projektu Sociální struktury v Čechách. Rámcově zde problematiku shrnul a na konkrétním příkladu ukázal Eduard Maur, konkrétní prostředí pak podrobili analýze další již připomenutí badatelé. (Viz. pozn. č. 252). Podstatné shrnutí problematiky pak doznalo naposledy komplexní polohy v nedávno publikovaných monografiích zejména Dany Štefanová a Alice Velkové (Viz. pozn. č. 254).

Graf č. 4 - Příbuzenské a nepříbuzenské aspekty v transakcích s poddanskými nemovitostmi

Tab. č. 35 - Celkové zastoupení příbuzenských vazeb v transakcích s poddanskými nemovitostmi

	1584 – 1620			1584 – 1620			1651 – 1680			1681 – 1701			Celé období		
	Převody celkem	Příbuzní Počet	%	Převody celkem	Příbuzní Počet	%	Převody celkem	Příbuzní Počet	%	Převody celkem	Příbuzní Počet	%	Převody celkem	Příbuzní Počet	%
Celkem	271	101	37,3	189	58	30,7	216	57	26,4	132	36	27,3	808	252	31,2
Statky	139	66	47,5	87	33	37,9	134	38	28,4	69	26	37,7	429	163	38,0
Chalupy	132	35	26,5	102	25	24,5	82	19	23,2	63	10	15,9	379	89	23,5

Ze sumárního i grafického přehledu je patrné, že v celkovém spektru všech majetkových transakcí, které se v daném období ve sledovaných mělnických vesnicích uskutečnily, byl příbuzenský vztah zastoupen v průběhu celého období zhruba ve třetině všech transakcí (31,2% = 252 transakcí). V převažující většině se tak majetkové transakce uzavíraly mezi osobami, kde neexistovalo žádné příbuzenské pouto (či alespoň není v kupní smlouvě zřetelné). To je poměrně obecná a i v prostředí jiných vrchnostenských celků sledovaná skutečnost. Typické je i to, že zřetelný rozdíl nalezneme v uplatnění příbuzenských vztahů v rámci sledovaných kategorií selských statků a menších chalup.⁶²³ Vedle kategorií nemovitostí pak to, zda bude mezi předcházejícím držitelem a jeho nástupcem ve významnější míře uplatněno příbuzenské pouto, velmi významně ovlivnil ještě jeden faktor a to skutečnost, zda se daný prodej uskutečnil za života či po smrti držitele usedlosti. Smrt zasáhla do chodu hospodářství často asi neočekávaně, přičemž situace byla řešena s ohledem na podmínky místní dědické praxe i dle konkrétních poměrů, které na daném gruntě panovaly (věk případného dědice, rodičů, zdravotní stav aj.) Roli

⁶²³ Třetinové zastoupení nebylo ojedinělé a je zcela v souladu s dobovou obecnější tendencí blíží k výsledkům výzkumu celku frýdlantského panství, v jehož rámci ovšem Dana Štefanová sledovala širším chronologický rozsah – celkové zastoupení se zde váže k 29,9% - Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 74 - 75.; podobně pak v prostředí rychnovského celku v 17. století - Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s. 60. Autorka zde udává pro selské grunty 40% zastoupení příbuzenských vazeb, chalupníci předávali příbuzným ve 20,5% transakcí a zahradnické usedlosti kupovali příbuzní pouze v 15% transakcí. Josef Grulich pro jihočeské chýnovské panství v letech 1625 – 1710 našel zřetelnější procento pro nepříbuzné kupce (80,6% - v případě chalup dokonce 84%), situace se pak zde ovšem velmi radikálně proměňuje v průběhu 18. století (Týž, *Populační vývoj*, s. 303). V celku brandýsko – přerovského panství, které bylo mělnickému prostředí velmi blízké, byla zjištěna pro 17. století o něco nižší míra zastoupení příbuzenských vztahů - 21,4% (nejvíce Třebestovice =35% a nejméně Vrábí=12%); Jana Dobešová, *Poddanská usedlost*, s. 35.

ovšem mohl sehrát i vlastní zájem případného dědice a aktuální rodinná konstalace.⁶²⁴ Naopak v případě prodeje příbuznému za života šlo o individuální rozhodnutí hospodáře, za nímž v pozadí mohou stát rysy určitého strategického plánování hospodářského zázemí dané poddanské rodiny.

Tab. č. 36 – Příbuzenský vztah v transakcích s poddanskými nemovitostmi za života a po smrti držitele

		Celé období		1584 - 1620		1621 - 1650		1651 - 1680		1681 - 1701	
		Transakce	Příbuzenství (%)	Transakce	Příbuzenství (%)	Transakce	Příbuzenství (%)	Transakce	Příbuzenství (%)	Transakce	Příbuzenství (%)
Transakce za života	Vše	387	20,7	142	22,5	90	14,4	73	24,7	82	20,7
	Statky	171	31	65	36,9	30	26,7	39	23,1	37	32,4
	Chalupy	216	12,5	77	10,4	60	8,3	34	26,5	45	11,1
Transakce po smrti	Vše	254	63,3	105	63,8	63	66,7	54	57,4	29	65,5
	Statky	153	67,3	64	62,5	35	71,4	35	68,6	19	73,7
	Chalupy	98	57,1	41	65,9	28	60,7	19	36,8	10	50

Z pohledu této difference můžeme říci, že kupec příbuzný s předchozím držitelem stál v mělnické vrchnostenské kanceláři mnohem častěji v případě gruntů, které byly prodávány po smrti držitele. Po většinu celého období tato situace nastala ve dvou ze tří případů prodeje nemovitosti uskutečněné po smrti držitele. V tomto případě nenalezneme ani závažný rozdíl mezi mělnickými statky a chalupami, což pochopitelně úzce souvisí s respektovanými pravidly dědického práva. Ta, jak dále naznačím, se po celé období 17. století výrazněji nezměnila. Ve zřetelně menším rozsahu se příbuzný kupec ujal gruntu v případě běžného převodu realizovaného za života. Na rozdíl od transakcí uskutečněných po smrti je zde patrná difference mezi statky a chalupami. Statky byly v tomto ohledu prodávány příbuzným přeci jen častěji, v průměru šlo o třetinu případů. Chalupy pak putovaly častěji do nepříbuzenských rukou, kupci příbuzní se zde vyskytují jen v pouhé desetině všech transakcí.

Průběh 17. století nepřinesl v poměru příbuzných a nepříbuzných kupců závažné zvraty. Nalezneme zde spíše dílčí tendence v rámci jednotlivých kategorií, přičemž závažnější a patrnější změnu lze dohledat po polovině 17. století, v jejímž rámci šlo patrně o souvislost s dopady třicetileté války i s celkovou ekonomickou krizí druhé poloviny 17. století. V kategorii statků lze v této době sledovat zřetelnější pokles v zastoupení příbuzných kupců v prodejích uskutečněných za života. Lze zde tedy uvažovat o určitém úbytku v zájmu o předání větší nemovitosti v rámci rodiny. V kategorii chalup pak lze po třicetileté válce naopak sledovat náhlý vzestup transakcí uskutečněných mezi živými příbuznými. Tomu pak rovněž odpovídá i výrazný poválečný pokles podílu příbuzných v transakcích s chalupami realizovaných po smrti držitele. Tendenci je snad možné přičíst nezájmu o využití velkých hospodářství orientovaných na trh a

⁶²⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.12,1686) – „Jan Náhlíček maje sice k této krčmě před svým bratrem a sestrami přednost však jsa ještě člověk mladý a něco více při řemesle řeznickém, aby se vyučil zkusiti ... pouští dobrovolně takovou chalupu bratru svému Kristiánovi Náhlíčkoví.“

naopak zájmu o soběstačné střední či malé usedlosti, opírající se především o práci rodinných příslušníků, které důsledky agrární krize nesly relativně nejlépe.⁶²⁵

Průběh posledních dvou desetiletí 17. století pak opět přináší obraz, kdy příbuzný (nejčastěji syn) přejímal statek od svého žijícího otce o něco častěji (nárůst o 10%). Menší vzestup v uplatnění příbuzenských vztahů nalezneme i v případě statků prodávaných po smrti hospodáře (o 5%). Tendence může signalizovat postupnou konsolidaci situace na velkých gruntech mělnického panství a i to, že držba velkého a prosperujícího gruntu má v podmínkách mělnického panství význam, což se projevilo i vzestupem zájmu o kontinuální rodové držení. Podobně i nový pokles v podílu příbuzných kupců v kategorii chalup za života předchozího držitele může rovněž signalizovat to, že se situace v oblasti majetkového transferu mělnických nemovitostí vrací do původního rámce, který byl zřetelný v první polovině 17. století.

Tab. č. 37 – Příbuzenství v majetkových transakcích ve vesnicích mělnického panství

	Kategorie	1584 – 1620			1584 – 1620			1651 – 1680			1681 – 1701			Celé období		
		Celkem transakcí	Příbuzní		Celkem transakcí	Příbuzní		Celkem transakcí	Příbuzní		Celkem transakcí	Příbuzní		Celkem transakcí	Příbuzní	
			Počet	%		Počet	%		Počet	%		Počet	%		Počet	%
Mlčechvosty	Celkem	26	11	42,3	23	11	47,8	21	8	38,1	22	2	9,1	92	32	34,8
	Statky	14	10	71,4	9	5	55,6	13	5	38,5	13	2	15,4	49	22	44,9
	Chalupy	12	1	8,3	14	6	42,9	8	3	37,5	9	0	0,0	43	10	23,3
Spomyšl	Celkem	2	1	50,0	4	2	50,0	8	1	12,5	2	0	0,0	16	4	25,0
	Statky	1	0	0,0	2	1	50,0	3	1	33,3	1	0	0,0	7	2	28,6
	Chalupy	1	1	100,0	2	1	50,0	5	0	0,0	1	0	0,0	9	2	22,2
Vraňany	Celkem	17	11	64,7	15	6	40,0	18	7	38,9	7	2	28,6	57	26	45,6
	Statky	13	8	61,5	11	5	45,5	12	5	41,7	4	2	50,0	40	20	50,0
	Chalupy	4	3	75,0	4	1	25,0	6	2	33,3	3	0	0	17	6	35,3
Vliněves	Celkem	11	8	72,7	10	4	40,0	21	8	38,1	8	5	62,5	50	25	50,0
	Statky	7	5	71,4	3	3	100,0	9	4	44,4	2	2	100,0	21	14	66,7
	Chalupy	4	3	75,0	7	1	14,3	12	4	33,3	6	3	50,0	29	11	37,9
Brozánky	Celkem	44	12	27,3	21	5	23,8	16	7	43,8	9	2	22,2	90	26	28,9
	Statky	10	6	60,0	2	2	100,0	12	5	41,7	6	1	16,7	30	14	46,7
	Chalupy	34	6	17,6	19	3	15,8	4	2	50,0	3	1	33,3	60	12	20,0
Kozlov	Celkem	16	7	43,8	10	2	20,0	5	1	20,0	2	2	100,0	33	12	36,4
	Chalupy	16	7	43,8	10	2	20,0	5	1	20,0	2	2	100,0	33	12	36,4
Rousovice	Celkem	43	13	30,2	32	9	28,1	36	9	25,0	27	6	22,2	138	37	26,8
	Statky	26	10	38,5	20	4	20,0	25	6	24,0	11	5	45,5	82	25	30,5
	Chalupy	17	3	17,6	12	5	41,7	11	3	27,3	16	1	6,3	56	12	21,4
Záboří	Celkem	16	4	25,0	4	0	0,0	12	3	25,0	7	3	42,9	39	10	25,6
	Statky	16	4	25,0	4	0	0,0	12	3	25,0	7	3	42,9	39	10	25,6
Vehlovice	Celkem	27	4	14,8	29	2	6,9	20	1	5,0	9	4	44,4	85	11	12,9
	Statky	4	2	50,0	9	1	11,1	8	0	0,0	3	2	66,7	24	5	20,8
	Chalupy	23	2	8,7	20	1	5,0	12	1	8,3	6	2	33,3	61	6	9,8
Vrutice	Celkem	33	14	42,4	13	3	23,1	23	7	30,4	18	2	11,1	87	26	29,9
	Statky	25	11	44,0	7	1	14,3	15	5	33,3	11	2	18,2	58	19	32,8
	Chalupy	8	3	37,5	6	2	33,3	8	2	25,0	7	0	0,0	29	7	24,1
Velký Újezd	Celkem	15	8	53,3	13	7	53,8	23	1	4,3	9	3	33,3	60	19	31,7
	Statky	14	7	50,0	11	6	54,5	19	1	5,3	6	3	50,0	50	17	34,0
	Chalupy	1	1	100,0	2	1	50,0	4	0	0,0	3	0	0,0	10	2	20,0
Krpy	Celkem	21	8	38,1	15	7	46,7	13	4	30,8	12	5	41,7	61	24	39,3
	Statky	9	3	33,3	9	5	55,6	6	3	50,0	5	4	80,0	29	15	51,7

⁶²⁵ Eduard Maur, *Geneze a specifické rysy české pozdně feudálního velkostatku*, s. 246.

	Chalupy	12	5	41,7	6	2	33,3	7	1	14,3	7	1	14,3	32	9	28,1
CELKEM:	Celkem	271	101	37,3	189	58	30,7	216	57	26,4	132	36	27,3	808	252	31,2
	Statky	139	66	47,5	87	33	37,9	134	38	28,4	69	26	37,7	429	163	38,0
	Chalupy	132	35	26,5	102	25	24,5	82	19	23,2	63	10	15,9	379	89	23,5

Pokud zaměříme pozornost k uplatnění příbuzenských vazeb v transakcích, které probíhaly v individuálních vesnických lokalitách, zjistíme i zde určitou heterogenitu, kterou není možné pominout. Přitom je pochopitelně nutné vzít v úvahu nižší počet údajů pro některé z lokalit a k dílčím výsledkům přistupovat s velkou opatrností. Rozdílné výsledky, zřetelné především v průběhu prvního období s nejvyšší mírou realizovaných transakcí, odlišují grunty, které ležely v „úrodné zalabské části“. V jejich podmínkách se tendence k prodeji či převodu nemovitosti mezi příbuznými zdá výraznější, než tomu bylo ve většině vesnic ležících na pravobřežní straně panství. Typicky v tomto ohledu vyniká vesnice Vraňany, vyšší zastoupení příbuzenských vazeb lze sledovat i v pořiční vesnici Vliněves. Specifická je i situace ve vesnici Mlčechvosty, kde vysoké procento příbuznosti nalezneme ve velkých selských statcích, naopak podprůměrné zastoupení lze nalézt u mlčechvostských chalupníků. Poslední levobřežní ves Brozánky pak přináší ještě markantnější rozdíl v uplatnění příbuzenských vztahů mezi selskou a chalupnickou kategorií.

Ostatní vesnice labského pravobřeží pak přinášejí trochu jiný - pestřejší a mnohotvárnější - obraz. Zjevně se přitom vymykají transakce ve všech „vinařských“ vesnicích s relativně malým uplatněním příbuzenských vztahů (Rousovice, Vehlovice). V ostatních pravobřežních vesnicích nalezneme průměrná čísla, odlišuje se pouze vesnice Krpy, která se přibližuje situaci vesnic na levém břehu s vyšším podílem příbuzných kupců zejména pak v kategorii statků.

3.6 Druhy příbuzenských vazeb v majetkových transakcích a dědická praxe

Příbuzenské vazby tedy našly v podmínkách mělnického panství uplatnění v mezích, které se příliš neodlišovaly od jiných vrchnostenských celků. Obecný rozsah je možné dále prohloubit o poznatky, kdo z okruhu příbuzných, se na mělnickém gruntě v roli nového hospodáře mohl ocitnout i to, jak často taková skutečnost nastala. I přes širší dispoziční rámec, který se k zakoupené usedlosti mohl v různé míře vázat, nebylo pochopitelně předávání zcela volné. Základní možnosti byly určovány rámcem dědických pravidel, která v prostředí každého vrchnostenského celku platila. Vlastní dědická praxe v českém prostředí přitom určovala nejen principy výběru nového hospodáře, ale i pravidla, podle nichž se prostřednictvím dědických podílů rozdělovala celková suma, která měla být za nemovitost většinou postupně složena. Sama dědická praxe, na jejímž základě mohla být realizována dispozice s poddanskou nemovitostí v průběhu 17. století, přitom zdaleka nepředstavuje jednotný a přehledný systém. Jde naopak o velmi variabilní soubor zásad, kdy základní a obecnější principy, které poskytla kodifikace celozemské povahy v podobě článků Obnoveného zřízení zemského, doplňuje řada konkrétních podmínek, pravidel a zvyklostí, vážících se k danému vrchnostenskému celku či regionu. Tradiční zvykové právo zde významněji ovlivňovalo právo městské, častěji se rovněž pokusila dědická pravidla usměrnit vrchnost prostřednictvím hospodářských norem a

instrukcí.⁶²⁶ Zájem vrchnosti je zde přirozený a více než pochopitelný, protože předávání nemovitosti, které zachovalo ekonomickou stabilitu gruntu, neohrozilo v důsledku odtud plynoucí finanční, naturální i robotní závazky. Základní podklad pro představu o realizaci dědických pravidel v rámci českého území dodnes poskytuje výsledek rozsáhlé badatelské aktivity Vladimíra Procházky. Tento právní historik z hlediska poddanského práva vymezil v rámci oblasti Čech tři velké okruhy, kde se uplatňovala odlišná realizace dědických nároků.⁶²⁷ První a nejrozsáhlejší oblast se vztahovala k lokalitám, v nichž v průběhu pozůstalostního řízení měli získat všichni přímí dědicové včetně vdovy stejné podíly. Naprostá rovnost dílů zde pochopitelně byla limitována řadou okolností, princip dělení je ovšem vždy zřetelný. Geograficky je „oblast rovných dědických dílů“ ztotožněna s vlastním jádrem Čech a s prostorem jihočeským. Z hlediska jazykové a etnické příslušnosti pak princip rovných dědických dílů úzce souvisí s obyvatelstvem české národnosti.⁶²⁸ Druhou vyhraněnou oblast představují ty lokality, v nichž byl respektován princip vdovské třetiny, kterou vždy vdova odvisle od ostatních nápadníků měla získat. Princip tohoto druhu dědického dělení je geograficky vázán především na oblast severočeskou, z národnostního a jazykového hlediska úzce souvisí s německým etnikem.⁶²⁹ Toto základní rozložení doplňuje v době 17. století již ne zcela vyhraněný a nejméně výrazný princip preference mužských nápadníků, Vladimírem Procházkou lokalizovaný především do západních Čech. Jde ovšem o princip, který má řadu odchylek a který v průběhu vývoje mizí zejména na úkor severočeského systému vdovské třetiny.⁶³⁰ Mělnické panství, které leželo v severní části jádra středních Čech a na jehož gruntech přitom žilo výhradně české etnikum, tak lze v rámci Procházkovy mapy dědických systémů poměrně spolehlivě přiřadit k systému rovných dílů.

Jak tedy byly principy dědického předávání gruntu a dílčích dědických podílů realizovány na mělnickém panství? A kdo se v průběhu 17. století mohl ocitnout v rámci příbuzenského vztahu k předchozímu držiteli v čele gruntu? Ještě předtím než představím výsledky konkrétního sledování osob v příbuzenském vztahu, je nutno uvést, že z hlediska normativní úpravy dědických poměrů pro první polovinu 17. století je možné počítat především s vlivem obsáhlé komorní instrukce, která se stala vzorem pro řadu jiných vrchnostenských předpisů. V případě mělnického panství je tomu tak nejen z hlediska formální příslušnosti k okruhu ostatních komorních celků, ale i na základě konkrétního zápisu některých pasáží této instrukce do nejrozsáhlejšího mělnického urbáře z roku 1625. Uvedený normativní text v mělnickém urbáři, který byl určen dle zápisu původně hejtmanu brandýského panství, se přitom skládá ze dvou částí.⁶³¹ První představuje uvedení povoleného rozsahu dědických nároků příbuzných v podobě doslovného opisu komorní instrukce Rudolfa II. z roku 1584, která upravovala principy dědické praxe na komorních panstvích.⁶³² Ta je poté doplněna některými pasážemi velké komorní

⁶²⁶ Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*, s.101; Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 92-93. Přehled pravidel v podmínkách konkrétních vrchnostenských celků rovněž Josef Hanzal, *Vývoj a význam poddanské odúmrti*, s. 147-180.

⁶²⁷ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 473

⁶²⁸ Tamtéž, s. 479-481

⁶²⁹ Tamtéž, s. 483 an.

⁶³⁰ Tamtéž, s. 487, 489 an.

⁶³¹ „Vyměření z komory české, jak by se hejtmané na panstvích strany nápadu mezi podanými chovatí miely. Poctivému Martinovy Mangigerovi hejtmanu našemu brandejskému wierně milému...“, Urbář panství Mělník 1625, s. 446.

⁶³² Archiv český XXIX, (ed. Josef Kalousek), Praha 1913, s. 91- 92.

instrukce, datovanými Josefem Kalouskem k létům 1615 – 1616.⁶³³ Zápis do urbáře nebyl jistě náhodný a lze předpokládat, že uvedené zápisy obecně představovaly zásady dědického práva, tak jak měly být uplatňovány při majetkoprávních transakcích na mělnických gruntech. Zápis možná souvisí s několika nejasnými a dodatečně řešenými případy předávání mělnických gruntů, které přineslo právě období rychleji se střídajících zástavních držitelů po roce 1615. Dle dědických pravidel zapsaných do nejrozsáhlejšího mělnického urbáře tak měly být dědické principy na mělnických gruntech realizovány typem omezené odúmrti, kdy bylo dědické právo rozšířeno na okruh descendentů (nevybytých synů a dcer), přičemž základní rozsah byl rozšířen postupně i směrem k nároku i na jejich již dříve z gruntu vybyté sourozence.⁶³⁴ Na ostatní příbuzné se vztahovalo dědické právo pouze tehdy, když jejich statky byly nově vykloučeny, což v případě téměř bezlesého mělnického prostředí pravděpodobně velkou váhu nemělo.⁶³⁵ Nároky ascendentů zde nejsou zmíněny, výslovně je pouze popřen celkový nárok vdovy na dědictví celé nemovitosti. Instrukce zajišťovala vdově jen vdovskou podílovou odúmrtí, v jejímž rámci získává vdova pouze část hodnoty usedlosti, která má být vypočtena pouhým podílem z celkové ceny. Ten je konkretizován prostřednictvím mírně upraveného znění komorní instrukce k základnímu typu vdovské třetiny.⁶³⁶ Nárok vdovy je pak odvisle od textu vlastní komorní instrukce v urbáři potvrzen pro případ smrti jejích dětí, coby oprávněných dědiců.⁶³⁷ Již Vladimír Procházka konstatoval zřetelný průnik systémů severočeské vdovské třetiny a českého principu rovných dílů. Jednotlivé typy se hluboko prostupovaly a navzájem ovlivňovaly. Jak dále ovšem naznačíme, v prostředí dědické praxe na mělnických gruntech v 17. století se principy až na ojedinělý případ proluly pouze na této normativní úrovni.

Příbuzný kupec poddanské nemovitosti na mělnickém panství

Obě vlny mělnických pozemkových knih pracují s určitým spektrem označení osob ve vzájemném příbuzenském vztahu, z kterého si lze učinit relativně ucelený obraz, jak fungovaly a v jakém rozsahu byly realizovány dědické nároky příbuzných mělnických gruntovních hospodářů v průběhu 17. století. V největším rozsahu jde o vztah rodiče (nejčastěji otce) a přímého potomka (nejčastěji syna). Druhou nejfrekventovanější alternativu, která s příbuzenskými vztahy souvisí jen částečně, pak představuje řešení, kdy na grunt usedl nový hospodář, který pojal za

⁶³³ AČ XXII, s.392 - 393 (postupně přepsán článek 47 b - 47e). Josef Kalousek datoval tyto doplňky do let 1615-1616. V urbáři je ona instrukce brandýskému hejtmanovi datována dříve: *A protož o tom věda, tak jakž již oznámeno jest, při všech odoumrtech a nápadích na tom panství se chovej a vtom jistou a konečnou vůli naší císařskou naplniš. Dán na hradě našem Pražském, první pátek v postě, leta 89.*

⁶³⁴ K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 209 – 210. *aby po otci i mateři na dílné syny a dcery, na bratra dílného a sestru dílnou, kteréž by na našich gruntech osedlý aneb s dovolením radd našich komory české proti takověz odměně na jiné grunty propuštění byli a nápad šel.*, Urbář panství Mělník 1625, s. 446.

⁶³⁵ „*při nápadech a odúmrtích poddaných, kteříž v forštu sedí ... aby statky po nich zůstale nejbližší krevní přátelé jich, však toliko, kteříž by na panství a gruntech našich osedlí byli aneb se osaditi.*“, Urbář panství Mělník 1625, str. 446-7. Podobně v komorní instrukce Rudolfa II z roku 1584, a doplňků komorní instrukce z let 1615 a 1616 (čl. 47 e), Archiv český XXIX, (ed. Josef Kalousek), Praha 1913, s.92 a Archiv český XXII, (ed. Josef Kalousek, Praha 1905, s. 393 (článek 47 f). Dále k tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 210.

⁶³⁶ Archiv český XXII, s. 393 (čl. 47 fol.)

⁶³⁷ Urbář panství Mělník 1625, s. 447 - „*tak také i mateři, jestli by dítky své přečkala, tolikéž třetí díl, ač by dobře hospodařila vydán, a ostatní dva díly, při nás a nám k ruce zůstaveny byly.*“

manželku vdovu po předcházejícím držiteli. Mohlo jít o řešení dočasné, ovšem, jak níže uvedu, častěji se jednalo o situaci trvalejší povahy.

Tab. č. 38 – Typy příbuzenského vztahu nabyvatele usedlosti k prodejci

Vztah kupujícího k prodejci	Před r. 1584	1584	1621	1651	1680	CELKEM ⁶³⁸		
		– 1620	– 1650	– 1680	– 1701	Počet	% Pouze příbuzní	% Celkově
Syn	4	36 (13,3%) ⁶³⁹	25 (13,2%)	32 (14,8%)	22 (16,7%)	115	45,6	14,2
Nevlastní syn (pastorek)	0	2	1	1	0	3	1,6	0,5
Nový manžel vdovy	9	32 (11,8%)	16 (8,5%)	9 (4,2%)	6 (4,5%)	63	25,0	7,8
Zeť	3	18 (4,8%)	10 (5,3%)	12 (5,6%)	3 (2,3%)	43	17,1	5,3
Bratr	0	5	5	2	4	16	6,3	2,0
Vdova	0	6	0	1	0	7	2,8	0,9
syn s matkou společně	0	2	0	0	0	2	0,8	0,2
Švagr	0	0	1	0	1	2	0,8	0,2
Strýc	0	1	0	0	0	1	0,4	0,1
Nepříbuzní	65	170 (62,7%)	131 (69,3%)	159 (73,6%)	96 (72,7%)	556	--	68,8
CELKEM – příbuzní	16	101	58	57	37	252	100,0	31,2
CELKEM	81	271	189	216	132	808	--	100

V rámci příbuzenských aspektů byla tedy v rovině kupujícího a předchozího držitele nejčastěji realizována vazba otce a syna. Dělo se tak zcela v souladu s výše naznačenými obecnými i normativními dědickými pravidly, které měly na mělnickém panství v průběhu sledovaného období platit. Převládající zastoupení příbuzenské transakce tohoto typu je rovněž zcela v kontextu se situací na jiných vrchnostenských celcích, v jejichž rámci byly příbuzenské aspekty převodů alespoň částečně sledovány.⁶⁴⁰ Tento typ převodu je poměrně stabilně zastoupen v průběhu celého sledovaného období a představuje tak jeden z trendů, do něhož se proměny 17. století nijak zásadním způsobem nepromítly. Jistý vývoj však naznačuje detailnější

⁶³⁸ Do celkového počtu nezapočítávám transakce uskutečněné v období před r. 1584, informace o nich jsou v naprosté většině zprostředkovány v rámci učení. Vedle nepřesné datace, je zde pak dalším úskalím skutečnost, že ne vždy je přesně formulován příbuzenský vztah a způsob realizace majetkové transakce (za život či po smrti předchozího držitele atd.).

⁶³⁹ U kategorií výrazněji zastoupených doplňuji pro názornost vhodnou k dalšímu komentáři procentuelní zastoupení typu transakcí v rámci všech převodů pro dané období.

⁶⁴⁰ Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s. 62 pro rychnovské panství uvádí hruba 25%, podobně pak dominuje jako kupující i nový manžel vdovy. V prostředí jihočeského chýnovského panství, kde převládaly v průběhu 17. století výrazněji cizí osoby (84%) byl mezi příbuznými syn rovněž základní osobou, i když v celovém úhrnu oproti nepříbuzenským osobám s relativně velmi nízkým zastoupením (12,3% statky, 6,0% chalupy), Josef Grulich, *Zu den ausgewählten Aspekten*, s.35 an.; Týž, *Populační vývoj*, s. 304. Situace se zde přitom velmi markantně proměnila v průběhu 18. století, v jehož průběhu nalezl syn mnohem výraznější uplatnění.

členění podle přítomnosti či nepřítomnosti prodávajícího otce. Zřetelné je, že za života otce získával nemovitost syn nejvíce v předbělohorské době a vzestup je pak zřetelný i ve dvou závěrečných desetiletích 17. století, což může souviset s již zmíněnou stabilizací podmínek na mělnických gruntech.

Tab. č. 39 – Typy prodeje (převodu) nemovitosti synovi na mělnickém panství

Typ transakce	Před r. 1584	1584 – 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1680 – 1701	CELKEM (bez období před 1584):	%
Za života otce	3	15	6	9	11	41	35,7
Po smrti otce	1	20	18	19	11	68	59,1
Prodej pustého statku		0	1	3	0	4	3,5
Prodej synovi po zběhnutí otce (matky)	0	1	0	1	0	2	1,7
Celkem	4	36	25	32	22	115	100

Volba syna coby nového držitele gruntu dle pravidel dědického práva byla aktuální zejména v případě smrti, kde také spočívá těžiště nalezených případů transakce tohoto typu. V případě převodů ještě za života držitele mohl být uplatněn postup jiný, roli pochopitelně mohla hrát přítomnost syna (synů) na gruntě, kvalita vztahů mezi otcem a synem. Mohly se zde také uplatnit v mělnických podmínkách většinou blíže neurčitelné ekonomické rodinné záměry a strategie. Samotný prodej či převod synovi se odehrával po celé sledované období zhruba za stejných podmínek, přičemž jde většinou vždy o běžný typ prodeje, který se nevymyká ostatním transakcím. Jisté odlišnosti mohlo přinést až placení dědických nároků ostatním sourozencům.⁶⁴¹ Pouze v některých nečetných případech pak jde o transakce, během nichž získává syn otcovskou nemovitost za evidentně sníženou (či zcela odpuštěnou) cenu.⁶⁴² Odchytky se přitom týkají nejen prodeje za života, kdy do realizace převodu mohl pravděpodobně výrazněji zasáhnout i otec, nýbrž i v převodech uskutečněných v rámci sirotčího prodeje. Důvody pro vybočení z běžného rámce transakce spočívaly většinou ve vyšším věku a špatném zdravotním stavu otce či obou rodičů (8 případů).⁶⁴³ Příčina či spíše urychlení takového převodu mohla spočívat i v aktuálních událostech.⁶⁴⁴ Zhruba v polovině případů vše uzavíralo zadání a popis výměnku, který zde mohl mít rovněž pro převod za sníženou či za zcela odpuštěnou částku svůj význam.⁶⁴⁵ Pro tyto bezúplatné transakce je pak typické i to, že šlo téměř vždy o chalupnickou usedlost

⁶⁴¹ Typ běžného prodeje synovi (i ostatním příbuzným) byl obecně převládající postup, který se většinou neodlišoval ani stanovením či výší ceny; Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 459.

⁶⁴² Nalezl jsem patnáct případů, kdy se grunt takto dostal do rukou syna prostřednictvím doplatku či zcela bezúplatně (resp. s povinností pokračovat ve splácení gruntu, eventuálně uhradit dluhy). Čtyři případy pak počítají s doplatkem mladšímu ještě nevybýtnému sourozenci, který většinou není blíže specifikován.

⁶⁴³ Typicky pro mělnické panství PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice, fol.18,1688): „stala se smlouva dobrovolná mezi Matějem Novákem a synem jeho Janem a to taková, že Matěj Novák nadále pro sešlost věku svého vzlášť pak pro nedostatek zraku...“; K tomu V. Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 459, 461.

⁶⁴⁴ Jako např. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.56 (Rousovice, 1646): „Krčma a chalupa skrz lid vojenský poškozena“

⁶⁴⁵ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.81 (Velký Újezd, 1618).

menšího rozsahu a pouze jeden jediný převod se vztahoval na větší selský grunt.⁶⁴⁶ Zcela bezplatný převod je vždy evidentně vázán k situaci, kdy okruh případných dědických osob tvořil pouze jediný nevybytý syn.⁶⁴⁷ Podstatná zde byla zejména ta skutečnost, zda byl grunt zaplacen. V případě že ano, postačil krátký informativní zápis.⁶⁴⁸ Úlohu prodávajícího mohla vedle osoby otce pochopitelně sehrát i vdova, v českém prostředí pro to lze nalézt řadu dokladů.⁶⁴⁹ Ve zkoumaném prostředí mělnického panství se s touto situací střetneme pouze čtyřikrát, v jednom případě jde přitom o zcela bezplatný převod, který zároveň pojišťuje vdovinu existenci na gruntu až do její smrti.⁶⁵⁰

V souvislosti s koupí či převodem gruntu synovi zbývá uvést ještě další charakteristickou skutečnost. V případě, že se po smrti hospodáře na mělnickém gruntě nacházel mezi sirotky jediný syn v dospělém věku, byla situace poměrně jednoznačná. Nezřídka však mezi případnými pozůstalými dědici bylo synů více a bylo třeba určit, který ze synů na uprázdněný grunt nastoupí. Tradiční pojetí počítalo především s mladším synem, což bylo nejčastěji spojováno se snahou hospodáře setrvat aktivně na gruntu co nejdéle.⁶⁵¹ V zásadě šlo ovšem o postup, který byl pravidlem až od josefínské doby.⁶⁵² Starší situace často vycházela z řady okolností aktuálního charakteru plynoucí z hospodářské situace, v níž se grunt nacházel. Zejména v době pobělohorské pak případný vliv mohla mít i sama vrchnost, která neměla zájem pustit starší syny z vlastních usedlostí, na nichž již samostatně hospodařili, aby se ujali otcovského gruntu.⁶⁵³ Obraz různorodosti v tomto ohledu přináší i výsledky studií pro konkrétní vrchnostenské celky.⁶⁵⁴ V prostředí mělnického panství lze v 17. století pořadí synů určit spíše ojediněle, samotné

⁶⁴⁶ V případě převodu většího statku šlo o určitou rodinnou strategii a snahu o zajištění nejen své budoucnosti, ale i svých dětí. Otec, který držel 2 usedlosti, zanechal bezplatně synovi jednu z nich. Druhou si ponechal a zadal ji manželce, aby se zde o něho z důvodu vysokého věku starala PK vrašanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 70 (Spomyšl, 1625): Otec předává „z své dobré, svobodné a otcovské vůle Jeronýmovi Jakoubkovi synu svému vlastnímu a Saloméně manželce i dítkám dvoru svého zaplaceného ve vsi Kramolsku ležícího ... vymíněno, že sobě této chalupy ve vsi Spomyšli s jejím vším příslušenství v moci a k užívání zanechává, tak aby s ní činiti mohl a ji odevzdati komu by se mu dobře vidělo a líbilo, pročesť pojavše sobě za manželku pro dostatečnější v věku svém sešlém vopatření tuto Volpru ji v též chalupě a ve všem svém jmění spolčuje a zadává, tak aby z umřelého na živého nápad beze vsí překážky dětí i jiného každého člověka jíti mohl.“

⁶⁴⁷ Šlo vždy o velmi prostý převod - PK vrašanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 101 (Mlčechvosty, 1635) „Jan Stehlík. Léta 1635 v sobotu 17. dne novembris Balcar Stehlík stoje osobně při knihách těchto odevzdal dobrovolně tuto chalupu svou Janovi Stehlíkovi vlastnímu synu svému, s Annou manželkou a dítkami jejich, tak aby ji tím vším právem a se všema k ní případnostmi bez překážky jednoho každého člověka užívati mohl.“

⁶⁴⁸ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 80 (Vehlovice, 1584): „Matouš Duda umřel, zůstává v držení této chalupy Jíra syn jeho. A tak má grunt zaplacený.“

⁶⁴⁹ Úlohu vdovy na gruntě se snažím posoudit níže.

⁶⁵⁰ PK vrašanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 38 (Vrašany, 1610) :“...po smrti pak její poněvadž žádných jiných dětí nemá, ten všecek stateček, jakž vejš doloženo celým a plným právem beze všech vejminek na něho, aby připadl, s nímž činiti moci bude, jakožto se svým vlastnímu“; Zbývající tři převody představují v zásadě rovněž převod, který je ovšem spojen s poměrně rozsáhlými finančními povinnostmi nastupujícího syna – nového držitele gruntu. Např. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 161 (Rousovice, 1623): Stanovení výminku, povinnost zaplacení dluhů (159 kgm. 5 gr.)

⁶⁵¹ Kamil Krofta, *Dějiny selského stavu*, s. 220.

⁶⁵² Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*, s.106; Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*,

s. 504., *Archiv český* 25, (vyd. Jos. Kalousek), Praha 1910, s. 158.

⁶⁵³ Eduard Maur, *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu*, s. 57.

⁶⁵⁴ Pro chýnovské panství Josef Grulich, *Populační vývoj*, s. 304 – 305. Naopak pro rychnovské panství vždy dědil nejmladší syn Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s. 62

mělnické pozemkové knihy uvádějí věk či pořadí v rámci kupní smlouvy pouze výjimečně, v některých případech pak lze určit pořadí synů dle věku v rámci dalšího průběžného splacení.⁶⁵⁵ V těchto řídkých případech jde ovšem v zásadě vždy o nejmladšího syna, podobně je tomu i ve dvou ojedinělých vzájemných sirotčích dohodách mezi sourozenci, v nichž jako držitel gruntu rovněž figuruje nejmladší mužský sourozenec.⁶⁵⁶ Tímto způsobem lze ovšem identifikovat pouhých 8 případů, v nichž v průběhu 17. století vždy vystupuje syn nejmladší (resp. mladší) a možné závěry jsou tak pochopitelně velmi subjektivní. Teprve až na konci samotného 17. století poskytuje obecnější možnost přesnějšího určení věku nastupujícího syna nejstarší dochovaný poddanský (sirotčí) soupis z roku z roku 1693. Díky tomu lze pak připočítat ještě dalších 6 případů, kdy jsme pro 17. století schopni určit věk syna - nástupce hospodáře, přičemž i zde kromě jediného případu vždy figuruje nejmladší syn.⁶⁵⁷ V tomto kontextu lze uvést i poměrně zajímavou dědickou dohodu na gruntu-krčmě v Rousovicích, kde jeden ze synů přepouští svůj nárok na držbu nemovitosti sourozenci. Odstupující bratr je zde přitom označen za přednostní osobu k přejetí gruntu.⁶⁵⁸ Ona „přednost před bratrem a sestrami“ sice není zdůvodněna, ale srovnáním s poddanským soupisem zjistíme, že i v případě Jana šlo skutečně o nejmladšího bratra a lze tedy předpokládat, že tato skutečnost mohla sehrát roli.⁶⁵⁹ Nejmladší syn tak v doložených případech převládá, je to ostatně patrné i z uveřejněných ukázek prodejí nejmladšímu synovi, které využil Vladimír Procházka ve své monografii právě z mělnického prostředí.⁶⁶⁰ Lze proto opatrně předpokládat, že v prostředí dědické praxe mělnického panství mohl být důraz na nejmladšího přítomného syna skutečně pravidelný. Význam zde mohly mít ovšem i aktuální okolnosti, volba na nejmladšího syna často padla i z těch důvodů, že starší syn či synové hospodařili již mimo grunt.⁶⁶¹

Nevybytý syn mělnického hospodáře byl tedy nejen v dědických pravidlech, ale i ve skutečné každodenní dědické praxi základní osobou těch prodejí, které se realizovaly mezi příbuznými. V řadě případů ovšem nebyl dospělý syn - dědic k dispozici a situace mohla být

⁶⁵⁵ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 122 (Mlčechvosty, 1624): „stalo se prošacování statku po N(ebožtíkovi) Tomáši Duchkovi zůstalého, kteréhož v držení veša Šimon syn jeho nejmladší s těmito svršky ...“

⁶⁵⁶ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.82 (Velký Újezd, 1615) : „předstoupili před pana hejtmana Matěj a Burian, vlastní bratří s Mandalenou sestrou svou, pozůstali po nebožtíkovi Tomáši Júnovi a oznámili, že jsou se společně o statek po otci jejich zůstalý dobrovolně takto porovnali, totiž že ten statek Burian Jůna mladší bratr ... (následuje popis vzájemného finančního vyrovnání – pozn. aut.)“.

⁶⁵⁷ Rousovice 3, Mlčechvosty 1, Vliněves 1.

⁶⁵⁸ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice, fol.12,1686): „Jan Náhlíček maje sice k této krčmě před svým bratrem a sestrami přednost, však jsa ještě člověk mladý a něco více při řemesle řeznickém, aby se vyučil zkusiti chtěje, jest oumyslu Milostivou vrchnost za dovození na vandr žádati, i aby pak tato na stavení bez náležitého hospodáře, jak již stavení sešlé jest nepustla, pouští dobrovolně takovou bratru svému Kristiánovi Náhlíčkov...“

⁶⁵⁹ SOA Litoměřice - pobočka Žitenice, Vs Mělník, Sirotčí rejstřík velkostatku Mělník 1693, k. 4, inv. č. 118, fol. 44, 46.

⁶⁶⁰ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.519-520.

⁶⁶¹ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30 (Mlčechvosty, fol.9,1696) – vdova Kateřina Tesařka prodala grunt mladšímu synovi Jiříkovi, sirotčí soupisy nás informují o věku i místu pobytu synů. Mladšímu synovi bylo 26 let a „s matkou hospodaří, zatímco staršímu synovi Šimonovi bylo již 35 let a „jest propuštěn na panství Brandejské“. Nutno ovšem dodat, že tuto přehlednou a názornou situaci komplikuje skutečnost, že matka poměrně dlouho držela grunt po smrti manžela sama (od r. 1684) (Šimonovi tedy bylo 23 a a Jiříkovi 14 let).

řešena prodejem gruntu dalším příbuzným osobám, přičemž většina případů se již vymykala z rámce normativních dědických pravidel nastíněných výše. V omezenějším rozsahu se na mělnickém gruntu střetneme především se zetěm předcházejícího hospodáře, méně pak s bratrem. Četností zcela zanedbatelné jsou pak případy, kdy se novým hospodářem stává osoba označená jako strýc či švagr. Specifickou a relativně různorodou situaci můžeme sledovat v těch případech, kdy si jistou úlohu na gruntu po smrti hospodáře podržela vdova.

Tab. č. 40 – Prodej poddanské nemovitosti dalším příbuzným osobám

	Typ transakce	1584 – 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1680 – 1701	Celkem
Zeti	za života	13	6	7	1	27
	po smrti	5	4	3	1	13
	pustý grunt		0	2	1	3
Prodej bratru	za života	4	3	2	3	12
	po smrti	1	2	0	0	3
	nucený prodej	0	0	0	1	1
Strýc, švagr	za života	1	1		1	3
CELKEM:		23	17	13	9	62

Nejčetnější transakce z tohoto již omezeného spektra možností spočívá v koupi mělnické poddanské nemovitosti zetěm. Z hlediska formální realizace šlo vždy o běžný prodej, kdy zeť nemovitost zakupuje za pravděpodobně nijak neumenšenou cenu. Typické a s běžným nepříbuzenským prodejem srovnatelné je i to, že celková suma je v naprosté většině určena pouze tchánovi, který o ní mohl rozhodnout.⁶⁶² Pouze při koupi po smrti tchána či tchyně dochází k poražení dědického podílu manželky (dcery předcházejícího hospodáře) uskutečněné nejčastěji již v rámci závdku. Transakce gruntu tohoto typu se uskutečňuje vždy pouze v případě, že nebyl k dispozici syn, který by grunt převzal. Ani v jednom případě převzetí gruntu zetěm přítom není zmíněna přítomnost prodejceva nedospělého syna, častěji byla taková situace v mělnickém prostředí řešena přechodným držením vdovy. Souvisí to ostatně i s tím, že prodej byl nejčastěji vázán k prodejm uskutečněným ještě za života předcházejícího držitele – tchána a můžeme tak vždy počítat s určitou ekonomickou rodinnou strategií při předávání majetku. Prodeje uskutečněné po smrti jsou v tomto ohledu řidší, přičemž pravidelně se uskutečňovaly zejména po smrti vdovy. Z hlediska četnosti je pak zajímavé, že uplatnění transakce převodu zeti v průběhu 17. století klesá. Nízký počet takových transakcí zejména v závěru sledovaného období, kdy zároveň nalezneme na mělnických usedlostech relativně početné selské rodiny, může nasvědčovat tomu, že se jednalo vždy o náhradní řešení spojené s nepřítomným synem.

Relativně velmi ojedinělý byl prodej gruntu bratrovi, který se z naprosté většiny v podmínkách mělnického panství uskutečňoval za života předcházejícího držitele. I zde šlo v zásadě o formu, která se téměř či vůbec neodlišovala od běžného prodeje mezi osobami bez příbuzenských pout. Jednalo se téměř vždy o menší chalupy. V jednom případě se díky rychlejší směnnosti střetneme i se situací, kdy se na gruntu za sebou rychle vystřídali tři vlastní

⁶⁶²PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 102 (Mlčechvosty, 1591, 1598) - „Jan Krejsa prodal ten grunt svůj v Mlčechvostech ... Václavovi Časlavskému, zeti svému za 200 k(op) míš(enských).“

bratři.⁶⁶³ Ani v prodejkách gruntu mezi bratry (či ve dvou případech mezi vdovou a bratrem – švagrem) nelze vysledovat případný vliv na cenu či ostatní finanční aspekty (závdavek, splácení).⁶⁶⁴ Vymyká se v tomto ohledu pouze převod či spíše darování krčmy ve vsi Rousovicích mladšímu bratrovi. Krčmu daroval starší bratr, který byl vedle ní rovněž držitelem velkého statku v Rousovicích.⁶⁶⁵ Pouze ojediněle se střetneme s dalšími kategoriemi příbuzenských pout, přičemž patrné je, že zde vždy vstupují do hry ještě další okolnosti (pomoc předcházejícímu hospodáři aj.).⁶⁶⁶

Vdova na mělnické gruntě

Jak patrné z výše uvedené četnosti transakcí uskutečněných po úmrtí hospodáře, smrt zasáhla do chodu mělnické poddanské nemovitosti poměrně často. Situace mohla být dle zásad dědického práva řešena ve prospěch přímých potomků zemřelého hospodáře, méně často ve prospěch dalších osob v určitém stupni příbuzenských pout. Záviselo na aktuální situaci gruntu, na hospodářských poměrech i na věku pozůstalých sirotků. Krajiním, i když relativně častým způsobem řešení byl prodej zcela nepříbuznému hospodáři a pouhé vyplacení dědických nároků pozůstalým příbuzným. Do situace mohla aktivním jednáním zasáhnout i samotná pozůstalá vdova, přičemž repertoár jednání byl v mělnickém prostředí poměrně široký a ne vždy odpovídal výše uvedeným dědickým pravidlům. Již klasická práce Vladimíra Procházky ostatně konstatuje pro poměry zakoupené usedlosti v Čechách, že koupit či prodat ji může žena stejně jako muž.⁶⁶⁷ Osoba ženy stojící v čele gruntu je sice mnohem řídkým jevem než mužský hospodář, rozhodně ovšem nejde o jev zcela výjimečný. Asi není nutné příliš připomínat, že bádání o úloze ženy ve společnosti je v současné české historiografii akcentovaným tématem, přičemž vedle ženy z panovnického rodu, šlechtičny či měšťanky bylo již několikrát samostatně připomenuto i postavení venkovské ženy. Práci tohoto typu ovšem není mnoho, cenné jsou tak mimo jiné i tím, že naznačují spektrum možných pramenných opor pro bádání tohoto druhu i rozsah možných metodologických přístupů.⁶⁶⁸ Zasazení raně novověké venkovské ženy do konkrétní historické situace je tak relativně řídké, přičemž s ohledem na možnosti pramenné základny vyniká především zájem o osobu vdovy.⁶⁶⁹ Omezené výsledky přitom naznačují, že venkovská žena

⁶⁶³ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 25 (Brozánky, 1611, 1612)

⁶⁶⁴ Typicky je to patrné na gruntech, kde za sebou bezprostředně následuje několik změn, toto sledování usnadňuje to, že šlo většinou o chalupnické grundy, kde četnost změn byla větší: typicky 6.grunt ve Vliněvsi - v roce 1670 zde proběhl prodej po smrti nepřibuzné osobě (cena: 130 kgm., závdavek: 5 kgm., splácení: 3 kgm.), roku 1674 došlo k prodeji chalupy bratru (cena: 130 kgm., závdavek: 0 kgm., splácení: 3 kgm.) ten ovšem téhož roku zemřel, chalupa byla opět prodána (cena: 130 kgm., závdavek: 5 kgm., splácení: 3 kgm.)

⁶⁶⁵ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.12,1650) - „Při konaném soudu jest Václavovi Náhlíčkoví od Adama Náhlýčka bratra jeho tímto zápisem, též krčma odevzdána a darována.“ (Adam Nahlíček byl vedle ní držitelem 3. grunt v téže vesnici).

⁶⁶⁶ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 45 (Spomyšl, 1619): Prodej chalupy „...i poněvadž pak Jan Polák téhož Urbana Tomáše, jakožto strejce svého vlastního, smrti dochoval, v nemoci jeho náležitě opatroval, toho také jest vyhledával, aby jemu jakožto příteli táž chalupa ... byla za 70 k(op) upuštěna a prodána...“

⁶⁶⁷ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 105.

⁶⁶⁸ Zájem o postavení venkovské ženy důkladně uvádí Alice Velková, *Venkovské ženy v letech 1650 – 1850 (perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistoriografie, historické antropologie a dějin každodennosti)*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 125 – 144. Shrnutí z hlediska každodennosti Josef Grulich, *Venkovská žena v období raného novověku (16. - 18. století)*. Česko-slovenská historická ročenka 2001, s. 225-235.

⁶⁶⁹ V širokém kontextu především z pohledu pramenů evidenční povahy byla pojata studie ženy a vdovy v podmínkách panství Frýdlant a Liberec Sheilagh Ogilvie - Jeremy Edwards, *Ženy a "druhé nevolnictví" v*

v souvislosti s venkovským gruntem vystupuje poměrně často a držba zakoupené poddanské nemovitosti tak zdaleka nebyla omezena jen na mužský svět. Samotné právní hledisko zde neodlišovalo mezi mužským držitelem a ženou, primární roli asi spíše sehrály vždy hospodářské možnosti i aktuální stav dané usedlosti a přirozeně osobní schopnosti dané ženy.⁶⁷⁰ Uplatnění a postup vdovy v okamžiku, kdy grunt přišel o mužského hospodáře, přitom pravděpodobně rovněž odvisel od značně rozsáhlého spektra obecných okolností spočívajících v celkové hospodářské a demografické situaci. Význam pak ovšem mohly mít i okolnosti související s místními institucionálními tlaky, dědickými pravidly i celkovým charakterem zaměření zemědělsko - hospodářských podmínek.⁶⁷¹ Nesmíme opomenout ani sociální rozvrstvení, přičemž nižší sociální vrstvy a menší usedlosti zpravidla poukazují k četnějšímu zastoupení žen v čele venkovských gruntů.⁶⁷²

Samotné mělnické panství není pochopitelně v tomto ohledu výjimkou a i zde v určitém rozměru figurují v úloze hospodáře na nemovitosti ženská jména. Kromě pozemkových knih nám celkovou informaci o bližší nespecifikovaném postavení ženy v čele gruntu přináší i další prameny evidující osedlé hospodáře.

Tab. č. 41 - Zastoupení žen v čele gruntu v průběhu 17. století

	Celkem osedlých	Z toho žen	Ženy v poddanském městě (Štětí) *	Hospodáři **	Sedláci	Chalupníci	Zahradníci
Urbář 1569	355	28 (7,9%)	10	18			
Urbář 1606	404	17 (4,2%)	5	12			
Urbář 1625	438	26 (5,9%)	10				
Odhad panství 1629	405	19 (4,7%)	7	12			
Berní rula	420	15 (3,5%)	2		12	3	0
Šrotčí rejstřík 1693	303 *	8 (2,6%)	-		6	2	

* Obyvatele poddanského města uvádí všechny prameny kromě Soupisu poddaných z roku 1693..

** S rozdělením měšťanů a hospodářů pracují jen urbáře a odhad panství, v případě berní ruly a soupisu z 1693 jde již o sousedy a tři zbývající běžné kategorie.

Čechách na počátku novověku, HD 22, 1998, s. 5-49. Pozemkové knihy a další prameny se pak staly podkladem pro komplexní hodnocení postavení vdovy zejména v prostředí frýdlantského panství - Dana Štefanová, *Vdovy v raném novověku (Studie k právnímu jednání „viditelných“ žen na příkladu praxe panství Frýdlant v severních Čechách mezi léty 1550 – 1750*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 49, 3003, s. 49 – 69 nebo Táž, *Zur Stellung der Frauen und Witwen in ländlichen Gesellschaften der frñen Neuzeit*, in: Bůžek, V. – Štefanová, D. (edd): *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-antropologische Zugangsweisen inden Geschichtswissenschaften*, Opera historica 9, 2001, s. 197-217; Dana Štefanová, *Besitzrechtliche Ansprüche und weitere Lebenswege von Witwen (Veränderungen und Kontinuitäten der Praktiken der Gutsherrschaft Frýdlant in Nordböhmen zwischen 1558 und 1750)*, in: *Wandel: Kontinuitäten. Kulturwissenschaftliche Versuche über ein Schwieriges Verhältnis*, Wien 2002, s. 57 – 83; Podstatným přínos pak rovněž představují práce Alice Velkové, *Sebevědomé nebo zoufalé? Vdovy hospodařící na venkovských usedlostech v první polovině 19. století*, in: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha 2007, s. 321 – 340, nově pak Táž, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*, s. 247 an. Opominuto by rovněž nemělo zůstat poznání venkovské ženy je pohled prostřednictvím trestně právní agendy – např. Jaroslav Dibelka, *Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*, HD 31, 2007, s. 5 – 20.

⁶⁷⁰ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.105.

⁶⁷¹ Sheilagh Ogilvie – Jeremy Edwards, *Ženy a „druhé nevolnictví“*, zejm. s. 9, 19 -22.

⁶⁷² Tamtéž, s. 23; K přítomnosti žen na menších gruntech rovněž Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 105.

Již z pohledu pramenů evidujících celkově osedlé obyvatelstvo mělnických vesnic a poddanského městečka je dílčí uplatnění ženy, coby osoby stojící dočasně či trvale v čele gruntu, zřetelné. Procento zastoupení se zde v průměru pohybovalo okolo 5%, což je ovšem v souladu s obecně nižším zastoupením, které je pro české území doloženo i z dalších venkovských lokalit.⁶⁷³ Z celkově koncipovaných pramenů, kromě aktuálního rozsahu uplatnění ženy, pochopitelně nepoznáme, jak trvalého charakteru postavení ženy v čele gruntu bylo. Širší a podrobnější charakteristiku nám v tomto ohledu poskytne analýza pozemkových knih. Z hlediska normy zde můžeme očekávat, že základní možnosti vdovy v případě úmrtí jejího manžela byly poměrně omezené. Výše zmíněný zápis komorní instrukce do urbáře panství patrně mohl souviset s ne zcela ujasněnou šíří dědických nároků vdov.⁶⁷⁴ Sama instrukce zajišťovala vdově třetinu finanční částky z ceny gruntu, nad rámec komorní instrukce pak měla vdova pojištěnu tuto hodnotu i pro případ smrti se zemřelým manželem společných dětí.⁶⁷⁵ Dopředu lze podotknout, že obecným principům dědického práva každodenní praxe, která byla při předávání mělnického gruntu realizována, zcela neodpovídala a v nezanedbatelném procentu nalezneme v čele mělnického gruntu vdovu, která se do držení dostala po smrti manžela bez řádného zakoupení. Instrukce mohla představovat základní normu, která vdově zaručovala nejmenší možný podíl a mohla být podkladem pro adekvátní řešení situace ve sporných případech. Samotná praxe byla odlišná a v jejím rámci mohlo být vdově zajištěno příznivější postavení od nadlepšení jejího podílu po samostatné držení celého gruntu.⁶⁷⁶ Ta pochopitelně mohla vedle dědických nároků i uprázdněný grunt sama koupit, ovšem ne vždy k tomu skutečně došlo. Základní repertoár aktivit, v jejichž rámci figuruje osoba vdovy po smrti hospodáře, lze vyjádřit vyjádřit následující tabulkou.

Tab. č. 42 - Úloha vdovy na mělnickém gruntě v průběhu 17. století

	Typ aktivity	Před r. 1584	1584 – 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1680 – 1701	CELKEM (bez transakcí před 1584):
1	Prodej po smrti hospodáře zcela nepřibuznému držiteli	15	38	21	23	10	92
1a	<i>Případy, kdy byla vdova při tomto prodeji novému nepřibuznému hospodáři na gruntě přítomna (určeno dle dědického podílu)</i>	0	7	12	11	2	32
2	Přechodné držení gruntu vdovou	0	10	8	4	2	24
3	Syn kupuje s matkou společně	0	2	0	0	0	2
4	Koupě novým manželem vdovy	9	33	16	9	6	64
5	Zmocnění manžela	0	2	5	4	1	22
7	Vdova kupuje grunt (či bezplatný převod)	0	8	0	2	0	18

⁶⁷³ Sheilagh Ogilvie – Jeremy Edwards, *Ženy a „druhé nevolnictví“*, zejm. s 19 – uvádějí 3% pro selské a o 8% pro nižší usedlé sociální vrstvy. Na základě analýzy berní ruly udává Josef Grulich pro chýnovské panství 4 – 5%; Týž, *Hospodáři na Chýnovsku v druhé polovině 17. století*, JSH 1994, LXIII, s. 46.

⁶⁷⁴ AČ XXIII, s. 393 (čl. 47fol.), Urbář panství Mělník 1625, s. 447 „...i poněvadž toho nic méně taky jaký by v těch příčinách řád z strany vdov, držen a zachován býti miel, potřeba ukazuje, ráčíme k tomu (však toliko jako i ze strany svrchu psaných nápadův, do vůle naší císařské milostivé povolovati, kdyžby který muž bez dětí umřel a ten nápad nam náležel, aby zůstal manželce jeho, z toho statku jeho, přinejmenším třetí díl...“.

⁶⁷⁵ Urbář panství Mělník 1625, s. 447 – „tak také i mateři, jestliby dítky své přečkala, tolikéž třetí díl, ač by dobře hospodařila vydán, a ostatní dva díly, při nás a nam k ruce zůstaveny byly.“

⁶⁷⁶ K tomu Dana Štefanová, *Vdovy v raném novověku*, s. 67.

Každá situace po smrti hospodáře byla svým způsobem jedinečná, a tomu pak odpovídalo i poměrně široké spektrum základních typů dalšího jednání mělnických venkovských vdov. Již jsem zmínil, že postavení vdovy na poddanském gruntě po smrti jejího manžela i její další působnost zde odvisely od řady okolností objektivní i subjektivní povahy. Jedním ze základních okamžiků byl především aktuální stav gruntu a jeho hospodářská úroveň, významnou roli zde sehrála výše dluhů váznoucích na dané poddanské nemovitosti. Dalším faktorem souvisejícím s aktuálním uplatněním principů dědické praxe byl pochopitelně již zmíněný věk dětí – případných přímých dědiců, jejich přítomnost na gruntě a v souvislosti s tím i to, zda šlo o osoby již z rodinného společenství vybyté či nikoliv. Svoji úlohu zde pochopitelně mohly sehrát i faktory vysoce subjektivní povahy související s individuálními vlastnostmi a schopnostmi vdovy, rozhodovala výše věku, individuální zdravotní stav a i hospodářské zkušenosti a dovednosti. Kombinace těchto faktorů pak z velké části rozhodly o tom, zda vdova dokáže, či zda vůbec chce, obstát alespoň po určitý čas v čele gruntu.⁶⁷⁷ Roli samozřejmě mohla sehrát i jejich individuální touha a vůle na gruntu v úloze hospodáře setrvat.⁶⁷⁸ Dalším závažným měřítkem, které je nutné zmínit zvláště a které bylo jedním z rozhodujících okamžiků pro posouzení dostatečné hospodářské úrovně gruntu a pro možnost samostatného působení vdovy, byla vždy míra dluhů, které po sobě hospodář zanechal. Nešlo přitom zdaleka pouze o povinnost splácení, kterou byl grunt zatížený z předchozích prodejů, šlo asi zejména o dluhy aktuální povahy, které vznikly v důsledku předcházejících poměrů na daném gruntě. Dluhy jsou přitom v případě nenadálého skonu hospodáře poměrně velmi častou záležitostí a až na výjimky nenalezneme grunt, kde by se nějaké dluhy po smrti hospodáře nenašly. Ovšem závisí na jejich výši, která mohla být vnějším důvodem, jenž vdově neumožnil dále na gruntu hospodařit.⁶⁷⁹

Pohlédneme-li na výše uvedené spektrum aktivit realizovaných v souvislosti s postavením vdovy, zjistíme, že obecně nejčastější transakcí, která se uskutečnila po smrti hospodáře, je prodej zcela nepřibuznému hospodáři.⁶⁸⁰ Jsou-li pak na prodávaném gruntu sirotci a vdova přítomni, realizují se jejich dědické nároky jen na úrovni splácení dědických podílů většinou bez dalších vazeb na prodanou nemovitost. I když lze v několika případech sledovat pozdější návrat některého ze sirotků na původně otcovský grunt, neměla odstupující vdova a ani sirotci většinou zaručeny nějaké další nároky. Při tomto relativně frekventovaném řešení dalšího obsazení gruntu se samotná úloha vdovy na gruntu zračí minimálně. Vdovina aktivita spojená s gruntem se redukuje jen na vyzvedávání splátek, vdova většinou odchází a v mělnických podmínkách 17. století jen málokdy určíme její další pobyt. Pouze v 7 případech posmrtně realizovaného prodeje gruntu cizímu hospodáři setrvala vdova na gruntu v pozici výměnkářky.

⁶⁷⁷ Někdy je to explicitně řečeno – např. PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48 (Krpy, fol.4, 1677) „prošacována jest Chalup tato po neb(ožtíkovi) Jakobovi Vldovi neb po něm zůstala vdova hospodařiti nemohla se vším k ní příslušenstvím za summu padesáte kop“.

⁶⁷⁸ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol.87 (Mlčechvosty, 1592) – „Anna vdova jsoucí v nedostatku zdraví svého postavena a žádnej syn její ani dcera té chalupy se ujíti a mateř vopatrovati na svou práci vzíti nechtěli, prošacována jest ta chalup již na větším díle spuštěna“

⁶⁷⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.101 (Vehlovice, 1593) - „Léta 1593 Bárta umřel a Lída manželka jeho nepoložila nic. A jest rychtáři a konšelům o tom poručeno, poněvadž dluhové do padesáti kop po nebožtíkovi zůstávají a ona též Lída, aby ten statek obdržeti mohla se bejti nemůže, ten statek prošacovati a hodným člověkem osaditi.“

⁶⁸⁰ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.375. Autor uvádí tuto tendenci jako zcela obecnou, nejčastějším způsobem zániku různě dlouho trvající vdovského nedílu má být právě prodej statku cizí osobě,

Zároveň musíme dodat, že přítomnost vdovy na gruntu je v případě prodeje nemovitosti nepřibuznému držiteli po smrti předcházejícího hospodáře zřetelná jen v třetině případů tohoto typu transakce (34,7%), ve zbývajícím spektru prodejů tohoto typu dokládají pozemkové knihy na gruntu pouze nedospělé sirotky nebo šlo o nemovitost zcela bez případných dědiců (menšina případů - 7,7%).⁶⁸¹ Lze tedy předpokládat, že přítomnost vdovy na gruntu po smrti manžela většinou vedla spíše k jinému způsobu řešení, v jehož rámci si vdova mohla zajistit další přítomnost v hospodářství v podobě nejen provizorního, ale často i trvalého držení. Rezignace vdovy na další setrvání na gruntu tak pravděpodobně v mělnickém prostředí představovalo krajní řešení, které se odvíjelo od špatné hospodářské situace na daném gruntě, která hrozila jeho dalším úpadkem. V některých případech je to koneckonců vyjádřeno výslovně.⁶⁸² I tam, kde v rámci oné třetiny případů toto explicitní vyjádření chybí, je celkem zřetelné, že hlavním důvodem rychle realizovaného prodeje byly zejména aktuální dluhy váznoucí na daném hospodářství.⁶⁸³ Ty vznikly buď ještě před smrtí hospodáře či pravděpodobně snahou vdovy zajistit hospodářský chod gruntu po jeho smrti. Jejich rozsah je vždy poměrně velmi široký a viditelně překračuje ostatní případy, kdy vdova na gruntu v určité pozici dále zůstává. Dluhy tohoto druhu téměř vždy překročily 25% celkové částky, která měla být v rámci transakce za grunt zaplacená. Poměrně často jsou součástí tohoto i dluhy obilné, které by mohly nasvědčovat snaze zajistit průběžný chod gruntu.⁶⁸⁴ V případě, že na nemovitosti prodané cizímu a nepřibuznému hospodáři byli vedle vdovy i sirotci, byla celková suma rozdělena vždy mezi ně a vdovu, přičemž zde byl rámcově zachován systém rovných dílů. Přítomnost sirotek pak ojediněle kupujícímu hospodáři přinesla vedle finančních závazků i povinnost sirotky do budoucna zajistit.⁶⁸⁵ Tyto případy ovšem nejsou v rámci tohoto typu převodu příliš četné a péče o sirotky či jiné povinnosti k nim byly většinou vázány především k situaci, kdy grunt přejímá nový manžel vdovy.

Prodej gruntu novému manželu vdovy:

V nezanedbatelném procentu případů však po smrti hospodáře další přítomnost vdovy na gruntu dále doložíme. V tomto okruhu nejfrekventovanějším způsobem řešení, jež umožnilo vdově dále na gruntu setrvat, byl vždy poměrně rychlý prodej novému manželu vdovy. Vyšší četnost tohoto typu transakce svědčí o tom, že takový patřil k relativně standardnímu řešení. Mohl souviset s tím, že většina venkovských žen na rozdíl od vdov měšťanek nebyla zpravidla schopna či nechtěla trvale vést venkovský grunt, jehož optimální využívání nebylo asi snadné zajistit.⁶⁸⁶ Obtížnější postavení některých vdov a možné obavy podtrhuje i skutečnost, že objektem takového prodeje mohl být i nepřilíš zadlužený a prozatím fungující venkovský

⁶⁸¹ Viz lze srovnat ve výš uvedené tabulce řádky 1 a 1a.

⁶⁸² PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.16 (Vrutice, 1635): „Po smrti Adama Proboucha Eliška manželka jeho, nemoha pro chudobu a nemožnost statku tohoto opatrovati.“

⁶⁸³ Viz poznámka č. 679.

⁶⁸⁴ Např. PK Záboří, inv. č.245, fol. 14 – 15, (Záboří, 1619).

⁶⁸⁵ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.8 (následující vložený nečíslovaný list), (Vrutice, 1636): „držitel gruntu takové sirotky, aby opatrování a vychovávání všelijakým i na stravu do vejrostu je jako své vlastní a k dobrému vedl je vychoval.“

⁶⁸⁶ Eduard Maur, *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. stol.*, s. 852 an.; Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 376; Josef Grulich, *Venkovská žena v období raného novověku*, s. 231 an.

grunt.⁶⁸⁷ Zájem zajistit hospodářské fungování gruntu ve spojitosti s novým sňatkem byl ostatně v některých případech i výslovně uveden.⁶⁸⁸ Na některých statcích k tomuto kroku mohla vdova přistoupit i opakovaně a grunt, na němž seděla tatáž vdova, byl prodán vícekrát různým osobám nových hospodářů.⁶⁸⁹ Pochopitelně na místě je i otázka, které skýtají prameny jen minimální oporu, nakolik v souvislosti s dělbou práce na venkovském hospodářství musel se sňatkem pospíchat po smrti manželky muž.⁶⁹⁰

Forma a způsob realizace transakce si po celou dobu sledovaného období uchovala relativně jednotnou podobu. V zásadě se prodej nelišil od transakce, v níž byla nemovitost prodána novému nepříbuznému držiteli. Lze očekávat pouze zvýšený zájem samosprávy i vrchnosti, která někdy takovou transakci výslovně povoluje. Standardnost převodu zde rovněž souvisí i s pravidelnou realizací šacuňku, který prodeji novému manželu vdovy vždy předcházela. V průběhu 17. století počet uplatnění tohoto typu transakce velmi zřetelně klesá. To může souviset s poklesem celkové četnosti převodů, roli zde hrála i celková vyšší zadluženost gruntů ve druhé polovině 17. století a pochopitelně i celková demografická situace. V době, kdy poskytovalo mělnické prostředí dostatek pustých gruntů, nebylo pochopitelně nutné, aby synové hospodářů hledali uplatnění prostřednictvím sňatku s vdovou. Přítomnost pustých usedlostí měla v tomto ohledu značný dosah, poskytovala poddaným nové možnosti sociálního vzestupu i dřívějšího zakládání rodiny.⁶⁹¹

Pokud nebyla na gruntě další osoba s dědickými nároky, byla situace relativně jednoduchá a nový manžel vdovy se stává zakoupeným hospodářem bez jakéhokoliv omezení. V případě, že se zde ovšem vedle vdovy nacházel alespoň jeden nevybytý dědic, byla většinou realizace prodeje a dalšího držení spojena s různým stupněm omezení. Ta v základní rovině zaručovala sirotkům vedle dědických podílů z ceny nemovitosti některé další hmotné požitky, mohlo ovšem jít i o případné budoucí dědické nároky na celou usedlost. Nový držitel je tak nejčastěji povinen zajistit sirotkům odpovídající životní podmínky, eventuelně jim poskytnout finanční i hmotnou podporu k počátku jejich vlastního budoucího hospodaření nad rámec jejich dědických podílů.⁶⁹² V mělnickém prostředí je nejčastější součástí takových kupních smluv zajištění dostatečné péče o sirotky v hmotné rovině (šaty, výživa), méně často je pak nový hospodář zodpovědný i za jejich výchovu či vzdělání.⁶⁹³ V případě přítomnosti nevybytých dcer

⁶⁸⁷ V porovnání s výše naznačenou běžnou transakcí, v jejímž důsledku usedá na grunt nový hospodář a vdova natrvalo odchází, je zde v průměru celkové zadlužení vždy o něco nižší. Navíc lze dluhy nalézt pouze u necelé poloviny případů tohoto typu transakce. Průměrnou míru dluhů, které jsem schopen spolehlivě určit, lze stanovit na 8,18% z celkové sumy, za niž byl grunt prodán, přičemž jen výjimečně překročí hranici 10%. Ani v jednom případě se mi nepodařilo nalézt obilné dluhy.

⁶⁸⁸ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 55 (Brozánky, 1613): „Blažek Hlásný umřel, po němž zůstala vdova Dorota manželka a sirotek Barbora a poněvadž chalupa spuštěna jest a ona s tím sirotkem, že by se nemohla vyživiti, jest ji dovoleno vdaní ...“

⁶⁸⁹ Podobně též na poděbradském panství - Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*, s.108.

⁶⁹⁰ Dana Štefanová, *Vdovy v raném novověku*, s. 53.

⁶⁹¹ Markus Cerman – Eduard Maur – Hermann Zeitlhofer, *Wirtschaft, Sozialstruktur und Besitztransfer*, s. 268.

⁶⁹² Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 378.

⁶⁹³ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 51 (Kozlov, 1608): „sirotky nezletilé po n(ebožtíkovi). Jírovi rybáři pozůstalé až do zrostu jejich náležitě bez všeho ublížení pod propadením spravedlnosti, kterouž mu se na tom gruntu dopřála chovati, je učiti liternému umění dáti. I také šatky slušnými odívati se uvolil a připověděl...“ K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.430; Velmi pěkný příklad včetně zabezpečení vzdělání nalezneme též na gruntu ve Vrutici - PK vrutické rychty, inv.č. 234,

je nad rámec jejich podílu stanoveno plnění svatební výbavy, nejčastěji v podobě kombinace hotové finanční částky a hospodářského zvířete. Méně často je pak tato povinnost vztažena i na syna.⁶⁹⁴ Nejsložitější situace z hlediska dílčích nároků pak souvisí s častěji opakovanými prodeji, kde může mít rozdělení dědických podílů relativně složitou a vícestupňovou strukturu. Samotná vdova zde pak disponuje nárokem na podíly z předcházejícího prodeje i z prodeje aktuálního.⁶⁹⁵

Postavení nového manžela vdovy ovšem nemuselo být v souvislosti s přítomnými sirotky trvalé, součástí smlouvy bývala možnost či přímo povinnost budoucího prodeje prozatím nedospělému dědici. V některém případě závisí na možném zájmu jednoho z mužských dědiců.⁶⁹⁶

V souvislosti s novým manželem je nutné uvést i situaci manželského zadání ze strany ženy – ta je sice projevem zcela jiné vstupní situace, v praktickém výsledku jde ovšem o to samé. Onou vstupní situací je samostatné držení gruntu ženou, jehož konkrétní rysy a možnosti uvedu níže. Zadání manželské, které v mělnických podmínkách nalezneme, vychází z uplatnění principů majetkového společenství manželů, které dává manželce či opačně při zmocnění manžela oběma manželům značně široký rozsah práv. Proto Vladimír Procházka předpokládá u majetkových úprav tohoto typu inspiraci právem městským, v jehož rámci bylo postavení hospodáře i hospodyně pochopitelně mnohem volnější než ve venkovském prostředí.⁶⁹⁷ Širší praktikování majetkových transakcí tohoto typu lze sledovat především v oblasti severních Čech, méně často je pak postup manželského zmocnění (vzdání) doložen v dalších lokalitách českého území, kde je příznačně vázán zejména k oblastem vinařským, přičemž šlo zejména o vinice či jejich části.⁶⁹⁸ V mělnickém prostředí ovšem nalezneme významnější uplatnění manželského zmocnění i v případě celých poddanských usedlostí, nejčastěji jde o situaci, kdy manželka zadává statek novému manželu, jenž zároveň přináší do hospodaření určitý finanční obnos, který mohl

PK č.31, fol.32 (Vrutice, 1614): „...přičemž toho se znamenitě vymínuje, poněvadž sirotek tak maličký jest, tehdy aby při mateři náležitě byl beze všeho ublížení opatrován a potom s vědomím vrchnosti do školy aneb nějaké učení řemeslo dán, na něhož týž Jan Havlů neporazí již nic z podílu jeho sám bude povinen nakládati, šatky jednati, až do let náležitých...“

⁶⁹⁴ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 89 (Vliněves, 1614): „a kdyby se dcery vdáti měly předně po 20 k(opách) hotových peněz a po 1 krávě a i poctivou vejpravu, aby se jim dalo“.

⁶⁹⁵ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, f.56 (Kozlov): První prodej se uskutečnil 1618, nový manžel ovšem zanedlouho umírá. Následuje rychle nový sňatek a prodej roku 1621. Dále PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 53 (Rousovice, 1582) - V Rousovicích lze k uvedenému roku pak nalézt dokonce třetího manžela. Právě zde je pak zajímavé stanovení dědických podílů, v jejichž rámci je vdova uvedena jako příjemce vícekrát: „...na tom statku sirotci Nebožtíka Martina Honka - Jan, Tomáš, Anna s Markytou mateří svou mají spravedlnosti na tom statku 336 k(op) míš(enských). Takto jsou o ně poděleni **Markytě mateří srazí se dílu jejího na tom statku 65 K. a na hotových peněz vzala 25 k(op) a tak díl svůj vybrala, Janovi vyjítí má dílu jeho 90 k(op) míš(enských), Tomášovi 90 k(op) míš(enských) a Anně dceři 67 k(op) míš(enských).** ...Těž se vyhledalo, že sirotci nebožtíka Matěje Marše druhého muže Markétiného mají spravedlnosti na tom statku po témž Maršovi otci svém s ní Markétou Mateří 127 K. i takto jsou o ně poděleni: **Markétě mateří a ženě Matěje Honka srazí se dílu jejího na statku 47 k(op) míš(enských) a Evě dceři Matěje Honka srazí se dílu jejího na statku 40 k(op) míš(enských) a Mandelýně sestře její 40 K. a tak Adam Honěk zůstává doplatiti za ten statek 253 k(op) míš(enských).**“

⁶⁹⁶ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Vrutice,fol.1,1675, 1681): prodej novému manželu vdovy: "s tou však znamenitou vejminkou, kdyby budoucně z sirotkův některý ten mlejn ujítí chtěl, aby on Jakub vyjma co slušného za zlepšení byl povinen jej tomu sirotku postoupiti..." . Roku 1681 pak skutečně syn sirotek přejímá grunt za stejnou cenu.

⁶⁹⁷ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 396-397. K vlivu městského práva též – Antonín Haas, *Omezení odumrtí a vdovská třetina v starém českém městském právu*, PHS 17, Praha 1973, zejm. s. 211.

⁶⁹⁸ Tamtéž, s. 397. V.P. zde uvádí příklad z vesnice Rousovic, ovšem vztažený k pouhé vinici.

být určen na některé sanační záležitosti. Finanční obnos přitom mohl být i podmínkou takové transakce, samotné zadání formálně představuje oboustranné spolčení statku a přineseného majetku.⁶⁹⁹ V případě většího statku je majetkové spolčení podmíněno výslovným souhlasem vrchnosti.⁷⁰⁰

Zadávaný grunt přitom nemusel být doplacen, v případě nedoplatené nemovitosti je v rámci zápisu vždy přiložen přehled s rekapitulací zbývajících pohledávek.⁷⁰¹ Některá zadání byla vyvolána aktuální situací, lze ovšem usuzovat, že již v době individuální koupě často hledala vdova nového možného hospodáře a samostatné zakoupení gruntu bylo jen přechodným řešením.⁷⁰² Stejně jako v případě prodeje gruntu novému manželu vdovy se i zde střetneme s opakovaným zadáním novému manželovi.⁷⁰³ V ojedinělých případech dlouhodobé přítomnosti vdovy na gruntě lze sledovat i určitou variabilitu vdovinych aktivit, která do určité míry může ilustrovat repertoár možností, které mohla vdova v souvislosti s držením nemovitosti uskutečnit.⁷⁰⁴

Samostatné držení gruntu vdovou

Četný prodej cizímu držiteli gruntu po smrti předchozího hospodáře a stejně tak novému manželu vdovy představovalo vždy do určité míry krajní a především rychlé řešení. Jak jsem se snažil ukázat, mohl takový postup souviset především s nutným zajištěním hospodářských i finančních poměrů na gruntě. Při dobré a konsolidované situaci i při odpovídajících schopnostech vdovy však nemusela být usedlost okamžitě prodána a mohla zůstat alespoň po

⁶⁹⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.20, Rousovice, 1619): Manžel Jan Kučera zde v rámci zmocnění přiznává: "... že což jest koliv statečku a spravedlnosti své měl, to všecko, že jest vnesl a přiložil do chalupy manželky své, pročez že se s tím vším jí žádává. Naproti tomu dotčená Mandalena Habačka jinak Kučerova manželka jeho též se přiznala, že se mu s touto chalupou i jiným vším jměním a statkem, kterýž má a míti ještě moci může, zadává a ve všem spolčuje, k jmění, držení a užívání jako své vlastní. Na ten a takový způsob, aby z umrlého na živého nápad celým a plným právem bez překážky každého člověka jíti mohl."

⁷⁰⁰ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.20, Rousovice, 1619):fol.45-46: „...aby statček svůj vlastní jednou i druhé od předešlých svých vrchností koupený Jiříkovi manželu svému, poněvadž od toho jejího statečku, své jmění všeckno vložil a v něj volně bez překážky vrchnosti i každého člověka odevzdati a jest jej náležitě zapsati dati do knih těchto pro budoucí paměť mohla. Ke kteréžto žádosti slušně, dotčené Anny Palečkové Jeho M(ilos)ti pan skloniti a jej k tomu dovoliti milostivě ráčil. Protož vedle a takové milostivé J(eho) (milos)ti pana vůle a dovolení Anna Palečková Jiříka manžela svého do statku svého za mocného hospodáře jest přijala..."

⁷⁰¹ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 11 (Brozánky, 1647).

⁷⁰² PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.3 (Vrutice, 1584,1585): Anna mlynářka kupuje v roce 1584 samostatně grunt, v následujícím roce jej však zadává novému manželovi: „nahoře psaná Anna mlynářka vdala se za Pavla Mlynáře a jeho jest do svrchu psaného mlejna za mocného hospodáře přijala a on Pavel přiložil 50 kop hotových peněz a to za tou příčinou, aby stavení zvopravili...“. Podobně též následující případ.

⁷⁰³ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 67 (Vraňany, 1635). Vdova Eliška zde opakovala v podstatě totožné zadání ovšem vždy jinému muži dvakrát rychle za sebou (1635 a 1636).

⁷⁰⁴ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 33 (Kozlov, 1647): První grunt v Kozlově bezprostředně po smrti manžela Jíry v roce 1607 kupuje vdova Anna za za 80 kgm. s pojištěnými nároky čtyř malých pozůstalých dětí. Patrně šlo ovšem o rychlou aktivitu, která měla zajistit další existenci vdovy na grunt, protože rok na to se vdova vdává za Jana Vejskočného z téže vsi a následuje prodej novému manželu vdovy. Zajímavý je vzrůst ceny na 180 kgm., z níž nový manžel poráží 45 kgm. na svoji manželku, ostatní složil kupec v hotovosti. Následuje pravděpodobně dlouhá doba společného soužití a hospodaření, jehož konec ovšem zcela zřetelný není. Dalším patrným okamžikem je rok 1641, kdy pravděpodobně tatáž Anna opět již jako vdova uskutečnila jednoduché zadání, v němž již nefigurují žádné nároky pozůstalých dětí, novému manželu Pavlovi Klenovskému. Poslední zmínku o vdově máme z roku 1647, kdy opět vdova Anna prodává grunt cizímu hospodáři.

určitý čas v samostatném držení zdatné vdovy. Vdovské osoby se při plnění uvedených povinností pravděpodobně nemusely bát vnějších mocenských tlaků ze strany vrchnosti či venkovské obce, které by je přinutily změnit své postavení či rodinný stav.⁷⁰⁵ Tato doba vdovského držení gruntu mohla trvat do toho okamžiku, kdy grunt převzal již dospělý mužský dědic, případně se vdova mohla individuálně vyrovnat s nároky ostatních dědických osob a převzít grunt do vlastní „neomezené“ držby. Přestože tyto případy nelze registrovat v mělnických podmínkách v příliš širokém rozsahu, nejedná se o procento zcela zanedbatelné. Navíc, jak níže naznačím, nebyla evidence změněných poměrů v pozemkových knihách zcela úplná, proto zejména krátkodobější několikaleté samostatné držení vdovou nemuselo být vždy zaznamenáno.

Situaci, kdy vdova stanula formálně v čele mělnického gruntu, je ovšem možné v nadpolovičním množství případů charakterizovat jako dočasnou a přechodnou skutečnost. Ona dočasnost se ovšem pohybuje na poměrně široké škále od vdovského držení velmi krátkodobého charakteru, které je patrné z jediné položené splátky až po držbu, která se protáhla na řadu let. Mohlo přitom jít o situaci, s níž se na počátku nemuselo vůbec počítat.⁷⁰⁶ Krátkodobé řešení přitom nejčastěji rychle vyústilo do prodeje novému manželu vdovy. Je proto možné počítat s jistým aktivním jednáním vdovy, která se pravděpodobně snažila vzniklou situaci řešit a hledat v blízkém okolí nového partnera. Vedle tohoto krátkodobého držení však nalezneme i více případů, kdy vdova grunt drží v širším časovém rámci. Nejčastěji jde přitom o situaci, kdy vdova vede grunt do té doby, než se držení ujme dospívající syn nebo jiná osoba v příbuzenském či nepříbuzenském poměru (zeť). Taková změna je téměř vždy realizována v podobě formálního prodeje, řidčeji pak mohlo jít o převod bez požadavku skládání finanční hotovosti.⁷⁰⁷ V rámci takového bezplatného přesunu v držení gruntu byl pravidelnou součástí výměnek (6 případů ze 7 bezplatných převodů nemovitosti od vdovy).⁷⁰⁸

Samotný počet případů přechodného držení mělnického poddanského hospodářství vdovou pravděpodobně není možné v celkovém rozměru zcela vysledovat a rovněž doba této „provizorní“ držby mohla být často o něco delší, než uvádějí pozemkové knihy. Počátek takového držení není nikdy spojen s vlastním zápisem, ve většině případů jej lze zjistit jen podle změny jmen při splácení, kdy mužské jméno náhle vystřídá jméno ženské, které je doplněno výrazem „vdova“.⁷⁰⁹ V rámci provedených sond nalezneme patnáct případů, kdy takto vdova náhle vystřídala muže při splácení (Viz. Tab. č. 42 - *Úloha vdovy na mělnickém gruntě v průběhu*

⁷⁰⁵ Dana Štefanová, *Vdovy v raném novověku*, s. 65.

⁷⁰⁶ K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.375.

⁷⁰⁷ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.19,1667): „*Mariana Černošlávková pro sešlost věku Jiříkovi Kalinovi zeti svému celým právem, jak sama v držení byla tento grunt postupuje a dává aby oni jsouce mladí dobře hospodařiti a všechny ty nápady peníze jednomu každému jak termíny ukazují platili povinen byl.*“ V případě převodu jiné příbuzenské osobě (zeti) mohlo být takové převedení pociťováno jako ne zcela standardní postup, který je třeba odůvodnit neschopností vdovy hospodařit: PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 23 (Vrutice, 1629) – převod zeti „*Nemohouce pozůstalá vdova pro sešlost věku dluhův lidem učinit ... postoupila s povolením vrchnosti chalupu.*“

⁷⁰⁸ K tomu Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*, s.103.

⁷⁰⁹ S ohledem na spektrum pramenů, které je možné využít nelze pochopitelně posoudit nakolik byly tyto případy úplné a zda někdy vdova dále neodváděla splátky pod manželovým jménem jako tomu bylo kupříkladu v podmínkách frýdlantského panství, kde je možné vdovu doložit až srovnáním s jinými prameny. Dana Štefanová, *Vdovy v raném novověku*, s. 65. V podmínkách mělnického panství určení trochu komplikuje průběh 20.- 40. letých a širší existence pustých gruntů, v jejichž rámci není zánik držení gruntu vdovou patrný.

17. století. Čtyři zbývají případy, které jsou v tabulce uvedeny, se váží k převodům gruntů již dříve doplacených. Tam pochopitelně nelze přesně určit rok smrti manžela a tedy délku samostatného držení gruntu vdovou. Pět dalších případů individuálního držení gruntu vdovou, které jsem dohledal, se týkají pravděpodobně velmi krátkého provizoria. I tyto převody ovšem vycházejí ze stejného mechanismu, v jehož rámci vdova položila pouze jedinou splátku a poté dochází k prodeji či převodu synovi (popř. zeti). Délka přechodného vdovského držení tak byla relativně velmi různá a odpovídala především věku nedospělého syna - dědice. Obecně pak za výrazný mezník a impuls k předání gruntu bývá považován sňatek syna.⁷¹⁰ Neženatý, již dospělý syn (popřípadě více sourozenců) mohl hospodařit společně s matkou, která formálně reprezentovala grunt. V tomto případě lze pak v prostředí venkovského gruntu hovořit o společném nedílu, který v podstatě představuje zajištění optimálního rozložení prací. Matka zajišťuje okruh ženských prací v hospodářství a neženatý syn práce spojené s postavením hospodáře. Mohou zde ovšem setrvávat i další sourozenci, kteří v nedíle nežijí, ovšem nejsou dosud vybyti.⁷¹¹ V době tohoto provizoria se přitom nedíl v konkrétních podmínkách panství mohl utvářet velmi zajímavým a různorodým způsobem. Odpovídal pravděpodobně vždy konkrétní hospodářské situaci na gruntu, osobnosti vdovy i pozůstalých dětí a rovněž kvalitě jejich vzájemného vztahu. Rolí mohlo sehrát i komplikované dojednávání všech zainteresovaných žijících členů rodiny, přičemž samotná vdova si zde mohla ponechat výrazné a neopominutelné slovo.⁷¹² Zda byl sňatek na mělnických gruntech skutečně důvodem přodeje (převodu), nelze v podmínkách vesnice mělnického panství s ohledem na omezený rozsah pramenů zjistit. Pouze ojedinělé doklady svědčí o tom, že ženitba nemusela být důvodem ke zrušení rodinného nedílu a jeho rámeček mohl trvat asi déle.⁷¹³ Naopak někdy mohly převod synovi (či další osobě) vyvolat aktuální okolnosti, které se úzce vázaly ke stavu hospodářství,

⁷¹⁰ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 374-5.

⁷¹¹ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 374. Toje poměrně typická situace i na mělnickém panství, lze dohledat řadu případů, které souvisí právě s jistou preferencí převzetí statku mladším synem. Viz např. PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30., (Mlčechovosty, fol.9,1684) - Typický příklad tohoto postupu např. na 9. gruntu v Mlčechostech: roku 1684 se v úloze splácejícího náhle objevuje místo Adama Novotného „vdova Adama Novotného“ Kateřina, která splácí až do r. 1696, kdy grunt doplácí. V tom samém roce jej předává mladšímu 29letému synovi (dle soupisu z roku 1693 mladšímu synovi 26let, strší byl před rokem 1693 propuštěn na brandýské panství – Siroťčí rejtrík z roku 1693, fol.79). Statek byl prodán za 200 kgm. (z toho 20 kgm. poraženo na 2 zádušní krávy), všichni zúčastnění po 60 kgm.

⁷¹² V podmínkách panství nalezneme několik velmi zajímavých příkladů různé realizace společného držení nedílu: PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č. 29, fol.24 (Brozánky, do r. 1592): V rámci učtení: „Kateřina Vojtěška vdova, Bartoň, Jakub, Vít a Anna a Maryanka. - V roce 1587 pak dochází k první majetkové transakci, kterou se vytváří první nedíl matky a syna: „stalo se porovnání mezi Kateřinou Vojtěškou a dětmi jejími. Takové, že jest ujala ona Kateřina s Vítem synem svým statek, který prošacován jest od přisežných...za summu 500 K. Takto jsou oni podělení ...(rovným dílem – pozn. autora)“. Ovšem v roce 1592 Vít umírá a následuje další úprava společného nedílu: „Když pak Vít syn Kateřiny Vojtěšky skrze smrt nenadálou zahynul i na tom ona Kateřina Vojtěška s syny svými sou se sešli a smluvili, že Bartoně nadepsaného na místě n(ebožtíka) Víta za spolního hospodáře do toho statku přijímá a on Bartoň s Kateřinou matkou, což ještě z toho statku bratrům a sestrám vyplácti jest společně platiti a grunt tím jistiti mají.“

⁷¹³ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.46 (Vrutice, 1588): „Leta páně 1588 o soudě tento zápis učiněn. Barbora Ponarka sedí v statku s Vítem synem svým ženatým, kterež pojal sobě Annu dceru n(ebožtíka) Kryštofa na polovici statku toho a mají z toho statku vydati podle odkazu jeho Jana Ponara Krystíně dceři jeho 20 k(op) míš(enských).“

v jehož dočasné správě nemusela vdova obstat a chod gruntu dostatečně zajistit.⁷¹⁴ Toto přechodné postavení vdovy je dále obecně omezeno vdovským statutem, ve chvíli nového sňatku, k němuž mohlo vždy aktuálně dojít, ztrácí vdova nárok na dědické a bezplatné držení gruntu.⁷¹⁵

Přechodné hospodaření vdovy přitom v závislosti na věku pozůstalých dětí i dalších okolnostech mohlo trvat poměrně dlouho. Případy, kdy je možné na mělnickém gruntě díky změně mužského jména v ženské v průběhu splácení přesněji určit délku vdovina přechodného držení (12 případů), umožní alespoň rámcově naznačit, že doba samostatného držení se mohla protáhnout na více let, přičemž ve většině případů jde o rozmezí přesahující desetileté období (průměr – 9,8).⁷¹⁶ Zajímavým a asi ne nepodstatným rysem je také skutečnost, že toto přechodné vdovské držení se váže především k statkům a pouze ve dvou případech dočasně hospodařící vdova seděla na chalupě. Roli v tomto mohla sehrát především snaha udržet větší grunt v rukou rodiny. Z hlediska výskytu je stejně jako v případě prodejů novému manželu vdovy zřetelná ta skutečnost, že kumulace tohoto vdovského držení je vázána zejména na první období. Odpovídá to asi celkově nadprůměrnému rozsahu frekvence směn tohoto období. Roli ovšem mohla sehrát i špatná hospodářská situace i rostoucí zadlužení gruntů ve druhé polovině 17. století, které kladly na samostatné hospodaření vdovy neúměrné nároky.

Vedle přechodně realizovaného držení se ovšem v podmínkách mělnického panství střetneme i se situací, kdy osoba vdovy stojí zřetelně v čele gruntu a bez výraznějšího omezení s danou poddanskou nemovitostí také disponuje. Případy tohoto typu sice nepředstavují situaci často, nicméně je v podmínkách mělnického panství nalezneme. Vdovy zde vystupují jako rozhodující aktéři na straně kupce či prodejce stejně jako hospodáři mužského pohlaví. Ve velmi konkrétním rozměru je zde tak patrné, že z hospodářského hlediska nebylo asi samostatné postavení vdovy v čele zemědělské usedlosti řešením zcela optimálním a často praktikovaným. Z pohledu vlastní dědické praxe a každodenní agendy majetkových transakcí se však nejednalo o nikterak nepřijatelné řešení a vrchnost i venkovská společnost je bez problému akceptovala.⁷¹⁷

Samostatné držení poddanské nemovitosti vdovou lze v mělnických knihách doložit v okruhu tří aktivit, které jsou spojené se vznikem či zánikem držby gruntu vdovou (převod, prodej gruntu vdově), nebo aktivity, která je již konkrétním projevem tohoto samostatného držení (zmocnění manžela). Aktivity přitom spolu navzájem souvisí a prolínají se - zisk nemovitosti

⁷¹⁴ Např. PK rousovické, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 111 (Vehlovice, 1612): „...zůstali dva synové a k tomu manželka s těžkým životem i když ji pan Bůh pomohl, porodila dceru, že pak táž vdova statek sirotkům mrhala a nedobře hospodařila stalo se mezi nimi v přítomnosti rychtáře, konšelův a přátel z otce strany narovnáni takové, aby syn Jíra za hospodáře v témž statku zůstával...“; PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 131 (Mlčechvosty, 1590): „Maruše Koutská vykradla se z gruntu vzavši sebou z toho statku klisnu a něco peněz co se jí dobře vidělo a zdálo a se svým nádeníkem Matějem Srbem neřádně živa jest, též vzala sebou Matouše Pachole. Ujal ten statek Jakub syn nejstarší n(ebožtíka): Koutského vše za sumu 100 k(op). a místo dílu ze závdavku poráží se šacuňku, to což mu otec jeho na tom statku odměřil 30 k(op).“

⁷¹⁵ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 149 (Krpy, 1616): „a poněvadž táž Mandelýna Šimona Lercha za manžela pojala taková chalupa od přisežných za 120K. prošacována“. Podobně též PK brožánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 125 (Vliněves, 1622): „statek po n(ebožtíkovi).Havlovi Tučkovi pozůstal, neměl dítek pouze Mandalena manželka v tom statku pozůstalá i majíc Mandalena stav svůj vdovský proměnití statek prošacován...“.

⁷¹⁶ Dana Štefanová, *Vdovy v raném novověku*, s. 64. Autorka uvádí předpokládanou dobu samostatného hospodaření vdovy minimálně na několik let.

⁷¹⁷ Dana Štefanová, *Vdovy v raném novověku*, s. 63.

vdovou pravidelně následuje prodej či častěji zmocnění manželovi.⁷¹⁸ Samotný zisk gruntu, který je nutné zmínit nejprve, se přitom mohl odehrát na základě bezplatného převodu či prostřednictvím běžného prodeje. Od výše uvedených dokladů přechodného držení jsou přitom tyto případy většinou snadno identifikovatelné, protože jsou vždy uvedeny kupním (či převodním) zápisem, někdy je rovněž takový zápis součástí úvodního učení.⁷¹⁹ Samotný bezplatný převod vdově se odehrál v 8 případech, 6 z nich se váže k prvnímu sledovanému období, zbylé dva se uskutečnily po třicetileté válce. Základní podmínkou bezúplatného převodu bylo to, že šlo o jedinou žijící dědičku a na daném gruntu nebyly přítomny další osoby s dědickými nároky.⁷²⁰ V rámci postupu „dědění“ je ovšem ještě možné vysledovat ještě podmínku, že vdova je přítomna na gruntu od začátku, tj. grunt kupuje společně s manželem (nebo dojde později ke společnému zmocnění majetku). Pokud šlo o ženu, která se na grunt přivdala později a nebyla manželem zmocněna, nemůže pravděpodobně s převodem a nárokem na dědění gruntu počítat.⁷²¹

Další faktor, který již byl zmíněn a který mohl být podkladem pro bezplatný převod poddanské nemovitosti vdově, představovalo využití kšaftu. Odkazování celé nemovitosti mezi poddanými bylo ovšem velmi vzácným jevem, který lze zachytit jen v omezeném rozsahu, protože část odkazování probíhala většinou ústní formou.⁷²² Odkaz, který se stal podkladem pro převod nemovitosti na vdovu, mohl být motivován bezdětností vdovy, hlavní účel přitom spočíval v nutnosti eliminovat možné nároky ze strany příbuzných.⁷²³ To platí poměrně obecně pro tři ojedinělé případy odkazování nemovitosti v prostředí mělnického panství, které se vztahují opět pouze k předbělohorské době a svojí podstatou mají velmi blízko k „zadání manželskému“. Vyžádaly si jej přitom vždy pravděpodobně aktuální zájmy osedlého odkazujícího hospodáře, hlavním důvodem bylo předejít a eliminovat nároky již vybytých potomků. Typicky

⁷¹⁸ Typicky PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.3 (Vrutice, 1584,1585) - v roce 1584 vdova kupuje cizí grunt (mlýn) prostřednictvím běžného prodeje, který se formulací vůbec neliší od těch, kde vystupují mužští aktéři. Krátce po prodeji nalezneme zmocnění nového vdovina manžela: „s nahoře psaná Anna mlynářka vdala se za Pavla Mlynáře a jeho jest do svrchu psaného mlejna za mocného hospodáře přijala a on Pavel přiložil 50 kop hotových peněz a to za tou příčinou aby stavení zvravili...“

⁷¹⁹ PK brozánské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 88 (Vliněves, 1584): „Marta Vaňková, vdova pozůstalá sedí v statku zaplaceným a není za něj žádnému nic dlužna a co za něj peněz vykladl, to jsou vybrali co po n(ebožtíkovi) náleželo.“ Žena zde vystupuje ve většině případů jako dědička, což se většinou případů explicitně projevilo i ve formulaci při dalším prodeji gruntu - PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vraňany, fol.12,1647): „Jakož jest Dorota Hruškova grunt tento po n(ebožtíkovi) Janovi Hruškovi manželu svém zdělila, kteréhož, že déle vzdělávati pro nemožnost svou nemoha, dobrovolně jej prodala...“.

⁷²⁰ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vliněves, fol.6,1665): „dle bedlivého vyšetření a spravedlivého uznání tento grunt Anně pozůstalé vdově po nebožtíkovi) Janovi Skalníkovi jakožto až dosavad držitelovi téhož gruntu, poněvadž se žádných jinších přednějších nápadníků jako jí nevynacházejí se, jí připisuje a žádnému jinšimu žádného práva a spravedlnosti na něm nepozůstává. Jest vyplacen a očištěn.“

⁷²¹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, ...fol.6.grunt....(Vehlovice, 1613): „Jiřík Vrabec umřel a po sobě žádných dědicův nepozůstavil kromě Anny manželky staré, kteráž nedávno s ním se sňala, poněvadž statček se vším příslušenstvím na J(eho) M(ilst) pana právem odoumrtním připadl a ten jest prodán Matějovi rybáři.“ Tento postup souvisí s obecnějším rozměrem uplatňování principů dědického práva, kdy případný převod na vdovu plyne z praxe ustanovení toho nejzákladnějšího majetkového společenství manželů s dětmi. Účast na něm je vyjádřena nejběžnější zákupní formulí opakující se v kupních smlouvách poddanských mělnických nemovitostí, v jejímž rámci „manžel kupuje sobě, své manželce a budoucím“, případně rovnou „dítčám svým“; K tomu Václav Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 372, 400.

⁷²² Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*, s. 105.

⁷²³ Dana Štefanová, *Vdovy v raném novověku*, s. 64.

to lze ukázat na odkazu v Záboří, v jehož rámci je i patrná základní podmínka realizace odkazu, spočívající v bezvýhradném a aktivním schválení odkazu vrchností.⁷²⁴ Statek či případný nápad měl směřovat k současné manželce a dvěma vnukům, kteří žili v péči kšaftujícího. Snaha o eliminaci již vybytých potomků zde navíc souvisela s nedůvěrou k jednomu z nich.⁷²⁵ Další nalezený kšaft je obsahem i svojí motivací velmi podobný, s tím rozdílem, že po manželce je požadováno zachování vdovského stavu.⁷²⁶ V případě obou gruntů je společná i skutečnost, že jde o grunty ze selské kategorie velmi nadstandardního rozsahu, jejichž osazení jistě nebylo vrchností lhotejné.

Poslední možností, která v budoucnu umožnila mělnické ženě v případě smrti manžela bezplatné převedení gruntu a relativně neomezené právo dispozice s ním, pak představovalo již zmíněné „manželské zmocnění“.⁷²⁷ Již jsem výše naznačil, že stejně jako zmocnění nového manžela vychází i tato transakce z uplatnění principů majetkového společenství manželů.⁷²⁸ Typ tohoto druhu manželského zmocnění si přitom v podmínkách mělnického panství zaslouží komentář především z hlediska chronologického i místního zařazení. Předně lze sledovat určitou kumulaci této majetkové transakce k období třicetileté války, přičemž většina těchto aktivit je úzce vázána k období druhé poloviny třicátých let 17. století. Podstatným okamžikem je i to, že u aktivit tohoto typu dominují jednoznačně držitelé nemovitostí v kategorii chalup. Se zmocněním statku se zde střetneme jen výjimečně a vždy se asi na to muselo vázat výslovné povolení vrchností.⁷²⁹ Typický je v tomto ohledu rozdíl mezi chalupnickým Kozlovem či Vehlovicemi,

⁷²⁴ PK Záboří, inv. č.245, PK č.41, fol.2.: „*majíc statek svůj po otci svém zaplacený i také přimluyv mnohých lidí ku panu hejtmanovi za něj činí, aby mohl dovoleni od pana hejtmana jměti poněvadž člověk letitý a věkem sešlý jest o statečku svém, což mu ho pan Bůh z milosti své svatě naděliti ráčil, tak aby po smrti jeho když by ho pan Bůh z tohoto světa povolati ráčil, žádných různic u vrchnosti nynější i budoucí skrze to zaneprázdnění nevzniklo pořizeni učiniti , i uznávajíc pan hejtman žádost téhož Fabiana rychtáře zábořského slušnou býti a hledíce se také na mnohou snažnou a lidí zaň činěnou přimluyvu, k tomu své povolení jest dal a o statečku svém movitém i nemovitém takto pořizení týž Fabian při přítomnosti pana hejtmana učinil...*“

⁷²⁵ Tamtéž, fol.2.: „*...a Jakubovi synu mému tomu také poctivý statek sem koupil, na kterémžto se dobře také živiti, bude-li se pána boha báti a svého hleděti, bude moci. A sám také bez mé vůle, týž Jakub syn můj desetkráté víceji nežli zač sem mu statek koupil na sumě hotové a na nábytcích mi pobral a pryč odnesl. A tak z těch příčin jim povinen nejsem co více dáti...*“

⁷²⁶ Např. PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol.25 (Vraňany, 1619).

⁷²⁷ PK brožánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 5 (Brožánky, 1631): V roce 1631 Jan Kokšal zadává manželce a dítčám chalupu, Lydmila vdova pak v roce 1646 prodává chalupu jako „vdova Ludmila pozůstalá po Janu Kokšalovi“ za 100 kgm, částka je rozdělena: „*Lidmile a manželu jejímu 90 kgm., Alžbětě, dceři Jakuba Kmocha – 10kgm.*“; Terminologicky i formou jde přitom v podmínkách mělnického panství o poměrně jasně vyhraněnou aktivitu, nadpis většinou označuje aktivitu „Zadání manželské“, sloveso „*zadává*“ se pak v textu většinou opakuje a je spojeno termínem „*za mocnou hospodyní*“, či v případě zadání muži „*za mocného hospodáře*“ - PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 70 (Spomyšl, 1625): „*Zadání manželské mezi Janem Jakoubkem jinak Chudinou a Volprou manželkou jeho*“. PK brožánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 23 (Brožánky, 1631): „*...ženě Anně manželce své s dítčkami nynějšími i budoucími zadává a mocnou hospodyní ji činí...*“

⁷²⁸ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 396-397.

⁷²⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.45-46, (Rousovice, 1598): Nadprůměrný 14. statek v Rousovicích: „*Anna Palečková ze vsi Rousovic při J(eho) M(ilosti) Pánu Panu Joachimovi Novohradskému z Kolovrat na Buštěhradě, Mělnice, císařské radě a purkrabí Karlštejskému s pořizenou žádostí toho jest skrze své suplikování hledala, aby statček svůj vlastní jednou i druhé od předešlých svých vrchností koupený Jiříkovi manželu svému, poněvadž od toho jejího statečku, své jmění vseckno vložil a v něj volně bez překážky vrchnosti i každého člověka odevzdati a jest jej náležitě zapsati dati do kněh těchto pro budoucí paměť mohla. K kteréžto žádosti slušně, dotčené Anny Palečkové Jeho M(ilost) pan skloniti a jej k tomu dovoliti milostivě ráčil.*“

v nichž nalezneme po třech zadáních a výhradně selském Záboří, kde nenalezneme žádný takový převod. Kumulace převodů i jejich vázanost ke kategorii chalup mohla souviset se zvýšeným zájmem o chalupy, který je patrný v druhém období i se snahou udržet tento typ hospodářství v rukou jedné rodiny. Souvislost lze hledat i v nižším počtu dětí v chalupnických rodinách, které ovšem prokážeme až v pozdějším období prostřednictvím poddanského soupisu z roku 1693.

Vedle převodu s uplatněním dědických aspektů a manželského zadání se vdova v omezeném počtu dalších případů ocitá v čele gruntu prostřednictvím běžného zakoupení gruntu. Realizace transakce se přitom odehrává na základě běžné formulace tržové smlouvy a nikterak se nevymyká způsobu transakce, v níž se uplatnili pouze mužští hospodáři.⁷³⁰ V podmínkách mělnického panství nalezneme v celkovém úhrnu relativně velmi malé množství kupních smluv, v nich vdova figurovala jako aktivní kupující. Jde o pouhých 10 případů, které se v naprosté většině váží k první sledované etapě, tedy ještě k předbělohorskému období. Převládají přitom ty případy, kdy vdova kupuje grunt po svém zemřelém manželovi (6 případů), nad transakcemi, v nichž kupuje zcela jinou usedlost. Vdova kupující grunt po zemřelém manželovi je přitom vždy bezdětná a z celkové sumy, která zde byla vždy stanovena prostřednictvím šacuňku, poráží polovinu a zbývající polovina je splácena vrchnosti.⁷³¹ Ve zbývajících čtyřech případech kupuje vdova (její vdovský status je vždy uveden) i zcela cizí grunt. Je přitom vždy zřetelné, že využila peníze, které získala z prodeje gruntu, který získala po svém muži. Motivací koupě mohl být vyšší věk a snaha zajistit si místo pro klidné dožití, ale i prostá koupě živnosti, která měla zajistit každodenní životní potřeby vdovy a jejích dětí.⁷³²

Celkově vdovské držení realizované na podkladě bezplatného převodu či koupě ve většině případů netrvá příliš dlouho a blíží se podmínkám vdovského držení, které jsem výše charakterizoval jako přechodné. Průměrné číslo 9,6 let, k němuž lze dospět, je zde ovšem značně irelevantní, protože délka držby je značně rozdílná. Ve třetině případů se vdova v horizontu dvou let znovu provdává a většinou následuje zmocnění manžela. V ostatních případech ovšem držení přesáhlo období deseti let. Dlouhodobější držení je patrné v případě 3 výjimek, které se vztahují k prvnímu období a v jejichž rámci lze tušit energické vdovy, které pravděpodobně dokázaly samostatně a úspěšně v čele gruntu obstát poměrně dlouhou dobu. Pěkným a ilustrativním případem může být vdova Lydmila Konířka, kterou nalezneme na velkém selském gruntu ve vesnici Krpy. Lydmila na statku samostatně hospodaří od smrti manžela, k níž došlo již někdy před rokem 1584, až do r. 1607, kdy sama umírá. Vdova pravděpodobně neměla mužského potomka, měla však 4 dcery. Po její smrti statek kupuje manžel jedné z těchto dcer Havel Koníř,

⁷³⁰ K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 105. s. 375.

⁷³¹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č. 115, fol. 45 (Rousovice, 1598)

⁷³² PK rousovické rychty, inv. č. 220, k. 19, (Vrutice, fol. 6, 1674): „Prošacována jest krčma tato dokonce od množství leth pustá, k ruce Kateřině Svobodové, dědicům a budoucím jejím za sumu 45 k (op) míš (enských) ... s tím obzvláštním doložením, kdyby ji pan bůh smrti uchovati neráčil a ona táž krčma buď stavením neb jináč zlepšila, aby týž zlepšení prošacováno bylo a syn Jan ujmouc víc dotčenou krčmu tohoto šacuňku a co by se zlepšení vynašlo, to aby ostatním spolunápadníkům dle uznání splacovati povinen byl a hospodářem zůstával.“

dcery jsou poděleny rovným dílem.⁷³³ Šlo přitom o rozsáhlý statek s čeledí, na němž mimo jiné sloužil jako pacholek Jan Krpskej ze 7. gruntu, pozdější brozánkovský rychtář.

3.7 Dědické podíly při prodeji poddanské nemovitosti

„stalo se porovnání jisté mezi bratřími vlastními pozůstalými syny“

Prozatím jsem se komplexně věnoval pouze rozsahu základních dědických nároků těch osob v rámci rodiny, které převzaly či alespoň mohly převzít v prostředí mělnické vesnice celý a dle dobové praxe většinou nedělitelný grunt. Nový hospodář a hlavní dědic se ovšem musel většinou vyrovnat s parciálními dědickými nároky ostatních rodinných příslušníků v podobě dílčích finančních položek z celkové sumy, kterou byla nemovitost oceněna. Tyto dílčí dědické nároky byly rovněž uplatňovány i v případě, kdy grunt po zemřelém hospodáři koupil cizí nepříbuzný hospodář. Samotný způsob stanovování těchto základních dědických podílů byl přitom pevnou součástí celkové dědické praxe a podléhal většinou stejně jako předávání celé poddanské nemovitosti jednotným dědickým pravidlům.⁷³⁴ V souvislosti s tím bylo též zmíněno, že způsob stanovování podílů netvořil jednotný systém. Vladimír Procházka na území Čech rozlišil tři základní principy dělení, které se uskutečňovaly na bázi rovných dílů, vdovské třetiny či preferování mužských dědiců.⁷³⁵ Uplatníme-li Procházkův model, lze pro parciální dědické nároky pozůstalých osob na mělnických poddanských statcích a chalupách očekávat systém rovných dílů, který měl pro oblast středních Čech a ryze české jazykové prostředí rozhodující význam. Již Vladimír Procházka ovšem zároveň hovoří o silně propustné hranici oblastí a o oboustranném pronikání jednotlivých principů. Typický a poměrně výrazný byl v tomto ohledu především průnik vdovské třetiny do české oblasti rovných dílů v prostředí komorních panství, do jehož rámce formálně mělnický vrchnostenský celek také patřil.⁷³⁶ Tomu by mohla nasvědčovat i přítomnost dědické instrukce, zapsané v zevrubně zpracovaném mělnickém urbáři z roku 1625, která koriguje dědický díl právě v otázce vdov a stanovuje jako závazný princip vdovské třetiny.

Pro konkrétní posouzení uplatňovaného principu dělení dědických podílů v mělnickém prostředí pochopitelně nelze využít celé spektrum doložených transakcí. Zejména ty, které se uskutečnily za života držitele, šly často zcela mimo rámec naznačených principů. Ani prodeje, k nimž došlo po smrti předcházejícího hospodáře, ovšem netvoří zcela jednotnou a ideální strukturu. Zejména aktivity spojené s jednorázovým vybytím některé z dědických osob, výslednou skladbu podílů mohly ovlivnit. Význam zde měly i jiné ne vždy zřetelné okolnosti (odkaz otce, domluva dědiců apod.). I přes tyto komplikace lze však přeci jen v nezanedbatelné části transakcí realizovaných po smrti a částečně i dalších typech sledovat konkrétní způsob rozdělení dědických částek.⁷³⁷ V zásadě lze konstatovat, že princip dělení podílů je zřetelný v jednotlivých vesnicích v rozmezí 25 – 42% všech prodejů, 50 - 68% pak pouze v transakcích

⁷³³ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 120 - 122 (Krpy, 1584-1607) – zde délka držení 23 let. Podobně Tamtéž, fol. 135 - 136 (Krpy, 1613 - 1629) – 16 let, nebo PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 33 – 34, (Brozánky, 1588 – 1610) – 22 let, zde ovšem šlo o menší chalupu.

⁷³⁴ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 473.

⁷³⁵ Viz pozn. č. 627, 628, 629.

⁷³⁶ Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*, s. 104 – 105.

⁷³⁷ Ze 277 sirotčích prodejů je to patrné ve 169 případech.

uskutečněných po smrti držitele.⁷³⁸ Z tohoto spektra je poměrně dobře zřetelné, že při běžném a dalšími okolnostmi neovlivněném rozdělení celkové sumy převládalo téměř zcela uplatnění zásady rovných dílů. Jde přitom aplikaci velmi úplnou, která i přes některé dílčí odchylky od úplné rovnosti, které jsou ostatně součástí tohoto principu a které se nutně musely v konkrétních podmínkách vyskytovat, je velmi dobře čitelná.⁷³⁹ Zhruba ve dvou třetinách těchto převodů je pak mezi příjemci rovných splátek uvedena i vdova, ve zbývajících nikoliv. Někdy je přitom patrné, že žena hospodáře je již po smrti nebo byla z nějakých důvodů z okruhu příjemců dědického podílu vyloučena (výměnek). Je-li ovšem uvedena, nachází se téměř vždy mezi příjemci na prvním místě.⁷⁴⁰ Na principu rovných dílů pak v některých případech participovala i vrchnost jako příjemce dědického podílu, která je ve výčtu uvedena většinou rovněž na prvním místě.⁷⁴¹ Některé případy dělení mohly být přitom poměrně složité, i když spíše ojedinělé jsou v tomto ohledu situace, kdy se na gruntě sešly nároky dětí ze dvou manželství jednoho otce a střetly se zde tak dědické nároky dvou různých dědických skupin. Aktuální nároky nových sirotků současně s vdovou mohly být uspokojeny v podobě částek odlišných od starší dědické

⁷³⁸ Nejvyšší procento „čitelného“ rozdělení gruntovních peněz pak lze nalézt ve všech vesnicích rousovické rychty, nejnižší naopak ve vesnicích úrodné oblasti vrbenské rychty, kde i přes vysoké procento posmrtně realizovaných sirotčích prodejů hrály dílčí výjimky největší roli. (procento zřetelného rozdělení gruntovních peněz po smrti držitele dle určitého principu - např. Rousovice (37,7%), Mlčechvosty (25,4%), Vliněves (26,2%).

⁷³⁹ První vlna pozemkových knih přitom uplatňovala většinou výpis jednotlivých podílů, v druhé vlně se častěji objevují obecnější formulace „brání sirotků rovným dílem“. I zde se ovšem střetneme s relativně dlouhým výčtem pozůstalých příjemců splátek. PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19.(Rousovice,fol.12,1686). Prodej synovi: „*Nadepsaná suma bude náležeti, totiž: Lydmile...16 k(op) m(išenských), Aleně...16K k(op) m(išenských), Kristiánovi...16 k(op) m(išenských), Janovi...16 k(op) m(išenských), Mandaléně...16 k(op) m(išenských).*“; K odchylkám Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 481. Konkrétně k odchylkám v mělnickém prostředí: nejčastěji bývá zvětšen či zmenšen podíl vdovy, přičemž zde většinou sehrály roli zřetelné okolnosti. Význam mohla mít krátkodobá přítomnost vdovy na gruntě v rámci majetkového společenství, nejčastěji šlo ovšem o vyrovnání dluhů a dalších aktuálních závazků, které šly nejčastěji na vrub vdovského podílu - např. PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vliněves,fol.2,1671) či PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 34 (Mlčechvosty, 1626): snížení podílu matky o dluhy. Naopak méně často je tato povinnost vztahena na pozůstalé potomky PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vliněves,fol.8,1663) - povinnost bratrů: „*Dlužníky oni bratři sami spokojiti povinni budou*“. Nerovnoměrné uspořádání mohlo být dáno dopředu odkazem otce PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 131 (Mlčechvosty, 1590): „*předně na Jakuba díl přijde, což podle kšaftu nebožtíka Jakuba Kouckýho otce jeho z toho statku podle zprávy rychtáře a konšelův za podíl odkázáno jest 30 K. a na díl Anny tolikéž za podíl odkázaných 10 kop.*“ Roli v úpravě ovšem mohly sehrát i události související s životem a aktuálním postavením jednotlivých sirotků, výši podílu mohl ovlivnit delikt a nejčastěji pak nemanželské dítě: další skutečnosti, které připravily sirotka o právo na další pobírání splátek či jeho nároky zmenšily - PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol.22 (Mlčechvosty, 1618): „*druhý podíl Kateřině dceři téhož Václava Koželuha totiž 80 K. náležel i poněvadž se zmrhala z lásky jest ji 40 k(op) míš(enských) zapsáno a J(eho) M(ilosti) C(ísařské) 40 k(op) míš(enských) přivlastněno.*“

⁷⁴⁰ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty,fol.8,1688): „*Dorotě vdově, a dětem Dorotě, Václavovi, Annie, Filipovi, Kateřině, Maryaně, Vojtěchovi - všem rovným dílem po 62 k(opách) 22 gr(ošů).*“

⁷⁴¹ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Spomyšl,fol.2,1660): „*koupil tu chalupu od Jakuba Vrabce za summu 100 K.míš., kterýžto peníze náležeti budou vrchnosti do důchodů zámeckých 51 k(op), Jakobovi Vrabcovi 49 k(op) ... Vrchnost bude ponejprv bráti, až do vyplacení tých 51 k(op) a potom nejprve Vrabec svých 49 k(op) bráti má.*“

skupiny. V rovných částkách pro novou dědickou skupinu, pak mohl být zúročen případný nárůst kupní částky v důsledku „zlepšení gruntu“ či jiných důvodů.⁷⁴²

Dělení celkové sumy na rovné dědické podíly tedy po celou sledovanou dobu jednoznačně zcela převládá. Text komorní instrukce, která vyžaduje třetinový nárok vdovy, tak zde došel jen minimálního naplnění. V zásadě se ve sledovaném spektru mělnických vesnic střetneme jen s jedním případem, kdy byla vdovská třetina prokazatelně uplatněna. S ohledem na období, k němuž se váže a které je blízké zápisu instrukce do urbáře, mohl být uvedený případ jedním z důvodů zápisu komorní instrukce. Konkrétně jde o prodej statku, který se uskutečnil k roku 1622 ve Vliněvsi, obsahem i formou šlo o poměrně typický prodej novému manželu vdovy. Ne zcela typická byla ovšem ojedinele nadprůměrná cena gruntu 1600 kgm.⁷⁴³ V žádném jiném případě není realizace principu vdovské třetiny takto explicitně zmíněna a o uplatnění principu lze jen uvažovat na základě nepříliš jasných formulací.⁷⁴⁴ Uplatnění vdovské třetiny tedy představuje v podmínkách mělnického panství pravděpodobně individuální a ojedinelou skutečnost. I v případech, kdy nalezneme na gruntech po smrti hospodáře bezdětnou vdovu, je dělení částky omezeno na dvě rovné poloviny, z nichž jedna je určena pozůstalé vdově, druhá je pak odúmrtí částkou určenou vrchnosti.⁷⁴⁵

Samotné rozdělení dílčích dědických podílů bylo v zásadě vždy záležitostí kupní smlouvy, poté ovšem následovalo vlastní plnění těchto nároků v podobě postupného splácení. Jak dále v rámci zevrubné charakteristiky finančních aspektů transferu mělnických poddanských nemovitostí uvedu, délka takového splácení se v mělnických podmínkách v průběhu 17. století prodloužila do té míry, že plnění nároků se dostalo častěji za rámec jedné generace věřitelů čekající na vyplacení svých dědických podílů. Pro věřitele tak kromě výše podílu bylo podstatné i pravidlo pořadí výběru jednotlivých nároků. Všeobecně respektovanou zásadu, která byla

⁷⁴² PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Velký Újezd, fol.3,1685,1701): Roku 1685 byl statek prodán novému manželu vdovy za 240 kgm, roku 1701 se pak ten samý typ prodeje opakuje ovšem za 384 kgm., přičemž zde proti sobě stojí zbývající nároky již zčásti vyplacených sirotek a vdovy a sirotek nových: „Noví nápadníci jsou tito: Po neb(ožtiku) Janovi Vonostránským Jindřich 41k(op), Anna a po ní Jiřík Kostelní, manžel její 41 k(op), Po neb(ožtíkovi) Matějovi Martincovi Jan 50 k(op), Jiřík 50 k(op), Šťastný 50 k(op), Kateřina 50 k(op), Dorota 50 k(op), Lydmila matka jejich 50 k(op), záduší Chorušic 2 k(opy). Pokudž pán bůh ráčí svrchu jmenované sir(otky) po nebo(žtiku) Matějovi Martincovi na světě ponechati ,tehdy držitel gruntu bude on kdo kolivěk jim od nápadu jednomu každému svadbu dle možnosti přistaviti, Janovi pak po první manželce neb Matěje Martince mimomo jiných dietí 2 lethou jalovici 2 bahnice z toho gruntu je vydati má.“

⁷⁴³ PK brožánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 125 (Vliněves, 1622) - Samotná formulace přitom uvádí skutečnost aplikace vdovské třetiny: „statek po n(ebožtíkovi)Havlovi Tučkovi pozůstal, neměl dítek pouze Mandalena manželka v tom statku pozůstalá i majíc Mandalena stav svooj vdovský proměnití statek prošacován ... a podle milosti a vyměření slavné paměti J(eho) M(ilsti) C(íaršké) Ferdinanda i Rudolfa třetí díl na vdovu se má poraziti“ . Onen třetí díl zde není automaticky poražen v rámci závadvku, který představoval částku 600 kgm. V rámci závadvku je upřednostněn nárok vdovy – část je „porážena“ (200 kgm.) a část nový manžel patrně ve prospěch vdovy skutečně položil (333 k. 20 gm.), vdova zde ovšem dispozici s nimi podmiňuje roční lhůtou: „tak zavdavek se totiž vyplnil 333 k(op) 20 gr(ošů) m(išenských), ty sobě Majdaléna do dne a do roka po svadebním veselí v moci své zanechává.“ Zbytek byl určen v rámci ročního spáčení vrchnosti a nový hospodář až do počátku třicátých let po 20 kgm. celkem spolehlivě splácí. Pak ovšem v souvislosti s kolapsem zápisu do pozemových knih informace o splácení mizí a po třicetileté válce jde o grunt opuštěný.

⁷⁴⁴ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 156 (Mlčechvosty, 1612): Zde během splácení gruntu nalezneme takovouto formulaci: „z těch (peněz) propuštěno na díl Doroty manželky pozůstalý po nebo(žtíkovi) Janovi Dvořákovi, která má třetí díl“.

⁷⁴⁵ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 45 (Rousovice, 1584): „...polovice porazí se Anně a polovice J(eho) M(ilsti) P(ánu) za příčinou, že žádných dědicův nezanechal.“

striktně uplatňována i v mělnických podmínkách, představoval důraz na uspokojení starších nároků na gruntovní peníze před nároky novějšími, absolutní přednost pak mělo splácení aktuálních dluhů.⁷⁴⁶ Pořadí mezi osobami jedné dědické skupiny (rodiny) pak ovšem odviselo často od individuálních pravidel jednotlivých lokalit a vrchnostenských celků, přičemž často převládalo praktické hledisko stanovení pořadí v souladu s věkem a pohlavím dětí.⁷⁴⁷ V mělnickém prostředí ovšem tuto praktickou zásadu nalezneme pouze v omezeném počtu případů, ve většině v průběhu celého období převládala i zde zásada rovnosti. Ta se vedle sirotků vztahovala často nejen na vdovu, ale i na další subjekty v podobě vrchnostenských nároků na určitý dědický podíl, či nároků ze strany zádušních institucí. Zmíněná snaha o rovnost se projevovala v zásadě dvojím typem. Splácené částky byly dále děleny na dílčí podíly či se příjemci pravidelně střídali.⁷⁴⁸ Pouze v některých případech byl brán ohled na vrchnostenské či vdovské nároky, které byly při rozdělování uspokojovány prostřednictvím vyšších částek.⁷⁴⁹ Věk pak pravděpodobně hrál jednoznačnou roli pouze v některých případech, které jsou většinou

⁷⁴⁶ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.321 - PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 38(Brozánky, 1622): „zavdal hned při zápisu 150 k(op) hotových, z nichž vydáno na dluhy neboštika Bartoně Vojtěcha 115 k(op) 30 gr(ošů) míš(enských). Typicky pak dluhy předchází nejen nároky poddanských osob, ale i požadavky vrchnostenské - PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 120 (Mlčechvosty, 1614): Typicky předchází i přednostní nároky vrchnostenské pokladny: „...pokudž dostatečně své dluhy provedou, tehdy všecka suma do důchodů náležeti bude.“

⁷⁴⁷ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 321, 458.

⁷⁴⁸ Typičtější je přitom první zmíněný případ, který zcela převládá v první vlně pozemkových knih a váže se k menšímu počtu příjemců dědických splátek. Někdy je takové rozdělení splátky vyjádřeno obecnější formulací: PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty, fol.7,1683-8): Splátka 3 kgm. - „po neb(žtiku) Adamovi Šimůnkovi Václavovi, Kateřině, Anně rovným dílem“; častěji pak jde ovšem o přesný výpis dílu jednotlivé splátky: PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.44 (Rousovice,1584 a dále): (splácení po 4 kgm) „1 k(opa) 20 gr(ošů) J(eho) M(ilsti) P(ánu) po Anně Koželuha vyzvihl Eliáš Havránek (důchodní písař - pozn. J.K.), 1 k(opa) 20 gr(ošů) Zikmundovi na jeho díl, 1 k(opa) 20 gr(ošů) Petrovi Lavičkoví po Lidmile manželce jeho...“

⁷⁴⁹ Většinou je ovšem takové nadlepení již předem vyjádřeno v kupní smlouvě - např: PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty, fol.9,1665), zde při prodeji pustého gruntu výslovně uvedeno prvotní placení vrchnosti „(prodej za 120 kgm.), kterýžto (peníze) počnouce ročním placením k odvozování po 5 k(opách) míš(enských), předně svrchu psaná sumu, tj. 27 k(op) 44 gr(ošů) do důchodů patřící a potom nápadníku Jiříku Chroustovi...“. Následující splácení po 4 kgm. je pak realizováno takto: „vzaty jsou do důchodů 2 k(opy) a nápadníku Chroustovským Jiříkovi 2 k(opy).“ Uspokojování vdoviných nároků ovšem bylo často ne zcela pravidelné - typicky: PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice, fol.3,1689 - 1701): Roku 1689 prodává vdova Eva synovi Janovi statek za 190 kgm. (bez závdavku, splátky po 4 kgm). Ke statku pak příslušeli vedle vdovy sirotci Matěj, Pavel (12 let), Václav (8 let), Kateřina, Alžběta, kteří získali všichni rovným dílem po 27 kgm. 8 grm. 4 d.). Splácení pak bylo realizováno tímto ne zcela pravidelným způsobem, v jehož rámci je patrné, že roli sehrál i věk věřitelů:

- za rok 1689 - vdova 4kgm.
- za rok 1690 - Matěj (2kgm), Kateřina (1kgm.), Alžběta (1kgm.)
- za rok 1691 - umluvil se se svými nápadníky a nepoložil nic
- za rok 1692 - Evě (1 kgm.), Matěj (1kgm), Kateřina (1kgm.), Alžběta (1kgm.)
- za rok 1693 - Evě (2 kgm.), Kateřina (1kgm.), Alžběta (1kgm.)
- za rok 1695 - Evě (2 kgm.), Kateřina (2kgm.), Alžběta (2kgm.)
- za rok 1695 - Evě (2 kgm.), Alžběta (2kgm.)
- za rok 1696 - Evě (2 kgm.), Kateřina (2kgm.)
- za rok 1697 - Evě (2 kgm.), Kateřina (2kgm.)
- za rok 1699 - Alžběta (2 kgm.), Kateřina (2kgm.)
- za rok 1700 - Alžběta (2 kgm.), Kateřina (2kgm.)
- za rok 1701 - Matěj (1 kgm.), Pavel (1kgm.), Alžběta (1 kgm.), Kateřina (1kgm.)

výslovně uvedeny.⁷⁵⁰ V tomto ohledu je ovšem nutné dodat, že tento trend rovnoměrného vyplácení se týká pouze splátek, nikoliv závdavku. V jeho rámci lze poměrně zřetelně sledovat sestupné pořadí nároků. V první úrovni zde stojí především případné nároky vrchnosti, které zde byly vždy uspokojeny v zásadě hned po zaplacení případných dluhů. Dalším subjektem, který zde stál v popředí, byl vždy nárok vdovy. Jistou úlohu pak mohl mít v nárocích na závdavek i věk sirotků, ovšem velmi omezené možnosti, které přináší v mělnických podmínkách až sirotčí soupis z roku 1693, takové úvahy značně limituje.⁷⁵¹

Ze sledování často neúměrně dlouhodobého splácení dědických nároků je zřetelné, že dědický podíl dobral jen omezený okruh dědických osob. Zejména ve druhé polovině 17. století velká část věřitelů ještě před vybráním splátky zemřela, opustila panství či ztratila nárok na výběr z některých jiných důvodů. Proto stejně jako v případě celých gruntů i na samotné dílčí dědické nároky se vztahovala dědická pravidla. Je přitom zřetelné, že tato pravidla byla v případě mělnického panství poměrně volná a jen ve velmi omezeném počtu případů nalezneme doklad toho, že by se jako odumřel dostaly do vrchnostenských důchodů. Některé dědické podíly byly přitom předány již za života, většinou ovšem došlo ke změně identity příjemce až po smrti.⁷⁵²

Tab. č. 43 - Odkazování s gruntovními penězi

	1584 – 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1681 - 1701	Celkem
záduší	10	2	9	3	24
člen rodiny	4	3	5	2	14
obci	2	0	0	0	2
celkem	16	5	14	5	40

Tab. č. 44 - Převod gruntovních peněz po smrti příjemce

	1584 – 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1681 - 1701	Celkem
vdova, vdovec	10	3	4	8	25
sourozenec	3	2	4	5	14
nepříbuzná osoba	1	3	2	1	7
vrchnost	2	2	17	8	29
nelze určit	2	3	9	1	15

⁷⁵⁰ PK brožánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 68 (Kozlov, 1607): celková částka je rozdělena rovným dílem mezi sirotky a vdovu a spolu s tím je zmíněno i pořadí příjemců při plnění částky: „*však nejprve starším dětem vycházeti má.*“

⁷⁵¹ Pořadí podílníků je zde poměrně jednoznačně dáno jejich věkem, kdy nejstarší stál v pořadí nejvýše a disponoval nárokem i na závdavek. Např. srovnání sirotčího prodeje synovi z roku 1692 - PK rousovické rychty 1648 – 1701, inv. č. 220, k.19,(Rousovice, fol.14,1692) versus Sirotčí rejtrík z roku 1693,fol.43,46 nebo stejný typ převodu z roku 1686 PK rousovické rychty 1648 – 1701, inv. č. 220, k.19,(Rousovice, fol.4,1686) versus Sirotčí rejtrík z roku 1693,fol.46.

⁷⁵² Nejčastěji byla částka za života předána či odpuštěna mezi příbuznými, v podstatě vždy zde měly význam příbuzenské vztahy a hospodářské komplikace: PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Spomyšl,fol.3,1657): „*při soudě Matěj Tomáš s Adamem bratrem svým, jakž i s Jiříkem nejmladším, ohlásili se při knihách těchto a na místě se přiznali, že spravedlnost jejich na tomto gruntu od bratra k vyzdvihování mající jemu Petrovi držiteli gruntu, vidouce nemožnost skládání takových peněz dobrovolně postupují a odevzdávají*“ (Matěj Tomáš - 65 kgm., Adam 65 kgm. a Jiří 32 kgm. 30 gr.). Podobně též PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vliněves, fol.6, 1648); *Léta 1648 vynašlo se při konání soudu vynašlo se, že žie jest Jan Klíma poddaný klášterský sv. Vavřince dceři Anně Jana Skalníka jakožto tetě své vlastní z lásky 10 k(op) daroval ...*“.

Osoba pobírající gruntovní peníze se ovšem v souvislosti s relativně dlouhodobým splácením proměňovala nejčastěji v důsledku smrti původního příjemce. Změny tohoto charakteru byly přitom poměrně široké a nebylo výjimkou, pokud se takto vystřídala většina a někdy i všichni původní příjemci.⁷⁵³ Za základní osobu, která nárok na nedoplatené peníze mohla převzít, byla především osoba manžela či manželky a dále přímí potomci zemřelého poddanského příjemce splátek. Podmínkou bylo především to, aby případný dědic podílu nebyl z rodinného majetkového společenství vybyt.⁷⁵⁴ Samotný manžel ovšem mohl běžně vyzdvihovat splátky i za žijící manželku, což byla situace poměrně četná a nelze ji vždy jednoznačně odlišit od posmrtného převedení nároků na zbytek dědického podílu. Souvisí to patrně s tím, že převod nároků byl v podmínkách panství jednoduchý a samozřejmý a obešel se bez významnějších formalit. Vdova a sirotci tak v zásadě mohly o nárok na dědický podíl přijít pouze v důsledku aktuálních událostí, nejčastěji v podobě společensky nepřijatelného jednání či zběhnutí nápadníka.⁷⁵⁵ Nárok na nápad ovšem blízké příbuzná osoba neztratila ani v případě, že oficiálně opustila rámeček panství, rovněž se dá předpokládat, že o své nároky nemusel daný dědic přijít ani poté, co byl z panství formálně propuštěn.⁷⁵⁶

Vedle předání dědického podílu partnerovi či dětem se méně často střetneme s předání dalším příbuzenským osobám, nejčastěji jde o sourozence. Z doložených případů se zdá, že takový převod již zcela samozřejmý nebyl. Minimálně bylo v tomto kontextu výslovné povolení vrchnosti spojené se zdůvodněním takového postupu.⁷⁵⁷ Relativně výjimečné je pak poskytnutí zbytku dědického podílu zcela nepřibuzné osobě, která byla vždy spojena s předcházející pomocí spočívající v existenčním zabezpečení a většinou i v zajištění pohřbu.⁷⁵⁸ Pokud nebyl k dispozici žádný případný dědic, vyžádala si podíl v rámci odúmrtního práva mělnická vrchnost. Takové řešení bylo především v první polovině 17. století poměrně velmi ojedinělé.⁷⁵⁹ Kulminace dědických podílů, které připadly vrchnosti, pak spadá především do 50. a 60. let 17. století v souvislosti s ukončením třicetileté války a se značným rozsahem pustých gruntů.

⁷⁵³ PK rousovické rychty 1648 – 1701, inv. č. 220, k.19,(Vrutice, fol.71,1686)... „*má položiti po Václavovi manželce 1 kgm., po Martinovi manželce 1 kgm., po Kateřině Janovi Vajnerovi 1kgm.*“

⁷⁵⁴ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.108, 109 (Krpy, 1597): Po prodeji statku nepřibuznému hospodáři: „*Hlási (se) k tomu Lída Zemanka a Křížová Stará z Buštěhradu vlastní sestry, že by z toho statku vybyty nebyly. Protož z poručení J(eho) M(ilsti) Pána mají prokázati, že od nich nejsou vybyty*“. Dcery svoji „*nevybytosť*“ prokázaly a příznačný pro poměrně široký okruh předávání dědických podílů je i další vývoj. V roce 1606 Lída Zemanka umřela a zbytek jejího podílu je přenechán její dceři. „*Lída Zemanka umřela, a tak ten podíl po mateři své puštěn Kateřině Jiřinové z Vrbna...*“.

⁷⁵⁵ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.55 (Rousovice, 1605): Převod zbytku gruntovních peněz na sestru zemřelého hospodáře Evu, protože „*manželka jeho jsouce v(e) vdovství nedobře se chovala a žádný k ní bližší z přátel jako táž Eva nepozůstává*“; PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol.143 (Mlčechovosty, 1627): „*(6 kgm.) Martinovi synu n(ebožtíka) Jana Strejčka náležely, který sloužice při zámku mělnickým za holomka zběhl a až posavad své vůle užívá, dány do truhlice k dalšímu uvážení, zdali se jemu propustiti měli či J(eho) M(ilsti) H(raběci) v pokutě připadnouti.*“

⁷⁵⁶ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vliněves, fol.7,1658): „*Maryjáně dceři po Vondřejovi propuštěné...*“

⁷⁵⁷ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.11 (Rousovice, 1625): „*Ondřejovi na jeho podíl 3 k(opy) za matku a Adama bratra, žie je smrti dochoval*“.

⁷⁵⁸ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.13,1694): „*Ondřejovi Fojtovi za dobrodiní že jí (držitelku dědického podílu – poznámka – J.K.) smrti dochoval a na pohřeb naklad...*“. Podobně též např. PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Spomyšl,fol.2,1648)

⁷⁵⁹ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.43 (Vrutice, 1614): „*...náležely Janovi Vostrovníkovi, ale ten bez dědicův a manželky umřel. Ta spravedlnost na Jeho M(ilos)ti Panu připadla ...*“ (celkem 14 kgm.).

I přesto, že kvalita a míra údajů, které běh individuálního splácení přináší, je poměrně nevyrovnaná, lze ji využít v některých případech i k poměrně přesné charakteristice pohybu daného příjemce splátek či jeho sociálního zařazení v podobě zajímavého dokladu vertikální i geografické mobility. Ve výjimečných případech lze tak vysledovat osud příjemce splátek v relativně konkrétních obrysech. Ve vsi Krpy tak můžeme nalézt na jednom ze statků odkaz sirotkovi Janovi po zemřelém hospodáři Valentovi. Během splácení odhalíme, že sirotek poměrně dlouhou dobu slouží jako čeledín na největším krpském statku, který byl po řadu let obhospodařován vdovou Lidmilou Koniřkou (splátky určeny - *sirotku Janovi nebožtíka Valenty, kterej slouží u Koniřky*). Dalším záchytným bodem jeho životního osudu je rok 1595. Tehdy začínají být peníze odváděny „Jankovi k živnosti jeho s manželkou“, musel se tedy oženit a koupit usedlost. V roce 1598 odhalíme, kde onu usedlost pravděpodobně koupil, protože je uveden jako *Janek Krpskej z Hořína*. Poslední údaj o něm pak nalezneme k roku 1600, kdy Janek zastává funkci hořínského rychtáře.⁷⁶⁰

⁷⁶⁰ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.120-121 (Krpy, 1584-1600): „*puštěny Janovi Krpskýmu rychtáři Hořínskýmu.*“

4 Finanční aspekty majetkového transferu na mělnickém panství v 17. století

4.1 Cena poddanské nemovitosti, její reflexe v české historiografii

Při analýze mělnických pozemkových knih jsem se doposud z větší části vyhnul okruhu problematiky, který přitom s analýzou majetkového transferu poddanských nemovitostí nutně a úzce souvisí. Stranou totiž prozatím zůstala finanční stránka majetkových transakcí s mělnickými nemovitostmi. V jejím rámci lze v pozemkových knihách, popřípadě i jiných pramenech, sledovat nejen cenové řady v podobě velkého množství cen jednotlivých nemovitostí, ale i celou škálu dalších dílčích peněžních údajů, které souvisely především se specifickým způsobem postupného finančního plnění celkové sumy. Samotné pozemkové knihy přitom v tomto ohledu představují materiál nejen velmi vhodný, nýbrž s ohledem na omezené spektrum pramenů k dějinám raně novověkého venkovského prostředí i materiál jedinečný.

Snaha o porozumění fenoménu ceny poddanské usedlosti přitom není zcela nová. Intenzivnější zájem o ni lze hledat již v zájmu o hospodářský a sociální vývoj venkovského prostředí v průběhu 60. let 20. století.⁷⁶¹ Skutečné počátky hlubšího zájmu o fenomén finančních aspektů transferu poddanských nemovitostí přitom souvisí se zvýšeným zájmem o dějiny venkova v této době, do něhož se specifickým způsobem promítl i již zmíněný zájem o ve svém rozsahu nepřehlédnutelný pramenný okruh pozemkových knih. Současně lze další významný podnět k zájmu o finanční aspekty prodeje poddanské nemovitosti hledat v obecnějším zaměření českých a moravských historiků na problematiku cen, mezd a měny. To na konci 50. let minulého století získalo i institucionální podklad v podobě pražské a brněnské historické komisi pro studium této problematiky. Právě zde, v průsečíku aktivit, na nichž se podílela značná část soudobých předních českých a moravských historiků, lze nalézt první snahy o přesnější charakteristiku toho, co je vlastně cena poddanské nemovitosti. V souvislosti s její charakteristikou, musela být nutně položena i otázka, jde-li v jejím případě vůbec o relevantní údaj, šířeji využitelný pro studium života raně novověkého venkovského obyvatelstva. Snaha o bližší charakteristiku podstaty ceny poddanského gruntu pak přinesla i první pokusy o podrobnější sledování jejího vývoje, přičemž podstatnou otázkou se zde stal zřetel k tomu, nakolik souvisely případné vzestupy a poklesy cen nemovitostí s celkovým cenovým vývojem.

Zrekapitulujeme-li tedy krátce zájem o význam ceny poddanské nemovitosti v průběhu 60. let, lze hledat charakteristiku údaje o ceně poddanské nemovitosti a jeho významu v již zmíněných velkých syntetických pracích, které se zaměřily na širší spektrum otázek souvisejících

⁷⁶¹ Některé starší dílčí a ojedinělé pokusy o zpracování této problematiky jsou spojeny spíše s celkovou charakteristikou a popisem pramenného typu pozemkových knih nebo pouze neúplně v kontextu širší problematiky. Konkrétně k problematice např.: František Červínek, *Jak rozumět platebnímu systému v registrech purkrechtních*, Vlastivědný věstník moravský 1, 1946, s. 111-121. (autor se zde pokusil o popis fungování splátkového systému, jeho genezi přitom úzce propojil s původem stálých platů plynoucích z daného gruntu); podobně též Antonín Tomíček, *Něco o postupu selských gruntů*, s. 25 – 26. V rámci širšího uchopení problematiky pak za vše Josef Pekař, *Kniha o o Kosti*, Praha 1970, s. 268 – 269, 286, 292 – 300. (Vedle popisu principu postupného splácení prostřednictvím, se věnuje Pekař částečně charakteristice ceny, kterou úzce spojuje s právem na dědičné užívání statku. Informuje též o prudkém pohybu cen kosteckých statků v první čtvrtině 17. století, kterou spojuje s poklesem hodnoty závazků k vrchnosti a vzrůstem ocenění jejich výnosu.)

se sociálně právním i ekonomickým postavením raně novověkého poddanského obyvatelstva. Již jsem uvedl, že první z nich - práce Aloise Míky - počítá s pramenným typem pozemkových knih spíše jako s pramenem sekundární povahy. Autor s ohledem na dobu, na níž své badatelské úsilí zaměřuje, využívá pouze významných celků starších dochovaných pozemkových knih, v nichž si podstatným způsobem cení zejména inventářů. V kontextu toho je vnímán i problém ceny nemovitostí, jejíž širší využití je v podstatě zcela odmítnuto v souvislosti s charakteristikou neplnohodnotného způsobu držení nemovitosti poddanským hospodářem. Cena se dle Míky v žádném případě nevztahuje ke skutečné hodnotě statku a v opakované koupi vidí tento historik pouze nové složení nákupní částky již dříve emfyteutizovaného poddanského statku.⁷⁶² V konkrétní rovině pak pouze obšírněji nastiňuje obecnou praxi prodeje, zmiňuje splátkový prodej a šířeji se věnuje aspektům výkupu poddanské odúmrťi.⁷⁶³

Další zhodnocení, i když z hlediska možnosti badatelského využití údaje o ceně v rámci historického výzkumu rovněž spíše zdrženlivé, naznačil ve své syntetické monografii, které chronologicky navazuje na Míkovu práci, Josef Petráň. I on vychází s charakteristiky principu omezeného držení poddanské nemovitosti samotným poddaným, kdy nezpochybnitelným vlastníkem je vrchnost. Tomu odpovídá i autorova charakteristika „ceny usedlosti“, v jejímž rámci zdůrazňuje odlišnost feudální ceny usedlosti a ceny vytvořené později v kapitalistické etapě. Ta na rozdíl od té feudální představuje skutečnou peněžní formu hodnoty daného nemovitého i movitého zboží. Naopak suma, kterou raně novověký kupec za poddanskou nemovitost složil, má spíše charakter výše odměny za zcizení poddanské usedlosti s právy a povinnostmi držitele. Závažná je z hlediska tvorby ceny ta skutečnost, že za odhadem individuálního hospodářského užítku současného držitele stála vždy tradiční zkušenost vesnického kolektivu, jehož reprezentanti ocenění provedli.⁷⁶⁴ Vážnou překážkou širšího využití ceny výsledného odhadu je pak ovšem to, že vždy zahrnuje široké spektrum movitých i nemovitých položek. Vedle půdy jsou do ní zahrnuty další značně proměnlivé elementy v podobě vinic, rybníčků, lesů, stavení, hospodářských budov, na odhadu se podílí i aktuální osev, živý a mrtvý inventář, zásoby obilí aj. Položky, které se podílejí, jsou přitom u každého případu individuální. Tato nejednost, kterou násobí i způsob záznamu do pozemkových knih, díky němuž nikdy nepoznáme rozsah konkrétních odhadovaných položek i jejich aktuální stav představovala podle Josefa Petráně nepřekonatelnou komplikaci pro širší kriticky realizovaný statistický rozbor.⁷⁶⁵ S cenami usedlostí tak ve své monografii i v dalších pracích autor sice v omezeném rozsahu pracuje, ale činí tak zcela v souladu se svým návrhem pracovat s cenami velmi opatrně jako s materiálem doplňujícího charakteru. Pohyby ceny tak mimo jiné naznačují trend zájmu o usedlosti v určitém období a ilustrovat mohou i rozdíl geografických lokalit.⁷⁶⁶

Vedle širšího syntetického zhodnocení venkovské problematiky se pak otázka ceny poddanské usedlosti musela nutně v určitém rozsahu objevit v aktivitách těch historiků, kteří v průběhu 60. let směřovali svůj badatelský zájem k primárnímu využití a zhodnocení široce dochovaného spektra pozemkových knih. Základní rozměr zde reprezentují práce Vladimíra Procházky, který otázku ceny poddanské nemovitosti pojímá v širším kontextu svého zaměření,

⁷⁶² Alois Míka, *Poddaný lid v Čechách*, s. 211.

⁷⁶³ Tamtéž, s. 213 an.

⁷⁶⁴ Josef Petráň, *Poddaný lid*, s. 25 an.

⁷⁶⁵ Tamtéž, s. 26.

⁷⁶⁶ Tamtéž, s. 27. Typicky zmiňuje autor například odlišnost v době předbělohorské rychle rostoucích cen v oblastech příměstského, tedy jev, který dále ukáží, měl značný význam i pro úroveň cen ve většině lokalit mělnického panství.

v němž dominují především právně historické aspekty.⁷⁶⁷ Samotnou cenu a její složky popsal tento historik podrobněji z hlediska její formy a podoby, v jaké se v pozemkových knihách objevuje. Konstatuje převládající postupné peněžní plnění, blíže charakterizuje otázky termínů a způsobu skládání jednotlivých finančních položek aj. Z hlediska tvorby vlastní ceny uvádí Procházka zřetelný vliv tradice, ovšem konstatuje, že změny, které lze v širokém měřítku sledovat, se uskutečňují podle vlastní hodnoty nemovitosti, kterou pro svého držitele (resp. jeho práva k této nemovitosti) má. Tato hodnota odpovídá individuálnímu užitku, který pro prodávajícího držitele obhospodařovaná půda představovala.⁷⁶⁸ Cena tak má z pohledu Vladimíra Procházky význam pro posouzení stavu nemovitosti, protože jde o peněžní ekvivalent tohoto užitku, který se mohl měnit. Problematický aspekt do tohoto ovšem vnáší nevedené finanční či jiné položky, které jak autor předpokládá, mohly vzniknout individuální domluvou poddaných. Především pak tehdy, pokud existovaly mezi kupující a prodávající stranou příbuzenské vazby. Komplikaci rovněž přináší nejednotné započítávání inventáře a neznalost celkového rozsahu půdy.⁷⁶⁹ K vývojovým tendencím cen poddanských nemovitostí se Vladimír Procházka vyjadřuje pouze obecně, většinou bez uvedení komplexní a detailní analýzy konkrétního materiálu, kterou je ovšem nutné v jeho širokém badatelském záběru očekávat. Z hlediska možných změn ceny v zásadě konstatuje, že lze počítat se změnami dlouhodobého charakteru, které odpovídají obecnému cenovému vývoji. Vedle nich lze nalézt i velmi konkrétní změny krátkodobé, které nejčastěji souvisí se stavem nemovitosti.⁷⁷⁰

Další, velmi podstatný a ve svém důsledku nejkonkrétnější přínos, který přispěl v průběhu 60. let 17. století významně do diskuse o charakteru a významu ceny poddanské nemovitosti, představuje již zmíněný rámec výzkumných aktivit směřujících k široce koncipovanému studiu vývoj cen, mezd a dalších finančních otázek. Šlo o aktivitu, koordinovanou orgány, které pro tento účel vznikly postupně v Praze a v Brně již na konci 50. let 20. století. Tento institucionální rámec měl přinést nejen podporu pro dílčí badatelské aktivity, ale měl zajistit i jejich celkovou organizaci a přinést určitý jednotný způsob využití a shromáždění cenových a mzdových údajů.⁷⁷¹ Široký rámec zájmu o cenové otázky se orientoval i na srovnatelné mezinárodní aktivity a od počátku byla opakovaně zdůrazňována nutnost komplexně pojatého studia cen a mezd, v jehož rámci by se ceny a cenové řady nestaly samoučelnou entitou, nýbrž součástí celkového kontextu hospodářského a sociálního vývoje.⁷⁷² Badatelské aktivity, které se okolo pražské a brněnské skupiny nashromáždily, se odrazily

⁷⁶⁷ Obecně k finančnímu rozměru majetkoprávních transakcí s poddanskými nemovitostmi. Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, zejm. s. 310 an.; dále Týž, *Trhová smlouva*, s. 99 an.

⁷⁶⁸ Týž, *Trhová smlouva*, s. 100.

⁷⁶⁹ Tamtéž, s. 100 - 101

⁷⁷⁰ Tamtéž, s. 106

⁷⁷¹ V prostředí pražské skupiny Sborník studií z Kolokvia o dějinách cen a mezd v 16. a 17. století, in: *Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia VI*, 1962, v moravské prostředí pak počala rokem 1962 vycházet cyklostylové vydání řady *Ceny, mzdy a měna*, č. 1 -21, 1962 - 1969. Širší akcent na problematiku pak přineslo počátkem 70. let sborník: *Problémy, cen mezd a materiálních podmínek života od 16. do poloviny 19. století*, AUC, Phil. et hist. 1, 1971, na který navázal sborník: *Problémy, cen mezd a materiálních podmínek života od 16. do poloviny 19. století II*, AUC, Phil. et hist. 3, 1977. Celková informace o aktivitách 60. let spojených s bádáním o cenách a mzdách v širším mezinárodním kontextu shrnuta v kolektivní zprávě: *Současný stav bádání o dějinách cen a mezd (Přehled za období 1962 - 1971)*, ČsČH 21, 1973, s. 45 - 72.

⁷⁷² Trochu odlišný postup byl přitom realizován členy obou komisí, diskuse k tomu - *Zpráva o konferenci komise pro výzkum dějin cen a mezd v Brně dne 5. března 1963*, *Ceny, mzdy a měna* 3, 1963, s. 30 - 33.

v relativně široké publikační činnosti členů obou pracovních skupin i dalších historiků. V celkovém záběru se postupně do zřetele zájmu dostala i otázka charakteru a významu ceny poddanské nemovitosti. Problematiku v rámci aktivity brněnské skupiny asi do určité míry otevřel Josef Válka, který se pokusil charakterizovat cenu poddanské nemovitosti, posoudit důvody jejího rozrůznění ve spektru nemovitostí a naznačit i její možný vývoj. Konkrétním podkladem se mu staly čtyři moravské pozemkové knihy. V otázce charakteru ceny přehodnotil stanovisko Aloise Míky a korigoval též Procházkovo hodnocení spočívající v akcentu na právní vztah poddaného k nemovitosti. V rámci vlastního vývodu poukázal na to, že při běžné směně a stanovení ceny poddanské nemovitosti je nutné počítat se dvěma navzájem propojenými složkami, na jejichž základě je výše ceny založena. Jde o cenu půdy a cenu příslušenství, přičemž sama cena půdy nemá bez příslušenství, které je „metamorfizovaným kapitálem“ vloženým do půdy, význam.⁷⁷³ Poddanská nemovitost ovšem ani z jeho pohledu není zboží, které by podobně jako svobodný statek zcela volně vstupovalo do prodeje. Je zatížena určitými břemeny a je tedy nasnadě otázka, zda jde alespoň částečně o zboží, které by bylo prodáváno za skutečnou cenu nebo je spíše možné uvažovat o nájmu, který je v případě majetkového převedu pouze změněn.⁷⁷⁴ V tomto ohledu Josef Válka dospívá k závěru, že záleží především na konkrétní historické a místní situaci, v jejímž rámci se držba poddanské nemovitosti pohybuje mezi vlastnictvím a nájmem. Je tedy vždy nutné analyzovat daný způsob směny, který nás teprve pak přivede k poznání samotného principu tvorby ceny.⁷⁷⁵ Úplné poznání ovšem dle moravského historika možné není s ohledem na jejich vždy omezenou výpověď, dávající často jen nejasné odpovědi na řadu otázek týkajících se ceny. Kámen úrazu spočívá především v celkovém uvedení ceny, která neumožní dále posuzovat její jednotlivé složky. Jen opatrně lze tedy stanovit, že význam při stanovování ceny měla především rozloha gruntu, která ovšem byla aktuálně doplňována dalšími hledisky (vinohrady, inventář, míra feudální renty aj.). Z hlediska výpovědi a využití cenového údaje je podstatné to, co později zdůraznil i Josef Petráň, že cena byla stanovována na základě zkušenosti vesnického kolektivu a odpovídala tedy konkrétním možnostem gruntu.⁷⁷⁶

Válkův příspěvek poté následovalo dílčí zhodnocení problematiky ceny poddanské nemovitosti ze strany některých členů pražské skupiny. Po společném pracovním zasedání následoval sborník s dílčími příspěvky k cenám nemovitostí na rustikální a dominikální půdě.⁷⁷⁷ I zde je zastoupena řada akcentů, které našly uplatnění v dalším výzkumu v 90. letech. S příspěvkem spíše shrnující povahy vystoupil Josef Hanzal, který přijal Válkovu tezi o poddanské držbě pohybující se mezi vlastnictvím a nájmem. V souvislosti s tím ovšem připomíná, že v řadě místních variant jde o značně volnou právně formální vazbu k vrchnosti, v jejímž rámci se vztah poddanského hospodáře k nemovitosti vlastnictví velmi blíží.⁷⁷⁸ Hanzal doplňuje, že se cena vztahuje vždy k poměru čtyř složek – půdě, budovám, hospodářskému inventáři, závazky a povinnosti, které se k usedlosti váží. Nevýhodu pro bližší analýzu zde ovšem představuje pouze

⁷⁷³ Josef Válka, *K problému ceny poddanské usedlosti v 16. – 17. století* (I.část), in: *Ceny, mzdy a měna*, č. 2, 1963, s. 23.

⁷⁷⁴ Tamtéž, s.24.

⁷⁷⁵ Tamtéž, s.25 – 26.

⁷⁷⁶ Josef Válka, *K problému ceny poddanské usedlosti v 16. – 17. století* (II.část), in: *Ceny, mzdy a měna*, č. 3, 1963, s. 25 - 26.

⁷⁷⁷ *Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.-18. století*, (red. Eduard Maur), Praha 1963.

⁷⁷⁸ Josef Hanzal, *Poznámky ke studiu ceny poddanské nemovitosti v 16. – 17. století*, in: *Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.-18. století*, s. 40 – 41.

celkové uvedení sumy.⁷⁷⁹ Josef Hanzal též upozornil, že na realizaci konkrétních cen mohly mít vliv některé aktuální okolnosti v podobě dluhů, úročních nedoplatků a dalších břemen, svoji roli hrály i příbuzenské vazby. S ohledem na regionální položení tento historik připouští význam i místní aktuální poptávky po poddanských nemovitostech, s níž rovněž spojuje citelný vývoj cen poddanských nemovitostí v 17. století.⁷⁸⁰

Další přínos, zejména s ohledem na dílčí charakteristiku jednotlivých položek, které se na tvorbě ceny podílely, představuje příspěvek Eduarda Maura. Ten se ovšem dílčím způsobem v rámci komplexního zpracování venkovských poměrů točnického panství k otázce ceny vyjádřil již dříve. K ceně navrhuje přistupovat velmi opatrně, protože jak i on zdůraznil, nelze mluvit o skutečné ceně usedlosti, protože se neprodávala půda, ale jen právo držby k ní.⁷⁸¹ I stať Eduarda Maura v rámci sborníku k cenám nemovitostí vychází z točnických poměrů a po shrnutí problematiky odkazuje na několik podstatných okamžiků, zřetelných z dochovaných točnických pozemkových knih. Poukázáno bylo především na rozdíl možností pro poznání tvorby ceny z pozemkových knih 16. a 17. století a celků, které vznikly až v průběhu následujícího období. Ceny od počátku 18. století jsou totiž již pravidelně rozloženy do 4 položek (stavení s dvoříštěm, pole a louky, potah a náradí), které také bývají ohodnoceny a v jejichž kontextu lze sledovat dílčí pohyby ceny. Na základě zápisů z 18. století Eduard Maur přistoupil k porovnání jednotlivých složek, přičemž nejpodstatnější položkou se ukázala být dílčí cena stavení s dvoříštěm, po níž následuje ocenění polnosti.⁷⁸² Podstatné pro vývoj ceny je i poukaz na to, že v souvislosti se zdražováním nemovitostí lze sledovat i a snahy vrchnosti o uplatnění stálých tax.⁷⁸³ Z okruhu příspěvatelů do uvedeného sborníku lze vytknout dále i článek Jaroslava Honce, který přinesl konkrétní a statisticky zpracovaný vývoj cen ve venkovské lokalitě na Mladoboleslavsku. Autor zde na základě zřetelných proměn cenové hladiny mezi okruh faktorů ovlivňující výslednou cenu stejně jako Hanzal výslovně uvádí vliv aktuální poptávky po nemovitostech.⁷⁸⁴

Těmito aktivitami se ovšem zájem o problematiku ceny poddanské nemovitosti nadlouho vyčerpával. Finanční rozměry směny nemovitostí jsou v následujícím období jen ojediněle zařazeny do širších souvislostí cenového vývoje.⁷⁸⁵ Práce směřující k problematice pozemkových knih otázku ceny zmiňují pouze v kontextu jiné problematiky (Josef Tlapák, Helena Gregorová), popřípadě jde pouze o dílčí, ryze konkrétní záležitosti. Snaha o širší a komplexnější zhodnocení významu ceny poddanské nemovitosti až do počátku 90. let 20. století téměř úplně odpadla.⁷⁸⁶

Nový zřetelný zájem o cenu usedlosti a celkově o finanční rozměr poddanského hospodaření spočívá na období 90. let 20. století. Badatelské aktivity, jež se zde objevují,

⁷⁷⁹ Tamtéž, s. 45.

⁷⁸⁰ Tamtéž, s. 47.

⁷⁸¹ Eduard Maur, *Poddání točnického panství*, s. 284. V rámci rozboru zde naznačil autor i diferenciaci cen dle lokality – rozdíl je patrný především mezi chudší částí panství a lokalitami ležícími v úrodnější oblasti na jihu točnického panství.

⁷⁸² Eduard Maur, *Ke způsobu tvoření a splácení cen poddanských nemovitostí v 17. a počátkem 18. století*, in: Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.-18. století, s. 74 – 76.

⁷⁸³ Tamtéž, s. 76 – 78.

⁷⁸⁴ Jaroslav Honec, *Ceny poddanských usedlostí a polí ve Vinařicích u Mladé Boleslavi 1654 – 1810*, in: Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.-18. století, s. 55 – 70.

⁷⁸⁵ Antonín Kostlán, „Cenová revoluce“ a její odraz v hospodářském vývoji Čech, FHB 11, 1987, s. 161 – 212.

⁷⁸⁶ Ještě k šedesátým létům např. Helena Mainušová, *Obchod gruntovními penězi na strážnickém panství na konci 16. a počátku 17. století*, in: Ceny, mzdy a měna 10, 1965, s. 1 – 10.

přinášejí v tomto ohledu velmi zajímavé výsledky, které navíc pracují s doposud nebývale rozsáhlým množstvím cenových údajů. Samozřejmě součástí prezentace výsledků o vývoji cen poddanských nemovitostí, se stávají rozsáhlejší statistické přehledy, které dokládají sledované tendence vývoje většiny finančních aspektů majetkového transferu poddanských nemovitostí. Právě v otázce zpracování širšího spektra cen poskytl nové možnosti již zmíněný rozvoj výpočetní techniky a zpřístupnění programových aplikací typu tabulkového kalkulátoru (excel) i další databázových programů širokému okruhu běžných uživatelů osobního počítače. Programy tohoto typu zde velmi podstatným způsobem usnadnily strukturované uspořádání i zpracování rozsáhlejšího souboru cenových údajů. Vedle podnětu materiální povahy v podobě existence dobře využitelného programu přitom i zde, v tomto úzeji vymezeném rámcem zájmu o finanční aspekty venkovského či poddanského hospodářství, významněji od počátku 90. let působily i již zmíněné podněty badatelských aktivit uskutečněných v zahraničí. Cena gruntu a její vývoj se zde v některých případech staly důležitým a účelným prvkem širě vymezeném zájmu o venkovskou společnost, který sleduje celkové kulturní dopady ekonomického chování venkovského obyvatelstva (economic anthropology). Svým způsobem tak zájem o cenu poddanské nemovitosti navazuje úzce na požadavek odklonu od samoučelného využívání cenových údajů, který opakovaně zazněl již v průběhu 60. let v okruhu historiků zaměřených na analýzu vývoje cen a mezd.

I přes nepopiratelné konkrétní výsledky, je ovšem nutné uvést, že zájem o cenu poddanské usedlosti (či širěji o celkové finanční poměry panující na venkovském poddanském gruntu) nepatří k těm tématům, kterým by věnovalo maximální pozornost množství badatelů. Naopak výsledků, i když v některých případech velmi zajímavých a podnětných, je prozatím poměrně málo. To podstatným způsobem doposud limituje možnost širšího srovnávání a zobecnování dosažených výsledků. Závažný je v tomto ohledu především přínos Bronislava Chocholáče, který kromě sledování vývojových tendencí, do určité míry navázal i na diskuzi o významu a podstatě ceny poddanské nemovitosti z 60. let. Učinil tak v rámci zpracování rozsáhlého souboru cen i dalších finančních údajů pro celky západní Moravy. Zde, ve své monografii zaměřené k finančním poměrům na moravském poddanském gruntu, přehodnotil především starší teze Josefa Petráně o omezených možnostech zkoumání využití cenových údajů poddanského gruntu a jejich vývoji.⁷⁸⁷ Sledování cenových řad i jednotlivých poddanských nemovitostí má z jeho pohledu nepopiratelný význam. Vůči Petránově pochybnosti o nezjistitelnosti stavu prodávaného gruntu zdůrazňuje kontrolu prodávané nemovitostí realizovanou prostřednictvím nezávislých osob, které reprezentovaly veřejné mínění obce. Podstatným argumentem je také využití dostatečně dlouhého časového období pro sledování cenových řad, v jehož rámci lze nalézt odpovídající množství údajů, které je ovšem nutné dále podrobit individuálnímu kritickému rozboru. Takový postup odpovídajícím způsobem umožní stanovit index pohybu cen. Na základě tohoto konceptu stanovil Bronislav Chocholáč poměrně přesvědčivě faktory, které sehrály ve sledovaných lokalitách roli při pohybu cen. Jde přitom nejen o dlouhodobou *tradici prodejů, momentální hospodářskou a stavební úroveň usedlosti a jejím užitkem, nýbrž i o stav nabídky a poptávky po gruntech v dané lokalitě.*⁷⁸⁸ Důležité je v tomto ohledu to, že se zde takto opět objevuje možný aspekt „tržního“ zákona nabídky a poptávky, který ve vývoji cen mohl sehrát svoji úlohu.⁷⁸⁹ Dopředu je možné podotknout, že

⁷⁸⁷ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, zejm. s.72 an.

⁷⁸⁸ Tamtéž, s. 74.

⁷⁸⁹ Bronislav Chocholáč, *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem*, s.99.

změny, které se objevují v 17. století na mělnickém panství, jsou velmi zřetelné a intenzivní a jinak než spolupůsobícím vzestupem či poklesem zájmu o nemovitosti je lze vysvětlit velmi těžce.

Vedle Bronislava Chocholáče se diskusi o charakteru odůvodněnosti ceny vrátila ještě Dana Štefanová, která se na základě rekapitulace předchozího českého bádání, závažných zahraničních paralel i vlastního výzkumu ve vesnicích frýdlantského panství přiklání spíše k opatrnému přístupu v interpretaci pohybu cen. Ekonomický prvek ve formě pobídky „volného trhu“ zde mohl i podle jejího názoru svoji roli sehrát, šlo však vždy o jeden z více faktorů, z nichž řadu neznáme.⁷⁹⁰ Přístup badatele i interpretace cenových pohybů tak musí být více než opatrné.

Další práce, které vznikly v průběhu posledních dvou desetiletí a které s cenami gruntů v různé úrovni pracují, se většinou k vlastní diskusi o charakteru a podmíněnosti využití cenových údajů poddanského gruntu nevrací. Údaj o ceně gruntu, zde slouží k celkovému sledování cenového vývoje, údaje jsou využity i v různé míře k diferenciaci držitelů poddanských gruntů (Josef Grulich, Karel Kratochvíl, Petr Odehnal aj.). V zásadě tak vždy počítají s cenou jako s údajem, který má svoji vypovídací hodnotu a je ho možné využít pro poměrně široký okruh otázek vztahující se k raně novověké venkovské společnosti. Výsledky ukázaly, že se jedná o údaj poměrně dynamického charakteru, který se různým způsobem realizoval v odlišných, přitom vždy relativně uzavřených podmínkách vrchnostenských celků. V následujícím textu bych proto rád představil, co k situaci cenové hladiny i jejích případných proměn mohou říci analyzované vesnické lokality mělnického panství. Domnívám se, že jde o otázku poměrně důležitou, protože kromě dílčího a úzkého záběru v rámci celku brandýského panství, nenalezneme prozatím v českém prostředí srovnatelnou analýzu vývoje cen poddanských nemovitostí vysoce úrodného a cele zemědělsky orientovaného celku.⁷⁹¹

4.2 Cena poddanské usedlosti na mělnickém panství

V rámci výše uvedeného dílčí přehledu o těch badatelských aktivitách, které se pokusily vyrovnat s charakteristikou fenoménu ceny poddanské nemovitosti, je patrné to, že vždy záleží mimo jiné na tom, v jaké podobě a kvalitě se dochovaly dané pozemkové knihy, eventuelně další pramenné doklady o oceňování poddanské nemovitosti i konkrétní realizaci jejího zaplacení. Míru informací přitom neovlivnily pouze místní podmínky, jednotliví vrchnostenští úředníci, ale i to v jaké době analyzovaný celek vznikl. Diskuse o ceně poddanské usedlosti tak jistě neskončila a patrně lze s ohledem na doposud šířeji neprozkoumané celky českých pozemkových knih očekávat minimálně další konkretizaci postupu stanovování ceny poddanské nemovitosti.

Než přistoupím k samotnému rozboru vývoje finanční stránky majetkových transakcí s poddanskými nemovitostmi v prostředí mělnického panství, je nutné s ohledem na kvalitu a možná specifika mělnických pozemkových knih alespoň naznačit některé základní charakteristické rysy tvorby cen na mělnickém panství s ohledem na to, jak odpovídají výše naznačené obecnější charakteristice. Představa, kterou si lze zde ovšem učinit, nemůže být

⁷⁹⁰ Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 87 – 88.

⁷⁹¹ Dílčí analýzu podniku ve své diplomové práci Jana Dobešová, *Poddanská usedlost*, s. 53 an. Cenový vývoj zde autorka ovšem naznačila dílčím výpisem pouze pro jednu z vesnic brandýsko - přerovského panství (Sedlčanky).

úplná. Úroveň mělnických pozemkových knih zcela odpovídá celkům vznikajícím do konce 17. století. Analyzované knihy proto z hlediska dílčí charakteristiky ceny poskytují jen porůznu uplatněné a roztroušené poznámky, které pouze částečně vystihují komplexnější obraz hlavních principů, které byly ve finanční rovině při prodeji a splácení mělnických usedlostí uplatněny.

Dalším podstatným úkolem, který úzce souvisí se způsobem stanovování cen na mělnickém panství i s konkrétními okolnostmi, jež tento proces častěji ovlivňovaly, je volba odpovídajícího okruhu těch cenových údajů, které lze posléze využít k posouzení „přirozeného“ vývoje cen mělnických poddanských nemovitostí. Jde mi zde o ty položky, které odpovídaly standardnímu způsobu stanovování cen a závažným způsobem se z jeho rámce nevyvíkaly. Jak dále ukáží, vedle tohoto spektra „běžných“ cen, které vzešly z běžného prodeje a předávání nemovitostí, je nutné eliminovat a individuálně posuzovat poměrně široké spektrum dalších cenových údajů. Jde především o ty kategorie a typy majetkoprávních transakcí, při nichž tvorbu ceny i postup jejího konkrétního finančního plnění ovlivňovaly některé další okolnosti. Ty způsobily či alespoň mohly způsobit mnohem intenzivnější a netypický výkyv ceny dané nemovitosti než by tomu bylo při běžném a standardně realizovaném prodeji nemovitosti. Tento nutný úvodní vstup, jak alespoň doufám, připraví nezbytný prostor pro kritické sledování vývojových tendencí cenových řad, které lze zaznamenat v rámci rozboru mělnických pozemkových knih 17. století.

V předcházejícím textu této práce směřovanému k organizačnímu rámci i celkovému rozsahu transferu poddanských nemovitostí jsem opakovaně dospěl k dílčímu závěru, že celek mělnického panství se výrazněji nevyvíká z rámce běžných principů, za nichž se odehrávala směna poddanských nemovitostí na jiných raně novověkých vrchnostenských celcích. Na mělnických gruntech se tak v celku běžně střetneme s vyšší frekvencí změn držitelů, která typicky kulminuje v průběhu předbělohorského období. Závažné a nečekané odlišnosti nenalezneme ani v pravidlech realizované dědické praxe. V této části, která uzavírá rozbor otázek spojených s problematikou transferu poddanských nemovitostí na mělnickém panství, bych rád do tohoto celkového kontextu zařadil i problematiku finančních rozměrů majetkoprávních změn, k nimž na mělnických usedlostech docházelo. Relativně rychlá výměna hospodářů na jednotlivých gruntech přinesla pro 17. století ucelené spektrum cenových údajů, s nimiž lze dále na různé úrovni pracovat. Již jsem se zmínil o tom, že samotná skladba naprosté většiny cen přitom odpovídala dobovému trendu. V jeho rámci zaplacení nemovitosti spočívalo v položení jednorázově složené vyšší částky z celkové ceny v podobě závdavku a další zpravidla větší část sumy pak byla splacena v průběhu následujících let prostřednictvím relativně nízkých v ideálním případě každoročně opakovaných splátek. V celkovém úhrnu všech transakcí jsem v jednotlivých zápisech o nich ve spektru 12 zkoumaných vesnic našel 770 cenových údajů, které se vztahují k prodeji celé poddanské usedlosti. Ostatní cenové údaje se pak váží především k prodejům dílčí části nemovitosti či k prodeji gruntovních peněz, kterým se alespoň zčásti budu věnovat níže. Samotná cena je přitom vždy vyjádřena v kopách a groších míšenských, tedy v peněžní jednotce, jež je pro dochované exempláře pozemkových knih 16. a 17. století nejběžnější.⁷⁹² Jen ojediněle se v zápisech z druhé poloviny 17. století v mělnickém prostředí objevují položky určené prostřednictvím „krejcarového“ mincovního systému. Ty se ovšem nikdy nevztahují k samotné ceně či položkám splácení, nýbrž vždy k nezaplaceným kontribučním požadavkům vrchnosti a spíše ojediněle k dalším dluhům. Stejně ojedinělé jsou též případy, kdy

⁷⁹² Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.310.

byla část ceny realizována prostřednictvím naturální položky. V mělnickém prostředí jde v tomto ohledu přitom vždy vcelku typicky o víno.

Ceny mělnických poddanských nemovitostí, které se k jednotlivým transakcím vázaly, byly přitom výsledkem různě obsáhlé předcházející aktivity ze strany samotných poddanských hospodářů (kupující a prodávající strana), představitelů poddanské samosprávy a přirozeně i mělnické vrchnosti. Jak konkrétní určování ceny probíhalo a co bylo jejím podkladem, zjistíme ovšem jen ve velmi omezeném rozsahu. V zásadě se střetneme se dvěma základními postupy při stanovení celkové ceny, případně i závdavku a následujících splátek. Odlišení úzce souvisí se samotným typem převodu, zejména s tím, zda šlo o grunt, který prodával ze své vůle žijící hospodář či zda se jednalo o prodej gruntu po zemřelém hospodáři, prodej opuštěného (pustého) gruntu či prodej, který byl jako nucený realizován z vůle vrchnosti.

V prvním případě, kdy grunt prodával sám žijící držitel, byla cena primárně výsledkem dojednání obou stran. Odhad nezávislých osob, který měl význam v ostatních případech, zde nahrazuje „přiznání“ odstupujícího hospodáře a vzájemná dohoda obou stran. Rychtář či jiný představitel venkovské samosprávy zde vystupuje jako svědek. Roli zde hrála tradiční výše ceny gruntu, ale rovněž asi i vzájemná aktuální domluva mezi oběma stranami transakce. Vedle případů, v jejichž rámci tak zůstává cena (i její dílčí položky) na stejné úrovni vzhledem k výši z předcházejícího prodeje, tak nalezneme i řadu transakcí uskutečněných mezi žijícími osobami, v jejichž rámci cena významným způsobem stoupá (či klesá). Zejména v průběhu desátých a dvacátých let 17. století mohou být tyto rozdíly velmi významné a nepřehlédnutelné. Co mohlo být příčinou vzednutí se lze ovšem většinou pouze dohadovat, protože smlouva realizovaná na základě dohody prodejce a kupce, to vyjma ojediněle zmíněných příbuzenských vazeb nikdy neuvádí.

V rámci ostatních transakcí, mezi nimiž nejrozsáhlejší procento spočívá v prodeji nemovitosti po smrti hospodáře, se vždy na stanovení úrovně ceny podílel pravidelný odhad nemovitosti, v dobové terminologii označovaný jako „šacuňk“.⁷⁹³ Odhad tohoto druhu byl realizován prostřednictvím různě širokého sboru představitelů poddanské samosprávy, popřípadě některých dalších osob. Jeho uplatnění na mělnickém panství se přitom příliš neliší od běžných principů šacuňku na jiných vrchnostenských celcích.⁷⁹⁴ Odhad nemovitosti úzce souvisí s charakterem ceny a byla mu již v této souvislosti opakovaně věnována pozornost. Zdůrazňována byla již v minulosti zejména nutná nezávislost odhadců a zároveň jejich znalost vesnického prostředí (Josef Válka, Josef Petráň). Závažný okamžik odhadu nemovitosti ze strany poddanské samosprávy byl pro české i moravské prostředí opakovaně připomenut i v rámci obnoveného zájmu o pozemkové knihy v posledních dvou desetiletích. Zdůrazněny byly jeho hlavní rysy a především význam a smysl v průběhu transakce. Bronislav Chocholáč zde především v souvislosti s někdejší Petráňovou nedůvěrou k cenovému údaji zdůraznil opětovně nutnou nezávislost šacujících, díky níž se spolehlivěji do cenového údaje promítl i aktuální stav a úroveň gruntu.⁷⁹⁵ V rámci dalšího hodnocení s ohledem na smysl šacuňku bylo vícekrát zdůrazněno i to, že samotné šacování nemělo za úkol přesně určit cenu, která byla již ostatně známa z předcházejícího prodeje, nýbrž zjistit aktuální stav nemovitosti, tedy zda pole byla řádně obdělávána, obydlí opravováno a zda zde existoval též odpovídající mrtvý a živý inventář. Jestliže

⁷⁹³ K terminologii a původu slova Bronislav Chocholáč, *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem*, s. 99.

⁷⁹⁴ Postup i okruh zúčastněných zmiňuje Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 312.

⁷⁹⁵ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 74.

byly nalezeny nějaké nedostatky, mohla být suma v neprospěch kupujícího snížena.⁷⁹⁶ Z hlediska zúčastněných bylo rovněž vícekrát zdůrazněno, že provedení šacunku bylo v zájmu všech zúčastněných stran, to znamená nejen vrchnosti a poddanské správy, ale kupující strany, resp. dědiců.⁷⁹⁷ S ohledem na výraznější změny ceny je ovšem možné počítat, že se i v rámci cen vzešlých ze šacování při nadměrné nabídce půdy v obci mohl projevit „tržní“ zákon nabídky a poptávky.⁷⁹⁸

Šacuňk jako jedna z hlavních povinností poddanské samosprávy byl tak poměrně běžný i v prostředí mělnických gruntů. Transakce, jejichž součástí šacuňk byl, jsou přitom vždy poměrně dobře identifikovatelné díky explicitnímu vyjádření v kupní smlouvě. Slovní vazby, kterých se v mělnických pozemkových knihách pro označení realizace odhadu používá, jsou přitom zejména v průběhu starších exemplářů relativně různorodé. Nejběžnější slovní spojení však představuje typ: „*Prošacován grunt po n(ebožtíkovi) Jiříkovi Prchalovi totiž za sumu 300 k(op)*“ či „*podle prošacování rychtáře a konšelů*“. Odlišení a zmíněná různorodost souvisí především se zapojením dalších konkrétnějších údajů, které udávají počet a původ šacujících osob a v některých případech i jméno. S ohledem na již naznačenou nezávislost šacuňku je většinou ovšem patrné, že šacuňku se účastnilo více osob z okruhu poddanské samosprávy. Vždy zastoupeným základem šacujícího sboru byli členové samosprávy vesnice, v níž se šacovaný grunt nacházel, v podobě místního rychtáře a různého počtu konšelů.⁷⁹⁹ Tento základ byl ovšem často doplněn ještě dalšími osobami a tak mohla za účelem šacunku navštívit inkriminovaný grunt někdy poměrně značně rozsáhlá skupina osob. Zhruba třetina šacuňků se přitom dle zápisu odehrála ve složení sboru velmi širokého, kterého se účastnili tři až čtyři rychtáři a tomu odpovídající počet konšelů. Takový šacuňk je uveden někdy prostřednictvím širší formulace jako „*grunt prošacován od rychtářův a konšelův z rozdílných obcí*“. Často jsou ovšem účastníci šacuňku identifikováni i prostřednictvím obcí, k nimž přináleželi, řidčeji jednotlivé zápisy uvádějí i konkrétní jména zúčastněných.⁸⁰⁰ Mladší exempláře z druhé poloviny 17. století také tento odhad s množstvím účastnicích se osob označují jako šacuňk realizovaný „*skrze hraniční právo*“ zúčastněných rychet.⁸⁰¹ Vedle členů samosprávy v první polovině 17. století ojediněle nalezneme mezi šacujícími i některé další osoby – typicky se tak kupříkladu na šacuňku mlyna podílejí blíže neidentifikováni přísežní mlynáři.⁸⁰² V ojedinělém případě pak nalezneme šacujícího představitele vrchnosti, jde ovšem spíše o náhlé zabezpečení gruntu (respektive soupis

⁷⁹⁶ Týž, *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem*, s.99.

⁷⁹⁷ K tomu více Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s.89 an.; rovněž Bronislav Chocholáč, *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem*, s.99-100.

⁷⁹⁸ Tamtéž, s. 102

⁷⁹⁹ Situace se v tomto ohledu neodlišovala od příkladů sledovaných na jiných panstvích v Čechách i na Moravě. V českém prostředí například: Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s. 53 či Josef Grulich, *Poddanská nemovitost a dědické právo*, s. 35.

⁸⁰⁰ Obecná formulace o širším složení sboru šacujících například PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Krypy, fol.4, 1668); konkrétněji pak například PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.17 (Vrutice, 1613): „...*grunt prošacován od rychtářův a konšelův ze vsi Vrutice, Božku, Aujezda a a Záboří*“.

⁸⁰¹ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice, fol.19, 1677): „*Zápis Jana Ryndy. Léta 1677 dne 11. Marti prošacována jest živnost skrze hraničné právo rychty Vrbenské, Vysocké a Rousovské se vším k ní od starodávna příslušenstvím...*“. Obecně k tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.312; podobnou situaci uvádí například pro rychnovské panství Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s.53.

⁸⁰² PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.5 (Rousovice, 1584): „*po N(ebožtíku) Rejnkovi jest prošacován od přísežných mlynářův i také rychtářův a k tomu vydaných i s dědinami a lukami*“.

inventáře) v případě obavy z náhlého umenšení statku.⁸⁰³ Souvisí to patrně s tím, že praxí bylo provést šacuňk bezprostředně po smrti předchozího hospodáře, aby zaznamenaná úroveň i vybavení gruntu byla, co nejaktuálnější.⁸⁰⁴ Nutnost zjistit aktuální stav gruntu je patrná i z toho, že nezáviselo primárně na tom, zda je ke gruntu kupec či nikoliv. Šacuňk tak rychle probíhá i v těch případech, kdy zájemce o koupi gruntu prozatím k dispozici nebyl.⁸⁰⁵ Velmi častá je též formulace, kdy kupec respektuje a přijímá znění šacuňku.⁸⁰⁶

Konkrétním výsledkem šacování byl asi většinou zápis různé šíře, který společně zrealizovaly šacující osoby. V prostředí mělnického panství to dokládají do pozemkových knih někdy dodatečně vkládané materiály v podobě záznamu o výsledcích úředního odhadu. Jeho pisatelem mohl pravděpodobně být rychtář, zbývající osoby se pouze podepsaly.⁸⁰⁷ Bezprostředně poté musel být šacuňk i případná koupě schválena hejtmanem panství, přičemž hejtman mohl své dobrozdání vyjádřit písemně na přiložený šacuňk.⁸⁰⁸ Cena stanovená v rámci odhadu asi většinou odpovídala nejen tradici a zavedenému stanovování cen, ale i představě vrchnosti. Proto její zástupce s cenou nejčastěji vyjádřil dodatečný souhlas. O tom, že ovšem nešlo o zcela zformalizovanou záležitost, svědčí to, že je někdy zmíněna zvláště shoda ceny zveřejněné v rámci odhadu a posléze i ta, které byla stanovena kupní smlouvě.⁸⁰⁹ V několika případech se střetneme s tím, že cena nebo její rozvržení do rámce splátek, které vzešlo ze šacuňku, nebylo dodrženo a částka byla navýšena. Nikdy se nestřetneme ovšem s opačným pohybem, tj. poklesem ceny. O tom, že se mohlo v tomto směru jednat o aktivitu vrchnostenského úředníka, svědčí konkrétní zpráva o příčinách navýšení u nuceného prodeje velkého černohlávkovského dvora v Rousovicích. Původní šacuňk se pohyboval v rámci odpovídajícím nedávnému předchozímu prodeji v roce 1622. Šacuňk, který stanovil cenu na 1200 kgm. s povinností složení závdavku 250 kgm. a ročních splátek po 35 kgm., ovšem

⁸⁰³ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 99 (Mlčechvosty, 1613): „*Jakub Novak umřel, po němž zustala Manželka Anna a sirotczí Zuzana a Anna ve 3 letech. Statek z inventován.*“

⁸⁰⁴ Příznačné je v tomto ohledu, že šacuňk probíhá v některých případech na mělnických gruntech i v neděli. Např. PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Krpy, fol.2,1644).

⁸⁰⁵ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 131 (Mlčechvosty, 1589, 1590): „*Léta 1589 v sobotu po svatý Dorotě Maruše Koutská jest s dětmi svými v zaplaceným, ten statek jest prošacován ve 200 k(opách), závdavku 50 k(op), placení po 6 k(opách). A proti tomu nachází se dluhův 30 k(op) a 2 str(ychy) žita. Když kupec před rukama bude, má se mu tento zápis, když se mu za dosti stane, postoupiti*“. Statek pak zakoupila vdova o více než rok později dle relace, kterou původní šacuňk stanovil.

⁸⁰⁶ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Vrutice,fol.1,1648): „*Léta 1647 dne 18. february prošacován grunt tento jsouce všechen pustý a zbořený od rychtářův a konšelův rousovských, boreckých a vrutických za sumu 200 k(op), ročního placení po 5 kopách, na kterýžto šacuňk Jan Malej nastoupil a takový grunt v též sumě ujal ročním placením po 5 k(opách) počna v létu 1648 vyplácti.*“

⁸⁰⁷ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty, fol.2,1698): Jde o vložený list ukončený: „*Stalo se v přítomnosti rychtáře a konšelů / Léta a dne svrchu psaného / Václav Krejčí rychtáře mlčechvostského (stejně písmo jako celý text) / Tomáše Kozlíka (jiné písmo) / Kryštofa Habertzetta (jiné písmo) (Barton Kokšal (jiné písmo velmi nevypsáné ruky).*“

⁸⁰⁸ PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Krpy, fol.2,1644): Při zápisu šacuňku datovaného k neděli 24.4.1644, na druhé straně připsal hejtmana panství, který se dle datace uskutečnil o den později: „*Povoluj, aby na ten čas ten grunt vedle téhož šacuňku šťastnej Moravec (jméno připsáno dodatečně – pozn. autora) ujal a z něho jako i z druhého roboty a povinnosti všechny vykonávati hleděl, avšak aby na svůj grunt jiného hospodáře vynašel, téhož zápis jemu do knih učiněn bude. Actum 25. April 1644. Tho(mas) Cornellijs.*“

⁸⁰⁹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.69 (Rousovice, 1608): „*Léta 1608 v sobotu po Hromnicích prošacována jest chalupa od rychtářův a konšelův po n(ebožce) Markytě Čiačovj ze vsi Rousovic za sumu 30 k(op), závdavku ihned 10 k(op), placení každého roku po 2 k(opách) míš(enských), kteroužto chalupu ujal Martin Novokostel v té sumě, jak prošacována jest.*“

z pohledu zástupce vrchnosti nebyl dostatečný. Vrchnostenský úředník v tomto směru informuje o dalším navýšení velmi jednoznačně, přičemž podkladem pro úpravu šacuňku je jeho individuální rekogniskace daného dvora: *...aby tudy sirotci v své spravedlnosti nehynuli a věřitelové spokojeni byli, takový dvůr osobně jsem spatřil a ten šacuňk napravil i také zvětšil, na ten způsob, kdokoliv jej chtěl ujít a koupiti, aby byl povinen 1450 k(op) dáti, předně 400 k(op) zavdati a potom po 35 k(opách) ročně platiti a k tomu dcerku Jana Černohlávka 2,5 léta až do vzrostu vychovati, že se mu z té sumy 50 k(op) sraziti má...*⁸¹⁰

Porušení pravidla provedení šacuňku v případech, kdy byl grunt prodáván bez žijícího prodejce, nalezneme jen ojediněle. Takové výjimky jsou ovšem vždy vysvětleny, důvodem tak byl ponejvíce aktuálnímu prodeji nepříliš vzdálený šacuňk z předchozího prodeje, který se mohl pro tento současný prodej stát odpovídajícím podkladem.⁸¹¹ Řídké výjimky rovněž souvisí s gruntem, který téměř zcela zanikl.⁸¹² Provedení šacuňku bylo asi přirozenou povinností poddanské samosprávy, pouze v těch převodech, které se uskutečnily jako podklad vrchností přikázaného nuceného prodeje, je patrné, že se uskutečnil s pokynem vrchnosti.⁸¹³

Poznatků o vlastním průběhu šacování poskytují mělnické knihy tedy relativně dost, výjimku v tomto ohledu ovšem bohužel tvoří oblast, které nás zajímá v této části práce nejvíce a to způsob vlastního stanovování ceny a položky, které pro tvorbu ceny měly rozhodující význam. Většinou je tedy pouze patrné to, že šacuňk úzce souvisel s aktuálním stavem gruntu, s jeho movitým vybavením, mrtvým a živým inventářem a úrovní pravidelně obdělávaných polností. Zápisy o provedených šacuňcích i samotné kupní smlouvy však uvádí pouze tři základní finanční údaje, tj. celkovou cenu, závdavek a výše částky ročního splácení. Jen ojediněle jsou zde uvedeny dílčí položky, z nichž je patrné, že cenu mohlo ovlivnit aktuálně zaseté obilí, které je vždy konkrétně zmíněno. Dále je uveden jako významný i rámcově ohodnocený stav grunt (zpuštělý, zachovalý aj.), někdy doplněný ještě konkrétnějším vyjádřením.⁸¹⁴

Zcela ojedinělé postavení má v tomto ohledu několik šacuňků, které byly odeslány v době mezi jednotlivými zástavami české komoře na počátku 17. století. Oproti běžným zápisům o odhadech vkládaných do mělnických pozemkových knih, jde zde možno nalézt, nezvykle podrobný výpis položek, které blíže neuvedená šacující komise na statku našla. Ve třech případech přitom nalezneme i dílčí finanční ocenění konkrétních položek. Zvláště je zde uvedeno vybavení gruntu hospodářskými zvířaty (potah, hovězí dobytek aj.), zemědělským nářadím (pluh, vůz, brány), zmíněno je též sklizené obilí, popřípadě sláma – to vše ovšem tvoří jen malou část z celkové sumy (10 - 20%). Samostatně jsou uvedeny rovněž polnosti, vinice, louka. I v jejich rámci jde však opět o menší část celkové ceny (8 - 15%). Zdaleka největší položkou ceny je pak ohodnocen obecně označený statek.⁸¹⁵ Prozatím pouhé tři nalezené,

⁸¹⁰ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.67 (Rousovice, 1625).

⁸¹¹ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vraňany, fol.1, 1688, 1689): V rámci prodeje po smrti hospodáře je odkázáno k šacunku, který byl proveden před necelým rokem v rámci předcházejícího prodeje: „na ten grunt vedle vejš položeného šacuňku osazuje se po odumřetí Matěje Samka Martin Werner.“

⁸¹² PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vraňany, fol.3, 1685): „Zápis Pavla Bukovského. Jsouce chalupa tato pustá, a toliko sama místo, ujímá takovou Pavel Bukovský beze všeho šacuňku.“

⁸¹³ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.44 (Rousovice, 1639): „s poručením pana hejtmana skrze rychtáře a konšely ze vsi Rousovic, Mlázic a Záboří prošacován“.

⁸¹⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č. 115, fol.25,26 (Rousovice, 1601): Grunt prodán v roce 1584 v rámci sirotčího prodeje za 600 kgm, v roce 1601 je pak prodáván za 300 kgm. přičemž důvod je zde uveden, že statek je „bez všelijakých svršků a nábytku“.

⁸¹⁵ NA Praha, fond SM, sign. M 28 - 60, k. 1473. „Poznamenání šacuňku, co se dotýče statků Strádalového ze vsi Újezdce“: celková cena 1000 kgm., z níž připadlo 116 k. 40 gm. na potah, hovězí dobytek a další

dokonaleji provedené zápisy o šacuňcích není pochopitelně možné přeceňovat. Mohou sice nasvědčovat vysokému ocenění samotné mělnické usedlosti a jejího vybavení, ovšem k širším závěrům ojedinělé doklady nestačí.

Kromě těchto výjimečných dokladů o dílčích položkách ceny souvisejí všechny ostatní případné konkrétnější informace v pozemkových knihách vždy s určitou aktuální proměnou ceny.⁸¹⁶ Jde přitom o změny krátkodobého charakteru, jež souvisely s proměnami v zachovalosti hospodářství a rozsahu inventáře.⁸¹⁷ Právě takové změny obecně častěji mohly přinést zřetelnější zlepšení či naopak snížení cen.⁸¹⁸ Zdůvodnění jsou ovšem v mělnických podmínkách relativně vzácná, i náhlý a aktuální pohyb cen uvedený v zápisech o transakcích s poddanskými grunty v průběhu 17. století zůstává nejčastěji nezdůvodněn. Nelze tak v jejich případě vyloučit vliv jiných faktorů, mezi nimiž je možné počítat i s tím, že jde o reakci na zvýšenou či sníženou poptávku po mělnických poddanských nemovitostech.⁸¹⁹ V rámci výskytu výslovných odůvodnění pozměněné ceny, která nalezneme v mělnických pozemkových knihách v menším počtu případů, lze přitom sledovat zřetelnou disproporci. Případy náhlého odůvodněného vzestupu ceny se totiž v širším rozsahu vyskytují náhle až během posledních dvou desetiletí 17. století, přičemž se určité odůvodnění objevuje častěji i u relativně nepřilíš výrazného vzestupu. První polovina 17. století, přestože právě zde, jak dále ukáží, nalezneme nejvýraznější vzestup cen, oproti tomu přináší výslovné odůvodnění navýšení ceny jen zcela ojediněle. Specifickou skutečností je přitom i to, že se tyto ojedinělé případy vždy týkají ne zcela identifikovatelného rozšíření plochy či užitků z vinic, které nově zhodnotily grunt.⁸²⁰ Oproti tomu téměř všechny (četnější) případy zdůvodnění o dílčím vzestupu ceny, které se vztahují k poslednímu čtvrtině 17. století jako základní důvod k navýšení ceny uvádějí nikoliv rozšíření či zkvalitnění půdního fondu, nýbrž „zlepšení“ gruntu formou opravy, zdokonalení staveb či celkového vybavení statku.⁸²¹

zvířata společně se zemědělským náradím v podobě pluhu a vozu. Dále zde byly za celkových 80 k. 30 gm. oceněny polnosti (o rozsahu 5 k. 49 záhonů), jedna vinice, louka (9 vozů sena) a hájek. Ostatní zdaleka nejvyšší částka zbývající do celkové kopy je pak určena všeobecně: „*Týž statek i s těmi svršky tolikž chalupu při něm šacuje za 1000 kgm.*“ Velmi podobně je pak tomu i ve zbývajících dvou šacuňcích.

⁸¹⁶ Typicky se tak s dílčím oceněním některých položek mimo okruh výše uvedených šacuňků střetneme vždy pouze v souvislosti s jejich nedokonalým stavem. Např. PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Rousovice, fol.15,1698): Při prodeji chalupy popis neúplného vozu s oceněním: „...*nacházejíce se při často jmenované chalupě jeden starý vůz se třemi koly, takový jest od rychtářů a koňšelů za 6 k(op) prošacován.....*“. V některých případech se střetneme jen s naznačením kvality zmíněné položky – např. PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Velký Újezd, fol.4, 1701): Při převodu statku na nového manžela vdovy v široce koncipovaném inventáři hodnocen koňský potah v podobě „*ceny prostřední*“.

⁸¹⁷ Obecně k tomu Vladimír Procházka, *Trhová smlouva*, s.104. Doklady aktuálního poklesu ceny s ohledem na změny v kvalitě hospodářského stavu, přitom obecně neposkytují pouze vlastní pozemkové knihy, ale připouštějí je i prameny normativního charakteru v podobě hospodářských instrukcí, kde se se vzrůstem či poklesem ceny při „zlepšení“ (či naopak) hospodářství počítá. Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, s.91.

⁸¹⁸ K tomu Eduard Maur, *K způsobu tvoření a splácení cen*, s. 77-78.

⁸¹⁹ Bronislav Chocholáč, *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem*, s. 99.

⁸²⁰ V první polovině 17. století jsem našel pouze čtyři ojedinělé informace o náhlém a markantním navýšení ceny, které zde vždy spočívaly především v rozšíření či zkvalitnění plochy vinice či polí - typicky: PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.43 (Vrutice, 1614) - Prodej v roce 1605 za 100 kgm., v roce 1614 prodej již za 145 kgm. Vzestup je v rámci formulace osvětlen: „...*pro příčinu tak draho prodáno, že jest zlepšil rolí i vinic.*“;

⁸²¹ Mezi 12 takovými případy lze uvést příklad z okruhu vesnic vrbenské rychty: PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vraňany, fol.2,1681): Prodej po smrti předcházejícího držitele, přičemž došlo ke zvýšení z 218 kgm. stanovených jako celková cena při prodeji v roce 1667 na 460 kgm v roce 1681. Samotné navýšení

Protikladné trendy, v jejichž rámci lze proti sobě postavit velmi markantní, v zápisech v naprosté většině neodůvodňovaný růst cen v průběhu prvních třech desetiletí 17. století a velmi mírný vzestup cen v závěrečných desetiletích 17. století, který je ovšem odůvodněn mnohem častěji, by mohly svědčit o jisté proměně ve vzestupné tendenci ceny i v její hlavní motivaci. Citelná a relativně rychlá kulminace cen od počátku 17. století mohla, vedle většinou ne zcela zřetelného rozšiřování hospodářského vybavení gruntu o vinice, souviset i s vysokou poptávkou a zájmem o mělnické grundy. Tedy s faktory, které se pochopitelně do zdůvodnění prodeje promítnout nemohly. Naopak v závěrečných desetiletích se do nového a mírného vzestupu cen mělnických statků promítla výrazněji jiná tendence, která souvisela především s dílčím „zlepšováním“ nemovitostí, které bylo zhodnoceno vždy při dalším prodeji.

Vedle různě odůvodněného navýšení ceny, nám k principům, které se podílely na tvorbě i vývoji cen, mohou prozradit více i ty případy, kdy došlo k opačnému pohybu ceny. Tedy k jejímu výraznějšímu a aktuálnímu poklesu. I zde je ovšem výskyt odůvodněných případů objevuje disproporčně pouze v části sledovaného období 17. století. Případy tohoto typu se totiž v naprosté většině váží k nepříznivým událostem, jež mělnickému celku přinesl průběh třicetileté války. To je ostatně situace, kterou lze v průběhu 17. století sledovat i na jiných vrchnostenských celcích, v nichž lze zachytit častější náhlé a aktuální snížení cen poddanských nemovitostí. Pohyb ceny je zde nejčastěji odůvodněn aktuálním zhoršením stavu nemovitosti.⁸²² V mělnickém prostředí se tak příznačně pravidelněji odůvodněný pokles ceny vztahuje ponejvíce ke druhé polovině 20. k průběhu 30. let, v nichž začíná být přítomnost vojsk jedné ze soupeřících stran na Mělnicku bez nadsázky každodenní skutečností.⁸²³ Umenšení kvality hospodářského stavu nemovitosti je zde přitom zmíněno vždy většinou pouze obecně, bez konkrétní specifikace škod. Podobně nejsou zmíněny většinou ani zcela konkrétní okolnosti, které grunt i jeho vybavení negativně zasáhly.⁸²⁴ Přímo s válečnými událostmi je spojována zhruba polovina případů, ostatní nejčastěji souvisely s kvalitou individuálního hospodaření jednotlivých hospodářů.⁸²⁵ Krajní případ náhlého poklesu ceny představují ty okamžiky, kdy se grunt z nějakého důvodu ocitl

je odůvodněno: „...z té příčiny jest zvýšenej tento grunt, že je zlepšenej a že mnoho přídavků a všelijakých nábytků domovních se při něm zanechává.“ Pouze ve dvou případech pak zde byl podkladem k navýšení příkyp vinic či polností, které vždy představovalo nutný krok k zajištění chodu hospodářského provozu gruntu: PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Krpý, fol. 6, 1684): „Tato chalup po Pavlovi Černým všechna spustlá jest od práva rychtářského a konšelův prořacována za 15 K(op) míš(enských). Nejsa než 45 záhonů rolí od živnosti po Jiříkovi Kouteckým s milostivou vůlí mil(ostivé) vrchnosti 3 k(opy) 37,5 záhonu přidáno a v rolích s chalupou Františka Švihala zarovno učiněna jest, ty pak rolí přidané jsa za 15 K(op) míš(enských) toliko přiřacována jsou a tak chalup za sumu 30 k(op) míš(enských) na roční placení po 2 k(opách) míš(enských).“

⁸²² Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 313.

⁸²³ Jan Kilián, *Město ve válce*, s. 143 an.

⁸²⁴ PK vrutické rychty, inv. č. 234, PK č. 31, fol. 15 (Vrutice, 1636): V roce 1632 byl grunt prodán za 350 kgm. s plněním ročních splátek po 20 kgm. V roce 1635 následuje další prodej za sníženou částku 300 kgm. a rovněž se sníženými ročními splátkami po 10 kgm. Vysvětlení přináší formulace kupní smlouvy: „...po smrti Adama Proboucha Eliška manželka jeho, nemoha pro chudobu a nemožnost statku tohoto opatrovatí. Povolení pana hejtmána postoupila jej Janovi Písaři, Anně manželce a dítkám jejich v sumě, poněvadž všecken pustý zůstal 300 kop míš(enských)“ Dále vysvětlení neúspěšného hospodaření: „Eliška po Neb(ožtíku) Probouchovi mnoho se při téměř statku napracovala a skrze lid vojenský užítku nevzala, nýbrž o všecko přišla...“

⁸²⁵ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č. 29, fol. 118 (Mlčechvosty, 1582): „vejše se zpráva dáva od rychtáře a konšelův, že on N(ebožtík) Danický ten statek když j(es)t jej koupil od Jana Vítka, pokudž jej držel nemálo, ale mnoho na stavení svrčících nábytcích rolích na vinici zlepšení j(es)t učinil a po smrti jeho Jiříka Danického Jan Vitek zase se v ten statek uvázal a na něj nemalou škodu zhoršení učinil...“

dlouhodobě bez držitele a v časovém odstupu je prodáván jako pustý. Pokud k následnému prodeji došlo do konce 40. let 17. století, bývá vždy výrazný pokles ceny se zpustnutím opuštěného gruntu výslovně spojován.⁸²⁶ Hlavní vlna prodeje pustých gruntů počínající od druhé poloviny 50. let 17. století pak většinou již takové explicitní odůvodnění nepřináší, pustý grunt je zde pouze prodán za podstatně nižší cenu. Míra umenšení ceny pustého gruntu je zde přitom relativně velmi různorodá a dílčím způsobem se proto prodeji a ceně pusté nemovitosti budu věnovat dále.

Vedle víceméně objektivních hledisek pohybu ceny, který se nejčastěji odehrál na podkladě nezávislého šacuňku, je možné především u těch transakcí, jež se uskutečnily za života prodávající osoby, očekávat vliv osobního ujednání a dohody mezi kupující a prodávající stranou. Roli zde hrála kvalita a úroveň vzájemných předchozích vztahů, které pochopitelně posoudíme jen omezeně. Tradičně zde bývá počítáno i s možným vlivem příbuzenské vazby.⁸²⁷ Vliv příbuzenství na výši ceny, který lze na některých celcích prostřednictvím statistického šetření prokázat, ovšem nebyl všeobecným pravidlem.⁸²⁸ V následujícím textu, v jehož rámci představím a pokusím se interpretovat výsledky cenového vývoje finančních aspektů mělnických majetkových transakcí, neopnechám rovněž otázku uplatnění příbuzenských vazeb stranou. Ještě předtím je ovšem možné k tomuto okruhu sledované problematiky předeslat, že vyjádření možného vlivu příbuzenství na výši ceny v podobě explicitně uvedeného odůvodnění, nalezneme v prostředí sledovaných mělnických vesnic jen ve velmi omezeném rozsahu pěti případů. Navíc výslovně uvedené příbuzenství je vždy jen jedním z více důvodů pro snížení ceny. Nižší cena se zde většinou překrývá se snahou o vybytí některého z rodinných příslušníků a úzce souvisí i s poměry na dané nemovitosti, které ovšem nikdy do důsledku nepoznáme.⁸²⁹ Snížení ceny v příbuzensky provázané transakci může nadto souviset i se stanovením výminku.⁸³⁰ Vedle těchto dílčím způsobem odůvodněných případů lze ze spektra všech transakcí mezi příbuznými vymezit šest prodejů, v nichž je cena zřetelně, ač bez uvedeného důvodu, umenšena. Převody přitom nelze zcela jednoduše považovat za pouhý převod s doplatkem (k tomu níže), protože příjemcem částky zde není sourozenec, nýbrž jako v běžném převodu sám prodávající otec.⁸³¹ Tyto

⁸²⁶ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.45 (Velký Újezd, 1644): Prodej v roce 1614 za 500 kgm. následuje dlouhé splácení a v roce 1644 velmi výmluvně řečeno: „...protože živnost pusta, hospodáře přes 6 let na ní nebylo a roli lady leží a nemohouce jiného hospodáře na ní dostat, tak aby k dalšímu zpuštění nepřišla, jest jemu Bartoňovi Rulíčkoví vedle šacuňku znějícího za sumu 150 kop prodána...“.

⁸²⁷ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 313, 460.

⁸²⁸ Pro prostředí frýdlantského panství takový vliv poměrně jednoznačně prokázala Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, 73 an. Naopak v tomto ohledu nenalezl zcela jednoznačné výsledky Bronislav Chocholáč, *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem*, s.102.

⁸²⁹ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 89 (Vliněves, 1584): Prodej velkého statku zeti a dceři, kde při stanovené částce 650 kgm. je výslovně uvedeno: „. a přitom jest Petr Habak oznámil, kdyby měl ten statek jinému prodávati, že by ho nechtěl 1000 kop laciněji dáti. Ale jemu Šťastnému a Dorotě dceři své, že jest toho statku tak lacinu nechal za příčinou tou, což jest jej tu laciněji dal, že to Dorotě dceři své v dílu jejím porazí a tím ji ze statku svého docela vybejvá po smrti jeho, aby se na statek jeho nic nepotahovala.“ Statkem je myšlena krčma, která byla součástí tohoto velkého gruntu, kterou si prodávající otec ponechal a prodává ji pak svému tchánovi s odstupem až v roce 1593.

⁸³⁰ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 113 (Vehlovice, 1613): „Nic méně při tomto trhu toto jest a velice vymíněno, poněvadž napřed psaný Jiřík Pastucha (kupující – pozn. aut.) maje sestru též Anny za manželku mimo jiné tohoto trhu jest v mírné ceně dostal, že se uvolil ji u sebe až do smrti chovati, náležitě opatrovati a v ničemž do konce žádného ublížení ani zkrácení nečiniti...“.

⁸³¹ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Brozánky, fol.9,1678): Při převodu z otce na syna v Brozánkách v roce 1678 došlo k zřetelnému snížení ceny (za 100 kgm./splátky po 3 kgm.). Snížení zde lze sledovat nejen v ohledu na relativně vzdálený předcházející prodej (v r. 1658 – prodej synovi za 140 kgm.), ale

transakce, v jejichž rámci je možné se domnívat, že cena byla upravena s ohledem na příbuzenský vztah, jsou přitom vázány pouze k převodům uskutečněným ještě za otcova života. Částky položené po smrti otce se pak nikdy od předchozí tradice prodeje neodlišují a podléhají běžnému dědickému řízení. I zde lze ovšem jistý vliv příbuzenských vazeb předpokládat, protože je poměrně zřetelné, že pokud příbuzná osoba (syn, vdova, zeť) kupovala grunt po zemřelém hospodáři, cena vždy odpovídala ceně předchozího prodeje, tedy většinou souhrnu věřitelských pohledávek. Roli zde mohl sehrát i otcův odkaz, který zaručil původní výši, v jejímž rámci někdy pouze upravoval dědické podíly.⁸³² Oproti tomu, pokud kupovali sirotčí grunt jiní, se zemřelým hospodářem nepříbuzní kupci, nebylo výjimkou, že grunt zakoupili za částku zřetelně vyšší. Přebytek oproti předcházející ceně byl vždy rozdělen mezi vdovu a sirotky.⁸³³

Příbuzenská vazba mezi prodávajícím a kupujícím hospodářem mohla mít tedy na tvorbu ceny určitý význam. Bezprostředně k tomuto tvrzení je ovšem nutné dodat, že v celkovém úhrnu všech převodů mezi příbuznými, jde o relativně nečetné spektrum takovýchto dokladů. Ve většině příbuzensky provázaných transakcí doklady o úpravě ceny či splácení nenalezneme a případné úpravy se neodlišují od celkového kontextu vývoje ceny poddanské nemovitosti na mělnickém panství.⁸³⁴ Příbuzenství tak mohlo být pouze jedním z faktorů pro úpravu ceny, která šla někdy mimo rámec celkového cenového vývoje. Úplné zhodnocení tohoto aspektu je ovšem nutné nechat na později a doplnit o výsledky, jež jsem získal v rámci statistického šetření, které představím dále.

4.3 Vývoj ceny poddanské nemovitosti v 17. století

Již bylo výše naznačeno, že význam pramenného typu pozemkových knih spočívá mimo jiné v tom, že jde o pramen dynamické povahy, který umožní sledovat postupnou proměnu některých aspektů v průběhu historického vývoje. V tomto ohledu právě cena, přestože měla být z pohledu vrchnosti konstantní a nemělo docházet v jejím rámci k prudkým změnám, představuje element, který především v některých obdobích vykazuje zřetelný a nápadný růst.⁸³⁵ Jak dále ukáží, k podobné kvalitě změn i jejich časovému zařazení, nedochází v rámci různých vrchnostenských celků zcela odtažitě, naopak jde o změny ve své základní tendenci velmi podobné. Realizujeme-li tak sledování pozemkových knih v dostatečně dlouhém časovém údobí, lze tak sledovat nejen dílčí a individuální proměny ceny nemovitosti i jejích základních složek (závdavek, splátky aj.), které se uskutečnily nejčastěji v souvislosti se stavem a rozlohou

zejména proti prodeji následujícímu, který se díky synovu zběhnutí uskutečnil pouhý rok poté. Grunt tehdy kupuje nový již nepříbuzný hospodář za 250 kgm. (splátky po 4 kgm.).

⁸³² PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice, fol.3,1689): Prodej statku synovi po smrti otce: „...*jak nebožtík Jakub Kratochvíle otec jeho v tom poslední vůli svou a pořízení učinil, totiž kdyby, který ze synův po jeho smrti takovou živnost ujíti měl a vdova po něm hospodařiti nemohla, aby ji nic než za 190 k(op) míš(enských) ujal a ročními vejrunky matce, bratřím a sestrám po 4 k(opách) vyplácel.* (190 kgm. je částka z předcházejícího prodeje – poznámka aut.)

⁸³³ Dobře je to patrné kupříkladu v těch případech, kdy grunt kupuje vdova - např. PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol.38 (Kozlov, 1607, 1608): V roce 1607 kupuje po smrti manžela Jíry rybářský grunt Anna Rybářka za 80 kgm (cena předcházejícího prodeje). Rok na to se ovšem vdova vdává a grunt kupuje její nový manžel, tentokrát ovšem za 180 kgm. složených v hotovosti.

⁸³⁴ Např. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 43 (Rousovice, 1629): Prodej synovi (s výminkem) za 400 kgm., syn ovšem v tomtéž roce uskutečnil frejmark a roku 1633 je grunt prodán novému nepříbuznému hospodáři za 400 kgm. bez změny výše závdavku či splácení.

⁸³⁵ Eduard Maur, *Ke způsobu tvoření a splácení cen*, s.77.

poddanské usedlosti, ale lze předpokládat, že se v proměnách cenové hladiny nutně odráží i širší aspekty celkového hospodářského i společenského vývoje. Do poddanského „trhu s nemovitostmi“ se tak od 16. století promítá vliv jevu označovaného jako „cenová revoluce“, který v první řadě přináší nezanedbatelný vzestup příjmů poddanského, na zemědělskou výrobu orientovaného hospodáře. Finanční prostředky, k nimž se hospodář mohl dostat a často asi také dostal, ovlivnily celkovou úroveň a charakter rozšiřující se dispozice poddanského hospodáře s poddanskou nemovitostí. V jejím rámci běžný prodej usedlosti mezi dvěma poddanskými hospodáři umožnil obházet dědická práva a souhlas vrchnosti se změnou poddanského držitele nemovitosti se v tomto ohledu stal často pouze formální.⁸³⁶ Vedle tohoto základního rámce je ovšem nutné počítat i s tím, že ceny nemovitostí i přes svůj specifický charakter reagovaly na nové podněty i na celkovou úroveň koupěschopnosti a finančních možností případných kupců.

Samotný vývoj cen poddanských nemovitostí v 17. století byl prozatím pro české prostředí detailněji studován spíše v menším rozsahu a často s ohledem na kratší časová období. Podstatná změna je přitom v konkrétním vývoji spojována již od 60. let 20. století především s obdobím poválečné deprese, které přineslo oproti předcházejícímu vývoji výrazný pokles cen.⁸³⁷ Další detailnější statistické šetření přineslo až období od 90. let, kdy důkladným způsobem zpracoval vývoj cen poddanských nemovitostí pro moravské prostředí opakovaně zmiňovaný Bronislav Chocholáč, který dílčími sondami do několika panství prokázal podobný vývoj několika celků západní Moravy. Podnětný a metodologicky propracovaný postup dal podnět ke zpracování některých dalších moravských vrchnostenských celků.⁸³⁸

Cenový vývoj poddanských nemovitostí v prostředí českých vrchnostenských celků byl kromě výše naznačených ojedinělých aktivit z 60. let zpracován v poměrně velmi omezeném rozsahu pouze pro několik lokalit. Na počátku 90. let upozornil na problematiku cen poddanské nemovitosti a jednotlivých položek Milan Holakovský, který se však v kontextu celkových finančních poměrů na selském gruntu orientoval pouze na předbělohorské období jako celek a v jeho rámci směřoval nikoliv ke sledování vývoje, ale především ke srovnání dvou jihočeských celků.⁸³⁹ Vývoj cen i dílčího splácení poddanské nemovitosti se stal součástí badatelských aktivit spojených s realizací již zmíněného široce pojatého projektu Sociální struktury v Čechách. Vývoj ceny poddanské nemovitosti zde do širšího rámce problematiky úzce zapojila a zhodnotila zejména Dana Štefanová. Ta v rámci svého badatelského úsilí, geograficky směřovanému především na celek frýdlantského panství, propojila otázku cenového vývoje s celkovou dědickou praxí a dalšími otázkami sociální i ekonomické povahy.⁸⁴⁰ Dílčím a konkrétním

⁸³⁶ Antonín Kostlán, „Cenová revoluce“ a její odraz v hospodářském vývoji Čech, FHB 11, Praha 1987, s. 191.

⁸³⁷ Nízké ceny po polovině 17. století jsou tak konstatuje např. Eduard Maur pro podmínky točnického panství. Ke změně a novému vzestupu cen u prosperujících gruntů zde dochází až od konce 17. století. Týž, „Poddaní točnického panství“, s. 284. Autor zde uvádí poprvé i konkrétnější výsledky uskutečněné na základě stanovení průměrné ceny v rámci 25letých období ve vsi Chlustině v letech 1606 – 1705. Statické zpracování jedné vesnické lokality na Mladoboleslavsku uskutečnil v průběhu 60. let rovněž Jaroslav Honc, *Ceny poddanských usedlostí a polí ve Vinařicích u Mladé Boleslavi 1654 – 1810*, in: Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.-17. století, Praha 1963, s. 63. V rámci vesnice Vinařice, lze sledovat nový vzestup cen od poslední čtvrtiny 17. století (20-30%), přičemž hlavní vzestup pak započal až v průběhu 18. století

⁸³⁸ Již citované práce Petra Odehnala, Davida Valůška, Petra Vaňka, Karla Kratochvíla.

⁸³⁹ Martin Holakovský, *Finanční hospodaření na selských gruntech*, s. 70 – 92.

⁸⁴⁰ Shrnutí v rámci Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, zejm. s. 86 an. Výrazný je zde především rozdíl mezi obdobími do poloviny 17. a obdobími následujícím.

způsobem vývoj rovněž zhodnotil Eduard Maur, který vedle obecného zhodnocení dědických principů i praxe, ukázal vývoj i strategii předávání poddanské nemovitosti včetně finančních aspektů na dvou selských rodech z typologicky odlišných vrchnostenských celků.⁸⁴¹ Blízké celku mělnického panství jsou pak badatelské aktivity spojené s rozbohem podmínek brandýského celku, kde alespoň základním způsobem naznačila vývoj ceny v diplomové práci Jana Dobešová. Obecnější poznatky rovněž poskytl okruh prací Josefa Grulichy, který cenový vývoj i vývoj dalších součástí ceny (závdavek, splátky aj.) pouze naznačuje a orientuje se na otázky jiného charakteru.⁸⁴² Vývoj cen na mělnickém panství, k němuž dále upírám pozornost, se k uvedeným pracím bude vracet nejen pro metodologickou inspiraci, ale zejména pro srovnání jejich vývoje s mělnickým panstvím. Je ovšem více než zřetelné, že relativně omezené spektrum srovnatelných aktivit poskytuje širší komparaci zejména v českém prostředí doposud ne příliš vhodnou a zcela dostatečnou základnu.

4.3.1 *Soubor cenových údajů a jejich charakteristika*

Ještě předtím než jsem přistoupil ke komplexnímu zhodnocení vývoje cen mělnických poddanských nemovitostí, bylo nutné, jak jsem již výše předeslal, soubor všech cenových údajů nalezených v mělnických pozemkových knihách podrobit kritickému zhodnocení. Jeho účelem bylo především rozhodnout, zda je možné v rámci komplexního statistického šetření počítat s kompletním množstvím nalezených cen či zda je nutné některé údaje z výpočtu průměrné ceny, k níž budu nejprve směřovat, eliminovat a posoudit individuálně. Dílčí analýzou, jejíž výsledky představuji níže, jsem ty z cen, do jejichž stanovení vstoupily některé další individuální a většinou aktuální okolnosti, které výši ceny prokazatelně ovlivnily. Domnívám se, že zařazení takto stanovených cen do celkového zpracování by přineslo ve výsledku zkreslení cenového vývoje.

Tab. č. 45 – *Kategorie eliminovaných (individuálně posuzovaných) cenových údajů*

Vesnice	Běžné transakce	Placeno v hotovosti	Vyřazeno ze statistického zpracování					
			Ceny před 1584	Pustý statek	Po zběhnutí	Nucený prodej	Doplatek	Nejasně uvedená cena
Mlčechvosty	67	0	9	10	7	2	2	-
Spomyšl	13	0	3	2	-	1	-	-
Vraňany	38	1	6	9	4	1	1	-
Vliněves	37	2	5	4	4	1	1	-
Brozánky	61	11	14	8	1	3	-	1
Kozlov	25	1	3	1	2	1	-	-
Rousovice	74	14	11	13	3	7	1	-
Záboří	20		3	6	2	-	-	-
Vehlovice	49	4	1	7	3	-	-	-
Vrutice	65	4	4	6	1	1	-	-
Velký Újezd	38	1	1	12	2	-	1	-
Krpy	44	2	4	3	1	-	-	-
Celkem	531	40	64	81	30	17	6	1

⁸⁴¹ Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis*, s. 93 -118.

⁸⁴² Josef Grulich, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Táborsku*, s.35 a další citované práce.

Za účelem eliminace vhodných a z hlediska způsobu tvorby srovnatelných cenových údajů bylo nutné celý soubor zápisů s cenovými údaji individuálně projít, podrobit jednotlivé cenové údaje kritice z hlediska procesu jejich stanovení. V intencích tohoto postupu jsem se z podstatné části přiklonil k důkladnému, promyšlenému a přehledně popsanému postupu Bronislava Chocholáče a přiřadil jednotlivé eliminované cenové údaje ke kategoriím, které rámcově odpovídají kategoriím zmíněného autora.⁸⁴³ Odlišnost mělnického celku od zkoumaných lokalit moravského prostředí je patrná a zřetelná zejména v jejich odlišné (podstatně vyšší) četnosti.

Základní soubor dat tak představují cenové údaje, který byly stanoveny za uplatnění stejných či alespoň srovnatelných podmínek a jednotného postupu. Ne vždy je ovšem toto základní stanovení ceny zcela zřetelné. Jistou část tak tvoří i případy, kdy lze toto základní stanovení ceny alespoň předpokládat. Z okruhu takto eliminovaného okruhu cen, které byly stanoveny obdobným způsobem a za zhruba stejných podmínek lze posoudit aspekty „trhu s poddanskými nemovitostmi“ a vyhodnotit alespoň některé základní rysy vývoje ceny poddanské nemovitosti v celku mělnického panství ve sledovaném období. Ještě předtím než výsledky těchto „běžných cen“ ukáží, je přirozeně nutné alespoň v základním rozměru představit okruh cenových údajů eliminovaných a zmínit především ty skutečnosti, které se nadstandardně a specificky projeví při tvorbě ceny.

a. *Transakce uskutečněné před rokem 1584:*

V jejich případě jde o cenové údaje vážící se k období před založením pozemkových knih (tzn. před rokem 1584), jež jsou uvedeny v naprosté většině v rámci úvodních „učtení“ informujících o situaci na daném gruntu. Slabina cenových údajů tohoto typu spočívá v nedostatečné informaci o termínu realizace transakce, proto je z větší části nedokážeme spolehlivě časově zařadit. Další relativně problematickou skutečností je i to, že díky poměrně časté skouposti jejich celkové formulace v řadě případů není zcela patrný typ transakce, zřetelná je jen výše ceny bez dílčího rozdělení na splátky, popřípadě jednorázový závdavek. S údaji tohoto typu tedy pracuji jen v rámci individuálně posuzovaných případů. Právě ceny z učtení totiž svojí výší často představují tradiční položku, k níž se další pozdější prodeje vztahují.

b. *Prodej pusté usedlosti:*

Další kategorii, kterou není možné zcela jednoduše zahrnout do zpracování celkového vývoje cen poddanských nemovitostí, představují transakce s nemovitostmi, jež označují mělnické pozemkové knihy jako pusté. Již jsem v této souvislosti naznačil, že šlo o nemovitosti prodávané z podstatné většiny v určitém odstupu po ukončení třicetileté války. Označení gruntu jako „pustý“ může podobně jako na jiných celcích i v podmínkách mělnického panství představovat relativně velmi různorodé jednotky – od nemovitostí s dlouhodobě neobhospodařovaným půdním fondem a téměř neexistující rolnickou usedlostí po relativně zachovalý celek poddanského statku, který před nedlouhým časem opustil pouze mužský hospodář. Nejednotnosti v rámci této kategorie také odpovídá i rozrůznění z hlediska míry poklesu ceny (ve vztahu k předchozímu, popř. následujícímu

⁸⁴³ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 76 an.

prodeji), kterou byl prodáván „pustý“ statek ohodnocen. Samozřejmě a zcela obecně je tak zde pochopitelně pouze to, že při porovnání s předchozí transakcí lze sledovat vždy pohyb ceny směrem dolů, přičemž ovšem v individuální míře poklesu ceny pustých gruntů nalezneme poměrně široké rozpětí. To se v krajních polohách pohybuje od nepatrného poklesu nepřesahujícího 10% po extrémní příklady poklesu ceny, který se přiblížil hranici 90% sumy splácené na základě prodeje předcházejícího.⁸⁴⁴ Různorodost poklesu ceny tak souvisí jistě s tím, že úroveň postižení prodáváného pustého gruntu byla patrně vždy individuální, příznačné je v tomto ohledu to, že každá z pustých usedlostí byla před novým prodejem vždy samostatně posouzena prostřednictvím nového a aktuálního šacuňku. Cena, která přitom byla stanovena, měla ve svém minimu odpovídat především nedoplněným nárokům, které na pustém gruntu vázly. Vícekrát ovšem nebylo možné ani tuto minimální výši dodržet, proto dochází k dalšímu často velmi citelnému snížení sumy, která odpovídala aktuálnímu šacuňku pustého gruntu.⁸⁴⁵ Závazky váznoucí na pustém gruntu pak byly zpravidla sníženy. V případě více věřitelů z řad poddaných se takové zkrácení uskutečňuje rovnoměrným podílem. Byla-li zastoupena mezi příjemci i mělnická vrchnost, byly i její nároky rovněž umenšeny, ovšem v nestejném poměru k poddanským věřitelům.⁸⁴⁶

I když byl pokles ceny relativně velmi variabilní, v celkovém průměru bylo přeci jen pro prodej pusté usedlosti typické to, že v nadpoloviční většině případů byl tento pokles velmi zřetelný a dosáhl většinou k třetině sumy stanovené v předcházející transakci. V porovnání s celkovým vývojem cenové hladiny při prodeji ostatních „nepustých“ gruntů, tak jde o intenzivnější míru pohybu cen, která patrně odpovídá skutečnosti, že ve většině případů zakoupil hospodář grunt, v jehož rámci mu nestandardní podmínky z hlediska vybavení, stavu usedlosti i půdního fondu komplikovaly a ztěžovaly počátek hospodaření.⁸⁴⁷ Proti nadstandardnímu poklesu ceny jistě neměla

⁸⁴⁴ Pouze výjimečně nalezneme situaci, kdy byla cena pustého gruntu posunuta směrem nahoru, přičemž pohyb ceny vždy souvisel s doplněním půdního fondu dané poddanské nemovitosti: PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Záboří, fol.6, 1684): „*Tato chalup po Pavlovi Černým všechna spustlá jest od práva rychtářského a konšelův prošacována za 15 k(op) miš(enských). Nejsa než 45 záhonů rolí od živnosti po Jiříkovi Kouteckým s milostivou vůlí mil(ostivé) vrchnosti 3 k(opy) 37,5 záhonu přidáno a v rolích s chalupou Františka Švihala zarovno učiněna jest...a tak chalup za sumu 30 k(op) miš(enských)...*“

⁸⁴⁵ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechovosty, fol.1,1654): Grunt, který byl naposled prodán v roce 1635 za 220 kgm., je prodán v roce 1654 jako pustý. Nedoplněných 190 kgm. (100 kgm vrchnosti a 90 kgm. prodeji z roku 1635) ovšem neodpovídalo šacuňku proto došlo k dalšímu snížení. „*Poněvadž ta živnost dlouhý čas pustá jsouc ležela a tak tudy o těch 100 k(op). snížena jest...*“

⁸⁴⁶ Tamtéž: Nároky vrchnosti byly ze 100 kgm. sníženy na 65 kgm (65% původní sumy), poddanskému věřiteli Eliášovi Krejčimu z 90 kgm. mělo náležet 15 kgm. (16,7% z původních nároků). Podobně PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Brozánky, fol.6, 1658): „*Poněvadž skrze sešlost téhož gruntu na sumě sražení se stalo*“ – Vrchnost – 90 z původních 200 kgm. (45% z původní částky), Kašparovi Trojanovi do Vliněvsí po manželce jeho – 50 z původních 140 kgm. (35,8% z původní částky).

⁸⁴⁷ Lze přitom nalézt i rozdíl mezi pustým statkem a statkem aktuálně poničeným. Například ve Vehlovicích je v roce 1697 prodán jako pustý v pořadí 5. grunt – PK vysocké rychty, inv.č. 240, PK č.36 (Vehlovice, fol., 1697): „*na poručení důchodu zámeckého prošacováno jest místo od mnoha let pusté, kdežto někdy před lety chalupa bejvávala s pustýma písčítýma rolmi pod 18 str(ychů) vynacházející a milostivé vrchnosti přináležející skrze právo konšelské rychty vysocké za sumu 20 k(op)*“. Tentýž grunt je pak prodán o rok později po požáru v důsledku smrti hospodáře za podstatně vyšší cenu: „*na poručení důchodu zámeckého prošacována jest chalupa tato po neb(ožtíkovi) Janovi Kučerovi, kterouž on neb: Jan Kučera sice poněkud vystavěl, ale skrze nešťastný oheň od polovice k spálení přišla a tak toliko světnice*

námitek ani vrchnost, jejíž zájem se upíral především k osazení gruntu, z něhož ji plynuly pravidelné rentovní příjmy. Také proto lze v některých případech dohledat na zpusťosených statcích po třicetileté válce i úplné opuštění ceny.⁸⁴⁸

Jistý objektivní rys při stanovení ceny za pustý grunt poměrně zřetelně souvisí i s délkou nepřítomnosti aktivního hospodáře na daném gruntu – v případě malého rozdílu mezi předcházející a aktuální cenou jde většinou o krátkodobou nepřítomnost, která patrně nepřinesla gruntu nijak katastrofální následky. V opačném případě poměrně spolehlivě nalezneme téměř vždy dlouhodobě opuštěný grunt, což bývá někdy vysvětleno i konkrétní formulací v rámci kupní smlouvy.⁸⁴⁹ Extrémní pokles se přitom vztahuje většinou k nemovitostem malého rozsahu, naopak cena za opuštěný statek nikdy nepřesáhla hranici 65% poklesu. O tom, že zařazení gruntu k typu pusté nemovitosti mělo vliv na cenu, nesevědí jen vztah aktuální ceny k ceně předchozí, ale rovněž ta skutečnost, že následující prodej někdejšího opuštěného gruntu, představoval přitom téměř vždy výraznější navýšení ceny.

Tab. č. 46 - Procentuelní pokles ceny v kategorie pustých gruntů

Sledované období:	Počet	Průměrný pokles cen při prodeji pustých gruntů %	Prům. navýšení při následujícím prodeji %
1584 – 1620	1	1,2	60
1621 – 1650	15	18,5	55,6
1651 – 1680	58	71,6	52,1
1681 - 1701	7	8,6	7,4
Celkem, průměr:	81	100,0	49,1

Uplatníme-li dílčí pohled s ohledem na jednotlivá sledovaná období, je patrné, že již ve 2. sledovaném období byla cena gruntů zřetelněji umenšena. Nesrovnatelně výraznější je však pokles cen v 3. období, které následovalo po třicetileté válce. V jeho rámci ceny pustých gruntů představují v průměrném úhrnu pokles přesahující hranici 70%. Výrazný pokles zde jistě souvisí i s celkovou tendencí, v jejímž rámci došlo k velmi zřetelnému poklesu obecnému, ovšem pokles cen pustých gruntů je většinou mnohem patrnější. Souvisel především s prodejem dlouhodobě opuštěných gruntů, které jsou znova osazovány teprve v průběhu 50.-70. letech 17.století.

S ohledem na teritoriální rozdělení panství a hospodářské a geografické zvláštnosti jednotlivých vesnic se lze pokusit posoudit i to, zda byla v pohybu ceny pustých nemovitostí jednotná situace na celém panství, či zda lze v jednotlivých vesnicích sledovat rozdíly. Pokusil jsem se proto vyjádřit možný rozdíl v níže uvedené tabulce, přičemž výpověď je v souvislosti s nerovnoměrným dopadem válečných událostí na vesnické lokality limitována nízkým počtem doložených případů v některých vesnicích. Jistý a zřetelný rozdíl z tohoto pohledu lze sledovat pouze ve třetím, z hlediska počtu prodejů

nad ní krov a jedna komora v síni se nachází za sumu 50 k(op).“ K požáru ve Vehlovicích Renáta Vondráková, Požár ve Vehlovicích v roce 1696, BP FF UK, 2006.

⁸⁴⁸ Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht ud die Erbschaftspraxis*, s.107.

⁸⁴⁹ PK zamašské rychty, inv. č. 252, k. 48, (Krpy, fol.1,1668) – pokles o 86,9%: „...tak jakož tento grunt od datum založení těchto gruntovních knih až po datum tohoto zápisu do konce pustý zůstává...“

PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Vrutice, fol.6, 1674) – pokles o 88,8%: „Prošacována jest krčma tato dokonce od množství let pustá, k ruce Kateřině Svobodový, dědicům a budoucím jejím za sumu 45 k(op)...“

pustých usedlostí dominujícím období. V této době lze uvažovat o jistých rozdílech mezi levobřežní oblastí vrbenské rychty, kde byl pokles ceny pustých gruntů méně výrazný, a oblastí na prvním břehu Labe. Zde nalezneme v průměru pokles ceny pustých gruntů zřetelně výraznější, protože kromě Velkého Újezdu přesáhl vždy hranici 70 %.

Tab. č. 47 – Pokles ceny při prodeji pusté nemovitosti v jednotlivých vesnicích

Vesnice	Celé období		3.období	
	Počet transakcí	Snížení %	Počet transakcí	Snížení %
Mlčechvosty	9	50,2	9	49,7
Spomyšl	2	33,7	1	85
Vraňany	9	50,6	6	46,1
Vliněves	4	44,2	4	44,2
Brozánky	8	41,0	7	41,3
Kozlov	1	60	--	--
Rousovice	12	56	8	65,2
Záboří	6	73,1	6	73,05
Vrutice	6	71,4	4	72,3
Velký Újezd	12	30,1	5	27,0
Krpy	3	68	2	73,5
Vehlovice	8	38,4	4	70,1
Celkem:	81		55	

c. Zběhnutí hospodáře:

Transakce realizovaná po zběhnutí hospodáře je méně četnější než prodej pustých usedlostí. Ovšem již jsem také výše naznačil, že leckdy velmi úzce s touto transakcí souvisí. Samotná kategorie přitom z pohledu cen představuje velmi nejednotný celek, v jehož rámci se část cenových údajů nevymyká z okruhu běžně utvářených cen, v dalším nezanedbatelném počtu těchto případů ovšem patrně vstoupily do procesu stanovení ceny některé aspekty, které se vymykají situaci běžného vývoje cen. Sledujeme-li především ceny, které byly stanoveny při prodeji gruntu po zběhnutí hospodáře a ceny z transakcí předcházejících, je patrné, že se tyto údaje v zásadě nikdy příliš neodlišují. Z tohoto důvodu je patrné vyřadit a zvláště posoudit ty údaje, které následují brzy po prodeji pustého gruntu a které ceny pustých gruntů v podstatě kopírují. Nejčastěji jde přitom o scénář rychlého sledu událostí, kdy došlo ke koupi pustého gruntu a následně v průběhu několika let hospodář zběhl. V naprosté většině těchto případů cena gruntu, který se znova prodává, odpovídá ceně předcházejícího prodeje. Již z tohoto byt' sekundárně realizovaného aspektu, proto není možné s cenami vzešlými z tohoto typu transakce počítat, protože odpovídají často velmi nadprůměrnému umenšení ceny, která vzešla z prodeje pustého statku či chalupy.

Tab. č. 48 - Pohyb cen z prodeje nemovitosti po zběhnutí oproti předcházející transakci

<i>Předcházející transakce:</i>	<i>Počet transakcí</i>	<i>Odstup od předchozí transakce (roky)</i>	<i>Průměrný pokles/vzestup ceny</i>
Prodej pustého statku	11	3,2	+1,2%
Prodej za života předcházejícího držitele	9	8,8	+ 17%
Prodej po smrti držitele	3	7,6	+8,7
Prodej po zběhnutí	5	1,2	-5,3%
Nelze určit	2	--	--

Složitější a méně přehledná je z hlediska ceny situace, kdy zběhnutí následovalo po běžném prodeji, který se uskutečnil v naprosté většině za života předcházejícího držitele. V spektru případů zde lze odlišit ty transakce uskutečněné po zběhnutí, v jejichž rámci zůstala zachována cena ve stejné výši jako v prodeji předcházejícím, ale nalezneme i příklady výraznějšího vzestupu či poklesu ceny. Nelze přitom většinou přesně odlišit, co za pohybem ceny stálo. Lze se snad domnívat, že šlo o změny v kvalitě vybavení gruntu. Nasvědčovat by tomu mohly omezené a prořídlé položky dochovaných inventářů z některých prodejů uskutečněných v důsledku zběhnutí.⁸⁵⁰ Vzestup naopak mohl odpovídat celkovému cenovému vývoji, ale rovněž i dalším skutečností.⁸⁵¹ Případů tohoto typu je ovšem relativně málo.

Lze tedy konstatovat, že u prodejů nemovitosti uskutečněných po zběhnutí v zásadě převládalo relativně standardní tvoření ceny, které se vázalo především k tradici předcházejícího prodeje. Nestandardní aspekty sem tedy vstupují až druhotně v důsledku typu předcházejícího prodeje nemovitosti. Vzhledem k tomu, že z velké části ona předcházející transakce představovala prodej pustého gruntu, nesou i tyto prodeje častěji charakter nestandardního poklesu ceny.

d. *Prodej v hotovosti:*

Z hlediska režimu splácení další poměrně vyhraněnou kategorií představují usedlosti zaplacené v *hotovosti*, v jejichž rámci kupující hospodář většinou celkovou finanční částku poskytl příjemci hned při formální realizaci prodeje. Šlo o postup, který počítal s kapitálově silnými stranami, proto ve venkovském prostředí obecně nepředstavoval příliš frekventovanou skutečnost a v porovnání s obecně rozšířeným splátkovým systémem byl

⁸⁵⁰ Příklad výraznějšího poklesu ceny nalezneme např. v Mlčechvostech (PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty, fol. 11, 1683): Statek, který byl v roce 1683 prodán nepříbuznému kupci za 350 kgm., je prodán o dva roky později po zběhnutí onoho kupce za 210 kgm. Pro tak výrazný pokles v podstatě nenalezneme vysvětlení, nasvědčovat by mohl výrazně prořídlý inventář z roku 1685, který se sestával z 1 koně („*však špatného*“), základního zemědělského nářadí (pluh, vůz, brány) opět s doprovodnou charakteristikou „*však špatný*“.

⁸⁵¹ Typicky vliv příbuzenských vztahů - PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Brozánky, fol. 6, 1678): 6. grunt v Brozánkách byl v roce 1678 prodán za 100 kgm. synovi, který se nadto otci zaručil výminkem. O rok později ovšem syn zběhl a grunt se dostal do prodeje, v jehož rámci by stanovena cena 250 kgm. a nadto byly i roční splátky navýšeny o 1 kgm.

realizován velmi málo.⁸⁵² Vzápětí je však k tomuto obecně pojatému tvrzení nutné dodat, že v transakcích uskutečněných v podmínkách mělnického panství ovšem o zcela zanedbatelnou položku nejde. Jednorázově složenou cenu nalezneme ve 40 transakcích (tj. 5,2% z celkového počtu nalezených cenových údajů).⁸⁵³ Samotné v hotovosti realizované transakce jsou přitom v mělnických pozemkových knihách většinou již v zápise kupní smlouvy jednoznačně identifikovatelné, protože vždy po uvedení částky následuje formulace o hotově složené sumě, kterou nadto většinou doprovází i slovní spojení informující o kvitanci prodávajícího.⁸⁵⁴ Je nutno ovšem podotknout, že započítávám i tři případy, kdy složení celé částky proběhlo sice s jistým odstupem od okamžiku formální realizace transakce, ale vždy ve velmi krátkém časovém údobí, nejpozději do následujícího výročního soudu.⁸⁵⁵

Pro chod a zatížení venkovského hospodářství je z hlediska charakteru finanční transakce tohoto typu podstatná především ta skutečnost, že při vyrovnání zákupní sumy tímto způsobem odpadl další a v mělnických podmínkách někdy poměrně velmi dlouhodobý splátkový režim. Ve svém důsledku tak šlo o transakci výhodnou zejména pro odstupujícího hospodáře, který tím získal dostatek prostředků na zakoupení nové usedlosti. Takový postup v podobě investice do nově zakoupené nemovitosti jsem ovšem v mělnickém prostředí zjistil dílčím porovnáním pouze v případě dvou mělnických hospodářů.⁸⁵⁶ Forma, typ i charakter transakcí, které se tímto způsobem uskutečnily, mají z větší části jisté společné rysy. Předně šlo v naprosté většině o převody menších usedlostí v kategorii chalup, z celkového počtu 38 převodů se 32 nalezených případů vztahoval k této kategorii. Statky zde mají minimální zastoupení, zcela se vymyká dvojnásobný prodej největšího statku v Rousovicích. Této skutečnosti rovněž odpovídá i nižší úroveň průměrné částky, která byla v rámci platby v hotovosti složena. Prodej v hotovosti se přitom vztahoval pouze na 23 usedlostí, kdy v případě především těch nejmenších nalezneme položení hotové sumy opakovaně.⁸⁵⁷

⁸⁵² Vladimír Procházka, *Trhová smlouva*, s. 95; Bronislav Chocholáč, *Poddanský úvěr*, s. 65; podobně Týž, *Selské peníze*, s. 77 (v rozsáhlém souboru dat zde autor uvádí pouze 2 prodeje uskutečněné za hotové peníze).

⁸⁵³ Procento prodejů v hotovosti lze porovnat s prostředím poddanského města, tak je zjistil kupříkladu Petr Odehna, *Měšťané a předměšťané kloboučtí*, s.35. Autor uvádí 4,43% (z 203 trhů) ovšem jeho výzkum odpovídá období 1565 – 1604. Srovnáme-li zastoupení trhů realizovaných v hotovosti během prvního sledovaného období, dostaneme ještě číslo něco vyšší (6,51%).

⁸⁵⁴ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 93 (Mlčechvosty, 1613): „chalupu s vosením na 20 záhonech prodal Janovi Banykovi za 50 k(op) na hotově přijatých, z nichž také kvituje“. Skoupější informací pak poskytují některá účtení v 1. i 2. vlně pozemkových knih: PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 143 (Mlčechvosty, 1623): „koupil statek od Jana Janečka za sumu hotovou 100 k(op) a tak není za něj žádnému nic dlužen.“

⁸⁵⁵ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 122 (Vehlovice, 1595): V rámci prodeje chalupy zde 30 kgm. hned další pak byl položen doplatek 6 kgm.

Podobně též PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.46 (Vrutice, 1593): – Prodej za 163 K. zaplacení dluhů, doložena větší část hotovosti, při následujícím soudě položena zbývající částka 50 kgm.

⁸⁵⁶ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 140, dodatečně vložený list po fol. 147 (Krpy, 1605, 1606): V roce 1606 prodává Jíra Tkadlec 8. grunt (chalupu) v Krpech za hotovost 50 kgm. Již k roku 1605 však kupuje tentýž Jíra Tkadlec 10. grunt (chalupu) v téže vsi. Cena této chalupy je 100 kgm., závdavek (není určeno, kdy jej položil) je relativně vysoký 50 kgm., mohlo tedy s velkou pravděpodobností o finanční hotovost, kterou stržil při prodeji výše zmíněné chalupy.

⁸⁵⁷ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.7,1645 - 1675): Na malé rousovické nemovitosti proběhl prodej opakovaně v letech: 1645 (25 kgm.), 1645 (25 kgm.), 1674 (26 kgm.), 1675 (44 kgm.). Podobně též PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 29 (Brozánky, 1588 – 1612): Na malé brozánkovské chalupě proběhla směna s hotovou částkou 10 kgm. opakovaně v letech 1588, 1610, 1611,

Tab. č. 49 – *Transakce realizované v hotovosti*

	Statky	Chalupy	Celkem	Průměrná částka, rozmezí
Před	0	4	4	
1584 – 1620	3	16	19	66,5 50 – 222 *
1621 – 1650	1	10	11	73,4 7 – 300 *
1651 – 1680	0	4	4	37,5 26 – 50
1681 – 1701	0	0	0	
Celkem:	4	34	38	

* Nezapočítávám dva výjimečné prodeje v Rousovicích, v jejichž rámci bylo složeno 2125 kgm. a 1600 kgm. (K nim samostatně níže).

Dalším typickým rysem je zařazení většiny transakcí, v jejichž průběhu byla složena v hotovosti celková cena, k prvnímu sledovanému, tedy předbělohorskému období. Výraznější koncentrace se váže i k druhému období po roce 1620, zde je ovšem nadpoloviční většina realizována v první polovině dvacátých let 17. století (7). Vyšší frekventovanost je spojena patrně s příhodnými podmínkami doby před nástupem třicetileté války. Mělničtí poddanští hospodáři zde díky relativně výnosné zemědělské činnosti disponovali větší finanční hotovostí. Nezanedbatelná je skutečnost, že značná část prodejů tohoto typu je vázána k vinařským Rousovicím (11), v nichž jak jsem již nejednou naznačil, nebyli kapitálově silní jedinci výjimkou. Úbytek prodejů realizovaných prostřednictvím celé a hotové částky, který lze sledovat v období druhé poloviny 17. století, je jistě možné dát v širším rámci především do souvislosti s postupným poklesem celkové výše závdavku i ročních splátek (a rovněž vlastních cen) v průběhu 17. století. To ovšem nastíním zcela konkrétně níže.

Z hlediska typu transakce souvisely nejčastěji platby v hotovosti s běžným prodejem uskutečněným za života předcházejícího držitele, převod po smrti v podobě vyrovnání dědických podílů či dluhů se prostřednictvím celé částky uskutečnil jen v omezeném množství 4 transakcí v průběhu prvního sledovaného období. Na konci 20. let 17. století se v hotovosti třikrát uskutečnilo i zakoupení dočasně pusté usedlosti, vždy šlo ovšem o velmi malou nemovitost s nízkým rozpětím ceny. Typické je z hlediska souvislosti transakcí realizovaných za hotové peníze a typologie převodů i to, že nejčastěji šlo o prodeje nemovitostí, které směřovaly osobě v nepříbuzenském poměru k prodávajícímu hospodáři. Příbuzenský vztah obou stran nalezneme jen ve třech případech, kdy nemovitost kupuje vlastní bratr a dále v případě jediné složené hotovosti synem ve prospěch otce.⁸⁵⁸ V několika ostatních případech, kdy příbuzenská osoba (vždy syn) skládá v průběhu realizace převodu vyšší hotovou finanční částku, jde vždy o kategorii doplatku, který neodpovídal ceně a souvisel ponejvíce s vybytím vlastních či nevlastních sourozenců (uvádím níže).⁸⁵⁹ Kromě toho, že je charakter finanční položky jako doplatku patrný ze samotné formulace, je vždy zřetelný a výmluvný rozdíl při

1612, přičemž v posledních třech prodejkách se na usedlosti vystřídali tři bratři. Ve čtyřech dalších případech se pak na mělnických chalupách střetneme s dvakrát opakovaným převodem.

⁸⁵⁸ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Vrutice, fol.7,1668).

⁸⁵⁹ PK brožánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, ..fol. 68 (Vliněves, 1603): „*Havel Tuček ujal grunt svůj po smrti otce svého léta 1603, jakž ho n(ebožtík) v držení a užívání byl však tak aby vedle nařízení Nebožtíka Ondřeje Tučka, jmenovaného Alžbětě manželce Martina Holčaty ze vsi Beřkovic, jakž to vlastní sestře své 100 k(op) míšenských vydal....*“

porovnání částek uplatněných v rámci předcházející i následující transakce na daném gruntu.

S tímto naznačeným obecným rámcem transakcí realizovaných na základě hotově složené ceny, který spočíval z převážné většiny v prodejkách nemovitostí uskutečněných za života obou (většinou nepříbuzných) stran a tedy bez šacunku, je jisté zcela legitimní uvažovat o tom, že cena mohla být výrazněji ovlivněna vzájemnou domluvou stran. Výhoda, kterou hotové peníze představovaly pro prodejce, mohla mít vliv na celkovou výši stanovené ceny. Konkrétně tuto skutečnost dokládá pro moravské prostředí, ovšem prostřednictvím ojedinělého dokladu, Bronislav Chocholáč.⁸⁶⁰ Abych zjistil, zda byl tento postup praktikován i v podmínkách mělnických vesnic, bylo nutné individuálně projít jednotlivé kupní smlouvy transakcí finančně realizovaných složením hotové částky a porovnat je s předcházející i následující transakcí z hlediska výše částky i jejich obsahu. Relevantní výsledky tohoto dílčího postupu byly pochopitelně limitovány existencí předcházejících či následujících údajů o prodejkách nemovitostí i jejich časovým odstupem. Oboustranné a objektivní srovnání tak bylo možné učinit v polovině případů (22), ve zbývajících nebyl dostupný předcházející či následující údaj, či šlo o nesrovnatelné typy transakcí (prodej pustého gruntu, převod synovi aj.). I tak byl ovšem výsledek v tomto ohledu poměrně zřetelný a svým způsobem překvapující. Nepodařilo se mi nalézt žádný explicitní doklad v podobě přímé formulace v kupní smlouvě o záměrném snížení. Tomu pak především odpovídá i dílčí srovnání výši částek složených v hotovosti s cenou předcházejícího či následujícího prodeje. Částka vždy položce, která předcházela či následovala, odpovídala. Umenšení jsem našel pouze v jediném případě, kde ovšem prokazatelný důvod spočíval ve stavu nemovitosti.⁸⁶¹ Naopak případné navýšení vzdálenějších údajů odpovídalo cenovému vývoji, který naznačím dále. Zde pochopitelně nedokáži posoudit, zda se v dílčím zvýšení částky nepromítla případná dohoda kupujících a standardní cena rozložená do plnění prostřednictvím závdavku a splátek by byla ještě vyšší. S ohledem na tyto nijak nevybočující vlastnosti cen, jejichž finanční plnění proběhlo prostřednictvím jednorázově složené hotové částky, jsem tyto ceny zahrnul do níže uvedeného zpracování celkového cenového vývoje na mělnickém panství.

Na závěr je ovšem nezbytné podotknout, že zcela individuálně je vedle zmíněných prodejů v hotovosti nutné posuzovat již opakovaně zmíněný prodej velkého habakovského statku ve vsi Rousovicích.⁸⁶² V jeho případě šlo o mimořádný celek dvora doplněného vedle rozměrných polností i lukami, zahradou, pastvinami a vinicemi. Výjimečnému celku odpovídají i držitelé, v roce 1613 byl darován „Janovi z Achu“, který jej prodává stavovské osobě rytíři Fridrichovi Blektovi z Outěchovic. Suma, kterou nový stavovský držitel skládá v hotovosti je velmi nadprůměrná (2125 kgm.) a odpovídala asi

⁸⁶⁰ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 83. Autor udává, že mohlo jít o jakýsi prodej gruntovních peněz ve velkém, protože poměr umenšení kupní ceny v zásadě odpovídal běžnému prodeji gruntovních peněz.

⁸⁶¹ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 33 (Vrutice, 1629): „Jan Tesař vedle jiných sousedův vyhořel a nemohouce pro velikou potřebnost sto býti, aby zase tu chalupu svou vystavěti měl a mohl. Prodal jest ji se všemi dědinami a jiným od starodávna k ní příslušenstvím Fridrichovi Libštejnovi mlynáři, Apoleně manželce a dítkám jeho za sumu 40 kop míš(enských) hotových...“

⁸⁶² Viz např. Kap. 2.4.2.

stavovskému i majetkovému zařazení rytířské rodiny Blektů, resp. její tlustecké linii.⁸⁶³ Koupí takto velkého gruntu v hotové částce ovšem nelze zcela vyřadit ani z rámce možností mělnických poddaných, protože opakující se prodej v roce 1625 přivedl grunt do rukou rychtáři Janu Habakovi, v jehož silách bylo rovněž grunt zaplatit v třech značně vysokých částkách v průběhu dvou následujících let.⁸⁶⁴

e. *Ceny z nuceného prodeje.*

V předchozí kapitole jsem se snažil ukázat, že transakce, spojené nejčastěji se zásahem vrchnosti za účelem vynucené výměny hospodářů, se primárně vztahovaly především k větším celkům v kategorii statků. Důvodným podkladem takové změny bylo nejčastěji špatné hospodaření poddanských hospodářů. Dalším závažným a obligatorním okamžikem byla především vysoká míra dluhů. Naznačil jsem také to, že k nucenému prodeji pravděpodobně nedošlo okamžitě, ale s určitým odstupem. Lze tedy očekávat, že grunt mohl být kromě zadlužení postižen i určitou mírou devastace usedlosti, hospodářského zázemí i kvalitou obdělávaných polí. O tom koneckonců svědčí v několika případech i samotná formulace nuceného prodeje statku.⁸⁶⁵ Koupě se přitom vždy odehrávala na základě aktuálního šacuňku, prostřednictvím kterého byla míra poškození gruntu posouzena. Výše jsem se přitom alespoň v náznacích pokusil ukázat, že stav usedlosti, její vybavení i kvalita polnosti měla na cenu pravděpodobně významnější vliv. Tyto skutečnosti se pochopitelně mohly projevit při prodeji daného gruntu a mohly přinést, když ne aktuální pokles ceny, alespoň její stagnaci. Podporu pro toto tvrzení jsem ovšem v žádné kupní smlouvě související s nuceným prodejem v podobě výslovného vyjádření o snížení ceny nenalezl. Pravidelně je vždy uveden jen hrozivý výčet dluhů a nebezpečí, které by gruntu v držení nespolehlivého či neschopného hospodáře hrozily. Úkolem ceny gruntu prodávaného v rámci nuceného prodeje bylo především zajistit zaplacení dluhů a vyrovnat všechny další věřitelské poplatky, spočívající v dědických podílech z minulých prodejů, zbývající část náležela prodávajícímu.⁸⁶⁶ Srovnáme-li ceny, které vzešly z nuceného prodeje s cenami předcházejícími, nalezneme skutečně poměrně zřetelný pokles v 7 případech, hodnota poklesu přitom přesáhla 60%. V ostatních případech buď nenalezneme odpovídající položku v rámci předcházejícího prodeje (převod synovi nebo dlouhý časový odstup)

Lze se tedy pouze opatrně domnívat, že nucený prodej mohl mít specifický vliv na výši ceny. S ohledem na nízký počet případů, časový odstup transakcí a nesouměřitelnost kategorií je ovšem nutné k takovému tvrzení přistupovat velmi

⁸⁶³ Petr Gajdošík, *Blektové z Útěchovic*, s. 87.

⁸⁶⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.48, (Rousovice, 1625-27): Jan Habak položil při prodeji závdavek 600 kgm., splacení zbývající částky rozděleno do 2 následujících let (v r. 1626 na svatého Jiří složil 300 kgm., v r. 1626 o svatém Havlu složil 300 kgm. a v r. 1627 opět při svatém Havlu složil posledních 400 kgm.).

⁸⁶⁵ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 7 (Vraňany, 1614): „za příčinou velkého svého nehospoďaření a gruntův spouštění ano i velikých dluhův...“

⁸⁶⁶ Nad tyto součásti lze ve výčtu položek nalézt některé specifické sumy, které s daným prodejem i poměry na gruntě úzce souvisejí. Vypovídající i zajímavá je položka z prodeje rozsáhlého dvora v Rousovicích za 1450 kgm., kdy prodávající nezískal z prodej nic, jeho dceři pak byla určena nic pouze výmluvně uvedená symbolická suma 10 kgm: „ a dceři Jana Černohlávka složeno do truhlice sirotčí 10 k(op) gr(ošů) míš(enských), aby pamatovala dorostou, jak jest tento dvůr otec její držel a jej ve 2 letech jako marnotratný syn promrhal.“ (PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.68 (Rousovice, 1625).

rezervovaně. Přesto v důsledku ne zcela standardních výkyvů cen je podle mého názoru nutné pro objektivní posouzení vývoje cen položky, které byly vytčeny v rámci nuceného prodeje, z celkového zpracování eliminovat.

f. *Cena jako doplatek či vybytí sourozence:*

Poslední kategorii cen, které nelze do celkové analýzy vývoje cen nemovitostí přímočaře započítat, zastupují finanční položky představující pouhé vyrovnání dílčích dědických nároků. Střetneme se s nimi při prodejkách (resp. převodech) gruntů synovi po smrti jeho otce. Jde o případy, kdy položka ceny, resp. částky prostřednictvím, které byl grunt předán synovi, byla podstatně nižší než předcházející i následující cena daného gruntu. Jedná se přitom vždy o velmi markantní rozdíl, který doplankovou položku vyčleňuje zcela mimo celkový trend cen, přičemž jde vždy zřetelně pouze o část ceny. Ta nejčastěji odpovídala položce, která nebyla na gruntu doplacena či byla v některých případech obohacena ještě o aktuální dluhy. Na syna je tak převedena povinnost doplatit grunt v pokračujících splátkách do úplného splacení. Na rozdíl od podobné situace, kdy grunt přejímá vdova, která většinou prostě pokračuje ve splácení, je takový převod vždy v pozemkových knihách uveden. Zbývající finanční částku většinou doprovází i přehledná a srozumitelná rekapitulace zbývajících nároků na nesplacené gruntovní peníze (eventuelně je přiložen i přehled dluhů). K této povinnosti doplácení, která se vždy vztahovala na grunt s jedním pozůstalým a nevybytým synem, byla v některých případech přiřazena ještě povinnost uhradit částku určenou sourozenci či jiné osobě, která na gruntu žila. Běžné sirotčí dělení, které mělo na gruntu s více sourozenci nastat, zde z většinou neupřesněných důvodů předchází odkaz zemřelého otce.⁸⁶⁷ Částka doplatku je vždy zřetelně vymezena, pouze v jediném případě se mi ji nepodařilo zjistit.⁸⁶⁸ V případě těchto specifických situací není asi třeba příliš zdůrazňovat, že není možné tyto údaje rovněž zařadit do celkového posouzení vývoje ceny poddanské nemovitosti na mělnickém panství.

4.3.2 *Vývoj ceny poddanské nemovitosti mělnického panství*

Individuální posouzení specifických a do širšího zpracování nezahrnutých skupin cenových údajů bylo nutné realizovat ještě předtím, než se pokusím naznačit celkový vývoj cen mělnických nemovitostí v průběhu 17. století. Vymezeny a individuálně posouzeny zde byly ty z cenových údajů, jejichž výše, popřípadě charakter jejich dalšího splácení, byly vedle běžného postupu a tradice stanovení cen vytvořeny spolupůsobením některých dalších okolností. Ty přinesly či mohly přinést ve svém důsledku výraznější rozsah změn cenové hladiny. Cenové

⁸⁶⁷ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 125 (Vliněves, 1603): evidentní a zřetelný doklad ve Vliněvsi, který se uskutečnil v rámci převodu synovi po smrti otce, samotný doplatek se týká vybytí jeho sestry: „*Havel Tuček ujal grunt svůj po smrti otce svého léta 1603, jakž ho N(ebožtík) v držení a užívání byl s těmi svrsky a nábytky tehdáž v něm zastíženými, však tak aby vedle nařízení nebožtíka Ondřeje Tučka jmenovaného Alžbětě manželce Martina Holčaty ze vsi Beřkovic, jakžto vlastní sestře své 100 K(op) míšenských vydal, přičemž i ona Alžběta přestala.*“ Zjevný je pak charakter platby jako doplatku v dalším prodeji tohoto gruntu v roce 1622, kdy je statek prodán vdově po Havlovi Tučkovi za 1600K.

⁸⁶⁸ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol.67 (Brozánky, 1606): „*Matouš Malej statek ten, který po otci svém od matky své vlastní a votčima ujal. Statek v držení jeho zůstává. Maje polovici dílu po otci svém v statku. Ostatek mateřského dílu jest za jistou sumu peněz od mateři své koupil. Takže na ten čas z toho statku žádnému nic povinen není.*“

údaje, s nimiž pracuji, jsou tak alespoň zčásti srovnatelné a lze snad očekávat, že se jejich dlouhodobější vývoj uskutečňoval v duchu podobné celkové tendence. Hlavní soubor dat, které využívám k následujícímu rozboru vývoje cen na mělnickém panství, tak vzešel z transakcí, v jejichž rámci se stanovení ceny uskutečnilo za srovnatelných podmínek úrovně prodáváného gruntu. Základní okruh takto využitých cenových údajů se váže ke dvěma širším okruhům dle typu majetkových transakcí, v jejichž rámci jsem nepředpokládal a ani se mi v naprosté většině nepodařilo nalézt nějaké vnější nestandardní vlivy na stanovení výše ceny, které by znemožnily vzájemné porovnání a výpočet průměrné ceny:

a. *Běžné prodeje nemovitosti za života hospodáře:*

Transakce tohoto typu zahrnují většinu těch aktivit, které se uskutečnily za života prodávajícího hospodáře. Při eliminaci nucených prodejů a prodejů po zběhnutí držitele, představuje ten nejdůležitější identifikační faktor tohoto typu transakce především základní motivace prodeje, která spočívala ve vlastní aktivitě držitele gruntu, jenž se rozhodl grunt prodat. Individuálního a konkrétní zdůvodnění tohoto rozhodnutí jistě představuje proměnlivou složku, s níž nelze počítat, protože nás o ní formulace kupních smluv informují jen výjimečně. Lze pouze obecně předpokládat, že hlavní motivační složkou pro rozhodnutí prodat grunt byly zájmy hospodářské, v jejichž rámci prodejce usiloval o polepšení možností pro své hospodářské aktivity či se naopak snažil prodat grunt, na jehož každodenní hospodářský chod by z různých důvodů v budoucnu nestačil (nemoc, stáří, nedostatek hospodářských schopností). Prodával-li se grunt za života hospodáře, nebyl, jak jsem již výše uvedl, zpravidla nikdy šacován a stanovení ceny se tak odehrálo na podkladu tradice ceny z předchozích prodejů, důležitý byl pochopitelně souhrn všech věřitelských závazků plynoucích z nedoplatení gruntu či z aktuálních dluhů. Další pravděpodobně značně významnou roli zde mohla sehrát individuální dohoda obou kupujících stran. Vladimír Procházka a později Bronislav Chocholáč opakovaně naznačili, že zde také mohly hrát roli i další doplátky, které byly realizovány vedlejší dohodou mezi poddanými mimo rámec oficiální agendy v podobě jakýchsi „černých cen“.⁸⁶⁹ Pro tento jistě odůvodněný předpoklad se mi ovšem v mělnickém prostředí stejně jako v případě jiných vrchnostenských celků nepodařilo dohledat žádný doklad. Podotýkám rovněž dopředu, že v rámci těchto převodů pravděpodobně neměly při tvorbě ceny zvláštní význam ani příbuzenské aspekty, které nejčastěji reprezentoval otcovský prodej gruntu vlastnímu synovi. Kromě relativně velmi výjimečných případů, kdy je převod realizován prostřednictvím bezplatného převodu jedinému žijícímu potomkovi či doplátku, byla transakce, během níž je grunt prodán příbuzenské osobě ještě za života prodávajícího, s ohledem na cenu i formální průběh vždy velmi jednoznačně běžným prodejem.⁸⁷⁰ Takový převod přitom představoval určité vybočení z dědických práv, protože kromě dluhů a případného doplácení gruntu jsou veškeré peníze z prodeje vždy určeny pouze prodávajícímu otci (popř. tchánovi). Jsou-li uplatňovány nároky na případné dědické podíly, pak je tomu vždy až po případné smrti prodávajícího hospodáře. Pro úplnost je nutné připomenout, že ani stanovení výměnku, které s prodejem synovi za života otce

⁸⁶⁹ Vladimír Procházka, *Trhová smlouva*, s. 99, Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 74.

⁸⁷⁰ Stejnou situaci převládajících prodejů dohledal Bronislav Chocholáč, *Poddanský úvěr*, s. 64-65; podobně v prostředí frýdlantského panství Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 75.

často souvisí, nemělo zpravidla v mělnickém prostředí přímý vliv na stanovení výše ceny, stejně jako na další režim postupného splácení.

b. *Prodej statku po smrti hospodáře:*

Druhou základní skupinu cenových údajů, které tvoří základ materiálu pro posouzení vývoje cen nemovitostí na mělnickém panství, představují položky z prodejů, které se uskutečnily až po smrti předcházejícího držitele. Od výše uvedené kategorie se odlišují především pravidelně realizovaným odhadem nemovitosti (šacuňkem), který se pravděpodobně vždy uskutečnil velmi brzy po smrti hospodáře. Primárně je v této skupině z hlediska výše uvedené četnosti i charakteru nutné počítat s transakcemi, v jejichž rámci koupil grunt zcela nepříbuzný hospodář. Převody tohoto typu po smrti hospodáře převládaly, přičemž z jejich individuálního zhodnocení je vždy patrné, že způsob převodu odpovídal z hlediska realizace cenových údajů rámcově běžnému prodeji.⁸⁷¹ Položka ceny se zde váže k tradici předcházejícího prodeje, ovšem v řadě případů lze sledovat v průběhu první poloviny 17. století určité nezanedbatelné navyšování, ve 2. polovině 17. století pak častější pokles. Změny ovšem nejsou nikterak dramatické a lze počítat, že podléhaly celkové tendenci vývoje cen.

Komplikovanější je to v případě těch převodů, které bývají označovány jako sirotčí, v jejichž rámci byla na základě dědické praxe usedlost převedena příbuzné osobě. Výše jsem již uvedl, že nejčastěji se novým držitelem gruntu stal po smrti otce jeho syn. V tomto ohledu je nutné odlišit především ty již uvedené transakce, které se uskutečnily na bázi doplatku. V případě ostatních sirotčích transakcí jsem dílčím srovnáním zjistil, že ani zde většinou nedocházelo k nestandardnímu a nečekanému pohybu cen a zjištěná suma se většinou nelišila od cen předchozích. I zde bylo hlavním úkolem šacuňku stanovit minimální hodnotu nedopracovaných pohledávek a dluhů, v této minimální výši jsou prodávány pouze pusté grunty ve druhé polovině 17. století. Vše to, co bylo nad tento minimální rámec, nejčastěji s ohledem na tradiční výše ceny z předcházejícího prodeje, šlo ve prospěch dědiců -sirotků. Výraznější odlišení od ostatních transakcí lze sledovat až v případě vlastní realizace splácení, kdy dědic a zároveň kupující gruntu poráží nejčastěji v rámci závdavku svůj podíl. Z tohoto pohledu lze tedy zařadit i veškeré sirotčí prodeje do celkového zpracování vývoje cen, pouze jich není možné využít pro zcela objektivní posouzení vývoje výše závdavku, poměrně často je suma uvedená jako závdavek ve skutečnosti pouze porážkou dědického podílu (tzv. mrtvý závdavek).

Pro sledování vývoje cen, za které se prodávaly poddanské nemovitosti na mělnickém panství, jsem zvolil postup stanovení průměrných cenových položek pro jednotlivá sledovaná období. Obdobně jsem postupoval i v případě sledování vývoje dílčích složek ceny, které měly význam při jejím konkrétním plnění (závdavek – splátky). Zde ovšem hraje roli i jejich poměr k celkové ceně. Porovnáním výsledků zjištěných pro tato jednotlivá období lze sledovat poměrně dynamický vývoj cen nejen v podmínkách celého panství, nýbrž často i v jednotlivých vesnických lokalitách, k nimž jsem zaměřil reprezentativní sondy. V případě těchto dílčích celků bylo ovšem možné uskutečnit výpočet průměrné ceny pouze tehdy, pokud zpracování záznamů

⁸⁷¹ Obdobně Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 117; dále Týž, *K hospodaření poddaných na pernštejnském panství*, s.92.

o transakcích uskutečněných v dané lokalitě přineslo dostatečné spektrum vhodných cenových údajů. V opačném případě by průměrná cena mohla zavádějícím způsobem vývoj v dané lokalitě zkreslit. Jako hranici pro dostatečnou sumu dat, která by odpovídala nárokům na alespoň zčásti objektivní výsledek průměrné ceny pro dané období, jsem přitom využil minima, s nímž pracoval Bronislav Chocholáč. Zmíněný autor při analýze moravských pozemkových knih navrhl respektovat pro posouzení vývoje jednotlivých vesnických lokalit v průběhu dílčích období zásadu alespoň 5 individuálních cenových údajů.⁸⁷² Podmínka tak sice vyřadila ze sledování některé malé lokality či alespoň málo početně zastoupené kategorie v některých vsích (zejm. chalupy), zajistila ovšem alespoň základní úroveň objektivního postupu i možnost srovnání s jinými lokalitami v moravském prostředí.⁸⁷³ K tomu podotýkám, že další přirozenou podmínkou, kterou využil pro svůj postup analýzy rovněž zmíněný autor a kterou je bez diskuse vhodné rovněž respektovat, byla nutnost počítat celkový cenový průměr v dané kategorii z průměrných cen jednotlivých gruntů pro dané období. Tato podmínka se dotkla těch gruntů, které byly v daném období oceněny a prodány vícekrát. Celkový a trochu jednodušší výpočet průměru ze všech cen by tak zvýhodnil zejména kategorii menších chalup, v jejichž rámci byla četnost prodeje vždy vyšší a cena se tak pro jednotlivé období vícekrát opakovala.⁸⁷⁴

Tab. č. 50 - Vývoj ceny poddanské nemovitosti na mělnickém panství

Sledované období	Statky				Chalupy			
	Počet gruntů	Zařazené údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměr. cena	Počet gruntů	Zařazené údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměr. cena
Před	33	34	150 – 675	310,3	17	19	10 – 230	78,1
1584 - 1620	63	110	100 – 2125	438,4	54	109	10 – 300	95,1
1620 - 1650	44	63	90 – 1600	418,6	43	80	7 – 400	116,5
1651 - 1680	39	57	40 – 710	209,8	24	45	10 – 130	63,5
1681 – 1701	40	54	60 – 700	244,9	30	53	10 – 200	72,5
Celkem	186	284		351,2	151	287		86,9

Uplatníme-li tedy naznačené metody, je možné konečně představit výsledný celkový trend cenového vývoje, který podrobné statistické zpracování přineslo. Základní tendence zde poukazuje k poměrně výraznému obecnému pohybu a proměně cen mělnických poddanských nemovitostí v průběhu 17. století došlo. Z celkového pohledu přitom zásadní a dramatickou proměnu přináší třetí sledované období, které odpovídá třem poválečným desetiletím. Po mírném poklesu, který přinesla válečná léta nemovitostem v kategorii statků a naopak rovněž spíše jen pozvolnému vzestupu v kategorii chalup, došlo k velmi výraznému všeobecnému propadu cen poddanských nemovitostí, který ve většině případů dospěl pod hranici poloviny

⁸⁷² Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 78.

⁸⁷³ Zcela nevhodnou vesnici v tomto ohledu představuje levobřežní Spomyšl s pouhými čtyřmi osedlými, dále jsem v některých vesnicích nemohl uplatnit statistické zkoumání v rámci jedné ze dvou kategorií (nízký počet statků ve vsi Vehlovice, naopak chalupnických ve Velkém Újezdu).

⁸⁷⁴ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 78.

předválečného cenového maxima. Náhlý a velmi citelný pokles ceny gruntů zde představuje poměrně zřetelný výraz dlouhodobé ekonomické deprese, která se obecněji v 50. – 80. let 17. století projevila a která byla souhrou nejen důsledků válečných událostí, ale rovněž i výsledkem dlouhodobých výkyvů nabídky a poptávky zemědělských i řemeslných produktů a dalších procesů.⁸⁷⁵

Jistou proměnu v tomto ohledu přináší poslední dvě desetiletí 17. století, v jejichž rámci lze sledovat mírný opětovný růst cen, který mohl souviset nejen s inflačními poklesy hodnoty mince, ale úzce i s vývojem vlastního mělnického celku. Již výše jsem naznačil, že se v této souvislosti a v této době častěji objevují informace o „vylepšení“ statků, které vedly k mírnému nárůstu cen. To se jistě projevilo v nárůstu průměrné ceny, nelze ovšem vyloučit i to, že konsolidace přinesla vyšší konkurenci z hlediska poptávky možných zájemců o koupi statku. I ta se rovněž může podílet dílčím způsobem na vzestupu ceny. O konkurenci a růstu počtu potencionálních kupců gruntu lze uvažovat i s ohledem na poměrně četné selské rodiny, o nichž nás informují soupisy podaných z posledního desetiletí 17. století.

Vedle tohoto poměrně výrazného cenového vývoje, patrného již ze základního přehledu, který budu dále upřesňovat a konkretizovat s ohledem na jednotlivá dílčí období i lokality, je v otázce ceny mělnické usedlosti zřetelná ještě jedna velmi podstatná skutečnost. Prostředí mělnického panství totiž s ohledem na dosažené průměrné hodnoty cen představuje obecně při srovnání s jinými celky lokalitu se značně nadprůměrnými cenami. Ty vynikají zřetelně především v první polovině 17. století, ovšem ani uvedený výrazný pokles nezařadil zkoumané panství mezi vrchnostenské celky s podprůměrnými cenami poddanských nemovitostí. Více než polovina cen nemovitostí v průběhu 17. století překročila hranici 100 kgm. a z toho další nezanedbatelná část cenových údajů v rozsahu zhruba jedné třetiny všech cen statků (i chalup) přesáhla i hranici 200 kgm. (31,5%). Nezanedbatelné procento představuje kategorie již opravdu vysokých cen, které překročily 300 kgm. a které nalezneme v necelé pětině případů všech cen (18,6%). Z hlediska sledovaných kategorií (statků a chalup) je přitom patrná skutečnost, že průnik nižších cen statků a vyšších cen chalup je relativně rozsáhlý. Takové tvrzení ovšem prozatím relativizuje délka sledovaného období, v jehož rámci došlo k velmi intenzivní změně ve výši cen. Kategorizaci usedlostí při vzájemném srovnání ceny a vlastního charakteru nemovitosti (kategorie, typ provozu aj.), proto ponechávám až na konkrétní a dílčí nástin jednotlivých sledovaných etap. Orientační nástin skladby cen, který uvádím již nyní, tak nepostihuje hluboké proměny, k nimž na úrovni ceny poddanské nemovitosti v průběhu 17. století.⁸⁷⁶

⁸⁷⁵ Eduard Maur, *Zemědělská výroba na pobělohorském velkostatku v Čechách*, Praha 1990, s. 18.

⁸⁷⁶ Celková tabulka tohoto typu ovšem poslouží též jako podklad pro srovnání s některými badatelskými počiny, které pro celky v českém prostředí počítají pouze s celkovým rámcem 17. století Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s. 54, zčásti Karel Kratochvíl, *S jistým povolením*, s. 46.

Tab. č. 51 – *Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období 1584 - 1701*

Kupní cena	Kategorie							
	Statek	Chalupa	Příbuzní	%	Nepříbuzní	%	Celkem	%
0 – 50	9	134	25	12,6	119	23,8	144	20,6
51 – 100	68	106	45	22,6	128	25,6	173	24,7
101 – 150	50	47	21	10,6	76	15,2	97	13,9
151 – 200	44	21	22	11,1	43	8,6	65	9,3
201 – 300	59	19	23	11,6	55	11,0	78	11,2
301 – 500	87	3	37	18,6	53	10,6	90	12,9
501 – 1000	45	0	23	11,6	22	4,4	45	6,4
nad 1000	7	0	3	1,5	4	0,8	7	1,0
	369	330	199	100,0	500	100,0	699 ⁸⁷⁷	100,0

Nadprůměrnou úroveň cen mělnických gruntů lze předpokládat na základě srovnání mělnického celku s jinými celky, v jejichž rámci se badatelé pokusili úroveň cen a v některých případech i jejich vývoj v průběhu 17. století nastínit. Srovnání je v tomto ohledu možné uskutečnit v rámci několika celků v Čechách i na Moravě. Vzdálenější moravské prostředí představuje v tomto ohledu v současné době širší pole pro možné srovnání, přičemž dominuje záběr Bronislava Chocholáče pro celky západní Moravy a na českomoravském pomezí. V porovnání s mělnickým prostředím je celková výše cen v případě zkoumaných moravských celků zřetelně nižší. Odlišuje se především v průběhu první poloviny 17. století, kdy zde jen ty největší celky v městečku Dolní Bobrová ojediněle přesáhly 300 zlm./kgm.⁸⁷⁸ Zkoumané moravské poddanské nemovitosti tak nedosáhly ani průměrné hodnoty mělnických statků, v jejichž okruhu v průběhu první poloviny 17. století přesáhla výrazněji hranici 300 kgm. celá třetina cenových údajů. Podobně vyzní i srovnání s prostředím předbělohorského moravského poddanského města Klobúky, kde se nad 200 zlm. dostalo pouze 11,33% cenových.⁸⁷⁹ V případě celků zkoumaných Bronislavem Chocholáčem a mělnického prostředí pak dochází k jistému přiblížení cenové hladiny až v průběhu poválečného období, to je ovšem výsledkem protikladného vývoje cen. Zatímco mělnickému prostředí přineslo poválečné období hluboký pokles ceny, v moravských celcích lze po relativně konstantním vývoji cen v první polovině 17. století sledovat sice mírný, ale relativně všeobecný vzestup. Ten dosáhl maximálního zvýšení především u chalup (až o 20%). Příčiny tohoto vývoje, která ovšem byly v různé míře realizovány ve zkoumaných lokalitách, dává autor do souvislosti s inflací peněz či ve větší konkurenci v zájmu o grunt.⁸⁸⁰

Představu o vysoké úrovni cen mělnických nemovitostí přináší i další srovnání s jinými celky. V prostředí báčovické rychty u Pelhřimova jsou uváděny jako převažující grunty v rozmezí 101 – 150 kgm., nad 300 kgm. se dostalo pouze 11,8 %.⁸⁸¹ Autor se zde uvádí základním

⁸⁷⁷ Ve výše uvedené tabulce jsem po úvaze využil všech cenových údajů, kromě plateb uskutečněných formou doplatku, dále jedné nejasně formulované ceny a údajů, které náleží do období před rok 1584, v jejichž případě již jsem konstatoval komplikovaný odhad odstavu údaje od počátku knihy.

⁸⁷⁸ Přepočítávám dle autora v poměru 1:1. Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 46.

⁸⁷⁹ Petr Odehnal, *Měšťané a předměšťané klobúčtí*, s. 51. Autor člení do 3 skupin – 75,37% - v kategorii do 100 zl., 12,3% v rozmezí 100 – 200zl., 11,33% =nad 200 zl.

⁸⁸⁰ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, zejm. s.90 – 95.

⁸⁸¹ Karel Kratochvíl, *„S jistým povolením vrchnosti“*, s.33, s. 46 (přehled). Autor uvádí, že téměř polovina gruntů v rozmezí 100 – 200 kgm., přičemž převažovaly grunty 101 – 150 kgm (32,64%), ceny nad 200 kgm. dosáhlo 26,38%, nad 300 kgm. pak pouze 11,8% .

způsobem i tendenci vývoje gruntů ve zkoumané rychtě v průběhu 17. století, přičemž zde ve shodě s mělnickým vývojem dochází k velmi markantnímu, i když ne všeobecnému poklesu cen, který dosáhl až 80%.⁸⁸²

Badatelské počiny, které v českém prostředí umožňují porovnat ceny gruntů a popřípadě i jejich vývojovou tendenci, jsou omezeny pouze na několik vrchnostenských celků. Délkou, podrobností zpracování údajů i naznačenou vývojovou tendencí v tomto ohledu vyniká výzkum frýdlantského prostředí Dany Štefanové. Ta vývoj ceny zkoumá především s ohledem na vliv příbuzenských vazeb, který zde poměrně zřetelně prokazuje v případě vyšších cenových údajů.⁸⁸³ V kontextu s celkovou výší ceny se zde z hlediska srovnání prozatím spokojím s konstatováním, že z porovnání frýdlantských a mělnických gruntů je patrná opět nadprůměrná výše cen mělnických poddanských nemovitostí. Podstatné je také to, že i vývoj frýdlantských cen přináší velmi obdobnou tendenci, jakou lze sledovat v průběhu 17. století na Mělnicku. Druhá polovina 17. století přináší velmi zřetelný pokles ceny nemovitosti, v jejímž rámci zcela mizí cenové údaje nad 300 kgm.⁸⁸⁴

Omezenější výpověď poskytuje pohled na východočeský celek rychnovského panství, který byl zhodnocen prostřednictvím celkového pohledu na celé 17. století. Ceny poddanských nemovitostí se zde pohybují v rozmezí od minimálních cenových relací po 1000 kgm., těžiště zde ovšem leží v rozmezí 150 – 200 kgm (tj. 27%).⁸⁸⁵ Pro prostředí brandýského panství, které je blízké svým charakterem mělnickému celku, byla cenová skladba i vývoj cen zpracována pouze částečně. Na základě analýzy jedné z vesnic zde Jana Dobešová uvádí pro cenu středně velké usedlosti brandýské nemovitosti rozmezí 50 – 135 kgm.⁸⁸⁶ Konkrétní a výrazný pokles cen ve druhé polovině 17. století pak konstatuje Eduard Maur pro točnické panství, v jehož rámci pro druhou polovinu 17. století určuje cenu usedlosti v úrodné části sledovaného celku v rozmezí 100 – 200 kgm.⁸⁸⁷ Pro oblast jižních Čech obecněji konstatuje zjištěnou úroveň cen a hlavní tendenci Josef Grulich, který v rámci analýzy rychty na Táborsku stanovil relace průměrné ceny selského statku pro první polovinu 17. století mezi 100 – 120 kgm. I zde přinesla druhá polovina 17. století markantnější pokles na 60 – 80 kgm., k dalšímu vzestupu ceny dochází až v průběhu 18. století. V případě chalupy našel konstantnější hodnoty, které se v průběhu 17. století pohybovaly mezi 20 – 30 kgm.⁸⁸⁸

Spektrum badatelských počínů, které zhodnotily v určité míře aspekt vývoje cen, popřípadě dílčích položek ceny, je relativně omezené. Nadto případnou komparaci znesnadňují různé badatelské přístupy, které se odlišují nejen konkrétností i charakterem výsledných hodnot, ale i šíří záběru s ohledem na studovaný územní celek. Podobně různý je rozsah zkoumaného období a jeho případného členění. I přes tato omezení je ovšem prozatím v obecné rovině

⁸⁸² Tamtéž, s.34.

⁸⁸³ Dana Štefanová *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, zejm. s.98 -99. Dílčí srovnání cen uvádím dále.

⁸⁸⁴ Tamtéž, s. 100.

⁸⁸⁵ Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s. 54. Zajímavé v tomto ohledu může být srovnání s podhorským rychnovským panstvím, kde zahradnické usedlosti dosáhly jen ojedinele (v počtu 4) kategorie od 151 do 200 kop, v kategorii 101 -150 kgm stále převládají statky. Na mělnickém panství v je poměr statků a chalup rovnoměrný.

⁸⁸⁶ Jana Dobešová, *Poddanská usedlost*, s. 53.

⁸⁸⁷ Eduard Maur, *Poddaní točnického panství*, s. 284. Konkrétní výsledky průměrných cen, zde autor uvádí pro vesnici Chlustina, která v rozmezí let 1606 – 1705 v 25 letých etapách dosáhla těchto hodnot : 162, 113, 87 a 99 kgm. Tendence vývoje se zde velmi úzce přimyká k vývoji na mělnickém panství.

⁸⁸⁸ Josef Grulich, *Poddanská nemovitost a dědické právo*, s.35.

možné mělnické poddanské nemovitosti charakterizovat jako nadprůměrně drahé. Vývoj mělnických cen přitom v zásadě odpovídá obecnější tendenci, kterou lze na českém území sledovat. V dalším textu se ovšem pokusím v rámci konkrétního pohledu na jednotlivé lokality ukázat, že tyto obecnější teze se naplňovaly v jednotlivých vesnických lokalitách v poměrně velmi různé míře a jejich načasování bylo s ohledem na jednotlivé etapy 17. století rovněž relativně různorodé. Ještě než přikročím k tomuto konkrétnímu záběru mé práce, je nutné uvést, že zařazení mělnického panství k celkům, v nichž bylo zakoupení poddanské nemovitosti často nadprůměrně nákladnou záležitostí, neplyne jen z komparativního srovnání s výsledky zjištěními na jiných celcích. O této skutečnosti výmluvně svědčí mimo okruh pozemkových knih i další, ač ojedinělé soudobé pramenné doklady, které se k mělnickému celku dochovaly. Příznačná je v tomto ohledu již zmíněná relace zvláštní komise, která české komoře oznamovala výsledek své vizitační cesty po mělnickém panství za účelem rozšíření spektra režijních dvorů. První vhodnou lokalitou se komisi nejprve zdály 3 grunty ve vesnici Zelčín. Ovšem základní překážku zde představovala právě nečekaná dráze gruntů: „*tři lidé zde osedlí, draho své grunty šacuji, na 17.000 kop míšeňských zvětšují, aby pak k novému šacuňku od přísežných třebas cizopanských osob podání byli s těžkostí laciněji 10.000 kop míš(enských) by šacovány byly. A to proto, že na témž panství Mělnickém statkové sedlští příliš zvejšeny byly, a ten jeden z těch tří osedlej, kterej toliko 30 kop záhonů dědiny má, sám týž grunt svůj ve 3040 kopách míš(enských), jakž nám správu činil ujal...*“⁸⁸⁹ Komise uvádí ovšem i další důvody, kterými jsou nutné náklady na přestavbu, ale rovněž ztráta stálého a běžného platu. Poté na doporučení hejtmana vyrazila komise do lokality vysocké rychty, ovšem ani zde i přes nebývalou příhodnost místa ve výsledku nedoporučila nový dvůr založit. Ve výčtu pěti důvodů zmiňuje komise hned po přílišné vzdálenosti od centra panství důvod: „*jest druhé že ty gruntové draze ušacovány jsou, jakž se tomu z příležitých šacuňkův porozuměti může.*“⁸⁹⁰

* * * * *

Již jsem naznačil, že individuálně sledované rychty a zejména vesnice obecný trend naplnily poněkud rozdílným způsobem, který ne vždy úplně odpovídal obecné křivce cenového vývoje i dalším prozatím jen celkově nastíněným aspektům. Důvody tohoto rozrůznění se alespoň zčásti pokusím níže osvětlit, roli zde přitom mohly sehrát odlišné hospodářské a přírodní podmínky. Již výše jsem přitom poukázal na to, že vliv měla rozloha půdního fondu. Význam mohla mít i kvality půdy a pro mělnické prostředí specifická přítomnost intenzivněji provozovaných doplňkových zemědělských odvětví, zejména vinařství. Nezanedbatelnou úlohu ovšem mohly mít i rozdílné důsledky historického vývoje daných lokalit, vzdálenost od centra panství, aktuálně i různá míra devastujících vlivů třicetileté války. V následujícím textu se proto pokusím obecnou křivku vývoje cenové hladiny konfrontovat s dílčími lokalitami jednotlivých mělnických vesnic, popřípadě ve vyšší úrovni jednotlivých rychet, jejichž vymezení souviselo i s trochu odlišným přírodním a geografickým charakterem dané části mělnického panství.

⁸⁸⁹ NA Praha, fond Stará manipulace, sign. SM M 28 – 60, k. 1473 (Hejtmanství)

⁸⁹⁰ Tamtéž.

Tab. č. 52 - Vývoj cen (rozpětí, průměrná cena) ve vsích vraňanské (vrbenké) rychty

Vesnice	Sledované období	Statky				Chalupy			
		Grunty	Údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměrná cena	Grunty	Údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměrná cena
Mlčechvosty	Před	5	5	210 – 400	382	4	4	73 – 165	--
	1584 – 1620	7	11	200 – 700	320	6	10	45 – 200	102,8
	1620 – 1650	5	7	250 – 750	474,3	5	11	100 – 280	176,2
	1651 -1680	4	6	60 – 280	190	4	4	--	--
	1681 – 1701	6	11	120 – 700	250,5	5	7	60 – 180	125
	Celkem	22	35	60 – 700	306,7	20	32	45 – 280	125,4
Spomyšl	Před	2	2	--	--	1	1	--	--
	1584 – 1620	1	1	--	--	1	1	--	--
	1620 – 1650	2	2	--	--	1	2	--	--
	1651 -1680	2	2	--	--	1	4	--	--
	1681 – 1701	0	0	--	--	1	1	--	--
	Celkem	5	5		500	4	8		83,6
Vraňany	Před	5	5	100 – 600	258	1	1	--	--
	1584 – 1620	6	9	200 – 800	442,2	2	2	--	--
	1620 – 1650	7	8	120 – 1500	526,3	2	2	--	--
	1651 -1680	4	6	90 – 500	363	2	4	--	--
	1681 – 1701	3	5	300 – 460	410	1	3	--	--
	Celkem	20	28		443,5	7	11		128,1

Tab. č. 53 - Vývoj cen (rozpětí, průměrná cena) ve vsích brozánkovské (vrbenké) rychty

Vesnice	Sledované období	Statky				Chalupy			
		Grunty	Údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměrná cena	Grunty	Údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměrná cena
Vliněves	Před	2	2	200 – 675	437,5	3	3	29 – 200	86,3
	1584 – 1620	4	5	300 – 800	595,0	3	5	200 – 260	233
	1620 – 1650	4	5	180 – 1600	600,5	3	7	100 – 400	262,9
	1651 -1680	4	5	190 – 500	368	3	6	50 – 130	83,5
	1681 – 1701	2	2	--	--	4	5	78 – 130	111,6
	Celkem	14	17	180 – 1600	471	13	22	50 – 400	172,7
Brozánky	Před	3	3	200 – 400	256,7	10	11	10 – 230	61,9
	1584 – 1620	6	7	100 – 800	390	12	33	10 – 300	91
	1620 – 1650	2	2	--	--	8	16	45 – 300	91,8
	1651 -1680	4	4	--	--	1	2	--	--
	1681 – 1701	3	3	--	--	3	5	100 – 154	123,8
	Celkem	15	16	100 – 800	357,2	24	56	10 – 300	83,5
Kozlov	Před	--	--	--	--	3	3	70 – 75	73,3
	1584 – 1620	--	--	--	--	5	12	30 – 180	76,6
	1620 – 1650	--	--	--	--	5	7	40 – 180	67
	1651 -1680	--	--	--	--	3	5	30 – 50	42,5
	1681 – 1701	--	--	--	--	2	2	--	--
	Celkem	0	0			15	26	30 – 200	79

Tab. č. 54 - Vývoj cen (rozpětí, průměrná cena) ve vsích rousovické (rousovické, vysocké) rychty

Vesnice	Sledované období	Statky				Chalupy			
		Grundy	Údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměrná cena	Grundy	Údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměrná cena
Rousovice	Před	6	7	150 – 610	356,4	4	4	30 – 136	80,5
	1584 – 1620	12	23	200 – 2125	644,7	9	14	30 – 195	81,8
	1620 – 1650	7	13	100 – 1600	596,5	4	5	25 – 65	38,8
	1651 -1680	8	10	70 – 500	187,4	2	5	26 – 56	44
	1681 – 1701	8	9	80 – 700	258,4	4	9	10 – 80	40
	Celkem	35	55		487	19	33		51,1
Záboří	Před	3	3	100 – 250	190	--	--	--	--
	1584 – 1620	6	12	140 – 630	280,8	--	--	--	--
	1620 – 1650	1	1	--	--	--	--	--	--
	1651 -1680	1	2	--	--	--	--	--	--
	1681 – 1701	4	5	100 – 400	196	--	--	--	--
	Celkem	12	20		242	0	0		
Vehlovice	Před	0	0	0	0	1	1	144	144
	1584 – 1620	2	2	--	--	6	14	16 – 200	92,2
	1620 – 1650	2	5	100 – 450	320	7	19	16 – 280	99,8
	1651 -1680	0	0	--	--	2	5	35 – 131	75,2
	1681 – 1701	2	3	--	--	3	5	50 – 90	72,4
	Celkem	6	10		313	18	43		89,3

Tab. č. 55 - Vývoj cen (rozpětí, průměrná cena) ve vsích vrutické (rousovické) rychty

Vesnice	Sledované období	Statky				Chalupy			
		Grundy	Údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměrná cena	Grundy	Údaje o ceně	Rozpětí ceny	Průměrná cena
Vrutice	Před	4	4	100 – 450	290	2	2	2	38,5
	1584 – 1620	8	21	254 – 750	408	4	6	26 – 145	74,7
	1620 – 1650	5	9	100 – 400	277,8	3	5	7 – 150	86,8
	1651 -1680	4	7	90 – 167	119,6	3	6	25 – 90	50
	1681 – 1701	5	8	60 – 358	150,1	3	7	25 – 85	45,3
	Celkem	22	45		291,2	13	24		61,3
Velký Újezd	Před	1	1	330	330	0	0	0	0
	1584 – 1620	6	10	120 – 850	375,3	2	2	--	--
	1620 – 1650	5	5	90 – 349	167,8	2	2	--	--
	1651 -1680	6	11	40 – 240	98,5	1	2	--	--
	1681 – 1701	3	5	70-384	198,5	1	2	--	--
	Celkem	20	31		211,9	6	8		41,8
Krpy	Před	2	2	100 – 400	250				82,3
	1584 – 1620	5	8	100 – 450	310	4	9	50 – 170	94,9
	1620 – 1650	4	7	130 – 315	231,9	3	5	35 – 100	73
	1651 -1680	2	2	--	--	2	5	30 – 100	40,5
	1681 – 1701	4	5	140 – 260	177,5	3	5	30 – 100	54,33
	Celkem	15	22		233,5	12	24		62,6

Ceny mělnických nemovitostí v období 1584 – 1620

Zaměříme-li pohled k dílčím etapám a rovněž k dílčím lokalitám, které budeme nyní v mělnickém prostředí sledovat, představuje předbělohorské období dobu, jež ve většině sledovaných lokalit panství vedle nejvyšší frekventovanosti majetkových transakcí přinesla i nejvyšší průměrné ceny poddanských usedlostí. Tyto vysoké ceny selských statků i chalup ve většině lokalit setrvávají často až do počátku 20. let 17. století, přičemž kategorii chalup v průběhu 20. let v řadě lokalit čekal ještě další relativně zřetelný vzestup. Konkrétní sledování cen vykazuje, že především desátá a dvacátá léta 17. století představují období s maximálními cenami gruntů. Vzestupnou tendenci cen mělnických poddanských nemovitostí je přitom možné s jistou dávkou opatrnosti předpokládat po celou druhou polovinu 16. století. Tomuto trendu nasvědčují cenové údaje, jež jsem našel v rámci vstupních zápisů (učtení) nejstarší dochované vlny pozemkových knih a které se váží k období před rokem 1584. Ceny zde uváděné jsou přitom v podstatě vždy s ohledem na ceny nalezené v rámci prvního období viditelně nižší a otvírají tak vzestupnou řadu cen, které lze sledovat v posledních desetiletích 16. a v první třetině 17. století. Lze tedy opatrně předpokládat, že z hlediska dlouhodobého vývoje se stoupající ceny mělnických gruntů nevymykaly celkovému vývoji cen a i v jejich spektru se v různé míře celkem jednotně promítly důsledky cenové revoluce, která je spojena se 16. a počátkem 17. století.

Tab. č. 56 – Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období 1584 – 1620

Kupní cena	Statky	Chalupy	Příbuzní	%	Nepříbuzní	%	Celkem	%
0 – 50	0	42	11	14,9	29	18,8	40	17,5
51 – 100	5	38	13	17,6	29	18,8	42	18,4
101 – 150	5	19	5	6,8	19	12,3	24	10,5
151 – 200	11	9	9	12,2	11	7,1	20	8,8
201 – 300	27	7	10	13,5	24	15,6	34	14,9
301 – 500	40	0	13	17,6	27	17,5	40	17,5
nad 500	28	0	13	17,6	15	9,7	28	12,3
CELKEM:	116	115	74	100,0	154	100,0	228	100,0

Vysoké úrovni cen odpovídá i samotná skladba cenových údajů, kdy na stupních vyšších cenových kategorií nalezneme ve srovnání s jinými vrchnostenskými celky nadstandardně vysoké procento mělnických cen. Téměř 45% cenových údajů tak přesáhlo 200 kgm., opravdu vysoké ceny nad 300 kgm. pak tvoří téměř třetinu všech nalezených údajů pro první období. Pokusíme-li se ovšem k hierarchii cenových kategorií přiřadit určité typické druhy mělnických poddanských nemovitostí vymezené dle základních charakteristik (rozsah polností, typ živnosti apod.), ocitneme se před poměrně velmi nesnadným úkolem. V mělnických podmínkách lze totiž v rámci jednotlivých cenových úrovní nalézt relativně velmi různorodé typy a velikosti statků. Vše přitom komplikuje i skutečnost, že mezi nemovitostmi oceněnými vysokými cenami se v průběhu prvního a ještě více druhého objevuje též čteněji kategorie chalup. Úroveň ceny, zde velmi různorodým způsobem vedle základních charakteristik gruntu ovlivnily i přírodní a geografické podmínky a jim odpovídající hospodářské aktivity. Velmi nezanedbatelnou roli zde sehrálo především vinařství. Přehlednost typů a jejich případné rozdělení dle cenových kategorií navíc komplikuje i poměrně rychlý cenový vzestup většiny nemovitostí v průběhu první poloviny

17. století.⁸⁹¹ Relativně jednotná a zřetelněji vymežitelná je v tomto ohledu především kategorie nemovitostí s nejvyššími cenami, které přesáhly hranici 500 kgm. Statky s tímto oceněním, které je ovšem často teprve výsledkem postupného vývoje v průběhu prvního sledovaného období, nalezneme především v úrodné zalabské rovině. Zde jde o grunty s rozsáhlými polnostmi, jejichž výměru udává berní rula prostřednictvím výsevku přesahujícího kromě jediného případu 100 strychů, mohlo jít tedy o usedlosti přesahující jeden a půl lánu tradiční výměry. Na pravém břehu statky tohoto typu nalezneme pouze ve vinařských Rousovicích, kde je v této době tato cenová kategorie v podstatě běžnou skutečností. Rousovice se v tomto ohledu vymykají téměř jakémukoli srovnání, protože v průběhu první poloviny 17. století se v této nejvyšší kategorii nacházela více než polovina všech zde nalezených cenových údajů vztahující se ke kategorii statků. Na rozdíl od rozlehlých zalabských nemovitostí se zde ovšem tato vysoká cena týkala i celků s menší výměrou přesahující zhruba 45 strychů. Roli zde asi hrály jiné charakteristiky, typické je to, že šlo vždy o celky s rozsáhlejšími perkrechtními vinicemi a vinicemi, které byly asi přímou součástí hospodářství. Mimo tyto kategorie mezi statky s touto nejvyšší cenou nalezneme ještě mělnické poddanské mlýny (Rousovice, Vrutice).

Tab. č. 57 - Kategorie cen statků v 1. pol. 17. století (1584 – 1650)

Vesnice:	nad 500	500 - 301	300 - 201	200 - 151	150 - 101	100 - 51	50 - 0	Celkem
Mlčechvosty	5	4	7	3	-	2	-	21
Spomyšl	1	1	1	-	-	-	-	3
Vraňany	5	6	4	5	1	-	-	21
Vliněves	5	3	1	1	-	-	-	10
Brozánky	3	4	1	2	-	1	-	11
Rousovice	21	9	6	3	-	1	-	40
Záboří	1	1	8	-	3	-	-	13
Vehlovice	-	5	2	-	1	1	-	9
Vrutice	2	18	6	2	1	2	-	31
Velký Újezd	2	4	1	4	3	6	1	21
Krpy	-	6	5	-	4	1	-	16
Celkem	45	61	42	20	13	14	1	196

Tab. č. 58 - Kategorie cen chalup v 1. pol. 17. století (1584 – 1650)

Vesnice	nad 500	500 - 301	300 - 201	200 - 151	150 - 101	100 - 51	50 - 0	0
Mlčechvosty	-	-	4	3	7	6	3	23
Spomyšl	-	-	1	-	-	2	-	3
Vraňany	-	-	2	1	-	-	1	4
Vliněves	-	3	5	1	-	2	-	11
Brozánky	-	-	4	1	7	24	14	50
Kozlov	-	-	-	2	-	11	11	24
Rousovice	-	-	-	1	4	4	15	24
Vehlovice	-	-	3	5	7	3	15	33
Vrutice	-	-	-	-	4	2	5	11
Velký Újezd	-	-	-	-	1	-	3	4
Krpy	-	-	-	1	2	8	3	14
Celkem	-	3	19	15	32	62	70	201

⁸⁹¹ Typické kategorie usedlostí dle ceny vymezují Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 87 – 89; Petr Odehnal, *Měšťané a předměšťané*, s. 51; dílčím způsobem s ohledem na kategorie uváděné pramenným materiálem pak Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 94 – 95.

Relativně nejčetnější cenovou kategorií, za níž se prodávaly selské grunty na mělnickém panství v první polovině 17. století, pak představuje rozmezí od 300 do 500 kgm. Zdá se, že právě tato kategorie se váže k typickému mělnickému statku této doby. Statek tohoto typu nejčastěji odpovídal zhruba lánové výměře (50 – 70 strychů), jeho součástí pak vedle odpovídajícího rozsahu polností bylo i relativně slušné vybavení gruntu hovězím dobyt看, popřípadě stádem ovcí a vepřů. V zalabské rovině, kde byly tyto statky rovněž časté je v tomto ohledu typické to, že právě držitele těchto gruntů nalezneme nejčastěji mezi pronajímateli vrchnostenských luk ležících v blízkosti řeky Labe. Na rozdíl od předchozí exkluzivní kategorie nejvyšších cen, se pak v tomto ohledu neliší vesnice ležící na obou labských březích. Na pravé straně Labe je nutno upozornit na vesnici Vrutice, v níž tato kategorie zcela převládala. Šlo přitom o vesnici s nejvyššími stády hovězího dobytka (v průměru 10 na statek), která rovněž spadala do okruhu vinařských vsí. Vyšší počet statků této kategorie nalezneme i v Rousovicích, zde ovšem relativně dlouhé období první poloviny 17. století stav trochu zkreslilo, protože jde z větší části o první zachycené ceny, které stojí na počátku cenového vývoje. V jeho rámci pak ceny jednotlivých nemovitostí v rychlém vývoji překročily výše zmíněnou hranici 500 kop.

Kategorie „nižších“ cen mělnických statků, které se pohybují mezi 200 – 300 kgm., se dochovaly pouze ve vesnici Mlčechvosty a Záboří, v případě ostatních vesnic zde již nalezneme menší počet cen. V tomto ohledu je velmi zajímavé porovnání těchto lokalit a vesnic, které ležely nedaleko, ovšem ceny statků zde byly podstatně vyšší (Mlčechvosty – Vraňany nebo Záboří – Rousovice). O konkrétní srovnání se pokusím níže při nastínění průměrné ceny a jejího vývoje jednotlivých lokalit. Pro cenovou kategorii 200 – 300 kgm. je ovšem specifické i to, že se zde již začínají objevovat též cenové údaje vztahující se k typu nemovitosti, kterou pozemkové knihy a většinou i berní rula řadí do kategorie chalup. Tyto vyšší ceny se ovšem typicky objevují především na levé straně řeky Labe, kde jak jsem již naznačil, dosahovaly chalupnické živnosti značné rozsahu z hlediska výměry. Lze očekávat, že se v úrodném prostředí Mělnicka i v jejich případě jednalo o zcela soběstačné provozy. Na pravém břehu Labe nalezneme několik chalupnických celků, které byly prodávány za vyšší ceny pouze v prostředí vinařských Vehlovic. Jde zde o celky, jejichž součástí byly perkrechtní vinice a patrně jejich obyvatelé obhospodařovali i další neveliké vinice vlastními silami. Další typickou poddanskou živností, která byla nejčastěji řazena do chalupnické kategorie, a přitom opakovaně za ni byly při eventuelním prodeji skládány vyšší částky, jsou krčmy v mělnických vesnicích.

Typická a nejčastější cena nemovitosti, kterou mělnické pozemkové knihy označují jako chalupu, je ovšem nižší. Typická chalupa tak byla poskytována nejčastěji v cenové relaci do 100 kgm., přičemž se jejich výskyt váže hlavně do těch lokalit, kde lze očekávat možný přivýdělek v rámci námezdní sezónní práce. Vysoký výskyt „levných“ chalup lze nalézt zejména v prostředí vinařských Rousovic a Vehlovic a dále též v Brozánkách. Zde šlo ovšem často o provozy spojené s převoznickou živností. V Brozánkách také nalezneme ty nejmenší a nejlevnější chalupnické celky na panství v počtu čtyř brozánkovských chalup, jejichž poddanští držitelé jsou označováni jako hlásní a vázala se k nim pravidelná služba na zámku a povinnost plnit úlohu posla na panství. Tyto chalupy dosáhly vůbec trvale nejnižších cenových položek na panství, které nepřesáhly 10 kgm. Tomu rovněž odpovídala i vysoká frekvence převodů.

Srovnání jednotlivých vesnic se budu věnovat zakrátko. V obecnějším pohledu na první sledované období je ovšem nutné se zaměřit ještě na jeden okruh problematiky, k němuž se budu v rámci dílčího sledování etap vývoje opakovaně vracet. Souvisí s možným vlivem příbuzenských aspektů na transakci, tak jak se uplatnily v rámci výše nastíněné skladby cenových

kategorií. Otázka tohoto typu je na místě přinejmenším z toho ohledu, že možnost přímého vlivu příbuzenských pout na tvorbu ceny bývá opakovaně zmiňovanou skutečností.⁸⁹² Již výše jsem ovšem k tomuto uvedl, že programové snížení ceny nalezneme jen v omezeném a ne zcela jednoznačně identifikovatelném rozsahu několika případů. Otázkou, která s příbuzenskými vztahy ovšem rovněž souvisí, je míra zastoupení příbuzenských aspektů v transakcích vztahujících se k jednotlivým cenovým úrovním. Konkrétně tuto skutečnost prokázala v podmínkách frýdlantského panství Dana Štefanová, která našla zřetelnou souvislost mezi příbuznými v kategorii nejvyšších cen. V případě tří vesnických lokalit frýdlantského panství, které autorka prozkoumala, je tento rys patrný v průběhu celého zkoumaného období (1558 – 1750). Po polovině 17. století tento charakteristický rys sice ubývá, přesto je stále zřetelný.⁸⁹³ Podobná skutečnost byla méně podrobným způsobem konstatována i na některých jiných velkostatech.⁸⁹⁴ Pro podmínky mělnického panství jsem se již ve výše uvedeném tabulkovém přehledu pokusil naznačit míru akcentu položeného v rámci jednotlivých cenových kategorií na příbuzenské vztahy (Viz Tab. č. 51) V průběhu prvního sledovaného období je přitom zřetelná disproporce v neprospěch příbuzenských poměrů v nejnižší kategorii (0 – 50 kgm.) a dále trochu překvapivě v kategorii 101 – 150 kgm. Proti tomu naopak v následující kategorii od 150 – 200 kgm. náhle převládá zřetel k příbuzensky orientovaným transakcím. Individuální a bližší prozkoumání transakcí od 100 do 200 kgm. ukázalo, že předávání mezi příbuznými v kategorii 150 – 200 kgm. se vázalo téměř bezvýhradně k cenově hodnotnějším chalupnickým celkům, přičemž dominují celky v úrodné zalabské rovině a ve Vehlovicích. Mohlo tedy jít o jistou dobu nákladných selských usedlostí na úrovni prosperujícím chalupnických živností. Rozdíly v ostatních kategoriích nejsou nikterak významné a nápadnější rozdíl je možné v předbělohorském období sledovat až v „exkluzivní“ kategorii nejvyšších cenových údajů, které překročily 500 kgm.⁸⁹⁵ Na základě vzájemné a obdobné účasti příbuzných a nepříbuzných kupců v rámci transakcí, které na mělnickém panství v předbělohorské době proběhly, tedy prozatím nelze vliv příbuznosti v rámci transakcí nelze přeceňovat. Je patrné, že určité uplatnění příbuzenských strategií na předávání je zřetelnější pouze v případě těch z hlediska ceny nejvýznamnějších celků. Ve většině případů asi převládal onen živnostenský přístup k usedlosti, který bývá častěji s předbělohorským obdobím ztotožňován.

* * * * *

Prozatím jsem otázku finančního rozměru majetkových transakcí v předbělohorském období či širěji první poloviny 17. století, která v řadě ohledů představuje relativně jednotnou etapu, charakterizoval spíše jako celek. Úkol, který jsem na samém počátku předeslal a který s otázkou ceny úzce souvisí, spočívá ovšem nejen ve vnějším srovnání mělnických poměrů s prostředím jiných celků, nýbrž i posouzením možných odlišností spočívajících v relativně různorodých podmínkách, které lze v různých částech mělnického panství nalézt. Již při zběžném

⁸⁹² Obecně Alois Míka, *Poddaný lid*, s.220; Vladimír Procházka, *Trhová smlouva*, s. 106, Josef Hanzal, *Poznámky*, s. 45.

⁸⁹³ Naposledy Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, zejm. s. 98 – 99.

⁸⁹⁴ Karel Kratochvíl, *S jistým povolením vrchnosti*, s. 33.

⁸⁹⁵ Srovnání lze uskutečnit s vesnicemi frýdlantského panství Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 97. V průběhu první poloviny 17. století již příbuzní začínají převládat od ceny 150 kgm.

Podobně též Karel Kratochvíl, „*S jistým povolením vrchnosti*“, s. 46 (přehled), kde v případě báčovické rychty na Pelhřimovsku zřetelně převládají příbuzní již od hranice 151 kgm.

pohledu do výše uvedeného tabulkového přehledu průměrných cen (Viz Tab. č. 52 – 55) je přitom patrné, že tyto průměrné ceny v řadě případů představují poměrně velmi odlišné položky. Rovněž jejich individuální vývojová tendence v různé míře naplnila výše uvedený celkový trend vzestupu a poté markantního poklesu cen. V následující části textu bych se proto zaměřil důkladněji na rozbor situace různé úrovně cen v jednotlivých vesnických lokalitách a pokusil se alespoň základním způsobem naznačit faktory, které zde mohly v odlišení cen sehrát určitou roli.

Z hlediska výše ceny jsem již konstatoval, že v celkovém průměru představují především levobřežní vesnice původní vraňanské (a později vrbenské) rychty lokality, které reprezentují prostředí s nadprůměrnými a vysokými cenami. Jde přitom o celky, které především z hlediska obilnářství, tedy oboru v raně novověké zemědělské malovýrobě všeobecně dominujícího, ležely v těch nejideálnějších podmínkách. Zcela v souladu s touto charakteristikou zde převládaly především rozlehlejší selské statky. To ovšem trochu podvazuje možnost posouzení cenového vývoje v kategorii chalup, kterých zde nebylo mnoho a u nichž počet údajů, odpovídající alespoň v základním rozměru požadavkům na objektivitu, přineslo zpracování vesnice Mlčechvosty.⁸⁹⁶ Ovšem to, že lze relevantnějším způsobem v podmínkách původní vraňanské rychty porovnávat pouze vesnice Mlčechvosty a vesnici Vraňany neubírá této sondě na zajímavosti, protože právě mezi oběma nepřilíživě vzdálenými vesnicemi je možné z hlediska výše cen sledovat zřetelný a relativně těžko uchopitelný rozdíl. Průměrné ceny selských statků v Mlčechvostech jsou zřetelně nižší, než je tomu v sousedních Vraňanech, které vykazují obraz vysokých a celkově zřetelně nadprůměrných cen. V kategorii chalup se situace v obou vesnicích neodlišuje, ovšem nízký počet chalup ve Vraňanech podává jen velmi omezenou výpověď a umožňuje jen velmi opatrné srovnání. Rozdíl v ocenění statků nepřilíživě vzdálených vesnic, který je nápadný i v tom ohledu, že se udržel po celé 17. století, je jistě zajímavý. Podobné rozdíly ovšem nalezneme i v ostatních často v těsném sousedství ležících lokalitách panství. Pokusíme-li se vysvětlit tuto značně rozdílnou dlouhodobou úroveň cen prostřednictvím bližší charakteristiky vesnic, je nutné konstatovat, že není patrně primárně dána samotnou rozlohou jednotlivých statků. Ta je v případě obou zmíněných levobřežních vesnic velmi podobná, respektive v Mlčechvostech ještě o něco vyšší. (Viz Tab. č. 14). Porovnáme-li dva statky stejného rozsahu i vybavení (z pohledu berní ruly, popř. inventáře) z hlediska úrovně i vývoje ceny, skončí takové srovnání přitom vždy výrazně ve prospěch vraňanských gruntů. Rozdíly jsou zároveň tak výrazné, že nelze počítat pouze s rozdíly ve vybavení gruntu či s aktuálním vývojem cen.⁸⁹⁷

⁸⁹⁶ Již jsem uvedl, že volbu vesnic, zde nebylo možno bohužel zaměřit jiným směrem, protože se nedochovala nejstarší pozemkové kniha (či knihy), které vedly záznamy o ostatních vesnicích v zalabském prostoru.

⁸⁹⁷ Porovnáme-li největší grunty v obou vesnicích, kterými byly Kmochovský grunt v Mlčechvostech (berní rula udává rozlohu 150 strychů, v rámci odhadu panství z roku 1629 pak 24 záhonů, tj. 156 strychů) byl prodáván v těchto relacích: 1592 – prodej po smrti držitele (660 kgm.), 1624 – prodej synovi 750 kgm., 1627 – nucený prodej za 500 kgm; oproti tomu stejný Cikánovský grunt ve Vraňanech (berní rula - 148 str., odhad z roku 1629 – 137,5 strychu) byl v roce 1629 prodán zeti po smrti tchána za 1500 kgm. V případě Cikánovského gruntu, šlo ovšem asi o mimořádný celek „s krčmou, kovárnou, krámem řeznickým, rybárnou s sadem a v niem chalupou v nově vystavenou“. Nic takového o zmíněném gruntu v Mlčechvostech nenalezneme. Podobně ze srovnání ovšem vycházejí i grunty menšího rozsahu: např. Urbánkovský grunt v Mlčechvostech (v berní rula 70 strychů, 2 potahy, 4 krávy) byl prodán v těchto relacích: 1620 – prodej zeti – 200 kgm, 1621 – prodej po smrti hospodáře za 360 kgm., 1626 – prodej novému manželu vdovy – 360 kgm.). Oproti tomu podobný grunt Pohořalovský ve Vraňanech (60 str., 2

S ohledem na dostupné prameny se nám jako jediné obecnější vysvětlující vodítko, které by vedle individuální skladby a vybavení gruntu zdůvodnilo rozdílnou výši cen, nabízí kvalita polnosti, případně luk, popisovaná poměrně odlišně již berní rulou.⁸⁹⁸ Nedostatek luk v Mlčechvostech je rovněž patrný i z toho, že dle urbářů mlčechvostští hospodáři byli nejčastějšími pronajímateli vrchnostenských luk v této oblasti panství. Rozsah využitelných luk se rovněž mohl odrazit v přítomnosti potahů a hlavně dobytka, na který byly vraňanské chlévy o poznání bohatší.⁸⁹⁹ Další okolností, která mohla mít určitý vliv na vývoj cen, je patrný rozdíl ve výměře finančních povinností v této vesnici.⁹⁰⁰

Hodnotit ostatní vesnice ležící na levém břehu (Vliněves, Brozánky), které se staly objektem mého výzkumu a které podléhaly původní brozánkovské a později spolu s uvedenými vraňanskými vesnicemi rozlehlé vrbenské rychtě, je komplikované s ohledem na značně nevyvážený soubor využitelných cenových údajů. Doložené cenové údaje v tomto ohledu představují značně neúplný a mozaikovitě dochovaný materiál. I zde je ovšem poměrně evidentní, že vesnice podobné základní charakteristiky ležící v těsném sousedství nepředstavovaly jednotný prostor z hlediska výše cenových údajů. Vedle vysokých a nadprůměrných cen statků ve Vliněvsi, které lze přirovnat k vysokým cenám vraňanských statků, je možné sledovat o poznání nižší ceny statků v Brozánkách. Na rozdíl od výše uvedeného srovnání je mezi Brozánkami a Vliněvsi patrný rozdíl, jenž mohl být i podkladem pro rozdílné ceny a který spočívá především v nepoměru rozlohy vliněveských a brozánkovských gruntů. (Viz Tab. č. 14). Další zřetelné rozdíly zde nenalezneme – šlo o vesnice se stejně kvalitní půdou, ovšem bez luk či vinic.⁹⁰¹

V kategorii chalupnických gruntů příříční brozánkovské rychty lze srovnání rozšířit i o grunty v rybářském Kozlově, který se sestával výhradně z chalupnických usedlostí. V tomto ohledu pak v rámci případného srovnání zřetelně dominuje rozdíl mezi vysokou průměrnou cenou vliněvských chalup, které představují v zásadě největší „chalupnické“ položky na panství. Jejich základním rysem, s nadprůměrnou výší cen jistě související, je jejich velká rozloha. Kozlovské rybářské chalupy svojí nižší průměrnou cenou odpovídají malým chalupnickým živnostem v Brozánkách, přičemž v jejich případě šlo o velmi specifické prostředí chalup ve většině případů zcela bez půdy a vázaných k rybářskému řemeslu. Na rozdíl od brozánkovských chalup byly ovšem pravidelným přivýdělkem rybářů vlastní vinice, které se omezeně při transakci v rámci gruntu jako dílčí držebnost uvádějí.

potahy, 4 krávy): 1613 – prodej po smrti hospodáře za 450 kgm, 1620 – prodej za 450 kgm., 1624 – prodej novému manželu vdovy za 550 kgm.)

⁸⁹⁸ NA, fond Berní rula, č.16, folio 11 - Mlčechvosty: „Roli má žitný, vinice jisté však pusté nyní, luk namále.“. Tamtéž, fol.18 - Vraňany: „rolí při ní pšeničný, luk spotřebu.“ Vedle vlastních luk byly u Vraňan k dispozici i pronajímatelné louky dominikální, Urbář panství Mělník 1625, s. 291 an, 536 an.: „Provazců na lukách u Vraňan 241, z každého provazce [že jsou tak na hrubém ouhoru]...po 8 gr(oších) míš(enských)“. Rozdíl je pak patrný i v rámci bonitních tříd tereziánského katastru: Mlčechvosty jsou v uvedeny v rámci bonitní třídy 6, Vraňany pak 4; Tereziánský katastr český, sv. 1, Praha 1964, s. 97.

⁸⁹⁹ Viz Obr. č. 5 – Vesnice dle výměry, potahů a hovězího dobytka.

⁹⁰⁰ Urbář panství Mělník 1625, s. 291 an, 530 an.: Mlčechvostští osedlí odváděli v průměru o 50 % vyšší peněžní platy (v průměru 2,2 kgm.) oproti Vraňanským (1,4 kgm.). V případě sedláků je tento rozdíl ještě evidentnější. To, že povinnosti mohly mít vliv na cenu připouští Josef Hanzal, *Poznámky ke studiu ceny poddanské nemovitosti v 16. – 17. století*, s. 42 a Josef Válka, *K problému ceny poddanské usedlosti*, s.26.

⁹⁰¹ NA, fond Berní rula, č.16, folio 12 – Vliněves: „rolí při ní pšeničných, luk žádných. Leží u samého Labe pod Mělníkem. Tamtéž, fol. 12 - Brozánky: „rolí při ní pšeničný luk na mále.“

Nepředstavují-li vesnice na levém břehu z hlediska ceny zcela jednotné prostředí, platí to ještě zřetelněji v prostředí vesnic na pravém mělnickém břehu Labe. Nejbližše mělnickému zámku i mělnickým městským hradbám ležely tři sledované vesnice rousovické rychty (Rousovice, Záboří, Vehlovice). Ty zároveň reprezentují prostředí, v jehož rámci hrálo závažnou roli především doplňkové vinařství. Ucelenější a pro celou etapu 17. století souvislejší soubor dat pro obě sledované kategorie (statky, chalupy) máme k dispozici ovšem pouze ve vsi Rousovice. Zde s ohledem na vysoký počet nemovitostí i nadprůměrnou úroveň počtu transakcí jsou možnosti poznání i dalšího srovnávání poměrně velmi úplné. Tuto velkou vesnici, ležící městu Mělníku nejbližše, jsem již dříve označil za lokalitu, v níž převládaly statky těch nejvyšších cen, které lze na panství v celém průběhu první poloviny 17. století nalézt. I z hlediska stanovení průměrné ceny jde evidentně o prostředí, v jehož rámci mohlo být zakoupení selského gruntu velmi nákladnou záležitostí, přičemž zde individuálně uváděné ceny opakovaně překročily i hranici 1000 kgm. (6 případů). Několikrát jsem již též v tomto kontextu zmínil habakovský grunt v Rousovicích, který byl převáděn za velmi vysoké kupní částky. Budeme-li se ptát po faktorech, které se na této nadprůměrné úrovni cen místních nemovitostí v kategorii statků podílely, je patrné, že tentokrát měly určující význam jiné skutečnosti než výměra i kvalita polností rousovických statků. Rousovické grundy v tomto ohledu zdaleka nepředstavovaly maximální celky. V naprosté většině nepřesáhly ani 60 strychů, které by mohly odpovídat lánové výměře. Zhodnocoval je ovšem velmi solidní rozsah pastvin i luk, které měla většina gruntů k dispozici.⁹⁰² Mezi faktory, které zde určovaly vysokou cenu, je nutné počítat se zmíněnými možnostmi vinařské specializace a s držbou vlastních vinic, které zde byly asi častěji součástí výsledného ocenění.⁹⁰³ Je to patrné nejen z fragmentárních zmínek, o nichž jsem se zmínil výše, ale i z pozdějších podrobnějších zápisů transakcí ze třetí vlny mělnických pozemkových knih z první poloviny 18. století. Nezanedbatelnou roli zde nadto hrály příjmy z perkrechtních vinic, které byly součástí gruntu a z nichž ke gruntu plynul pravidelný plat.⁹⁰⁴ Tento faktor ovšem nelze přeceňovat, o čemž svědčí srovnatelná situace v dále uvedeném Záboří. Zde rovněž ve skladbě každého z gruntů byly jinými hospodáři užívané vinice, přičemž ceny zábořských gruntů se nacházely na podstatně nižší úrovni. Vzhledem k tomu, že rousovické grundy ležely na dohled od mělnických hradeb, lze se domnívat, že roli zde sehrála i vyšší poptávka po statcích, na níž se v několika případech podílely i stavovské osoby. Blízkost města je vůbec opakovaně zmiňovaným faktorem vysokých a nadprůměrných cen.⁹⁰⁵

V souvislosti s vysokými cenami byly ovšem zatím zmíněny pouze rousovické nemovitosti v kategorii statků. V porovnání nejen s nimi ale i dalšími lokalitami mělnického panství bylo nutné vynaložit mnohem nižší částku na zakoupení rousovické nemovitosti v kategorii chalup.

⁹⁰² NA, fond BR, č. 16, fol. 5 – 6. Vymykal se pouze zmíněný 14. statek, který dosáhl výměry 120 strychů; ani kvalita v tomto ohledu nedosahovala průměru panství – berní rula uvádí – „role žitný“, tereziánský katastr pak řadí rousovické polnosti k 6 bonitní třídě. Z hlediska vybavení gruntu představoval průměrný rousovický grunt mírně nadprůměrnou mělnickou selskou usedlost, významnější je přitom vyšší průměr počtu hovězího dobytka (3,6 potahu a 6 krav). K rozsahu luk a pastvin kromě obecné charakteristiky berní ruly (viz násl. pozn.) je to zřetelné i z pozdějších údajů tereziánského katastru, který uvádí 147 str. pastvin a 51,3 vozů svezných z luk - Tereziánský katastr český, sv. 1, Praha 1964, s. 97

⁹⁰³ Výrazný vliv poddanských vinohradů na cenu např. též Josef Válka, *K problému ceny poddanské usedlosti*, II. část, s.26.

⁹⁰⁴ Tamtéž, „Tato ves, kde lidé bydlí na stavení jest dobrá, rolí při ní žitný, luk spotřebů, vinicemi nejlépe stojí jako i že jinší lidé na jejich gruntech vinice mají z takových jim každoročně plat odvozuji.“ (průměrná držba 1,1 strychu těchto vinic/s průměrným výtěžkem 10,1 kgm.)

⁹⁰⁵ Josef Petráň, *Poddaný lid*, s.26.

Rozdíl, který zde nalezneme, tak vykazuje nejméně významnější nepoměr na panství v úrovni ceny mezi grunty selskými a mezi chalupami. Chalupy zde tedy naopak představovaly v průměru panství nemovitosti lacinější, čemuž odpovídala i jejich menší výměra. Zmínit je nutné i tu skutečnost, že v případě rousovických chalup nenalezneme pod plat pronajímané vinice ani jiné vinice, které by byly součástí gruntu. Přitom právě ony mohly být v případě rousovických statků jedním z rozhodujících faktorů vysoké ceny. S ohledem na to, že hospodáři rousovických chalup nesešli na nemovitostech, jejichž rozsah by dokázal zajistit soběstačnost daného celku, je pravděpodobné, že na rousovických chalupách bychom našli část námezdních sil, které v průběhu roku zajišťovaly sezónní práce spojené s rozsáhlými rousovickými vinicemi.

Ve zbývajících vesnicích původní rousovické rychtě možné srovnání i širší poznání cenových aspektů komplikuje nízký počet odpovídajících údajů. Ve vesnici Záboří tak lze sledovat pouze vývoj selských nemovitostí, které se zde výhradně nalézaly. Navíc je možné s ohledem na požadavek dostatečné sumy relevantních cenových údajů počítat pouze s údaji v předbělohorském období, v jehož rámci lze v případě zábořských statků sledovat podstatně nižší průměrný plat než v podmínkách Rousovic. Výše je přitom závažnější i v tom kontextu, že jde o nejnižší průměrnou cenu nemovitosti na panství. Zábořské selské grunty tak spíše než vinařským Rousovicím odpovídají v cenové hladině vzdálenějším vesnicím vrutické rychty, které uvádím dále. Od prostředí rousovických statků s nadprůměrnými cenami se neodlišují zábořské nemovitosti relativně malou průměrnou výměrou polností (46,7 strychů), další odlišností je zde rovněž nedostatek luk.⁹⁰⁶ Vedlejší roli mohla hrát i skutečnost, že držitelé zábořských gruntů odváděly průměrně vyšší stálé platy (4 kgm. ročně) a již v předbělohorské době se k nim vázala na panství nejvyšší robotní povinnost spočívající v 12,5 robotních dnech vážící se průměrně k jednomu gruntu.⁹⁰⁷ Rousovičtí osedlí proti tomu, žádné stálé roboty předepsány neměli. Rousovickému prostředí odpovídá i vybavení vinicemi, které byly pod perkrechtním platem. Jejich rozloha zde je o něco větší než tomu bylo v rousovických podmínkách. Na rozdíl od rousovických statků však v Záboří nalezneme minimum zmínek o vinicích, které by byly přímou součástí gruntu a jichž by zábořští hospodáři sami využívali.⁹⁰⁸

Poslední sledovaná vesnice vinařské rousovické rychty Vehlovice v důsledku naprosté převahy nemovitostí v kategorii chalup opět nepřináší dostatečné údaje pro srovnání statků. Naopak relativně četné jsou zde údaje pro chalupy, které pro 17. století přináší s ohledem na frekvenci transakcí rovněž poměrně vysoké číslo využitelných cenových údajů. Průměr ceny přitom v celkovém spektru nepřesáhl 100 kgm. Pouze v porovnání s rousovickými chalupami jde o finanční položky vyšší. Srovnáme-li tyto chalupy ve Vehlovicích a Rousovicích, pak se vehlovické odlišují svojí o něco vyšší výměrou (10,8 strychu.). Podstatné rozlišení ovšem představuje to, že součástí vehlovických chalup byly perkrechtní vinice, z nichž plynul hospodáři úroční plat.⁹⁰⁹ Součástí vehlovických chalupnických celků ovšem byly i hospodáři přímo využívané vinice, které vehlovičtí chalupníci samostatně obhospodařovali. Ve srovnání

⁹⁰⁶ NA, fond Berní rula, č.16, fol. 8: „*Tato ves jest všechna zkažena, rolí žitných, luk namále, vinicemi svými i s úroky od jiných nejlépe stojí.*“

⁹⁰⁷ Urbář z roku 1625, s. 692 – 696.

⁹⁰⁸ Nalezl jsem zde v tomto ohledu jedinou výjimku PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19, (Záboří, fol.6, 1679): „*K té živnosti gruntovní vinice náleží tu mají společně užívatí.*“

⁹⁰⁹ Ve vehlovickém prostředí nalezneme jedinný explicitně zmíněný doklad tohoto: PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 105 (Vehlovice, 1611): „*ourokův všech z vinic k též chalupě náležejících každoročně do 16 k(op) míš(enských).*...“

s rousovickým chalupnickým prostředím je takových dokladů relativně dost.⁹¹⁰ Lze tedy očekávat, že i obyvatelé vehlovických chalup se jako námezdní síla účastnili prací na rozsáhlých mělnických vinicích, ovšem nezanedbatelné mohly v tomto ohledu být i jejich samostatné hospodářské aktivity.

Zbývající vesnice labského pravobřeží přinášejí přehled, který již svědčí o relativně jednotnější situaci z hlediska cen i jejich dalšího vývoje. Nejdražší statky přitom nalezneme ve vsi Vrutice. Porovnáme-li vrutické poddanské nemovitosti se situací v ostatních vesnicích z původní vrutické rychty, vymykají se první zmíněné statky větší průměrnou rozlohou a nadprůměrně vysokými počty hovězího dobytka, které mohly být ve stájích statků této vesnice drženy a jimž odpovídá též dostatek k Vrutici náležejících pastvin a luk.⁹¹¹ Typicky nejvýznamnější položkou, která významněji překročila průměrnou cenu vrutického gruntu, je místní poddanský mlýn.

Zbývající vesnice Krpy a Velký Újezd poté vykazují v rámci všech sledovaných období průměrnou cenu nižší. Odlišení spočívá především ve výměře polností, která v obou zmíněných vsích dosáhla v průměru o polovinu menší výměry polí, než tomu bylo například u statků vrutických. Ve Velkém Újezdě ovšem vedle běžně zmiňovaných položek poddanského hospodářství nalezneme štěpnice a kusy lesa, které újezdští hospodáři drželi.⁹¹² Krpy se též vyznačují dostatkem luk, čemuž odpovídají početnější stavy v chlévech.⁹¹³

Ceny mělnických nemovitostí v období 1621 – 1650

První sledované období, jež svým širším vymezením zcela odpovídá závěrečné etapě předbělohorského vývoje českých zemí, představuje pro mělnické panství celkem typicky dobu nejvyšší frekvence směn usedlostí, které poměrně často doprovázely i nadprůměrné cenové položky. Sledování dalších etap vázících se k období třicetileté války i následné poválečné deprese poměrně zřetelně poukazují na to, že negativní vlivy, které bývají s třicetiletou válkou spojovány, se neprojevily hned od počátku 20. let 17. století. Jejich nástup byl postupný a první zřetelné dopady se projevily až od druhé poloviny 20. let 17. století, výrazně pak již v průběhu let třicátých.⁹¹⁴ V celkovém úhrnu i ve výpočtu průměrných cen se změny v průběhu druhého sledovaného období projevily relativně velmi málo. Celková průměrná cena kategorie statků poklesla jen velmi mírným způsobem (o 3,8%). V druhé kategorii menších chalupnických

⁹¹⁰ Např. PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 116 (Vehlovice, 1613): „...chalupa s jednou hořejší viničkou ...“. Podobně Tamtéž, fol. 123 (Vehlovice, 1617): „...vymínil sobě Jiřík Havlíček od této chalupy vinici, kterou má do své libosti užívat...“.

⁹¹¹ NA, fond Berní rula, č.16, fol.6. Průměrná výše velikost nemovitostí 56, 2 strychu (pouze u statků pak 70,9 strychu), průměrně možných potahů pro tuto vesnici pak 2, 7, průměrný počet možného hovězího dobytka 11 krav, skutečný stav je po třicetileté válce pochopitelně nižší ale doplňují je 3 průměrné jalovice. K charakteristice vesnice pak „Tato ves prostředně se na stavení vynachází, rolí při ní písčité, luk spotřebu, vinicemi a obilí nejlépe stojí.“

⁹¹² Tamtéž, fol.1 – Průměrné vybavení gruntu: 33,3 strychu půdy, 2 možné potahy, 4 krávy, svině 1; „Tato ves na stavení jest (:mimo dvouch:) dobrá. Role jsou žitný. Luk žádných. Jsou při ní pěkný štěpnice a lesy pro palivo domácí potřebu.“

⁹¹³ Tamtéž, fol.4 - Průměrné vybavení gruntu: 35,8 strychu půdy, 2 možné potahy, 5 krav, svině 2; „Tato ves na kterých staveních lidé zůstávají, může bejti, roli pšeničný, luk v hojnosti mají, též pro svou potřebu od dříví.“

⁹¹⁴ Vliv na cenu usedlostí konstatuje například obecně již Josef Petráň, *Poddaný lid*, s.158. eny usedlostí po předcházejícím poklesu měly být zasaženy – poměrně prudce klesají – někde již od 20. let..... (Petráň, *Poddaný lid*, s. 158)

nemovitostí můžeme naopak sledovat oproti předbělohorskému období ještě další a v tomto ohledu relativně citelný a nezanedbatelný vzestup (+18,7%). Lze přitom očekávat, že v předchozí kapitole nastíněný celkový vzestup počtu transakcí, které se týkaly chalup, a zájem o tento typ nemovitostí spolu úzce souvisí. Dalším faktorem, který nelze opominout, zde ovšem rovněž mohou být též inflační pohyby mince, k nimž na počátku 20. let 17. století výrazněji dochází.⁹¹⁵ V tomto smyslu se střetneme pouze s ojedinělým vysvětlením náhlého a zřetelného poklesu ceny na statku v Mlčechvostech.⁹¹⁶ I když se „lehká mince“ více neobjevuje, stojí za zmínku, že obdobně náhlých i když nevysvětlených pohybů ceny ve smyslu rychlého a výrazného vzestupu či naopak poklesu je v období okolo poloviny 20. let 17. století více. Je proto možné předpokládat, že právě výrazný inflační pohyb z počátku 20. let se mohl na vzestupu cen rovněž výrazněji podílet.

Budeme-li „mírný pokles“ cen statků či „vzestup“ cen chalup v průběhu druhého období posuzovat důkladněji, dospějeme k závěru, že se nevýrazná intenzita změn neuplatnila zcela rovnoměrně v celém období. Vyšší ceny jsou totiž v naprosté většině případů poměrně úzce vázány především na průběh první poloviny 20. let 17. století. Poněkud řídkší doklady prodeju vázících se k 30. - 40. létům 17. století přinášejí již relativně zřetelné doklady o tendenci směřující k výraznějšímu poklesu cenové hladiny. Tendence je přitom patrná, pokud přeneseme jednotlivé cenové údaje do grafického zpracování, v jehož rámci je ve všech případech patrné, kde se maximum cenové křivky nachází. (Viz – Graf č. 6,7,8 – níže).

Tab. č. 59 – Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období 1621 - 1650 (2. období)

Kupní cena	Statky	Chalupy	Příbuzní	%	Nepříbuzní	%	Celkem	%
0 – 50	1	28	4	8,7	26	21,5	30	18,0
51 – 100	9	24	10	21,7	23	19,0	33	19,8
101 – 150	8	13	5	10,9	16	13,2	21	12,6
151 – 200	9	6	4	8,7	11	9,1	15	9,0
201 – 300	15	12	8	17,4	19	15,7	27	16,2
301 – 500	21	3	6	13,0	18	14,9	24	14,4
nad 500	17	0	9	19,6	8	6,6	17	10,2
Celkem:	80	86	46	100,0	121	100,0	167	100,0

O určitých, i když spíše drobnějších změnách svědčí i dílčí skladba cen. Změny zde souvisí s částečným ústupem cenových údajů z úrovně těch nejvyšších položek opakovaně dosahovaných v předbělohorském období, i když prozatím v tomto ohledu nedošlo k žádné dramatické a zcela zřetelné proměně nedochází. Vedle poklesu v okruhu těch nejvyšších cen se drobný, zhruba pětiprocentní přesun dotkl spektra všech cen přesahující 200 kgm. (40,7% převodů; nad 300 kgm. nalezneme pouze 24,6% cenových údajů). V souladu s tím lze naopak mírný a svým rozsahem obdobný vzestup sledovat především v kategorii nízkých cen do 100 kgm. (37,8%). Co je ovšem nutné doplnit a co představuje přeci jen výraznější odlišnost, je

⁹¹⁵ K tomu například Antonín Kostlán, *Finanční zhroucením střední Evropy na počátku třicetileté války*, FHB 8, 1985, s.285 an.

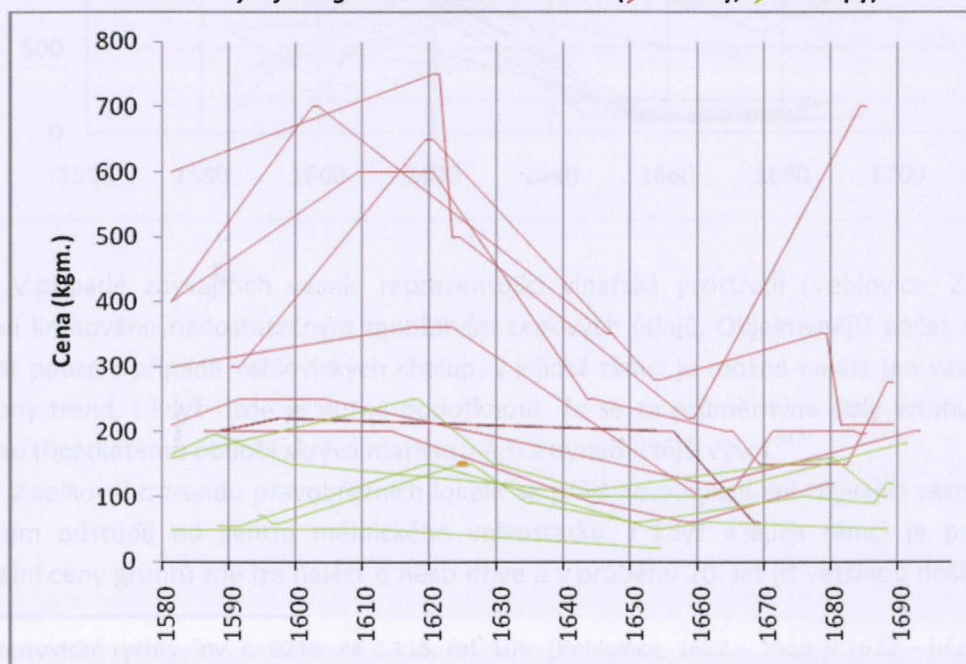
⁹¹⁶ V rámci nuceného prodeje 8. statku v Mlčechostech v roce 1627 se střetneme s celkovou cenou 500 kgm., jde přitom o pokles ze sumy 750 kgm. stanovených jako cena gruntu z běžného prodeje z roku 1624. Snížení ceny je ovšem odůvodněno nikoliv s ohledem na postižený statek, nýbrž předchozí prodej, resp. stanovení ceny v „lehké minci“: „Jakož jest tento statek Šimonovi Duchkovi po Neb(ožtíkovi) Tomášovi Duchkovi vlastním jeho otci podle hořejšího zápisu za 750 k(op) lehké mince spuštěn ... se všemi dědinami, vinicí a jiným k ní od starodávna příslušenstvím prošacován za 500 k(op) míš(enských)...“

skutečnost, že úbytek nejvyšších cen se týká pouze kategorie statků. Samotné ceny nemovitostí v kategorii chalup oproti tomu v souvislosti s výše zmíněným vzestupem dosahují právě ve druhém období (ve 20.tých letech 17. století) vysokých hodnot a ojediněle přesáhly i výše zmíněné hranice velkých mělnických statků v rozmezí 300 – 500 kgm. Z hlediska geografického zařazení je typické, že se tyto nejvyšší ceny chalup váží zejména k velkým chalupnickým celkům na levé straně Vltavy a Labe.

K výraznějším změnám v celkovém spektru nedošlo ani v rámci uplatnění příbuzenských aspektů sledovaných v souvislosti s výší ceny. Poměr se zde oproti předbělohorské situaci příliš nezměnil, zřetelně vyšší zájem o převody mezi příbuznými je patrný až v kategorii těch nejvyšších cen. Zajímavá je ovšem v tomto ohledu kategorie od 201 do 300 kgm., kde podstatné zastoupení příbuzenských aspektů nalezneme právě v okruhu chalupnické kategorie (z 12 chalup v 8 případech).

Přesuneme-li celkový pohled na úroveň jednotlivých lokalit, které se v podmínkách mělnického panství snažím rovněž sledovat, nalezneme dílčí odchylky od celkového trendu. Odlišnou tendenci je nutné vztáhnout především na levobřežní oblast, která z hlediska průměrné ceny přináší obraz vzestupu cen nejen v kategorii chalup, ale dotkl se zde zřetelněji i selských statků. V případě vzdálenější *vraňanské rychty* se tento trend výrazněji promítl především do statků mlčechvostských, kde průměrná cena vzrostla téměř o třetinu (o 32,5%). V případě chalup této vsi dokonce o 41,7%. Vzestup mlčechvostských cen může opět souviset s výraznější kulminací prodejů, k nimž v této vesnici došlo a lze tak vedle jiných faktorů předpokládat i zvýšenou poptávku a zájem o ně. Při dílčí analýze individuálního cenového vývoje jednotlivých mlčechvostských gruntů je patrné, že i zde ovšem za nárůstem stály především ceny z prodejů, které byly realizovány nejčastěji v první polovině 20. let 17. století (viz níže grafické zpracování vývoje cen gruntů v Mlčechvostech). Mírnější vzestup zaznamenaly i ceny gruntů ve Vraňanech, kde zájemce o koupi gruntu měl zaplatit průměrně o 16 % vyšší než v předbělohorských podmínkách. I zde je ovšem cenové maximum položeno na 20. léta 17. století.

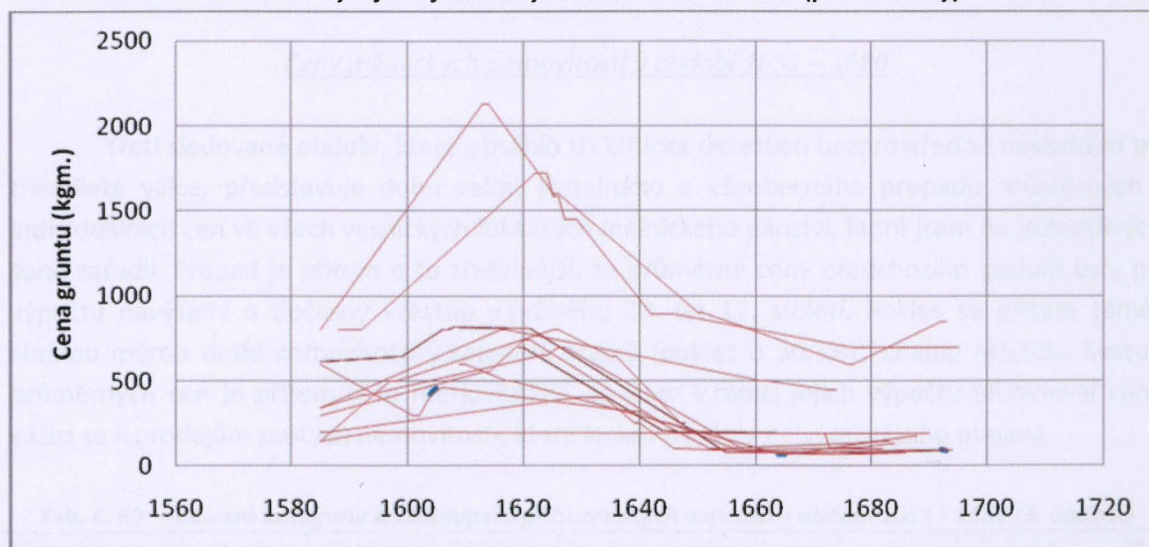
Graf č. 5 - Vývoj cen gruntů v Mlčechvostech (/ statky, \ chalupy)

Podobně v rámci původní příříční *rychty brozánkovské* je tento trend stoupajících průměrných cen možné nalézt ve Vliněvsi, která svojí skladbou a vývojem zcela odpovídá vývoji výše zmíněných vesnických celků vraňanských (nárůst průměrné ceny o 14,7% v kategorii selských statků a 11,4% u chalup). Ostatní vesnice brozánkovské rychty ovšem v dílčím úhrnu nepřinášejí dostatek cenových údajů pro spolehlivější soud. Do srovnání zde lze zahrnout pouze chalupnickou kategorii, která přináší v Brozánkách průměrnou cenu i její rozmezí velmi obdobné předbělohorským údajům. V případě rybářského Kozlova, kde jsme již ovšem překročili tok řeky Labe, lze zaznamenat poměrně plynulý pokles cen, který pokračuje i v dalších obdobích.

Lokalitám rozkládajícím se na pravé straně řeky Labe období po roce 1620 přineslo celkem jednotný pokles průměrných cen. Ten lze sledovat jak ve vinařských lokalitách blízkých městu Mělníku (zejména ve vesnici Rousovice), ale i ve vesnicích vzdálenějších mělnickému centru panství. Pokles průměrné ceny kategorie statků, který lze zaznamenat ve velké vinařské vesnici je přitom na první pohled velmi nepatrný (7,5%), o něco intenzivnější je klesající tendence na malých rousovických chalupách. Ovšem i zde, jak je patrné z bližšího a individuálního sledování cen, nejde ve svém důsledku pouze o drobný pokles. Do průměrné ceny v Rousovicích se zřetelně promítla nejednotnost druhého období, v jehož rámci je v Rousovicích patrný vzestup cen ještě na počátku 20.ých let. Ten následuje o to výraznější sestup v následujících dvou desetiletích.

Graf č. 6 - Vývoj cen jednotlivých statků v Rousovicích (pouze statky)

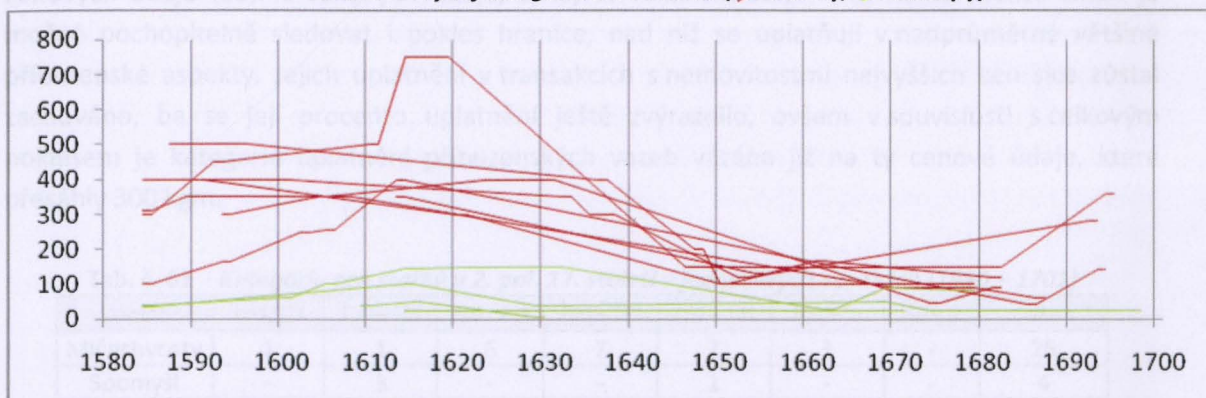
V případě zbývajících vesnic reprezentující vinařské prostředí (Vehlovice, Záboří) je srovnání limitováno nedostatečným množstvím cenových údajů. Objektivnější počet údajů lze sledovat pouze v případě vehlovických chalup, v jejichž rámci je možné nalézt jen velmi mírný vzestupný trend, i když i zde je nutné podotknout, že se za průměrnými čísly vztahujícími se k celému třicetiletému období skrývá markantnější a dynamičtější vývoj.⁹¹⁷

Z celkového trendu pravobřežních lokalit se příliš nevymykají ani zbývající vesnice ležící ve větším odstupu od centra mělnického velkostatku. I když v jejich rámci je patrné, že maximální ceny gruntů zde lze nalézt o něco dříve a v průběhu 20. let již většinou došlo k jejich

⁹¹⁷ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 106 (Vehlovice, 1622 – 1650): 1622 – běžný prodej (160 kgm.), 1623 – běžný prodej (230 kgm.), 1636 – prodej po smrti držitele (180 kgm.), 1647 – 1650 – třikrát se opakuje běžný prodej za 120 kgm.

dílčímu poklesu. Ve vsi Vrutice lze v tomto ohledu sledovat zřetelný pokles průměrné ceny statků (o 23,7%), cenové údaje vztahující se k chalupám naopak v této lokalitě z hlediska výpočtu průměrné ceny mírně stouply (o 8,6%). Velmi podobný pokles lze zaznamenat u statků ve vesnici Krpy. Ve Velkém Újezdě pak došlo k propadu průměrné ceny o poznání silnějším (56,5%). V kategorii chalup lze s ohledem na relevantní sumu cenových údajů počítat jen s vesnicí Krpy, kde oproti celkovému cenovému vývoji v okruhu chalup dochází i v této kategorii ke zřetelnému poklesu průměrné ceny.

Graf č. 7 - Vývoj cen gruntů ve Vrutici (/ statky, / chalupy)

Ceny mělnických nemovitostí v období 1651 – 1680

Třetí sledované období, které obsáhlo tři kritická desetiletí bezprostředně následující po třicetileté válce, představuje dobu velmi zřetelného a všeobecného propadu průměrných i individuálních cen ve všech vesnických lokalitách mělnického panství, které jsem do jednotlivých sond zařadil. Propad je přitom o to zřetelnější, že průměrné ceny předchozího období byly při výpočtu navýšeny o dočasný vzestup v průběhu 20. let 17. století. Pokles se přitom téměř stejnou měrou dotkl nemovitostí v kategorii statků (pokles o 50,3%) i chalup (45,5%). Sestup průměrných cen je přitom o to markantnější, že jsem v rámci jejich výpočtu eliminoval ceny vázící se k prodejm pustých nemovitostí, které leckdy dosáhly nejnižšího minima.

Tab. č. 60 – *Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období 1651 - 1680 (3. období)*

Kupní cena	Statky	Chalupy	Příbuzní	%	Nepříbuzní	%	Celkem	%
0 – 50	6	38	9	20,5	37	27,4	44	25,7
51 – 100	43	24	12	27,3	55	40,7	67	37,4
101 – 150	23	8	6	13,6	25	18,5	31	17,3
151 – 200	11	0	3	6,8	8	5,9	11	6,1
201 – 300	8	0	2	4,5	6	4,4	8	4,5
301 – 500	13	0	10	22,7	3	2,2	13	7,3
nad 500	3	0	2	4,5	1	0,7	3	1,7
CELKEM:	107	70	44	100,0	135	100,0	177	100,0

Vedle výpočtu průměrných cen lze sledovat v období po polovině 17. století v podstatě stejně zřetelnou změnu i ve skladbě kategorií cen, kterou zde v případě zkoumaných mělnických lokalit zachytíme. Výraznému poklesu průměrné výše cen zde odpovídá především zřetelný

přesun v zastoupení jednotlivých cenových údajů v rámci kategorií vyšších cen. Téměř dvě třetiny údajů tak nyní náhle představují ceny nepřesahující 100 kgm. (nyní 63,1 %, z původ. 37,8% ve 2. období). Hlavní cenovou kategorií typického mělnického statku se přitom nyní stalo rozmezí cen od 50 do 100 kgm. Chalupu bylo možné zakoupit nejčastěji za sumu nepřesahující hranici nejnižší kategorie do 50 kgm. Pohlédneme-li do horních stupňů hierarchie cen, je zřetelné, že až na výjimky zmizely přechodně z mělnického prostředí položky nejvyšších cenových kategorií. Výrazný ústup se ovšem promítl i do někdejší velmi četné kategorie vyšších cen přesahující rámec 200 kgm., kam pronikla z celkového spektra nyní pouze malá část cenových údajů (13,7% cenových údajů; z 40,7% ve 2. období). V kontextu těchto změn je možné pochopitelně sledovat i pokles hranice, nad níž se uplatňují v nadprůměrné většině příbuzenské aspekty. Jejich uplatnění v transakcích s nemovitostmi nejvyšších cen sice zůstal zachováno, ba se její procento uplatnění ještě zvýraznilo, ovšem v souvislosti s celkovým poklesem je kategorie uplatnění příbuzenských vazeb vázána již na ty cenové údaje, které přesáhly 300 kgm.

Tab. č. 61 - Kategorie cen statků v 2. pol. 17. století v jednotlivých vesnicích (1650 – 1701)

Vesnice:	nad 500	500 – 301	300 - 201	200 - 151	150 - 101	100 - 51	50 - 0	Celkem
Mlčechvosty	1	1	6	7	7	3	-	25
Spomyšl	-	3	-	-	1	-	-	4
Vraňany	-	8	3	1	3	2	-	17
Vliněves	-	5	-	3	2	-	-	10
Brozánky	1	2	3	2	2	3	-	13
Rousovice	5	2	-	4	4	16	1	32
Záboří	-	1	-	3	4	7	-	15
Vehlovice	-	2	1	2	-	-	-	5
Vrutice	-	1	1	1	9	7	2	21
Velký Újezd	-	1	2	-	1	14	4	22
Krpy	-	-	1	1	4	1	1	8
Celkem	7	26	17	24	37	53	8	172

Tab. č. 62 - Kategorie cen chalup ve 2. pol. 17. století v jednotlivých vesnicích (1650 – 1701)

Vesnice	nad 500	500 – 301	300 - 201	200 - 151	150 - 101	100 - 51	50 - 0	0
Mlčechvosty	-	-	-	3	3	9	2	17
Spomyšl	-	-	-	-	-	4	2	6
Vraňany	-	-	-	-	-	6	3	9
Vliněves	-	-	-	1	6	8	1	16
Brozánky	-	-	-	1	3	2	3	9
Kozlov	-	-	-	1	-	1	4	6
Rousovice	-	-	-	-	-	4	13	17
Vehlovice	-	-	-	-	3	6	8	17
Vrutice	-	-	-	-	-	3	11	14
Velký Újezd	-	-	-	-	-	-	7	7
Krpy	-	-	-	-	-	1	11	12
Celkem	-	-	-	6	15	44	65	130

Zaměříme-li pohled ke spektru jednotlivých rychet a vesnic, představuje zde pokles velmi všeobecnou skutečnost, ze které se nevymyká žádná ze sledovaných lokalit. Pokles průměrné ceny se zde rámcově pohybuje v mezích třetiny až dvou třetin vzhledem k původní ceně. Vážnou komplikací, která ovšem úzce souvisí s charakterem poválečného období, je velmi

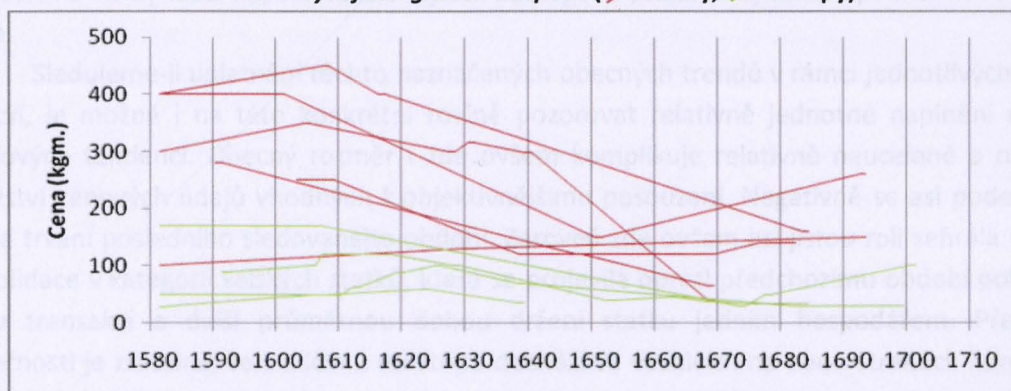
citelný úbytek využitelných cenových údajů. Jejich spektrum je zde ochuzeno především o ty cenové údaje, které vzešly z prodejů četných pustých gruntů. Ne všechny sledované vesnice, tak můžeme do výrazné tendence poklesu průměrné ceny spolehlivě zařadit. I v jejich rámci ovšem konkrétní sledování jednotlivých nemovitostí naznačuje, že pokles ceny byl pravděpodobně velmi všeobecný. Je to patrné ostatně i z celkového rozložení cen ve spektru cenových kategorií v jednotlivých vesnicích (Viz Tab. č. 61). V tomto ohledu a rovněž z přehledu výše uvedených průměrných cen jednotlivých vesnic je ovšem zřetelné, že pokles nedosahoval stejné intenzity ve všech vesnicích. Při srovnání jednotlivých lokalit zůstává koncentrace relativně vyšších cen u vesnic, u nichž, i když ve vyšších kategoriích, byly vysoké ceny koncentrovány již v první polovině 17. století. Výrazné procento prodejů s vyšší cenou se tak i v poválečné době uplatnilo zejména v prostoru vesnic na levé straně řeky Labe. Zde lze sledovat výraznější počet vyšších cen v kategorii statků ve Vraňanech, Spomyšli, Vliněvsi a částečně i v Mlčechvostech. Z hlediska průměrné ceny tu v porovnání s vesnicemi na pravém břehu Labe dochází k poklesu mírnějšího charakteru. Pouze v nejzápadněji položené mělnické vesnici Mlčechvostech průměrná cena poklesla o více než 60%, v ostatních vsích se pokles projevil méně. Cena statku zde dosáhla zhruba 2/3 předválečné ceny - v sousedních Vraňanech tak lze sledovat pokles ceny statků o 31,1%, trochu více pokles zasáhl statky v další levobřežní vesnici Vliněvsi (pokles o 38,7 % ceny). Chalupu zde bylo ovšem možné koupit za mnohem nižší cenu, která v průměru poklesla o dvě třetiny (o 68,5%). V poslední sledované vesnici na levém břehu Labe v Brozánkách, kterým válečné období přineslo výrazný stupeň poničení, nalezneme jen velmi nízký počet využitelných cenových údajů. I ty ovšem naznačují výraznější cenový pokles.

Lokality na pravé straně Labe ovšem přinášejí obraz propadu cen nepoměrně výraznější. Pokles se zde vedle výpočtu průměrného čísla navíc promítl zajímavým způsobem i v zastoupení cenových údajů v těch nejvyšších cenových kategoriích. Ty se ve většině pravobřežních vsí v průběhu tří poválečných desetiletí takřka nevyskytují. Zvláštní situaci pak v tomto ohledu přináší údaje z Rousovic, v nichž sice zůstalo zachováno několik velmi vysokých cen, které se vztahují pouze ke dvěma statkům představujícím patrně mimořádné celky. Vedle těchto v zásadě ojedinělých vysokých kupních částek ovšem došlo k výraznému přesunu cen do nízkých cenových úrovní. Výraznému poklesu nasvědčuje i výpočet průměrné ceny rousovického statku, která oproti předbělohorskému maximu sestoupila pod hranici pouhé třetiny původní průměrné ceny (pokles o 71%). Odpověď na otázku, jak takový pokles cen ve vesnici, v níž bylo možné v předválečné době sledovat ty největší ceny na panství, vysvětlit, lze hledat v řadě faktorů. Určitou roli, zde hrají jistě nízké ceny vysokého procenta pustých gruntů, které ovlivnily i další cenový vývoj. Lze ovšem rovněž předpokládat, že zde mohly mít širší dosah i další skutečnosti. Význam je zde možné hledat i v poklesu poptávky, která na gruntech v této výhodné příměstské a vinorodé lokalitě byla v předbělohorské době patrně vysoká a významně mohla ovlivňovat předválečné vysoké ceny. Tomu by ostatně mohl nasvědčovat i mimořádný pokles cen chalup v druhé vinařské vesnici Vehlovice, kde pravděpodobně vinařství i blízkost městského prostředí hrálo rovněž významnější úlohu.

Výraznější pokles je ovšem součástí celé pravobřežní části panství, kde s mírnou nadsázkou oproti stavu v prvních desetiletích 17. století přestalo být zakoupení poddanské nemovitosti příliš nákladným podnikem. Výraznějšímu poklesu průměrné ceny se zde nevymykají ani další vesnice. Sestup na zhruba třetinu předbělohorské ceny lze zaznamenat u vrutických statků, přičemž cena vrutické chalupy poklesla méně. Dramatický pokles rovněž přináší Velký Újezd, kde průměrná cena v kategorii statků poklesla na čtvrtinu předbělohorské

maximální ceny (pokles o 73,4%). Poslední lokalita Krpy nepřinesla dostatečný počet cenových údajů, ale i zde lze sestup předpokládat v obou kategoriích na základě individuálního sledování krpských gruntů. Všechny tři naposled zmíněné vsi přitom představují celky, které byly po třicetileté válce jen málo poničené. Za poklesem ceny zde tedy musely stát další skutečnosti, v jejichž rámci měla jistě nadbytečná nabídka opuštěných nemovitostí svůj význam.

Graf č. 8 – Vývoj cen gruntů v Krpech (/ statky, / chalupy)

Ceny mělnických nemovitostí v období 1681 – 1701

Jak jsem již v rámci celkové charakteristiky naznačil, z hlediska průměrné ceny poslední období přináší opět mírný vzestup cen v téměř všech sledovaných lokalitách. Vzestup se projevil trochu výrazněji v kategorii statků, jejichž průměrná cena stoupla o 15,2%, za chalupu zaplatil případný kupec oproti předchozímu období o 12,4% více. V celkovém úhrnu jde tedy o vzestup velmi mírný a zdaleka se nepodobá stavu vysokých a rostoucích cen, za něž bylo možné koupit poddanskou nemovitost mělnického panství v předbělohorské době.

Tab. č. 63 – Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období 1681 - 1701 (4. období)

Kupní cena	Statky	Chalupy	Příbuzní	%	Nepříbuzní	%	Celkem	%
0 – 50	2	26	1	2,9	27	30,0	28	22,4
51 – 100	11	20	10	28,6	21	23,3	31	24,8
101 – 150	14	7	5	14,3	16	17,8	21	16,8
151 – 200	13	6	6	17,1	13	14,4	19	15,2
201 – 300	9	0	3	8,6	6	6,7	9	7,2
301 – 500	13	0	8	22,9	5	5,6	13	10,4
nad 500	4	0	2	5,7	2	2,2	4	3,2
Celkem:	66	59	35	100,0	90	100,0	125	100,0

Nahlédneme-li i zde a naposledy do skladby cen, zjistíme pro poslední dvě desetiletí 17. století pouze některé dílčí posuny. Především v porovnání s předchozím obdobím dochází k jistému vzestupu cenových údajů, které opět začínají o něco více zasahovat za hranici 200 kgm. (20,8% oproti 13,7% v 3.období). Naopak cenové údaje do 100 kgm. poklesly z hlediska četnosti výskytu opět pod polovinu (47,2%), nejčetnější kategorií vůbec zde přitom stále zůstává rozmezí 51 – 100 kop, i když již nejde o tu nejběžnější kategorii cen, za něž by bylo možné koupit statek jako v předchozím poválečném období. Ceny statků byly nyní poměrně jednotně rozděleny v rámci všech cenových kategorií. Chalupy pak byly prodávány v cenových relacích do 100 kgm.,

spíše jen ojediněle dosáhly hodnoty vyšší. Co se však ve srovnání s předcházejícím obdobím příliš nezměnilo, byl akcent na příbuzenské vazby, jejichž širší uplatnění v celkové struktuře cen je stále vázáno k těm nejvyšším cenovým údajům. O jisté konsolidaci v osazení největších gruntů by mohlo svědčit i to, že právě od konce 17. století lze sledovat rodové linie selských rodů, které se udržely na některém z mělnických statků až do 20. století.⁹¹⁸ Jistý významnější posun lze sledovat pouze v nejnižší kategorii do 50 kgm., která se téměř výhradně vztahuje k chalupám. Uplatnění příbuzenské vazby mezi kupcem a prodejcem zde oproti předcházejícím etapám zmizelo takřka úplně.

Sledujeme-li uplatnění těchto naznačených obecných trendů v rámci jednotlivých lokalit panství, je možné i na této konkrétní rovině pozorovat relativně jednotné naplnění daných vývojových tendencí. Obecný rozměr i zde ovšem komplikuje relativně neucelené a neúplné množství cenových údajů vhodných k objektivnějšímu posouzení. Negativně se asi podepsalo i krátké trvání posledního sledovaného období. Zároveň zde ovšem asi jistou roli sehrála i určitá konsolidace v kategorii selských statků, která se projevila oproti předchozímu období poklesem počtu transakcí a delší průměrnou dobou držení statku jedním hospodářem. Přes tyto skutečnosti je zřetelné, že k dílčímu vzestupu dochází ve vesnicích na obou stranách řeky Labe. V levobřežní oblasti, ve vesnicích vrbenské rychty, lze sledovat dílčí vzestup cen, který odpovídá či mírně překračuje obecný trend vzestupu. (Mlčechovosty, Vliněves - o 25,2%). I dílčí pohled na pravobřežní vesnice přináší většinou informaci o stoupajících cenách statků, ceny chalup zde naopak stagnují. Je zřetelné, že se ustaluje situace ve vinařských Rousovicích, v nichž se místní statky většinou prodávají za ceny vyšší (v průměru o 27,5%), ceny chalup zde naopak stagnují. Ceny chalup zůstávají na stejné úrovni i ve druhé vinařské vesnici Vehlovice. Podobný obraz stoupajících cen statků pak nalezneme i ve Vrutici (20,7%) i ve Velkém Újezdě, ve Vrutici naopak mírně klesají ceny chalup (o necelých 9%).

I přes torzovitost dochovaných a využitelných údajů je možné sledovat určité společné aspekty i v rámci tohoto období. Lze se domnívat, že již zmíněná konsolidace selských statků se projevila mírným vzestupem ceny v závěru 17. století. Tento vzestup, jak jsem již výše uvedl, ovšem pravděpodobně nepřináší vysoká míra poptávky po zemědělských usedlostech v příhodných lokalitách. Naopak jde o trend mírného vzestupu, za nímž se skrývá postupné zhodnocování selských usedlostí a jejich hospodářské výbavy. Kupec, který musel v případném prodeji složit vyšší kupní sumu, tak zpravidla připlatil za zlepšení, jež předcházející držitel na daném gruntě učinil.

Na základě výše uvedeného rozboru celkového vývoje cen i jeho odraz v jednotlivých lokalitách bych se rád pokusil shrnout proměny hladiny cen mělnických gruntů do několika podstatných bodů. Obecný poznatek, který z naznačené tendence vývoje cenové hladiny v 17. století vyplývá, je ta skutečnost, že cena, jíž za poddanskou nemovitost jednotliví kupci z řad

⁹¹⁸ Bedřich Polák, *Po stopách rodu Pražáků z Choroušek*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. II, 1939, s. 17 – 20, Týž.: *Tři sta let rodu Benešova na Gruntě č. 8 v Zamachách*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova)II, 1939, s. 80 – 87, Karel Zamastil, *Z historie statku číslo 7 v Chorouškách (Z dob poddanství)*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova)II, 1939, s. 24 – 27 či Rudolf Švec, *Z historie statku č.p.29 ve Vraňanech (Příspěvek k rodopisu starého selského rodu.)*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova)II, 1939, s. 64 – 65.

poddaných a někdy i stavovských osob skládali, nepředstavovala v prostředí mělnického panství zcela jednotnou, v čase a prostoru neproměnlivou položku. Cena se naopak velmi výrazně proměňovala a to jak v důsledku aktuálních změn na daném gruntě, tak s největší pravděpodobností i v důsledku širších souvislostí vývoje dané vesnické lokality, celého mělnického panství i změn, které přinesl průběh 17. století obecně pro české země. Změny cen, které jsme schopni při analýze pozemkových knih registrovat, jsou tak dvojího druhu. První úroveň představují změny velmi aktuálního charakteru, k nimž došlo v důsledku konkrétních událostí, jež ovlivnily stav nemovitosti a jejího hospodářského či obytného zázemí. Takové proměny ve svém důsledku představovaly z hlediska užítka, který s ohledem na specifický způsob držení poddanské nemovitosti představoval základní podklad pro stanovení ceny, vzestup či pokles hospodářské potence gruntu či pouze životních podmínek pro nového držitele gruntu a jeho rodiny. Změny tohoto druhu byly vždy jedinečné a úzce souvisely s individuální historií dané nemovitosti. Poznání míry a podstaty těchto změn je ovšem v mělnických podmínkách pro 17. století velmi komplikované. Z větší části je možné se o nich pouze opatrně dohadovat či je nutné na jejich bližší poznání rezignovat úplně. Souvisí to především s charakterem dochovaných mělnických pozemkových knih, které svojí formou i mírou poskytovaných údajů zcela odpovídají úrovni tohoto pramenného typu v 16. a 17. století. Pouze ojedinělé doklady by mohly nasvědčovat tomu, že právě usedlost a stav jejího vybavení byly tou složkou, která tvořila tu nejpodstatnější část ceny. Zcela v souladu s dobovou praxí lze širší oceňování složek ceny sledovat až v průběhu 18. století.

Vedle těchto aktuálních a vždy jedinečných změn, vážících se vždy k jednotlivému gruntu, lze ovšem sledovat další změny vyššího řádu. Ty se všeobecně, i když v různé míře dotkly všech lokalit i usedlostí na panství a přinesly cenovým relacím ty nejvýraznější změny. Posuny ceny tohoto druhu jsou již patrné ze sledování vývoje individuální usedlosti v dostatečném časovém rozmezí (pokusil jsem se je naznačit grafickým zpracováním). Jejich všeobecný rozsah je však zřetelný až ze zpracování většího množství cenových údajů v rámci delšího časového horizontu. Jde přitom o proměny cenové hladiny, které souvisí s celkovým cenovým vývojem a jsou odrazem historického vývoje mělnického panství i jeho širšího zakotvení v proměnách českých dějin. Tyto souvislosti s celkovým vývojem lze ovšem hledat nejčastěji pouze obecně a podkladem zde v tomto ohledu může být jen odpovídající načasování širších proměn ceny mělnických poddanských nemovitostí.

Celkový rozsah těchto změn se přitom vyznačuje poměrně dynamickým průběhem, v jehož rámci došlo v úrovni cen ke zřetelnému a poměrně dramatickému poklesu. Poukázání na tyto celkové proměny v ocenění poddanských nemovitostí nepředstavuje pochopitelně nový poznatek. Změny již byly prokázány a zhodnoceny i v případě jiných vrchnostenských celků. Ve srovnání s jinými celky se ovšem mělnické panství přeci jen odlišuje zejména úrovní cen poddanských nemovitostí a jí odpovídající intenzitou změn v cenové hladině. Z hlediska výše cen se jako zcela dominující jeví předbělohorské prostředí, v jehož průběhu ceny mělnických poddanských nemovitostí dosáhly téměř bezkonkurenční výše. Na koupi většiny mělnických předbělohorských gruntů tak musel případný kupec gruntu vynaložit vysoké finanční prostředky, jejichž obdobu lze v prostředí jiných českých a moravských celků hledat velmi obtížně. V souvislosti s tím je ovšem nutné dodat, že škála studií, které by umožnily ceny zkoumaného panství intenzivněji porovnávat, není příliš široká. Podstatné je ovšem i to, že nadstandardní výše ceny je patrná nejen z pohledu statistického zpracování a následného srovnání s prostředím jiných celků, ale může o tom, jak jsem již výše naznačil, svědčit i pohled soudobého zájemce o

koupi poddanského gruntu na mělnickém panství. Je přitom možné předpokládat, že vyšší úroveň cenové hladiny byla výsledkem postupné kulminace cen, která probíhala minimálně v průběhu celé druhé poloviny 16. a počátku 17. století. Z hlediska této kulminace se ovšem jako ne zcela zřetelná ukázala cézura počátku 20. let 17. století. Vysoké ceny se udržely i v průběhu prvního desetiletí třicetileté války, přičemž v některých lokalitách dostoupily právě v tomto období svého vrcholu. Obecně právě zde spočívá vrchol cenového maxima kategorie mělnických chalup, o které s ohledem na četnost transakcí poddanští kupci projevovali ve 20. letech 17. století nejvyšší zájem.

V průběhu třicetileté války ceny postupně klesají, ovšem zřetelnou a zcela nepřehlédnutelnou proměnu přináší až období, které odpovídá třem poválečným desetiletím. V jejich průběhu lze sledovat hluboký a všeobecný pokles cen mělnických usedlostí, který se bez rozdílu dotkl nejen všech analyzovaných vesnických lokalit, nýbrž téměř stejnou měrou kategorie mělnických statků i chalup. Příčiny tohoto všeobecného poklesu jistě souvisí s charakteristikou daného období, kdy se výrazně projevila poválečná deprese. Řada mělnických statků je pustá, jejich postupné osazování trvá až do konce 60. a počátku 70. let 17. století. Pokles poptávky, který s tímto procesem jistě souvisel, tak působil na cenu statků velmi negativně a jistě vyrovnání přináší až závěr 17. století, kdy je snad většina statků již osazena a ceny opět mírně stoupají. Vedle snížené poptávky pak rozhodujícím a s ohledem na výše zmíněné principy, které ovlivňovaly cenu, i objektivním faktorem byla poválečná destrukce jednotlivých statků, zanedbaná a jen v neúplném rozsahu využívaná hospodářství, o nichž svědčí i neobdělané ladem ležící polnosti. Markantní pokles cen ve vinařských vesnicích svědčí i o tom, že vinorodý charakter krajiny třicetiletá válka výrazněji poznamenala a zničené výnosy poddanských vinic jsou teprve postupně po třicetileté válce obnovovány. Jistě lze ovšem rovněž počítat s tím, že v čase poklesu cen zemědělské produkce nenalezly své uplatnění ani vysoké výnosy obilnářsky zaměřených rozsáhlých levobřežních gruntů.

Z hlediska spektra sledovaných lokalit je zajímavé i to, že ani velký pohyb a rozkolísání cen nepřinesl všeobecně jednotné cenové položky a v zásadě tak neovlivnil charakter rozložení cenové hladiny z hlediska jednotlivých ve výzkumu sledovaných lokalit. V průběhu celého vývoje lze tak obecně sledovat mělnické vesnice s dražšími grunty a vesnice, kde bylo možné usedlost v porovnání s jinými mělnickými lokalitami koupit levněji. Tato charakteristika „levnějších a dražších“ vesnic se většinou v průběhu celého 17. století nezměnila. Zajímavé je zde to, že i když v této různé úrovni cen hrály roli konstantní a „objektivní“ podklady v podobě různé výměry polností či dalšího hospodářského zázemí, sehrály zde rovněž zřetelnou úlohu i další skutečnosti. Ty mohly patrně podmínit i vyšší míru poptávky po „lukrativních“ lokalitách a mohly tak ve svém důsledku výrazněji cenově odlišit i vesnice s podobným půdním fondem. Specifickou úlohu zde asi sehrály zejména hospodářské možnosti těch lokalit, v nichž držitelé poddanských gruntů mohli více využívat doplňkových zemědělských odvětví, především vinařství. Za vše hovoří typicky největší předbělohorské ceny vinařských Rousovic, v nichž statky i s podprůměrnou rozlohou díky vinicím i příhodné poloze představovaly často ty nejdražší jednotky panství.

4.4 Závdavek, jeho vývoj a charakter při prodeji mělnické poddanské nemovitosti

Samotná celková cena poddanské nemovitosti ovšem představuje pouze jeden, i když pochopitelně velmi podstatný aspekt problematiky, který se váže k celkové finanční stránce transakcí s poddanskými grunty. Pro poddanského hospodáře, který se rozhodl zakoupit nový grunt, byl minimálně stejně jako celková výše ceny rozhodující i způsob finančního plnění celkové sumy. Souviselo to s tím, že stejně jako v prostředí jiných vrchnostenských celků byla i na mělnickém panství podstatná většina transakcí realizována prostřednictvím postupného a relativně dlouhodobého plnění celkové sumy. Podkladem pro takovéto dlouhodobé plnění finančních požadavků byl v kupní smlouvě dopředu stanovený princip určitého splátkového kalendáře, jenž nejčastěji celkovou výši ceny rozdělil do položky bezprostředně zaplaceného závdavku a zbývající sumy, která měla být posléze splácena prostřednictvím pravidelných ročních splátek. Transakcí, které se uskutečnily formou hotově složené celkové sumy, bylo relativně málo, i když jak jsem se již výše naznačil, ani tento způsob finančního plnění nelze pro mělnické prostředí zcela opominout. V souvislosti s postupnou realizací finančních pohledávek je nutné předpokládat, že výše závdavku, respektive jeho poměru k celkové sumě, byla pro prodávajícího hospodáře i osobu kupující poměrně velmi důležitá a stávala se vedle ceny nejdůležitějším objektem dohadování mezi kupcem a stranou prodávající.⁹¹⁹ Vedle toho je ovšem nutné podotknout, že šlo často o položku, která měla stejně jako cena určitý tradiční rámec. Vázala se úzce k předcházejícím prodejům a ovlivňovaly ji též i zvyklosti daného vrchnostenského celku. Podrobnější charakteristika závdavku (a dále i ročních splátek) představuje tedy velmi podstatnou součást rozboru finančních aspektů transferu poddanských nemovitostí a odpovědi by tak byly velmi neúplné, pokud bychom nevzali vedle celkové ceny do úvahy i samotný způsob jejího splácení.

Původ závdavku přitom bývá nejčastěji dáván do souvislosti se sumou skládanou v rámci středověkého kolonizačního záku.⁹²⁰ Přejít a důvody k rozdělení sumy na závdavek a další většinou menší splátky nejsou ovšem zcela spolehlivě vysvětleny, jistě se zde však prolíná několik rovin, v jejichž důsledku se přestává postupně realizovat platba částky celé. Projevil se zde tak patrně obecný vzestup cen nemovitostí, který v určitém rozsahu odpovídal celkové tendenci vzestupu cen. Význam ale mohlo mít i postupné zkvalitňování venkovské usedlosti z hlediska užitých technologií a spolu s tím i nároků na lidskou práci.⁹²¹ Počátky splátkového prodeje přitom ovšem předchází vlně cenových vzestupů 16. století, protože zřetelné doklady tohoto postupu lze nalézt již v nejstarších dochovaných exemplářích pozemkových knih. Bronislav Chocholáč v souvislosti s tím předpokládá pronikání fenoménu postupného splácení od poloviny 15. století, přičemž vzestup spojuje i s faktorem stoupající konkurence uchazečů o poddanské nemovitosti a tím i tlakem na růst položky celkové ceny.⁹²² Bez ohledu na důvody však výsledný vzestup finančních nároků na koupi poddanské nemovitosti společně se stálým nedostatkem peněžních prostředků ve venkovském prostředí přináší raně novověké venkovské usedlosti typický rys dlouhodobého zadlužení, v jehož rámci pravidelné každoroční pokládání „vejrunku“ patřilo do světa poddanských finančních závazků velmi často. Samotný závdavek

⁹¹⁹ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 98.

⁹²⁰ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.315. Dále například Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s. 56.

⁹²¹ Bronislav Chocholáč, *Poddanský úvěr na Moravě*, s.67.

⁹²² Tamtéž, s. 66.

přítom v kontextu celého splácní bývá považován za splátku první a největší, která má zároveň vzhledem ke smlouvě též tradiční funkci utvrzovací.⁹²³

Samotná výše závdavku rozhodně nepředstavovala, ostatně stejně jako cena, jednotnou a neproměnlivou položku. Obecně se realizovaná výše závdavku odlišovala pochopitelně dle velikosti a vlastností gruntu, přičemž ty největší závdavečné sumy i v mělnickém prostředí nalezneme na větších nemovitostem či některých zvláštních provozech (mlýny). Závažným aspektem zde mohla být celková charakteristika a tradice panství, roli mohl sehrát zejména přírodní a hospodářský charakter vrchnostenského celku či úžeji vymezené lokality.⁹²⁴ Podle obecné zkušenosti Vladimíra Procházky se výše v závdavku složené sumy měla nejčastěji pohybovat okolo pětiny až desetiny celkové ceny.⁹²⁵ Vedle zvyklostí společných většinou pro vrchnostenský celek, individuální roli mohly sehrát i aktuální události a změna poměrů na gruntě. V jejich důsledku mohlo dojít nejen ke snížení, ale i k úplnému zrušení položky závdavku.⁹²⁶ Svůj význam mohla mít i zde kvalita vzájemného vztahu prodávající a kupující strany, zejména existence příbuzenské vazby mohla výši závdavku aktuálně ovlivnit.

Výše závdavku, respektive jeho poměr k celkové ceně, se pochopitelně proměňuje i v průběhu historického vývoje. Vedle aktuálních změn, které naleznou většinou výslovně odůvodnění v poměrech na gruntu (hospodářská úroveň, dědické podíly, dluhy, typ převodu aj.), lze sledovat v průběhu 16. – 18. století celkově výrazné proměny výše závdavku i jeho poměru k celkové ceně. Intenzita změn přitom našla své těžiště především v průběhu 17. století, přičemž proměna úzce souvisela s důsledky ekonomického i společenského vývoje a především celkovou proměnou hospodářského i sociálního postavení venkovského poddanského obyvatelstva. Obecně směr tohoto vývoje naznačil již Vladimír Procházka, který opakovaně hovořil o tendenci zřetelného poklesu jak výše samotného závdavku, tak i jeho poměru k ceně nemovitosti.⁹²⁷ V konkrétní rovině to prokázaly práce zaměřené k situaci jednotlivých vrchnostenských celků, které v naprosté většině přinášejí doklady o uplatnění závdavku v první polovině 17. století, pro 2. polovinu 17. století zřetelný pokles či prostě jeho úplnou absenci.⁹²⁸

⁹²³ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 315.

⁹²⁴ Josef Hanzal uvádí rozdíl mezi odlehlými celky typu náchodského panství či sousedním Broumovskem s poměrně vysokými závdavky dosahující až 1/3 celé sumy a úrodnými polabskými celky typu roudnického panství, kde se průměr pohyboval okolo 1/10 celkové sumy. Josef Hanzal, *Poznámky ke studiu ceny poddanské nemovitosti v 16. – 17. století*, s. 46. Konkrétní zkoumání však ukázalo, že rozptyl může být ještě širší, velmi vysoké závdavky známe kupříkladu z prostředí frýdlantského panství, v jehož rámci pro období od poloviny 16. do poloviny 17. století více než 40 % všech nalezených závdavků přesáhlo 50% z celkové ceny. Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s.102

⁹²⁵ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.315

⁹²⁶ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 318. Autor udává jako důvody pro aktuální úpravu či úplnou absenci závdavku smluvní úprava, zpusťlost usedlosti, kdy musí nově osedlý hospodář usedlost nov restaurovat a stavět. Někdy jde o indispozici kupujícího hospodáře „ z chudoby“. Roli ovšem může hrát i totožnost kupujícího hospodáře, zejména pak příbuzenská vazba.

⁹²⁷ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.316.

⁹²⁸ Pro moravské prostředí zejm. Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 100 an. Autor ovšem zjistil ne zcela jednotnou situaci v jednotlivých lokalitách – vedle zřetelného poklesu, lze nalézt i lokality, kde závdavek svůj význam neztratil. Pokles pro druhou polovinu 17. století dokládá Karel Kratochvíl, *S jistým povolením*, s. 35. I pro české prostředí řada dokladů. Výraznější pokles dokládá pro Frýdlantsko Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 102 – 103, kde je patrný především pokles procentuelního zastoupení závdavku z celkové ceny, podobně pak pro Rychnovsko Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s.59. Blízké mělnickému panství z hlediska lokality i míry poklesu jsou výsledky Jany Dobešové, *Poddanská usedlost*, s.56 pro panství brandýsko-přerovské. Autorka zde

4.4.1 Uplatnění závdavku při prodeji poddanské nemovitosti na mělnickém panství

I v prostředí mělnického panství bylo především v první polovině 17. století pokládání závdavku běžnou záležitostí. V celkovém úhrnu jej v určité podobě nalezneme u více než poloviny transakcí, v nichž lze konkrétně sledovat uplatnění finančních aspektů (55,9% všech transakcí). Terminologické užívání je zde poměrně jednoznačné a jednotné, v průběhu prvního období se celkem vyrovnaně střetneme se slovesným tvarem typu „zavdal“ či substantivní formou v rámci vazby „*položil (složil) závdavku*“.⁹²⁹ Ve druhé polovině 17. století substantivní podoba převládá, ovšem v souvislosti s celkovým vývojem jde ponejvíce o negativní konstatování o absenci sumy závdavku nebo je zde závdavek spojen se splácením dluhů či porážkou dědického podílu.⁹³⁰ Celková položka závdavku zde byla přitom nejčastěji zaokrouhlena na desítky kop. Pokud je uvedena výše konkrétnější, většinou to signalizuje stanovení závdavku, do jehož stanovení vstupují některé další a ne zcela standardní skutečnosti (dluhy, porážení dědického podílu apod.)

Celkové výraznější proměny závdavku vyjadřují většinou vždy poměrně zřetelně změnu finanční a hospodářské situace poddanských hospodářů. Samotná výše musela totiž většinou odpovídat okamžitým finančním možnostem nabyvatele usedlosti, což souvisí i s tím, že jednorázové zaplacení závdavku představovalo ten nejběžnější postup. Méně častý případ představovala ta situace, kdy byla celková výše závdavku rozdělena do 2 až 4 částek. Takový postup nebyl výhodný především pro prodávající stranu, která dále zamýšlela koupit další usedlost. Výhodné to však naopak bylo pro dožívajícího hospodáře.⁹³¹ Z tohoto obecnějšího rámce se, jak dále uvedu, nevymykala ani finanční realizace závdavku v majetkových transakcích na mělnickém panství. Ptáme-li se tedy v souvislosti s vývojem závdavku především po okamžitých finančních možnostech kupců, není přirozeně možné počítat stejně jako v případech ceny s celkovým spektrem nalezených cenových údajů. Naopak je zde nutné eliminaci údajů ještě prohloubit, protože okruh transakcí, v jejichž rámci se uplatnily některé ne zcela standardní skutečnosti, je v otázce závdavku ještě širší. I v tomto ohledu jsem uplatnil některé postupy spojené s výzkumem Bronislava Chocholáče a přihlédl dále k specifiku vývoje lokality nacházející se v prostředí úrodného Polabí. Pochopitelně eliminuji výše zmíněné skupiny transakcí, v jejichž rámci se uplatnily některé nestandardní okolnosti již při tvorbě celkové výše ceny, což se pochopitelně mohlo projevit i při stanovení režimu postupného splácení celkové výše ceny.

Z hlediska časového zařazení jsem tak nezapočítal ty údaje, které nalezneme v učeních první vlny pozemkových knih a které se váží k transakcím uskutečněným před rokem 1584. Kromě toho, že je zde většinou nejasné přesné časové zařazení, ne všechna učení nám podávají zcela konkrétní rozsah o způsobu splácení. Vedle těchto cenových údajů je pochopitelně nutné

dokládá pro první polovinu 17. století průměrné zastoupení závdavku v poměru k ceně v podobě 31%, pro druhou polovinu 17. století se pak stává závdavek výjimečným poměr klesl na 7,6%).

⁹²⁹ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.32,33 (Vrutice, 1584, 1614): V roce 1584: „zavdal 2 kopy, ty jsou dány do truhlice“, v roce 1614 na tomtéž gruntu: „*při tomto zápisu položil závdavku 15 kop a ty sau do truhlice sirotčí přijaty*“. Podobně PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 82 (Mlčechovosty, 1584): „...za sumu 73 kop závdavku 13 kop“.

⁹³⁰ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Záboří, fol.3,1665): „...závdavku poněvadž dokonce pustý jest žádného nesložil.“

⁹³¹ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.316. Autor uvádí v tomto ohledu případy, kdy i řadu let nalezneme na jednotlivém gruntu 2 řady splácení. Vyšší položky směřují k zaplacení závdavečné sumy, nižší pak představují pravidelné roční splátky.

eliminovat rovněž cenové údaje, které se vztahují k prodejům pustého gruntu, v jejichž případech pochopitelně závdavek nikdy nenalezneme. V obecnějším kontextu to souviselo především s tím, že závdavek měl úzce odpovídat hodnotě tax budov a přídavků. Takovéto vymezení závdavku představovalo především ochranu prodávající strany, která v případě, že nový kupec nechal usedlost zpustnout, nepřišla o prostředky investované do usedlosti a vybavení gruntu. V kontextu toho je více než srozumitelná i obecně rozšířená praxe, že pusté usedlosti se zásadně prodávaly bez závdavku.⁹³² Z výše uvedených důvodů jsem vyřadil rovněž údaje, které souvisí s nucenými prodeji. I v jejich rámci se střetneme nejen s okruhem případů, kdy došlo k velmi nepravidelnému pohybu ceny (viz výše), ale v několika případech této skutečnosti odpovídá i pozměněný (umněšený) závdavek, případně i splátky. A konečně poslední obecnou skupinou, s níž nelze počítat, jsou převody nemovitostí, kde kupec nesložil celkovou cenu, nýbrž pouze doplatek, směřující nejčastěji k vybytí některého ze sourozenců, případně k zaplacení aktuálních na gruntu váznoucích dluhů.

Oproti výše sledovanému vývoji ceny jsem s ohledem na vlastní charakter instituce závdavku a principy jeho stanovování, k nimž se obrátím ještě níže, v rámci statistického hodnocení závdavku eliminoval ještě některé další údaje. Předně jsem vyčlenil ty položky, které jsou sice označeny jako závdavek, ovšem jejich celkovou náplň tvoří pouze to, co bývá označováno jako „mrtvý závdavek“. V jeho rámci nešlo o konkrétní položení peněz, ale o prostou aritmetickou srážku z celkové ceny. Nejčastěji se přitom jednalo o porážku dědického dílu nebo pouhé zaplacení dluhů po předchozím hospodáři.⁹³³ Porážku dědického podílu přitom nalezneme nejčastěji při prodeji gruntu novému manželu vdovy, který poráží vdovin podíl (10 cenových údajů), méně se realizace tohoto závdavku vyskytuje v případě dalších převodů (3 převody synovi a 2 převody zeti).⁹³⁴ Další forma závdavku, která neodpovídala standardnímu tvoření, představuje ty případy, kdy celý závdavek byl tvořen pouze dluhy, které na gruntu vážly.⁹³⁵ Takových případů nalezneme celkově 16, přičemž převládaly transakce bez příbuzenských vazeb.⁹³⁶ V pouhých třech případech nalezneme spojení splacení dluhů a porážení dědického podílu.⁹³⁷ V ostatních případech byl princip mrtvého závdavku uplatněn jen částečně. Šlo o kombinaci, kdy byla dodržena výše závdavku daná tradicí předcházejícího

⁹³² Eduard Maur, *Příspěvek k poddanskému purkrechtu*, s. 54-55.

⁹³³ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 317.

⁹³⁴ Porážky nového manžela často souvisí i s dalšími závdavky: PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty, fol. 11, 1657): „Ujal jest statek tento Jiřík Hodek v sumě 280 k(op) miš(enských): v závdavku za jednu krávu zádušní do Vepřku, z dílu mateře a Pavla sobě poráží 10 k(op) miš(enských), jakož i podíl Kateřiny Vejkhartové, kterou sobě nyní za manželku pojal 51 k(op) miš(enských) se mu sráží.“

PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Vraňany, fol. 1, 1668): Samotná porážka synovi či zeti se přitom mohla uskutečnit nejen po smrti, ale již za života odstupujícího otce: „poněvadž on (otec – pozn. aut.) již věkem sešlej jest, a z toho býti nemoha, takovej grunt více v držení míti ... závdavek porazil na díl svého otce a sebe 44 k(op) 40 gr(ošů) miš(enských), ostatních 44 k(op) 40 gr(ošů) miš(enských) sestře Dorotě a ostatní předcházejícím sirotkům.“

⁹³⁵ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č. 29, fol. 144 (Mlčechvosty, 1633): „...závdavek na dluhy dlužníkům na příležitím rejstříku ...“.

⁹³⁶ Dluhy tak v rámci celého závdavku byly řešeny v kruhu nepřibuzenských vztahů v 6 prodejkách uskutečněných za života předcházejícího držitele, 3 pak po smrti. V rámci transakcí mezi příbuznými pak závdavek, který měl zajistit celkové splacení dluhů, nalezneme u 4 prodejů novému manželu vdovy a ve zbývajících případech kupuje grunt syn a v jednom případě zeť.

⁹³⁷ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č. 1, fol. 38 (Brozánky, 1614): Při ceně 400 kgm. je celková výše závdavku (166 k. 43 gm.) rozdělena do těchto dílčích položek: za 42 kgm. doplatil chalupu, na níž odešla Dorota vdova, která mu grunt prodala (20. grunt - chalupa v téže vsi), dále splatil celkové dluhy 94 k. 36 gm. a 30 k. dluhů odvedl do důchodů.

prodeje. V rámci této sumy je pak pouze částečně uplatněna porážka podílu kupujícího hospodáře (syna, zetě či nového manžela vdovy), zbývající částka do celkové výše závdavku poté byla rozdělena dle běžných výše uvedených principů. Protože výše celkové sumy v tomto případě odpovídala většinou tradiční výši, cenové údaje vzešlé z tohoto kombinovaného závdavku jsem do celkového zpracování zařadil.⁹³⁸ Podobně je tomu v případě, kdy byla celková výše závdavku kombinovaná s dluhy, které jak jsem již uvedl, měly v mělnických podmínkách vždy absolutní přednost splácení.⁹³⁹

Poslední komplikace, která ovšem zcela jednoznačnou eliminaci údajů neumožňuje, představuje přítomnost či nepřítomnost zádušních krav na jednotlivých gruntech.⁹⁴⁰ V řadě případů se totiž střetneme s porážkou za nepřítomné zádušní krávy, přičemž ve třetím sledovaném období je to často jediná položka „závdavku“, který odpovídá počtu nepřítomných zádušních krav.⁹⁴¹ Regulérním postupem by bylo závdavky (či jejich části), které tvořily závdavky za zádušní krávy vyřadit. Bohužel stejně jako v případě celků sledovaných Bronislavem Chocholáčem je zejména pro první období evidování zádušních krav jako jedné položky v závdavku velmi nesoustavné a neúplné. Proto jsem se nesnažil tyto sumy závdavku eliminovat a je nutné v tomto ohledu počítat s určitým zjednodušením a zkreslením.

Podotknout je ještě nutné tu skutečnost, že jsem naopak zařadil stejně jako v případě samotné celkové ceny platby v hotovosti, které svým způsobem představují krajní způsob řešení závdavku a svědčí především o dobrém finančním zázemí a možnostech kupců poddanských gruntů.

Tab. č. 64 - Celkový vývoj výše závdavku a jeho poměru k ceně

Sledované období	Grunty s údaji o ceně	Zařazené údaje o ceně	Průměrná výše závdavku	Podíl závdavku
				%
1584 – 1620	95	204	79,0	29,5
1620 – 1650	64	136	65,3	25,0
1651 -1680	49	90	6,3	3,3
1681 – 1701	55	104	9,2	3,5
Celkem	263	534	49,7	18,9

⁹³⁸ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.85 (Velký Újezd, 1605): Prodej novému manželu vdovy za 800 kgm., přičemž výš závdavku 250 kgm. odpovídá předcházející prodeji. Dělení závdavku je následující: „125 k(op) poráží na díl Marty manželky, 125 k(op) Evě sirotku do truhlice“. Zbývající dcera ze závdavku nedostala nic s následujícím odůvodněním: „A to se za tou příčinou stalo, že se jí z toho závdavku, též Kateřině nic nepoložilo, že jest ona prve statkem ve vsi Vysokým na gruntu Brychtovým odbyta.“

⁹³⁹ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 94 (Vraňany, 1624): Prodej statku novému manželu vdovy za 550 kgm., závdavek 250 kgm. z toho 101 k. 15 grm. na dluhy a dále dle principu rovných dědických dílu „7 sirotkům po 21 kop(ách) 15 gr(oších mišenských) a sobě (stejnou částku – pozn. aut.) porazil...“

⁹⁴⁰ Velmi podobně Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 100.

⁹⁴¹ Cena zádušních krav byla vždy stanovena na 10 kgm., nespécifikována je pak položka zádušních ovcí, které rovněž ojediněle v mělnických vesnicích nalezneme.

Tab. č. 65 - Vývoj výše závdavku a jeho poměru k ceně v kategoriích statků a chalup

Sledované období	Statky			Chalupy		
	Počet údajů	Prům. výše závdavku	Podíl závdavku	Počet údajů	Prům. výše závdavku	Podíl závdavku
			%			%
1584 – 1620	102	125,3	27,2	102	32,7	31,8
1620 – 1650	56	106,0	19,2	80	36,8	29,1
1651 -1680	46	10,0	2,9	44	2,4	3,6
1681 – 1701	52	15,2	4,6	52	3,1	2,5
Celkem	256	78,0	16,5	278	23,6	21,1

Po eliminaci těchto výše naznačených cenových údajů je tak alespoň zčásti možné pokusit se nastínit vývoj uplatňování závdavku při splácení mělnických nemovitostí. Pozorujeme-li vývoj jeho celkové výše, je na první pohled zřetelná a neoddiskutovatelná tendence směřující k poklesu celkové výše závdavku i jeho poměru k celkové ceně v průběhu 17. století. Uplatnění závdavku tak dominuje především ještě v předbělohorském období, kdy průměrný závdavek v kategorii větších statků přesáhl čtvrtinu ceny. V případě chalup je poměr ještě o něco výraznější, i když markantní rozdíl zde mezi oběma kategoriemi tentokrát zřetelný není. Druhé období přineslo obraz vývoje, který patně úzce souvisí a odpovídá celkovému pohybu cen. V kategorii statků lze sledovat pokles jak ve výši ceny, tak i v poměru závdavku k celkové ceně. Zejména tento druhý aspekt může svědčit o celkově klesajících finančních možnostech mělnických hospodářů od počátku třicetileté války. Je nutné ovšem k tomu podotknout, že i zde lze sledovat rozdíl průběhu 20. let s položkami závdavků minimálně stejnými jako v předcházejícím období a náhlý a výraznější pokles počínající třicátými léty. V kategorii chalup došlo v rámci druhého období ještě k mírnému vzestupu výše závdavečné sumy. Trend pravděpodobně souvisel se vzestupem cen v této kategorii i se zvýšeným zájmem o tento typ nemovitosti, přičemž ovšem mírný vzestupný trend, není doprovázen vzestupem i poměrem k ceně, naopak tam je možné sledovat již v duchu celkové tendence rovněž patrný mírný sestup.

Tab. č. 66 – Vývoj závdavku v jednotlivých kategoriích dle úrovně ceny

Období	1584 – 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1681 – 1701
Kategorie ceny (kgm.)	Poměr k ceně (%)	Poměr k ceně (%)	Poměr k ceně (%)	Poměr k ceně (%)
0-50	26,4	23,6	3,3	0,9
51-100	30,1	25,5	1,9	1,3
101-150	36,3	26,2	0,3	4,1
151-200	24,5	11,3	0,0	3,5
201-300	23,3	26,6	0,0	2,4
301-500	33,5	25,3	7,5	15,6
nad 500	32,7	31,2	8,5	0,0

Poklesu samozřejmě odpovídá i vývoj sledovaný optikou skladby cenových kategorií, přičemž v průběhu nejstaršího sledovaného období je zřetelná jistá vyrovnanost, v jejímž rámci se poměr závdavku a ceny příliš neodlišoval ve spektru různých cenových kategorií. Jde ostatně o tendenci, která je patrná i z hlediska rozdělení nemovitostí na statky a chalupy. Relativně velmi jednotná situace v poměru závdavku k celkové ceně by mohla nasvědčovat, že v rámci panství byla vazba k tradiční hodnotě závdavku silná a v rámci jednotlivých transakcí byl vždy uplatňován

na základě zkušenosti a tradice stejný postup rozdělení celkové sumy na položku závdavku a splátek bez ohledu na velikost usedlosti.

Tab. č. 67 - Celkový vývoj závdavku v přehledu jednotlivých vesnic

	1584 – 1620		1621 – 1650		1651 – 1680		1681 – 1701	
	Počet údajů	Podíl závdavku (%)	Počet údajů	Podíl závdavku (%)	Počet údajů	Podíl závdavku (%)	Počet údajů	Podíl závdavku (%)
Mlčechvosty	20	23,7	16	23,2	9	2,7	18	4,8
Spomyšl	2	--	4	--	6	1,3	1	--
Vraňany	9	22,5	9	30,2	9	5,9	8	5,7
Vliněves	8	28,9	10	25,6	10	2,3	7	0,5
Brozánky	39	37,0	18	56,9	5	12,5	8	11,0
Kozlov	10	17,7	8	22,8	4	--	2	--
Rousovice	36	41,5	16	39,4	11	2,6	18	0
Záboří	12	34,0	1	--	0	--	4	--
Vehlovice	16	53,0	24	36,1	5	3,3	8	5,0
Vrutice	24	37,8	13	25,8	11	10,9	14	6,0
Velký Újezd	11	29,9	7	0	13	0	6	0
Krpy	17	47,7	10	35,6	7	2,4	10	2,0
Celkem	204		136		90		104	

Dílčí a konkrétní pohled na jednotlivé sledované lokality mělnické panství přinesl podobný obraz o relativně jednotném uplatňování poměru závdavku k celkové ceně. Přesto zde určité rozdíly jsou a jistou hranici lze vést opět především mezi vesnicemi ležícími v prostředí úrodné roviny na levém břehu obou řek a zbývajícími lokalitami ležícími v prostředí labského pravobřeží. Vesnice ležící za řekou vykazují v průměru o něco nižší poměr závdavku k ceně. Hranici 30% zde překročila pouze vesnice Brozánky, v níž je ovšem nutné počítat se specifickými poměry na malých chalupnických usedlostech. V jejich okruhu proběhla řada prodejů uskutečněných v hotovosti a ty určitým způsobem zkreslují celkové číslo.

Pravá strana v průběhu prvního období představuje situace méně jednotnou, většina celků zde ovšem překročila 35 %. Z tohoto rámce se vymykají jen chalupy rybářů v Kozlově, přičemž jsem již naznačil, že rybářské osada představovala velmi zvláštní prostředí, kde do obsazování gruntů vstupovaly některé další faktory související se specifickými požadavky na nového držitele. Typicky vysokého procenta závdavku dosahují vesnice, v nichž hrálo závažnou úlohu vinařství (Rousovice, Vehlovice). Vstup do druhého období výši závdavku trochu sjednotil, i když naznačené rozdíly zůstaly stále patrné a vyšší úroveň poměru závdavku k ceně je tak stále svázána především s prostředím vinařských vesnic (Rousovice). Na levém břehu Labe krajního čísla dosáhly grunty brozánkovské, je to ovšem dáno absencí transakcí v kategorii statků a za vysokým podílem stojí již zmíněné menší chalupnické usedlosti.

Z celkového přehledu je nyní v konkrétních číselných údajích patrné to, co jsem již několikrát dopředu naznačil, a sice že závdavek hrál roli pouze v prvních dvou obdobích. Proto dílčí a analytický popis, prostřednictvím, kterého je možné nastínit některé konkrétní a specifické principy uplatňování závdavku v prostředí mělnického panství je možné více vázat pouze k první polovině 17. století. Předně není v tomto ohledu nutné zdůrazňovat skutečnost, že v souladu s charakteristikou celkové ceny odpovídá i celková výše závdavku již uvedené vyšší

úrovni cen. Průměrná výše mělnického závdavku první poloviny 17. století je tak v porovnání s jinými celky relativně nadprůměrná. Samotný poměr závdavku k ceně dosahující častěji třetiny této ceny, odpovídá v porovnání s jinými celky spíše vyšší úrovni a souvisí pravděpodobně s relativně dobrým kapitálovým postavením mělnických hospodářů. Podobný poměr lze nalézt i v některých jiných úrodných lokalitách. Většina vrchnostenských celků, v nichž byl závdavek sledován, uvádí poměr zřetelně nižší⁹⁴²

S vyšší úrovní mělnického závdavku v průběhu první poloviny 17. století souvisí i to, že nemusel být ve všech případech položen okamžitě, nýbrž mohl být rozdělen do dvou, méně často do tří či čtyř částí, které byly spláceny postupně v předem stanovených termínech. Takové rozdělení bylo přitom jistě významnou součástí dohadovaných podmínek transakcí v rámci ujednání obou stran. Plnění závdavku v podobě rozdělené sumy bylo pochopitelně nevýhodné a omezovalo možnosti hospodáře, který hodlal zakoupit nový statek. Formální rámec tak byl velmi důležitý a odklad splacení celé částky nikdy neměl překročit hranici dvou let od formální realizace individuálního prodeje. Postupně pokládané částky závdavku přitom většinou představovaly položky stejné výše, méně často se lišily. První byla vždy nejvyšší, v odstupů následovaly částky nižší.⁹⁴³ S ohledem na chronologický rámec skládání dalších částí závdavku mohlo být a nejčastěji také bylo vázáno k termínu následujících soudů, což jistě souviselo i s důkladnější kontrolou splacení. Vedle toho se řidčeji objevují i další termíny, nejčastěji termín vánoční či svatováclavský. Potvrzení zaplacení celého rozděleného závdavku většinou nenalezneme, pouze ojedinělé doklady evidence položení těchto částí závdavku svědčí o tom, že předem stanovené termíny nemusely být dodrženy.⁹⁴⁴ Celkově bylo takovéto dílčí rozdělení závdavku v podmínkách mělnického panství realizováno zhruba v třetině závdavků (32,8%). Je přitom zřetelné to, že uplatnění postupného závdavku souviselo s kategorií nemovitosti a ve

⁹⁴² Velmi blízko tak má v tomto ohledu mělnické panství k brandýskému celku, v jehož rámci byla průměrná hodnota poměru závdavku a celkové ceny stanovena na 31%, Jana Dobešová, *Poddanská usedlost*, s. 57; obecněji leč rovněž podobně kupříkladu Hana Štroblová, *Gruntovní kniha žehušického panství*, s. 51 (20 – 40 %), méně pak pro chýnovské panství uvádí Josef Grulich, *Poddanská nemovitost*, s. 35 (10 – 20%). Extrémní případ, který je těžké jakkoli srovnávat a který již byl zmíněn, ovšem představuje frýdlantské prostředí, kde ve více než 40 % nalezených závdavků přesahovalo polovinu z celkové ceny. Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 101. Naopak příklady moravského prostředí přinášejí doklady o v průměru podstatně nižší poměru závdavku k ceně – Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 100. (Nejvíce v 16,7% v prostředí poddanského městečka, ve vesnicích vždy méně) a podobně též kupříkladu Petr Odehnal, *Měšťané a předměšťané*, s. 55. (Průměrně 14,5% rovněž pro prostředí poddanského města).

⁹⁴³ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.27 (Rousovice, 1605): Běžný prodej za 460 kgm: „...zavdal mu 190 k(op) rozdílne, při odstupování statku složil mu 160 K. a ostatek 30 K. má mu složití při vánocích léta 1606.“

⁹⁴⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.5 (Rousovice, 1584): prodej mlýna synovi po smrti hospodáře za 1700 kgm, závdavek 350 kgm. rozdělen na tyto termíny „v sobotu po sv. Školastice má položiti 200 k(op) míš(enských) a zbytek 75 k(op) doložiti na sv(atého) Vavřince, dalších 75 k(op) na svátky vánoční...“. Dle další ojedinělé evidence splacení části závdavku je vidět, že terminované splátky závdavku plnil tímto způsobem: 1. část a 2. část složil v odpovídající výši opravdu ve stanovených termínech, položení 3. části se ovšem protáhlo až do roku r. 1586, kdy byl zbytek položen v pátek po sv. Matěji. Nutno podotknout, že souběžně s pokládáním závdavečných položek platil pravidelně každoroční splátky po 30 kgm.

Podobně „na léta“ se odsunulo zaplacení závdavku na 7. gruntě ve Vliněvsi: PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 121 (Vliněves, 1615): Zde se závdavek o 100 kgm skládal z poražené části novému manželu vdovy (50 kgm.), další část připadla na zaplacení dluhů (20 kgm.) a zbylých 30 kgm. pak směřovalo k „Janovi sirotkovi o vánocích příštích“. Nový držitel ovšem skutečně oněch 30 kop zaplatil až o 3 roky později 2 měsíce později „v sobotu po svatém apoštolu páně Matěji 1619“.

svém důsledku tedy s velikostí ceny. V případě chalup nalezneme rozdělený závdavek u méně než desetiny cenových údajů, naopak v případě cenových údajů (závdavků) vážících se k selským statkům byl závdavek rozdělen ve více než polovině případů (51,8%). Jeho uplatnění se váže především k těm transakcím, v nichž výše závdavku překročila 100 a více kgm. Rozdělení závdavků tak pravděpodobně souviselo s finančními možnostmi mělnických hospodářů, které, jak jsem výše naznačil, byly jistě nadprůměrné. Přesto někdy požadovaný vysoký závdavek tyto možnosti přesahoval a hospodáři v daném okamžiku nedisponovali dostatečnou částkou na jeho zaplacení. Svědčit by o tom ostatně mohly sice ojedinělé, ale zřetelně formulované doklady o půjčkách, které za účelem položení závdavku daný hospodář uskutečnil.⁹⁴⁵

Charakter zásadní proměny ve výši závdavku, kterou přináší druhá polovina 17. století, jsem již zmínil a budu se mu ještě věnovat v závěru této dílčí kapitoly. Nicméně kromě této obecné změny, která zřetelně vyplynula z celkového trendu vývoje finančních, hospodářských i sociálních poměrů, nalezneme v prostředí mělnických gruntů i změny velmi konkrétní a aktuální, které jsou patrné při sledování individuální historie jednotlivých gruntů a které příliš nesouvisely s celkovým vývojem ceny ani dlouhodobým vývojem závdavku. Změny tohoto druhu nejsou rozhodně ojedinělé a pro posouzení charakteru a principů pokládání závdavku na Mělnicku je podstatné, že na rozdíl od dlouhodobého trendu bývají nezdědky vysvětleny a odůvodněny. Nejčastěji zde přitom nalezneme spojení s poměry na gruntu, závažnou roli zde hrálo i postavení příjemců. Vážným a opakovaným důvodem zde byly zejména závazky sociální povahy, plynoucí z přítomnosti nedospělých sirotek na gruntě. Péče o sirotky mohla být obecněji chápána jako zátěž usedlosti, která mohla přinést úpravu finančních podmínek, za nichž byla transakce realizována (neplacení závdavku, popřípadě méně často snížení ceny gruntu).⁹⁴⁶ Další spektrum důvodů souviselo přímo s aktuálními událostmi, které poznamenaly okamžité poměry na gruntě. Závdavek, jak bylo výše naznačeno, mohl odpovídat nebo alespoň úzce souvisel s vybavením gruntu. Svědčí o tom případy, kdy došlo k výraznému poškození gruntu z hlediska mrtvého a živého inventáře, závdavek je pak obvykle snížen či úplně odpuštěn.⁹⁴⁷ Pusté usedlosti, které se objevují v pozemkových knihách, jsou prodávány vždy bez závdavečné sumy. Naproti tomu v transakcích, které se uskutečnily v důsledku určité nestandardní situace, jež se ovšem výrazněji nedotkla vybavení gruntu, většinou hospodář závdavek ač někdy s odkladem pokládá.⁹⁴⁸

⁹⁴⁵ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.67 (Rousovice, 1625): Při prodeji velkého statku za 1450 kgm., byl stanoven závdavek na 400 kgm., na který si ovšem musel mělnický poddaný Václav Náhlíček vypůjčit hotovost 100 kgm. od mělnické měšťanky Evy.

⁹⁴⁶ K tomu Bronislav Chocholáč, *Poddanský úvěr na Moravě*, s.69. V podmínkách mělnického panství tak typicky PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.27 (Vrutice, 1604) – Prodej gruntu novému manželu vdovy za 350 kgm se závdavkem 60 kgm. (předchozí prodej v roce 1593 se uskutečnil za 300 kgm. se závdavkem 100 kgm.). Snížení závdavku je konkrétně vysvětleno: „za tou příčinou na závdavku Bartoňovi nadepsanému uleveno, aby s Maryanou manželkou svou v tom statku sirotky malé po n(ebožtíkovi) Petrovi Lahvičkovi náležitě jakoby jeho vlastní byly vychoval“. Závdavek přitom přebírá matka sirotek a jeho nová žena: „10 k(op) míš(enských) při zápisu tomto složených z(e) závdavku přijala Maryana matka sirotek nadepsaných a tak při soudě druhý termín padesáte kop se sirotkům složí.“

⁹⁴⁷ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.15 (Vrutice, 1623): „Štěpán z Vrutice ohlášení učinil před vrchností, že dobrovolně postupuje statku svého ve vsi Vrutici ... totiž ve 350 kopách míš(enských) beze všeho závdavku, poněvadž svršku žádných skrze braní vojákův se při něm nenachází...“

⁹⁴⁸ Typicky prodej gruntu po zběhnutí, přičemž na gruntě asi zůstala většina vybavení. Závdavek musí být položen, i když s odkaldem:PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 131 (Mlčechvosty, 1591): „Maruše Koutská vykradla se z gruntu vzavši sebou z toho statku klisnu a nietczo peněz co se jí dobře vidělo a zdálo a s svým nádeníkem Matějem Srbem neřádně živa jest, též vzala sebou Matouše Pachole. Ujal ten statek Jakub syn nejstarší n(ebožtíka) Koutského vše za sumu 100 k(op) a místo dílu z(e)

Vedle těchto aktuálních změn, za nimiž se většinou vždy skrývaly relativně objektivní skutečnosti, mohla ovšem vstoupit do stanovení pozměněné výše závdavku a jeho poměru k ceně minimálně ještě jedna významná složka motivace. Již jsem naznačil, že závdavek i jeho charakter byl především v okruhu běžného prodeje součástí vzájemného dojednání mezi stranami transakce. Záviselo tak v tomto ohledu jistě i na míře a kvalitě vzájemných vztahů a svoji roli jistě mohlo sehrát i to, zda proti sobě v průběhu transakce stály strany navzájem propojené příbuzenskou vazbou či nikoli.⁹⁴⁹ Vztah výše závdavku a příbuzenství byl přitom nejen konstatován jako obecná možnost, ale zcela konkrétně na ní poukázaly i výsledky některých badatelských aktivit.⁹⁵⁰ O tom, že příbuzenské vazby mohly mít určitý alespoň dílčí vliv i při formování závdavku v mělnickém prostředí, svědčí v konkrétním rozměru pouze několik transakcí, v jejichž rámci došlo při prodeji gruntu od žijícího otce na syna ke zjevnému snížení závdavku, kterému ovšem odpovídá i primární snížení ceny.⁹⁵¹ Z ojedinělých a nikdy nezdůvodněných cenových pohybů pochopitelně ovšem nelze činit závěry. Navíc praxe možného snižování závdavku asi nebyla zcela jednotná, protože nalezneme i další příklady po sobě následujících příbuzenských prodejů, v nichž se uplatnila různá výše závdavku.⁹⁵² Tomu, že jistý význam mohla příbuzenská pouta v tomto ohledu mít, nasvědčuje ovšem výsledek statistického zpracování, které přineslo ne zcela opominutelný rozdíl ve výši závdavku i v jeho poměru k celkové ceně u transakcí, v nichž byly příbuzenské aspekty zastoupeny.

Tab. č. 68 – Celkový vývoj závdavku v transakcích mezi příbuznými a nepříbuznými v kategorii statků

Sledované období	Příbuzní		Nepříbuzní			
	Zařazené údaje o ceně	Průměrná výše závdavku	Podíl závdavku %	Zařazené údaje o ceně	Průměrná výše závdavku	Podíl závdavku
1584 - 1620	38	109,2	18,9	64	134,8	32,2
1620 - 1650	23	133,9	19,4	33	86,5	19,0
1651 - 1680	19	13,6	3,6	27	7,4	2,5
1681 - 1701	23	8,3	2,1	29	20,7	6,5
Celkem	103	74,6	12,5	153	80,3	19,2

závdavku poráží se šacuňku to což mu otec jeho na tom statku vodměřil 30 k(op). Vostatek závdavku, poněvadž holej grunt nevmetej i beze všeho dobytka vodbehla doložiti má v rok vo saudě leth 92.

⁹⁴⁹ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 318.

⁹⁵⁰ Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 102 – 104. Autorka prokázala, že v případech převodů mezi příbuznými byl závdavek v celkovém průměru o něco vyšší.

⁹⁵¹ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.3 (Rousovice, 1598): V roce 1598 prodej synovi v těchto relacích: celková cena 640 kgm. se závdavkem 200 kgm., při předcházejícím běžném prodeji v roce 1584 byl statek prodán za 610 kgm o závdavku 270 kgm. Následující prodej pak přinesl celkovou sumu 800 kgm. a závdavek 300 kgm; podobně v téže vesnici například: Tamtéž, fol.56-57 (Rousovice, 1609): V roce 1617 prodej synovi za 500 kgm. o závdavku 135 kgm. Předcházel mu běžný prodej v r. 1609 s celkovou cenou 600 kgm a závdavku 250 kgm.

⁹⁵² PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 55 (Vraňany, 1624, 1626): Zde dochází k bezprostředně následujícím prodejům postupně dvěma synům. V roce 1624 je grunt prodán otcem Bartoněm Hruškou synu Václavovi za 250 kgm. o závdavku 100 kgm a splátkách 15 kgm. Václav ovšem pravděpodobně jako bezdětný do roku 1626 umírá. V tomto roce pak následuje další prodej, kdy statek synu Janovi opět prodává otec Bartoň za stejnou sumu 250 kgm., ovšem bez závdavku a rovněž se sníženou částkou ročních splátek 10 kgm.

Tab. č. 69 - Celkový vývoj závdavku v transakcích mezi příbuznými a nepříbuznými v kategorii chalup

Sledované období	Příbuzní		Nepříbuzní			
	Zařazené údaje o ceně	Průměrná výše závdavku	Podíl závdavku	Zařazené údaje o ceně	Průměrná výše závdavku	Podíl závdavku
			%			
1584 – 1620	23	25,8	24,1	79	34,8	34,1
1620 – 1650	15	32,3	25,5	65	37,9	29,9
1651 – 1680	9	1,1	2,2	35	2,7	3,9
1681 – 1701	10	0	0	42	3,9	3,1
Celkem	57	19,1	16,8	221	24,7	22,2

V rámci statistického zpracování tak lze sledovat výraznější rozdíl především v průběhu prvního období, kdy v obou kategoriích byly v transakcích mezi příbuznými pokládány v průměru nižší závdavky. Tuto tendenci přitom umocňuje i již výše uvedená skutečnost, že transakce realizované mezi příbuznými přinesly v průměru vyšší údaje o celkové ceně. To se promítlo pochopitelně i do poměru ceny a závdavku, kdy u prodejů statků mezi příbuznými nalezneme zřetelně nižší poměr závdavku k celkové výši samotné ceny (rozdíl 13,3%) a patrné je to i u transakcí v kategorii chalup (10,0%).

Vstup do druhého období přinesl situaci trochu odlišnější a méně přehlednou. V kategorii statků poměr závdavku a ceny mezi příbuznými mírně stoupl, naopak v případě nepříbuzenského poměru mezi zúčastněnými stranami transakce procento závdavku oproti ceně zřetelněji klesá. Pokles, který jistě souvisí i s poklesem celkové ceny, lze přičíst na vrub postupnému ubývání finančních možností držitelů větších mělnických statků v průběhu válečných let. Zajímavý je ovšem v tomto ohledu dílčí vzestup sumy pokládaného závdavku u statků předávaných mezi příbuznými, který by mohl naznačovat setrvalejší a stabilnější situaci na těch gruntech, které byly předávány v rámci rodiny. Zároveň je ovšem k těmto závěrům nutné přistupovat velmi opatrně, protože se zde mohlo projevit jisté zkreslení související s omezenějším počtem využitých cenových údajů. K podobnému vývoji ovšem dochází i v kategorii chalup, kde poměr ceny a závdavku u převodu mezi příbuznými zůstává velmi podobný, samotná výše závdavku mírně stoupá. U nepříbuzných dochází jen k mírnému sestupu v poměru ceny a závdavku, přičemž patrně v souvislosti s kulminací zájmu o chalupy a vzestupem jejich ceny i přes vzestup rozdílu mezi cenou a závdavkem nalezneme mírně stoupající samotnou výši závdavku.

Celkově tak lze konstatovat, že i na základě výsledků statistického zpracování, je možné určitý vliv příbuzenských vazeb na výši závdavku předpokládat. Zejména pro první sledované období přináší průměrná čísla celkem zřetelné rozdíly. Rozdíl může přitom být, kromě užšího osobního vztahu mezi prodávající a kupující stranou, dán i skutečností, že odstupující otec (popřípadě vdova) většinou nutně nepotřeboval, co nejvyšší hotovost a v řadě případů dále zůstával na gruntě jako výměnkář.

Závdavek ve 2. polovině 17. století

V nástinu vývoje závdavku v prostředí mělnických gruntů i naznačení jeho charakteristických rysů, jsem v podstatě prozatím zcela vynechal ta sledovaná období, která se

kryjí s druhou polovinou 17. století. Již z výše naznačených přehledů je však patrné, že jakékoliv šetření je zde omezeno výrazným nedostatkem údajů o závdavku, respektive jeho minimální výši. Z celkového hlediska představuje vstup do druhé poloviny 17. století zřetelný přelom, kdy se využití třeba i nízkého závdavku stává relativně velmi ojedinělou skutečností. V celkovém úhrnu zcela převládají ty transakce, v nichž se závdavek téměř vůbec neuplatnil. V případě, že byla nebo měla být přeci jen jistá suma, v kupní smlouvě charakterizovaná jako závdavek, položena, klesla oproti situaci v první polovině 17. století její výše i poměr k celkové ceně velmi zřetelným způsobem. V konkrétním rozměru to ilustruje ta skutečnost, že pro třetí sledované období (1651 – 1680) ve spektru 46 transakcí, které se uskutečnily v prostředí kategorie statků a jež lze po výše naznačené eliminaci nevhodných údajů využít, bylo 36 realizováno zcela bez závdavku. Tento konkrétní poměr je velmi podobný i v okruhu nemovitostí v kategorii chalup, v jejichž rámci bylo ze 44 transakcí bez závdavku uskutečněno plných 35. Nutno k tomu ovšem podotknout, že i ty částky, které zde měly být jako závdavek položeny, jsou patrně z podstatné části dány nejednoznačnou přítomností či nepřítomností zádušních krav. Navíc svoji roli mohla sehrát i omezená a úsporná formulace některých smluv a prodlevy v průběhu dalšího splácní, v nichž ne vždy je možné rozlišit přítomnost dluhů a jiných závazků. I přes všeobecný rozměr nepokládání závdavku je přitom asi relativně dlouho tato situace pocíťována jako ne zcela standardní průběh finančního plnění následující majetkovou transakcí s poddanskou nemovitostí. Nasvědčuje tomu vytrvalé zdůvodňování nepoložení závdavku, kdy ze spektra důvodů opakovaně vystupuje „zpustlost stavení“, ojediněle nutnost stavby či opravy usedlosti.⁹⁵³ V celkovém rozsahu tohoto typu zdůvodnění šlo přitom nejčastěji o grunt dlouhodobě pustnoucí, pustý nebo náhle a aktuálně poničený.⁹⁵⁴

Ani poslední dvě desetiletí 17. století, která v mém výzkumu představují také poslední sledované období, v tomto ohledu nepřinášejí závažnější změnu. Mírný vzestup výše i poměru závdavku k ceně sice naznačuje, že je zde možné předpokládat počátek jisté konsolidace poměrů na jednotlivých gruntech mělnického panství, v celkovém rozměru a v porovnání s průběhem první poloviny ovšem představuje využití závdavku stále ojedinělou záležitost. Ani v konkrétní rovině se situace nezměnila, určitou formu závdavku nalezneme u 14 statků z 62 relevantních transakcí a v kategorii chalup 9 z 54. Navíc lze určitý rozdíl sledovat i s ohledem na formulaci kupních smluv, v nichž již od sedmdesátých let stále častěji odpadá ono odůvodňované nepoložení závdavku spojeného se zpustlostí či zanedbaností gruntu. Maximálně v kupních smlouvách nalezneme prostou formulaci „bez závdavku“, většinou je zde ovšem uvedena pouze celková suma a roční placení.⁹⁵⁵ Vliv zde jistě má úbytek pustých a zpustlých gruntů na panství, ovšem mohlo by to nasvědčovat i jisté legalizaci a uvyklosti na „bezzávdavkový“ způsob realizace finančního plnění transakce s poddanskými nemovitostmi na mělnickém panství. V průběhu posledního období se rovněž objevuje výslovně uvedená alternativa závdavku v podobě

⁹⁵³ Spektrum důvodů Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 318.

⁹⁵⁴ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol. 1,1655): „jsouc týž grunt spálený, žádného závdavku složití nemohl, placení roční po 5 kopách“; PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčehvosty,fol.4,1668): „ujímá bez závdavku, poněvadž grunt nanejvětš spuštěný, ročně povinen platiti po 3 k(opách).

⁹⁵⁵ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.13,1685): „ujímá grunt tento Tomáš Janda za sumu 80 k(op) míš(enských) beze všeho závdavku, toliko ročním placením po 3 k(opách) míš(enských)“ Tamtéž, (Velký Újezd, fol.4,1690): „toliko po 4 k(opách) ročním placením“.

naturálního plnění. Tento požadavek se objevuje čtyřikrát, přičemž ovšem ve třech případech souvisí vždy s formulací výměnku.⁹⁵⁶

4.5 Splácení mělnické poddanské nemovitosti v 17. století

Hlavní prvek splátkového systému, na jehož základě se uskutečňovala většina transakcí s poddanskými gruntů a který tvořil rámec finančního plnění celkové sumy ceny, představovala většinou pravidelná roční splátka, označovaná často velmi různorodým způsobem.⁹⁵⁷ Splátky, respektive jejich výše, byly vždy stejně jako závdavek individuálně charakterizovány v každé kupní smlouvě a vztahovaly se obecně k té části celkové sumy ceny, která nebyla okamžitě zapravena prostřednictvím závdavku. Většinou šlo vždy o větší část sumy, přičemž její postupná realizace se tak mohla v závislosti na situace daného vrchnostenského celku i širšího vlivu celkového společenského a hospodářského vývoje protáhnout do relativně velmi dlouhodobého časového horizontu. Samotné počátky principu splátkového prodeje se stejně jako instituce závdavku prosazují postupně v souvislosti s rozvojem peněžních vztahů, kterému ovšem v prostředí venkova neodpovídal dostatek hotových peněz. Nutným důsledkem toho byla realizace úvěru poddanského hospodáře, který úzce souvisel s naznačeným způsobem prodeje poddanského gruntu.⁹⁵⁸ Ve druhé polovině 16. století, v níž se počíná odvíjet i nejstarší dochovaná řada mělnických knih, byla realizace koupě gruntu prostřednictvím splátkového prodeje již všeobecně rozšířenou záležitostí, přičemž s ohledem na relativně vysokou frekvenci směn raně novověkých poddanských gruntů, tvořily zcela doplacené grunty často jen zřetelnou menšinu.

Této obecné charakteristice se příliš nevymyká ani obraz, který přináší mělnické pozemkové knihy. V exemplářích, které pro mělnické prostředí v 80. letech 16. století vznikly, tak záznam jednotlivých splátek představuje tu nejrozsáhlejší část. Splátky zde měly být každoročně kladeny v termínech vztahujících se k výročním soudům. Již bylo výše ukázáno, že právě výběr předepsaných splátek a celková kontrola splácení tvořily jejich podstatnou a časově nejnáročnější složku. Tento rámec pravidelného splácení nemusel být vždy dodržen, zprvu však

⁹⁵⁶ PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.4,1681): „*pro nedostatečnost svou a sešlost věku manželky své a svého místo závdavku vymíňuje sobě prodávající obilí ozimního i jarého krom konopí a úrody viničné v celosti užití, více kus pole na kterým hrách byl ... zakázal se roboty pěší za něho do své smrti vystarati.*“

⁹⁵⁷ Vedle častého z němčiny převzatého označení „vejrunek“ (nj. Wehrung), se střetneme se škálou velmi různých termínů v podobě adjektiv („roční, gruntovní či purkrechtní peníze“) i substantivních vazeb („placení na roky“, „úrok“, Nachzahlung aj.). K terminologii Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 318, Týž, *Trhová smlouva*, s. 114. Terminologie, kterou využívají mělnické knihy v průběhu celého 17. století je relativně jednotná. Formulace trhových smluv nejčastěji pracují s vyjádřením typu „*ročním placením po 10 k(opách)*“ nebo „*placení na roky...*“, které jsou v menším počtu doplněny konkretizací počátku splácení „*začnouce léta 1623*“. Ve většině případů byl ovšem počátek splácení asi jasný, a jak plyne z konkrétního sledování průběhu splácení, byl vázán k nejbližšímu výročnímu soudu. V případě vlastního splácení se pak velmi stereotypně užívá krátké formulace typu „*položil 3 k(opy)*“ a následuje jméno osoby, které jsou peníze určeny, popřípadě „*jsou vyzdviženy do důchodů*“, *do truhlice*“ apod. Tento způsob se v podstatě neproměnil v průběhu celého sledovaného období a jednoduchá formulace zde tvoří základ, který je jen výjimečně obohacen o další lexikální jednotky a slovní spojení. V souvislosti s druhou vlnou pozemkových knih se pak jako druhá i když řídkěji využívaná možnost objevuje termín „*vejrunek*“.

⁹⁵⁸ Bronislav Chocholáč, *Poddanský úvěr*, s. 64 – 65.

představují opožděné či vůbec nesložené splátky na mělnickém panství pouze individuální případy. Významný mezník v tomto ohledu však představuje přelom 30. let 17. století, kdy dochází k všeobecné prodlevě splácení na téměř dvě desetiletí.⁹⁵⁹ Většina mělnických hospodářů tak byla v letech předbělohorského období patrně schopna bez problému klást nejen „vejrunky“, ale i všechny ostatní požadavky vrchnosti či státu. Lze tak usuzovat z toho, že se na rozdíl od druhé poloviny 17. století nikdy nestřetneme ve výčtu jinak hojně uváděných dluhů s položkami berních či jiných nedoplatků. Až do třetího desetiletí 17. století jde v tomto ohledu pouze o dluhy ostatním hospodářům a dalším ne vždy identifikovatelným individuálním osobám. Krátkodobé prodlevy v pokládání splátek v obecnějším rozsahu pravděpodobně většinou souvisely s nepředpokládanými přírodními pohromami, které přinesly neúrodu a s ní dočasné finanční komplikace pro držitele poddanských gruntů.⁹⁶⁰ Ty, jak dále uvedu, se projevily zejména na přelomu 16. a 17. století, kdy lze náhle zaznamenat v rozmezí dvou až tří let krátkodobé nepokládání splátek na řadě mělnických gruntů. Obecnější prodleva patrně souvisela s epidemií moru na přelomu 16. a 17. století, v dobovém kontextu označovanou jako „hlavní mor“.⁹⁶¹ Individuální nepokládání splátek mohly mít na svědomí další neočekávané nešťastné události v podobě náhlého úmrtí hospodáře či příhod, které přinesly poškození či zničení usedlosti a především jejího hospodářského zázemí (požár, povodeň apod.).⁹⁶² Prodlevy ve splácení také většinou přinesla neschopnost či velké zadlužení hospodáře, typicky téměř všechny nucené prodeje gruntů, které na mělnickém panství uvádím, předcházela delší či kratší doba nekladení splátek.

S relativně dobrou „platební morálkou“, která je zřetelná v prvním a částečně druhém období a jeví se jako velmi obecná, patrně souvisí i přísnější postup mělnické vrchnosti při nepoložení splátky. V nejednom případě totiž hospodáře, který nesplnil povinnost splácet, čekal poměrně přísný trest v podobě uvěznění.⁹⁶³ Časově lze omezit toto přísné řešení již zmíněným přelomem 16. a 17. století se širším rozmezím mezi léty 1593 – 1604, kdy ve sledovaných vesnicích nalezneme postupně zmínky o 22 uvězněných hospodářích (na 18 gruntech). Kulminace případů uvězněných držitelů gruntu se váže očividně k roku 1600, kdy se ocitlo ve vězení celkem 10 hospodářů z celkového spektra sledovaných nemovitostí. Plná polovina z nich přitom do vězení putovala ze vsi Mlčechvost, kde se tak dočasně bez hospodáře ocitlo 5 usedlostí. Trest věznění však většinou nebyl praktikován okamžitě po prvním nepoložení splátky, většinou šlo o následek nezaplacení splátky během 2, 3 i více let. Je to patrné většinou ze sledování průběhu splácení i zprávy o opakovaném nezaplacení, která je vždy součástí jinak poměrně stručné a jednoduché informace o uvěznění hospodáře.⁹⁶⁴ Trestu vězení tak snad předcházelo varování a předejít uvěznění hospodář asi někdy mohl i příslibem brzkého splacení a

⁹⁵⁹ Podobně v na brandýsko-přerovském panství Jana Doběšová, *Poddanská usedlost*, s.12.

⁹⁶⁰ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 105 – 106.

⁹⁶¹ Kol. aut., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 90.

⁹⁶² Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.319.

⁹⁶³ O sankcích, které měly být na některých vrchnostenských celcích praktikovány např. Kalousek (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1627-1698*, AČ 25, Praha 1906, s. 217.

⁹⁶⁴ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 132 (Mlčechvosty, 1600): „Mikuláš Viktorinů maje položiti zadržalých 10 k(op) a dvoje peníze za leta 99 a 1600 po 4 k(opách) 8 k(op) nic, nepoložil dán do vězení...“. Stejný trest pak podstoupil držitel gruntu ještě v roce 1604, v roce 1606 opět nepoložil ovšem již bez poznamenání trestu.

celkovou ochotou i možnostmi hospodáře dodatečně zaplatit.⁹⁶⁵ Ojedinele se v prvním období objevuje možnost odloženého položení splátky, které se vázalo k posudku, jenž následoval v odstupu výroční soud.⁹⁶⁶ Informace o uvěznění je poskytována většinou v podobě jednoduché a úsporné formulace, není tak patrné, kam přesně sankcionizovaný hospodář do vězení putoval. Dopravu provinilce do vězení měl přitom zajistit rychtář dané vesnice.⁹⁶⁷ Z uvedených případů je někdy patrné, že vězení zde fungovalo jako donucovací instituce a hospodář mohl být ve vězení držen, dokud nezajistil zaplacení zadržených splátek.⁹⁶⁸ Nahrával tomu patrně i zimní termín konání soudů, kdy mohl být hospodář po nějaký čas nepřítomen na gruntu, aniž to hospodářství vážně poškodilo. Věznění pro dluhy bylo tak asi poměrně časté, ale mělo smysl pouze tehdy, pokud mohl dotčený hospodář zaplatit. V opačném případě ztrácelo věznění svůj účel a situace byla řešena jiným způsobem, nejčastěji nuceným prodejem gruntu.⁹⁶⁹

Jako alternativa věznění se pak v mělnických pozemkových knihách ojedinele objevuje poměrně zřetelně formulovaný požadavek po zaplacení úroku z neodevzdaného vejrunku.⁹⁷⁰ Úrok zde pravděpodobně nefungoval jako sankce, ale jako možnost ročního odkladu splátky. Nejlépe je to patrné v případě vsi Krp, kde je zachycena i výše úroku, která odpovídá typicky dobově tolerovaným šesti procentům. Úrok byl přitom pravděpodobně splacen hned a náležel příjemci celkových splátek, v tomto případě sirotkům.⁹⁷¹ Dodatečnému vymáhání nezaplacené pohledávky, úroku či dokonce vězení mohl splácející držitel rovněž předejít v mělnickém prostředí prostřednictvím nezřídka využívané individuální domluvy s příjemci splátek, kdy se splácející hospodář „*umluvil se svými nápadníky a nepoložil nic*“. Tento postup je přitom praktikován v naprosté většině v rámci vztahů osob příbuzensky spřízněných, jen ojedinele bylo nepoložení splátky takto smlouveno i s osobou nepřibuznou.⁹⁷² Vedle úmluvy další, i když asi spíše

⁹⁶⁵ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.3 (Rousovice, 1602): „*maje položiti gruntovní peníze za leta 99 a leta 600 nepoložil nic, kteréžto peníze připověděl ve 4 nedělích pořad zběhlých před pány úředníky složit*“; Při vyšších částkách, které nejčastěji souvisely s nepoloženou částí závdavku, pak byla požadována záruka jiných poddaných: PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.27 (Vrutice, 1593): „*...slibil doložit v soudě nejprve příštím, rukojmě Jan Mikuláš Rychtář a Jan Žiška*.“ Naopak PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol. 101 (Vehlovice, 1592): „*Pavel Říha položiti měl za rok 95 – 6 k(op) a za rok 96, 97, 98 po 8 k(opách) činí 30 k(op), nepoložil nic a nemaje peněz do vězení dán*.“

⁹⁶⁶ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 126 (Vliněves, 1629): „*Nepoložil nic. Má sobě lhůtu danou do posudku*.“

⁹⁶⁷ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.25 (Rousovice, 1602); podobně Tamtéž, fol.8 (Rousovice, 1602, 1603): „*Nedostavil se k soudu, má ho rychtář do vězení postaviti*.“

⁹⁶⁸ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.28 (Rousovice, 1600): „*...Jan Rejnek majíce za léta 99 a 600 položiti J(eho) M(ilsti) P(ánu) 12 k(op) nepoložil, dán do vězení, odtud vyjiti nemá, pokud by i jiným nápadníkům nezaplátil*.“

⁹⁶⁹ Patrné je to ze dopisu hejtmana Pruška hejtmanu sousedního panství ve věci dluhu jednoho z mělnických hospodáře - in: Jan Klilián, *Martin Prušek z Prušova*, s. 130 (zápis č. 116): „*Na psaní <Tvě> v příčině nějakého dluhu od Václava Kalivoda ze vsi Střednic k mé správě přináležejícího, Tobě povinného, <mně učiněného>, Tobě tajiti nemohu, že jsem jeho u vězení pro některé dluhy teď za dvě neděle pořad držel, nechťce jiných pro něho dáti stavuňky obtěžovati. A porozumívaje, že tak namnoze do rozličných míst dlužen jest a není odkud platiti, jest z téhož vězení propuštěn, aby statek svůj prodal a z toho závdavku věřitelové jeho zaplacení a spokojení býti mohli. Což jest učiniti připověděl*.“

⁹⁷⁰ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 89 (Vliněves, 1614): „*bude muset s aurokem*“

⁹⁷¹ PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol. 129 (Kropy, 1614): „*Matěj Junův nepoložil 10 k(op) jsouce zanechány do roka pod ourok, kteréhož odvedl 40 gr(ošův) náleží S(irotkům) po N(ebožtíkovi) Černým, zůstává 70 k(op)*“.

⁹⁷² Citovaný příklad PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.3,1692); osoba nepřibuzná například: PK vrutické rychty, inv.č. 234, PK č.31, fol.43 (Vrutice, 1610): „*...nepoložil, umluvil se s Vostrovníkem*.“

o jedinečnou alternativou bylo dočasné propůjčení části pozemku, které jsem našel ve třech případech. Ve vinorodém prostředí Mělnicka šlo vždy přitom o vinici či její část, která byla asi součástí gruntu.⁹⁷³

Jak jsem ovšem výše naznačil, tresty za nepokládání splátek jsou spojeny téměř výhradně s nejstarším sledovaným obdobím a nepřesahují rok 1605. Pouze ojediněle se trest vězení za nepoložení splátek objeví ještě jednou na velkém statku ve Vliněvsi v roce 1626, a posléze v roce 1627 a 1628 na jednom z brozánkovských gruntů. Zde je ovšem termín „vězení“ zaměněn za výraz „žumpa“.⁹⁷⁴ Poté informace o sankcích mizí a s největší pravděpodobností lze jejich absenci klást do souvislosti s celkovým vývojem spláčení. Zatímco až do počátku třicátých let představovaly jednotlivé či dokonce opakovaně nepoložené splátky jen drobné excesy, které se většinou vždy týkaly pouze individuálních hospodářů, přináší následující období diametrálně odlišný obraz celkového spláčení. Ve 30. a 40. letech 17. století spláčení nemovitostí náhle až na nepatrné výjimky ustává docela, což byl patrně důsledek nekonání výročních soudů v průběhu těchto dvou desetiletí. Obnova výročních soudů jako organizačního rámce pro realizaci splátkového režimu, však rovněž nepřinesla zcela pravidelnou realizaci vejrunků, tak jak ji bylo možné sledovat do počátku třicátých let, kdy se skutečná doba splatnosti příliš nelišila od ideální, v kupní smlouvě vytyčené doby splatnosti. Naopak druhá polovina 17. století přinesla ve velmi všeobecném rozsahu opožděné pokládání splátek, které dokonce v řadě případů vůbec nebylo zahájeno.⁹⁷⁵

Opožděné pokládání splátek ani permanentní nespláčení ovšem v této době již nepřináší tresty. Díky všeobecnému rozměru nespláčení takový postup asi nebyl ani možný, specificky se to odrazilo při zapisování (respektive nezapisování) nepoložených splátek, které v průběhu tří poválečných desetiletí prostě nejsou uvedeny. Situace se v tomto ohledu mění ve výraznější míře až v závěru 70. let 17. století, kdy se opět střetneme i s opakovanou informací o nezaplacení splátek, přičemž většinou je zde použita ve spojení s příslušným datem konání soudu jednoduchá formule „nepoložil nic“. Poslední dvě desetiletí opět častěji úspornou formulaci o nepoložení doplňují i zdůvodňujícím slovním spojením „pro nemožnost“ či „pro chudobu“. Zcela nově se poté od 80. let 17. století v některých případech objevuje odložené položení splátky, kdy je informace o nezaplacení doplněna spojením „dána mu lhůta“. O tom, do kdy měl daný hospodář prodloužen termín položení příslušné částky a zda ji vůbec splatil, jsme konkrétně informováni jen v ojedinělých případech, na jejichž základě je snad možné předpokládat, že šlo o jarní měsíce, snad obecněji o termín svatojiřský.⁹⁷⁶ Průběh 80. a 90. let 17.

⁹⁷³ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.66 (Rousovice, 1625): Propůjčení vinice a části polností („20 záh(onů) žitem vosetých pod touž vinicí“) na tři léta místo splátek.

⁹⁷⁴ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, 44 (Brozánky, 1627,1628): „Měl klásti, nepoložil nic, dán do žumpy.“ (1627); „Nepoložil nic dán zase do žumpy.“ (1628).

⁹⁷⁵ Typický je pak v tomto ohledu 2 – 3 letý odklad, který se kromě spláčení gruntu vztahoval i na berní a vrchnostenské požadavky. PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.1,1659): „...bude každoročně po 2 kopách klásti, a po třech letech začínati bude, do vyjití pak toho času všelijaký roboty a poplatky se mu pasírují...“

⁹⁷⁶ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Spomyšl,fol.2,1683): „Dala se mu lhůta, byvší pohořalý...“. K terminovanému odkladu spláčení - PK rousovické rychty, inv. č. 220, k.19,(Rousovice,fol.9,1660, 1661): „(1660) ...pro nemožnost svou položiti nemohl, ale do s(atého) Jiří povinných 5 k(op) složití připověděl“; Dále k roku 1661: „do sv(atého) Jiří se mu čekají“ (jinou rukou pak připsáno) „...nepoložil nic“.

O chronickém nespláčení: PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechovosty,fol.11,1686)

století do celkového poměru položených a nepoložených splátek přináší další změnu, kdy lze zaznamenat zřetelnou konsolidaci režimu konkrétního spláčení a pokládání splátek se opět zpravidelňuje. Případné trestání se v kontextu nespláčení ovšem do závěru 17. století neobjevuje, pouze je někdy zmíněn nárok na zvýšenou pozornost rychtáře nad dodatečným skládáním splátek.⁹⁷⁷

Tomuto konkrétněji naznačenému rámci rovněž úzce odpovídají i výsledky statistického zpracování údajů o splátkách, jejichž prostřednictvím probíhalo, či někdy pouze mělo probíhat, spláčení mělnických poddanských nemovitostí. Takové zpracování údajů o spláčení ve spojení s výše naznačenou charakteristikou mělnického závdavku umožní posoudit nejen průměrnou výši splátek a jejich vývoj v průběhu 17. století, ale i to, jaký časový rozsah takové spláčení mohlo mít a zda se i tento faktor v průběhu 17. století nějak výrazněji v souvislosti s vývojem celkové ceny nemovitosti proměnil. Přitom k širší eliminaci údajů, kterou jsem použil u rozboru závdavku, zde podle mého názoru není nutné přistoupit, protože stanovení výše splátek bylo v podstatě součástí všech smluv. Svoji výši splátka mohla odpovídat tradici předcházejícího prodeje, mohlo ovšem dojít a také pravidelně docházelo v kontextu s vývojem celkové ceny k pohybu směrem vzhůru, což se zhusta děje především v první polovině 17. století. Druhá polovina přináší v naprosté úplnosti trend zcela opačný, totiž markantní pokles splátek, prostřednictvím nichž byly spláceny mělnické nemovitosti.

V rámci níže uvedeného přehledu průměrných splátek jsem se snažil naznačit celkový vývoj splátky na mělnickém panství a především jejího poměru k celkové ceně, a to jak v rámci jednotlivých kategorií, tak i ve spektru sledovaných lokalit. Protože se výše splátek a částečně i zmíněný poměr výrazněji odlišovaly dle kategorií nemovitosti, zapojil jsem pak hledisko kategorií i do sledování jednotlivých vesnických lokalit. Zde ovšem jisté úskalí představuje nutný nárok na minimální hranici hodnocených dat a přehled je tak stejně jako cenový vývoj jednotlivých lokalit poměrně značně torzovitý. Přesto se domnívám, že hlavní trend zde zachytit lze.

Tab. č. 70 – Celkový vývoj výše průměrné splátky a jejího poměru k ceně v průběhu 17. století

	1584 – 1620		1621 – 1650		1651 – 1680		1681 – 1701		Celkový průměr
	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	
Statky	9,8	2,2	10,5	2,5	4,3	2,1	4,2	1,7	7,8 (2,2%)
Chalupy	3,7	3,9	5,1	4,4	2,9	4,6	2,3	3,2	3,7 (4,3%)

V roce 1685 prodán statek po zběhnutí v roce 1686 začíná řada nesložených splátek: 1686 – „nepoložil nic, dána lhůta“, 1687 – „nepoložil nic, dána lhůta“, 1689 – bez zápisu, 1689 – „nepoložil nic, užil ještě lhůty“

⁹⁷⁷ PK vrbenské rychty, inv. č. 233, k. 30, (Mlčechvosty, fol. 7, 1665): „Adam Šimůnek má složit do Vepřku 3 k(opy), načež rychtář mlčechvostský dobrou paměti míti má a jeho upomínati přísně.“

Tab. č. 71 - Vývoj výše splátky a jejího poměru k ceně v kategorii statků

	Počet cenových údajů ⁹⁷⁸	1584 – 1620		1621 – 1650		1651 – 1680		1681 – 1701		Celkový průměr
		Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	
Mlčechvosty	11/7/6/11	7,4	2,3	8,0	1,7	4,0	2,1	4,1	1,6	5,9 (1,9%)
Spomyšl	1/2/2/0	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Vraňany	9/8/6/5	11,0	2,5	14,1	2,7	6,2	1,7	4,4	1,1	9,7 (2,2%)
Vliněves	5/5/5/2	8,6	1,4	12,8	2,1	5,8	1,6	5,5	1,6	8,4 (1,7,0%)
Brozánky	7/2/4/3	10,6	2,7	--	--	--	--	--	--	9,1 (2,5%)
Rousovice	23/13/10/9	14,0	2,1	10,8	1,8	3,6	1,9	3,6	1,4	9,6 (1,9%)
Záboří	12/1/2/5	7,3	2,6	--	--	--	--	3,8	1,9	6,0 (2,5%)
Vehlovice	2/5/0/3	--	--	12,6	3,9	--	--	--	--	9,9 (3,2%)
Vrutice	21/9/7/8	9,4	2,3	8,7	3,1	3,0	2,5	2,8	1,8	7,1 (2,4%)
Velký Újezd	10/5/11/5	7,4	2,0	7,0	4,2	4,2	4,2	4,5	2,3	5,8 (2,7%)
Krpy	8/7/2/5	9,3	3,0	9,4	4,1	--	--	5,3	3,0	7,7 (3,3%)

Tab. č. 72 - Vývoj výše splátky a jejího poměru k ceně v kategorii chalup

	Počet cenových údajů	1584 – 1620		1621 – 1650		1651 – 1680		1681 – 1701		Celkový průměr
		Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	Splátka (kgm)	Poměr k ceně %	
Mlčechvosty	10/11/4/7	3,5	3,4	5,5	3,1	--	--	3,0	2,4	4,1 (3,3%)
Spomyšl	1/2/4/1	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Vraňany	2/2/4/3	--	--	--	--	--	--	--	--	3,0 (2,4%)
Vliněves	5/7/6/5	5,0	2,1	8,0	3,0	2,3	2,7	--	--	4,7 (2,7%)
Brozánky	33/16/2/5	3,6	3,9	3,3	3,5	--	--	5,0	4,0	3,6 (4,2%)
Kozlov	12/7/5/2	3,7	4,8	6,1	9,1	2,8	6,5	--	--	4,2 (5,7%)
Rousovice	14/5/5/9	3,0	3,7	2,0	5,2	3,3	7,4	1,4	3,5	2,4 (4,7%)
Vehlovice	14/19/5/5	5,3	5,7	7,2	7,2	3,8	3,8	2,6	4,1	5,7 (6,3%)
Vrutice	6/5/6/7	3,0	4,0	2,0	2,3	2,3	4,5	1,3	3,8	2,1 (3,5%)
Velký Újezd	2/2/2/2	--	--	--	--	--	--	--	--	3,1 (7,5%)
Krpy	9/5/5/5	2,9	3,0	3,2	4,4	2,5	6,2	1,5	3,6	2,5 (4,1%)

Stejně jako ve výše sledovaném fenoménu ceny či závdavku lze postavit i v otázce vývoje splátky proti sobě především situaci patrnou v první a poté v druhé polovině 17. století. První polovina 17. století přináší celkově relativně vysoké splátky na nemovitost, mírný vzestup v průměrné hodnotě přináší ještě druhé období. V jeho průběhu lze nalézt nejvyšší položky vytyčených splátek v souvislosti s kulminací vysokých cen na počátku 20. let 17. století. Výše splátky přitom přirozeně většinou odpovídala ceně, proto ty největší položky ročních splátek nalezneme u těch usedlostí, které byly prodány i za velmi vysoké celkové ceny. U těch nejvyšších cen tak zpravidla přesahovaly splátky 30 kgm., ve spíše ojedinělých případech přesáhly i velmi vysokou hodnotu 40 kgm.⁹⁷⁹ Splátky přesahující 10 kgm. se ve většině vztahovaly k nemovitostem v kategorii statků, v kategorii chalup spíše jen ojediněle přesáhly hranici 10 kgm. Zcela mimořádná je nejvyšší dohledaná splátka na chalupu ve výši 20 kgm.⁹⁸⁰ Splácení chalup nejvíce využívalo položku ve výši 4 kgm., nejnižší položka na celém panství v první

⁹⁷⁸ Postupně uvádím počet využitých údajů pro jednotlivá období (1584-1620 / 1621-1650/1651-1680/1681-1701)

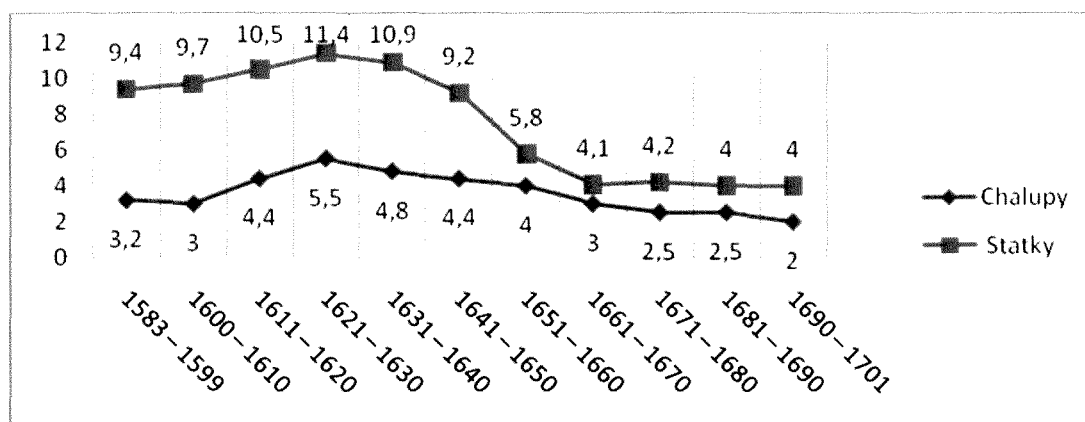
⁹⁷⁹ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, fol. 18 (Vraňany, 1629): Prodej statku zeti za 1500 kgm., zčásti poražený závdavek byl stanoven na 600 kgm. a roční splátky 45 kgm.

⁹⁸⁰ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 16 (Kozlov, 1623): Prodej novému manželu vdovy.

polovině 17. století představuje splátka ve výši 2 kgm. V poměru splátky k celkové ceně přitom ovšem platí, že i když v rámci srovnání tvoří splátka vyšší položku, než tomu bylo na řadě jiných celků, představovaly splátky relativně malý podíl z ceny. Rámcově zde byl pro jednotlivou splátku dodržován uvedený poměr, který se pohyboval v případě statků nejčastěji od 2 do 3 % z celkové ceny gruntu, v případě chalup byl poměr ceny a splátky vždy o něco vyšší a dosahoval v průměru 4% hodnoty. Nešlo v tomto ohledu o nijak výjimečné hodnoty a srovnání s jinými celky nepřináší příliš odlišné rozdíly.⁹⁸¹

Ve většině lokalit lze při porovnání prvního a druhého období sledovat již uvedený vzestupný trend, kdy se výše splátek v obou sledovaných kategoriích většinou pouze mírně zvedá. Stejně jako u celkové ceny i závdavku jsou vyšší hodnoty spojeny především s počátkem 20. let 17. století splátky, kdy v řadě případů jejich výše kulminovala. Vyšší úroveň si ovšem splátky udržely často zřetelně déle a na vývoj reagovaly méně pružně než závdavek či cena. Na rozdíl od těchto fenoménů nalezneme tu výši, která se prosadila ve 20. letech a která z hlediska celkového vývoje představuje kulminační bod většinou ještě ve 40. letech, naopak všeobecný pokles je spojen až s následujícími desetiletími.

Graf č. 9 - Vývoj výše průměrné splátky na mělnických statcích a chalupách po desetiletích

Zdá se, že s ohledem na svoji výši představovaly splátky tu nejtradičnější položku, která případným změnám v mělnickém prostředí podléhala jako poslední. V tomto ohledu je rovněž charakteristické a s výše naznačeným trendem to rovněž úzce souvisí, že neměnnost byla i součástí individuálního spláčení konkrétní usedlosti. Pravidlem bylo to, že se výše splátky v průběhu spláčení neměnila a k její případné změně došlo vždy až při dalším prodeji usedlosti. Výše při nich odpovídala tradici, případné navýšení pak v případě běžného prodeje mohlo být dáno i výsledkem vzájemného jednání stran transakce.⁹⁸² V případě ostatních transakcí změnu splátky vytyčil šacuňk, který pravděpodobně vedle tradice zhodnotil také hospodářské možnosti gruntu. Případné náhlé změny v průběhu spláčení během první poloviny 17. století byly velmi

⁹⁸¹ V prostředí západní Moravy našel Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 105 čísla podobná, které se pro předbělohorské období pohybovala od 2 do 6,1%, v prostředí blízkém celku mělnickému na brandýském panství pak nalezneme čísla rovněž velmi podobná – pro první polovinu 17. století 3,3 %, pro druhou polovinu pak došlo k poklesu 2,5% poměru k celkové ceně - Jana Dobešová, *Poddanská usedlost*, s. 57. Zcela odlišné je pak prostředí frýdlantského panství, v jehož rámci dosahoval poměr mnohem vyššího procenta, ovšem s významným rozdílem mezi příbuznými a nepříbuznými. Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 104.

⁹⁸² Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 104.

ojedinělé a směřovaly k ulehčení hospodáři, který náhle díky poklesu hospodářských možností gruntu dlouhodoběji nedokázal splácet.⁹⁸³ Výjimečné změny přitom souvisely s aktuálními událostmi na gruntě, které sice nepřinesly nového držitele, ale úroveň a možnosti gruntu pravděpodobně závažným způsobem ovlivnily.⁹⁸⁴ Výjimečně mohlo dojít ke snížení splátky i v průběhu splácení po doplacení části finančních závazků.⁹⁸⁵

Uplatníme-li prostorové hledisko, nenalezneme v průběhu prvního období tentokrát závažné rozdíly – průměrná výše splátky (i poměr k ceně) pro danou lokalitu odpovídá především vysokým či naopak nižším cenám, za které se kupovaly grundy v dané vesnici. Typicky tak rousovičtí hospodáři z kategorie statků spláceli většinou vyšší splátky dosahující v průměru téměř 15 kgm., v Záboří byla průměrná splátka na statek většinou poměrně hluboko pod 10 kgm. Vzhledem k tomu, že výše průměrné splátky takto odpovídala celkové ceně, nenalezneme závažné rozdíly ani v poměru splátky a celkové ceny, který byl ve všech lokalitách podobný a pohyboval se v již uvedeném rozmezí 2 – 3% u statků. U chalup, u nichž je rozmezí poměru přeci jen výraznější, nejvyšší procento splátek z celkové sumy nalezneme v těch vesnicích, kde chalupy převládaly nebo tvořily zřetelnou převahu (Kozlov, Vehlovice), naopak nejnižší procento poměru se zdá být v prostředí velkých chalupnických celků na levém břehu Labe.

I v období 1621 - 1650 prostorové rozrůznění splátek vcelku odpovídá rozložení cen na panství. Změny, které lze v průběhu druhého sledovaného období zachytit jsou z hlediska celkového rozsahu velmi mírné a zásadnější proměnu lze v charakteristice pokládání splátek sledovat až v období po roce 1650. Pokles splátek, který je v průběhu druhé poloviny 17. století patrný, představuje rovněž nepřehlédnutelný propad, jenž vedle výše sledovaných finančních fenoménů rovněž poukazuje k tomu, jakým způsobem se hospodářská situace a finanční možnosti poddanského hospodáře na Mělnicku proměnily. Po roce 1650 tak v okruhu cenových údajů nalezneme pouze dvě transakce, kdy splátky dosáhly hranice 10 kgm. Naprostá většina splátek vytčených v rámci transakcí po polovině 17. století se pohybovala níže, nejčastěji pod hranicí 6 kgm. Nejnižší položku v kategorii statků představují relativně frekventované splátky po 2 kgm. Nemovitost v kategorii chalup pouze v ojedinělém případě měla být splácena položkou vyšší než 5 kgm., rozhodující většina chalupnických živností byla, či spíše měla být splácena po 1 – 2 kgm.

Tato situace vyznačující se nízkou úrovní splátek se neproměnila ani v průběhu posledních dvou desetiletí 17. století, která představují poslední sledované období. Mírný vzestup celkových cen se ve výši splátek neprojevil, naopak lze v obou kategoriích sledovat další mírný pokles průměrné splátky. Z tohoto pohledu tak jisté známky konsolidace, kterou jsem naznačil v případě vzestupu údajů celkové ceny i v mírně vzestupné tendenci frekvence převodů,

⁹⁸³ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 319. V mělnických podmínkách jsem našel jsem pouze dva případy, které byly v souladu s běžnou praxí poměrně obsírně odůvodněny.

⁹⁸⁴ PK brozánkovské rychty, inv. č. 201, PK č.1, fol. 126 (Vliněves, 1626): Prodej obsáhlého gruntu novému manželu vdovy za vysokou sumu 1600 kgm. o závdavku 600 kgm., který představoval porážku podílu, a splátkách 20 kgm. V roce 1622 pak náhle dochází ke změně s obsírně uvedeným vysvětlením: (Šimon Frýdlant) „Nepoložil nic, dán do vězení. V témž vězení toho snažně přes suplikaci a jiné přímlyvy vyhledává, že jsou tak velice od vojákův drancován není možné po tak veliké sumě ten grunt vyplatiti, že by mu takový gruntovní peníze zlehčený některou kopou byly. O čemž rychtář i jiní sousedi zprávu učinili, tak se stalo, že má při příštím soudu na ty oboje peníze složit a potom každoročně po 15K až do vyplnění vší pozůstávající sumy vyplatiti.“

⁹⁸⁵ PK rousovické rychty, inv. č. 0218, PK č.115, fol.9 (Rousovice, 1609): Po prodeji statku roční splátka 18 kgm. třem subjektům po 6 kopách. Po doplacení jednomu z nich (vrchnost) se splátky o třetinu snižují. Podobně například: Tamtéž, fol. 27 (Rousovice, 1604).

při stanovování splátek patrné nejsou. Roli zde ovšem mohly sehrát i některé další faktory související s uplatněnými kategoriemi transakcí. Význam v tomto ohledu mohlo mít zejména to, že v posledním sledovaném období přecházejí předtím eliminované pusté gruntů do kategorie běžného či sirotčího prodeje, s nimiž v rámci výzkumu počítám. V případě pustých statků došlo přitom v průměru k výraznějšímu poklesu ceny i splátky, přičemž při jejich nových prodejkách v průběhu posledního období je typické to, že zdokonalené někdejší pusté statky jsou prodávány za vyšší ceny, ovšem splátky se většinou oproti původnímu prodeji pustého statku nezvyšují. V širším rozměru zde tak mohla sehrát opět svoji roli již zmíněná stabilita, tradičnost splátek, v jejímž kontextu výše splátky podléhala celkové tendenci jako poslední.

4.5.1 Délka spláčení mělnické poddanské nemovitosti (Ideální a skutečná doba spláčení, doplacenost mělnických gruntů)

Výpočet a podrobnější porovnání průměrné výše splátky i jejího poměru k ceně sice představuje postup, který nám poskytne základní představu o vývoji poměrů sledovaného mělnického celku v průběhu 17. století a umožní nám rovněž místní poměry porovnat se situací na jiných již prozkoumaných raně novověkých velkostatkách. Tento základní postup je ovšem možné rozšířit na sledování dalších podstatných skutečností, které je možné zjistit vzájemným porovnáním všech sledovaných finančních fenoménů. V tomto ohledu jde především o posouzení časové prodlevy mezi okamžikem, kdy byla koupě realizována a okamžikem doplacení všech finančních závazků, které z kupní smlouvy vzešly. V tomto ohledu je možné pracovat s ideální dobou doplacení, která byla určena již v okamžiku realizace majetkové transakce. Ideální doba splatnosti patrně souvisela úzce s aktuálním stavem a hospodářskými možnostmi gruntu, kterým celkové stanovení podmínek spláčení pochopitelně muselo odpovídat. Prodlužující či zkracující se doba ideální splatnosti nás tak může alespoň částečně informovat o úrovni a prosperitě gruntů. Složitě je zde ovšem porovnávání zjištěných výsledků se situací na jiných vrchnostenských celcích, protože odhad možností gruntu i principy stanovení výše splátky se lišily nejen v čase ale i v prostoru. Již jsem v tomto rámci ostatně naznačil, že splátky byly stanoveny vzhledem k cenám v trochu odlišné výši, přičemž vedle rozsahu nemovitosti či výše ceny hrály vždy roli i místní a krajové zvyky.⁹⁸⁶

Druhou možností, prostřednictvím níž jsem se dále úroveň dlouhodobě probíhajícího spláčení pokusil blíže charakterizovat, je míra celkové doplacenosti jednotlivých gruntů. Zde na základě dalšího rozboru poukazuji na procento těch gruntů, k nimž měl možnost některý z mělnických pisařů připsat ono jednoznačné „Zaplaceno“ (či „Statek jest zaplacen“, „Solutum“) a které tak byly dočasně v průběhu sledovaného období vyvázány ze všech závazků k předcházejícím držitelům.⁹⁸⁷

⁹⁸⁶ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 319. V tomto kontextu je nutné opakovaně zmínit velmi odlišné strategie spláčení v podmínkách frýdlantského panství. Snaha o doplacení zde byla mnohem důraznější, a proto velká část nemovitostí byla v porovnání s mělnickým panstvím (i jinými celky) doplacena mnohem rychleji. Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 104.

⁹⁸⁷ K terminologii Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 318 - 319 – Další frekventovaným výrazem, v jehož rámci bylo explicitně vyjádřeno zřeknutí se dalších práv (*Tamtéž*, s. 319) „A tak již žádnému není dlužen.“ Mělnické pozemkové knihy dále řidčeji používají spojení „A tak jest statek zaplacen“, ve druhé polovině 17. století se pak častěji objevuje latinské „Solutum“.

Protože ovšem četnost majetkových transakcí byla vždy relativně vysoká, představuje v porovnání s počtem prodejů takovéto celkové doplacení relativně velmi vzácnou záležitost. Častěji tak, dříve než se mohlo v pozemkové knize objevit ono „Zaplaceno“, byl grunt znova prodán. V dalším splácení se tak sešly zbývající nároky vzešlé z prodeje předcházejícího s novým nárokem prodejce posledního (či jeho dědiců). V průběhu následujícího splácení se pak po zaplacení těchto předcházejících nároků plynule přešlo k placení nároků nových. Zápis pochopitelně ono doplacení dílčích nároků neregistruje, i když právě toto dílčí doplacení se neúžeji vztahuje k ideální době splatnosti, která je vypočtena ze všech těchto dílčích prodejů. Z tohoto pohledu jsem se pokusil níže vyrovnat i s těmito okamžiky takového „dílčího doplacení“ a zahrnout je alespoň zčásti do celkové charakteristiky poměrů splácení na mělnickém panství. K tomu je ovšem nutné podotknout, že případy dílčího doplacení je možné sledovat jen v omezeném počtu případů. Rozpis nároků i přehled jejich konkrétního plnění, který je spojen s poměrně široce pojatým dědickým předáváním splátek, totiž není vždy zcela přehledný, především proto, že do splácení vstupují další ne vždy zcela jednoduše identifikovatelné osoby. Komplikaci rovněž někdy přináší i plnění závdavku, které následovalo po novém prodeji a které rovněž nepřineslo vždy zcela přehledné plnění předcházejících nároků. Sledování tohoto „skutečného“ a primárního doplacení mělnických gruntů je tak velmi pracné, protože spočívá v důkladném a značně pracném sledování konkrétních řad splácení gruntů jednotlivých vesnic. Pokusil jsem se jej tedy pouze naznačit na příkladu tří mělnických vesnic, které se kromě odlišné polohy vyznačují i vyšším počtem gruntů a přinášejí tak více prostoru pro dohledání jednotlivých poznatelných případů skutečného doplacení nároků z jednotlivých prodejů (Mlčechvosty, Rousovice, Vrutice).

Ideální doba splatnosti na mělnickém panství

Ideální doba splatnosti poddanského gruntu představuje fenomén, který se pokusila vyjádřit velká část badatelek a badatelů, jež svoji pozornost zaměřili na rozbor pramenného typu pozemkových knih. Stanovení této proměnné při analýze určitého okruhu pozemkových knih, představuje v celkovém kontextu jeden z relativně méně obtížných kroků. Podstatou výpočtu ideální doby splatnosti je odečtení závdavku od celkové ceny (eventuelně dalších položek, které nebyly součástí splácení jako jednorázově splacené dluhy apod.) a vydělení výsledného čísla této operace výší pravidelné roční splátky. Výsledek představuje ideální počet let, do nichž mělo být celkové zaplacení gruntu rozloženo.⁹⁸⁸ Vzhledem k tomu, že výše splátky, její poměr k celkovému objemu ceny se v prostředí různých vrchnostenských celků či dílčích lokalit různil, nebyla ani ideální doba splácení zcela jednotnou položkou. Doba ideálního splácení se rovněž významněji proměňuje i v čase. Zejména v průběhu pokročilého 17. století let se prodlužuje do té míry, že okamžik úplného doplacení nemovitosti jedním držitelem byl takřka zcela vyloučen.⁹⁸⁹

⁹⁸⁸ K metodice výpočtu Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 106; Milan Holakovský, *Finanční hospodaření*, s. 83.

⁹⁸⁹ Obecně k tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.319

Tab. č. 73 - Ideální doba splatnosti na mělnickém panství (celkově)

	1584 – 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1681 – 1701	Celkový průměr
Statky	28,5	29,2	41,3	53,0	35,9
Chalupy	11,5	12,9	21,3	32,5	17,3
Celkem	20,1	20,0	32,5	42,8	26,5

Tab. č. 74 - Ideální doba splatnosti na mělnickém panství (transakce mezi nepříbuznými)

	Počet údajů:	1584 – 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1681 – 1701	Celkový průměr
Statky	66/34/31/29 (160)	29,5	28,7	35,2	48,1	33,8
Chalupy	81/63/35/43 (222)	10,3	12,5	21,7	31,0	16,7
Celkem	-	19,0	18,7	28,1	37,9	23,9

Tab. č. 75 - Ideální doba splatnosti na mělnickém panství (transakce mezi příbuznými)

	Počet gruntů:	1584 – 1620	1621 – 1650	1651 – 1680	1681 – 1701	Celkový průměr
Statky	42/27/25/30 (124)	27,1	29,9	48,6	58,7	38,4
Chalupy	33/19/13/13 (78)	14,8	14,3	19,9	38,8	19,1
Celkem	-	22,4	23,9	40,6	53,0	31,8

Při srovnání výše průměrné doby ideální splatnosti je na první pohled patrný vývoj, který se nevymyká z již výše naznačené tendenci obecnějšího vývoje. Relativně jednotný časový rozsah splácení zde vykazuje první polovina 17. století, v jejímž rámci dochází pouze k ne příliš výrazným změnám. Zřetelný je zde ovšem přitom rozdíl mezi kategorií statků a chalup, přičemž statky byly spláceny pravděpodobně především díky vysokým cenám, za něž se prodávaly, podstatně déle, než tomu bylo v případě nemovitostí v kategorii chalup. Držitel chalupy tak mohl většinou doplatit v průměru o téměř dvě třetiny kratším období svoji nemovitost než kupec většího selského statku. Srovnáme-li dobu splatnosti s jinými celky, nedostává se ani tentokrát mělnické panství mimo rámec celkového vývoje. Již šířeji prozkoumané moravské prostředí v tomto ohledu vykazuje velmi obdobné podmínky a srovnatelné jsou i spíše ojedinělé sondy do prostředí českých velkostatků.⁹⁹⁰ Splácení mělnické nemovitosti tak představuje již v průběhu první poloviny 17. století záležitost časově náročnou, která se projevuje mimo jiné i tím, že na své nároky čekala na některých gruntech řada příjemců. Taková situace se nejčastěji vztahovala k prostředí velkých statků, u nichž bylo nejčastějším pravidlem, že čekající příjemci zde tvořily

⁹⁹⁰ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 106 uvádí velmi podobná čísla, která jsou v průměru pro první polovinu 17. století o něco málo vyšší, podobně je tomu v prostředí pernštejském Bronislav Chocholáč, *K hospodaření poddaných na pernštejském panství*, s.99. I zde byla dohledána v průměru o něco vyšší doba, po níž měl poddanský hospodář splácet svoji usedlost (období 1576 – 1596 – 32,7 let; 1597 – 1624 = 36,8). V prostředí moravského poddanského města pak pro předbělohorské období nalezneme čísla velmi obdobná, přičemž je patrný i rozdíl v kategorii větších a menších nemovitostí, Petr Odehnal, *Měšťané a předměšťané klobučtí*, s. 54 - 55. (průměr 18,67 roku). Vyšší ideální dobu splatnosti přesahující 40 let pak dokládá pro pelhřimovské panství Karel Kratochvíl, *S jistým povolením vrchnosti*, s.47. Pro české prostředí byla obecněji stanovena ideální doba splatnosti v předbělohorské období pro novohradské (11,1 let) a jindřichohradecké panství (25,4) Milan Holakovský, *Finanční hospodaření*, s. 77,88. Jana Dobešová, *Poddanská usedlost*, s. 62 pouze naznačuje na základě uvedení konkrétních případů, že se splatnost v prostředí nepřilíživě vzdáleném mělnickému panství mohla pohybovat něco málo pod 20 lety (18,8).

dvě až tři „věřitelské generace“ z přecházejících prodejů. Ovšem i v případě chalup nemuselo být rychlé vyplacení zcela samozřejmé.⁹⁹¹

Ve výše uvedeném celkovém statistickém přehledu jsem se dále pokusil zhodnotit i skutečnost, která již při sledování výše uvedených finančních aspektů měla jistý význam, a to možný vliv příbuzenské vazby mezi kupujícím a prodávajícím na vytyčenou délku splácení. Z přehledu je ovšem patrné, že z hlediska délky splácení závažnou roli zejména během první poloviny 17. století příbuzenská vazba nesehrála. Rozdíly, které zde nalezneme, jsou velmi nepatrné. Výraznější rozdíl lze sledovat až v průběhu 2. poloviny 17. století v kategorii statků, kde rozdíl překročil 10% hranici. Mohlo by se v tomto ohledu jednat o již zmíněný odstup od živnostensky chápaného držení nemovitosti a první známky silnějšího pouta k větší nemovitosti, která se tak projevila i o něco výhodnějšími podmínkami pro rámeček postupného splácení nemovitostí.

Ke všeobecnému a zřetelnému vzestupu ideální doby splatnosti dochází v období po třicetileté válce. Jedinou výjimku zde představuje pokles doby splatnosti ve Velkém Újezdě, který je ovšem dán především výrazným poklesem celkové ceny v této vesnici. Všechny ostatní sledované lokality přinášejí zřetelnou tendenci narůstající doby ideálního splácení nemovitosti, který tak dotváří spolu s poklesem výše splátky a absencí závdavku obraz velmi umenšených finančních možností nového kupce mělnické poddanské usedlosti. Ty se zde projevují dlouhodobým rámcem splácení, které jde typicky v řadě případů daleko za rámeček možností jednotlivého držitele a jedné generace. Pohyb k umenšení celkové ceny mělnické poddanské nemovitosti, která ovšem vzhledem k prostředí jiných celků byla ve všech obdobích relativně nadprůměrná, a rovněž zřetelný úbytek částky položené bezprostředně při prodeji v podobě závdavku, stejně jako pokles samotných splátek, tak představují rovnici navzájem podmiňujících se proměnných, která ve svém důsledku podtrhuje konkrétně naznačenou devastaci panství a poddanských hospodářství, které přinesla celku první polovina 17. století.⁹⁹²

Vedle srovnání s jinými celky je ovšem nutné dodat, že relativně různorodé podmínky prostředí mělnického panství v rámci sledovaných lokalit nepřinesly zcela jednotné výsledky a ideální doba splatnosti ve spektru vesnic mělnického panství nepředstavuje konstantní hodnotu. Lze to naznačit v rámci následujícího dílčího přehledu, přičemž i zde podstatnějším počtem údajů přináší jen některé lokality.

⁹⁹¹ PK brozánkovské rychtý, inv. č. 201, PK č.1, fol. 34 (Brozánky, 1623): Na chalupě na své „spravedlnosti“ čekají 4 předcházející prodejci: „Placení roční 48 k(op) - Šimon Hlásný 10 k(op), Jan Malý – 16 k(op), Havel Matějka 10 k(op), Jiřík Pastucha 2 k(opy).“

⁹⁹² I zde se moravské prostředí výrazněji neodlišuje, i když vzestup doby patrně s ohledem na nižší ceny a odlišnější vývoj cen je zde v porovnání s mělnickým trendem méně výrazný Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 106. Naopak rychlejší růst doby, po níž měli poddanští hospodáři splácet svůj grunt, pak lze sledovat v podmínkách pernětejského panství – Týž, *K hospodaření poddaných na pernětejském panství*, s. 99. Autor zde uvádí pro období 1625 – 1644 – 44,5 let; 1645 – 1650 pak již 54,8 léta. Pro české prostředí nalezneme jen malé množství srovnatelných výsledků. Alena Pazderová, *Venkovští poddaní*, s. 59. uvádí pro celé období 17. století průměrnou dobu 30 – 40 let. Doba splatnosti se pak prodlužuje i v podmínkách již zmíněného specifického frýdlantského celku. Dana Štefanová, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume*, s. 104.

Tab. č. 76 - *Ideální doba splatnosti v jednotlivých vsích mělnického panství*

		1584 – 1620		1621 – 1650		1651 – 1680		1681 – 1701		Celkem	
Vesnice		Počet údajů	IDS	Počet údajů	IDS	Počet údajů	IDS	IDS	Počet údajů	IDS (celkem)	
Mlčechvosty	S	11	34	7	44,5	6	55,9	11	55,8	44	
	ch	10	15,4	11	25,9	4	-	7	42,2	26	
Vraňany	S	9	32,3	8	33,8	6	51,2	5	85,3	44,2	
	ch	2	-	2	-	4	-	3	-	30,1	
Vliněves	S	5	33,6	5	33,7	5	62,5	2	-	46	
	ch	5	26	7	20,6	6	31,7	5	44,4	30	
Brozánky	S	7	26,8	2	-	4	-	3	-	37,9	
	ch	11	10,31	33	6,7	16	11,6	2	-	11,8	
Kozlov	s	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	ch	12	9,4	7	7,1	5	13,8	2	-	13,6	
Rousovice	s	23	28,1	13	32,5	10	42,7	9	58,9	37	
	ch	14	8,5	5	2,5	5	17,3	9	27,5	14,6	
Záboří	s	12	28,1	1	-	2	-	5	47,9	33,34	
	ch	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Vehlovice	s	2	-	5	28,5	0	--	3	-	29,2	
	ch	14	9,4	19	8,9	5	27,4	5	23,0	12,9	
Vrutice	s	21	26,8	9	30	7	38,1	8	39,8	31,5	
	ch	6	14,9	5	13,8	6	19,5	7	26	19,1	
Velký Újezd	s	10	33,7	5	24,1	11	22,43	5	41	28,9	
	ch	2	-	2	-	2	-	2	-	15,9	
Krpy	s	8	22,6	7	17,1	2	-	5	34,3	24,7	
	ch	9	9,6	5	15,3	5	16,8	5	27,1	16,4	

Základní rozdíl, který lze z hlediska ideální doby splatnosti sledovat již zazněl několikrát a s výše zmíněnými aspekty úzce souvisí. Odlišit lze především vesnice na levém a pravém břehu řeky Labe, přičemž vesnice ležící v nejurodnější poloze mělnického panství vykazují údaje o ideální splatnosti oproti celkovému průměru vyšší. Naopak grunty ve vesnicích ležících na opačném břehu mohly být v celkovém průměru splaceny o něco rychleji. V druhém sledovaném období se s ohledem na ideální délku splacení grunty na obou labských březích přibližují, přičemž doba určená splacení se na levém břehu nemění, zatímco na protilehlém mělnickém břehu dochází k prvnímu, i když zatím dílčímu vzestupu. V rámci obecného celkového vzestupu po polovině 17. století, se rozdíl mezi mělnickými grunty na obou březích umocňuje a levobřežní nemovitosti mají být v průměru splaceny ještě déle. Tato tendence, která přináší trochu odlišný postup splácení z hlediska její délky, zde pouze následuje již výše naznačené odlišnosti. Jistě souvisí s vyššími cenami, které v lokalitách ležících na levém břehu Labe v obecném úhrnu nalezneme a rovněž s průměrně nižšími závdavky, které měli kupci v levobřežní oblasti při koupi gruntu klást.

Prodej gruntovních peněz

Ještě před základním posouzením míry skutečné doplacenosti mělnické poddanské nemovitosti a vývoje této problematiky je nutné uvést a zhodnotit rozsah aktivity, která mohla stav doplacenosti a samotnou rychlost doplácení relativně podstatným způsobem ovlivnit. Na řadě vrchnostenských celků totiž zaznamenáme různě intenzivní obchod s gruntovními penězi. Finanční transakce tohoto typu představovaly ten nejzákladnější postup, jak rychle doplatit usedlost.⁹⁹³

⁹⁹³ K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 352.

Tab. č. 77 - Prodej a skupování gruntovních peněz na mělnických gruntech (prodej / skoupení)

	1584 - 1620		1621 - 1650		1651 - 1680		1681 - 1701		Celkem PRODEJ		Celkem SKOUPENÍ	
	s	ch	s	ch	s	ch	s	ch	s	ch	s	ch
Mlčechvosty	2/2	1/1	1/-	1/-	-	-	-	-	1	2	2	1
Spomyšl	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0
Vraňany	1/-	-	-	1/-	-/1	-	-	-	1	1	1	0
Vliněves	2/-	-/1	-	1/1	-	-	-	-	2	1	0	2
Brozánky	-/1	1/1	-	-	1/2	-	-	-	1	1	3	1
Kozlov	-	1/1	-	-	-	-	-	-	0	1	0	1
Rousovice	9/1	-	2/-	-/1	-/4	-	-/1	-	11	0	6	1
Záboří	1/1	-	-	-	-	-	-/1	-	1	0	2	0
Vehlovice	-	-/2	-	-	-/1	-	-	-	0	0	1	2
Vrutice	1/3	-	1/-	-	-	-	-	-	2	0	3	0
Velký Újezd	1/1	-	1/-	-	-	-	-	-	2	0	1	0
Krpy	-	-	1/-	-/1	-	-	-	-	3	0	0	1
Celkem	17/9	3/6	6/0	3/3	1/8	0	0/2	0	24	6	19	9

I v podmínkách mělnického panství lze prostřednictvím analyzovaných pozemkových knih tento typ transakce zaznamenat a je zřetelné, že hospodáři mělnických poddanských nemovitostí jej v určitém rozsahu využívali. Nutno však k tomu bezprostředně podotknout, že v porovnání s některými jinými vrchnostenskými celky nepatřila tato transakce k vyhledávaným a lze ji doložit jen v omezeném rozsahu.⁹⁹⁴ V prostředí mělnických majetkových transakcí v okruhu sledovaných vesnických lokalit nalezneme 58 údajů o těchto urychlených přesunech gruntovních peněz. Jejich uplatnění přitom nebylo zcela rovnoměrné. Typické je zde to, že transakce tohoto typu byly vázány především ke kategorii statků (43), méně pak k transakcím realizovaným v prostředí chalup (15). Z hlediska směru aktivity se střetneme se dvěma typy dle směru skupovaných peněz. O něco hojněji nás přitom pozemkové knihy informují o transakci, v jejímž rámci byly gruntovní peníze, respektive splátky váznoucí na dané nemovitosti, prodány cizímu kupci. Tím byl nejčastěji jiný poddanský hospodář a spíše ojediněle záduší (5 případů). Druhý typ představuje transakce, kdy za splátky dosposud složené v rámci splácení daného gruntu do sirotčí pokladny byly zakoupeny gruntovní peníze na jiné (pouze někdy konkrétně uvedené) poddanské nemovitosti. Sirotkům byla tímto způsobem navýšena budoucí částka, kterou měly získat. Zároveň se tím však prodloužila budoucí doba celkového doplacení jejich nároků.

Zaměříme-li pohled na frekventovanost transakcí s gruntovními penězi, jsou přitom vedle nízkého rozsahu v uplatnění této transakce zřetelné dva charakteristické rysy. Předně výraznější uplatnění našel obchod s gruntovními penězi v prvním, ještě předbělohorském období. V rámci této etapy nalezneme 61% všech prodejů či koupí gruntovních peněz, které byly v analyzovaném souboru pozemkových knih dohledány. Zbývající období přináší obraz postupného poklesu uplatnění tohoto typu transakce. To jistě souvisí s již výše opakovaně naznačenou celkovou charakteristikou předbělohorského období na Mělnicku v podobě dobré finanční situace poddanských hospodářů i jejich relativní kapitovou silou. V tomto ohledu je příznačná i lokalizace jednotlivých transakcí s gruntovními penězi. Nejčastěji se se s nimi

⁹⁹⁴ Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, s. 127 uvádí 165 prodejů gruntovních peněz zhruba v podobném rozsahu celkového počtu transakcí. Výrazněji rovněž Petr Odehnal, *Měšťané a předměšťané*, s. 61 (76 případů na všech 227 změn v držení nemovitosti). Široký rozsah (bez konkrétní specifikace) pro jihočeské prostředí konstatuje i Milan Holakovský, *Finanční hospodaření*, s. 78.

obchodovalo v Rousovicích. Právě držitelé selských statků v této vesnici byli již opakovaně zařazeni mezi ty osedlé, kteří disponovali nejlepším kapitálovým zázemím a byli držiteli těch nejdražší statků na mělnickém panství.

Částky, které se v podmínkách mělnického panství skupovaly, byly přitom relativně velmi různorodé a pohybovaly se v rozmezí od 4 do 180 kgm. (průměr 86 kgm.). V celkovém rozsahu je možné vyjádřit poměr zaplacených a skupovaných částek. Případný kupec těchto finančních prostředků musel v průběhu první poloviny 17. století vynaložit zhruba polovinu celkové částky dosud nedoplatených gruntovních peněz (1584 – 1620 – 47%, 1621 – 1650 – 44%). K poklesu hotově složené částky dochází po třicetileté válce, kdy v rámci dohledaných nečetných případů lze stanovit poměr 25% ze skoupených gruntovních peněz. V porovnání s jinými celky přitom představují průměrná čísla poměrně vysoké položky.⁹⁹⁵ S tím souvisí i to, že v ne zcela zanedbatelném počtu případů byla koupě gruntovních peněz realizována prostřednictvím dvou splátek.⁹⁹⁶

Doplatenost mělnické poddanské nemovitosti

Výše uvedená ideální doba splatnosti tedy přirozeně nepředstavuje údaj, který byl vždy dodržen. Poslední zápis splátky, který byl v mělnickém prostředí nejčastěji doplněn výrazem „Zaplaceno“, mohl být do knihy vepsán dříve nebo později oproti termínu, který odpovídal ideální době splatnosti plynoucí z celkového poměru ceny, závdavku a splátky. Na dřívějším zaplacení částky se mohlo podílet především zmíněné skupování gruntovních peněz, řidčeji další okolnosti okolnosti. Urychlené vyplnění celkové sumy v podobě již zmíněné koupě gruntovních peněz lze v mělnickém prostředí sledovat, jak bylo naznačeno, v omezeném rozsahu. Vzácné jsou rovněž případy, kdy kupříkladu mohl být zbytek nesplacených peněz z určitých důvodů odpuštěn. Mnohem častěji se tak v prostředí poddanských gruntů mělnického panství střetneme s tím, že se splácení oproti ideálnímu termínu zaplacení více či méně opozdilo. Důvodů zde mohlo být více a častěji se střetneme s jejich kombinací. Již jsem výše v tomto směru uvedl, že rozhodující úlohu ale sehrály aktuální hospodářské obtíže daného poddanského hospodáře a náhlá neschopnost zaplatit splátku. Takové případy byly v konci 16. a v prvních třech desetiletích 17. století spíše výjimečné a převládalo úspěšné ukončení splácení, které se od termínu ideálního doplacení příliš neodlišovalo. Všeobecný posun a odklad termínu zaplacení pak přináší nekonání výročních soudů od 30. let 17. století, které přineslo celkový kolaps splátkového systému. Druhá polovinu 17. století pak představuje dobu, kdy se pravidelné pokládání splátek stalo relativně řídkým jevem, a okamžiků skutečného doplacení, který doprovázelo lapidární „Solutum“, nalezneme v knihách velmi málo.

⁹⁹⁵ Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s. 353. Autor uvádí poměrně široké rozmezí od 15 do 70 % snížení ceny. K podstatně nižšímu průměru skupovaných peněz dospěl Bronislav Chocholáč pro prostředí zkoumaných moravských celků (nejvíce pro poddanské městečko 36,3zlm/kgm). Týž, *Selské peníze*, s. 127. Petr Odehnal, *Měšťané a předměšťané*, s. 78 (17,6 zlm./kgm.).

⁹⁹⁶ PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, f. 138 (Mlčechvosty, 1598): 69k.20 grm. bylo koupeno za 40 kop rozložených na dva termíny určené na současné vánoce a posléze na vánoce příští. Ojedinele v souladu z celkovou praxí byla koupě gruntovních peněz realizována i prostřednictvím platby, doplněné o některé naturální položky. K tomu Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost*, s.354. Na Mělnickém panství např. PK vraňanské rychty, inv. č. 232, PK č.29, f. 97 (Mlčechvosty, 1599): „Jan Novak koupil od Doroty a Petra za hotových 70 K a za 2 str(ychy) žita a 2 str(ychy) ječmene“.

Celkový rozměr této doplacenosti se dále pokusím ukázat a upřesnit prostřednictvím statistického šetření, jehož výsledky zatím spíše obecně naznačeným skutečnostem zřetelně nasvědčují. Pokusím se přitom vzít v úvahu všechny sledované lokality a poukázat v jejich spektru na celkové zastoupení doplacených mělnických gruntů (tj. v jakém rozsahu lze nalézt ve sledovaných lokalitách ty usedlosti, na kterých nevázly žádné finanční závazky z hlediska předchozích majetkových transakcí). Tuto celkovou doplacenost gruntů je možné vyjádřit jednak počtem (eventuelně procentuálním zastoupením počtu) těch gruntů, které byly v dané lokalitě a v průběhu dílčího sledovaného období alespoň jednou doplacený. Jde přitom o postup, který v určité podobě využila většina badatelů zabývajících se tímto aspektem problematiky. Číslo počtu doplacených gruntů jsem se pokusil pro názornost doplnit i procentuálním vyjádřením počtu let, v nichž grunty setrvaly v rukou poddanského hospodáře jako zcela zaplacené oproti létům, kdy byly průběžně spláceny. Lze tak naznačit především skutečnost dlouhodobého stavu doplacenosti na gruntech v některých vesnicích.

Tab. č. 78 - Počet doplacených gruntů v sledovaných vesnicích mělnického panství

	Počet gruntů	1584 – 1620		1621 – 1650		1651 – 1680		1681 – 1701	
		Doplacené grunty	Poměr doplacených (%)	Doplacené grunty	Poměr doplacených (%)	Doplacené grunty	Poměr doplacených (%)	Doplacené grunty	Poměr doplacených (%)
Statky	82	37	32,4	11	18,9	10	6,8	10	9,9
Chalupy	63	24	38,8	17	32,7	5	7,2	6	6,0
<i>Jednotlivé vesnice:</i> * / ** ***									
Mlčechvosty	14	6/6	15,3	2/6	6,0	1/1	2,4	2/2	2,7
Spomyšl	4	4/4	65,5	0/1	4,2	1/1	13,3	2/2	8,8
Vraňany	12	8/12	69,1	1/6	11,9	1/1	1,4	1/1	6,1
Vliněves	8	3/6	40,5	1/3	14,6	0/0	0,0	0/0	0,0
Brozánky	20	7/11	26,2	6/12	44,2	0/0	0,0	2/2	3,1
Kozlov	5	3/3	12,4	1/1	14,0	3/3	24,0	1/3	12,9
Rousovice	22	13/19	40,2	6/12	28,9	3/6	11,1	1/3	11,9
Záboří	7	4/5	21,2	3/4	38,1	0/0	0,0	1/1	3,7
Vehlovice	12	6/6	42,4	1/5	14,7	0/0	0,0	1/	2,4
Vrutice	10	4/7	21,2	2/5	22,8	1/2	6,7	1/1	0,7
Velký Újezd	9	2/2	8,1	3/4	28,5	2/3	15,2	1/2	9,2
Krpy	10	7/8	34,1	3/6	32,7	3/5	16,3	2/4	13,6

Komentář k tabulce: Doplacenost gruntů jsem se pokusil vyjádřit trojicí čísel, které by měly vyjádřit celkový rozsah této veličiny:

* Počet gruntů z celkového počtu v dané vsi, které byly v daném období alespoň jednou úplně doplacený.

** Počet gruntů, které byly v daném období alespoň jednou ve stavu doplacení. Tyto položky doplňuji s ohledem na skutečnost, že v řadě vesnic zejména v prvním období a druhém období došlo k doplacení gruntu krátce před počátkem sledovaného období, přičemž nadále setrávají v rukou hospodáře, který doplatil bez dalších závazků. Číslo doplňuji, protože počet pouze aktuálně doplacených gruntů v některých případech zcela nevysvětluje relativně vysoké procento doplacenosti v daném období. Například za relativně vysokou doplaceností gruntů ve Vliněvsi v prvním období nestojí pouze 3 aktuálně zaplacené grunty, ale ještě tři další, které byly doplacený v období před rokem 1584 a po většinu prvního období setrávají v rukou hospodáře, který doplatil, nebo jeho potomků, kterým byl grunt bezúplatně převeden.

*** Celková doplacenost gruntů zde jsem se pokusil vzít v úvahu celkové zastoupení a vzájemný poměr zaplacených a nezaplacených let ze zkoumaného období (číslo vyjadřuje vždy procento let, v nichž byly statky v dané lokalitě zaplacený).

Graf č. 10 - Doplacenost gruntů ve vsi Vraňany (Doba doplacení statků — , chalup —)

Z tendence, kterou jsem se pokusil naznačit výše uvedeným tabulkovým přehledem i příkladem grafického znázornění, je patrné, že stejně jako v ostatních aspektech, vážících se k otázkám finančního rozměru transakcí s mělnickými poddanskými nemovitostmi, je i zde patrný nezanedbatelný vývoj a proměna, k níž v průběhu 17. století dochází. V celkovém rozměru je tak zřetelný především výrazný úbytek doplacených gruntů, v jehož rámci proti sobě stojí tentokrát již první sledovaná etapa a poté druhé období 1621 - 1650, které lze ztotožnit s obdobím po třicetileté válce. V předbělohorské době tak doplacený grunt nebyl v mělnických podmínkách ničím výjimečným – naopak doplacení i setrvání gruntu v doplaceném stavu po delší čas bylo poměrně časté. S ohledem na nižší ceny a kratší dobu splácení byla míra doplacenosti o něco zřetelnější v kategorii chalup. S ohledem na jednotlivé mělnické vesnické lokality z hlediska doplacenosti vynikají především vesnice ležící v úrodné oblasti labského levobřeží, kde ve dvou lokalitách celková doplacenost výrazně překročila nedoplacené léta (Vraňany, Spomyšl). Lze předpokládat v souvislosti s výše uvedenou charakteristikou těchto vesnic, že doplacenost v těchto lokalitách mohla souviset s výraznějším akcentem na příbuzenskou vazbu mezi prodávající a kupující (či nemovitost přejímající) stranou. Vysokou doplacenost nalezneme i ve Vliněvsi, která se vyznačovala podobným charakterem jako dvě dříve zmíněné vesnice, ve zbývajících lokalitě Mlčechvosty za naopak nízkou doplacenosti stály patrně častější prodeje gruntů. V rámci druhé části panství ležící na vlastní mělnické straně se z hlediska doplacenosti vyznačují především vinařské vesnice, kde mohl sehrát roli naopak v literatuře vícekrát zmíněný živnostenský přístup ke gruntu. Nasvědčovaly by tomu i vysoké závdavky, vyšší míra prodejů uskutečněných za hotové finanční částky a koneckonců i prodeje gruntovních peněz, které jsou především pro rousovické prostředí četnější.⁹⁹⁷

Druhé období již představuje obecný pokles počtu doplacených gruntů ve většině lokalit, přičemž se úbytek výrazněji dotkl kategorie selských statků. Ovšem nekonání výročních soudů, které přineslo konec pravidelného splácení, představuje ne zcela srovnatelné prostředí, které procentuelní sestup v doplacenosti gruntů výrazněji ovlivnilo. Navíc vše komplikuje patrně i ta skutečnost, že v průběhu 30. a 40. let 17. století se pravděpodobně objevují i doplacené statky, které přišly o své držitele, ovšem vhodný kupec se nenašel. Procento doplacených pustých statků je přitom v tomto ohledu nezanedbatelné, ovšem těžko je lze do srovnávání jednoduše zahrnout. Proto je nutné brát i s rezervou zdánlivě zřetelný a zajímavý trend, kdy při srovnání lokalit nalezneme situaci velmi opačnou prvnímu období. Ta představuje pokles doplacenosti v lokalitách zalabské rychty a naopak vzestup doplacenosti u řady lokalit na pravé straně řeky

⁹⁹⁷ Bronislav Chocholáč, *Pernštejnští poddaní v zrcadle pozemkových knih*, s.136.

Labe. Právě zde totiž za vyšší doplaceností stojí sice doplacené, ale ve větším počtu opuštěné statky (Brozánky, Záboří, Velký Újezd). Pro posouzení je zde tedy vhodnější především poměr celkového počtu gruntů v dané vsi proti statkům a chalupám doplaceným. I v tomto ohledu lze ovšem sledovat poměrně zřetelný všeobecný pokles tendence doplácení usedlostí.

Tato tendence pokračuje a především tři poválečná desetiletí přináší zřetelný a již neoddiskutovatelný pokles celkové doplacenosti i vlastního doplácení nemovitostí. Na celém panství bylo v tomto období doplaceno pouze 15 poddanských gruntů, přičemž ve třetině lokalit nebyl doplacen grunt žádný. Obdobný obraz pak přináší i poslední sledované období, i když určité prvky konsolidace je zde možné předpokládat. Příznačné je zde to, že až v tomto období bylo doplaceno několik velkých statků, které byly v 50. letech prodány jako pusté. Pohlédneme-li přitom za hranice mělnického velkostatku, je nutné i zde konstatovat, že ani pokles v celkové doplacenosti poddanských nemovitostí, nepředstavuje izolovaný a výjimečný fenomén. Naopak se tendence zachycená v prostředí mělnických gruntů, velmi obdobně odráží i v prostředí ostatních již prozkoumaných lokalit, kde bylo sledování celkové úrovně doplacenosti v 17. století provedeno.⁹⁹⁸

Skutečná doba doplácení

Vedle tohoto statisticky relativně dobře zjiitelného a prostřednictvím tabulkového a grafického přehledu i vyjádřitelného, celkového i dílčího rozměru doplacenosti, jsem se pokusil prozkoumat míru doplácení ještě konkrétněji. Již výše jsem v tomto ohledu naznačil, že se snažím reflektovat nejen ty okamžiky doplácení, které přinesly gruntu vyplnění veškerých finančních nároků, nýbrž vyzkouším alespoň částečně na příkladu vybraných lokalit poukázat k možnému rozdílu mezi ideální dobou splácení a skutečným individuálním okamžikem doplácení, které se vázalo k jednotlivým prodejům. Jde mi zde tak o vyplnění těch závazků, které souvisely s jednotlivými a konkrétními prodeji, přičemž jak jsem již výše naznačil má takové úsilí velmi omezené možnosti a naráží na velmi pracné a konkrétní porovnávání všech údajů o splácení. Nejednoznačnost a neúplnost zápisů zde přitom umožňuje pracovat pouze z částí údajů, v jejichž rámci se mi podařilo dohledat konec takového dílčího splácení, počet uvádím v níže uvedené tabulce. Zároveň jsem se zde pokusil vyjádřit rozdíl okamžiku doplácení nároků plynoucích z jednotlivých prodejů oproti ideálnímu termínu splatnosti, tak jak jej lze vypočítat z individuální kupní smlouvy. Pracuji zde přitom pouze s protikladem první a druhé poloviny 17. století, a abych zobjektivnil výpověď, vzal jsem pro první polovinu 17. století v úvahu pouze ty transakce, které se uskutečnily v první polovině 17. století a byly zde také doplacený. Pro druhou polovinu 17. století jsem vzal v úvahu pouze ty transakce, které se uskutečnily po roce 1648 (1647) a o nichž informuje až druhá vlna pozemkových knih. Ve všech transakcích, které byly realizovány a zaznamenány ještě do první knihy ovšem doplacený až po polovině 17. století

⁹⁹⁸ Typicky Bronislav Chocholáč, *K hospodaření poddaných na pernštejnském panství*, s.92. I v pernštejnském prostředí již v průběhu první poloviny 17. století klesá počet i procento doplacených gruntů. V letech 1597 – 1624 se střetneme s relativně vysokým doplacením (42% usedlostí), léta 1625 – 1644 pak přinesla výraznější pokles na necelých 14%, v posledním analyzovaném období do roku 1658 pak byly doplacený usedlost v rozsahu pouhých 3%. V brandýském prostředí, které bylo sledovanému mělnickému celku geograficky i svým charakterem blízké, je rovněž pokles doplacenosti velmi zřetelný. Stojí zde 60% alespoň jednou doplacených nemovitostí v první polovině 17. století, proti 13,6% nemovitostí doplacených ve 2. pol. 17. století – Jana Dobešová, *Poddanská usedlost*, s. 65.

by se promítl téměř dvacetiletý posun, během kterého nebyly splátky vůbec pokládány (1631 – 1648). V úvahu jsem přitom tentokrát vzal všechny transakce bez ohledu na jejich typ.

Tab. č. 79 - Rozdíl doplacení jednotlivých prodejů oproti ideální době splatnosti

		1584 – 1631		1648(7) – 1701	
Vesnice	Kategorie	Údaje	Doba ⁹⁹⁹	Údaje	Doba
Mlčechvosty	Statky	12	+1,4	9	+14,4
	Chalupy	11	+0,2	3	+16,3
Rousovice	Statky	24	+1,1	13	+17,2
	Chalupy	27	0	3	+16,3
Vrutice	Statky	12	+2,3	7	+11
	Chalupy	10	+0,5	1	+4,6

První polovina 17. století přináší obraz relativně velmi pravidelného pokládání splátek, v důsledku čehož se příliš nelišil posun doby, který vyplynul z propočtu ideální doby splatnosti a termínu skutečného doplacení nemovitostí.¹⁰⁰⁰ Rozdíl zde v ani jedné vesnici v průměru nepřesáhl 2 roky a v řadě individuálních případů se zcela shodoval. Posun byl tedy pouze dílčího a nepříliš významného charakteru a souvisel s ojedinělými prodlevami (či omyly) ve splácení, jejichž neplnění bylo navíc doprovázeno i citelnými sankcemi. V první polovině 17. století se pak střetneme i s urychleným plněním splácení nemovitosti, které ponejvíce souvisí s koupí gruntovních peněz.

Třicátá léta přinášejí obecný rozvrat splátkového systému a jeho obnovení po polovině 17. století přineslo situaci nepříliš podobnou stavu, který lze sledovat před třicetiletou válkou. Je to patrné již z toho, že markantním způsobem ubylo dat o doplacení i jednotlivých dědických nároků. Ty údaje, které lze využít spadají do posledních dvou desetiletí 17. století a v zásadě nás vždy informují o zřetelně opožděném položení poslední splátky. Posun se projevil velmi všeobecně a téměř vždy představoval odstup minimálně deseti let od termínu, který byl stanoven s ohledem na ideální dobu splatnosti.

⁹⁹⁹ Zde uvádím rozdíl skutečného termínu doplacení od doplacení, určeného výpočtem ideální splatnosti.

¹⁰⁰⁰ K podobným závěrům pro předbělohorské období dospěl i Milan Holakovský, *Finanční hospodaření*, s. 88 pro panství Nové Hradky ve druhé polovině 16. století. Zatímco průměrná ideální splatnost zde byla vyjádřena 10,1 lety, skutečná splatnost pak byla 11,1 let.

Závěr

Pramenný a metodologický základ práce

Cílem předkládané disertační práce byla snaha přispět k poznání vývoje českého venkovského prostředí v průběhu 17. století prostřednictvím analýzy poměrů v konkrétním vrchnostenském celku. Hlavní pozornost byla směřována k poměrům na mělnickém panství a postavení osedlých hospodářů v tomto prostředí. S ohledem na rozsah a charakter pramenů bylo možné se zaměřit především na problematiku transakce s poddanskou nemovitostí. V rámci tohoto jsem se postupně pokusil charakterizovat nejen celkový rozsah a způsob změn v držení poddanských nemovitostí v průběhu 17. století, ale vyrovnat se zároveň i s finanční stránkou tohoto majetkového transferu na mělnickém panství. Podstatnou úlohu s ohledem na komplikovaný vývoj panství v 17. století zde má sledování vývoje fenoménu ceny poddanské nemovitosti i proměny jejího konkrétního plnění. To se zde podobně jako na jiných vrchnostenských velkostatkách realizovalo v rámci relativně dlouhodobého postupného splácení. Základním pramenným podkladem pro poznání problematiky se mi stal dochovaný soubor mělnických pozemkových knih, které byly založeny v průběhu 80. let 16. století. V polovině 17. století pak v souvislosti s příchodem nového držitele panství a s poválečnou rekonstrukcí mělnického velkostatku došlo k obnovení mělnických pozemkových knih, přičemž tato nová vlna byla jednotným způsobem vedena až do přelomu 17. a 18. století.

Vedle pozemkových knih jsem použil další dostupné prameny, které jsou pro posouzení panství k dispozici. Jde především o dochované urbáře, odhady panství, berní katastry a rovněž typologicky příbuzné pozemkové knihy viniční. Nedostatkem, který citelně podvazuje možnost využít pozemkových knih v plné šíři, je absence těch pramenů, které evidují celkové spektrum poddanského obyvatelstva a v případě osedlých obyvatel venkova pak doplňují některé důležité údaje související s jeho další identifikací (věk, původ aj.). Nejstarší soupis všech poddaných mělnického panství se objevuje ojediněle až na konci sledovaného období a lze jej tedy využít pouze dílčím způsobem. Podstatnější rozšíření pramenné základny v tomto ohledu přináší až 18. století. Z toho důvodu tak nebylo možné zužitkovat všechny metodologické aspekty, které poskytly některé nedávné badatelské podniky spojené z velké části s obsáhlým projektem Sociální struktury v Čechách. Jen omezeně je tak alespoň možné ukázat v mělnickém prostředí skutečnosti, které souvisí se studiem poměrů rodiny, strategiemi uplatňovanými v rámci majetkového transferu poddanských nemovitostí na Mělnicku. V tomto ohledu tak disertační práce představuje východisko, v jehož rámci je pouze možné naznačit některé z těchto aspektů a připravit půdu pro jejich další širší řešení. To bude možné realizovat až s přihlédnutím k dalšímu vývoji mělnického celku v průběhu 18. století.

Vedle proměn v rozsahu frekvence a typu majetkových transakcí s poddanskou nemovitostí, jsem se tak snažil poukázat alespoň na některé základní aspekty v uplatnění příbuzenských a nepříbuzenských transferů v kontextu pravidel dědického a rodinného práva ve sledovaných mělnických vesnicích. V tomto ohledu jsem dospěl k závěru, že konkrétní uplatnění dědických pravidel vázících se nejen k převodu nemovitosti, ale i k dílčím dědickým nárokům se nevymykalo ze zvyklostí rozšířených v dané době a oblasti. Dědické právo bylo vázáno především k převodům realizovaným po smrti držitele, hlavní dědickou osobu zde představoval nevybytý syn. Záviselo ovšem na dalších okolnostech spočívajících především v aktuální hospodářské a rodinné situaci na daném mělnickém gruntu. Ne zcela opominutelné postavení zde mohla mít i žena – vdova, která dočasně a v ojedinělých případech i trvale mohla vést dané hospodářství.

S ohledem na dílčí dědické nároky, kterým musel dědic či nový nepřibuzný držitel nemovitosti uspokojit případné dědické nároky, lze mělnické panství poměrně spolehlivě zařadit k oblastem, v nichž byla uplatňována pravidla rovných dědických podílů.

Další podstatné téma, které představuje nutnou integrální součást analýzy charakteru změny držitele poddanského gruntu, pak spočívá v přiblížení aspektů finanční stránky transakcí s poddanskou nemovitostí. V tomto ohledu jsem se pokusil využít další rozsáhlé metodologické inspirace, která úzce souvisí se zájmem o pozemkové knihy, v podobě badatelských výsledků Bronislava Chocholáče. Moravský historik svůj zájem směřoval především k výzkumu otázek finančních poměrů venkovského poddanského hospodářství, přičemž metodologické podněty, které v rámci svého výzkumu rozpracoval, bylo možné zúročit v rámci studia mělnických pozemkových knih v širším rozměru. V tomto kontextu jsem se tedy pokusil v předložené práci naznačit především proměnu celkové ceny, kterou měl kupec za mělnickou nemovitost zaplatit, i dílčích položek v podobě závdavku a splátek, v jejichž rámci se odvíjela vlastní realizace konkrétního zaplacení gruntu. Toto celkové zpracování realizované pro relativně dlouhé období poskytlo obraz poměrně dynamického vývoje cen jednotlivých nemovitostí. Ceny gruntů v tomto ohledu nepředstavují zdaleka stabilní položku, naopak se v průběhu 17. století velmi markantním způsobem pozměnily. Tento dynamický vývoj jsem se pak snažil interpretovat především jako důsledek změn, které mělnickému prostředí přinesl průběh 17. století. S fenoménem celkové ceny jsem úzce propojil i sledování vlastní realizace jejího plnění, které spočívalo obdobně jako v podmínkách jiných raně novověkých vrchnostenských celků v postupném a často značně dlouhodobém splácení, jež nutně ovlivňovalo hospodaření na venkovských gruntech. I zde výsledky realizovaného výzkumu poskytly představu o zásadní proměně, kterou 17. století přineslo.

Samotné zpracování pozemkových knih přitom představuje poměrně náročný a nelehký úkol, v případě studia širšího komplexu tohoto pramenného typu je z hlediska únosnosti zpracování vhodné použít metodu reprezentativních sond. Tento postup jsem využil i v případě studia mělnických pozemkových knih, z jejichž spektra jsem po zralé úvaze vybral pro dílčí sledování dvanáct vesnic. V rámci jejich výběru jsem se pokusil respektovat vnitřní heterogenitu přírodního a hospodářského prostředí mělnického panství. Hlavním protikladem se zde přitom staly vesnice ležící na úrodné půdě, v nichž se poddanští hospodáři věnovali v převážné většině obilnářství a v běžném rozsahu i chovu dobytka, proti vesnickým lokalitám rozkládajícím se na táhlém mělnickém návrší s horšími půdními podmínkami. V jejich rámci se díky příznivým klimatickým i přírodním poměrům stálo významnou doplňkovou činností mělnických hospodářů vinařství. V rámci obilnářsky orientovaných vesnic lze přitom dále vymezit dílčí protiklad lokalit ležících v té neúrodnější poloze panství, tedy v prostředí labského levobřeží, a vesnic rozkládajících se většinou ve vyšší nadmořské výšce na pravém břehu Labe. I zde šlo ovšem většinou o vesnice disponující dobrými půdními podmínkami a obilnářství zde bylo rovněž základním oborem. Ten zde častěji doplňovaly ještě některé specifitější prvky – významnější roli zde hrál chov ovcí, nalezneme zde i zárodky intenzivnějšího ovocnářství. Výběr vesnic byl bohužel ovlivněn i ne zcela kompletní dochovaností nejstarší vlny pozemkových knih, v jejímž rámci se některé zajímavé vesnické lokality nedochovaly a nemohly tak být do výzkumu zařazeny.

Vnitřní členitost mělnického panství tak obohacuje možnost komparace mělnického celku s jiným prostředím i o možnost sledování a porovnání jednotlivých vesnických lokalit

v hranicích mělnického panství. Jak se ukázalo, sledování na této úrovni doložilo i některé ne zcela zanedbatelné nuance.

Výsledky výzkumu

V úvodní části práce jsem nejprve nastínil mělnické panství z hlediska jeho historického a hospodářského vývoje a začlenil jej tak do celkového kontextu ostatních soudobých velkostatků v českých zemích. Panství Mělník sice až do konce 17. století formálně náležel coby komorní panství českým králům, ovšem po naprostou většinu 16. a 17. století setrval jako zástava v rukou předních osobností z řad české šlechty. Formální příslušnost české komoře fakticky ukončil v 80. letech 17. století prodej panství do dědičného držení rodu Černínů, v jehož zástavním držení se ovšem mělnický velkostatek nalézal již od poloviny tohoto století. Relativně častému střídání zástavních držitelů odpovídal i pozvolný vývoj samotné skladby velkostatku, který si po celou dobu sledovaného období udržel relativně neměnný a nepřiliš rychle se rozvíjející charakter a rozsah režijního hospodaření i rustikální sféry panství. Svým celkovým rozsahem pak samotné panství odpovídalo spíše typu menších vrchnostenských velkostatků, které již v hospodářských proměnách předbělohorské doby nehrály příliš závažnou roli. Přesto však, především díky zemědělsky velmi příhodné poloze, tuto kategorii přesahuje a později se stává hodnotnou součástí rozsáhlého černínského dominia. To souviselo především s lokalizací velkostatku do středního Polabí, tedy do jedné z nejúrodnějších oblastí Čech. Příhodnost tohoto prostředí ovlivnila nejen režijní zaměření velkostatku a jeho vývoj, ale vliv měla i na hospodářskou orientaci poddanských hospodářství. Hlavní obory, které velkostatek rozvíjel, závisely na typických rysech oblasti, v nichž se mělnické panství nachází. Základem hospodářství velkostatku byl tak v celém sledovaném období rozsáhlý poplužní dvůr ležící v úrodné rovině labského levobřeží, který byl zcela orientovaný na obilnářství a v průměrné úrovni též na chov dobytka a ovcí. Již v průběhu předbělohorské etapy lze ale sledovat zájem vrchnosti o rozšíření obilnářské produkce prostřednictvím nových dvorů. Vedle dobrých výnosů obilnářského odvětví, omezenějšího pěstování dobytka a ovcí, měly ovšem v mělnickém prostředí nezanedbatelný význam i další náročné zemědělské obory. Ty zde měly vynikající podmínky a překročily rozměry pouhého doplňku hlavního obilnářského oboru. Omezeně se zde rozvíjí štěpařství, semenářství, ovšem velmi základní položku ve výnosech velkostatku představovalo pět velkých dominikálních vinic, z nichž každoročně plynula vrchnostenskému hospodářství jedna z nejvyšších výnosových položek na panství. Důležitým aspektem, který dotváří charakteristiku velkostatku a úzce souvisí i s chodem poddanských hospodářství, je to, že mělnické panství náleželo k těm velkostatkům, které pravděpodobně jen málo využívaly robotních povinností a orientovaly se na progresivní námezdní práci. Proměnu přinesl až průběh 17. století, v jehož rámci dochází k výraznému vzestupu robotních povinností mělnických osedlých hospodářů.

Samotná skladba vesnic náležejících k mělnickému zámku představovala ne zcela koherentní celek, a to jak z hlediska samotných vesnic, v nichž častěji nalezneme i grunty náležející k jiným vrchnostenským celkům, tak i s ohledem na jejich územní rozložení. Samotný počet gruntů přitom představuje v průběhu celého 17. století relativně stabilní položku, která nikdy nepřesáhla hranici půl tisíce osedlých. Svoji sociální skladbou mělnické panství náleží velmi zřetelně k těm agrárně orientovaným celkům, v nichž našla uplatnění především selská složka obyvatelstva disponující relativně velkým celkovým výsevkem. Typickou mělnickou vesnicí tak byla jednotka s většími selskými grunty, které pak v odstupu v menším počtu doplňovaly chalupnické živnosti. Již jsem naznačil, že specifická poloha zde přinesla i důraz na hospodářské

možnosti některých vesnic. Vymyká se zde především prostředí vinařských vesnic ležících v úzkém pásu táhlého mělnického návrší na pravé straně řeky Labe a náležejících pod správu rousovické rychty. Vedle vinic, které byly součástí vlastního poddanského hospodářství, na většině gruntů nalezneme i viničné plochy, jež byly sice rovněž formální součástí gruntů, ovšem jejich prodej byl zcela mimo dosah vlivu poddanského hospodáře. Hospodář však z vinic tohoto druhu získával nezanedbatelnou pravidelnou úrokovou položku. Pro charakteristiku mělnického poddanského hospodářství je příznačné, že držitelé těchto vinic byli vedle měšťanů i někteří mělničtí poddaní. Obraz v široké míře využívaných možností příznivého přírodního prostředí, který vyplývá také z počtu a typu majetkových transakcí, jež se v mělnickém prostředí uskutečnily, však závažným způsobem ovlivnil průběh třicetileté války a poválečná agrární deprese. Již od 40. let 17. století lze sledovat výrazně poničené rustikální i dominikální složky panství, podstatná část gruntů byla pravděpodobně zcela opuštěna. Poválečné období přináší jen velmi postupnou obnovu předválečného stavu.

Tento rámec celkového vývoje panství tvořil pozadí pro sledování hlavního badatelského záměru realizovaného v rámci disertační práce. Ten spočíval v rozboru rozsahu a charakteru majetkoprávních změn v držení mělnických poddanských nemovitostí, k nimž v průběhu v 17. století ve sledovaných vesnicích došlo. Ještě před vlastní analýzou úrovně transferu poddanských nemovitostí jsem se pokusil nastínit celkový institucionální rámec, na jehož základě se změny na nemovitostech uskutečňovaly. Informace o principech této agendy poskytnou alespoň zčásti mělnické pozemkové knihy i některé další prameny. Je zřetelné, že mělnické panství patřilo v tomto ohledu mezi ty celky, v nichž si základní kontrolu nad změnami v držení nemovitosti včetně vedení pozemkových knih vždy uchovala sama mělnická vrchnost. To byla ostatně nejčastější situace, na jejímž podkladě se tato agenda v 17. století realizovala. Představitelé poddanské samosprávy se na agendě podíleli především v úloze posuzovatelů situace na prodávané nemovitosti a garantů zajištění optimálního hospodářského chodu. Vlastní impuls ke změně držitele gruntu většinou vycházel od samotných poddanských hospodářů. Vrchnost autoritativně vstoupila do realizace transakce teprve v okamžiku, kdy mohlo dojít k ohrožení jejich zájmů spočívající především v hmotných užtících pravidelně plynoucích z daného poddanského gruntu. V souvislosti s úlohou představitelů poddanské samosprávy, které lze prostřednictvím pozemkových knih identifikovat, jsem se pokusil alespoň dílčím způsobem poukázat na jejich majetkové postavení v mělnických vesnicích. Zejména v případě venkovských rychtářů se jako relativně zřetelná ukázala skutečnost, že se jednalo o majetkově velmi dobře zajištěné obyvatele mělnického venkovského prostředí a rychtářská úloha tak mohla odpovídat i sociální prestiži nejbohatších mělnických gruntovních hospodářů.

Vlastní jádro práce představuje rozbor celkového rozsahu a charakteru transferu poddanských nemovitostí. Podkladem této analýzy se stalo 996 zápisů o majetkových transakcích, které jsem v okruhu sledovaných vesnic v pozemkových knihách našel. Naprostá většina 889 zápisů se váže k transakci s celou poddanskou nemovitostí, ostatní zápisy se váží dílem k některým specifickým typům majetkových aktivit v podobě prodeje gruntovních peněz, které nenalezly v podmínkách mělnického panství příliš velké uplatnění, či k manželskému zadání (vzdání). Pouze řídce byly doloženy prodeje dílčích částí gruntu. V tomto ohledu ovšem zcela zvláštní kategorii představovaly prodeje perkrechtních vinic, které sice k danému gruntu formálně přináležely, ovšem jejich prodej se odehrával zcela mimo rámec studovaných pozemkových knih. Vlastní analýzu záznamů jsem realizoval prostřednictvím čtyř etap, jejichž cézury jsem spojil zejména s důležitými mezníky vývoje mělnického regionu a dále i s některými

charakteristickými rysy mělnických pozemkových knih. Samotná analýza přitom poukázala na výrazný význam událostí třicetileté války, v jejímž průběhu došlo nejen ke změně rozsahu a charakteru majetkoprávních transakcí, nýbrž výrazným způsobem se proměnila i jejich finanční charakteristika v podobě celkové ceny a jejího většinou postupného plnění.

Všechny sledované jevy přitom vykreslily předbělohorské období jako etapu, které vynikla celkově vyšší četností transakcí s nemovitostmi. V jejich spektru jako zcela základní typ převodu vynikl běžný prodej, který se realizoval ještě za života předcházejícího držitele, pravděpodobně z jeho individuálního rozhodnutí. V tomto ohledu šlo o situaci sledovanou častěji i na jiných panstvích a bývá spojována s výraznějším živnostenským přístupem poddanského hospodáře k poddanské nemovitosti. Tento trend byl ovšem různě realizován v rámci sledované kategorie statků a chalup, přičemž v okruhu oněch menších chalupnických živností byl čtenější. Různě se přitom projevil i v podmínkách jednotlivých vesnických lokalit mělnického panství, kde jsou zřejmé rozdíly v zastoupení tohoto typu transakce v některých vesnicích. Z hlediska vyšší frekvence převodů uskutečněných za života držitele vynikají především vesnice na pravé straně Labe – zejména pak ty, které byly orientovány na vinařství. Právě zde se prodej gruntu uskutečnil nejčastěji na bázi běžného prodeje ještě za života držitele. Odlišné podmínky nalezneme ve vesnicích ležících v té nejurodnější poloze labského levobřeží, kde našly výraznější uplatnění prodeje uskutečněné po smrti držitele. Z celkově sledované úrovně četnosti změn je patrné, že do frekvence převodů mohly vstoupit i některé aktuální a obecnější skutečnosti, které souvisí s charakteristikou období první poloviny 17. století jako doby intenzivnějších demografických krizí. Ty i v prostředí mělnického panství přinesly intenzivnější výkyvy prodejů uskutečněných po smrti (zejm. 1613-1614), čemuž nasvědčuje i obdobný trend sledovaný v prostředí blízkých vrchnostenských celků.

Vlastní sledování cenových údajů zařadilo mělnické panství, zejména v období první poloviny 17. století, mezi vrchnostenské celky s vysokými cenami, které musel často kupec za mělnickou poddanskou nemovitost zaplatit. Z hlediska výpočtu průměrné ceny i skladby kategorií jednotlivých cen dle jejich výše se mi přitom v prostředí českých a moravských vrchnostenských celků, které byly pro 17. století z hlediska cen prozkoumány, nepodařilo nalézt odpovídající protějšek a ceny mělnické nemovitosti tak převyšovaly nejvyšší nalezené položky. Podstatné je i to, že doklady o nákladnosti koupě mělnického gruntu nám poskytují i některé další dobové prameny. Cena přitom představovala skutečnost, která odpovídala některým „objektivním“ charakteristikám, které již byly opakovaně zmíněny českými historiky v průběhu 60. let 20. století. Příznačné je to, že s nejvyššími cenami se v prostředí mělnického panství střetneme v prostředí vesnic s nejrozsáhlejší výměrou, ležících v nejurodnější poloze labského levobřeží. V ceně poddanské nemovitosti ovšem mohly pravděpodobně sehrát roli i některé další okolnosti. Nápadné je přitom zejména to, že s nejvyšší průměrnou cenou (a zároveň i s jejími výraznějšími pohyby v dalším vývoji) se střetneme v lokalitách se zaměřením k vinařství, roli zde pak mohla hrát i blízkost města (Rousovice). Z hlediska vývoje cen je pak podstatné i to, že cena patrně nebyla jednotnou položkou ani v průběhu sledované části předbělohorského období. Naopak dílčím sledováním, které jsem se pokusil doprovodit i grafickým zpracováním, lze v případě velké části mělnických poddanských nemovitostí sledovat nápadný vzrůst cen. Ta většinou kulminuje v maximálních položkách v desátých a dvacátých letech 17. století. Rychlý růst cen, který není většinou vysvětlen a v jehož rámci lze jen omezeně počítat s vylepšením gruntu či kupříkladu s přítomností nově přikoupených vinic, je možné dát do souvislosti s vyšší

poptávkou po prosperujících mělnických gruntech v předbělohorském období. Roli zde ovšem mohly podle omezených dokladů sehrát i inflační pohyby na počátku 20. let 17. století.

Dobré a výhodné podmínky, které obecně předbělohorské období zemědělskému podnikání přineslo, se projevily i v charakteristice reálného plnění celkové položky ceny spočívajícího na bázi postupného splácení. Dobré podmínky a nezanedbatelné výnosy mělnického poddanského hospodářství, lze přitom jistě ztotožnit i se skutečností, že v ne zcela zanedbatelné míře se v mělnických podmínkách střetneme s prodejem nemovitosti, jehož finanční plnění proběhlo netypicky položením celkové částky v hotovosti. Tento postup se sice týkal především menších mělnických nemovitostí nejčastěji v kategorii chalup, ovšem i zde jsou tyto částky v porovnání s jinými celky vyšší a přistupování k tomuto způsobu zaplacení obecně četnější. Ve většině případů finančního plnění ceny spočívala v podobě jednorázově položeného závdavku a následného postupného splácení. Délka takového splácení se nevymykala kontextu většiny ostatních prozkoumaných panství, v jejichž podmínkách byl tento údaj sledován, ovšem v závislosti na vysokých cenách představuje samotná výše jednorázového závdavku i splátky v průměru vyšší položku. Charakteristice předbělohorského období, jako období dobré finanční situace poddanských hospodářů v mělnických podmínkách rovněž odpovídá i vysoké procento doplacenosti gruntů. V celkovém přehledu je patrné, že zcela doplacený grunt, na němž již nevázly žádné věřitelské závazky z předchozích prodejů, nebyl v průběhu předbělohorského období výjimkou. Méně frekventované naopak v mělnickém prostředí bylo urychlení doplacení gruntu prostřednictvím skupování gruntovní peněz. Pravděpodobně v souvislosti s pravidelností pokládání splátek minimálním rozdílem mezi ideální splatností a skutečným doplacením gruntu, nalezneme i doklady pro důrazný postup vrchnosti při náhlém a dočasném nepokládání splátek. Sankce spočívají nejčastěji v dočasném uvěznění hospodáře, které sloužilo jako donucovací postup. V rámci skladby cen jsem se pokusil sledovat i míru zastoupení příbuzenských aspektů, celé období v tomto ohledu vykazuje poměrně konstantní trend, v jehož rámci je patrné, že v mělnickém prostředí se v převažující míře usedlosti prodávaly mezi příbuznými pouze ve spektru nejvyšších cenových kategorií, kde můžeme očekávat zájem o zachování nemovitosti kontinuálně v rukou jednoho rodu.

Podstatnou změnu v celkovém rozsahu i finanční charakteristice majetkového transferu přineslo až období třicetileté války. Jde přitom ovšem o proměny, které se projevily postupně a v důraznější podobě jsou změny tohoto charakteru zřetelné až od třicátých let. Ještě v průběhu let dvacátých se na mělnických gruntech střídali držitelé stejně rychle jako v předbělohorském období, zejména kategorie chalup přinesla ještě další umocnění tohoto trendu. Vyšší četnosti odpovídá rovněž i výše kupní ceny, která byla v řadě případů ještě na počátku 20. let stejná či v řadě případů ještě vyšší než částky v průběhu předbělohorského období. Do tohoto trendu se ovšem mohly promítnout i výraznějšími inflační procesy na počátku 20. let 17. století, k čemuž nalezneme výslovně uvedené, i když řídké doklady v mělnických pozemkových knihách. Další průběh třicetileté války již přinesl proměnu i v hladině cen a celkové doplacení gruntů zkomplikovala téměř dvacetiletá přestávka v konání mělnických výročních soudů, která dočasně zastavila i obecné pokládání splátek.

Hluboká proměna v celkové charakteristice majetkového transferu byla sledována v prvních třech poválečných desetiletích. Již jsem naznačil, že mělnické panství patřilo mezi ty celky, které průběh třicetileté války vážně poznamenal, což je patrné nejen z pozemkových knih a nejstaršího berního katastru, ale již z odhadu panství z poloviny 40. let 17. století. V celkovém rozsahu majetkoprávních transakcí se tak velmi běžnou skutečností stal prodej pustého gruntu,

nově se rovněž objevila kategorie prodeje nemovitosti, ze které hospodář zběhl. Prodej pustých usedlostí je úzce vázán zejména k údobí 60. a 70. let 17. století, které tak můžeme spojit s obdobím poválečné rekonstrukce mělnických vesnic, přičemž objektem takového prodeje byly v této době nejčastěji nemovitosti v kategorii statků. Obstat na větším mělnickém gruntě přitom bylo v době agrární deprese poválečných desetiletí poměrně komplikované. Svědčí o tom velmi omezené splácení nemovitostí, ale i to, že právě v této době se střetneme s dočasným nezakoupeným (nezapsaným) držením poddanské nemovitosti na Mělnicku.

Vedle proměn samotného způsobu a frekvence prodeju se v poválečném období střetneme také s výrazným propadem cenové hladiny. Ta i po vyřazení částek, jež byly skládány za pusté grundy, poklesla velmi markantním způsobem, zhruba na polovinu průměrné částky z první poloviny 17. století. Pokles cen, který je doložen i na jiných vrchnostenských celcích, jistě souvisí s dopady třicetileté války v podobě hospodářského a populačního úpadku vývoje mělnického poddanského obyvatelstva. Do ceny gruntů se tak promítlo nejen poškození poddanských živností a pokles užitku, který nemovitost svému držiteli poskytovala, ale úzkou souvislost lze spatřovat i v široké nabídce pustých gruntů, která výrazně podvázala širší poptávku. Propad cen ale nebyl ve sledovaných lokalitách zcela jednotný. Nalezneme zde vesnice, v nichž ceny poklesly méně zřetelným způsobem a naopak lokality, v nichž byl propad velmi významný. Z hlediska rozložení sledovaných lokalit je zde přitom patrný rozdíl v lokalitách ležících v nejúrodnější oblasti levého břehu řeky Labe, kde ceny poklesly méně a případná koupě zde zůstala stále relativně nákladnou záležitostí. Obecně výraznější pokles cen lze sledovat na pravém břehu Labe, zejména pak ve vesnicích blízkých městu, v nichž hrálo významnější úlohu vinařství. Roli zde mohlo patrně hrát výraznější poničení, které bylo velmi vázáno zejména na prostředí v blízkosti města Mělníka.

Poválečné období přineslo rovněž zřetelné změny do vlastního rámce dlouhodobého splácení nemovitosti. To je ovšem změna velmi všeobecné povahy, kterou nalezneme na naprosté většině celků, v nichž byla tomuto faktoru věnována pozornost. V mělnických podmínkách se tak náhle ve druhé polovině 17. století stává v podstatě ojedinělým jevem využití instituce závdavku. Částka tak byla ve většině případů realizována pouze prostřednictvím skládání splátek. Jejich vlastní plnění nadto také není pravidelné, nezřídka zde nalezneme případy odloženého či vůbec nezahájeného splácení. Tato skutečnost tak podstatným způsobem ovlivnila i stav doplacenosti mělnických gruntů, zcela zaplacená usedlost se stává v podmínkách mělnického panství téměř neexistující skutečností. V souvislosti s absencí využití instituce závdavku, i poklesem výše splátek se doplácení dílčích věřitelských nároků velmi závažným způsobem prodlužuje. Nepravidelné splácení skutečné doplacení posouvá daleko i za rámec ideální splatnosti.

Jisté náznaky kvalitativního posunu svědčí o konsolidaci podmínek rámce majetkoprávních změn realizovaný výzkum doložil až pro poslední dvě desetiletí 17. století. V rámci tohoto nejkratšího sledovaného období lze pozorovat proměnu v charakteru a typu majetkových transakcí. Až v těchto posledních desetiletích 17. století tak začíná být opět nejběžnějším způsobem změny držitele nemovitosti transakce, která byla realizována v podobě běžného prodeje za života předcházejícího držitele. Kromě nového, i když pouze dílčího celkového vzrůstu cen, které nejčastěji odpovídají vylepšením některých součástí poddanské nemovitosti, je v celkovém úhrnu zřetelné i to, že splácení gruntu začíná doznávat pravidelnějšího charakteru. Ojediněle se rovněž objevují zcela doplacené statky.

Poslední desetiletí 17. století pak přináší poprvé i možnost širší charakteristiky poddanského hospodáře i okruhu jeho rodiny v podobě ojedinělého poddanského seznamu z roku 1693. Díky němu lze tak alespoň omezeně odpovědět hlouběji na otázky po bližší identifikaci prodejců a kupců mělnických poddanských nemovitostí a rekonstruovat tak některé doposud nepříliš zřetelné skutečnosti. Nový nabyvatel v příbuzenském poměru k předcházejícímu držiteli, kterým byl v celém období typicky nejčastěji syn, tak může být blíže charakterizován jako syn nejmladší, rovněž lze konkrétněji uvažovat o motivaci odstoupivších hospodářů, která pravděpodobně nejčastěji spočívala ve vysokém věku a omezené možnosti hospodařit. Kompletní řada seznamů, které by tyto zatím pouze spíše naznačené a tušené okolnosti upřesnila, však počíná až ve století následujícím. Seznamy byly prozatím Josefem Křivkou využity ke sledování celkového populačního vývoje mělnického poddanského obyvatelstva, na další podrobnější analýzu teprve čekají. V tomto smyslu tedy můj výzkumný počín realizovaný v rámci disertační práce představuje pouze základ pro další badatelskou záměr, který by zhodnotil a hlouběji poznal sociální, populační i hospodářský vývoj poměrů mělnického poddanského obyvatelstva v souvislosti s podstatným rozšířením pramenné základny, kterou pro tento celek přináší až 18. století.

Seznam pramenů a literatury

I. Prameny

Archivní prameny:

Národní archiv v Praze

fond Berní rula, inv. č. 16, fol. 1 - 15 (panství Mělník), fol. 713 – 740 (město Mělník), fol. 99 – 101 (panství Pšovka)

fond Stará manipulace (Mělník)

- sign. B6/133 – 135, k. 95 (Zástava Berkům z Dubé)
- sign. M28/11-15, k. 1470 (platy z vinic 1607 – 1616)
- sig. M/28/18, (Odhad panství 1629)
- sign. M28/60, k. 1473 (Hejtmanství), „Z řízení nového dvora na panství mělnickém...“
- sign. M 28/16-17 (Odhad panství 1619)
- sign. SM 28/19 (Stížnost poddaných)

Státní oblastní archiv Litoměřice – pobočka Žitenice

fond Vs Mělník:

- *Pozemková kniha brozánkovské rychty* (Brozánky, Vliněves, Kozlov) 1584 - 1641, inv. č. 201, PK č.1
- *Pozemková kniha rousovické rychty* (Rousovice, Zimoř, Vehlovice, Mlazice, Malý Borek) 1584 - 1641, inv. č. 0218, PK č.115
- *Pozemková kniha vraňanské rychty* (Vraňany, Spomyšl, Mlčechvosty, Koštice) 1584 - 1631, inv. č. 232, PK č.29
- *Pozemková kniha vrutické rychty* (Vrutice, Velký Újezd, Krpy) 1584 – 1631, inv.č. 234, PK č.31
- *Pozemková kniha vysocké rychty* (Počeplice, Mastířovice, Strážnice, Střednice, Vysoká) 1584 – 1646, inv.č. 239, PK č.35
- *Pozemková kniha Záboří* (Záboří, Mikov, Kly, Újezdec, Třebošnice) 1584 – 1637, inv. č.245, PK č.41
- *Pozemková kniha vysocké rychty* (Vysoká, Střednice, Vehlovice, Počeplice, Mastířovice),1645 – 1701, inv.č. 240, PK č.36
- *Pozemková kniha rousovické rychty* (Rousovice, Mlazice, Borek, Vrutice, Záboří, Kozlov, Dobřín, Mikov, Újezdec, Třemošnice) 1648 – 1701, inv. č. 220, k.19
- *Pozemková kniha vrbenské rychty* (Vrbno, Zelčín, Daminěves, Jenišovice, Vraňany, Spomyšl, Mlčechvosty, Hořín, Brozánky, Vliněves) 1648 – 1701, inv. Č. 233, k. 30.
- *Pozemková kniha zamašské rychty* (Krpy, Střížovice, Vtelno, Zamachy, Újezd, Chorušice, Chorušky) 1648-1705, inv. č. 252, k. 48
- Torzo manuálu na odpisy gruntovních peněz při každoročně konaných obecních soudech, 1627 – 1700, inv. č. 691, k. 124
- Různé staré gruntovní výpisy a odhady - „šacuňky“ (zejména vinic) (1613 – 1728), inv. č. 0713
- Pozemková kniha manských statků Postřižín, Bučina, Kozárovice, Vrbno, Chcebuz, 1628 – 1742, inv. č. 262, k. 58
- Zápisy a kupní smlouvy urozených a zajímavých osob, inv. č.716, k.130

- Urbář panství Mělník 1569, inv. č. 3, k. I.
- Urbář panství Mělník 1606 (1613), inv. č. 4, k. II.
- Urbář panství Mělník 1625, inv. č. 5, k. II.
- Urbář panství Pšovka 1611, inv. č. 8, k. III.
- Inventář panství mělnického, 15.10. 1619, inv. č. 652, opis B 37.
- Inventář panství Mělník 1623, inv.č. 13, k.III
- Písemnosti k berní rule, inv. č. 182, k.19
- Písemnosti k tereziánskému katastru, inv. č. 183, k. 20
- Sirotčí rejstřík velkostatku Mělník 1693, inv. č. 118, k. 4
- Věcné spisy mělnických hejtmanů II - 1655 – 1693, inv. č. II, k. 34 (Seznamy obnovených rychtářů, hajných a konšelu po léta 1677 -1680)
- Manuály účtů na odvody gruntovních peněz 1683-1704, inv.č. 692/1-36, k. 12

SOA Litoměřice – pobočka Žitenice, fond Velkostatek Mělník (uloženo v pobočce SOA v Mostě)

- Účty (1659 – 1754), k. 1 (Stálé platy, perkrecht, inventář)
- k. 30. inv. č. 3 - (Melnikher ganzjährige Particular Hauptrechnung 1699)

SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Rodinný archiv Černínů z Chudenic

- fond ČÚS (Černínská ústřední správa) – Vs Mělník
 - fasc. 629, sign. I P (Spory)
 - fasc. 629, sign. I.A. , fol. 1 - 31 („Výpis z knih purkrechtních“)
 - fasc. 629, fol. 180. (Obnovení samosprávy 1666 - 1670)
 - fasc. 630, sign. (Žádosti poddaných)
 - fasc. 631, sign. V.AS, fol. 1 – 96 (Tři extrakty urbářů z let 1669 – 70)
 - fasc. 631, sign, (IV Gb) - Platy poddaných 1641 – 1670, 1683 (perkrecht, úrok)

Editované prameny:

- František Tischer (ed.), *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Carreto – Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635 – 1651*, Věstník královské české společnosti nauk – třída historická, č. III., Praha 1908, s. 1 – 108.
- Chalupa, Aleš - Čechura, Jaroslav - Ryantová, Marie (edd.): *Berní rula. Kraj boleslavský, díl 8-9.*, Praha 2001.
- Chalupa, Aleš – Lišková, Marie – Nuhlíček, Josef – Rajtoral, František (edd.): *Tereziánský katastr český, sv.1,2,3*, Praha 1964 - 1966.
- Jireček, Hermenegild (ed.) *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého(1627.)*, Praha 1888.
- Kalista, Zdeněk (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941.
- Kalousek, Josef (ed.): *Řády selské a instrukce hospodářské 1350 – 1626*, Archiv český 22, Praha 1905.
- Kalousek, Josef (ed.): *Řády selské a instrukce hospodářské 1627 – 1698*, Archiv český 23, Praha 1906.
- Kalousek, Josef (ed.): *Řády selské a instrukce hospodářské 1698 – 1780*, Archiv český 24, Praha 1908.
- Kilián, Jan (ed.): *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopiáře z let 1611 – 1614 (1616)*, Mělník 2007.
- Kilián, Jan (ed.): *Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka*, Mělník 2005.

- Kopička, Petr (ed.), *Deníky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku z let 1611 a 1625*, Praha 2003.
- Marat, František (ed.), *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z roku 1603*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická 1899, č. 1, Praha 1989.
- Pešák, Václav (ed.), *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*, Praha 1953.
- Placht, Otto (ed.), *Odhad majetku stavů království Českého z r. 1557*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická 1947, č. IV, Praha 1949, Praha 1913, s.220-240.
- Sedláček, August (ed.), *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, Pojednání Královské české společnosti nauk (Abhandlungen der königlichen Gesselschaf der Wissenschaften), část VI, svazek 3, Praha 1869/1870, s. 1-100.

II. Literatura

- Bělohlávek, Miloslav: *Mělnické městské hospodářství před Bílou Horou*, ČSPS, LXIII, 1955, s.147-168.
- Beránek, Vladimír: *Několik poznámek k potravinovému zásobování Prahy z komorních velkostatků na středním Labi do počátku třicetileté války*, DP 25, 2007, s. 207-210.
- Beránek, Vladimír: *Feudální renta na komorních velkostatech Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem v předbělohorském období*, SSH 30-33, 2007, s. 88-111.
- Beránek, Vladimír: *Osedlé obyvatelstvo na komorních panstvích Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem v předbělohorském období*. In: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc. Liberec, 2004, s. 115-125.
- Beránek, Vladimír: *Proměny dvorového hospodářství na komorních panstvích do prvních let třicetileté války (panství Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem)*, ČNM – A, 174, 2005, č. 1-2, s. 23-55.
- Bílek, Tomáš V.: *Dějiny konfiskací v Čechách I-II*, Praha 1882-1883.
- Bílý, Jiří L.: *Konverze ve smluvním systému moravského horenského práva (Příspěvek k dějinám obligačního práva)*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Facultas iuridica, 1, Olomouc 1999, s. 9 – 20.
- Boelcke, Willi A.: *Wandlungen der dörflichen Sozialstruktur während Mittelalter and Neuzeit*, In: Haushofer, Heinz and Willi A.Boelcke (Hrsg.): *Wege and Forschung der Agrargeschichte*, Festschriften zum 65. Geburtstag von Günther Franz. (Zeitschrift für Agrargeschichte and Agrarsoziologie, Sonderband 3), Frankfurt/Main, 1967, S. 80-114.
- Boháč, Zdeněk, *České řeky ve světle písemných pramenů a starých map*, Historická geografie 20, 1985, s. 31 – 54.
- Boháčová, Veronika: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Milessima, s jejími blízkými*, Časopis Národního muzea, Řada historická, 177/2008 (č.3-4), s. 142 – 161; 178/2009 (č. 1-2), s. 3-28.
- Böhm, Ludvík: *Královské věnné město mělník a okres mělnický*, Mělník 1882.
- Boušková Petra: *Mělnický měšťan Martin Veselý Brzobohatý z pohledu pozůstalostního spisu*: BP UJEP, Ústí n. L. 1999.
- Brandner, Wilhelm: *Die Entwicklung des bäuerlichen Erbrechts*, in: *Die ehre Erbhof. Analyse einer jungen Tradition*, Salzburg – Wien 1980, s. 55 – 67.
- Brožovský, Ivan: *Mělník. Státní zámek, památky města a okolí*, Praha 1987.
- Bůžek, Václav - Král, Petr (edd.): *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.

- Bůžek, Václav – Keller, Katrin – Kowalská, Eva - Pálffy, Géza: *Společnost zemí habsburské monarchie 1526-1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí*, ČČH 104, 2006, s. 485-526.
- Bůžek, Václav: *Der Weg zur Synthese. Die Gesellschaft der böhmischen Ländern 1526-1740 in der Historiographie des letzten Jahrzehnts*, in: *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, Opera historica 11, České Budějovice 2006, s. 5-36.
- Bůžek, Václav: *K zadlužení poddanského zemědělství v pozdně feudálních Čechách*, HoD 17, 1989, s. 349-355.
- Bůžek, Václav: *Každodenní život na statcích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš očima hospodářských úředníků počátkem 17. století*, in: M. Koldinská - A. Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Maurovi*, Praha 2003, s. 198-210.
- Bůžek, Václav: *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989.
- Cerman, Markus : *Gutsherrschaft vor dem "Weissen Berg". Zur Verschärfung der Erbutertänigkeit in Nordböhmen 1380 bis 1620.*, in: *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich* (ed. Jan Peters), 1997, s. 91 – 111.
- Cerman, Markus – Matušíková, Lenka - Zeitlhofer, Hermann: *Projekt "Sociální strutyry v Čechách". Rozbor pramenů s použitím počítače I-II*, Archivní časopis 49, 1999, s. 107-128, 171 - 190.
- Cerman, Markus - Maur, Eduard - Zeitlhofer, Hermann: *Wirtschaft, Sozialstruktur und Besitztransfer in frühneuzeitlichen gutsherrschaftlichen Gesellschaften in vergleichender Perspektive: Ergebnisse des Projekts "Soziale Strukturen in Böhmen". In: Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien, 2002, s. 262-285.
- Cerman, Markus - Maur, Eduard: *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650-1750*, ČČH 98, 2000, č. 4, s. 737-774.
- Cerman, Markus - Štefanová, Dana: *Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung in der Herrschaft Frýdlant und Liberec (1590-1750)*, in: *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien 2002, s. 70-87.
- Cerman, Markus: *Venkovské společnosti a agrárně-dějepisné tvoření modelů v nové perspektivě. Srovnávací analýza středo- a východoevropských agrárních struktur od 14. do 17. století*. ČMM 120, 2001, č. 2, s. 337-395.
- Markus Cerman - Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im "Alten Reich"*, , München 2005.
- Cílek, Václav – Mudra, Pavel – Ložek, Vojen – Špryňar Pavel – Žák, Vilém – Obermajer, Jaroslav – Schmelzová, Radka: *Vstoupit do krajiny. O přírodě a paměti středních Čech*, Praha 2004.
- Čáňová Eliška: *Prameny k vývoji migrací v Čechách (17. a 18. století)*, Historická demografie 10, 1986, s. 145 -160.
- Čechura, Jaroslav – Čechurová, Jana: *Příběh vzniku Knihy o Kosti*, Praha 2005.
- Čechura, Jaroslav – Čechurová, Jana: *Mobilita v jedné české pobělohorské vsi: Pelejovice 1650–1700*. In: Kárník, Zdeněk – Štaif, Jiří (edd.): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566–1848*. Praha 1998, s. 94–124.
- Čechura, Jaroslav: *Mikrohistorie - nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?*, DaS 16, 1994, 1, s. 2-5.
- Čechura, Jaroslav: *Počet pracovních dnů v Čechách v pozdním středověku*, ČNM-A 158, 1991, č. 3-4, s. 157-170.
- Čechura, Jaroslav: *Rituál a rebelie. (Nové horizonty "revolučního roku" 1680 v Čechách)*, In: *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. Brno 1999, s. 163-172.
- Čechura, Jaroslav : *Sedláci Petra Voka.*, I-II.díl, HO 5, 1994, č. 3, 4, s. 50-53, 81-85.
- Čechura, Jaroslav : *Sedlák.* In: *Člověk českého středověku*. Praha 2002, s. 436-459.

- Čechura, Jaroslav: *Velkostatek a rolnické hospodářství. Srovnání Waldviertlu a jižních Čech v období před třicetiletou válkou. In: Kultury na hranici. Jižní Čechy - Jižní Morava - Waldviertel - Weinviertel. Vídeň 1995, s. 107-111.*
- Čechura, Jaroslav: *Žili snad na panství Frýdlant v 17. století lvi? K metodice studia velkostatkových struktur střední Evropy raného novověku, ČNM-A 168, 1999, č. 1-2, s. 1-20.*
- Čechura, Jaroslav: *Černínové versus Kysibelští, Praha 2003.*
- Čechura, Jaroslav: *Člověčenství, PHS 33, 1993, s. 33-52.*
- Čechura, Jaroslav: *Dominium Smiřických - protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbřlohorských Čech, ČČH 90, 1992, s. 508-536.*
- Čechura, Jaroslav: *Hluboká za pánů z Hradce: vznik podnikatelského velkostatku, Sborník Národního muzea v Praze, series A - history, 46 /1992, Praha 1994.*
- Čechura, Jaroslav: *Charakter rebelií roku 1680 v Čechách, ČČH 99, 2001, č. 3, s. 457-485.*
- Čechura, Jaroslav: *Libějovice - obilní továrna rožmberského dominia, ČNM-A 166, 1997, č. 3-4, s. 93-117.*
- Čechura, Jaroslav: *Mikrohistorie - nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?, DaS 16, 1994, č. 1, s. 2-5*
- Čechura, Jaroslav: *Panství Frýdlant po třicetileté válce. (Norma, konfesionalizace a každodenní realita), Historická Olomouc 13, 2002, s. 83-97.*
- Čechura, Jaroslav: *Podnikání evropské šlechty v 16. století, in: HoD 21, Praha 1995, s. 9 - 28.*
- Čechura, Jaroslav: *Rolnictvo v Čechách v pozdním středověku. (Perspektivy dalšího studia), ČČH 88, 1990, č. 4, s. 465-498.*
- Čechura, Jaroslav: *Selské rebelie roku 1680, Praha 2001.*
- Čepelák, Jiří: *Příspěvek k poznání rodu Vlinských z Vliněvsi, in: Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka. 1, 2005, s. 36-41.*
- Čepelák, Jiří: *Vlinští z Vliněvsi, Mělník 2007.*
- Čepelák, Jiří: *Vrbno u Mělníka do poloviny 17. století, SSH 30-33, 2007, s. 3-43.*
- Černý, Václav: *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XVI století, Praha 1930.*
- Černý, Václav: *Začátky našich hospodářských úctů. (Organisační náměty). ČSPS, LX,1952, s.121-133.*
- Dějiny migrací v českých zemích v novověku, (edd. Eduard Maur – Josef Grulich), Praha 2006.*
- Dějiny obyvatelstva Českých zemí. Praha: Mladá Fronta 1998*
- Dibelka Jaroslav, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650-1750), Český časopis historický 106, 2008, s. 19-53*
- Dibelka, Jaroslav: *Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století, HD 31, 2007. s. 5 – 20.*
- Dokoupil Lubomír - Fialová Ludmila - Maur Eduard - Nesládková Ludmila: *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století, Praha 1999.*
- Dülmen, Richard van: *Historická antropologie. Vývoj - problémy - úkoly, Praha 2002*
- Dülmen, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku I -III, Praha 1999-2006.*
- Evans, Robert J.W: *Rudolf II. a jeho svět, Praha 1997.*
- Feigl, Helmut: *Bäuerliches Erbrecht und Erbgewohnheiten in Niederösterreich, Jahrbuch für Landeskunde 33, 1967, s. 161 – 183.*
- Fauve-Chamoux, Antoinette: *K historii vdov. HD 23, 1999, s. 15-29.*
- Florian, Čeněk: *O výměnku na panství chrudimském, ČDV 1923, s. 109 – 112.*
- Foltýn, Dušan: *Chorušice, Chroušky, Zahájí. Kapitoly z dějin a místopisu, Chorušice 2006.*
- Gebauer, Jan: *Příspěvek k poznání severočeských urbářů, Praha 1971.*
- Gojda, Martin: *Mělnická kotlina v proměnách tisíciletí: sídelní prostor ve světle leteckého průzkumu, VSM 4, 2002, s. 7- 14.*
- Goody, Jack: *Proměny rodiny v evropské historii, Praha 2006.*

- Graus, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, I., II, Praha 1953 a 1957.
- Gregorová, Helena: *Pozemkové knihy pražské metropolitní kapituly v 16. a 17. století jako pramen ke sledování zatížení poddaných*, disertační práce FF UK Praha 1978.
- Gregorová, Helena: *Pozemkové knihy pražské metropolitní kapituly v 16. a 17. století (Pramen ke sledování zatížení poddaných)*, SAP 29, 1979, s. 277 - 317.
- Grulich, Josef –Klásterská, Alice: "Týkaje se mé mohovitosti, usmyslel jsem sobě ustanovit...", in: *ĎaS 2/98*, Praha 1998, s. 12 – 15.
- Grulich, Josef: *Venkovská žena v období raného novověku (16. - 18. století)*, Česko-slovenská historická ročenka 2001, s. 225-235.
- Grulich, Josef: *Besitztransfer und reginale Mobilität der untertänigen Bevölkerung (Südböhmen 16.-18. Jahrhundert)*, in: *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im "Alten Reich"*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit, München 2005, s. 127-151.
- Grulich, Josef: *Lebensläufe von Untertanen in Südböhmen*, in: *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien-München), s. 192-205.
- Grulich, Josef: *Historická demografie a dějiny rodiny v Evropě a v České republice po roce 1950*, HD 26, 2002, s. 123-146.
- Grulich, Josef: *Hospodáři na Chýnovsku v druhé polovině 17. století*, Jihočeský sborník historický 63, 1994, s. 44-54.
- Grulich, Josef: *Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí (Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625-1795)*, in: M. Koldinská - A. Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 108-128.
- Grulich, Josef: *Poddanská nemovitost a dědické právo na Táborsku (Vřesecká rychta v letech 1625 - 1825)*, Jihočeský sborník historický 65, 1996, s. 34 - 42.
- Grulich, Josef: *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století*, Studie k sociálním dějinám 6, 2001, s. 117-136.
- Grulich, Josef: *Selský grunt a jeho obyvatelé mezi normou a skutečností. Sonda do českých poddanských poměrů v 17. a 18. století*, in: *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, (=OH 11), České Budějovice 2006, s. 555-568.
- Grulich, Josef: *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století (příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku)*, *Historická demografie* 23, 1999, s. 31-84.
- Grulich, Josef: *Zkoumání "maličkostí" (Okolnosti vzniku mikrohistorie)*, *Český časopis historický* 99, 2001, s. 519-547.
- Grulich, Josef: *Zu ausgewählten Aspekten des Familien- und Lebenszyklus*, *Historická demografie* 20, 1996, s. 9 - 56.
- Grünberg, Karl: *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien II*, Leipzig 1893.
- Haas, Antonín: *Omezení odúmrti a vdovská třetina v starém českém městském právu*, PHS 17, Praha 1973, zejm. s. 199 – 216.
- Hanzal Josef, *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, SAP 14, 1964, s. 39-56.
- Hanzal Josef, *Vývoj a význam poddanské odúmrti v předbělohorských Čechách*, SAP 10, 1960, s. 146–180.
- Hanzal, Josef: *K diplomacie předbělohorských urbářů*. Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et historica No.5, 1963, s.79-93.
- Hanzal, Josef: *Přebělohorské poddanské inventáře*, *Český lid* 50, 1963, s. 169 -174
- Hanzal, Josef: *Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století*, PHS 10, 1964, s. 135–147.
- Hanzal, Josef: *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, SAP 19, 1969, s. 441–456.

- Hauft, Jindřich, *Vesele i vážně o mělnickém víně*, Praha 1960.
- Havránek, Jan - Petrůň, Josef, *Základy statistické metody pro historiky*, Praha 1963.
- Himl, Pavel: *Die „armen Leute“ und die Macht. Die Unterzanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680 – 1781)*, Stuttgart 2003.
- Himl, Pavel: *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, OH 4, 1995, s. 153-194.
- Himl, Pavel: *Vesnice. "Barokní" vesnice: zánik jedné společnosti za zvuku trub a bubnů? In: Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století. Praha 2001, s. 469-473.*
- Himl, Pavel: *Richter, die nicht richten (umgekehrt), Über die unscheinbaren Schnittstellen der Macht im frühneuzeitlichen Böhmen*, in: *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln, Weimar, Wien 2005, s. 261 – 278.
- Himl, Pavel: *Vrchnost a venkované v myšlení poddanské společnosti na českokrumlovském panství v 17. a 18. století.*, OH 5, 1996, s. 639-660.
- Himl, Pavel: *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století. Praha 2007.*
- Historik a databáze. Možnosti a meze využití databázových programů pro historický výzkum (Pracovní seminář Praha 3. října 2002)*, in: *Práce z dějin vědy (svazek 6. - Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 - 2003)*, Praha 2003 s. 131 - 211.
- Hlaváč, Lubomír: *Střední Polabí*, Praha 1958.
- Hlaváček, Ivan - Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 1997.
- Hodura, Quido: *O slově Trantárie*, in: *Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova)*, roč. II, s. 76-78.
- Hofmann, Gustav: *Populace Čech na sklonku 17. století*, SAP 41, 1991, s. 417 – 446.
- Holakovský Milan, *Finanční hospodaření na selských gruntech v předbělohorských jižních Čechách*, JSH 62, 1993, s. 70-92.
- Honc, Jaroslav: *Ceny poddanských usedlostí a polí ve Vinařicích u Mladé Boleslavi 1654 – 1810*, in: *Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.-17- století*, Praha 1963, s. 55 -70.
- Honl, Ivan: *Trantarie. Z dějin fysiognomie mělnické krajiny*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. II, s. 53 – 56.
- Horská, Pavla- Kučera, Milan - Maur, Eduard - Stloukal, Milan: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
- Horská, Pavla: *Archivní bádání o rodině v českých zemích mezi historickou demografií a historickou sociologií. In: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu*, Praha 2003, s. 65-72.
- Horská, Pavla: *Rodinná strategie ve vesnici Záblatí na třeboňském panství (1661 – 1820)*, HD 16, 199 2, s. 131 – 152.
- Horský, Jan – Maur, Eduard: *Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der böhmischen Historiographie*, HD 17, 1993, s. 7 – 35.
- Horský, Jan – Seligová, Markéta: *Rodina našich předků*, Praha 1996.
- Horský, Jan: *Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v 16. století. Panství Třeboň – sonda*, JSH 62, 1993, s. 50–57.
- Hrdlička, Josef: *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, in: *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740) (= OH 11)*, České Budějovice 2006, s. 347 – 373.
- Hroch, Miroslav - Petrůň, Josef: *17.století - krize feudální společnosti*, Praha 1976.
- Hrubá Michaela: *Předzvěst nepokojných let. Spory zástavního pána Jiřího Popela Lobkovic s mělnickými*, Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka, 2005, s. 42-51.
- Hrubá Michaela: *Pstruzi na císařský stůl Rudolfa II. Spor o pstruhové vody na mělnickém panství*, In: *Město a voda. Praha, město u vody (=DP 25)*, Praha 2005, s. 251-257.

- Hrubá, Michaela: *Jiří Popel z Lobkovic jako zástavní pán mělnického panství*, in: Vlastivědný sborník Kralupska V/1-2, Lobkovický sešit, 1998, s. 60- 73
- Hrubý, František: *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, ČČH 33, 1927, s. 21 – 59, 263 – 306.
- Chaloupecký, Václav: *Česká rebelie na Podřipsku (Historie o poddaných a pánech z let 1619 – 1621)*, Praha 1918.
- Chocholáč, Bronislav – Sterneck, Tomáš: *Die landesfürstlichen Finanzen in Mähren in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in: *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, Wien-München 2003, s. 123-142.
- Chocholáč, Bronislav, *O studiu pozemkových knih*, In: SPFFBU - řada C40, Brno 1993, 51-61.
- Chocholáč, Bronislav, *Pozemkové knihy - neprávem opomíjený historický pramen*, In: *Historie a současnost veřejné správy*, Brno 1993, s. 8-11.
- Chocholáč, Bronislav: *Poddaní na Moravě a jejich ekonomické jednání v 16. a 17. století*, in: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí*, Praha 2004. s. 68-76.
- Chocholáč, Bronislav: *Pernštejnští poddaní v zrcadle nejstarších pozemkových knih*, in: *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 133-138.
- Chocholáč, Bronislav: *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 99, 2001, s. 59-84.
- Chocholáč, Bronislav: *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno, 1999.
- Chocholáč, Bronislav: *Strážniční rybáři na přelomu 16. a 17. století*, in: *Pocta Janu Janákoví. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*, Brno 2002, s. 313-320.
- Chocholáč, Bronislav: *Grundbücher in Böhmen und Mähren*, In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*, Wien – München, 2004, s. 530-539.
- Chocholáč, Bronislav: *Güterpreise, Verschuldung und Ratensystem. Eine Fallstudie zu den finanziellen Transaktionen der Untertanen bei Besitzübertragungen in Westmähren im späten 16. und im 17. Jahrhundert*, in: *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im "Alten Reich". Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*, München 2005, s. 89-125.
- Chocholáč, Bronislav: *K hospodaření poddaných na perňštejnském panství v druhé polovině 16. a v první pol. 17. století*, ČMM 109, 1990, s.83-111.
- Chocholáč, Bronislav: *Poddaní na venkově*, in: *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007, s. 292-336.
- Iggers, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002.
- Janáček, Josef: *Rudolfinské drahotní řády*, in: *Rozpravy Československé akademie věd*, roč. 67, řada SV, sešit 4, Praha 1957.
- Janáček, Josef: *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987 (1997).
- Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka – Dobeš, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005.
- Janoušek, Emanuel, *Historický vývoj produktivity práce v zemědělství v období pobělohorském*, Praha 1967.
- Janoušek, Emanuel: *Význam výkonu a využití robotních služeb v zemědělské výrobě na feudálním statku*, Sborník československé akademie zemědělských věd, XXIX,1956, s. 177-194.
- Janoušek, Emanuel: *Přednášky o patrimoniální správě*, Praha 1955.
- Jindra, Zdeněk – Svátek, František - Štaif Jiří: *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin*, Praha 1997.
- Kába Bohumil - Svatošová Libuše: *Statistika*, Praha 1999
- Kalista, Zdeněk: *Mládí Humprechta Jana Černina z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*, Praha 1932.
- Kapras, Jan: *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, 1908

- Kapras, Jan: *Právní dějiny zemí koruny České I.*, Praha 1913.
- Kavka, František: *Vznik krajského zřízení na území středočeského regionu (pol. 13. stol. – 1419/20). Nástin vývoje II. (Pražsko, Mělnicko, Boleslavsko, Slánsko Rakovnicko, Podbrdsko a Vltavsko)*, Památky středních Čech 5, Praha 1990, s. 9 – 31.
- Kilián, Jan (ed.): *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopiáře z let 1611 – 1614 (1616)*, Mělník 2007.
- Kilián, Jan: *Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu*, České Budějovice 2005.
- Kilián, Jan: *Pražští majitelé mělnických vinic v 17. století*, in: Dobrou chuť, velkoměsto (= DP 25), Praha 2007, s. 211 – 229.
- Kilián, Jan: *Vtelenští ze Vtelna*, Mělník 2009
- Klásterská, Alice : *Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a první polovině 19. století*, HD 21, 1997, s. 95-131.
- Klíma, Arnošt: *Dlouhá válka (1618-1648)*, Praha 1996.
- Knoz, Tomáš: *K pravomoci vrchnostenské správy a poddanské samosprávy v českých zemích před Bílou horou*, in: Historie a současnost veřejné správy, Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně – řada teoretická, sv. 127, 1993, s. 15 - 27.
- Knoz, Tomáš: *Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy*. ČMM 111, 1992, č. 1, s. 31-52
- Kopička, Petr (ed.), *Deníky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku z let 1611 a 1625*, Praha 2003.
- Kopička, Petr: *Kojné pro děti Heřmana Jakuba hraběte Černína z Chudenic*, in: Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka. 1, 2005, s. 80-91.
- Kopička, Petr: *Správa velkostatku Mělník v 16. až 20. století*, Porta Bohemica 2, 2003, s. 24 - 78.
- Kosinová Věra: *Pozemkové a jiné úřední knihy panství rychmburského Příspěvek k diplomacie pramenů dějin hospodářských*, ČDV 14, 1927, s.49 – 61, 94 - 105
- Kostlán, Antonín: *„Cenová revoluce“ a její odraz v hospodářském vývoji Čech*, FHB 11, Praha 1987, s. 161 - 212
- Kostlán, Antonín: *Finanční zhroucením střední Evropě na počátku třicetileté války*, FHB 8, 1985, s.265 – 309.
- Kotzya, Oldřich - Cvrk, František - Pažourek: *Vlastimil Historické povodně na dolním Labi a Vltavě*, Děčín 1995.
- Koumar, Jiří: *"Martin Kapr ujal grunt". Postavení rybářů na mělnickém panství v raném novověku*, in: DP 24, 2005, s. 439 – 454.
- Koumar, Jiří: *Statky a poddaní kláštera svatého Vavřince v Pšovce v 16. a 17. století*, in: Mělník - Pšovka. Sborník vydaný při příležitosti znovuvysvěcení kostela sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce obnoveného po povodni roku 2002, 15. srpen 2004. Mělník 2004, s.44 – 45.
- Kratochvíl, Karel : *"S jistým povolením vrchnosti". Bácoviští poddaní ve světle gruntovní knihy 1656-1730*. In: Celostátní studentská vědecká konference - Historie 2001, Ústí nad Labem 2002., s. 17-49.
- Krofta, Kamil: *Dějiny selského stavu*, Praha 1949.
- Křivka, Josef, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16. a 17. století)*, Praha 1959.
- Křivka, Josef, *Význam poddanských seznamů pro demografické bádání*, Historická demografie 4, 1970, s. 50-58.
- Křivka, Josef: *Roudnický velkostatek na sklonku 16. století*, Historie a musejnictví 1 (29), 1956, s. 117-136, 195-204, 237-248
- Křivka, Josef: *Mzdové poměry poddanské čeledě po třicetileté válce*, ČL 57, 1970, s. 100–105.
- Křivka, Josef: *Příspěvek k dějinám poddanského hospodaření v první polovici 18. století*, I. II., VPZM 2, 1957, s. 79–94, 301–320.
- Křivka, Josef: *Rostlinná výroba poddanských hospodářství na roudnickém panství v 18. století*, VPZM 21, 1981, s. 135–159.

- Křivka, Josef: *Výrobní a peněžní výsledky měšťanských hospodářství v Úštěku v 18. století*. VPZM 13, 1973, s. 141–162.
- Křivka, Josef: *Výrobní a peněžní výsledky rostlinné výroby sirotčích hospodářství v Mostě v druhém desetiletí 18. století*, VPZM 18, 1979, s. 69–76.
- Křivka, Josef: *Výsledky měšťanského zemědělství v Březně a v Postoloprtech v letech 1686–1695 a 1720–1721*, VPZM 19, 1979, s. 13–20.
- Křivka, Josef: *Zadlužení poddanského zemědělství na roudnickém panství v 18. století*, Rozpravy ČSAV - řada Společenských věd, roč. 96, sešit č. 2, Praha 1988.
- Kubeš, Jiří: *Vilém Slavata a jeho hejtmani. K anatomii prestiže raně novověké šlechty*, HO 12, 2001, s. 70–75.
- Kutnar, František – Marek, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997.
- Kutnar, František: *Mezi Chlumu a Kamennou Hůrou*, Mlázovice 1997.
- Kutnar, František: *Tvář české vesnice v minulosti*, Praha 1942.
- Lancinger, Luboš: *K otázce cen měštských domů v Čechách do konce 18. století (Ceny domů v Novém městě nad Metují)*, AUC-PH 1, 1971, s. 15–121.
- Ledvinka, Václav: *Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období*, FHB 11, 1987, s. 103–132.
- Ledvinka, Václav: *Úvěr a zadlužení feudálních velkostatků v předbělohorských Čechách*, Praha 1985.
- Le Roy Ladurie, Emanuel: *Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294–1324*, Praha 2005.
- Levi, Giovanni: *Das immaterielle Erbe. Eine bäuerliche Welt an der Schwelle zur Moderne*, Berlin 1986.
- Livi-Bacci, Massimo: *Populace v evropské historii*, Praha 2003.
- Ložek, Vojen – Cílek, Václav – Kubíková, Jarmila a kol.: *Střední Čechy - Příroda, člověk, krajina*, Praha 2003.
- Macek, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích, I - IIIV*, Praha 1992 - 1999.
- Mainušová, Helena: *Obchod gruntovními penězi na strážnickém panství na konci 16. a počátku 17. století*, in: *Ceny, mzdy a měna 10*, 1965, s. 1 – 10.
- Majerníčková, Jana: *Dějiny královského věnného města Mělníku do roku 1526 ve světle udělených privilegií*, DP UJEP, Ústí nad Labem 1992.
- Marjanko, Bohuslav: *Malebný průvodce po Mělníce a okolí*, Mělník 1906.
- Matiegka, Jindřich: *Mělník včera, dnes a zítra (náčrt sociologicko-demografický)*, in: *Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova)*, roč. I, 1938, s. 49–56, 73 – 70.
- Matušíková, Lenka: *Živelní pohromy na komorních panstvích v Polabí ve druhé polovině 17. století*. In: *Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Jaroslava Kašpara, CSc.* Praha 1999, s. 137–141.
- Matušíková, Lenka: *Die Entwicklung des Handwerks in der Herrschaft Podiebrad im 17. und 18. Jahrhundert*, in: *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im "Alten Reich"*, München, 2005, s. 277–296.
- Matušíková, Lenka: *Hospodářské a sociální poměry na panství Poděbrady potřicetileté válce*. SSH 22–23, 1997, s. 51–70.
- Maur, Eduard: *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, HD 8, 1983, s. 7 – 44.
- Maur, Eduard: *Poddanská politika pobělohorského absolutismu v Čechách*, AUC, Phil. et Hist., *Studia historica* 36, 1989 (vyšlo 1991), č. 3, s. 87–99.
- Maur, Eduard: *Gutsherrschaft und "zweite Leibeigenschaft" in Böhmen*, München-Wien 2001.
- Maur, Eduard: *Český komorní velkostatek v 17. století*, Praha 1975.
- Maur, Eduard: *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16. - 18. Jahrhundert*, HD 20, 1996, s. 93–118.
- Maur, Eduard: *Geneze a specifické rysy českého pozdně feudálního velkostatku*, in: *AUC Phil. et Hist.* 1976, 1, *Studia Historica* XIV, s. 229–258.

- Maur, Eduard: *K problematice historické demografie*, In: *Historie a interdisciplinární výzkum*. Brno 2002, s. 77-86.
- Maur, Eduard: *Poddaní točnického panství v druhé polovině 17. století*, SAP 14, 15, 1964, č.1, 1965, č. 1, s. 57-87, 277-297.
- Maur, Eduard: *Poddanská politika pobělohorského absolutismu v Čechách*, AUC, Phil. et Hist., *Studia historica* 36, 1989 (vyšlo 1991), č. 3, s. 87-99.
- Maur, Eduard: *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, AUC-PH 3, 1972, s. 9-80.
- Maur, Eduard: *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. stol.* ČsČH 19, 1971, s. 839-867.
- Maur, Eduard: *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu v pobělohorském období*, VPZM 14, 1974, s. 51 – 61.
- Maur, Eduard: *Revoluce ve výkladu historických proměn krajiny?*, ČČH 105, 2007, s.619 – 626.
- Maur, Eduard: *Vrchnosti a poddaní za třicetileté války*, FHB 8, 1985, s. 241-264.
- Maur, Eduard: *Vývojové etapy českého feudálního velkostatku v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu*, HD 7, 1981, s. 203-226.
- Maur, Eduard: *Vývojové etapy českého feudálního velkostatku v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu*, HD 7, 1981, s. 203-226.
- Maur, Eduard: *Vznik a územní proměny majetkového komplexu českých panovníků ve středních Čechách v 16. a 17. století*, SSH 11, 1976, s. 53 – 63.
- Maur, Eduard: *Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku v Čechách*, in: *Prameny a studie Praha*, sv. 33, 1990, s. 3-129.
- Maur, Eduard: *Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku v Čechách*, in: *Prameny a studie*, sv. 33, Praha 1990, s. 3-129
- Meduna, Petr - Kypta, Jan - Šulc, Jaroslav - Matějek, Marek : *Vidim a Daminěves. Poznámky k vývoji středověké a novověké vesnice*, *Archeologie ve středních Čechách*, 5/2001, s. 689-720.
- Míka, Alois, *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. stol.)*, *Sborník historický* 1, 1953, s. 122-213.
- Míka, Alois: *Nástin vývoje zemědělské výroby v českých zemích v epoše feudalismu*, Praha 1960.
- Míka, Alois: *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960.
- Míka, Alois: *Sociálně ekonomická struktura českých zemí před třicetiletou válkou*, *Sborník historický* 21, 1974, 23, 1975.
- Mikulec, Jiří: *Dějiny venkovského poddaného lidu v 17. a 18. století a česká historiografie posledních dvaceti let*, ČČH 88, 1990, č. 1-2, s. 119 -130.
- Mikulec, Jiří: *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.
- Moravová, Jiřina: *Základy sociální statistiky*, Praha 1998.
- Nováková, Stanislava: *Nejstarší pozemková kniha obcí Hrudkov Lovětín, Kačlehy, Kaproun, Okrouhlá Radouň, Horní a Dolní Skrýchov z let 1480 – 1590*, JVS 8, 1996, s. 83 – 84.
- Novotný, Jaroslav: *Prameny k dějinám cen a mezd na Moravě v 16. a 17. století*, SAP 18, 1968. s. 478 – 497.
- Nožička, Josef: *Katastry a pozemkové knihy na panství kumburském*, ČSPS 39, 1931, s. 154 – 163.
- Odehnal, Petr: *Měšťané a předměšťané klobučtí (Příspěvek k poznání hospodářských poměrů poddaných na broumovském panství ve druhé polovině 16. století na základě rozboru pozemkových knih)*, *Časopis Matice moravské* 119, 2000, Brno, s. 45 – 64.
- Odehnal, Petr: *Samospráva poddanského města Klobouky ve druhé polovině 16. století*, VMM 53, č. 2, 2001, s. 128-145.
- Ogilvie, Sheilagh - Edwards, Jeremy: *Ženy a "druhé nevolnictví" v Čechách na počátku novověku*, HD 22, 1998, s. 5-49.
- Ogilvie, Sheilagh: *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách*, ČČH 107, 2009, s. 46 – 94.

- Ogilvie, Sheilagh: *Zur ökonomischen Welt der Untertanen in Böhmen. Eine Fallstudie zur Herrschaft Frýdlant*, in: *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*. Wien und München 2002, s. 145-173.
- Oliva, Otto: *O ceně půdy v druhé pol. 16. a v 17. stol.*, Sborník Československé akademie zemědělské 7, 1931, č. 1, s. 37-49.
- Oliva, Otto: *O několika gruntovních knihách z XVI a XVII. století*, ČDV 10, 1923, s. 103 – 109
- Pazderová, Alena: *Venkovští poddaní rychnovského panství v 17. století ve světle gruntovní knihy. (Příspěvek k problematice tzv. druhého nevolnictví)*, HD 22, 1998, s. 51 – 68.
- Pekař, Josef: *K českým dějinám agrárním ve středověku*, ČČH 7, 1901, s.334 – 348.
- Pekař, Josef: *Knihy o Kosti*, Praha 1970.
- Pekař, Josef: *České katastry*, ČČH 19, 1913, s. 1-56.
- Pešák, Václav: *Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maxmiliána II*, ČDV 1929, 204 an.
- Pešák, Václav: *Panství rodu Smiřických 1609-18*, Sborník Archivu ministerstva vnitra sv. XIII, Praha 1940.
- Petráň, Josef – Mydlarčík, S.: *Příspěvek ke studiu živočišné výroby na feudálním velkostatků koncem 16. a počátkem 17. století*, Historie a musejnictví, Praha 1958, s.301.
- Petráň, Josef – Petráňová, Lydia: *Rolník v evropské tradiční kultuře*, Praha 2000.
- Petráň, Josef (ed.): *Dějiny hmotné kultury*, I/1,2 Praha 1985.
- Petráň, Josef (ed.): *Dějiny hmotné kultury*, II/1, Praha 1995.
- Petráň, Josef (ed.): *Dějiny hmotné kultury*, II/2, Praha 1997.
- Petráň, Josef: *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, ČČH 5, 1957, č. 1, s. 26-58,
- Petráň, Josef: *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha 1964.
- Petráň, Josef: *Příběh Ouběnic*, Praha 2001.
- Petráň, Josef: *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963.
- Petráň, Josef: *Zemědělské nářadí poddaných v Čechách koncem 16. a na začátku 17. století*, Zápisky Katedry českosloven. dějin a archivního studia III., č. 3 - 4, Praha 1958, str. 5 – 54.
- Peters, Jan (ed.): *Gutsherrschaft als soziales Modell. Historische Zeitschrift*, (Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaften), Historische Zeitschrift. Beihefte, Bd. 18, 1995.
- Peters, Jan (ed.): *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997.
- Placht, Otto: *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. - 18. století*, Praha 1957.
- Podlaha Antonín: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Mělnickém*, Praha 1899.
- Podlaha, Antonín: *Tři čeští laikové jakožto literární obránci víry katolické ve století XVI. a XVII*, in: Sborník historického kroužku Vlast, 1896, s. 1- 7.
- Polák, Bedřich: *Po stopách rodu Pražáků z Choroušek*, Mělnicko ((Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. II, 1939, s. 17 – 20.
- Polák, Bedřich: *Poddanství na Mělnicku*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. III, 1940, s.56 – 60.
- Polák, Bedřich: *Tři sta let rodu Benešova na gruntě č. 8 v Zamachách*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova)II, 1939, s. 80 – 87-
- Polák, Stanislav: *Knihy pozemkové a knihy městské (poznámka k diplomatické terminologii)*, AČ 16, 1966, s. 208 – 215.
- Polák, Stanislav: *Několik poznámek k „Několika poznámkám...“*, AČ 17, 1967, s. 218 – 219.
- Polišenský, Josef: *Třicetiletá válka a evropská krize 17. století*, Praha 1970.
- Pozemkové knihy uložené v archivech Severomoravského kraje (15.-19. století)*, St. archiv v Opavě, Opava 1970.

- Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života lidu v Čechách v 17.-19. století*, (ed. Josef Petráň), Praha 1977.
- Procházka Vladimír: *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.
- Procházka Vladimír: *Nejstarší česká vesnická pozemková kniha*, ČSPS 48, 1960, s. 81 - 83.
- Procházka Vladimír: *Příspěvky k dějinám pozemkového práva na území ČSR do r. 1848*, Praha 1959.
- Procházka Vladimír: *Trhová smlouva na poddanskou nemovitost v Čechách v 16. a 17. století*, SH 10, 1962, s. 93 - 144.
- Procházka Vladimír: *Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století*, ČL 49, 1962, s. 55 - 63.
- Procházka Vladimír: *Zabrání majetku pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století*, SPFFBU C-8, 1961, s. 191 - 204.
- Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.-18. století*, (red. Eduard Maur), Praha 1963.
- Pumpr, Pavel: *Farní klérus*, in: Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století, Brno 2007, s. 194-228.
- Pumpr, Pavel: *Správa zádušního jmění na Hlubocku ve druhé polovině 17. století a počátkem 18. století*, SPFFBU 51, řada C (historická), 2004, s. 89-128.
- Pumpr, Pavel: *Hospodaření farního kostela v Pištině v letech 1641-1700*, in: Historie 1999. Celostátní studentská vědecká konference, Olomouc 2000, s. 107-126.
- Purš František: *Památkové objekty v areálu nové výstavby Mělníka*, in: Památky a příroda, 7, 1977, s. 391 n.
- Purš, František – Rác, Josef – Špecinger, Otakar: *Mělník, 700 let města, 1274-1974*, Mělník 1974
- Rác, Josef: *Nástin dějin předhusitského Mělníka*, VSM I., 1982, s. 41 - 48.
- Rác, Josef: *Vinařství a předhusitské město Mělník*, Český vinař, 1970
- Rác, Josef: *Mělník*, Mělník 1965.
- Raková, Svatava: *Pobělohorské Temno v české historiografii 90. let: pokus o sondu do proměn historického vědomí*, ČČH 99, 2001, s. 569-588.
- Ryba, Jan, *Urbáře a pozemkové knihy panství Toužim v druhé polovině 16. a první polovině 17. století*, MZpčK 28, 1992, s. 99-126.
- Ryba, Jan: *Režijní hospodářství na toužimském panství ve druhé polovině 16. století a první polovině 17. století*. In: Seminář a jeho hosté. Praha, FF UK 1992, s. 217-225.
- Ryba, Jan: *Urbáře a pozemkové knihy panství Toužim v druhé polovině 16. a první polovině 17. století (Studie k patrimoniální správě panství na přelomu 16. a 17. století)*, disertační práce, FF UK Praha 1979.
- Řehák, Jan J.: *Jakub Horčický z Tepence*, in: Výroční zpráva císařského krále české realky pražské za školní rok 1895, Praha 1895, s.1 - 6.
- Sádlo, Jiří – Pokorný, Petr – Hájek, Pavel – Dreslerová, Dagmar – Cílek, Václav: *Krajina a revoluce (Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí)*, Praha 2005.
- Salaba, Josef: *Příspěvky k dějinám selského práva dědického v 17. století*. ČČH 12, 1906, č. 2, s. 191-197.
- Salaba, Josef: *Příspěvky ke kritice urbářů, pozemkových aj. knih., katastrů, map, starých účtů atd.*, SA, 14/1921, s. 1-31, 15/1922, s.1-16, 16/1923, s. 1-44.
- Schlumbohm, Jürgen: *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650-1860*, Göttingen 1994
- Sedláček, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého, XV.*, Praha 1957, str. 57 ad.
- Sedlák, Jan: *Ochrana inundačního území u Mělníka před povodněmi*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. II, 1939, s. 57-60
- Sklenář, Karel: *Pravěk na soutoku*, Mělník 1998.
- Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert* (edd. Markus Cerman, Hermann Zeitlhofer), Wien 2002.

- Stáhlík, Josef, *Z veršů ve starých radních manuálech mělnických*, Mělnicko ((Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. II, 1939, s. 33 – 39
- Stáhlík, Josef: *Poznámky o Libiši a Trantării* in: Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova), roč. III, 1940, s. 53-56.
- Stejskal, Aleš: *Hospody posledních Rožmberků*, DaS 18, 1996, č. 4, s. 9-13.
- Stiborová, Jana: *Příspěvek k historii vinařství v Mělníku v 15. a 16. století*, DP, PF UJEP 1993.
- Stiborová, Jitka: *Příspěvek k historii vinařství v Mělníku v 15. a 16. století, diplomová práce PF UJEP 1993.*
- Stieber, Miloslav: *Dějiny soukromého práva ve střední Evropě*, Praha 1930.
- Suchomel, Milan: *Mělník*, Praha 1963.
- Suk, Miloš – Steklík, Jan: *Geologie a víno*, Brno 1995.
- Svozil, Oldřich ml., *Nejstarší pozemková kniha poddanské vsi Přívozu (Příspěvky k dějinám obce v 17. a v 1. polovině 18. století)*, Ostrava 7, 1974, s. 255 – 266.
- Svozil, Ondřej: *Nejstarší pozemkové knihy města Ostravy a jeho poddanské vsi Přívozu*, diplomová práce, FF UK Praha 1973.
- Šebánek, Jindřich – Fiala, Zdeněk – Hledíková, Zdeňka: *Česká diplomatika do r. 1848*, Praha 1984.
- Šimánek, Jan, *Úřad venkovských kostelníků na příkladu jihočeských farností Doudleby a Kamenný Újezd v 17. a 18. století. In: Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku. České Budějovice 2007, s. 169-186.*
- Šindelář, Bedřich: *K otázce zběhlých poddaných u nás. Přehled opatření proti poddanským zběhlům od 13. - 18. století*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 57, 1949, s. 163-175, 214-227.
- Šindelář, Bedřich: *Zbívání poddaných v českých zemích po třicetileté válce (Několik poznámek a dokumentů)*, ČMM 100, 1981, s. 101-126.
- Špecinger, Otakar a kol., *Mělnicko*, 1987.
- Štarha, Ivan: *K soupisu pozemkových knih v Jihomoravském kraji*, AČ 17, 1967, s. 200 – 205.
- Štarha, Ivan: *Městské a vesnické knihovní úřady na Břeclavsku*, Jižní Morava 4, 1968, s. 109 – 114.
- Štefanová, Dana - Cerman, Markus: *Lebensunterhalt und Erwerb im Alter in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit*, in: Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi , Praha: Libri, 2003, s. 83-107.
- Štefanová, Dana – Zeitlhofer Herman, *Alter und Generationsbeziehungen in Böhmen. Zur Ausgedingestruktur nord- und südböhmischer Dörfer in der Frühen Neuzeit 1650-1740*, in: Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und sozialwissenschaftliche Beiträge. Wien 2000, s. 231-255.
- Štefanová, Dana: *Aspekte der Stellung der Untertanen in einer gutsherrschaftlichen Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* in: Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert. Wien 2002, s. 206-227.
- Štefanová, Dana: *Besitzrechtliche Ansprüche und weitere Lebenswege von Witwen (Veränderungen und Kontinuitäten der Praktiken der Gutsherrschaft Frýdlant in Nordböhmen zwischen 1558 und 1750)*, in: Wandel: Kontinuitäten. Kulturwissenschaftliche Versuche über ein Schwieriges Verhältnis, Wien 2002, s. 57 – 83.
- Štefanová, Dana: *Die Erbschaftspraxis, das Ausgedinge und das Phänomen der „zweiten Leibeigenschaft“ in den nordböhmischen Dörfern der Herrschaft Frýdlant. Ein Beitrag zur Existenz der Familie unter obrigkeitlicher Einflußnahme (1650-1700)*, in: Wiener Wege der Sozialgeschichte. Festschrift zum 60. Geburtstag von Michael Mitterauer. Wien 1997, s. 225-243.
- Štefanová, Dana: *Die Schöppenbücher*, in: Die Habsburgermonarchie in der frühen Neuzeit - eine exemplarische Quellenkunde. Vienna u. Munich: Oldenburg, 2003, s. 511-515.

- Štefanová, Dana: *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen 1558-1750*, Wien-München 2009.
- Štefanová, Dana: *K aspektům role příbuzenských vztahů a majetkových transakcí (Situace na frýdlantském panství v letech 1558 – 1750, HD 22, Praha 1998, s. 107 – 144.*
- Štefanová, Dana: *Vdovy v raném novověku (Studie k právnímu jednání „viditelných“ žen na příkladu praxe panství Frýdlant v severních Čechách mezi léty 1550 – 1750*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 49, 3003, s. 49 – 69
- Štefanová, Dana: *Zur Stellung der Frauen und Witwen in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit*, in: Bůžek, V. – Štefanová, D. (edd): *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-antropologische Zugangsweisen inden Geschichtswissenschaften*, Opera historica 9, 2001, s. 197-217.
- Štoviček, I.: *Zásady vydávání novověkých historických pramenů od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.
- Šulc, Jaroslav: *Třicetiletá válka a venkovská sociální struktura na panství Brandýs nad Labem v 16. - 18. století*, Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka. 1, 2005, s. 1-35.
- Šulc, Jaroslav: *Třicetiletá válka a všední den venkovské společnosti v Čechách (se zřetelem k situaci na komorních panstvích ve středním Polabí)*. ČNM-A 175, 2006, č. 1-2, s. 41-78.
- Šulc, Jaroslav: *Dějiny Byšic. 1. Byšice ve středověku a raném novověku*. Mělník 2008.
- Švanda, Martin: *Pokus o počítačové zpracování pozemkových knih na příkladu vesnice Věcova. In: Celostátní studentská vědecká konference - Historie 1998, Sborník prací. Praha, 2000, s. 175-182.*
- Švec, Rudolf: *Z historie statku č.p.29 ve Vraňanech (Příspěvek k rodopisu starého selského rodu.)*, Mělnicko ((Vlastivědný sborník kraje Dykova)II, 1939, s. 64 – 65.
- Tischer, František (ed.), *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Carreo – Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635 – 1651*, Věstník královské české společnosti nauk – třída historická, č. III., Praha 1908, s. 1 – 108.
- Tischer, František: *Heřman hr. Černín z Chudenic*, Praha 1903.
- Tlapák, Josef, *K otázce původu, vzniku, rozšíření a likvidace nezákupní držby poddanské půdy v někdejší Uherskohradištském kraji*, VZPM 17, 1977, s. 127 – 144, VPZM 18, 1978, s. 77 – 101.
- Tlapák, Josef: *K otázce skladby poddanského zatížení v zorném úhlu některých severočeských pramenů ze 16. století*, FHB 19, Praha 1998, s. 163-181.
- Tlapák, Josef: *K otázce původu, vzniku, rozšíření a likvidace nezákupní držby poddanské půdy v někdejší Brněnském kraji*, VZPM 20, 1980, s. 41 – 64; VPZM 22, 1982, s. 197 – 226; VPZM 23, 1983, s. 219 – 250.
- Tlapák, Josef: *K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16.-18.století*, in: Pocta nestoru české agrární historiografie (K jubileu PhDr. Josefa Tlapáka, CSc.), Praha 2003, s.135 - 162. (původně PHS 19, 1975, s.177-202)
- Tlapák, Josef: *K otázce původu, vzniku, rozšíření a likvidace nezákupní držby poddanské půdy v někdejší znojenském kraji (1. část)*, VZPM 25, 1985, s. 127 – 168.
- Tlapák, Josef: *K problematice vedení pozemkových knih poddanými na území někdejšího brněnského a uherskohradištského kraje do závěru feudálního období*, VPZM 24, 1984, s. 125 – 139.
- Tlapák, Josef: *Purkrecht a odúmrtí na tloskovském panství v době předbělohorské*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 2, 1958, s. 41 - 59.
- Toegel, Miroslav: *Zbívání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století*, Sborník historický 7, 1959, s. 191–226.
- Tomášek, Milan: *Půdy České republiky*, Praha 2007.
- Tomíček, Antonín: *Otázka zákupe v Čechách*, ČDV 10, 1923, s. 133-6.

- Trantírek Miroslav: *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*, SAP, roč. X/2, s. 105 – 181.
- Trossbach, Werner: *Bauern 1648 – 1809*, München 1993.
- Třeštík, Dušan: *Příspěvky k sociální diferenciaci venkovského lidu v 16. století*, SH 4, 1956, s. 189 – 225
- Tříška, Karel: *Vývoj černínské ústřední správy*, SAP 18, 1968, s. 363 – 376
- Turčín, Oldřich: *Několik poznámek k článku „Knihy pozemkové a knihy městské“*, AČ 17, 1967, s. 98 – 101.
- Turek, Rudolf: *Dějinné počátky Mělnicka*, in: VSM I., 1982, s. 33-40.
- Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“. Sozialgeschichtliche Perspektiven*, (edd. Markus Cerman, Robert Luft), München 2005.
- Vacek Miloslav: *Pozemkové knihy a hospodářské instrukce premonstrátského kláštera Strahov od druhé poloviny 16. století do 30. let 17.století*, diplomová práce, FF UK Praha 1979.
- Vacek, Josef: *Selský stav v Čechách 1419 - 1620*, ČDV XV, Praha 1928, s. 6 an.
- Válka Josef: *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělhorské Moravě*, Praha 1962.
- Válka, Josef: *Hospodářská politika feudálního velkostatku*, Praha 1962.
- Válka, Josef: *K problému ceny poddanské usedlosti v 16. – 17. století*, in: *Ceny, mzdy a měna*, č. 2, 1963, s. 22-26, č. 3, 1963, s. 23 - 27.
- Valůšek David, *Obraz hospodaření poddaných na panství Telč koncem 16. a v první polovině 17. století. (Na základě rozboru pozemkové knihy a zápisů urbářů ve vesnici Strachoňovice)*. In: *Celostátní studentská vědecká konference Historie 1996*. Hradec Králové 1997, s. 85-102.
- Vaněk, Pavel: *K zabezpečení přestárlých příslušníků rodiny v 16. a 17. století na poddanských usedlostech.*, *Sborník Muzea Blansko* 1998, s. 1-10.
- Vaněk, Pavel: *Tvoření jmen poddaných v 16. a 17. století pohledem pozemkové knihy vsí Skalice a Krhova na Boskovicku*, *VMM* 52, č. 3, 2000, s. 275-282
- Vaněk, Pavel: *Výbavy synů a dcer na vsích boskovického panství v letech 1575-1651 ve světle pozemkových knih*, *Sborník Muzea Blansko* 1997, s. 25-36.
- Vaněk, Pavel: *Význam pozemkových knih pro poznání vývoje příjmů*, *Acta onomastica* 39, 1998, s. 137-144.
- Vařeka, Josef – Petráňová, Lydia – Plessingerová, Alena: *Mobiliář vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození*, *Český lid*, 75, 1988, č. 4, s. 202 - 211
- Vařeka, Josef – Petráňová, Lydia: *Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělhorské (na pozadí poddanských inventářů)*, *Archeologica Historica* 12, 1987, s. 277-285.
- Velková, Alice: *Die Herrschaft Štáhlavy: Wirtschaft, soziale Strukturen und Demographie*, In: *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien 2002, s. 29-42.
- Velková, Alice: *Der Besitztransfer untertäniger Anwesen in Štáhlavy im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien 2002, s. 228-239.
- Velková, Alice: *Venkovské ženy v letech 1650 – 1850 (perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistoriografie, historické antropologie a dějin každodennosti)*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 125 – 144.
- Velková, Alice: *Fenomén stáří ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, In: *Studie k sociálním dějinám* 6, 2001, s. 145–156.
- Velková, Alice: *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.
- Velková, Alice: *Proměny venkovské společnosti v letech 1700 -1850*, *ČČH* 105, 2007, č. 4, s. 809-857.

- Volf, Miroslav: *Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje podle berní ruly*, SAP XVIII, č.1, 1968, s.142an.
- Volf, Miroslav: *Pozemková kniha na sklonku doby patrimoniální*, ČDV 26, 1939, s. 31 – 48.
- Vorel, Petr: *Velké dějiny zemí Koruny české VII. 1526–1618*, Praha 2005.
- Vorel, Petr: *Od pražského groše ke koruně české 1300-2000*, Praha 2000.
- Vostruhová, Zdena: *České panovnice a Mělník*, DP UJEP, Ustí n.L. 1995.
- Wachsmanová Valerie kol: *Mělník. Státní zámek, město a památky v okolí*, Praha 1960.
- Winkelbauer, Thomas: *Herren und Holden. Die niederösterreichischen Adeligen und ihre Untertanen im 16. und 17. Jahrhundert*. In: *Adel im Wandel. Politik - Kultur - Konfession, 1500-1700*, Wien 1990, s. 73-79, 80-87
- Zahradník, Pavel: *Dějiny kláštera obutých augustiniánů v Pšovce u Mělníka*: in: *Mělník - Pšovka*. Sborník vydaný při příležitosti znovuvysvěcení kostela sv. Vavřince v Mělníku-Pšovce obnoveného po povodni roku 2002, 15. srpen 2004. Mělník 2004, s. 7-35
- Záleská, Lenka, *Ves Hodějovice a její obyvatelé v 17. století*, Vyškovský sborník 2, 2001, s. 219 – 225.
- Zamastil, Karel: *Mělník v době direktorů a Fridrich Falckého*, In: *Upomínka na slavnosti pětadvacetiletého trvání Sokola mělnického a na výroční slet župy podřípské na Mělníku ve dnech 19. a 20 srpna 1983*, Mělník 1893, s. 2 -8.
- Zamastil, Karel: *Z historie statku číslo 7 v Chorouškách (Z dob poddanství)*, Mělnicko (Vlastivědný sborník kraje Dykova)II, 1939, s. 24 – 27.
- Zeitlhofer, Hermann: *Besitztransfer in frühneuzeitlichen ländlichen Gesellschaften: die südböhmische Pfarre Kapličky (Herrschaft Vyšší Brod), 1640-1840*. In: *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*. Wien, 2002, s. 240-261.
- Zeitlhofer, Hermann: *Das Ausgedinge am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky (Herrschaft Vyšší Brod 1700-1738)*, in: *JSH 65, 1996*), s. 43-63.
- Zeitlhofer, Hermann: *Formen der Seßhaftigkeit bei Hausbesitzern und Landlosen in der südböhmischen Pfarre Kapličky 1640-1840*, in: *Imis-Beiträge 18 (2001)*. 51-67.
- Zilynská, Blanka, *Záduší*. In: *Facta probant homines*, Praha, 1998, s.535-548
- Zíta, Josef: *Zaniklé vsi na Mělnicku*, Mělnicko, roč. I, 1938, s. 10 – 11.
- Žebera, Karel: *Nástin geologického a geomorfologického vývoje Mělnicka*, VSM 1, s. 15-31.

Zkratky

- ČL – Český lid
 ČMM - Časopis Matice moravské
 ČNM – Časopis Národního muzea
 ČDV – Časopis pro dějiny venkova
 ČSPS – Časopis společnosti přátel starožitností
 ĎaS – Dějiny a současnost
 DP – Documenta Pragensia
 FHB – Folia historica bohemica
 HD – Historická demografie
 HG – Historická geografie
 HoD – Hospodářské dějiny
 HG – Historická geografie
 JVS - Jindřichohradecké vlastivědné zprávy
 MZpČK – Minulostí Západočeského kraje

PHS – Právně historické studie
 OH – Opera Historica
 SA – Selský archiv
 SAP – Sborník archivních prací
 SH – Sborník historický
 SSH – Středočeský sborník historický
 SPFFBU – Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity
 VPZM - Vědecké práce Zemědělského muzea
 VSM - Vlastivědný sborník Mělnicka
 VSK – Vlastivědný sborník Kralupska
 VVM - Vlastivědný věstník moravský

gm. - groš míšenský
 grč. – groš český
 kgm. – kopy grošů míšenských
 kgč. – kopy grošů českých
 str. - strych

Seznam tabulek, grafů a obrazových příloh

a) Seznam tabulek:

Tab. č. 1 - Celkový výnos ze tří vrchnostenských dvorů mělnického panství.....	24
Tab. č. 2 - Hovězí a vepřový dobytek na poplužních dvorech (dle urbáře z roku 1625)	25
Tab. č. 3 - Celkový výnos z vrchnostenských vinic	27
Tab. č. 4 – Výběr perkrechtu dle urbáře z roku 1569	29
Tab. č. 5 – Počty osedlých od druhé poloviny 16. do konce 17. století.....	31
Tab. č. 6 - Srovnání vývoje platů stálých a platů běžných (za rok).....	34
Tab. č. 7 – Rozloha gruntů (odhad 1629)	36
Tab. č. 8 – Pořadí vesnic dle výměry polností (odhad 1629).....	35
Tab. č. 9 – Pusté grunty dle odhadu z roku 1645.....	39
Tab. č. 10 - Pusté grunty dle berní ruly (1654).....	39
Tab. č. 11 - Poměr jednotlivých kategorií osedlých na mělnickém panství	43
Tab. č. 12 - Kategorie osedlých podle rozsahu jejich polností na mělnickém panství	44
Tab. č. 13 - Potažní a hovězí dobytek dle berní ruly 1654	44
Tab. č. 14 - Pořadí vesnic dle průměrného celkového výsevku v berní rule	46
Tab. č. 15 – Vývoj osedlosti mělnických gruntů ve druhé polovině 17. století.....	50
Tab. č. 16 – Vesnice mělnického panství v dochovaných pozemkových knihách (dle rychet)	64
Tab. č. 17 - Splácení dle manuálu pro odvod gruntovních peněz 1699.....	101
Tab. č. 18 – Hlavní typy majetkových transakcí s poddanskými nemovitostmi.....	114
Tab. č. 19 – Důvody prodeje nemovitosti za života držitele	115
Tab. č. 20 - Směna usedlosti na mělnickém panství v 17. století.....	117
Tab. č. 21 - Nucený prodej na mělnickém panství	119
Tab. č. 22 – Kupci při prodeji mělnické poddanské nemovitosti po smrti držitele.....	121
Tab. č. 23 - Zastoupení majetkových transakcí uskutečněných po smrti držitele	122
Tab. č. 24 - Prodej pusté poddanské nemovitosti na mělnickém panství	124
Tab. č. 25 - Prodej poddanské nemovitosti po zběhnutí hospodáře	126

Tab. č. 26 - Transakce s částí nemovitosti.....	129
Tab. č. 27 - Počty změn v držení nemovitosti v průběhu období 1621 - 1650	135
Tab. č. 28 – Průměrný počet všech transakcí s poddanskými nemovitostmi v průběhu 1 roku.....	136
Tab. č. 29 – Průměrný počet transakcí za života držitele v průběhu 1 roku.....	137
Tab. č. 30 - Průměrná doba držení poddanské nemovitosti na mělnickém panství.....	137
Tab. č. 31 - Posuny v délce držby mezi dvěma prodeji	138
Tab. č. 32 – Průměrný počet transakcí a doba držení ve vesnicích	139
Tab. č. 33 – Nepoddanští kupci nemovitosti na mělnickém panství v 17. století.....	141
Tab. č. 34 - Původ poddanských kupců celkově a na příkladu vsí Brozánky a Rousovic.....	144
Tab. č. 35 - Zastoupení příbuzenských vazeb v transakcích s poddanskými nemovitostmi	148
Tab. č. 36 – Příbuzenský vztah v transakcích za života a po smrti držitele	149
Tab. č. 37 – Příbuzenství v majetkových transakcích ve vesnicích mělnického panství	150
Tab. č. 38 – Typy příbuzenského vztahu nabyvatele usedlosti k prodejci	154
Tab. č. 39 – Typy prodeje (převodu) nemovitosti synovi na mělnickém panství.....	155
Tab. č. 40 – Prodej poddanské nemovitosti dalším příbuzným osobám	158
Tab. č. 41 - Zastoupení žen v čele gruntu v průběhu 17. století	160
Tab. č. 42 - Úloha vdovy na mělnickém gruntě v průběhu 17. století	161
Tab. č. 43 - Odkazování s gruntovními penězi	177
Tab. č. 44 - Převod gruntovních peněz po smrti příjemce	177
Tab. č. 45 – Kategorie eliminovaných (individuálně posuzovaných) cenových údajů.....	197
Tab. č. 46 - Procentuelní pokles ceny v kategorii pustých gruntů	200
Tab. č. 47 – Pokles ceny při prodeji pusté nemovitosti v jednotlivých vesnicích	201
Tab. č. 48 - Pohyb cen z prodeje nemovitosti po zběhnutí oproti předcházející transakci	202
Tab. č. 49 – Transakce realizované v hotovosti	204
Tab. č. 50 - Vývoj ceny poddanské nemovitosti na mělnickém panství	210
Tab. č. 51 – Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období 1584 - 1701.....	212
Tab. č. 52 - Vývoj cen (rozpětí, průměrná cena) ve vsích vraňanské (vrbenké) rychty	215
Tab. č. 53 - Vývoj cen (rozpětí, průměrná cena) ve vsích brozánkovské (vrbenké) rychty	215
Tab. č. 54 - Vývoj cen (rozpětí, průměrná cena) ve vsích rousovické rychty	216
Tab. č. 55 - Vývoj cen (rozpětí, průměrná cena) ve vsích vrutické (rousovické) rychty.....	216
Tab. č. 56 – Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období 1584 – 1620.....	217
Tab. č. 57 - Kategorie cen statků v 1. pol. 17. století (1584 – 1650).....	218
Tab. č. 58 - Kategorie cen chalup v 1. pol. 17. století (1584 – 1650)	218
Tab. č. 59 – Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období 1621 - 1650	226
Tab. č. 60 – Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období 1651 - 1680	229
Tab. č. 61 - Kategorie cen statků v 2. pol. 17. století v jednotlivých vesnicích (1650 – 1701)....	230
Tab. č. 62 - Kategorie cen chalup ve 2. pol. 17. století v jednotlivých vesnicích (1650 – 1701) ..	230
Tab. č. 63 – Cenové kategorie a zastoupení příbuzenských aspektů v období (1681 – 1701) ...	232
Tab. č. 64 - Celkový vývoj výše závdavku a jeho poměru k ceně	240
Tab. č. 65 - Vývoj výše závdavku a jeho poměru k ceně v kategoriích statků a chalup	241
Tab. č. 66 – Vývoj závdavku v jednotlivých kategoriích dle úrovně ceny	241
Tab. č. 67 - Celkový vývoj závdavku v přehledu jednotlivých vesnic	242
Tab. č. 68 – Vývoj závdavku v transakcích mezi příbuznými a nepříbuznými v kategorii statků	245
Tab. č. 69 - Vývoj závdavku v transakcích mezi příbuznými a nepříbuznými v kategorii chalup	246
Tab. č. 70 – Vývoj výše průměrné splátky a jejího poměru k ceně v průběhu 17. století.....	252
Tab. č. 71 - Vývoj výše splátky a jejího poměru k ceně v kategorii statků	253
Tab. č. 72 - Vývoj výše splátky a jejího poměru k ceně v kategorii chalup	253
Tab. č. 73 - Ideální doba splatnosti na mělnickém panství (celkově)	258
Tab. č. 74 - Ideální doba splatnosti na mělnickém panství (transakce mezi nepříbuznými)	258
Tab. č. 75 - Ideální doba splatnosti na mělnickém panství (transakce mezi příbuznými)	258
Tab. č. 76 - Ideální doba splatnosti v jednotlivých vsích mělnického panství.....	260
Tab. č. 77 - Prodej a skupování gruntovních peněz	261

Tab. č. 78 - Počet doplacených gruntů v sledovaných vesnicích mělnického panství.....	263
Tab. č. 79 - Rozdíl doplacení jednotlivých prodejů oproti ideální době splatnosti.....	266

b) Seznam grafů:

Graf č. 1 – Rozsah a četnost změn v držení poddanské nemovitosti v letech 1584 – 1650	132
Graf č. 2 – Rozsah a četnost změn v držení poddanské nemovitosti v letech 1650 – 1701	132
Graf č. 3 - Frekvence převodů v jednotlivých vsích po desetiletích.....	132
Graf č. 4 - Příbuzenské a nepříbuzenské aspekty v transakcích s poddanskými nemovitostmi ..	148
Graf č. 5 - Vývoj cen gruntů v Mlčechvostech	227
Graf č. 6 - Vývoj cen jednotlivých statků v Rousovicích (pouze statky)	228
Graf č. 7 - Vývoj cen gruntů ve Vrutici	229
Graf č. 8 – Vývoj cen gruntů v Krpech	232
Graf č. 9 - Vývoj výše průměrné splátky na mělnických statcích a chalupách po desetiletích	254
Graf č. 10 - Doplacenost gruntů ve vsi Vraňany	264

c) Seznam obrázků (map):

Obr. č. 1 - Soutok na mapě 1. vojenského mapování z roku 1764-1768	12
Obr. č. 2 - Soutok na Müllerově mapě Čech	12
Obr. č. 3 – Orientační mapa mělnického panství v 17. století	22
Obr. č. 4 – Geografické rozložení pustých gruntů na mělnickém panství v roce 1654.....	40
Obr. č. 5 – Vesnice panství dle výměry, potahů, hovězího dobytka *	46
Obr. č. 6 - Systém rychet v 1. polovině 17. století	83
Obr. č. 7 - Systém rychet ve 2. polovině 17. století	84

„Má doplaceno a žádnému nic nedluží.“

Aspekty transakce s poddanskou nemovitostí na mělnickém panství v 17. století

Shrnutí

Disertační práce se zaměřila na otázku majetkového transferu poddanských nemovitostí na mělnickém panství v průběhu 17. století. Pramenným základem poznání této problematiky se stal celek pozemkových knih, který byl založen v průběhu 80. let 16. století. Po třicetileté válce pak byly knihy obnoveny v souvislosti s poválečnou rekonstrukcí mělnického panství a vedeny v nové řadě až do přelomu 17. a 18. století. Vedle pozemkových knih pak byly využity další prameny v podobě urbářů, katastrů, inventářů a odhadu panství, které v 17. století pro mělnický velkostatek vznikly. Až v závěru 17. století bylo pak možné využít ojediněle dochovaný soupis poddanského obyvatelstva, který umožňuje lépe poznat nejen strukturu samotných osedlých hospodářů, ale rovněž si učinit i první představu o celkové skladbě poddanského obyvatelstva tohoto panství.

V úvodní části práce jsem nejprve nastínil rámec mělnického panství z hlediska jeho historického a hospodářského vývoje a zařadil je mezi ostatní raně novověké vrchnostenské velkostatky v českých zemích. Šlo o panství středního až menšího rozsahu, které po větší část svého raně novověkého vývoje bylo formálně jako komorní panství v držení českého krále. Prakticky šlo ovšem o panství, které se jako zástava střídalo v rukou předních představitelů české šlechty. K trvalé změně pak došlo v průběhu 80. let, kdy byl tento velkostatek definitivně prodán do dědičného držení rodu Černínů a stává se tak součástí dominia tohoto rodu. Hospodářský vývoj a skladbu tohoto velkostatku ovlivnila především jeho poloha v úrodné části Polabí, již v předbělohorské době zde nalezneme strukturu čtyř poplužních dvorů, z nichž největší hořínský dvůr významným způsobem převyšoval běžný poplužní dvůr této doby. Vedle rozvinutého obilnářství a chovu dobytka a ovcí, který rovněž ve vrchnostenských dvorech našel uplatnění, však dalším typickým odvětvím velkostatku bylo mělnické vinařství. Příjmy velkostatku zde plynuly ze sedmi větších režijních vinic, nezanedbatelné byly též do vrchnostenské pokladny pravidelně odváděné perkrechtní poplatky z velkého množství drobných vinic ležících na poddanských gruntech. Podstatná a typická byla pro mělnický velkostatek a jeho režijní podniky ta skutečnost, že byl v předbělohorské době pravděpodobně z naprosté většiny vázán k progresivní námezdní práci. Ke změně pak v tomto ohledu dochází až v dalším průběhu 17. století, kdy nové robotní povinnosti našly i zde významnější uplatnění.

Agrárnímu zaměření velkostatku odpovídalo i samotné hospodářství poddanských gruntů, jejichž osedlí hospodáři rovněž těžili z příhodné polohy tohoto panství. Struktura osedlého poddanského obyvatelstva přitom cele odpovídala skladbě agrárně orientovaných velkostatků v úrodných oblastech českých zemí. Typická mělnická vesnice se tak v celém období skládala z převahy selských gruntů s větší výměrou půdního fondu, které pak doplňovaly grunty chalupnické. Jen v minimálním rozsahu lze přitom v mělnickém prostředí sledovat kategorii zahradnickou. Počet osedlých poddanských gruntů v 36 vesnicích a 1 poddanském městečku se přitom v průběhu 17. století výrazněji neproměnil. Významně ovšem zasáhla třicetiletá válka, která zanechala podstatnou část gruntovních jednotek pustých. Konsolidace směřující k předválečnému stavu osedlosti probíhala po celou druhou polovinu 17. století, přičemž těžiště

osazování pustých poddanských nemovitostí, zejména selských statků, se vázala k období 60. a 70. let 17. století.

Rozložení vesnic náležejících k mělnickému panství přitom nepředstavovalo zdaleka kompaktní prostor a jednotlivé lokality byly v některých případech značně vzdáleny od mělnického centra. Díky tomu nešlo o zcela homogenní jednotku ani z hlediska přírodního a hospodářského prostředí. Základní protiklad zde přitom představovaly vesnice ležící v úrodném obilnářsky orientovaném prostoru na levém břehu Labe a vsi rozkládající se na pravobřežním mělnickém návrší. Prostředí těchto vesnic bylo sice z hlediska půdních poměrů mnohem méně příhodné obilnářské produkci, ovšem díky celkové modulaci krajiny i místním klimatickým podmínkám ideální pro pěstování vinné révy. Pravidelnou součástí gruntů těchto vesnic tak byly perkrechtní vinice, které využívaly nejen poddanské osoby z mělnických vesnic, ale ještě častěji osoby nepoddanské v podobě mělnických a pražských měšťanů, církevních a šlechtických osob. Další vinice ovšem byly patrně i integrální součástí vlastního hospodářství gruntu. O nich nás ovšem pozemkové knihy a další prameny ze 17. století informují jen málo.

Vlastní téma mého výzkumného úsilí pak představuje snaha o komplexní analýzu aspektů majetkoprávního transferu především na základě dochovaného komplexu mělnických pozemkových knih. S ohledem na náročnost zpracování tohoto pramenného typu jsem zvolil cestu reprezentativních sond, v jejichž rámci jsem se úžeji zaměřil na údaje získané z dvanácti mělnických vesnic. Při jejich výběru jsem se snažil respektovat zmíněnou přírodní heterogenitu mělnického prostředí, bylo ovšem nutné počítat i s omezením ne zcela kompletního dochování knih první vlny, což bohužel neumožnilo zařadit některé zajímavé lokality.

Sledování celkového rozsahu transferu poddanských nemovitostí i vlastních majetkoprávních změn přitom přineslo poznání poměrně dynamického a proměnlivého vývoje v průběhu 17. století. Způsob realizace agendy majetkoprávních transakcí přitom řadí mělnické panství k těm vrchnostenským celkům, kde byly pozemkové knihy vedeny vrchnostenskými úředníky a všechny změny tak byly po celé 17. století realizovány pod přímou kontrolou vrchnosti. Poddanská samospráva se na realizaci podílela jen v pomocné, i když nezanedbatelné roli. Vrchnost se přitom spokojila většinou jen s hlavní kontrolou, vlastní převody byly realizovány nejčastěji z přímé iniciativy poddanských prodejců a kupců. Konkrétní iniciativa vrchnosti se projevila pouze v případě, že byly ohroženy její zájmy. Dědická dispoziční pravidla, která se v různém rozsahu vázala tradičně k zakoupené nemovitosti, zde odpovídala teritoriálnímu zařazení mělnického panství, které pro venkovské prostředí vymezil již Vladimír Procházka. Nacházíme se tak po celé sledované období v oblasti rovných dědických dílů. Hlavní dědické osoby, zde představují přímí potomci hospodáře, ústřední úlohu zde má pravděpodobně nejmladší syn. Příbuzenské aspekty zde však při realizaci transakcí našly spíše menší uplatnění, které nepřesáhlo třetinu všech změn v držení nemovitosti. Zřetelná je zde ovšem ta skutečnost, že větší uplatnění našly příbuzenské vazby při předávání velkých obilnářsky orientovaných nemovitostí labského levobřeží. Z hlediska skladby cen se pak transakce mezi příbuznými vázaly k těm nejvyšším cenovým kategoriím, kde tak lze očekávat výraznější snahu předat velký prosperující grunt členům rodiny.

Z hlediska rozsahu změn, k nimž na mělnických poddanských nemovitostech došlo, vyniká nejstarší období, které je omezeno počátkem 20. let 17. století, a odpovídá tak v zásadě třem posledním desetiletím předbělohorského období. Charakteristickým rysem zde byla skutečnost, že nejčastější změnu držitele nemovitosti představoval běžný převod realizovaný za života předcházejícího držitele a iniciovaný z jeho individuálního rozhodnutí. Tato skutečnost tak

úzce souvisí s opakovanou tezí o celkově časté frekvenci změn, které se odehrávala jen v menším rozsahu na podkladu přirozené výměny v důsledku vyšší úmrtnosti. Vlastní motivaci častějšího prodeje nemovitosti mezi živými hospodáři ovšem v mělnických podmínkách zjistíme jen v omezeném rozsahu. V rámci různorodých podmínek panství jsem ovšem zjistil, že běžný prodej měl odlišné zastoupení v různých lokalitách, přičemž nejvyšší procento se vázalo k vinařsky orientovaným vesnicím na pravém břehu Labe. Lze počítat, že právě zde sehrály významnou roli hospodářské motivy, které souvisely s živnostensky chápaným vztahem hospodáře ke gruntu. Této skutečnosti rovněž odpovídá i zjištěný rozsah finančních aspektů změny v držení poddanské nemovitosti. Nejstarší předbělohorské období je v mělnických vesnicích obdobím velmi vysokých cen, pro něž jsem v podstatě nenalezl obdobu v jiných soudobých a z hlediska ceny již sledovaných vrchnostenských celcích. Způsob tvorby ceny a dílčí položky, které ji tvořily, lze posoudit pouze omezeně. Mělnické pozemkové knihy představují v tomto ohledu typický pramen pro 16. a 17. století, který vždy udává jen celkový údaj o ceně. Ze srovnání cen je tak pouze zřetelné, že význam měl jistě rozsah gruntu. Z této charakteristiky se ovšem částečně vymykají vinařské vesnice ležící v blízkosti mělnických městských hradeb, v nichž i při menší průměrné výměře nalezneme ceny ze sledovaného vzorku vesnic vůbec nejvyšší. Mohly zde tedy sehrát roli další skutečnosti v podobě užitků z vinařství, význam mohl mít rovněž příměstský charakter lokalit a nezanedbatelnou úlohu mohla mít i vysoká poptávka po gruntech v této lokalitě. Na zájem o poddanské nemovitosti v těchto vesnicích lze usuzovat i proto, že právě zde nalezneme v průběhu první poloviny 17. století jako držitele poddanských nemoitostí některé nepoddanské osoby v podobě nižších šlechticů. Měšťany držící poddanské grunty se mi doložit nepodařilo. V případě vinorodého Mělnicka se jejich hospodářský zájem upínal pravděpodobně pouze k zámeckým perkrechtním vinicím. Pro charakteristiku ceny mělnické usedlosti jako položky nadstandardně vysoké je pak podstatné i to, že nezvyklá výše ceny nevyplývá pouze z výpočtu průměrné ceny, ale i z některých dobových zpráv o nákladnosti koupě mělnické poddanské nemovitosti. Samotné plnění ceny pak stejně jako na většině lokalit spočívalo nejčastěji ve složení závdavku a poté v dalším pravidelném splácení prostřednictvím malých splátek. Relativně vysoké procento nemovitostí bylo ovšem v průběhu prvního období zapláceno v hotovosti, přičemž v některých případech šlo i o vyšší částky. I tato skutečnost může tedy svědčit o výnosech a kapitálové síle některých mělnických hospodářů. Přesto ovšem převažovalo typické postupné splácení, přičemž jeho základním rysem byla pro první polovinu 17. století téměř naprostá pravidelnost a stálost. Ideální doba splatnosti se zde téměř nelišila od té skutečné a tomu pak odpovídal i vyšší podíl zcela doplacených gruntů. Na druhou stranu jsem ovšem doložil, že za řádným splácením stál i zájem a důkladná kontrola vrchnosti, která nepokládání splátek sankcionizovala. V mělnických podmínkách rovněž nebylo výjimkou, pokud bylo při neplnění finančních povinností přistoupeno k vrchností iniciovanému nucenému prodeji.

Třicetiletá válka pak ovšem tento obraz, který jistě svědčí o prosperitě mělnických gruntů i užitcích, které z nich plynuly, významným způsobem proměnila. Přelom lze vázat k průběhu třicátých let, kdy prudce ubývá transakcí realizovaných za života hospodáře. Na počátku třicátých let přitom rovněž zcela obecně ustává v souvislosti s kolapsem venkovských výročních soudů pravidelné splácení nemovitostí. Již dochovaný odhad panství z poloviny 40. let pak přináší obraz značně poničeného vrchnostenského celku s vysokým procentem opuštěných poddanských nemovitostí.

Období druhé poloviny sedmnáctého století pak z hlediska transferu, jeho finanční stránky v podobě ceny i splácení přináší obraz velmi odlišný od předcházející charakteristiky.

Běžný prodej iniciovaný individuálním rozhodnutím se stal podstatně vzácnějším. Naopak značně frekventovaný zde byl v poválečných desetiletích přirozeně prodej pustého gruntu či prodej, který se uskutečnila po zběhnutí předcházejícího držitele. Další podstatnou a zarážející skutečností je vysoký propad celkové ceny gruntu. Ta poklesla v průměru na polovinu předbělohorské hodnoty. Výraznější propad se zde přitom dotkl vesnic na pravé straně Labe, typicky především vesnic vinařských. Právě zde může spočívat další indicie k tomu, že na tvorbě vysokých předbělohorských cen se podílela v nezanedbatelném rozsahu i vysoká poptávka. Náhlá nabídka řady pustých gruntů, jejichž ceny jsem přitom do výpočtu ceny průměrné nezapočetl, tak ovlivnila hluboký celkový cenový propad. Závažnou skutečností, která poválečné období výrazně odlišuje od předchozího vývoje, je i značné rozvolnění a prodloužení splácení mělnické poddanské nemovitosti. Je to dáno tím, že v rámci postupného splácení přestala být využívána instituce jednorázově skládaného závdavku. Jeho složení v době hospodářského úpadku, agrární deprese i široké nabídky pustých neosazených gruntů bylo pravděpodobně mimo možnosti i zájem případného poddanského kupce. Ovšem i samotné splátky se především ve třech poválečných desetiletích staly velmi nepravidelnou a omezenou záležitostí. Doba doplacení celkového gruntu se se tak značně prodloužila a grunt bez věřitelských závazků v této době ve sledovaných vesnicích v podstatě nenalezneme.

Jisté změny, které svědčí o konsolidaci poměrů na poddanských nemovitostech, pak nalezneme až průběhu posledních dvou desetiletí. Jde o dobu, kdy doložíme opět mírný vzestup cen ve většině lokalit. Tento vzestup ovšem asi nesouvisí s konkurencí zájemců o koupi gruntu, ale o zhodnocování prostřednictvím drobných zlepšení, které gruntům přineslo trvalejší obsazení. Zřetelné je pak v tomto ohledu i zpravidelnění postupného splácení nemovitosti.

„He has paid off all and does not owe anything to anyone.“

Aspects of transactions with servile real estate in the Estate of Melnik in the 17 century

Summary

The thesis deals with the issue of property transfer of servile real estates in the Estate of Melnik during the 17 century. As the main resource material was used the collection of Melnik Books of Land Ownership founded during the 80s of the 16 century. After the Thirty Years' War these books were restored in connection with the afterwar reconstruction of the Estate of Melnik and were published in a new edition until the turn of the 17 and 18 century. Besides these Books of Land Ownership we also studied other kinds of resources such as land and duties registers, land-registries, inventories and estimations which originated in the 17 century with respect to this Estate. In the end of the 17 century was formed a uniquely preserved register of serfs which enables us not only to have better knowledge of the structure of settled farmers themselves but also create the first picture of general structure of servile population in the Estate.

In the introduction I tried to place the Estate of Melnik in the structure of Early Modern Times country estates. With the size ranging from medium to smaller the Estate of Melnik was formally as a chamber estate in possession of the Czech king for the most of its development in the period of Early Modern Times. Nevertheless in reality the Estate as a pawned land was held by several of the prominent Czech nobility. This situation changed in the 80s when the Estate was given to the hereditary possession of the family Cernin and so it became a part of their dominion. Economic development and structure of this Estate was very much determined by its location in the fertile part of country around the river Labe where already in the period before Bíla Hora four manorial farms can be found with the largest manorial farm in Hořín significantly surpassing a common manorial farms of that period. Apart from advanced grain production and only average cattle and sheep breeding another typical branch of agriculture at farms was Melnik winegrowing. Incomes flowed from six large vineyards and other indispensable regular charges came to authorities' cash register from small vineyards belonging to servile farms. Very substantial and typical about the Melnik manor was the fact that in the period before Bíla hora it was bound to use progressive hired labour. This situation changed in the course of the 17 century when new duties of *corvée* (roboty) were applied.

Type of agriculture of the manor corresponded with the one of small farms of servile land-holders when both of which profited from the suitable location. Structure of servile population then fully conformed to the structure of agrarian units and typical Melnik village so consisted of peasant farms in addition with cottar households. A category of gardeners occurs here only marginally. Number of servile farms in 36 villages and 1 servile townlet did not change in the course of the 17 century, however the Thirty Years War left most of farms deserted. During the second half of the 17 century there was consolidation going on aiming to reach the state before the war. Colonization of deserted peasant farms lies mainly in the period of the 60s and 70s of the 17 cent.

The Estate of Melnik did not by far represent a compact space with villages scattered all over the Estate and in some cases localities quite distant from its centre – the town of Melnik. Thus we cannot speak about a homogenous unit even from the perspective of natural and economical environment. The main contrast was formed by villages located on a fertile grain-producing left bank of the river Labe on one side and villages lying on a right bank hillock. The latter was due to different soil type less suitable for grain growing, nonetheless local climate and the whole modulation of landscape provided excellent conditions for grape growing. Farms in these villages usually comprised vineyards, which were used not only by servile people from the villages but more often by Melnik and Prague burgesses as well as church representatives and nobility. Other vineyards made probably integral part of peasant farms about which the Books of Land Ownership and other resources inform us very little.

The main topic of my research then involves an attempt to provide a complex analysis of aspects of transfer according to property right particularly based on Melnik Books of Land Ownership. With regard to demandingness of processing this resource type I chose a method of representative probes, within which I focussed on data acquired from 12 villages of the Melnik Estate. Selecting them I tried to respect above mentioned variety of Melnik environment. Nevertheless I had to take into account a limiting factor of not quite preserved books from the first wave which unfortunately prevented me to include some interesting localities.

Study of the whole range of transfers of servile real estates along with changes of property rights themselves brought the knowledge of quite dynamic and changeable development in the course of the 17 century. Main and the most distinctive changes may be related to the general development of the whole of Melnik and as such we can interpret them as its direct consequences. The way of administration of agenda concerning transactions of property rights enables us to classify the Estate of Melnik together with those wholes, where the books of land ownership were kept in an administrative office of a dominion and all the changes occurring within the 17 century were thus implemented under the direct control of these authorities. Servile self-administration participated on the implementation only in a secondary role. Authorities mostly managed with the main control, respective transactions were most often carried out as a direct initiative of servile sellers and buyers. The authorities only show any concrete initiative in case that their own interests were endangered. The right of succession, in various extent related to a hereditary farm, agrees with territorial classification of the Melnik Estate as defined for a country environment by Vladimir Prochazka. All the time we consider equal inheritances here. The main heirs were then represented by direct descendants of a farmer, the main heir was probably the youngest son. Other relational aspects played much smaller role when the sale of a manor was proceeding, these were taken into account in up to one third of all changes concerning farm possession.

The oldest period before Bílá Hora stands out as far as changes in the Estate of Melnik are concerned. What is characteristic for this period is that the most frequent change of a farm holder is represented by a common sale which was carried out during the life of a previous holder, on the other side motivation for a frequent sale of farms between alive farmers is limited in Melnik conditions. I found out that the frequency of a common sale differed in various locations due to diverse conditions in the Estate. Most often were sold farms in wine growing villages on the right bank of the river Labe with regard to financial aspects, too. The prices in this oldest period before Bílá Hora were very high. We can guess how the price was calculated and what items made it only into limited extent because the Books of Land Ownership as a typical resource from the 16 and 17 century only provided entries about total sums. When I compared prices the obvious outcome was that it was definitely area of land that influenced the price. However this characteristic cannot be applied on winegrowing villages in the proximity of Melnik town walls where prices of land of even smaller area were the highest (of the studied sample of villages). Here we regard that other factors affected the prices such as profits from winegrowing, suburban character of localities and also high demand for farms in this location. I also concluded that these farms were in the centre of interest because in the first half of the 17 century their holders were not only Melnik serfs but also lower noblemen. On servile farms there cannot be found any burgesses as their economic interest was focussed on servile vineyards. Unusual height of price of a farms can be traced not only in the Books of Land Ownership but also in some period reports about high prices of Melnik farms. The price performance itself lied in an immediate payment of earnest money and after that regular payments of small amounts – so called waerungs. High percentage of Melnik farms was in the period before Bílá Hora paid cash which also gives evidence about yields and capital power of some Melnik farmers although typical gradual payments still predominated. This was due to thorough control of authorities which sanctioned omission of payments. In case of non-payments authorities made a serf to sell the farm.

This image depicting prosperity of Melnik serfs was significantly changed by the Thirty Years War. The turning point can be quite exactly dated to the 30s of the 17 century when the sale of farms carried out during farmer's life was rapidly dropping. Break in holding village courts also interrupted regular paying of farms. Estimation from the 40s already brought evidence of the Estate with high percentage of deserted farms.

From the perspective of transfers of real estates and related financial aspects the period of the second half of the 17 century rather differs from the characteristics we brought up before. Common sale of the estate during a holder's life became quite rare. On the contrary a sale of deserted farm was very frequent, added by a sale after desertion of a previous farm holder. Total price of a farm dropped sharply and was then in average about half of a price in the period before Bílá Hora. Villages on the right bank of the river Labe were touched by this fall of prices more with the sharpest fall of prices in wine-growing villages. This may be considered as an evidence that high prices in the period before Bílá Hora were pumped up by a high demand. Now sudden offer of a number of deserted farms pushed prices deep down. Another fact putting afterwar period in contrast with the previous one is that time to redeem Melnik servile real estates substantially extended. It happened mainly due to disappearance of arrangement of paying earnest money. Its payment was in the period of economic decline, of agrarian depression and wide offer of deserted farms impossible and uninteresting for a new buyer. Individual payments became very irregular in the first three afterwar decades too. The period of total repayment of a farmstead extended a lot and a farm without any liability in studied villages in fact cannot be found. The situation began to change and conditions in servile farms improved in the course of the last two decades of the 17 century. Now it is again possible to detect a slight rise of prices in the majority of locations while this increase was not related to competition of many prospective buyers. The reasons for a new slow price rise were small improvements at farmsteads given by permanent presence of farmers at farms. Conditions apparently got generally better because gradual payments of farms became regular again.